

**İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ  
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ  
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI**

**TÜRK PARLAMENTO TARİHİNDE ÇİFT MECLİS:  
CUMHURİYET SENATOSU ÖRNEĞİ (1960-1980)**

**DOKTORA TEZİ  
TUNCA ÖZGİŞİ**

**Tez Danışmanı: Doç. Dr. Işıl ÇAKAN HACİİBRAHİMOĞLU**

**İstanbul 2011**

**İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ  
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ  
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI**

**TÜRK PARLAMENTO TARİHİNDE ÇİFT MECLİS:  
CUMHURİYET SENATOSU ÖRNEĞİ (1960-1980)**

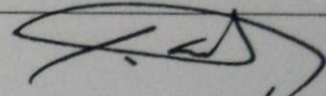
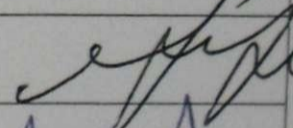
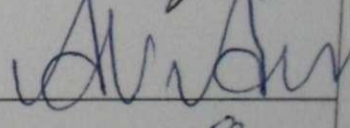
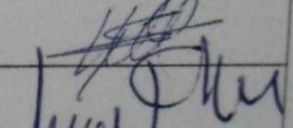
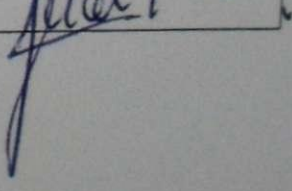
**DOKTORA TEZİ  
TUNCA ÖZGİŞİ  
2902070001**

**Tez Danışmanı: Doç. Dr. Işıl ÇAKAN HACİBRAHİMOĞLU**

**İstanbul 2011**

TEZ ONAY SAYFASI

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalında 2902070001 numaralı Tunca ÖZGİŞİ'nin hazırladığı "Türk Parlamento Tarihinde Çift Meclis: Cumhuriyet Senatosu Örneği (1960-1980) " konulu DOKTORA TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, LİSANSÜSTÜ Öğretim Yönetmeliği'nin 35..Maddesi uyarınca 06.09.2011 Salı günü saat:10.00'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin *Kabulü*..... ' ne OYBİRLİĞİ/~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANATI (2)	İMZA
Doç.Dr.Işıl ÇAKAN HACİİBRAHİMOĞLU (Danışman)	<i>Kabul</i>	
Prof.Dr.Mustafa KAÇAR	<i>Kabulü</i>	
Prof.Dr.Ali ARSLAN	<i>Kabulü</i>	
Yrd.Doç.Dr. Şamil ÜNSAL	<i>Kabul</i>	
Yrd.Doç.Dr.Ercan KARAKOÇ	<i>Kabul</i>	

Doktora olarak sunduğum "Türk Parlamento Tarihinde Çift Meclis: Cumhuriyet Senatosu Örneği (1960-1980) adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

08.09.2011

TUNCA ÖZGİŞİ

*Tunca*



T.C.  
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU  
ULUSAL TEZ MERKEZİ

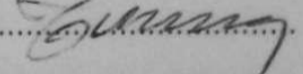
TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	412574
Yazar Adı / Soyadı	Tunca Özgüşi
Uyruğu / T.C.Kimlik No	T.C. 63310238310
Telefon / Cep Telefonu	05054439227
e-Posta	tuncaoz@mynet.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Türk Parlamento Tarihinde Çift Meclis: Cumhuriyet Senatosu Örneği (1960-1980)
Tezin Tercümesi	Bicameralism of Turkish Parliament History: Republican Senate (1960-1980)
Konu Başlıkları	Türk İnkılap Tarihi
Üniversite	İstanbul Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
Bölüm	
Anabilim Dalı	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı
Bilim Dalı / Bölüm	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı
Tez Türü	Doktora
Yılı	2011
Sayfa	463
Tez Danışmanları	Doç. Dr. Işıl Çakan Hacıbrahimoğlu
Dizin Terimleri	Türk inkılap tarihi=Turkish revolution history Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri=Turkish GovernmentsTürk parlamento tarihi=Turkish parliament history
Önerilen Dizin Terimleri	
Yayımlama İzni	<input type="checkbox"/> Tezimin yayımlanmasına izin veriyorum <input checked="" type="checkbox"/> Ertelenmesini istiyorum [3 Yıl]

b. Tezimin Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi tarafından çoğaltılması veya yayımının **06.09.2014** tarihine kadar ertelenmesini talep ediyorum. Bu tarihten sonra tezimin, internet dahil olmak üzere her türlü ortamda çoğaltılması, ödünç verilmesi, dağıtımı ve yayımı için, tezimle ilgili fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere hiçbir ücret (royalty) talep etmeksizin izin verdiğimi beyan ederim.

NOT: (Erteleme süresi formun imzalandığı tarihten itibaren en fazla 3 (üç) yıldır.)

07.09.2011

İmza:.....

Yazdır

## ÖZET

Devletler ilk kuruldukları andan itibaren belli yönetim tarzlarıyla varlıklarını sürdürmüşlerdir. Parlamenter sistem de günümüz devletlerinin çoğunun benimsediği bir yönetim biçimi olmuştur. Bu çerçevede dünyanın birçok ülkesinde parlamentolar devleti yönetme yetkisini kullanmaktadırlar. Bunun yanında bazı ülkelerde iki Meclisli bir yapının varlığı gözlemlenmektedir. Türk demokrasi tarihinde de Meşrutiyet dönemlerinde iki meclisli sistem benimsenmiştir. Ancak Cumhuriyet'in ilanı ile tek meclisli parlamenter sistem kabul edilmiştir. 1961'e gelinceye dek çift meclis tartışmaları kamuoyu gündeminde yer almıştır. Yapılan tartışmaların özünde iktidarın yetkilerinin kısıtlanması sorunu yatmaktadır. Çünkü sınırsız güce sahip olan iktidarlar, toplumsal özgürlüklerin önünde bazen ciddi bir engel olarak görülmüştür. Bu çerçevede dünyanın birçok ülkesinde iktidarın gücünü kısıtlayan ve iktidarı denetleyen kurumlar devlet düzeninde yer bulmuşlardır. Bu bağlamda Türkiye toplumu 1961 Anayasası ile birlikte birçok yeni kurumla tanışmıştır. Bunlardan biri de 1961-1980 yılları arasında TBMM'nin ikinci bir kanadı olan Cumhuriyet Senatosudur. Cumhuriyet Senatosu Mili Birlik Komitesi üyeleri, cumhurbaşkanının seçtiği üyeler ve genel oyla seçilen üyelerden oluşan bir yasama meclisidir. Bu meclisin başlıca görevleri, iktidara gelen hükümetlerin icraatlarını denetlemek, bir denge unsuru olmak ve aşırılıklara karşı bir fren mekanizması oluşturmaktır. Bunun yanında toplumsal sorunların çözümünde önemli bir rol üstleneceği varsayılmıştır. Bu çalışmada, 1961-1980 döneminde yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmeler ekseninde, parlamenter sistemde önemli bir yeri olan Cumhuriyet Senatosunun faaliyet alanı ve yaptıkları çalışmalar incelenmiştir.

## **ABSTRACT**

From the existence time, the states have maintained their situation by certain ruling systems. In this context, so far, parliaments in many countries have been using their power in order to govern. Until 1961, the bicameral system had been discussed by public opinion in Turkey. The main debate was about limitation of government powers. According to experts, governments having unlimited powers have sometimes been seen as a serious block in front of social and economic freedoms. Therefore, some constitutional institutions in many ruling systems have been founding a place in order to check and balance the governments. In this regard, Turkish community met with some new governmental institutions by the 1961 Constitution. One of them was the Republican Senate that worked as the second division of Turkish Grand National Assembly between 1961 and 1980. It was a legislative assembly that was formed by members-of the National Union Committee, members were selected by the President and members were elected after general elections. The fundamental functions of the Senate were to check and to balance practices and operations of governments. Furthermore, it was supposed that the Senate would have played a significant role in order to solve some serious social problems. In this dissertation, scope of activities and arrangements of the Turkish Senate, which had an important place in Turkish parliamentary system, were scrutinized in the light of political, social and economic developments that were experienced throughout between 1961 and 1980 in Turkey.

## İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER .....	V
ÖNSÖZ .....	IX
TABLolar .....	XIV
GİRİŞ .....	1
Parlamento Kavramı ve Çift Meclis Sistemi.....	1

### BİRİNCİ BÖLÜM

#### TÜRKİYE’DE PARLAMENTO SİSTEMİN GELİŞİMİ VE ÇİFT MECLİS SİSTEMİ

I- Tanzimat Dönemi Meclisleri .....	10
II- Meşrutiyet Dönemi Anayasal Düzene Geçiş ve Çift Meclis Sisteminin Uygulanması .....	14
A-I. Meşrutiyet’in İlanı ve Ayan Meclisi .....	14
B-II. Meşrutiyet’in İlanı ve Ayan Meclisinin Durumu .....	19
C-Mütareke Dönemi’nde Meclis ve Ayan Meclisinin Durumu .....	21
III- Cumhuriyet Döneminde Çift Meclis Sistemi İle İlgili Öne Sürülen Görüşler .....	25
A-1923-1950 Arası Dönem.....	25
B-1950–1960 Arası Dönem .....	28
C-Ara Dönemde Çift Meclis Deneyimi: Kurucu Meclis Dönemi ve Çift Meclis Sistemi Hakkında Öne Sürülen Görüşler .....	39

### İKİNCİ BÖLÜM

#### CUMHURİYET SENATOSUNUN YAPISAL-FONKSİYONEL ANALİZİ VE İŞLEYİŞİ

I- Senatonun Kuruluşu .....	46
II- Senatonun Yapısı .....	50
A- Üyeler .....	50
1- Üyelerin Yasal Durumu .....	50
2- Senato Gruplarının Yapısı ve Senatör Profili .....	51
3- Üyelik Türleri .....	57



a-Tabii Üyeler .....	57
b-Cumhurbaşkanınca Seçilen Üyeler .....	62
c- Genel Oyla Gelen Üyeler .....	64
4- Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin İstatistiksel Analizi.....	66
a- Doğum Tarihleri ve Yaş Durumları .....	66
b- Öğrenim Durumları.....	68
c- Meslek Dağılımları.....	70
B- Senato Birimleri.....	72
1- Başkanlık Divanı .....	72
2- Komisyonlar .....	76
III- Senatonun Görev ve Yetkileri.....	78
A-Senatonun Tek Başına Kullanabildiği Yetkiler .....	78
1- Soru .....	78
2- Genel Görüşme .....	83
3- Senato Araştırması .....	85
B- Millet Meclisi İle Birlikte Kullandığı Yetkiler .....	87
1- Yasaların Teklifi ve Görüşülmesi .....	87
2- Anayasa Değişikliklerinin Görüşülmesi .....	94
C-Millet Meclisi ile Birleşik Toplantı Yaparak Kullandığı Yetkiler.....	102
D- Senatörlerin Yürütme Gücüne Katılım Oranları.....	103

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### SİYASİ GELİŞMELER KARŞISINDA CUMHURİYET SENATOSU

I- 1961-1971 Dönemi Hükümetleri, Siyasi Gelişmeler ve Cumhuriyet Senatosu	
A- 1961-1971 Arası Dönemde Kurulan Hükümetler Karşısında Cumhuriyet Senatosu.....	106
1-1961 Seçimleri ve CHP-AP Koalisyon Hükümeti .....	106
2-CHP-CKMP-YTP Koalisyon Hükümeti .....	112
3-CHP-Bağımsızlar Azınlık Hükümeti ve 1964 Senato Seçimleri.....	117
4-Suat Hayri Ürgüplü Hükümeti.....	123
5-I. AP Hükümeti ve 1966 ve 1968 Senato Seçimleri.....	125
6-II. AP Hükümeti .....	135
7- III. AP Hükümeti .....	138
B-1961-1971 Dönemi Önemli Siyasi Gelişmeler Karşısında Cumhuriyet Senatosu.....	144
1-Yeni Kurulan Yargı Kurumları ile İlgili Görüşler.....	144
2- Darbe Girişimleri.....	149
a-22 Şubat Olayı .....	149
b-21 Mayıs Olayı.....	154
c-9 Mart Olayı ve Dokunulmazlık Davaları.....	158
3- Demokrat Partililerin Af Sorunu .....	163
4-CHP'de Orta'nın Solu Hareketi ve CHP'li Senatörlerin Tutumları.....	172

5-Türkiye’de Öğrenci Hareketlerinin Durumu ve Siyasi Gerginliğin Artması .....	176
6-12 Mart Muhtırası .....	189
II- 1971-1980 Dönemi Hükümetleri, Siyasi Gelişmeler ve Cumhuriyet Senatosu	
A-1971-1980 Arası Dönemde Kurulan Hükümetler Karşısında Cumhuriyet Senatosu .....	193
1-Nihat Erim Hükümetleri .....	193
2-Ferit Melen Hükümeti .....	201
3-Naim Talu Hükümeti .....	204
4-1973 Seçimleri ve CHP-MSP Koalisyon Hükümeti.....	207
5-Sadi İrmak Hükümeti.....	214
6-AP-MSP-MHP-CGP I. Milliyetçi Cephe Hükümeti ve 1975 Senato Seçimleri .....	216
7- 1977 Seçimleri I. CHP Azınlık Hükümeti.....	221
8-AP-MSP-MHP II. Milliyetçi Cephe Hükümeti .....	226
9-II. CHP Azınlık Hükümeti ve 1979 Senato Seçimleri.....	230
10-AP Azınlık Hükümeti .....	234
B- 1971-1980 Dönemi Önemli Siyasi Gelişmeleri Karşısında Cumhuriyet Senatosu	
1-12 Mart Muhtırası’nın Siyasi Partilere ve Senatörlere Etkisi .....	237
2- Cumhurbaşkanlığı Seçimleri .....	243
3- Artan Şiddet ve Terör Olayları Karşısında Senato .....	247
a- Muhtıra Sonrası Ara Dönem .....	247
b-Devlet Güvenlik Mahkemeleri’nin Kurulması Üzerine Yapılan Tartışmalar .....	254
c-1973-1976 Arası Dönem.....	258
d-1977-1980 Arası Dönem ve Genel Değerlendirme .....	261
4-Ordunun Yönetime El Koyması .....	271
5- 1982 Anayasası Hazırlık Sürecinde Senatonun Durumu .....	272

## DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

### TOPLUMSAL - EKONOMİK GELİŞMELER KARŞISINDA CUMHURİYET SENATOSU

I-1960-1980 Arası Dönemde Toprak Reformu .....	278
II-Geri Kalmış Bölgeler ve Doğu Sorunu .....	283
III-Göçler, Gecekondulaşma ve Toplumsal Değişim.....	289
IV- Basın-Yayın .....	295
A- Dönemin Basın-Yayın Hayatı, Sansür ve Yasak Yayınlar.....	295
B-TRT Üzerine Yapılan Tartışmalar .....	303
V-Senato ve Üniversiteler .....	312

A- 147'likler Olayı .....	312
B- Üniversiteler ve Reform Çalışmaları .....	316
VI-Senato ve Çalışan Kesimlerin Hakları .....	323
A-İşsizlik Sorunu .....	323
B-Sendikalar ve İşçi Hareketleri.....	332

**BEŞİNCİ BÖLÜM**  
**TÜRK DIŞ POLİTİKASI KONULARININ CUMHURİYET SENATOSUNA**  
**YANSIMALARI**

I- Türkiye-Yunanistan İlişkileri ve Kıbrıs Sorunu .....	345
A- 1960-1964 Arası Dönem .....	345
B-1967 Olayları .....	351
C- 1974 Kıbrıs Barış Harekatı .....	354
II- Türkiye- ABD İlişkileri.....	359
A-1961-1974 Arası Dönem .....	359
B-1974-1980 Arası Dönem .....	365
III- Türkiye -SSCB İlişkileri .....	370
IV-Türkiye- NATO İlişkileri.....	374
V-Türkiye-AET İlişkileri .....	379
VI- Türkiye- Ortadoğu Ülkeleri İlişkileri .....	390
SONUÇ .....	395
KAYNAKÇA .....	409
EKLER .....	426
ÖZGEÇMİŞ .....	448

## ÖNSÖZ

Çift meclis sistemi parlamento yetkilerinin ve yürütme yetkisinin iki ayrı meclis tarafından ortak olarak kullanılması sistemine denir. Bu sistemin varlığı için her iki meclisin parlamento çalışmalarına fiilen katılımı zorunludur. İkinci meclisler daha çok federal devlet yapısında kendini göstermektedir. Bunun yanında devletlerin toplumsal yapısı da ayrı bir etken olarak değerlendirilmektedir. Bazı ülkelerde ikinci meclisler, birinci meclisin sahip olduğu yetkilerin tümüne sahipken; bazılarında ikinci meclislerin, birinci meclislere göre çok daha az yetkileri bulunmaktadır. İki meclisli sistem, esas olarak birinci meclisin demokratik eğilimini dengede tutacak bir araç olarak düşünülmüştür.

Bu bağlamda bu doktora çalışmasının amacı, 19 yıl boyunca Türk demokrasisinde bir döneme tanıklık eden Cumhuriyet Senatosunun yapısının ve işlevinin irdelenmesidir. Bununla birlikte, 1960-1980 yılları arasında gerçekleşen ve gündemi meşgul eden iç-dış siyasi olaylar, sosyo-ekonomik durum senatörlerin bakış açılarıyla ortaya konulmuştur. Bu önemlidir, çünkü senatörler bir açıdan Türkiye'nin saygın kimseleri, entelektüel-elitler olarak tanımlanabilecek bir sosyal kesimden gelmektedirler. Bu dönemde senatörlerin bir kısmı kurulan hükümetlerde de görev almışlardır. Türkiye'de çift meclisli sistemin analizi Türkiye demokrasisi ve parlamenter sisteminin tanımlanması açısından önem taşımaktadır. Çalışmamızda Türk demokratik sisteminde bir denetleme organı olarak kurulan bu yapının anayasal gerekçeleri, yasama ve yürütme erkleriyle olan ilişkileri, asker siyaset ilişkisi irdelenmiştir.

Giriş bölümünde, parlamento kavramı, parlamentarizmin ortaya çıkışı ve çift meclis sistemi ve bunu benimseyen ülkelerle ilgili genel bir bilgi sunulmuştur. Bu noktada daha çok federal devlet yapılanmasında kendini gösteren çift meclisli yapının diğer devlet tiplerinde ortaya çıkmasının gerekçelerine yer verilmiştir.

Birinci bölümde, Türkiye'de parlamentolu yapının gelişim sürecine değinilmiştir. Türkiye'de parlamentarizmin gelişimi ikinci meclis ekseninde değerlendirilmiştir. Özellikle Cumhuriyet sonrası dönemde çift meclis sistemiyle ilgili akademik çevrelerde, aydın kesimde ve politik alanda ortaya atılan görüşler irdelenerek böyle bir yapıya Türkiye'nin niye gereksinim duyduğu sorusunun yanıtı aranmıştır.

İkinci bölümde ise Cumhuriyet Senatosunun yapısı ve çalışma sahalarıyla ilgili detaylı bilgi verilmiştir. Senatonun niçin kurulduğu ve Senatodan beklentiler vurgulandıktan sonra Senatonun bünyesinde bulunan yapılanmalara yer verilmiştir. Bu yapıyı oluşturan üyeler, üyelerin seçim biçimleri ve tabii üyelik üzerine yapılan tartışmalar irdelenmiştir. Bunun yanında, Cumhuriyet Senatosunun işleyişi ve yapısal analizi değerlendirilmiştir. Hükümetlerin denetimi için başvuru yollarının nasıl kullanıldığı yasa ve içtüzük çerçevesindeki yetkileri incelenmiş ve bütün bunlar ayrıca tablolarla desteklenmiştir.

Üçüncü bölümde, Türkiye'de 1961-1980 döneminde yaşanan siyasi gelişmelere Senatonun ve senatörlerin etkisi irdelenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda konunun iki önemli ekseni olan hükümetler-Senato ve senatörler-siyasi partiler arasında yaşanan ilişkiler önemli yer tutmaktadır. Bu bölümde hükümetlerin kuruluş süreçlerinde senatörlerin payı incelenmiştir. Ayrıca geçmiş dönemin eleştirisinin yapıldığı ve gelecek dönemin planlamasının görüldüğü Senatoda hükümet

programları üzerine yapılan görüşmelere ve tartışmalara yer verilmiştir. Bu önemlidir çünkü bu görüşmeler Senatonun en önemli görevi olan hükümetleri denetleme işlevinin en önemli parçalarından birini oluşturmaktadır. Söz konusu görüşmelerde parti grupları adına konuşan senatörlerin getirdikleri eleştirilerin hükümet çevrelerindeki etkisine değinilerek, Senatoda hükümetlere karşı sergilenen genel yaklaşım incelenmiştir. Çalışmasını yaptığımız bu dönemde 18 hükümet görev yapmıştır ki her yıla ortalama bir hükümet düşmektedir. Bu nedenle yaşanan önemli siyasi gelişmeler konu bütünlüğün bozulmaması için ayrı olarak ele alınmıştır. Bu süreçler anlatılırken önce olgular ve gerçekleşen olaylar ele alınmış daha sonra senatörlerin bunlar üzerinde ne gibi görüşmeler yaptığı, düşüncülerinin ne olduğu aktarılmıştır. Ayrıca Senato seçimleri, seçim propagandaları, seçimden sonra üyeliklerin dağılımı ele alınmıştır. Bununla birlikte darbe girişimleri, siyasi polemikler, artan şiddet karşısında senatörlerin tutumlarına değinilmiştir. Bütün bunlar aktarılırken siyasi partilerde yaşanan değişim süreçlerinde senatörlerin rolü de incelenmiştir. Çünkü senatörlerin yasama görevlerinin yanında partileri ve parti politikalarıyla da bağları vardır.

Dördüncü bölümde, toplumsal ve ekonomik sorunlar ele alınmıştır. Türkiye'nin uzun bir süre boyunca gündemini meşgul eden ve günümüzde de devam etmekte olan toprak reformu, Doğu sorunu, azgelişmişlik, işsizlik, toplumsal değişim, şehirleşme, üniversiteler, basın özgürlükleri, sendikalar ve işçi hareketleri, Anayasal kurumlar hakkında Senato'da ortaya konulan düşünceler yansıtılmıştır.

Beşinci bölümde ise Türk dış politikasında meydana gelen olaylar ve Cumhuriyet Senatosunda bu olaylar karşısında sergilenen tutum incelenmiştir. Başta Kıbrıs sorunu olmak üzere ABD, SSCB, NATO, AET ve Ortadoğu ülkeleriyle yaşanan politik gelişmeler, Türkiye'nin ve hükümetlerin izledikleri politikalar, senatörlerin bakış açıları da eklenerek değerlendirilmiştir.

Bu çalışmanın birinci derecede öneme sahip olan kaynağı Senato tutanaklarıdır. Çünkü Senato arşivi 12 Eylül döneminde imha edilmiştir. Bunun yanında 1923'ten 1983'e kadar kurulan meclislerin tutanakları da çift meclis sistemi ve Senato temelli görüşler ele alınarak incelenmiştir. Tutanaklardan başka dönemin gazeteleri ve bu dönemde yaşayan kişilerin anıları taranmıştır. Ayrıca konumuzla ilgili yayınlanan kitap, tez, makalelerden de yararlanılmıştır.

Bu tezin ortaya çıkmasında ve iyi bir çalışma olma noktasında yardımlarından dolayı sevgili hocam Doç. Dr. Işıl Çakan Hacıbrahimoğlu hanımefendiye, Enstitü bünyesinde çalışan tüm personele, tezin başlangıcından bitişine kadar desteğini esirgemeyen eşim Nihal'e ve kızım Hilal'e, hiç dersime girmemesine rağmen daima benim "ilk öğretmenlerim" olan babama ve anneme; kardeşlerime diğer arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunarım.

Tunca Özgişi

Ağustos-2011

## KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
a.e.	Aynı eser
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.y.	Aynı yer
AP	Adalet Partisi
AÜHF	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
AÜSBF	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
BYKP	Beş Yıllık Kalkınma Planı
CENTO	Merkezi Antlaşma Örgütü (Central Treaty Organization)
CGP	Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CIA	Amerikan Merkezi İstihbarat Teşkilatı (Central Intelligence Agency)
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CMP	Cumhuriyetçi Millet Partisi
CSTD	Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi
çev.	Çeviren
DGM	Devlet Güvenlik Mahkemesi
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
DİSK	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DMTD	Danışma Meclisi Tutanak Dergisi
DP	Demokrat Parti
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
EOKA	Kıbrıslıların Milli Mücadele Örgütü
GP	Güven Partisi
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
HF	Halk Fırkası
IMF	International Money Fond
KİT	Kamu İktisadi Teşekkülleri
KMTD	Kurucu Meclis Tutanak Dergisi



MBG	Milli Birlik Grubu
MBK	Milli Birlik Komitesi
MBKGKTD	Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Tutanakları Dergisi
MC	Milliyetçi Cephe
MDD	Milli Demokratik Devrim
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
MGKTD	Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi
MGP	Milli Güven Partisi
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MKP	Milli Kalkınma Partisi
MMTD	Millet Meclisi Tutanak Dergisi
MNP	Milli Nizam Partisi
MP	Millet Partisi
MSB	Milli Savunma Bakanlığı
MSP	Milli Selamet Partisi
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (The North Atlantic Treaty Organization)
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü ( Organization for Economic Cooperation and Development)
SKB	Silahlı Kuvvetler Birliği
SCF	Serbest Cumhuriyet Fırkası
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMZC	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri
TBP	Türkiye Birlik Partisi
TCF	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TCK	Türk Ceza Yasası
THKO	Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu
THKP-C	Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi
TİKKO	Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TMO	Toprak Mahsulleri Ofisi
TMTD	Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi
TMTF	Türkiye Milli Talebe Federasyonu
TÖB-DER	Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği
TÖS	Türkiye Öğretmenler Sendikası

TSK	Türk Silahlı Kuvvetler
ÜOD	Ülkü Ocakları Derneği
YAD	Yüksek Adalet Divanı
YSK	Yüksek Soruşturma Kurulu
YTP	Yeni Türkiye Partisi

## TABLolar

Tablo 2.1: Cumhuriyet Senatosu Yasama Çizelgesi .....	49
Tablo 2.2: Seçim Dönemlerine Göre Senatör Sayıları.....	52
Tablo 2.3: 1961-1980 Döneminde Parti Değiştiren Senatörler.....	53
Tablo 2.4: Yasama Yıllarına Göre Meclislerde Söz Alma Sayıları .....	56
Tablo 2.5: Cumhuriyet Senatosunun Seçim Dönemleri.....	65
Tablo 2.6: Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Yaş Gruplarına Göre Dağılımı:.....	67
Tablo 2.7: Cumhuriyet Senatosu Üyeleri ile Milletvekillerinin Yaş Gruplarına Göre Oranlarının Karşılaştırılması:.....	67
Tablo 2.8: Genel Oyla Seçilen Üyelerin Öğrenim Durumları .....	68
Tablo 2.9: Genel Oyla Seçilen Üyelerinin Seçim Dönemlerine Göre Öğrenim Durumları .....	69
Tablo 2.10: Cumhurbaşkanınca Seçilen Üyelerin Öğrenim Durumları.....	70
Tablo 2.11: Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Mesleklerine Göre Dağılımı.....	71
Tablo 2.12: Cumhurbaşkanınca Seçilen Üyelerinin Mesleklerine Göre Dağılımı ....	72
Tablo 2.13: Senatodan Verilen Sözlü Soruların Bakanlıklara Göre Dağılımı .....	80
Tablo 2.14: Senatodan Verilen Yazılı Soruların Bakanlıklara Göre Dağılımı .....	81
Tablo 2.15: Yasama Meclislerinde Yasama Yıllarına Göre Verilen Sözlü Sorular .	82
Tablo 2.16: Yasama Meclislerinde Yasama Yıllarına Göre Verilen Yazılı Sorular.	82
Tablo 2.17: Genel Görüşme Tekliflerinin Yasama Yıllarına Göre Dağılımı.....	84
Tablo 2.18: Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisinin Yasama Yıllarına Göre Verdikleri Araştırma Önergeleri: .....	86
Tablo 2.19: TBMM’de İşlem Gören Yasa Tasarı ve Teklif Sayılarının Kurumlara Göre Dağılımı.....	89
Tablo 2.20: TBMM’de İşlem Gören Yasa Tasarı ve Teklifleri .....	90
Tablo 2.21: 1961-1980 Arası Dönemde Sunulan Yasa Tekliflerinin Yasama Yıllarına Göre Dağılımı.....	91
Tablo 2.22: 1961-1980 Arası Dönemde Sunulan Yasa Tekliflerinin Milletvekili ve Senatörlere Göre Konusal Dağılımı .....	93
Tablo 2.23: 1961-1980 Döneminde Görev Yapan Bakan Sayısının Geldikleri Kurumlara Göre Dağılımı .....	104
Tablo 2.24: Hükümetlere Göre Senatör Bakanların Dağılımı .....	105
Tablo 3.1: 1969-1980 Yılları Arası Terör Olaylarında Ölenler .....	266
Tablo 3.2: 1961-1980 Arası Dönemde Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisinde Artan Şiddet, Terör ve Öğrenci Olaylarıyla İlgili Çalışmaların Analizi.....	271
Tablo 4.1: Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisinde Toprak Reformu Üzerine Yapılan Çalışmaların Analizi .....	283
Tablo 4.2: Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisinde Geri Kalmış Bölgeler ve Doğu Sorunu İle İlgili Yapılan Çalışmaların Analizi .....	289
Tablo 4.3: Türkiye’de Nüfus Sayıları .....	290

Tablo 4.4:Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisinde Gecekondulaşma ve G Sorunları zerine Yapılan alışmaların Analizi .....	294
Tablo 4.5: Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisinde Basın Yayın Dünyası ve Sansür zerine Yapılan alışmaların Analizi .....	297
Tablo 4.6: Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisinde TRT zerine Yapılan alışmaların Analizi.....	311
Tablo 4.7: Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisinde İşsizlik zerine Yapılan alışmaların Analizi.....	331
Tablo 4.8: Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisinin alışan Kesimler ve Sendikalar İle İlgili Yaptıkları alışmaların Analizi .....	343
Tablo 5.1: Cumhuriyet Senatosunun Kıbrıs Sorunu zerine Yapılan alışmaların Yasama Yıllarına Göre Analizi .....	359
Tablo 5.2: Cumhuriyet Senatosunda ABD ile İlişkiler zerine Yapılan alışmaların Yasama Yıllarına Göre Analizi.....	369
Tablo 5.3: Cumhuriyet Senatosunda SSCB ile İlişkiler zerine Yapılan alışmaların Yasama Yıllarına Göre Analizi .....	374
Tablo 5.4: Cumhuriyet Senatosunda NATO ile İlişkiler zerine Yapılan alışmaların Yasama Yıllarına Göre Analizi .....	379
Tablo 5.5: Cumhuriyet Senatosunda AET ile İlişkiler zerine Yapılan alışmaların Yasama Yıllarına Göre Analizi .....	389
Tablo 5.6: Cumhuriyet Senatosunda Ortadoğu lkeleri ile İlişkiler zerine Yapılan alışmaların Yasama Yıllarına Göre Analizi .....	394

# GİRİŞ

## Parlamento Kavramı ve Çift Meclis Sistemi

Parlamento; başlıca görevleri yasama, devlet bütçesini çıkarma, hükümeti denetleme olan ve üyeleri halkoyu ile belirli bir süre için seçilen yasama kurullarına denmektedir. Parlamentonun hükümdarın tek başına yürüttüğü ve elinde tuttuğu yasama erkini milletin temsilcileriyle paylaşmaya başlaması ile 18. yüzyıl ortalarında İngiltere’de ortaya çıkmıştır. Kökü Fransızca “konuşmak” kelimesinden, “parlare”den gelmektedir. Fransızcada ve Almancada parlement, İngilizcede “parliament”, İtalyancada “parlamento”, İspanyolcada “parlamento” veya “cortes”, olarak ifade edilmektedir. Türkçede ise parlamentoya 1876 Anayasası’nda “Meclis-i Umumi”, 1923 sonrasında da Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) denilmiştir.

Parlamento kelimesi ilk defa 13. yüzyılın başında İngiltere’de kullanılmıştır. Parlamentonun zamanla hukuki ve siyasi bir kavram olarak kapsamı genişlemiş, kral, derebeyleri ve din adamlarından oluşan büyük konsey "parlamento" adını almıştır. Bu yüzden İngiltere parlamentonun beşiği sayılır. Parlamentonun tek hukuki kaynağı ise kraldır. En yüksek yasama, yargı, yürütme yetkilerini kendisinde toplayan kral; gerektiği zaman parlamentoyu toplantıya çağırır, toplantının yeri ve süresini tayin eder, isterse dağıtırdı.<sup>1</sup>

Kıta Avrupası’nda modern anlamda parlamento Fransız Devrimi ve Ulusal Meclis ile ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, Fransa’da eski rejim döneminin kurumları olan parlamento ile “Etats Généraux” da modern parlamentonun doğumuna bir ölçüde kaynaklık etmiştir. 19. yüzyılda Fransız Devrimi’nin ve İngiliz

---

<sup>1</sup> Yılmaz Altuğ, **Parlamento Hukuku**, İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 2003, s.1-3

parlamentarizminin etkisiyle parlamentolar bütün Avrupa demokrasilerinin en önemli anayasal kurumu haline gelmiştir.<sup>2</sup>

Parlamentoların kendilerine özgü çeşitli isimleri vardır: Avam Kamarası, Temsilciler Meclisi, Temsilciler Odası, Bundestag ve Senato gibi. Bunun yanında iki Meclisli sistemlerde birinci meclis (alt meclis) ve ikinci meclis (üst meclis) kavramları da kullanılır. İlk meclis daima daha önemli bir yere sahiptir ya da federal sistemlerde olduğu gibi halkın seçimiyle oluşmuştur. İki meclisli yasama organı, başkanlık sistemlerinde, “parlamento” teriminin çıktığı yer olan Fransa hariç, genelde bir bütün olarak “kongre” adıyla anılırken, parlamenter yönetim sistemlerinin olduğu yerlerde de parlamento olarak adlandırılmıştır. Bununla birlikte “parlamento” terimi aynı zamanda sık sık yasama organıyla eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.<sup>3</sup>

Parlamentonun yanında sıklıkla kullanılan kavramlardan birisi de “senato”dur. Senato danışma ve daha çok yasama fonksiyonları olan meclislere denir. Kelimenin aslı Latince “senatus”tur. İhtiyarlar meclisi anlamına gelir. Eski Roma’da Senato, devletin en yüksek konseyidir. Atinalıların “aeropagus”ları da bir bakıma Roma Senatosuna benzemektedir.<sup>4</sup> Senato kavramı daha çok ikinci meclisler için kullanılmaktadır.

Parlamento yetkilerinin iki ayrı meclis tarafından ortak olarak kullanılması ve yürütme yetkisinin bu iki meclis tarafından kullanılmasını sistemine “çift meclis sistemi-iki meclisli sistem” denir. Genelde kabul edilen bu tanıma göre çift meclis sisteminin oluşumu için, her ne kadar meclislerden her birinin aynı yetki ve olanaklara sahip olması mutlak surette şart değilse de her iki meclisin parlamento çalışmalarına fiilen katılımı zorunludur; aksi takdirde çift meclis sisteminden söz etmek mümkün değildir.

Çift meclisli yapı ilk olarak İngiltere’de 13. yüzyılda ortaya çıkmıştır. 18. yüzyılda ise Amerika Birleşik Devletleri (ABD) bu sistemi benimsemiştir. 19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti, Almanya, İtalya, Japonya, Fransa gibi ülkeler de iki meclisli sistemle yönetilmişlerdir. I. ve II. Dünya Savaşı arasındaki dönemde çift meclis sistemi çok yaygın olarak benimsenmiştir. Mesela Avrupa’da sadece üç

---

<sup>2</sup> Şeref İba, **Parlamento Hukuku**, 4. Bs., İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s.4.

<sup>3</sup> Arend Lijphart, **Demokrasi Motifleri**, Çev: Güneş Ayas, Utku Umut Bulsun, İstanbul, Salyangoz Yayınları, 2006, s.196.

<sup>4</sup> Altuğ, **a.g.e.**, s.53.



ülke; Lüksemburg, Yugoslavya ve Türkiye, tek meclis sistemiyle yönetilmişlerdir. Çift meclis sistemi özellikle 1930-31 yıllarına doğru birçok devlet tarafından kabul edilmiştir. Yunanistan, Meksika, Ekvator, Bolivya, Peru, Panama gibi ülkeler de aynı tarihlerde tek meclis sistemini bırakarak çift meclise geçmişlerdir. Orta Avrupa devletleri arasında Polonya, Çekoslovakya, Romanya, çift meclis sistemini seçmişlerdir.

II. Dünya Savaşı sonrası dönemde ise yeniden tek meclis sistemi benimsenmeye başlanmıştır. Özellikle komünizm etkisi altındaki ülkeler (Bulgaristan, Romanya, Polonya, Çekoslovakya) tek meclisli sisteme geçiş yapmışlardır.<sup>5</sup>

1950 yılında Yeni Zelanda, daha sonra 1953 yılında Danimarka ve en son 1971 yılında İsveç çift meclisli bir yasama organı yapılanmasını terk etmişler ve yeniden tek meclis sistemine geçmişlerdir.<sup>6</sup> Bunun yanında bazı ülkeler de iki meclisli yapıyı benimsemişlerdir. Mesela Fransa'da parlamento, 1946 Anayasası ile iki meclisli yapıyla oluşturulmuştur.<sup>7</sup>

1947 Japon Anayasası, uzlaşmacı bir parlamenter hükümet sistemi öngörerek, yürütmeyi güçlendirmekten kaçınmıştır. İmparator, fonksiyonları tamamen temsili nitelikte olmak üzere devlet başkanlığı görevini yürütmüştür. Parlamento (Diet), birincisi Temsilciler Meclisi, ikincisi de Danışmanlar Meclisi olmak üzere iki meclislidir. Mali konularda Temsilciler Meclisinin üstünlüğü söz konusudur. Ayrıca Temsilciler Meclisi, Danışmanlar Meclisince kanun tasarılarına konulan vetoları, 2/3 çoğunluk sağlamak şartıyla önlenebilir. Yürütme fonksiyonu, parlamento tarafından seçilen başbakan ve onun belirlediği bakanlar kurulu tarafından yerine getirilir ve hükümet, parlamentoya karşı sorumlu tutulmuştur.<sup>8</sup>

1948 İtalyan Anayasası'na göre parlamento, benzer yetkilere sahip iki meclisten oluşmuş ve her ikisi de beş yıllık dönem için seçilmiştir. Hükümetin, her iki meclisin de güvenine dayanması zorunludur. Herhangi bir yürütme organının doğrudan genel seçimle belirlenmesi söz konusu olmamıştır. 1948 Anayasası,

---

<sup>5</sup> İlhan Arsel, "Çift Meclis Sisteminin Memleketimizde Tatbiki Hususunda Bazı Düşünceler", **AÜHF Dergisi**, C: XI, No: 3-4, 1954, s.99-104.

<sup>6</sup> İba, **a.g.e.**, s.23-26.

<sup>7</sup> Esat Çam, **Devlet Sistemleri**, İstanbul, Der Yayınları, 1993, s.1659-160.

<sup>8</sup> Yavuz Atar, **Demokrasilerde Anayasal Değişmenin Dinamikleri ve Anayasa Yapımı**, Konya, Mimoza Yayınları, 2000, s. 95.

hükümet üzerine önemli sınırlamalar koymak ve çeşitli kurumlar arasında yetkileri paylaşmak suretiyle, karmaşık bir kontrol ve dengeler sistemi kurmuştur.<sup>9</sup>

Yine Almanya'da 1949 Anayasası'nın kurduğu yeni federal parlamenter sistemde, iki meclisli federal bir parlamento vardır. Temsilciler Meclisinin (Federal Meclis=Bundestag) 672 üyesi, ikinci meclisin ise (Federal Konsey=Bundesrat) 68 üyesi bulunur. Yasama yetkisinin kullanılması bakımından Bundestag üstün konumdadır. Devletin federal yapısını etkileyen yasalarda iki meclisin görüş birliğine varması aranmıştır.<sup>10</sup>

II. Dünya Savaşı sonrası dönemde dünyada çift meclisli yapılar ana hatlarıyla bu biçimde iken, tek meclisli yapıya sahip olan Türkiye'de ise 1961 Anayasası ile çift meclisli yapıya geçmiştir.

Bütün bu tarihsel sürecin ardından bugünün meclis yapıları ve çift meclis üzerine yapılan tartışmalara değinmek gerekir. Yasama meclislerinin sayısı, anayasa hukukunun geleneksel tartışmalardan birisi haline geldiği görülmektedir. Parlamento, çift meclis sistemine mi, yoksa tek meclis sistemine göre mi oluşturmalıdır sorusuna verilecek cevabın ilk bakışta kurucu iktidarın siyasi tercihinine bağlı olduğu söylenebilir. Fakat ikinci bir meclisin varlığı, devletin federal yapılı olması ile ilgili olduğu kadar, toplumun sosyal yapısı ile de alakalıdır.<sup>11</sup>

İki meclisli sistem, esas olarak birinci meclisin demokratik eğilimini dengede tutacak bir araç olarak düşünülmüştür. Aşağı yukarı parlamenter sistemin gelişimi, ikili meclislerin kuruluş amacındaki bu özelliği yavaş yavaş ortadan kaldırmış bulunmaktadır. Ancak yine de seçim usullerindeki veya görev sürelerindeki farklar, çoğunlukla iki meclis arasında siyasi bir farklılığa neden olmaktadır. Bu ise çoğunluk partisini ya her iki meclisce de kabul edilen bir hükümet oluşumu için rakibiyle anlaşmaya zorlamak veya azınlıkta olduğu ikinci meclisin muhalefeti dolayısıyla hareket serbestisinden kısmen yoksun bırakmak şeklinde gerçekleşmektedir.<sup>12</sup>

Çift meclis sisteminin uygulanabilirliğine ilişkin olarak iki farklı anlayış yatmaktadır. Çoğunluğun iradesine üstünlük tanıyan “mutlak demokrasi” anlayışı tek

---

<sup>9</sup> Atar, **a.g.e.**, s. 77.

<sup>10</sup> Çam, **a.g.e.**, s.291-293.

<sup>11</sup> Erdoğan Teziç, **Anayasa Hukuku**, 13. Bs., İstanbul, Beta Basım Yayıncılık, 2009, s.383.

<sup>12</sup> Maurice Duverger, “Partiler Ve Siyasi Rejimler”, Çev: Ergun Özbudun, **AÜHF Dergisi**, C: XIX, No:1-4, 1962, s.143.

meclisli bir parlamentodan yana olduğu kadar, yasaların anayasaya uygunluğunun denetimine de karşı olmuştur. Ancak tarihi gelişim sürecinde bu anlayış, liberal demokrasinin kurumları ile bağdaşmamaktadır. Liberal demokrasi, hürriyetlerin genişletilmesi ve ılımlı yönetimin gerçekleşmesi için, anayasada kurumsal dengeler oluşturmuştur. Bunlardan biri ikili meclis, öteki de yasaların anayasaya uygunluğunu denetleyen kurumlardır.

Çift meclis sisteminde meclislerden birinin, diğerine göre daha sınırlı yetkileri olabilir; mesela, yasaların hazırlanmasında veya hükümeti izleme işinde, iki meclis arasında ortaya çıkabilecek anlaşmazlıkların çözülmesi için ikinci meclisin yetkileri kayıt altına alınmış ve bu sahada üstünlük birinci meclise tanınmış olabilir.<sup>13</sup> Gerçekten, bazı ülkelerde ikinci meclisler, birinci meclisin sahip olduğu yetkilerin tümüne sahipken; bazılarında ikinci meclislerin, birinci meclislere göre çok daha az yetkileri bulunmaktadır. Bu bağlamda, iki meclisin yetkilerinin birbirine denk olduğu yapılanmalara, “simetrik çift-meclis”; ikincisinin yetkilerinin, birinci meclise göre daha az olduğu yapılanmalara ise “asimetrik çift-meclis” sistemi denilmektedir. Asimetrik çift meclis sistemi de kendi içinde ikiye ayırmaktadır. İkinci meclisin, birinci meclisin sahip olduğu yetkilerin tümüne sahip olmasa da önemli bazı yetkileri elinde bulundurmasıyla oluşan sistem “ılımlı asimetrik”; ikinci meclisin sahip olduğu yetkiler açısından daha işlevsiz olmasıyla oluşan sistem ise “aşırı asimetrik” olarak adlandırmaktadır. İtalya, ABD, Belçika ve İsviçre “simetrik çift meclis” sistemine örnek verilebilir. Buna karşılık, Avusturya, Almanya, Japonya ve Hollanda’da “ılımlı asimetrik”; Kanada, Fransa, Avusturya, İngiltere, İrlanda’da ise “aşırı asimetrik” bir çift meclis yapılanması görülmektedir.

Yasama dönemleri birinciye oranla ikinci mecliste daha uzundur. Karşılaştırıldığında, birinci meclis dönemleri dağılımı iki-beş yıl arasında, ikinci meclis dönemleri dağılımı ise dört-dokuz yıl arasındadır (İngiltere ve Kanada’da sırasıyla ömür boyu üyelik ve emekli olana kadar üyelik vardır). Bir tek İsviçre görece önemsiz bir istisna oluşturur. İkinci meclis üyelerinin küçük bir kısmı, birinci meclisin dört yıllık döneminden daha kısa süreler için seçilir. Diğer tüm iki meclisli yasama organlarında, ikinci meclis üyelerinin görev süreleri, ilk meclis üyelerinden ya daha uzundur ya da görev süreleri birbirine eşittir. Bununla birlikte ikinci meclislerin ortak bir özelliği dönüşümlü seçimleridir. Avustralya ve Japonya ikinci

---

<sup>13</sup> Arsel, a.g.m, s.64.

meclis üyeliklerinin yarısı her üç yılda bir yenilenmektedir. ABD ve Hindistan ikinci meclislerinin üçte biri her ikinci yılda değişmektedir ve Fransız ikinci meclisinin üçte biri de her üç yılda bir yenilenmektedir. Benzer şekilde; Avusturya, Almanya ve İsviçre federal meclis üyeleri de düzensiz aralıklarla olmasına rağmen dönüşümlü biçimde seçilmektedir.<sup>14</sup>

Çift meclis sistemi, federal yapıli devletlerde bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Bir yandan federe devletler, öte yandan da federal merkezi devletin ayrı ayrı organlara sahip olmaları, bunlar arasında bir dengenin kurulmasını gerektirmektedir. Çünkü federe devletlerin irili ufaklı olmaları, küçük devleti federal çatıda birleştirebilme endişeleri, federal parlamentonun çift meclisli olmasına yol açmaktadır. Şöyle ki; birinci meclisin bütün ülke yurtlarını temsil etmesine karşılık, ikinci meclis federe devletleri temsil etmektedir.<sup>15</sup>

Federal parlamentonun iki kanadının farklı fonksiyonlar üstlenmesinin bir gereği olarak, birinci meclis ile ikinci meclis arasında birçok farklılık bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi, nüfus ile orantılı temsilin birinci meclis için kabul edilip, ikinci meclis bakımından uygulanmamasıdır. Federal sistemlerde, ikinci mecliste eşit olmayan birimlerin eşit temsili veya küçük birimlerin artık büyük birimlerin eksik temsili esas kabul edilmiştir.<sup>16</sup> Mesela federal bir yapıya sahip ABD'de her federe devlet, büyüklüğü ne olursa olsun, Senatoda iki senatör bulundurulur.<sup>17</sup>

ABD ve İsviçre'de, federe birimleri temsil eden ikinci meclisler, halkın bütününi temsil eden birinci meclislerle, yasama sürecinde, eşit yetkiye sahiptir. İsviçre'de, yürütme organı yasama organı tarafından seçilmekle birlikte görev süresi boyunca ona karşı sorumlu değildir. Almanya ve Avustralya'da ise, ikinci meclisler eşit yetkilere sahip organlar olmamakla birlikte, yetkileri önemsiz değildir. Her iki ülkede de ikinci meclislerin siyasal sistem içinde önemli bir ağırlığı vardır. Buna karşılık, Kanada ve Avusturya'da ikinci meclislerin yetkiler oldukça sınırlıdır. Özellikle Kanada'da ikinci meclis, federe birimlerin federal yönetimin işleyişine katılımını gerçekleştiren bir kurum değildir.<sup>18</sup>

---

<sup>14</sup> Lijphart, **a.g.e.**, s.198-201.

<sup>15</sup> Teziç, **a.g.e.**, s.383.

<sup>16</sup> Oktay Uygun, **Federal Devlet**, 3. Bs, İstanbul, On iki Levha Yayıncılık, 2007, s.252.

<sup>17</sup> Yaşar Gürbüz, **Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler**, 2. Bs, İstanbul, Beta Basım Yayın, 1987, s.98.

<sup>18</sup> Uygun, **a.g.e.**, s.260.

Federal devletlerin yanı sıra üniter devletlerde de çift meclisli sistem görülmektedir. Çift meclis sistemi (başta Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile tamamen liberal demokratik esaslar üzerine sistemlerini inşa eden ve anayasalarını bu ilke ve esaslar üzerine kuran birçok Doğu ve Orta Avrupa ülkesinde) bir denge ve fren mekanizması olarak yer almaktadır. Bu çerçevede bu tür ülkelerde ikinci meclis, salt "federal devlet örgütlenmesinin" doğal bir kurumu olarak ya da "aristokrasinin" temsilini gerçekleştirmek amacıyla yönelik bir yapı olarak değil; toplumdaki değişik kesimlerin temsilini hedefleyen, yasama faaliyetlerinin demokratikleştirilmesini, iyileştirilmesini sağlayan, tek mecliste beliren parti çoğunluğunun olası aşırılıklarını dengeleyen bir "akil adamlar meclisi" olarak işlev görmektedir.<sup>19</sup>

Federal yapıya sahip devletler hakkında yapılan bu değerlendirmeden sonra bir de üniter yapıya sahip olan devletlerden söz etmek gerekir. Üniter bir devlet olan Fransa'da ise parlamento, 1958 Anayasası'nın öngördüğü şekilde Ulusal Meclis ve Senatodan oluşur. Ulusal Meclis tek dereceli seçimle seçilen milletvekillerinden meydana gelmiştir. Senato üyeleri ise iki dereceli seçimle belirlenirler. Senatoda cumhuriyetin mülki birimlerinin temsili sağlanır. Fransa dışında yerleşmiş olan Fransızlar Senatoda temsil edilirler. Fransa'da demokratik bir ikinci meclis modeli vardır. Demokratik ikinci meclisler, üyelerinin tamamının, ya da büyük bir bölümünün seçimle oluştukları meclislerdir. Bu meclislerin kurulmasındaki amaç, birinci meclise karşı bir denge oluşturmak, onun ataklığına ve aceleciliğe karşı bir "düşünce meclisi" (chambre de reflexion) oluşturmaktır. Böyle olunca da bu meclis üyeliklerine seçme ve seçilebilme, birinci meclislere oranla farklı koşullara bağlanmaktadır. İkinci meclis üyeleri için genellikle, sağlamak istenen dengeye uyumlu olarak, halkı temsil eden birinci meclis üyelerinden daha yüksek bir yaş sınırı konmaktadır.<sup>20</sup>

İspanya'da 1978 Anayasası ile monarşik bir parlamenter rejim öngörülmüştür. Anayasaya göre, başbakan ve onun seçtiği bakanlar kral tarafından atanır. Bakanlar Kurulu, parlamentoya karşı sorumludur. Parlamento, üyeleri nisbi temsil sistemine göre seçilen Temsilciler Meclisi ve Senatodan oluşur ve görev süresi dört yıldır. Temsilciler Meclisi, yetkileri itibarıyla Senato'dan üstün tutulmuştur. Senato, Anayasada "bölgesel temsil meclisi" olarak nitelendirilmiş olmakla birlikte,

---

<sup>19</sup> Süheyl Batum, **99 Soruda Neden Ve Nasıl Çağdaş Bir Anayasa**, 2. Bs, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2010, s.415.

<sup>20</sup> Teziç, **a.g.e.**, s.386.

senatörlerin sadece % 20'si özerk bölgelerin temsilcisi olarak seçilmektedir. Başlangıçta ülke, yerinden yönetim ilkesine göre 50 yönetim birimine ayrılmış, daha sonra ise 17 özerk topluluk belirlenerek bunların her biri için ayrı bir parlamento ihdas edilmek suretiyle yetkileri bakımından öncekinden daha güçlü bölgesel yönetim uygulamasına geçilmiştir.<sup>21</sup>

İspanya, İtalya ve Fransa gibi üniter yapıya sahip olmakla birlikte belirgin bölgesel kimlik farklılıklarına veya homojen olamayan nüfus yapısına sahip olan bazı ülkelerde de senatoların bölgesel temsil esasına dayandıkları görülmektedir. Bu ülkelerin bazılarında senatoların bölgeleri temsil ettikleri anayasalarında açıkça belirtilmektedir. Bu ülkelerde gerek senatörlerin seçim yöntemleri, gerekse senatoların federe birimler söz konusu olduğunda sahip oldukları yetkiler göz önüne alındığında bölgesel temsil rollerinin ön plana çıktıkları görülmektedir. İngiltere'de ise aristokratik bir ikinci meclis sistemi vardır. Aristokratik ikinci meclis, dolaylı ve doğrudan seçim mekanizması ile oluşmayan bir meclistir. Bu bakımdan demokratik egemenlik (millet-halk) ilkesi ile bağdaşmaz. Ancak son dönemde, liberal demokratik bir ülke olan İngiltere'de aristokratik ikinci meclis olan Lordlar Kamarası, geçmişten gelen kurum ve geleneklere saygın bir anısı olarak da varlığını sürdürmektedir.<sup>22</sup>

Federal olmayan ülkelerde, ikinci meclisler genellikle birinci meclislerle eşit yetkiye sahip değildir. Bazı ülkelerde, demokratik olmayan öğeler içermesi veya parlamenter hükümet sisteminin benimsenmesi gibi nedenlerle, ikinci meclislerin yetkileri sınırlı tutulmuştur. Federal ülkelerde ise durum farklıdır. İkinci meclis, federe birimlerin ulusal politikanın belirlenmesine katılması bakımından temel bir araç olarak kabul edildiğinden, bu meclisin birinci meclisle eşit yetkiye sahip olması veya en azından eşit olmasa bile, önemli bazı yetkilerinin bulunması gerekmektedir.<sup>23</sup>

Sonuç olarak dünyanın birçok ülkesinde iki meclisli sistem uygulanmaktadır. Tarihi süreç göz önünde tutulduğunda birçok ülke tek meclis-çift meclis arasında gidip gelmiştir. Özellikle iki dünya savaşı arasında bunu daha belirgin bir şekilde görmek mümkündür. Bu sistem federal yapılı ülkelerde daha çok

---

<sup>21</sup> Atar, **a.g.e.**, s. 89.

<sup>22</sup> Göze, **a.g.e.**, s.375-376.

<sup>23</sup> Uygun, **a.g.e.**, s.259-260.



görülmektedir. Ancak üniter ve bölgesel yapıya sahip ülkelerin bir kısmında da uygulanmaktadır. Devlet şekillerinin yanında çift meclisli sistemin kurulma gerekçelerinden birisi de iktidarda denge sağlamak olmuştur. Türkiye’de 1961 Anayasası’yla birlikte uygulanan çift meclisli yapının en büyük gerekçesi de bu olmuştur.

## BİRİNCİ BÖLÜM

### TÜRKİYE'DE PARLAMENTO SİSTEMİNİN GELİŞİMİ VE ÇİFT MECLİS SİSTEMİ

#### I- Tanzimat Dönemi Meclisleri

19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda reform devridir. Bu yüzyılda Osmanlı devlet adamlarının eğitim, adalet ve idare sisteminde reformlar uygulayarak imparatorluğun çöküşünü durdurmaya çalıştıkları görülmektedir. Batı'da olduğu gibi Osmanlı'da da reformun ana amacı devlet desteği ile tebaayı üretici bir duruma getirmektir. Devlet, tebaasının çalışmalarını koruyucu, üretici olmalarını sağlayacak temel eğitimi sağlayıcı ve üretimi geliştirecek idari teşkilatı ve haberleşme ağını kurucu rolünü üstlenmiştir.<sup>1</sup>

Bu dönemde III. Selim'le birlikte başlayan yenilikler II. Mahmut zamanında aynı hızla devam etmiştir. II. Mahmut'un tahta geçmesindeki baş aktör Alemdar Mustafa Paşa, ayanlarla padişahı uzlaştırmak ve hakimiyetini pekiştirmek için önemli bir adım atmış ve anayasa hukuku açısından ilk önemli ürün olan "Sened-i İttifak"ı padişaha imzalatmıştır (1808). Böylece ilk kez bir padişahın yetkileri kısıtlanmıştır.<sup>2</sup>

Bu süreçte, imparatorluğun dört bir tarafında merkezden bağımsız hareket eden unsurlar ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi olan Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın tehdidi karşısında padişah, başkentini korumak için Ruslardan yardım istemek zorunda kalmıştır. II. Mahmut bu gidişata bir son vermek istemiştir. Bu amaçla devleti baştan başa her alanda modernleştirmeyi planlamıştır. Modernleşmenin bir

<sup>1</sup> Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, 13.Bs, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s.30.

<sup>2</sup> Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 18. Bs, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009, s.41.

boyutu da merkezileşmenin güçlendirilmesi olmuştur. Bu sayede tüm topraklarını merkezden atadığı memurlar vasıtasıyla yönetip, eyalet gelirlerinin tamamının merkezi hazineye akmasını sağlayacaktır. Böylece güçlü bir devletin temellerini atacak olan reformlar finanse edilecek ve devletin yıkılış süreci sona erecektir.<sup>3</sup>

Bu bağlamda idarenin akılcılaştırılması ve etkinleştirilmesi yoluyla devletin gücünü tebaa üzerinde hissettirerek eyaletlerin merkeze bağılılığı sağlanmıştır. Merkezden eyaletlere atanan ve merkeze bağlı çalışan memurlar aracılığıyla bu yapılanmanın eyaletlerde de yaygınlaştırılmasına çalışılmıştır. Merkeziyetçi bürokratik yapılanma doğrultusunda vilayet yönetimlerinde valilerin maaşa bağlanmasıyla merkezi idareden bağımsız olarak vergi toplayıp harcamalarının önüne geçilmiştir. Yine köy ve mahalle muhtarlıklarının kurulması, nüfus sayımının yapılması, posta teşkilatının kurulması ve yabancı ülkelere seyahat için pasaport uygulamasına geçilmesi merkeziyetçi bürokratik devletin kurulması adına atılmış önemli adımlardır.<sup>4</sup>

Merkezileşmeyi hedefleyen II. Mahmut 1836 ve 1838’de “Meclis-i Dar-ı Şura-yı Askeri” ve “Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye”yi kurmuştur. Bunlar, her biri bir başkan, beş üye ve bir veya iki katipten kurulu küçük komisyonlardır ve hemen sonraki dönemde reformların planlanması ve yürütülmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Bununla birlikte 1838’de II. Mahmut tarım, ticaret, sanayi ve bayındırlık işleri için de komisyonlar kurmuştur. Bu kurumlar, işlerin yönetimine doğrudan doğruya pek az değişiklik getirmiş olmakla beraber, eski dokunulmaz kurumların yıkılmasına, yerlerine yabancı kaynaklı yenilerinin geçirilmesine ve saray ile Babiali arasında eski çatışmanın yenilenmesine doğru ilk adımı oluşturmuşlardır.<sup>5</sup>

1839’da, II. Mahmut’tan sonra tahta geçen Abdülmecit Tanzimat Fermanı’nı (Gülhane Hatt-ı Hümayunu) ilan etmiştir.<sup>6</sup> Tanzimat girişiminin düşünsel ve siyasal arka planı II. Mahmut döneminin Avrupa’dan örnek alınan seküler-merkeziyetçi dönüşümleri ve Batıcı siyasal beklentileri çerçevesinde oluşmuştur. Bu dönüm noktasında Osmanlı siyasal yaşamının merkezine artık iyi eğitilmiş, Avrupa kültür ve siyasetinin inceliklerine hakim ve reform yanlısı bürokrat kadrolar

<sup>3</sup> Roderic H. Davison, **Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923)**, İstanbul, Alkım Yayınları, 2004, s.130-131.

<sup>4</sup> İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s.47-48.

<sup>5</sup> Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, 8. Bs, Ankara, TTK Yayınları, 2000, s.99.

<sup>6</sup> Fermanın tam metni için bkz. Suna Kili-Şeref Gözübüyük, **Sened-i İttifaktan Günümüze Türk Anayasa Metinleri**, 3. Bs, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, s.11-14.

geçmiştir. "Tanzimat seçkinleri" olarak adlandırabilecek bu reformcu kadrolar II. Abdülhamit devrine kadar yönetimin güç merkezini oluşturmuşlardır. Bu dönemde çağdaş parlamento anlayışını pek karşılamayan meclisler açılmıştır. Bu meclisler, meclis adını taşımakla birlikte çağdaş anlamıyla seçilmiş kurullar değil, birer uzmanlık komisyonlarıdır. Bu meclisler hem merkezde hem de taşrada varlıklarını sürdürmüşler ve parlamenter sistemin gelişmesinde önemli paya sahip olmuşlardır.<sup>7</sup>

Divan-ı Hümayun'un etkinliğini kaybettiği dönemde merkezi yapının güçlendirilmesi için "Meşveret Meclisi" (Meclis-i Şura) toplanmıştır. Bununla birlikte Meclis-i Dar-ı Şura-yı Askeri ve Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye gibi nezaretlerüstü meclisler de Tanzimat döneminde aktif hale gelmiştir. Ayrıca nezaretlere bağlı Meclis-i Nafia, Meclis-i Maarif, Meclis-i Karantina, Meclis-i Muhasebe-i Maliye gibi meclisler de bakanlıklara bağlı olarak çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Bu dönemde ayrıca "Meclis-i Tanzimat" da açılmıştır. Bu meclisin başlıca görevleri arasında uygulanan yasaların denetimini sağlamak, eksik görülen kısımlarda yeni yasalar hazırlamak, vükeladan yetkilerini kötüye kullananları yargılamak gibi önemli konular yer almaktadır.<sup>8</sup>

Meclis-i Tanzimat daha sonra Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye ile birleştirilmiş ve 1861'de bu iki meclis yerlerini "Meclis-i Ahkam-ı Adliye"ye bırakmışlardır. Bu meclis, aktif bir yasama meclisi olması ve tasdik edicilikten ziyade yasa yapıcı özelliğe ve yapılan yasaları denetleyici yetkilere sahip bulunmasından dolayı bazı araştırmacılar tarafından gerçek bir parlamento olarak nitelendirilmiştir.<sup>9</sup>

1868'de ise "Şura-yı Devlet" kurulmuştur. Şura-yı Devlet, kurulduğu andan itibaren bir yasama organı gibi çalışmıştır. Ayrıca temsili nitelikli bir yapıdır. Özellikle, Şûra-yı Devlet ile Osmanlı Devleti'nde ilk kez temel grupların temsilinin sağlanmış olması, onun temsili niteliği, Şûra-yı Devlet'in yasamacı işlevine katkı sağlamıştır.<sup>10</sup> İlber Ortaylı'ya göre hem Şura-yı Devlet, hem de Meclis-i Vala-yı

---

<sup>7</sup> Tanör, **a.g.e.**, s.98.

<sup>8</sup> Bu meclisler hakkında daha geniş bilgi için bkz: Ali Ayyıldız, **Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Reform (1836-1856)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilimdalı Doktora Tezi, İstanbul, 1992, s.151-264.

<sup>9</sup> Ayyıldız, **a.g.e.**, s.226.

<sup>10</sup> Tanör, **a.g.e.**, s. 104-105.

Ahkam-ı Adliye 1876'da açılacak Osmanlı parlamentosunun Ayan kanadının zeminini oluşturmuştur.<sup>11</sup>

Bu dönemde merkeziyetçiliğin güçlendirilmesi çerçevesinde merkezin yanında taşrada da önemli adımlar atılmıştır. Bunlardan birisi maliyede merkezileşmeyi sağlamak için 1842'de kurulan "Muhassıllık Meclisleri" olmuştur. Bu meclislerin kurulmasıyla her türlü vergi gelirlerinin toplatılması işinin doğrudan doğruya merkezden atanan muhassıllara verilmesiyle, yöneticilerin hazine gelirlerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaları da önlenmek istenmiştir. Meclis üyeleri köylerden ve kazalardan belirlenecek seçmenlerin adaylar arasında uygun gördükleri kişiyi seçmeleriyle belirlenmiştir. İkili yapıya sahip olan Muhassıllık Meclislerinden "Büyük Meclis"te 13, "Küçük Meclis"te ise 5 kişi yer almıştır.<sup>12</sup>

Bu meclislerin yapısında 1849'da yayınlanan yönetmelikte bir değişiklik yapılarak eyaletlerde olan meclislere "Eyalet Meclisi" denilmiştir. Bu meclisler vali başkanlığında, defterdar, mektupçu, umur-ı ecnebiye müdürü ve şer'i işler müfettişi, müslümanları temsilen iki, gayrimüslimler için iki seçilen üye olmak üzere dokuz kişiden oluşmuştur. 1864'te yayınlanan "Vilayet Nizamnamesi" ile taşra örgütlenmesinde görev dağılımı ayrıntılarıyla yeniden düzenlenmiş, vali en üst düzeyde hükümeti temsil eden ve çeşitli birimlerin yürüttükleri hizmetleri denetleyen bir görevli konumuna gelmiştir. 1871'de yapılan düzenlemeyle "Meclis-i Umumi-yi Vilayet" kurulmuştur. Bu meclisler vilayete bağlı sancaklardan seçimle belirlenen üyelerin katılımı ile oluşturulmuştur. Her sancaktan ikisi müslüman ikisi gayrimüslim olmak üzere belirlenen dörder üye bir araya gelerek Meclis-i Umumi-yi Vilayet'i valinin başkanlığında oluşturmaktadır. Vilayete bağlı sancak sayısına göre meclislerin üye sayısı artıp eksilmiştir. Yılda bir kez uygun mevsimde valinin başkanlığında toplanan meclis, en çok kırk gün süreyle gündemindeki konuları görüşüp, önerilerini hazırlayarak hükümete sunmuş ve bölge sorunlarının çözüme kavuşturulmasını amaçlamıştır. Yöneticileri denetleme, vergilerin gelire göre dağıtılıp zamanında toplanması, gelir gider hesaplarının denetlenmesi, güvenliği

---

<sup>11</sup> İlber Ortaylı, "İlk Osmanlı Parlamentosunun Yapısında Eyalet İdare Meclislerinin Etkisi", **Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı:1876-1976**, Ankara, Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları, 1978, s. 446.

<sup>12</sup> Ayla Efe, **Muhassıllık Teşkilatı**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilimdalı Basılmamış Doktora Tezi, Eskişehir, 2002, s.57-61.

korumak için önlem almak gibi birçok yönetim ve yargı konularından başka; sağlık, bayındırlık, eğitim ve öğretim gibi işlerle de ilgilenmişlerdir.<sup>13</sup>

Tanzimat dönemi ile birlikte hukuk, devletin koyduğu kurallar biçimine bürünmüştür. İmparatorluğu modernleştirerek kurtarabilmek için devlet aygıtı kullanılmaya çalışılmıştır. Yapılanlar, klasik padişah fermanları olarak değil, nizamnameler şeklinde kurallara dönüştürülmüştür. Padişah, üretilen nizamnameleri bir emirle çıkartan bir otoriteye dönüşmeye başlamıştır. Sayıca artan kural koyma faaliyeti, artık tek bir kişinin iradesine teslim edilmesi imkansız hale gelmiş, ayrı bir uzmanlaşma ve kurumsallaşma gerektiren bir usule dayanmıştır. Bununla birlikte merkezileşme çabaları ile birlikte devlet denetiminin güçlenmesi adına açılan meclisler de etkin olarak çalışmışlardır. Ancak bütün bunlar bir meşrutî yönetiminin Osmanlı aydınının ve bir kısım devlet adamının gözünde bir hedef olarak durmasının önüne geçememiştir. Bu sürecin sonunda 1876'da Kanun-i Esasi yayınlanmış ve Osmanlı Devleti gerçek bir parlamentoya kavuşmuştur.

## **II- Meşrutîyet Dönemi Anayasal Düzene Geçiş ve Çift Meclis Sisteminin Uygulanması**

### **A- I. Meşrutîyet'in İlanı ve Ayan Meclisi**

Osmanlı Devleti'nde parlamentonun kurulması dönemini değerlendirmeden önce dünyada parlamenter sistemin nasıl uygulandığına bakmak gerekir. 19. yüzyılın ikinci yarısında dünyanın birçok ülkesinde de iki meclisli yapı göze çarpmaktadır. İngiltere, Fransa, Macaristan, İspanya, Prusya, Avusturya, İsveç, Danimarka, Almanya, Hollanda İsviçre, Kanada ve ABD gibi ülkelerde bu yapı göze çarpmaktadır. Çift meclis sistemini kabul etmiş bütün ülkeler içerisinde ikinci meclisi tamamıyla irsiyet esasına göre kurmuş bir tek devlet İngiltere'dir. Avusturya, Macaristan ve Prusya gibi devletler ikinci meclislerini kısmen irsiyet, kısmen de atama esasına göre kurmuşlardır. Danimarka ve Güney Afrika Birliği gibi bazı ülkelerde de ikinci meclisin bir kısmı atanarak, bir kısmı da seçimle belli olmuştur. İspanya'da ikinci meclis, seçim ve irsiyet esasına dayanan bir sisteme göre

---

<sup>13</sup>Musa Çadircı, "Osmanlı Döneminde Yerel Meclisler", **Çağdaş Yerel Yönetimler**, TODAİE Yayınları, C:II, No: 5, 1993, s.3-12.

kurulmuştur. İtalya ve Kanada'da ise ikinci meclis tamamen atama esasına göre belirlenmiştir.<sup>14</sup>

Bu meclisler arasında seçim farklılıklarının yanında yetki farklılıkları da vardır. 16 Nisan 1872 yasası ile Almanya'da anayasal bir krallık kurulmuştur. Çoğu Avrupa ülkelerindeki parlamentarizme benzer bir anayasal çerçeve içerisinde gelişmiştir. Egemenlik halkta değil, üye devletlerin prenslerindedir. Bunlar en önemli federal organ olan Bundestag'da (Federal Konsey) temsil edilmişlerdir. Kaiser (İmparator) ulusal birliğin başı olup, Bundestag ve Reichstag (Federal Meclis) tarafından denetlenmiştir.<sup>15</sup>

1874 Anayasasına göre, İsviçre, kantonlardan oluşan bir federal devlet yapısına sahip olup, meclis hükümeti sistemine göre yönetilmektedir. İki meclisten (Ulusal Meclis ve Devletler Meclisi) oluşan Federal Meclisin dört yıl için seçtiği yedi kişilik Federal Konsey yürütme görevini yerine getirmiştir.<sup>16</sup>

Fransa'da ise 1875 Anayasası çerçevesinde yaşanan III. Cumhuriyet döneminde iki meclisli yapı sürdürülmüştür. İkinci meclis olan Senato genel oyla halk tarafından çoğunluk esasına göre seçilmiş senatörlerden oluşmuştur. Bir yasa tasarısının yasallaşabilmesi için iki meclis tarafından aynen kabulü şart koşulmuştur. İki meclis arasında Milletvekilleri Meclisine bütçe görüşmesi hak olarak tanınmış ise de, Senato dağıtılamadığı gibi, Milletvekilleri Meclisinin cumhurbaşkanı tarafından dağıtılma kararının verilmesi için Senatunun olumlu kararı istenmiştir. Senatoda muhafazakar olan tarımsal seçkinler çoğunluğu oluşturmuştur.<sup>17</sup>

Bu Avrupa ülkelerinin yanında daha önce iki meclisli yapıya geçen Amerika'da 1787 Anayasası, rasyonel görüntüsüyle, yasama, yürütme ve yargı güçleri ayrımını vurgulayarak önemli bir yeniliğe imza atmıştır. Bu anayasada federalizm, kuvvetler ayrımı, denetim ve denge, yargı denetimi esas alınmıştır. Buna göre yasama yetkisi Temsilciler Meclisi ve Senato tarafından birlikte kullanılmıştır. Vergi ile ilgili yasa önerilerinde Temsilciler Meclisi'ne bir üstünlük tanınsa da diğer

---

<sup>14</sup> İlhan Arsel, "Birinci ve İkinci Meşrutiyet Devirlerinde Çift Meclis Sistemi Tecrübesi", **AÜHF Dergisi**, C:X, No: 1-4, 1953, s.194.

<sup>15</sup> Çam, **a.g.e.**, s.278.

<sup>16</sup> Atar, **a.g.e.**, s. 86.

<sup>17</sup> Çam, **a.g.e.**, s. 154.

yasama görevlerinde iki meclis arasında eşitlik sağlanmıştır. Senato her eyaletten iki üyenin seçilmesiyle oluşmuştur.<sup>18</sup>

Dünyada ana hatlarıyla parlamento yapıları bu biçimde iken, 1876 yılı Osmanlı tarihinde anayasal düzene geçiş ve parlamentonun açılması açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. 1876'da, bir saray darbesi sonucu Sultan Abdülaziz tahttan uzaklaştırılmış ve meşrutiyet taraftarı olan V. Murat padişah olmuştur. Meşrutiyet yanlısı Osmanlı yüksek bürokrasisi ile yurt dışındaki aydınlar arasındaki yakınlaşma sonucunda aydınların önemli bir bölümü ülkeye dönmüştür. Bir "Kanun-ı Esasi Encümeni" kurulmuştur. Bu sırada, sağlık sorunları dolayısıyla V. Murat tahttan ayrılmış ve yerine meşrutiyeti ilan edeceğine söz veren II. Abdülhamit geçmiştir.<sup>19</sup>

Meşrutiyetin ilanı ile birlikte yeni anayasa, "Kanun-ı Esasi" hazırlanmıştır. Kanun-ı Esasi biçimsel ve hukuki açıdan, padişahın tek yanlı iradesiyle doğmuş bir ferman anayasa örneğidir. Bu Anayasa'nın siyasal ideolojisi Osmanlılık, yani mezhep farkı olmadan tüm Osmanlı uyruklarının yasa önünde eşitliği ilkesidir. Siyasal iktidarın dünyevileşmesi, özellikle mali konularda halkın temsilcilerinden oluşan meclisin de söz sahibi olması, yargı bağımsızlığında sağlanan gelişmeler ve kişisel hak ve özgürlüklerin korunması açısından Kanun-ı Esasi, Osmanlı anayasal gelişiminde önemli bir ilerlemedir. Buna karşılık, Anayasa'da sultanın hak ve yetkilerinin pek sınırlanmadığı ve meclisin yasama faaliyetindeki rolünün son derece kısıtlı olduğu görülmektedir.<sup>20</sup>

Bu dönemde ilk mebuslar meclisinin seçimi için, geçici bir yöntem olarak, vilayet meclisleri üyelerinin seçiminde kullanılan usule başvurulmuştur. Seçim yöntemi 28 Ekim 1876 tarihli bir irade ile sınırlı oy hakkı ve iki dereceli seçim esası üzerine belirlenmiştir. İlk seçimler bu sisteme göre yapılmıştır. Mebus seçimi için ülke, sancak esasına göre yirmi dokuz bölgeye ayrılmış ve 50000 erkek nüfus için bir milletvekilliği tespit edilmiştir.<sup>21</sup> Seçimler dört yılda bir olacak, gizli yapılacak, otuz yaşından küçükler ve Türkçe bilmeyenler aday olamayacaklardır. Mebuslar,

---

<sup>18</sup> Ayferi Göze, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, 12. Bası, İstanbul, Beta Basım Yayın, 2009, s.523.

<sup>19</sup>Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 4.Bs, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003, s.313-314.

<sup>20</sup>Yavuz Abadan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri", **AÜHF Dergisi**, C:XIV, No: 1-4, 1957, s.19.

<sup>21</sup> Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C:VIII, Ankara, TTK Yayınları, 1999, s.230-232; Lewis, **a.g.e.**, s.374-376.



başkanlık için parlamentoda üç aday gösterecek ve padişah bunlardan birini seçecektir. Ancak, meclis dağıldığı andan itibaren en geç altı ay içinde yeni seçimler yapılacaktır.<sup>22</sup>

Biri Ayan, diğeri Mebusan olmak üzere iki Meclisten oluşan Meclis-i Umumi 19 Mart 1877'de açılmıştır.<sup>23</sup> 40 kişiden oluşması öngörülen Ayan Meclisinin üyeleri tıpkı İtalya ve Kanada da olduğu gibi padişah tarafından atanmış, 130 sandalyelik Mebusan Meclisi üyeleri ise vilayet meclisleri üyeleri arasından seçilmişlerdir. Bu Meclis; Romanya, Sırbistan, Karadağ, Mısır, Tunus, Lübnan ve Girit gibi özel statüye sahip bölgelerin temsilci göndermemesi nedeniyle 71 Müslüman, 44 Hıristiyan ve 4 Yahudi olmak üzere 119 üyeden oluşmuştur.<sup>24</sup>

Ayan Meclisine vekillik, valilik, ordu müşirliği, elçilik, patriklik ve hahambaşılık memuriyetlerinde bulunan; kamuoyunun tanıdığı, güvendiği ve devlet işlerini yürütme yetenekleri olan kişiler arasından atama yapılmıştır. Bundan başka 40 yaşından yukarı olmak şartı vardır. Ayan üyeliğine atananlar, ölünceye kadar bu görevde kalabileceklerdir.<sup>25</sup> Ayan Meclisinin aristokratik bir meclis olmadığı, istisna oluşturan örnekler dışında, belli bir sülaleye mensup olmaları dolayısıyla söz konusu Meclise atanan üye bulunmadığı bilinmektedir. Osmanlı siyasal seçkinlerinin yaş ve tecrübe açısından ileri gelenlerini bir araya getiren bu Mecliste, üyelerin gerek birbirlerine karşı ve gerekse diğer kurum ya da şahıslara karşı Mebusan Meclisine göre daha ölçülü hareket etmiş olduğu görülmüştür.<sup>26</sup>

Mebuslar Ayan Meclisi huzuruna çıkmak ve orada konuşmak yetkisine sahiptirler. Fakat Ayan Meclisinin, Mebusan Meclisi gibi vekillerini gensoru için davet etme yetkisi yoktur. Kanun-ı Esasi, Ayan Meclisiyle hükümet arasında bir anlaşmazlığın ortaya çıkabileceğini göz önüne almadığı için hükümetin bu Meclise

---

<sup>22</sup> Karal, a.e., s.255.

<sup>23</sup> Arsel, “Birinci ve İkinci Meşrutiyet...”, s.194.

<sup>24</sup> İhsan Ezherli, **Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)**, 2.Bs, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara,1998, s.167. Bu sayılar bazı çalışmalarda farklılık göstermektedir. Bu sayı 115, 116, 119 olarak geçmektedir. İlber Ortaylı, “İlk Osmanlı Parlamentosu ve Osmanlı Milletlerinin Temsili”, **Kanun-i Esasinin 100. Yılı Armağanı**, AÜSBF Yayınları, 1978, s.169-172. Bu sayı 115, 116, 119 olarak geçmektedir.

<sup>25</sup> Arsel, “Birinci ve İkinci Meşrutiyet...”, s.195.

<sup>26</sup> H.Aliyar Demirci, **İkinci Meşrutiyette Ayan Meclisi (1908-1912)**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s.385-386.

karşı sorumluluğu söz konusu değildir. Bu durum Mebusan Meclisinin Ayan Meclisine nazaran daha üstün bir yere sahip bulunduğunu göstermektedir.<sup>27</sup>

Yasa tasarıları, önce Mebusan sonra Ayan Meclisinde konuşularak karara bağlanmıştır. Çoğunluk kazanmayan tasarılar reddolunmuş sayılmıştır. Gizli celselerin yapılması, mevcut üye sayısının mutlak çoğunluğu ile karar verilmesine bağlı olmuştur. Ayan Meclisi, Mebusan Meclisi tarafından kendisine gönderilmiş olan yasa ve bütçe tasarılarını inceleyerek dini esaslara, padişahının hükümlerine haklarına, hürriyete, Kanun-ı Esasi hükümlerine, devletin toprak bütünlüğüne, ülkenin iç güvenliğine, genel ahlaka aykırı gördükleri gerekçesiyle ya reddetmiş veya düzeltme ve değiştirme talebiyle Mebusan Meclisine iade etmiştir.<sup>28</sup>

Mebusan Meclisi tarafından kabul edilip de Ayan Meclisine sevk edilen bir yasa tasarısı, eğer bu Meclis tarafından tamamen reddedilmiş ise, bu tasarı bir daha o senenin toplantı süresi içerisinde Mebusan Meclisi tarafından görüşülmemiştir. Bu, Ayan Meclisine tanınan bir çeşit veto hakkıdır. Ayan Meclisine tanınan bu yetki, padişahın işine yarayabilir düşüncesiyle kabul edilmiştir. Çünkü padişah, iki Meclis üyeleri tarafından teklifi yapılan ve kendi onayına sunulan bir yasa tasarısını doğrudan doğruya reddetmekten çekinir yani bu hareketiyle kamuoyu üzerine olumsuz bir etki oluşturacağını tahmin ederse, bunu Ayan Meclisine yaptırabilecektir. Ayan Meclisi padişahın “lütfuna mazhar olmuş” ve onun tarafından atanmış kimselerden oluştuğuna göre hükümdar için bu her zaman mümkün demektir. Çünkü makamlarını sadece padişaha borçlu olan Ayan Meclisi mensupları için başına buyruk hareket etmek imkanı olmayıp, padişahın istek ve emirlerine uyma zorunluluğu olduğu kabul edilmektedir.<sup>29</sup>

Mebusan Meclisi, Ayan Meclisini demokratikleştirmek ve kendi çizgisine çekmek istemiştir. Ayan Meclisinin de hükümeti denetleme yetkisini talep ettiği ve bunun için gensoru hakkını elde etmek adına bütün toplantı yıllarında çabaladığı, konuyu hep gündemde tutmaya çalıştığı görülmüştür. Buna karşılık Mebusan Meclisi, yetkilerini genişletmek isteyen Ayan Meclisine karşı, Mebusanın kuruluş şekli ve maaşıyla ilgili hükümleri değiştirmemekte gösterdiği direnci hatırlatarak destek vermediği görülmüştür. Ayan Meclisi, hükümeti denetleme olanağından

<sup>27</sup> Arsel, “Birinci ve İkinci Meşrutiyet...”, s.199.

<sup>28</sup> Tanör, “Osmanlı-Türk...”, s.140, Abadan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda...”, s.6.

<sup>29</sup> Arsel, “Birinci ve İkinci Meşrutiyet...”, s.196-197.

yoksun olmakla birlikte bazı fırsatları da değerlendirdiği bilinmektedir. Bunun en önemli örneğini ise her toplantı yılının başında ülke yönetimiyle ilgili iç ve dış sıkıntıların işlendiği, olumlu olumsuz eleştirilerin yer aldığı görüşmelerde, işbaşındaki hükümetin çeşitli yönlerden değerlendirme yoluna gidilmesi, bu birleşimlerde eleştirilere cevap vermek üzere hükümet üyelerinden de katılanların olmasıdır.<sup>30</sup>

Mebusan Meclisinin ilk devresinde (20 Mart–28 Haziran 1877) mali durum, idarenin yeniden yapılandırılması, gayrimüslimlerin askere alınması gibi konular görüşülmüş; bütçe, vilayet, basın, seçim ve sıkıyönetim gibi konularda yasama faaliyetinde bulunulmuş; Karadağ meselesi ve Osmanlı-Rus Savaşı gibi güncel sorunlarda hükümetin izlediği siyaset tartışılmıştır. 13 Aralık 1877’de ikinci devre çalışmalarına başlayan Meclis, sultan tarafından kapatılana kadar daha çok göçmenler meselesiyle ilgilenmiştir.<sup>31</sup>

Bu sırada süren 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Osmanlı Devleti için büyük bir yenilgiyle sonuçlanmıştır. Meclis 14 Şubat 1878’de kapatılmış ve başkentte sıkıyönetim ilan edilmiştir. Eleştirileriyle dikkat çekmiş olan bazı mebuslar sürgüne gönderilmiş, Osmanlı Devleti’nin bir yıldan biraz fazla süren ilk meşrutî rejim deneyimi sona ermiştir. II. Abdülhamit 1878’den 1908’e kadar devam edecek olan kendi kişisel egemenliğine dayalı bir yönetim oluşturmuştur.<sup>32</sup>

## **B-II. Meşrutîyet’in İlanı ve Ayan Meclisinin Durumu**

Mebusan Meclisi feshedilmiş, mebuslar dağıtılmıştır ancak Kanun-ı Esasi kaldırılmış değildir. Bu durumda devlet protokolünde sadrazam, şeyhülislam ve heyet-i vükeladan sonra heyet-i ayan azasının isimleri zikredilmektedir, yani Ayan Meclisi dağıtılmamıştır. Memuriyetleri devam etmiş ve maaşları verilmiştir. II. Meşrutîyet dönemi Ayanı, sağ kalan eski 2 üye ile 37 yeni üyenin birleşmesinden oluşmuş ve göreve başlamıştır. Aslında üye sayısı Mebusanın 1/3’ü kadar yani 90’dan fazla olması gerekirken bu sayıya hiçbir zaman ulaşamamıştır. Mebusan

---

<sup>30</sup> Demirci, **a.g.e.**, s.392.

<sup>31</sup> Sina Akşin, “Birinci Meşrutîyet Meclis-i Mebusanının Ele Aldığı Başlıca Sorunlar (II)”, **AÜSBF Dergisi**, C:XXIV, No:2, 1970, s.101-122.

<sup>32</sup> Akşin, **a.g.m.**, s.110-116.

buna pek taraftar olmadığından Ayan sayısı 1909'da 44, 1910'da 48, 1911'de 58, 1914'te 48 olarak kalmıştır.<sup>33</sup>

Hükümdarın kurduğu katı ve baskıcı yönetim içeride geniş bir aydın muhalefetini yaygın hale getirmiştir. 1890'lı yıllardan başlayarak, önce Askeri Tıbbiye'de oluşturulan "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti"(İTC) bu muhalefet hareketinin odağı haline gelmiştir.<sup>34</sup> Bu cemiyet, 1876 Kanun-ı Esasisi'nin yürürlüğe konarak Meşrutiyet yönetiminin yeniden ilan edilmesine yönelik çalışmalara hız vermiştir. Makedonya'daki olayların gittikçe tırmanması ve 23 Temmuz'da birçok kentte Meşrutiyet'in ilan edilmesi üzerine II. Abdülhamit, 23-24 Temmuz 1908 gecesi anayasayı tekrar yürürlüğe koyduğunu ilan etmiştir. Arkasından yapılan seçimlerden İTC zaferle çıkmıştır. II. Abdülhamit'in atadığı 39 Ayan Meclisi üyesinin de belirlenmesinden sonra Meclis, 17 Aralık 1908'de açılmıştır. Ancak 1909'da yapılan Anayasa değişiklikleri, Osmanlı Devleti'ni gerçek anlamda parlamenter rejime geçirmiştir.<sup>35</sup>

1909 değişiklikleriyle yasa teklifi yetkisi, bakanlarla birlikte Ayan ve Mebusan üyelerine de tanınmıştır. Her iki Meclisce kabul edilen yasaları, padişah iki ay içinde yeniden görüşülmek üzere iade edebilmektedir. Bu takdirde yasanın yürürlüğe girebilmesi, üçte iki çoğunlukla yeniden kabulüne bağlıdır. Acil çıkması gereken yasaların, on gün içinde tasdik veya iadesi şarttır. Olağanüstü hallerde Meclisin toplanma süresi, her iki Mecliste üye sayısının 2/3'ünün toplanmasıyla birlikte müzakere edilip, çoğunlukla uzatılabilir. Başkanlık divanını Meclis bizzat seçer. Fakat sonucu padişaha sunulur. Diğer maddeler arasında en önemli değişiklik, padişaha tanınan sürgün hakkının 113. maddeden çıkarılmış olmasıdır. Ayrıca bazı kayıt ve şartla tebaaya, toplanma ve dernek kurma hakları da tanınmıştır.<sup>36</sup>

II. Meşrutiyet döneminde Meclis-i Umumi'nin Mebusan bölümü Meşrutiyet siyasi hayatının odağı olmuştur. Çünkü "*vükelanın hükümetin siyaseti umumiyesinden müştereken ve daireyi nezaretlerine ait muamelattan dolayı*

<sup>33</sup> İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, 2. Bs., Ankara, Cedit Yayınları, 2008, s.516.

<sup>34</sup> Berkes, **a.g.e.**, s.389-390.

<sup>35</sup> Sina Akşin, "Jön Türkler", **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C:III, İstanbul, İletişim Yayınları,1986, s.840-841.

<sup>36</sup> Tanör, **a.g.e.**, s.192-196, Abadan, "**Osmanlı İmparatorluğu'nda...**", s.32.

*münferiden Meclis-i Mebusana karşı mesul” olduğu maddesi Ayan Meclisinin etkinliğini sınırlandırmıştır.<sup>37</sup>*

Ayan Meclisinin siyasal karakteri ve uygulamaları, 1913'e değin, kendisine ağırlık kazandırıcı olmamıştır. Birbiriyle zıt nedenlere dayanan 1911 ve 1912 Mebusan fesihlerini kolaylıkla "tasvip" etmiştir.<sup>38</sup> Çünkü Kanun-ı Esasi'nin 117. maddesiyle, Ayan Meclisine önemli bir yetki vermiştir ki o da Kanun-ı Esasi'nin yorumlanması hakkıdır. Fakat Ayan Meclisine tanınan bu hak daha çok yürütme organının işine yaramış ve özellikle II. Meşrutiyet devrinde hükümetler bundan birçok kere yararlanması bilmiştir. Bu bir bakıma, yürütme organı için Mebusan Meclisine karşı kullanılacak bir nitelik almıştır. Bu yüzden Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi (Büyük Kabine), 1912 tarihinde Mebusan Meclisini, Ayan Meclisinden aldığı yoruma dayanarak feshetmiştir.<sup>39</sup>

1914 Anayasa değişikliği çerçevesinde değişen 35. madde ile Meclisin fesih yetkisi sadece padişaha verilmiş ve Ayan Meclisinin fesih hakkı kaldırılmıştır.<sup>40</sup> Bu şekilde Ayan Meclisinin etkinliği daha da azaltılmıştır. 1914'te, Ayan Meclisinde görülen özellik, asıl muhalefeti barındırmış olmasıdır. Başta Ahmet Rıza Bey ve Damat Ferit Paşa olmak üzere, iki üç kişilik bir grup, İttihat ve Terakki hükümetlerini yerden yere vurmıştır. Bu süreç I. Dünya Savaşı'nın sona ermesine kadar aynı şekilde devam etmiştir.<sup>41</sup>

### **C- Mütareke Dönemi'nde Meclis ve Ayan Meclisinin Durumu**

I. Dünya Savaşı'nın yenilgiyle neticelenmesi üzerine Talat Paşa Kabinesi'nin yönetimden çekilmiştir. Bundan sonra kurulmuş olan mütareke kabineleri ile Vahdettin ve çevresi İttihatçı bir çoğunluk karşısında kalmışlardır. Siyasi durumdaki belirsizlik padişahı tedirgin etmiş ve bunun sonucunda Meclis feshedilmiştir. Böylece parlamento, mütarekenin imzalanmasından itibaren iki ay bile çalışmadan dağıtılmıştır. Ayan Meclisi de çoğunluğu İttihatçı olmak üzere

---

<sup>37</sup> Recaî Galip Okandan, **Amme Hukukumuzda İkinci Meşrutiyet Devri**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1947, s.83.

<sup>38</sup> Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, 1.Kitap, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2001, s.219.

<sup>39</sup> Arsel, **“Birinci ve İkinci Meşrutiyet...”**, s.197.

<sup>40</sup> Okandan, **a.g.e.**, s.112

<sup>41</sup> Tunaya, **a.y.**

mütareke dönemine girmiştir. Fakat daha önce, başta eski Jön Türk ve İttihatçı Ahmet Rıza Bey, Damat Ferit Paşa, Çürüksulu Mahmut Paşa ve Nikolaidis Efendi olmak üzere, küçük bir grup, Mebusan Meclisinde daha önce görülmemiş güçlü bir muhalefet cephesi kurabilmişlerdir. Mütareke Ayanının ilk reisliğine Vahdettin, Ahmet Rıza Bey'i atamıştır. O da, padişahın yeni bir adalet çağı açtığını belirten söyleviyle işe başlamıştır.<sup>42</sup>

Mondros Mütarekesi'nin ardından başlayan işgaller, kısa bir süre içerisinde Anadolu içlerine, Türklerin yaşadığı bölgelere yayılmıştır. Bu süreçte Türk yurdunun parçalanmasını önlemek amacıyla çeşitli bölgelerde, millî amaca hizmet edecek nitelikte mahallî cemiyetler kurulmuş, kongreler düzenlenmiştir. Çözümü bölgesel direnişlerde arayan yerel direniş örgütlerinin merkezî bir yapı içine alınması, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçişi sonucunda olmuştur. Anadolu'da düzenlenen kongrelerin her birinde halk vurgusu ön plana çıkmıştır. Bu durum Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde açıkça görülmektedir. Bu kongrelerde yürütme yetkisine sahip bir "Heyet-i Temsiliye" de kurulmuştur. Bu çerçevede Anadolu ve Trakya'daki iktidar boşluğunu dolduran güç, önce yerel kongre iktidarları, sonra da bunları adım adım birleştiren ve kendi bünyesinde eriten ulusal kongre iktidarı olmuştur.<sup>43</sup>

Buna kayıtsız kalmayan İstanbul Hükümeti ile 20-22 Ekim 1919 tarihleri arasında Amasya'da yapılan görüşmeler sonucunda seçimlerin yapılması ve Meclisin yeniden açılması öngörülmüştür. Ancak en büyük sorun Meclisin nerede açılacağıdır. Heyet-i Temsiliye bu konu üzerinde görüşmeler yapmış, burada Ayanın durumu da tartışılmıştır. Süreyya Bey, Hakkı Behiç Bey ve Mümtaz Bey Meclisin İstanbul dışında açılacak olsa bile Ayan üyelerinin gelmeyeceklerini dile getirmişlerdir.<sup>44</sup> Daha sonra yapılan bir oturumda da Rauf Bey Ayanın çoğunun 70-80 yaşında adamlar olduğunu, bunların başka bir yere gitmesinin ölümüne davetiye çıkaracağından bahsederken, Kazım Karabekir Paşa ise ülkenin tehlikede olduğunu ve Ayanın her şartta yeni açılacak Meclise dahil olması gerektiğini savunmuştur. Yapılan oylamada Meclis İstanbul dışında açılırsa Ayan Heyetinin Meclise katılamayabileceği göz önünde tutulmuştur.<sup>45</sup> Genel

---

<sup>42</sup> Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, C.II, 2.Baskı, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları,1986, s.10-11

<sup>43</sup> Geniş bilgi için, Bülent Tanör, **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları 1918-1920**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002.

<sup>44</sup>Uluğ İğdemir, **Heyet-i Temsiliye Tutanakları**, 2. Bs., Ankara, TTK Yayınları, 1989, s.7-9.

<sup>45</sup> İğdemir, **a.e.**, s.58-59.

olarak bu görüşmelerden anlaşılan vatanın kurtuluşu çerçevesinde Anadolu hareketinin Ayandan bir beklentisi olmadığıdır.

Bu görüşmelerin ardından Aralık 1919'da seçimler yapılmış ve Meclis 12 Ocak 1920'de İstanbul'da açılmıştır. Bu Meclisin ulusal hareketin temsilcisi olabileceği endişesi, padişah ve Damat Ferit Paşa grubunu, Ayanı karşı bir ağırlık olarak elde bulundurmaya amacıyla harekete geçirmiştir. Gerçekten Ayanın bilinen yetkileri, meclis kararlarını durdurmak bakımından hayli ağır basabilirdi. Bu durumu sağlamak için Vahdettin ve Sadrazam Damat Ferit imzalarını taşıyan iradelerle çoğunluğu Hürriyet ve İtilaf yöneticisi olan kimseler Ayan üyeliğine atanmışlardır. Ayan Meclisi reisliğine de 11 Ocak 1920'de ılımlı bir devlet adamı olan Tevfik Paşa atanmıştır.<sup>46</sup>

Ayan Meclisinin çalışmaları 16 Mart 1920'de İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesine kadar devam etmiştir. Bu olayın ardından Ayan'dan Rıza Paşa, çalışmaların Mebusan Meclisinin faaliyetine bağlı olduğunu belirterek görüşmelerin ertelenmesini istemiştir. Ayrıca, tutuklananlar arasındaki Çürüksulu Mahmut Paşa'yı savunarak gerekli girişimlerde bulunulması için Ayan Reisi'nden hükümete başvurmasını istemiştir. Sonra söz alan Mehmet Hamdi ve Azaryan Efendi de karara muhalefet etmişlerdir. En çok Kanun-ı Esasi'ye aykırılıktan ve barışı imzalayacak bir meclis bulunması gerektiğinden söz edilmiştir.<sup>47</sup>

İstanbul'da bu gelişmeler yaşanırken Mustafa Kemal Paşa İstanbul'un işgalinden üç gün sonra 19 Mart 1920'de Anadolu'daki bütün komutanlıklara, valiliklere bir genelge yollayarak, olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin Ankara'da toplanabilmesi için, yürürlükte olan seçim yasasına göre, seçimlerin 15 gün içinde yapılmasını istemiştir.<sup>48</sup> Bu genelge bir yandan ülkede yeni bir seçimin başlamasını emrederken, öte yandan seçimin hangi ilkeler çerçevesinde yapılacağını belirtmektedir. Kuşkusuz Mustafa Kemal ve Heyet-i Temsiliye, Anadolu'da yeni bir devletin temel taşı bu genelge ile ortaya koymakta ve vatanın bütünlüğünü, ulusun özgürlüğünü halka dayanarak kurtarmak için alınacak kararlara, geniş halk kitlesinin katılımını sağlamak istemişlerdir. Bu nedenle ulus adına karar verecek olan "salâhiyeti fevkalade" ile yetkili meclisin, İstanbul'dan kaçıp gelen milletvekillerinin

<sup>46</sup> Tunaya, "Türkiye'de Siyasi...", s. 14-16.

<sup>47</sup> Meclis-Ayan Zabıt Cerideleri, C:1, İ:31, 20.3.1336 (1920), s. 227-230.

<sup>48</sup> Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, Ankara, ATAM Yayınları, 1998, s.287-288.

yanında bu genelge çerçevesinde seçilen milletvekillerinden oluşmasını yararlı görmüşlerdir.

Mebusan Meclisinin İstanbul'da dağılmasından sonra Ankara'da 23 Nisan 1920'de Millet Meclisi açılmıştır. Meclisin işleyişi konusunda yapılan görüşmelerde adı ne olursa olsun Ankara'da toplanacak Millet Meclisinin dışında bir "ikinci meclis" düşüncesi yalnızca Kazım Karabekir tarafından öne sürülmüştür. Karabekir, yönerge taslağına ilişkin görüşlerini açıklarken, seçimler sonucunda, "*çok üstün yeteneklere sahip olanlardan bir Ayan Meclisinin de*" oluşabileceğini öne sürmüştür. Ama bunun üzerinde durulmamış, kendisi de ısrarlı olmamıştır.<sup>49</sup>

24 Nisan 1920'de 20 Ocak 1921 Anayasası kabul edilinceye kadar Meclisin çalışma esaslarını belirlemiştir. Kurulan meclis, olağanüstü yetkilere sahip bir ihtilal meclisidir. "Meclis hükümeti sistemi" ve "güçler birliği ilkesi" esas alınmıştır. Mustafa Kemal meclisin, hükümetin ve yeni devletin başkanıdır. Ayrıca Millet Meclisi'nin üstünde güç yok denilerek İstanbul Hükümeti yok sayılmıştır.<sup>50</sup> 20 Ocak 1921'de ise 23 madde ve 1 ek maddeden oluşan "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu" adında yeni devletin ilk anayasası kabul edilmiştir. Olağanüstü şartlarda hazırlanmış bu Anayasa'nın en önemli özelliği egemenliği halka vermesidir.<sup>51</sup> I. Meclis 1 Nisan 1923'e kadar ülkeyi yöneterek, milli mücadelenin kazanılması ve yeni devletin kurulması için uygun zemini hazırlamıştır. Bu Mecliste Mebusan Meclisinde en az bir dönem üyelik yapmış 111 vekil yer almışken, Ayan Meclisinden kimse yoktur.<sup>52</sup>

Bu dönemde Mebusan Meclisinin kapanmasından sonra Ayan Meclisi üç toplantı daha yapabilmiş ve sonunda toplantılara son verilmiştir. Padişah tarafından atanan Tevfik Paşa Hükümeti de 4 Kasım 1922'de kendi kendini lağvedince Ayan Heyeti varlığını koruyamamıştır.<sup>53</sup>

Sonuç olarak, 1876'dan beri azledilmemiş ve Meclis-i Mebusansız yaşamış Mebusanın kesintili hayatına karşılık kırk altı yıl (1876-1922) muhafaza edilmiş olan Ayan üyelerinin büyük çoğunluğu, bu Meclisin geleneklerine sadakatle Mütareke döneminde de padişah ve Damat Ferit Paşa hükümetlerinin yanında destekleyici

<sup>49</sup> Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, C:II, 2. Bs, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1998, s.123.

<sup>50</sup> Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, C:I, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1991, s.136-138.

<sup>51</sup> Turan, **a.g.e.**, s.254.

<sup>52</sup> **TBMM Albümü 1923-2010**, C.I, Ankara, TBMM Yayınları, 2010, taranarak elde edilmiştir.

<sup>53</sup> Arsel, "**Birinci ve İkinci Meşrutiyet...**", s.211.



rollerine devam etmişler, devrimci tez karşısında Ayan Meclisi gelenekçi görüşlerin sığınağı olmuştur.<sup>54</sup>

1923 sonrası dönemde ise siyasi hayatta Ayan Meclisi eski üyelerinden sadece II. Dönem İstanbul Milletvekili Abdurrahman Şeref Bey (Ayan Meclisi İkinci Başkanlığı yapmıştır), İzmir Milletvekili Seyit Bey (1916'da Ayan üyesidir), III., IV, V. Dönem İstanbul Milletvekili Abdulhak Hamit Tarhan (Ayan Meclisi Başkan Vekili) görev almışlardır.<sup>55</sup>

### **III- Cumhuriyet Döneminde Çift Meclis Sistemi İle İlgili Öne Sürülen Görüşler**

#### **A-1923-1950 Arası Dönem**

Osmanlı Devleti'nin hukuki olarak sona ermesi ve Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Türkiye Cumhuriyeti ilan edilmiş, yeni devletin yeni anayasasının şekillenmesi için 1924'te çalışmalara başlanmıştır. Bu çerçevede II. Meclisin, anayasa hazırlık çalışmaları sürerken çift meclis hakkında görüşler yeniden dile getirilmiştir. Bursa Milletvekili Refet Bey çift meclisi savunanların başında gelmektedir. Refet Bey dünyada genel olarak parlamentoların ikişer meclisten oluştuğunu, Avrupa'da parlamentosu tek bir meclisten oluşan devlet olarak Yugoslavya, Yunanistan ve Bulgaristan'ın sayılabileceğini belirterek, Avrupa'nın ve Amerika'nın siyasi tarihleri incelendiğinde çift meclis sisteminin, büyük devrimlerin veya büyük felaketlerin sonucunda doğduğunun görüleceğini ifade etmiş ve çift meclisli yapının yeni Türkiye için yararlı olacağını savunmuştur.<sup>56</sup>

Bu fikir Mecliste pek destek görmemiştir. Kütahya Milletvekili Ragıp Bey: *"... Efendiler, inkulabımızı tamam olmuş addedemeyiz. Her gün yeni bir hadise karşısında bulunmaklığımız elyevm mevcuttur. Bu mevcut olduğu takdirde ani kararlar ve icraat zamanının dahi hükmü melhuzdur. İşte bu sebepten dolaydır ki ikinci meclisin daha bir müddet mevzubahis edilmemesi taraftarıyım"* diyerek yeni değişim geçiren ve bu

<sup>54</sup> Tarık Zafer Tunaya, "Türkiye'de Siyasi...", s. 16.

<sup>55</sup> TBMM Albümü 1923-2010, C.I, Ankara, TBMM Yayınları, 2010, taranarak elde edilmiştir.

<sup>56</sup> Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri (TBMMZC), C:7-2, B:7, 9.3.1340 (1924), s.236-239.

değişimi henüz tamamlamayan Türkiye’de söz konusu tartışmaların o an için yersiz olduğunu belirtmiştir.<sup>57</sup>

İzmir Milletvekili Saraçoğlu Şükrü Bey, ikinci meclislerin birer tarihi yadigar olduklarını ifade ettikten sonra ikinci meclislerin, milletlerin üzerinde bir “ur” olduğunu, bu sistemin bilimsel bir gerekçesinin bulunmadığını ifade ederek, ikinci meclisin ancak işlerin yürümesini yavaşlatacağını vurgulamış ve çift meclis sisteminin yakın bir zamanda birçok ülkede son bulacağını belirtmiştir.<sup>58</sup>

Çift meclis sistemine geçilme isteği encümende çoğunluk sağlanamadığından tasarıya girememiştir. Genel kurulda yapılan görüşmeler sonucunda yapılan bu yöndeki önergeler de kabul görmemiş ve Türkiye’nin tek meclisli sistemle yönetilmesi kabul edilmiştir.<sup>59</sup>

Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte Türkiye yeni bir yapılanmaya gitmiş, devleti yöneten kurumlar değişmiştir. Bu süreçte, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) 1945’e kadar (çok partili hayata geçiş denemeleri hariç) devleti tek parti olarak idare etmiştir. II. Dünya Savaşı’nın bitmesinin ardından Türkiye’de yeniden çok partili hayata geçiş süreci yaşanmıştır. Bu sürecin baş aktörü CHP’den kopan siyasetçilerin 7 Haziran 1945’te kurduğu Demokrat Parti’dir (DP). Aynı zamanda Nuri Demirağ’ın Milli Kalkınma Partisi de (MKP) ilk muhalif partilerden biridir.

Bu dönemde ikinci bir meclis açılması önerisini ilk kez 18 Temmuz 1945 yılında kurulan MKP yapmıştır. MKP Nizamnamesi’nin 11. ve 12. maddeleri Osmanlı Ayanı Meclisi gibi bir Ayan Meclisi kurulmasını öngörmüştür. Buna göre; Ayan Meclisi üyeleri 40 kişiden oluşacaktır. Üyeler, doğrudan doğruya vatandaşlar tarafından seçilecek ve ömür boyu görevde kalacaklardır; ölüm, ehliyetini kaybetme gibi nedenlerle üye sayısının beşte biri azaldıkça açılan üyeliklerin yerine yeniden seçim yapılacaktır.<sup>60</sup>

1947 yılında toplanan CHP 7. Olağan Kurultayı’nda 1924 Anayasası’nda bir değişikliğe gidileceği ve ikili bir meclis sisteminin yürürlüğe gireceği yönünde haberler gazetelerde çıkmış, Vatan gazetesi de bu tartışmalara “*Anayasa*

---

<sup>57</sup> TBMMZC, C:7-2, B:13, 16.3.1340 (1924), s.535-526.

<sup>58</sup> A. Şeref Gözübüyük, Zekai Sezgin, **1924 Anayasası Hakkında Meclis Görüşmeleri**, AÜSBF Yayınları, Ankara 1957, s.46-53.

<sup>59</sup> Tanör, **a.g.e.**, s.292.

<sup>60</sup> M. Necmettin Deliorman, **Nuri Demirağ’ın Hayatı ve Mücadeleleri**, İstanbul, Nu.D. Matbaası, 1957, s.72.

*Meselelerimize Dair*” adı altında bir anket düzenleyerek katılmıştır. Bu anketin bir sorusu da Türkiye’de çift meclis sisteminin uygulanmasına dair görüşlerin açıklanmasının istendiği sorudur. Ali Fuat Başgil, Nihat Erim, Abdülhak Kemal Yörük, Sıddık Sami Onar, Hüseyin Nail Kubalı, Turan Güneş ve Burhan Apaydın gibi bilim adamları bu ankete katılmış ve ikinci meclis hakkında görüşlerini bildirmişlerdir.

Anayasa Hukuku Profesörü Ali Fuat Başgil,<sup>61</sup> ikinci meclisin Türk siyasal hayatında özellikle, hürriyetlerin bekçisi olma, parti ihtiraslarını önleme ve devlet hayatında istikrar sağlama açısından gerekli olduğunu vurgulayarak, ikinci bir meclisin açılmasına destek vereceğini belirtmiştir.<sup>62</sup>

Nihat Erim<sup>63</sup> ise gerek Vatan gazetesindeki cevabında gerekse Siyasi İlimler Mecmuası’nda yazdığı “*Anayasa Meselelerimiz*” başlıklı yazısında çift meclis fikrini savunmuştur. Erim yazısında, ikinci bir meclis kurulduğu takdirde, bu meclisin oluşumu itibariyle yumuşatıcı, fevri ve ani kararların önüne geçici, devletin ana kurumlarını günlük politika çekişmelerinden koruyan bir rolü olacağını belirtmiştir. Tıpkı Ali Fuat Başgil gibi ikinci meclisin bir “istikrar” unsuru olacağını dile getirmiştir.<sup>64</sup> 1961 Anayasası mimarlarından Prof. Nail Kubalı<sup>65</sup> ve Prof. Sıddık Sami Onar da benzer gerekçelerle bu dönemde çift meclisin gerekli olduğunu savunmuşlardır.<sup>66</sup>

Bu görüşlere karşı çıkan Burhan Apaydın ise 2 Ağustos 1947 tarihli yazısında, ikinci meclisin ne yasaların daha mükemmel çıkmasında ne de vatandaşın özgürlüklerinin güvence altına alınmasında katkısının olacağına ihtimal vermediğini söylemiştir. Bunun yerine hakimlerin anayasaya aykırı tutumların önünü keserek, ikinci meclisin yapacağı işleri zaten yerine getireceğini şöyle dile getirmiştir:

*“İkinci bir meclis yoluna gitmektense asıl kanunların kazai murakabesine anayasamızın cevaz verdiği hakimlerimize duyurmaya ve onlara anayasaya aykırı*

---

<sup>61</sup> Ali Fuat Başgil 1961 seçimlerinde AP listesinden bağımsız Samsun Senatörü seçilmiştir.

<sup>62</sup> **Vatan**, 27.7.1947, s.1-3.

<sup>63</sup> Nihat Erim 1971-1977 yılları arasında cumhurbaşkanınca seçilmiş kontenjan senatörü olarak görev yapmıştır.

<sup>64</sup> Nihat Erim, “Anayasa Meselelerimiz”, **Siyasi İlimler Mecmuası**, No: 197, 1947, s.297-301.

<sup>65</sup> Kubalı, 1977-1980 yılları arasında Cumhurbaşkanlığıınca Seçilmiş Kontenjan Senatörü olarak görev yapmaya başlamıştır.

<sup>66</sup> **Vatan**, 27.7.1947, s.1-3

*gördükleri yasaları tatbik etmemeye hakları olduğunu anlatmaya çalışmamız daha doğru ve müsmir olacaktır.”<sup>67</sup>*

Burhan Apaydın yazısında zaten Anayasa'nın hakimlere denetim yetkisi verdiğiine işaret ederek ikinci bir denetleme mekanizmasının kurulmasına gerek olmadığını savunmuştur.

20 Temmuz 1948 yılında kurulan ve Fevzi Çakmak'ın Genel Başkanı olduğu Millet Partisi'nin (MP) Milli Programı'nın 35. maddesindeki: “*Parti, bazı fevri cereyanların kanunlaşması imkanını önleyecek ve yasaların daha esaslı surette incelenmesini sağlamak için halk tarafından seçilmiş bir Ayan Meclisinin kurulmasını zaruri görür*” ifadesi ile meclis sisteminin ihtiyaçlara göre yeniden düzenlenmesi öngörülmüştür.<sup>68</sup>

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere çift meclis ile ilgili istekler II. Dünya Savaşı'nın ardından gündeme gelmiştir. Ancak, çift meclis sisteminin aydın kesimin geniş desteğini almış baskın bir görüş olarak nitelendirmek zordur. Kimi düşünürler ikinci meclisin ülke için bir denge unsuru olacağını savunurken, kimisi ise bunun ülkeye bir yarar sağlamayacağını ifade etmişlerdir. Bu şekilde başlayan çift meclis kurulması tartışmaları 1950 yılından itibaren DP iktidarıyla birlikte daha yoğun bir şekilde gündeme gelecektir.

## **B- 1950–1960 Arası Dönem**

1950'li yıllar çift meclis sistemi üzerine yapılan tartışmaların yoğunlaştığı bir dönem olmuştur. Bunda devlet sisteminde ve anayasal sistemde yaşanan birtakım sıkıntıların ve eksikliklerin payı büyüktür. Seçim sistemi sonucu oluşan meclis aritmetiğindeki dengesizlik, 1924 Anayasası'nın yürütme erkine verdiği geniş hareket alanı, bundan hareketle iktidarın bireysel haklar konusunda sergilediği olumsuz tutumlar ve bu tutumlar karşısında yasama organını denetleyecek kurumların olmaması gibi temel faktörler çift meclis sisteminin gerekliliğinin sürekli olarak gündemde kalmasını sağlamıştır. Çünkü siyasal sistemlerin demokratik olup olmadığını belirleyen en temel konulardan biri, bu sistemlerin işleyişinde "denge ve fren mekanizmalarına" ne denli yer verdikleri sorunu ile doğrudan doğruya ilişkilidir.

<sup>67</sup> **Vatan**, 2.8.19471-3.

<sup>68</sup> **MP, Millet Partisi Programı**, Yeni Matbaa, Ankara, 1948, s.32

1787 ABD Anayasası ve bu Anayasa'nın temel tercihleri ile başlayan frenler ve dengeler sistemi, giderek tüm liberal demokratik anayasalarda değişik kurum ve kurallar aracılığı ile uygulama alanı bulmuş; çift meclis sistemi gibi birçok kurum, "frenler ve dengeler" sisteminin temel mekanizmalarını oluşturmuştur.<sup>69</sup>

Özellikle Türkiye çok partili siyasal hayata geçişle birlikte 1946, 1950, 1954 ve 1957 seçimlerinde uygulanan tek dereceli çoğunluk sisteminin mantığı gereği, güçlü ve istikrarlı bir hükümet oluşturması beklentisi önemli bir yer tutmaktadır. Bu çerçevede seçim sisteminden beklenen olmuş, güçlü iktidarlar mecliste temsil edilme hakkı kazanmıştır.<sup>70</sup> Örneğin, 1950 seçimlerinde DP oyların % 53,4'ü ile TBMM üyeliklerinin % 83,6'sını kazandığı halde, CHP oyların % 39,8'i ile milletvekilliklerinin ancak % 14,4'ünü elde edebilmiştir. 1954 ve 1957 seçimleri de benzer sonuçlar vermiştir. Bu aşırı orantısızlık 1950'li yıllarda demokrasinin bunalıma girmesinde ve çift meclis sistemi isteklerinin yoğunlaşmasında önemli bir etken olmuştur. Bu bağlamda çok partili yaşama geçildikten sonra, bir siyasal partinin TBMM'de ezici bir çoğunluğa sahip olmasının getirdiği sorunların üstesinden, oluşturulacak bir ikinci meclisle gelinebileceği çeşitli çevrelerde savunulmuştur.<sup>71</sup>

1950–1960 döneminde muhalefete ve siyasal haklara getirilen kısıtlamalar, 1953 yılından başlayarak sürekli artış göstermiştir. Böylece çoğulcu parlamenter demokrasinin gelişimi engellenmiştir. 1950 tarihli Basın Kanunu'nda yapılan değişikliklerle beraber basın özgürlüğünü kısıtlayıcı çabalar, memurlara, üniversitelere, yargıçlara, gazetecilere, muhalif siyasal örgütlere vs. karşı birçok sindirme girişimi, 6–7 Eylül Olayları, CHP'nin mal varlığına el konması, Tahkikat Komisyonunun kurulması gibi olayların yanında; ekonominin kötüleşmesi, enflasyonun artması üzerine DP, kentli tabanının ve üniversite üyelerinin desteğini kaybetmiştir.<sup>72</sup>

Tüm bu süreçte 1924 Anayasası'na yöneltilen eleştirilerin başında tek meclis sisteminin kabul edilmesi gelmiştir. Tek meclise hakim olan çoğunluğun dilediği yasaları kolayca çıkartması ve Anayasa'nın "Türklerin Hukuku Ammesi"

---

<sup>69</sup> Batum, **a.g.e.**, s.414.

<sup>70</sup> Mehmet Ö. Alkan, "Türkiye'de Seçim Sistemi Tercihinin Misyon Boyutu ve Demokratik Gelişime Etkileri", **Anayasa Yargısı Dergisi**, C:XXIII, 2006, s.159.

<sup>71</sup> Ergun Özbudun, Seçim Sistemleri ve Türkiye, **AÜHF Dergisi**, C:XLIV, No:1-4, 1995, s.528.

<sup>72</sup> Cem Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu:1945–1971", **Geçiş Süresince Türkiye**, (der. Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak), İstanbul, Belge Yayınları, 1990, s.124.

başlığını taşıyan beşinci faslını defalarca ihlal edilmesi, ister istemez tek meclis sisteminin ülkeye uyup uymadığı sorusunun ortaya atılmasına neden olmuştur.<sup>73</sup> Çünkü 1924 Anayasası döneminde, biçimsel olarak parlamenter sistemin gerektirdiği bir yapılanmayı içerdiği halde, özünde güçleri parlamentoda toplanmıştır. Ancak bu dönemde pratikte, farklı nedenlerle parlamentodan çok yürütme öne çıkmıştır. Tek partili dönemde parlamentonun üstünlüğüne dayalı sistem, karizmatik liderler karşısında yürütmenin üstünlüğüne dönüşmüştür. Hükümetin parlamentoya bağlılığı yerine, parlamentonun hükümete ve lidere bağlılığı geçerli olmuştur. Siyasal kararların alınmasında yine belirleyici irade liderin iradesi olmuştur. 1924 Anayasası'nın 1950–1960 yıllarını kapsayan döneminde, parlamentodaki çoğunluğun iradesi "milli egemenlik" ile özdeş görülmüş, parlamentonun istediği her yasayı çıkarabileceği düşünülmüş, muhalefetin karşı görüşleri, milli iradeye karşı görüşler olarak algılanmıştır. Parti disiplini yoluyla parlamento çoğunluğunun lidere bağlılığı, çoğunluğun egemenliğinin liderde somutlaşmasına neden olmuştur. Böylece iktidar partisinin oluşturduğu hükümet, meclis grubunu da etkisi altına alarak, milli iradenin tek temsilcisi rolünü almıştır. 1924 Anayasası'nın öngördüğü parlamentonun üstünlüğüne dayalı sistem, pratikte hükümet ve iktidar partisinin önde gelenlerinin iradesinin üstün olması gibi, tam tersi bir yapıya dönüşmüştür.<sup>74</sup>

Bu görüşler çerçevesinde yasama organının devlet örgütü içinde çok güçlü yetkilerle donatılması toplum için tehlikeli olarak kabul edilmiş ve tek meclisten oluşan bir yasama organının milli iradeyi kendisinin temsil ettiği varsayımından hareket ederek, yetkilerine bir sınırlama getirilmesine karşı çıkabileceği düşünülmüştür. Böylesi bir yasama organının temel hak ve özgürlüklerin özüne dokunabileceği hatta onları ortadan kaldıracabileceği tehlikesi ileri sürülmüş, ikinci meclisin varlığının, egemenliğin kullanılmasında önemli bir denge ve denetim unsuru olabileceği, yasama organı iki Meclis arasında bölünmekle, iktidarın iktidarı durdurması sağlanarak hürriyetlerin çiğnenmesi tehlikesinin bertaraf edilebileceği ifade edilmiştir.<sup>75</sup>

Ayrıca azınlığın çoğunluğa karşı korunması için ikinci meclisin gerekli olduğu; demokrasinin normal biçimde uygulandığı ve her gün biraz daha geliştiği

---

<sup>73</sup> Orhan Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzdaki Son Gelişmeler ve 1961 Anayasası**, İstanbul, Ülke Matbaası, 1963, s.167.

<sup>74</sup> Sevtap Yokuş, **Türkiye’de Yürütme Erkinde Değişen Dengeler**, Ankara, Yetkin Yayınları, 2010, s.83.

<sup>75</sup> Teziç, **a.g.e.**, s.384.

toplumlarda, halkın sınırsız istek ve baskılarına karşı koyabilmek için ikinci meclisin kurulması zorunlu görülmüştür. Bir tek kişinin baskı ve zorbalığından olduğu kadar, çoğunluğun zulmünden korkan ve aynı zamanda demokrasiyi bir düzensizlik, kargaşa kaynağı gibi görmek istemeyen bazı düşünürler, bu tehlikeleri azaltacak çareleri ya seçim sistemine konulacak sınırlamalarda ya da iki Meclis sisteminin uygulamasında bulmuşlardır.<sup>76</sup> Bu bağlamda ikinci meclis isteklerindeki amaç kişileri devlete karşı korumak ve savunmaktır. Ancak, bunu sağlayacak önlemlerin alınmasında titizlik gösterilmemişse, uygulamada bir yarar sağlanamayacaktır. Kişi hak ve özgürlüklerinin devlet tarafından çiğnenmemesi, özellikle yasama organının hiçbir nedenle bu haklara aykırı yasa koymamasını güvence altına almak için çeşitli önlemler düşünülmüştür. Hatta bazı ülkeler, kişilerin doğal haklarına aykırı yasaları uygulamama yetkisini yargıçlara vermişlerdir. Yargı organına bu yetkiyi tanımak istemeyen bazı ülkeler ise, yetkiyi siyasal bir organ eliyle, yani ikinci meclislerle korumaya çalışmışlardır.<sup>77</sup>

Bununla birlikte Türk siyasi hayatında parti siyaseti ve parti çıkarlarının çoğu zaman kamu yararı ile bağdaşmadığı; parti militanlarının, yasaların hazırlanmasında ülke ve toplum çıkarlarından çok, üyesi bulunduğu siyasi partinin çıkarlarını savundukları görülmüştür. Siyasal partilerin, seçimler sırasında hazırladıkları aday listelerine genellikle ülke çıkarlarına yararlı olacak kişilerden çok, her ne suretle olursa olsun bir partizan kazanmak amacıyla, yalnızca halkın sempatisini kazanmış kimseleri aldıkları gözlenmiştir. İkinci bir meclisin varlığı ile siyasal partilerden kaynaklanabilecek bu tip sıkıntıların giderilmesinin de mümkün hale gelebileceğine inanılmıştır.<sup>78</sup>

Bütün bu görüşler çerçevesinde çift meclis isteklerinin öne sürülmesinde muhalefet partilerinin payı büyüktür. CHP, 1950 seçimleri sonrası düzenlediği kurultayda kuvvetler ayrılığı prensibinin uygulanması, bunun için de anayasanın değişmesi ve bir ikinci meclis kurulması gerektiğini dile getirilmiştir.<sup>79</sup> 1954 yılında CHP 11. Kurultayı'nda çift meclis usulünün gelmesi gerektiğini vurgulamıştır. Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP), seçim bildirisinde Türkiye'de bir rejim problemi

---

<sup>76</sup> Mehmet Pantül, Bekir Sıtkı Yalçın, **Türk Parlamento Hukukunda İkinci Meclisler**, Ankara, Cumhuriyet Senatosu Vakfı Yayınları, 1982, s.13.

<sup>77</sup> Bahri Savcı, **İnsan Hakları**, AÜSBF Yayınları, 1953, s.82.

<sup>78</sup> Peri Uran, **Yasama İşlevinin Yerine Getirilmesinde Çift Meclis Sistemi ve Türk Siyasal Tarihindeki Yeri**, Ankara, Yetkin Yayınları, 2008, s.32-33.

<sup>79</sup> **Cumhuriyet**, 3.7.1950, s.1.

olduğunu belirterek, çift meclis sistemi, Yüksek Hakimler Meclisi, Anayasa Mahkemesi gibi bir takım kuruluşların kurulmasıyla bu sorunun çözüleceğini belirtmiştir.<sup>80</sup>

Yine CHP'nin sergilediği yaklaşım gibi 1955 Kongresi'nde DP'nin uyguladığı politikaları beğenmeyerek istifa eden ve "19'lar" olarak anılan grubun sözcüsü Fethi Çelikbaş<sup>81</sup> yeni kurulacak partinin çift meclis sistemini savunacağını belirtmiştir.<sup>82</sup> Daha sonra adı Hürriyet Partisi (HP)<sup>83</sup> olacak bu yeni oluşumun parti programında Anayasa'yı değiştirmek gerektiğini gündeme getirmiştir. Ülkenin ihtiyaçları bakımından Anayasa Mahkemesi, Yüksek Seçim Kurulu gibi yeni kurumların kurulmasını önermiştir. Parti programında şöyle sıralanmıştır:

*"Nispi temsile dayalı yeni bir seçim sistemi, ikinci bir meclisin kurulması, Cumhurbaşkanı'nun partiler üstü bir konuma getirilmesinin sağlanması, siyasi partilerin anayasal güvenceye kavuşturulması, yasaların anayasaya uygunluğunu denetleyecek bir Anayasa Mahkemesi'nin kurulması, yargı bağımsızlığını ve yargıç güvencesini sağlayan hükümlerin anayasada yer alması ve Yüksek Hakimlik Şurası'nın kurulması gereklidir."*<sup>84</sup>

1957 seçimlerinden bir süre önce muhalefetteki partilerin temsilcilerinin yayınladıkları bir ortak bildiriye, temel hak ve özgürlüklerin anayasada daha ayrıntılı bir biçimde düzenlenmesi, bir Anayasa Mahkemesinin kurulması, yargıç güvencesinin sağlanması gibi bazı hususların yanında, çift meclis sisteminin benimsenmesi de istenmiştir. İsmet İnönü, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Fuat Arna, Kasım Gülek, Enver Güreli, Ahmet Bilgin, Turgut Göle, İbrahim Öktem ve Nurettin Ardıçoğlu'nun imzaladıkları 4 Eylül 1957 tarihli ortak bildiriye, yapılması istenen Anayasa değişikliği ve ikinci meclisin kurulması gerekliliği ileri sürülmüştür:

*"...Muhalefet cepemiz şuna kaanidir ki, bütün demokratik islahat anayasa teminatına bağlandığı takdirde daha kati ve sağlam bir istikrara kavuşacaktır. Bu sebeple, anayasanın değiştirilmesi acil ve esaslı bir ihtiyaçtır. Anayasa tadili için aşağıdaki*

---

<sup>80</sup> **Cumhuriyet**, 28.4.1954, s.1.

<sup>81</sup> Fethi Çelikbaş, 1972-1978 tarihleri arasında Cumhuriyet Senatosu cumhurbaşkanınca seçilen kontenjan üyesi olarak görev yapmıştır.

<sup>82</sup> **Milliyet**, 10.11.1955, s.1.

<sup>83</sup> Hürriyet Partisi DP'den kopan muhalif milletvekilleri tarafından 20 Aralık 1955'te kurulmuştur. Genel başkanlığını Ekrem Hayri Üstündağ ve Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu yapmıştır. 1957'de %3,8 oy alarak, Burdur'dan 4 Milletvekili çıkarmıştır. 24 Kasım 1958'de parti kendisini feshederek, üyelerinin çoğu CHP'ye geçmiştir. Hürriyet Partisi'nde Turan Güneş, Ekrem Alican, İbrahim Öktem, Fethi Çelikbaş gibi siyasetçiler de yer almıştır.

<sup>84</sup> HP, **Hürriyet Partisi Ana Nizamnamesi ve Parti Programı**, Ankara, Hürriyet Partisi Yayınları, 1956, s.65



*esaslarda şimdiden mutabık bulunuyoruz... Madde 4. İki meclis sisteminin kabulü ile teşrii faaliyetin bir muvazene unsuruna kavuşturulması...*”<sup>85</sup>

Yine CHP'nin 14. Kurultayı'nda, 1959 yılı başlarında yayınlanan “İlk Hedefler Beyannamesi”nde yeni bir anayasa hazırlanmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Buna göre, antidemokratik yasalar kaldırılacaktır. Anayasa; halk egemenliği, sosyal adalet, hukuk devleti ve toplumsal güvenlik esaslarına bağlı kalınarak değiştirilecektir, yasama organının yürütme üzerindeki denetimi fiili ve etkin bir hale getirilecektir, ikinci meclis kurulacaktır.<sup>86</sup> Beynamede bu istek “...*Kanun vaz'ında ahengin ve muvazenenin temini için ikinci bir meclis kurulacaktır...*” şeklinde yer almıştır.<sup>87</sup>

Bu dönemde, partilerin söz konusu isteklerinin yanında basın ve yayın dünyasında ve aydın çevrelerinde de çift meclisli sistemle ilgili görüşler ileri sürülmüştür. Bu çerçevede ele alınacak etkin yayın organlarından biri Siyasi İlimler Mecmuası diğeri ise Forum dergisidir.<sup>88</sup> Bu dergilerde çift meclis sistemi geçiş önerileri sıklıkla yer almıştır.

Bunlardan Siyasi İlimler Mecmuası ülkenin önde gelen siyasetçi ve akademisyenlerinin görüşlerini dile getirdikleri önemli bir dergidir.<sup>89</sup> Bu dergide anayasanın değişim süreci içinde parlamentonun yapısı ile ilgili önemli makaleler yazılmıştır. 1961 Anayasası mimarlarından Prof. Hüseyin Nail Kubalı ikinci meclisin gerekliliğini savunurken, ikinci meclisin hükümet milletvekilleri ve meclis arasında bir hakem ve denge rolünü oynayacağı gibi daha isabetli, hak ve hürriyetler için daha saygılı yasaların yapılmasını da olanaklı kılacağını savunmuştur. Kubalı ikinci meclisin oluşumunda şu şartların yerine getirilmesi gerektiğini savunmuştur:

*“...İkinci meclisin kendisinden beklenen vazifeyi görebilmesi için, bilhassa teşekkül tarzı itibariyle, hükümetten olduğu kadar, mebuslar meclisinin ve dolayısıyla halkın oportünist tesirlerinden azade kalabilecek bir durumda olması gerekir. Bu maksatla alınacak*

<sup>85</sup> Mümtaz Soysal, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, 5. Bs, İstanbul Gerçek Yayınevi,1979, s.57.

<sup>86</sup> **Milliyet**, 15.1.1959, s. 5.

<sup>87</sup> Soysal, **a.g.e.**, s.58.

<sup>88</sup> Forum dergisi, 1954 yılında Bahri Savcı, Osman Okyar, Bedii Feyzioğlu, Aydın Yalçın, Turhan Feyzioğlu, Turan Güneş, Nilüfer Yalçın, Bülent Ecevit, Kemal Salih, Nejat Tunçsiper, Cavit Erginsoy, Mukbil Özyörük, Ziya Müezzinoğlu, Yaşar Karayalçın, Kudret Ayiter ile Akif Erginay'ın başını çektiği bir ekip tarafından kuruldu. Yayımdan bir süre sonra bu ekibe Cahit Talas, Muammer Aksoy, Şerif Mardin, Coşkun Kırca, Mümtaz Soysal, Metin And, Sadun Aren, Haluk Ülman, Şevki Vanlı, Cemal Aygen ve daha birçok aydın katıldı.

<sup>89</sup> Geniş bilgi için bkz. Tansel Güven, **Siyasi İlimler Mecmuası 1931-1955, İnceleme ve Dizin**, Ankara, KAYAUM Yayınları, 2010.

*tedbirler arasında taraftar olduğumuz tedbir, mebuslar meclisi seçimlerinin ferdi ve umumi ekseriyet usulüne göre yapılmasına mukabil; ikinci meclisin, kısmen olsun, mesleki temsil esasına dayanması ve ikinci meclise seçilecek gayri mesleki mümessillerin nispi seçim usulü ile seçilmesidir... Türkiye de çok parti sistemine doğru alabildiğine gidecekse, Anayasaya icra iktidarını kuvvetlendirecek hükümler koymak ihtiyatlı olur. Fakat bu nevi hükümler, tatbikatta beklenen neticeyi vermemekte, bilakis meclisle hükümet arasında zararlı çatışmaları mucip olmaktadır.”<sup>90</sup>*

1961 Anayasası'nın öntasarısını hazırlayan İstanbul Bilim Kurulunda ve Kurucu Meclis, Temsilciler Meclisinde üye olarak çalışmalara katılacak olan İsmet Giritli de “*Tek Meclis mi, Çift Meclis mi?*” başlıklı yazısında, çift meclis sisteminin yanında temsili sistemi, kuvvetler ayrılığını, çok partili hayatı ve yasaların anayasaya uygunluğunun denetlenmesini savunmuştur. Bunun gibi devletin hukuka bağlılığını sağlamak hususunda, birbirine yardımcı ve tamamlayıcı özellikte olmak üzere, farklı fonksiyon ve hizmetleri sağlayacak kurumların da olması gerektiğini savunmuş ve yazısını şu şekilde sonlandırmıştır:

*“...İki meclis sisteminin nazariyata değil tamamen realiteye dayandığını ve büyük bir ihtiyaca karşılayacağını, hukuk esaslarına hürmetkar, iyi niyetli ve becerikli bir iktidar için bu müessesenin büyük yardımlar sağlayacağı fikrinde olduğumuzu söylemekten kendimizi alamayacağız. Kaldı ki, keyfiliğe mütemayil ve iş görmekten aciz bir iktidarın her teminat müessesesinden endişe edeceğini, her birini siyasi bir istikrarlılık unsuru olarak mülhaza edeceğini bilmem ilave etmeye lüzum var mıdır? İkinci meclisi hangi esasa göre teşkil edeceğimiz meselesine gelince; bir teminat sistemi kurmak arzusu bizi samimiyetle harekete getirdiği takdirde, müessir hukuk tekniği ve siyaseti her halde yardımımıza yetiştirecektir.”<sup>91</sup>*

1961 Anayasası'nı hazırlayan komisyonun başkanı Prof. Sıddık Sami Onar ise, özellikle ikinci meclisin gerekliliğine inanmış bir kişi olarak kurulacak sistemin tarzı üzerinde durarak, seçme ve seçilme şartlarının neler olacağını sorgulamıştır:

*“...Bu ikinci meclisi hangi esaslara istinat ettireceğiz? Bu meclisin üyelerini, fertler yerine vilayet; belediye gibi amme idareleri hükmi şahıslarına seçtirmek ve üyelerden bazı yaş ve tecrübe şartları aramakla mesele halledilebilir mi? İstanbul vilayeti ve belediyesi hükmi şahsi namına onun organı ve mümessili sayılan şehir meclisinin seçeceği ikinci meclis üyelerinin, halkın seçeceği milletvekillerinden farklı kalitede olacağını ve milletvekillerinin, iktidardaki siyasi partiden aldıkları direktiflere uyarak yapacakları taşkınlıkları*

<sup>90</sup> Hüseyin Nail Kubalı, “Çift Meclis”, *Siyasi İlimler Mecmuası*, No. 266, 1953, s.76

*önleyebileceklerini ne ile temin edebiliriz ve buna nasıl inanabiliriz?”<sup>92</sup>*

Bu sisteme karşı çıkan ve daha sonra 1961 Anayasası'nı hazırlayan Kurucu Meclis, Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonu sözcülüğü yapacak olan Turan Güneş, Siyasi İlimler Mecmuası'ndaki yazısında, ikinci bir meclisin gereksizliğini savunan bir yazı kaleme almıştır. Bu yazıda iki Meclis de aynı seçmenlerle, aynı seçim usulleriyle ve aynı zamanda seçilmekte olduğunu ve iki organın da oluşumunun aynı olacağını, bu çerçevede aynı partinin egemenliği altında olan meclislerin birbirlerini frenlemeyeceğini, parti liderlerinin parti programlarını gerçekleştirmek için getirecekleri yasa tekliflerini kabul edeceklerinin açık olacağını dile getirmiştir. Yazısında Türk demokrasisinin en önemli sorunlarından olan “*halkın kendisini idare edecek grupları seçmesine kabiliyeti olup olmadığı*” görüşüne:

*“Böyle bir meclisin daha olgun olacağını sanmak tamamıyla hatalıdır. Siyasi olgunluk bir diploma işi değildir. Bütün ömrünü koleopterlerin incelenmesine hasretmiş bir biyoloji aliminin, muhakkak bir köylü vatandaştan daha fazla siyasi akliselime sahip olduğunu kim iddia edebilir. Türkiye'de oy hakkı sadece diplomalılara tanınmış olsaydı, bugünkü demokrasimizin henüz daha doğmamış olacağını düşünmekten de kendimizi alamıyoruz...”* sözleriyle yanıt vermiştir. Turan Güneş çift meclisin savunulmasının aksine işe yaramayacağını belirterek yazısına şöyle devam etmiştir:

*“...İkinci meclis, umumi seçime dayanan ve halk iradesini doğrudan doğruya temsil eden birinci meclisin, hukuki olmasa bile fiili hakimiyeti altına girmekte gecikmeyecektir. Zaten bu meclise hukuken aynı yetkileri tanımak imkanı da yoktur. Halk umdesinin hakiki mümessilleri politik hakimiyeti muhakkak ellerinde bulundurmak isteyeceklerdi... İki meclis de aynı terkipte iseler, gene ekseriyet partisi kendi politikasını yürütecek; meclislerde farklı ekseriyetler bulunduğu zaman çekişmeler, buhranlar, huzursuzluklar baş gösterecektir. Binaenaleyh, politik bakımdan, ikinci meclis yalnız mahzurlar arz etmektedir.”<sup>93</sup>*

Siyasi İlimler Mecmuası'yla birlikte dönemin önemli fikir dergilerinden olan Forum, söz konusu öneriyi ilk kez 1955 yılında okuyucularıyla paylaşmıştır. Forum, çift meclis önerisini okurlarına şu ifadelerle aktarmaktadır:

*“Çift meclis sisteminin memleketimizde çok faydalı bir rol oynayacağı*

---

<sup>91</sup> İsmet Giritli, “Tek Meclis mi, Çift Meclis mi?”, **Siyasi İlimler Mecmuası**, No. 272, 1953, s.232 - 235.

<sup>92</sup> Sıddık Sami Onar, “Anayasa Anketi ve Aydınlarımız”, **Siyasi İlimler Mecmuası**, No. 264, 1952, s.522.

<sup>93</sup> Turan Güneş, “İkinci Meclis”, **Siyasî İlimler Mecmuası**, No. 271, 1953, s.287-289.

*düşüncesinde olduğumuzu kaydetmek isteriz. Şüphesiz ki, çift meclis sisteminin lehinde olduğu kadar, aleyhinde de bazı deliller mevcuttur. Ezcümle; iki Meclisin, teşri faaliyeti güçleştirdiğini, yasaların yapılmasını ağırlaştırdığını söyleyenlere, bu sistemi, biri önde diğer arkada bağlı iki beygir tarafından aksi istikametlerde çekilen bir arabaya benzetenler olmuştur. Buna karşılık şunu söylemek icap eder ki, bir memleket için lazım olan, çarçabuk çıkarılmış bol miktarda kanun değil, az fakat iyi yapılmış yasalardır. Umumiyetle faydaları mahzurlarına galip bulunan ve bilhassa ekseriyetin ani kararlarının derhal yasallaşmasını önleyen çift meclis sisteminin demokratik memleketlerin büyük ekseriyetinde olduğu gibi, bizde de kurulması son derece şayanı temennidir.”<sup>94</sup>*

Forum yazarları, ikinci meclisi, birinci meclisin aşırılıklarını önlemek için bir çözüm olarak görmektedir. Forumcuların bu çözümü önerirken 1887 yılında III. Cumhuriyet döneminde iktidarda bulunan Boulanger’in Senato tarafından iktidardan düşürülerek, Fransa’nın bir dikta idaresi yoluyla yönetilmesinin engellenildiği vurgulanmıştır.<sup>95</sup> Ayrıca Batı demokrasilerinden de örnekler verilmiştir. Özellikle ABD, İsviçre, Fransa gibi ülkelerde çift meclis sisteminin gayet iyi yürüdüğü, bu şekilde bir idare mekanizmasının bahsedilen ülkelerde demokratik seviyeyi arttırdığı dile getirilmiştir.<sup>96</sup>

Çift meclisli sisteme geçiş sürecinde 1961 Anayasası Ankara Öntasarısı’nı hazırlayanlardan İlhan Arsel’in katkısını göz ardı etmemek gerekir. Çünkü Arsel, 1953 yılından itibaren Anayasa Mahkemesi ve çift meclis sistemi ile ilgili yazılar kaleme almıştır.<sup>97</sup> Bu yazılar ekseninde ele alınan görüşler, 1961 Anayasası’nda kendilerine yer bulmuştur. Bir yazısında İlhan Arsel:

*“Garp demokrasilerinin hemen hepsinde halk tarafından doğrudan doğruya seçilen milletvekillerinin, büyük bir ekseriyetle, içtimai bakımdan olduğu kadar fikri bakımdan da kifayetsiz seviyede buldukları müşahede edilmektedir”* diyerek halkın seçtiği insanların yanında mutlaka “akil adam” statüsünü taşıyanların bulunduğu ikinci bir meclisin açılmasının zorunlu olduğunu yazısında vurgulamıştır.<sup>98</sup>

<sup>94</sup> Devlet Kudretinin Tahdidi, Onbeş Günün Notları, **Forum**, No:77, 1957.

<sup>95</sup> Boulanger Hadisesi, Onbeş Günün Notları, **Forum**, No:78, 1957.

<sup>96</sup> Çift Meclis, Onbeş Günün Notları, **Forum**, No:80, 1957; İkinci Meclis, Onbeş Günün Notları, **Forum**, No:81,1957.

<sup>97</sup> Bu yazılar: İlhan Arsel, “Yasaların Teşkilat-ı Esasiyeye Uygunluğunun Kazai Murakabesi Mevzuunda Yeni Bir Cereyan”, **Ankara Barosu Dergisi**, No: 5, 1953; İlhan Arsel, “Çift Meclis Sisteminin Memleketimizde Tatbiki Hususunda Bazı Düşünceler”, **AÜHF Dergisi**, C:XI, No: 3-4, 1954; “Birinci ve İkinci Meşrutiyet Devirlerinde Çift Meclis Sistemi Tecrübesi”, **AÜHF Dergisi**, 1953, C: X, No: 1-4. “Çift Meclis Sistemi, İncelemeler”, **Forum**, No:96, 1958.

<sup>98</sup> İlhan Arsel, “Çift Meclis Sistemi, İncelemeler”, **Forum**, No:96, 1958, s.6-8.

Yine Forum dergisinden Macit İnce “İkinci Meclis” isimli yazısında ikinci bir meclisin olmamasının geçmişte meydana getirdiği aksaklıkları dile getirmiştir. Bunun yanında yasaların yapılmasında belli bir standardın yakalanamadığını da savunmuştur:

*“Geçen yasama döneminde elde edilen ders ile memleketimizde gerçek anlamda demokratik bir rejimin tesisi için ikinci bir meclisin tesisi kanaati hakim olmuştur. Çünkü 1945–1960 arasındaki demokrasi tecrübesi devrinde açılan yaraların sebeplerinden birinin de nüfus esasına dayanan tek meclis sisteminin iyi bir çalışma ve temsil imkanını bulamamış olduğu noktasında toplanmaktadır. Gerçekten nüfusumuzun çok geniş bir kısmı tarımla uğraşmakta ve bunlar şimdiye kadarki meclislerimize daima hukukçulardan gelmiş bir çoğunluğu seçmelerine rağmen, kanun yapıcılık tekniğini ve hükümeti kontrol etmeyi bilen bir yasama organına sahip olamadık.”<sup>99</sup>*

Forumcular, çift meclis sistemi yoluyla yasama faaliyetini yavaşlatarak, DP'nin geçici ve acil ihtiyaçlarını kanun halinde formüle etmesinin engellenebileceğini düşünmüşlerdir. Çünkü bizzat yavaş işleyen yasama mekanizması, meclis çoğunluğuna sahip iktidar partilerinin aciliyet arzeden konuları kanun tasarısı biçiminde TBMM'ye taşımalarına engel olacaktır. DP'nin hızlı yönetim anlayışına karşı Forum'un ürettiği çözümlerden biri bu olmuştur. Bu yolla diktatörlüğe ve yasama hızını arttırmaya eğilimli meclis çoğunluğunun denetlenmesi de mümkün olacaktır. Çoğunluğun kendisini kanun biçiminde ifade etmesi engellendiğinde, çoğunluğun verili anayasa ve kanunlara uyması da sağlanabilecektir. Böylelikle anayasal rejimin korunması da mümkün hale gelecektir.<sup>100</sup>

1950-1960 arası dönemde genel olarak ikinci bir meclisin kurulması isteği ön plana çıkmıştır. Bu durum hem parti programlarında belirtilmiştir hem de akademisyenler tarafından dillendirilmiştir. Bunda 1924 Anayasası'nın yürütme erkine tanıdığı oldukça fazla gücün olumsuz etkisinin rolü vardır. Ayrıca o dönemde hükümeti denetleyecek denge ve fren unsurlarının olmamasının da payı büyüktür. İsteklerin ortak noktası daha demokratik bir ortamın oluşması için çift meclisli yapının gerekli olduğu olmuştur. Aslında esas gaye, DP yönetiminin çalışmalarını

---

<sup>99</sup> Macit İnce, “İkinci Meclis”, **Forum**, No: 159, 1960, s.12.

<sup>100</sup> Okan İrketi, **Yürütmenin Yetkilerinin Sınırlanması Teması Bağlamında Forum Dergisi Analizi**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2010, s. 119-120.

denetleme ve onların rejim için tehdit olduğu düşüncesiyle denetlenmesini sağlamaktır.

## C- Ara Dönemde Çift Meclis Deneyimi: Kurucu Meclis Dönemi ve Çift Meclis Sistemi Hakkında Öne Sürülen Görüşler

27 Mayıs 1960'da askerın yönetime el koymasıyla DP iktidarı sonlanmıştır. DP Hükümeti'nin devrilmesinden sonra belli bir dönem Milli Birlik Komitesi (MBK) idaresinde yönetilen ülke yavaş yavaş asker etkinliğinin azaldığı bir sürece girmiştir. Bu çerçevede atılan önemli adımlardan birisi Kurucu Meclisin oluşturulmasıdır. Darbe sonrasında kurulan bu meclis, Türk demokrasisi için bir nevi çift meclisli bir sistem deneyimi sayılabilir. Nitekim 13 Aralık 1960'ta kabul edilen ve 12 Haziran Geçici Anayasası'nı değiştiren bir yasa ile Kurucu Meclisin tesis edilmesi kararlaştırılmıştır. Kurucu Meclis, yeni anayasa ve seçim yasasını en kısa zamanda tamamlayarak en geç 29 Ekim 1961 tarihinde iktidarı yeni seçilecek TBMM'ye devredinceye kadar yasama ile yürütme organını denetleme yetkisini bu yasadaki esaslara göre kullanır. Kurucu Meclis Teşkilî Hakkındaki Yasa'nın 1. maddesinde, Kurucu Meclisin Türk Milleti'nin zulme karşı direnme hakkını kullanmak suretiyle onun adına harekete geçen Türk Silahlı Kuvvetlerinin, meşruiyetini kaybetmiş olan idareyi 27 Mayıs 1960 Milli ihtilaliyle devirerek, meşru iktidarı emanet ettiği Millî Birlik Komitesi ile demokratik hukuk devletinin kurulması yolunda ve mevcut şartlara uygun olarak milletin en geniş manasıyla temsili gayesini gözeterek ve bu kanun hükümlerine göre kurulacak olan Temsilciler Meclisinden oluştuğu belirtilmiştir.<sup>101</sup>

Bu meclisi oluşturmak amacıyla, Yassıda duruşmalarının sürdüğü bir ortamda genel seçimlere gidilemeyeceği için dolaylı ve çok dereceli bir seçim yöntemi öngörülmüştür. Buna göre Kurucu Meclise gidecek temsilci sayıları şu şekildedir: Devlet Başkanı 10, MBK 18, Bakanlar Kurulu üyeleri, il temsilcileri 75; siyasi partiler temsilcileri: CHP 49, CKMP 25; diğer teşekküller ve kurumlar temsilcileri: baro temsilcileri 6, basın temsilcileri 12, Eski Muharipler Birliği temsilcileri 2, esnaf teşekkülleri temsilcileri 6, gençlik temsilcisi 1, işçi sendikaları temsilcileri 6, odalar temsilcileri 10, öğretmen teşekkülleri temsilcileri 6, tarım teşekkülleri temsilcileri 6, üniversite temsilcileri 12, yargı organları temsilcileri 12

---

<sup>101</sup> 1924 Tarih Ve 491 Sayılı Teşkilatı Esasiye Yasasının Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkındaki 12 Haziran 1960 Tarihli ve 1 Sayılı Geçici Kanuna Ek "Kurucu Meclis Teşkilî" Hakkında Kanun, **Resmi Gazete**, 16.12.1960, No:10682.

olmak üzere toplamda 256 kişidir.<sup>102</sup>

Böylece DP dışında kalan sivil kamuoyunu geniş ölçüde temsil eden korporatif nitelikte bir meclis oluşturulmak istenmiştir. Yeni anayasayı ve yeni seçim yasasını hazırlama görevi bu meclise verilmiştir.<sup>103</sup>

CHP'den Temsilciler Meclisine katılan 49 üyeden 29'u eski CHP milletvekilidir. Geriye kalan 20 üyeden 15'i 1961 genel seçimlerinde aday olmuşlardır. Böylece 49 üyeden 44'ünün partisi ile parlamento düzeyinde ilişkisi olmuştur. CHP kontenjanından Temsilciler Meclisine üye olarak girdiği halde parlamento üyeliği düzeyinde ilişkisi olmayan 5 üye Doğan Avcıoğlu, Enver Ziya Karal, Atıf Ödül, Mümtaz Soysal ve Cafer Tüzel'dir.<sup>104</sup>

Öngörülen usule göre Temsilciler Meclisinin kabul ettiği metinler MBK'ya sunulur. Kurucu Meclisin iki dalı arasında anlaşmazlık çıktığı takdirde iki Meclisten eşit sayıda üyenin katılacağı bir Karma Komisyon oluşturulur. Karma Komisyonun hazırlayacağı uzlaşma metni, Kurucu Meclisin birleşik toplantısında üçte iki çoğunlukla karara bağlanır.<sup>105</sup>

Kurucu Meclis, 6 Ocak 1961'de, Cemal Gürsel'in mesajıyla ihtilalden 225 gün sonra, Gürsel adına MBK'dan emekli Orgeneral Fahri Özdilek tarafından açılmış, Meclis Başkanlığına emekli General Kazım Orbay seçilmiştir. Orbay seçimi kazanması üzerine, bunun Türk Silahlı Kuvvetlerine güvenin devamı olduğunu söylemiştir.<sup>106</sup>

İki meclisin olduğu bu sistemde yine MBK'nın çalışmaları gizli kalmıştır. Demokrasiye yeniden geçiş sürecinde MBK'nın yetkileri de azaltılmıştır. Ancak MBK partilere dayanmayan milli bir organ niteliğini daima korumak istemiyle *“meclisteki çalışmaları ve kullanacakları oylar bakımından hiçbir yerden direktif almazlar ve yalnız yeminlerine, vicdanlarına bağlıdırlar”*<sup>107</sup> şeklinde bir maddeyle kendi uygulamalarını güvence altına almışlardır.

---

<sup>102</sup> Temsilciler Meclisi Seçimi Kanunu, **Resmi Gazete**, 16.12.1960, No: 10682.

<sup>103</sup> Eroğul, **“Çok Partili...”**, s.137.

<sup>104</sup> **Milliyet**, 29.12.1960, s.5.

<sup>105</sup> Temsilciler Meclisi Seçimi Kanunu, **Resmi Gazete**, 16.12.1960, No: 10682.

<sup>106</sup> Feroz Ahmad ve Bedia T.Ahmad, **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1976.s.228.

<sup>107</sup> 1924 Tarih Ve 491 Sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması Ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkındaki 12 Haziran 1960 Tarihli Ve 1 Sayılı Geçici Kanuna Ek “Kurucu Meclis Teşkili” Hakkında Kanun, **Resmi Gazete**, 16.12.1960, No:10682.



Bu dönemde Cumhuriyet Senatosunun nasıl bir kurum olacağı konusunda önemli görüşler dile getirilmiştir. Bunda hazırlanacak yeni anayasa etrafında süren tartışmaların önemli katkısı olmuştur. 1950’li yıllardan itibaren yoğunlaşan anayasa tartışmaları, Kurucu Meclis sürecinde göz önünde bulundurulacak esaslar daha da belirginleştirilerek ayrı bir boyuta taşınmıştır. Buna göre yeni anayasa, bir çoğunluk baskısını, daha kuruluşunda önleyecektir. Bunun için nispi temsil sistemi ile siyasal iktidarın herhangi bir yol ile bir kişide toplaması önleneyecektir. Bu uygulamanın sürekli olarak anayasa alanı içine olması için de çift meclis, Anayasa Mahkemesi ve parlamento içi denetleme araçları daha iyi işler halde tutulacaktır.<sup>108</sup>

1961 Anayasası hazırlanırken iki tasarıdan yararlanılmıştır. Bunlardan birincisi “İstanbul Öntasarısı”, ikincisi ise “Ankara Öntasarısı” olarak anılır. İstanbul Öntasarısı, İstanbul Hukuk Fakültesi’nden Sıddık Sami Onar, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Hüseyin Nail Kubalı, Ragıp Sarıca, Naci Şensoy, Tarık Zafer Tunaya ve İsmet Giritli’den oluşan bir gruba hazırlanmıştır. Bu komisyona daha sonra Ankara Üniversitesi’nden de üç öğretim üyesi (İlhan Arsel, Bahri Savcı ve Muammer Aksoy) katılmışlardır.

İstanbul Komisyonu ilk iş olarak Haziran 1960’da 31 soruluk bir anket hazırlayarak, anketi sayıları 2000’i bulan kişi, kurum ve kuruluşa göndermiştir. Komisyon Başkanı Onar anayasa hazırlık sürecinde gerek Anayasa Mahkemesi gerekse çift meclis ile ilgili komisyonlarda herhangi bir muhalefet olmadığını belirterek bu iki kurumun yeni dönemde anayasada bulunacağını belirtmiştir.<sup>109</sup> Bunun yanında hazırlanan anketin 15. sorusu çift meclis sistemi ile ilgilidir. Buna göre ikili meclise taraftar olanlardan; bu meclisin kuruluşu, yetkileri, üye sayısı, süresi, seçilme şartları, üyelerinin ödenekleri ve diğer mali hakları hakkındaki düşünceleri istenmiştir.<sup>110</sup>

CHP bu anket sorularından çift meclis ile ilgili kısma şu şekilde cevap vermiştir:

*“Parlamento: Bu parlamento, iki Meclislidir. Birinci dal “Milletvekilleri Meclisi”dir. İkinci dal “Cumhuriyet Meclisi”dir. İki meclisin bir araya gelmesi ile meydana gelen heyet -ki Anayasa’da gösterilen belli görevleri görecektir - “Türkiye Büyük Millet*

<sup>108</sup> Bahri Savcı, “Yeni Bir Anayasa Rejimine Doğru Gelişmeler-I”, **AÜSBF Dergisi**, C:XVI, No:1, 1961, s.81.

<sup>109</sup> **Milliyet**, 21.6.1960, s.5.

<sup>110</sup> Sıddık Sami Onar, **İdare Hukukunun Umumî Esasları**, C:I, İstanbul, 1966, s.172.

*Meclisidir". Cumhuriyet Meclisi Parliamentonun ikinci dalıdır. 150 üyeden kuruludur. Ayrıca tabii üyeleri vardır. Süresi 6 yıldır. Fakat seçimle gelen üyelerden 1/3 ü, her iki yılda bir yenilenir. İlk 2. ve 4. yılda. Bunların hangilerinin seçimlerinin yenileceği ad çekme usulüyle tayin gerekir. Bunun üyelerine Cumhuriyet Meclisi Üyesi denir. Bu meclis için seçmenin yaşı ve diğer seçmenlik şartları konusunda, birinci meclis seçimindeki esaslar uygulanır. Yalnız fazla olarak, okur - yazarlık veya ilkokulu bitirme şartı konmalıdır. Maaş ve ödenekleri diğer milletvekillerininki gibi olmalıdır." <sup>111</sup> Genel olarak ileride kurulacak Cumhuriyet Senatosunun yapısına uygun düşen bu öneride, meclisin adı ve senatörlerin öğrenim durumuyla alakalı kısımlarda daha farklı bir uygulama yapılacaktır.*

CHP bu şekilde ikinci meclisin oluşum şartları ile ilgili görüşlerini belirtmiştir. Bundan başka CHP, 24 Ağustos 1961'de düzenlediği 15. Kurultayı'nda ise: *"Devlet sistemimizde kuvvetler arasında muvazene sağlayacak ve siyasi hürriyetleri koruyacak Anayasa teminatına lüzum görüyoruz, bu maksatla partimiz ikinci bir meclis, Ayan Meclisi kurulmasını zaruri sayar"*<sup>112</sup> ifadeleriyle bir kez daha iki Meclis isteğini belirtmiştir.

Anayasa anketi devam ederken Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi öğretim üyeleri tarafından 25 günlük bir çalışma sonunda hazırlanan ön tasarıda çift meclisin kurulacağı, ancak bu meclislerin üyelerinin sadece halk tarafından seçileceğinin belirtilmiş olması<sup>113</sup> önemlidir. Bu ilerleyen dönemde Senatoda halk tarafından seçilmeyen üyelerin de bulunması üzerine yapılacak tartışmaların başlangıcını oluşturmuştur. Bu tasarının gözden geçirilmesi için Ankara Üniversitesi bünyesinde 25 Ekim-24 Aralık 1960 tarihlerinde bir forum toplanmıştır. Bu forumda bilim adamları, siyasi parti temsilcileri, Yargıtay üyeleri, MBK üyeleri, baro temsilcileri ve basın mensupları gibi toplumun önde gelen kesimlerinden oluşan 300'e yakın katılımcı 14 oturumda anayasa tasarılarını tartışmışlar ve çift meclis sistemiyle ilgili görüşler de dile getirmişlerdir. Seminerde Prof. Yavuz Abadan etraflı konuşmasında korporatif yapılı bir ikinci meclisin demokratik yaşam için sıkıntılar oluşturacağını belirtmiştir:

*"...Bu teklif korporatif meclis usulünün bütün mahzurlarını kendi bünyesinde taşımaktadır. Demokrasilerde ikinci meclisin esas görevi Temsilciler Meclisinde beliren*

---

<sup>111</sup> Bahri Savcı, "Yeni Bir Anayasa Rejimine Doğru Gelişmeler- II" **AÜSBF Dergisi**, C:XVII, No:1, 1961, s.122-123.

<sup>112</sup> **CHP Tarihi, Programı, Tüzüğü Bütün Yönetmelikleri**, Ankara, 1961, s.8-9

<sup>113</sup> **Cumhuriyet**, 6.8.1960, s.1.

*demokratik eğilimleri frenleme değil, desteklemedir.”<sup>114</sup>*

Daha sonra CHP’den Senatör olacak Ahmet Tahtakılıç, konu üzerindeki konuşmasında korporatif yapıyı eleştirerek, Türk Devleti’ni yeniden teşkilatlandırırken, bu türlü oluşumlardan medet ummanın üzücü olduğunu ifade etmiş ve tabii senatörlük hakkında ciddi eleştiriler dile getirmiştir:

*“Ben tabii üye fikrine taraftar değilim... Halen bu MBK’ya verilmiş bir taviz mahiyetini taşıdığı için büsbütün aleyhindeyim. MBK millete verdiği söze sadakatle şeref tarihine geçecektir. Hele atanma denen müessesenin asla bahis konusu edilmesine bile razı değilim. Atanmayı toptan kaldırmamız lazımdır. İkinci meclisi siyasi cereyanlardan kurtarma fikrini bırakalım, bu sakat bir düşüncedir. Anayasa’yı koruma görevi de ikinci meclisin yapacağı iş değildir. Bu murakabe, Anayasa Mahkemesi’nin faaliyeti ile sağlanır.”<sup>115</sup>*

MBK üyesi ve Basın Yayın Umum Müdürü Ahmet Yıldız, Ahmet Tahtakılıç’ın söylediklerine, prensiplere sadakatin MBK üyeliğinin ayrılmaz bir vasfı olduğundan kimsenin şüphesi olmaması gerektiğini vurgulamış, hastayı tamamen sağlığa kavuşturacak zorunlu önlemlerin alınmasının gerekebileceğinden söz etmiştir. Mümtaz Soysal esas itibariyle tek meclise taraftar olduğunu, Onar ‘inprojesinde ise İktisat Şurası ile birlikte üç meclisin yer aldığını, kendi düşüncesine göre bunların faaliyetini koordine edecek dördüncü meclise ihtiyaç duyulabileceğini belirtmiştir.

Semineri özetleyerek sonuçlandıran Prof. Tahsin Bekir Balta’ya göre; İstanbul Anayasa Öntasarısı’nın ikinci meclise ait olarak ileri sürdüğü öneri ve ikinci meclisin oluşum tarzı antidemokratiktir. İkinci meclisin korporatif bir bünye taşımamasını, Türkiye’deki mesleki oluşumların durumu ve bir çıkar çatışması çıkma olasılığı göz önünde tutulduğunda mantıklı bir tutum olmaz.<sup>116</sup>

Burada göze çarpan nokta daha önceki dönemde çift meclis isteyen bilim çevrelerinin daha sonra bunun oluşum sürecinde birbirlerinden farklı düşünceler dile getirerek tartışmanın boyutunu başka bir zemine çektikleridir. Özellikler Ankara tarafı, kurulması öngörülen ikinci meclisin “korporatif yapısını” ve “daimi üyeliği” sert bir dille eleştirmiştir.

---

<sup>114</sup> Nermin Abadan, “1960 SBF Anayasa Seminerinde Beliren Esas Düşünceler”, **AÜSBF Dergisi**, C:XVII, No:2, 1962, s.266.

<sup>115</sup> Abadan, **a.g.m.**, s.268.

<sup>116</sup> Abadan, **a.g.m.**, s.269.

Bununla birlikte çift meclisli sistemin nasıl olması gerektiği üzerine basında da düşünceler sergilenmiştir. Bülent Ecevit, “*Neden İki Meclis*” isimli yazısında DP dönemindeki uygulamaları da değerlendirerek ikinci meclisin kurulmasındaki gerekçelerden söz etmiş, bu sistemle Türkiye’de daha iyi bir siyasi ortam olacağını savunmuştur.<sup>117</sup> Atalay Aban, “*İkinci Meclis*” isimli yazısında çift meclis sisteminin getireceği yararları söz ederek, hükümetlerin denetlenmesi gerekliliğinden söz etmiştir.<sup>118</sup> Fahri Belen, “*Kurulacak İkinci Meclis Millî İradeye Fren Olmamalıdır*” isimli yazısında ikinci meclisin korporatif bir yapıda olmaması gerektiğini savunarak meclislerde milletin iradesinin tam olarak tecelli etmesi için seçimlerle meclislere üye belirlenmesinin önemini vurgulamıştır.<sup>119</sup> Kenan Bulutoğlu ise Dünya gazetesindeki “*İkinci Meclis ve Meslekî Temsil*” isimli yazısında ikinci meclisin korporatif yapısına değinerek, bunun demokrasi açısından yarar getireceğini ifade etmiştir.<sup>120</sup> Edip F. Çelik, “*İkinci Meclis Konusunda*” isimli yazılarında ikinci meclisin demokrasi için yararlı olacağını savunmuştur.<sup>121</sup> İrfan Türksever, Yeni Sabah’taki “*Ayan Meclisi Kurulurken*” ikinci meclisin yürütmenin aşırı etkinliğini kısıtlayarak demokrasinin gelişmesinde yararı olacağını belirtmiştir.<sup>122</sup> Feridun Ergin ise “*Çift Meclis Sistemi ve Bütçe Mekanizması*” isimli yazısında ekonomik politikalar çerçevesinde çift meclis sistemini değerlendirmiştir. Ergin, bütçe görüşmelerinin Senatoda da yapılması olmasının ekonomi açısından yarar getireceğini savunmuştur.<sup>123</sup> Genel olarak bakıldığında köşe yazarlarının ikinci meclisi desteklediği görülmektedir.

1945’ten itibaren çift meclisli parlamentonun erdemine inananlar genellikle ikinci meclis sayesinde yasama ve denetim çalışmalarının kalitesinin yükseleceği görüşünde olmuştur. Bir başka deyişle, oluşturulacak ikinci meclisle, birinci meclisin aşırılıklarının frenlenmesi, orada kabul edilen bir yasanın, gerek yerindelik gerek anayasaya uygunluk açısından ikinci meclis tarafından gözden geçirilmesi ve varsa gerekli düzeltmelerin yapılması amaçlanmaktadır. Nitekim tek meclisli ülkeler bile (İzlanda, Norveç vb), çift meclistekine benzer bir sonuca götüren yöntemler devreye sokmuşlardır. İki kez görüşme, azınlığın istemiyle askıya alıcı süreler bunlar

---

<sup>117</sup> **Ulus**, 22.6.1960, s.5.

<sup>118</sup> **Ulus**, 8.8.1960, s.5.

<sup>119</sup> **Vatan**, 6.10.1960, s.5.

<sup>120</sup> **Dünya**, 7.7.1960, s.1.

<sup>121</sup> **Akşam**, 21-25.8.1960, s.5.

<sup>122</sup> **Yeni Sabah**, 15.7.1960, s.3.

<sup>123</sup> **Cumhuriyet**, 23.4.1961, s.5.

arasındadır. Bu açıdan çoğunluğun taşkınlıklarını frenleme ve iktidarın sınırlanması ve özgürlüklerin güvence altına alınması için ikinci meclis, olumlu katkılar sağlayabileceğine inanmışlardır.

Çift meclisli parlamentonun sakıncaları üzerinde duranlar ise ikinci meclislerin milletin gerçek temsilini üstlenmiş birinci meclisleri denetlemelerinin, kimi zamanlar tıkanıklıklara neden olacağından ve yasama organının görevini kısa zamanda yapamaz hale geleceğinden söz etmişlerdir. Ayrıca ikinci meclis üyelerinin hepsinin ya da bir kısmının seçimlerle iş başına gelmedikleri ve bunun milletin temsili ilkesi ile bağdaşmadığı söylenmiştir. Özellikle belli zümrelerin egemen olacağı ikinci meclisin demokrasi için sakıncalı olacağı dile getirilmiştir.

## İKİNCİ BÖLÜM

### CUMHURİYET SENATOSUNUN YAPISAL-FONKSİYONEL ANALİZİ VE İŞLEYİŞİ

#### I- Senatonun Kuruluşu

1961 Anayasası'nın hazırlık sürecinde İstanbul Komisyonunun hazırladığı Öntasarı 18 Ekim 1960'da MBK Başkanlığına sunulmuştur. Bu tasarı, 191 maddeden oluşan çok ayrıntılı bir anayasa taslağıdır. Tasarıda devlet iktidarı çeşitli organlar arasında bölünmüş, birçok özerk kurul ve kurumlar oluşturulmuştur. (Devlet Şurası, Milli Savunma Şurası, Milli İktisat Şurası, Türkiye Milli Bankası, üniversiteler, TRT, müzeler, milli kütüphane, devlet konservatuvarı, opera ve tiyatrolar vb).<sup>124</sup>

Buna göre Anayasa Öntasarısı'nın 73. maddesinde, Cumhuriyet Senatosu üyelerinin seçimiyle ilgili olarak, her seçim çevresinden 1 üye olmak üzere, her 500.000 vatandaş için 1 üyenin seçimle belirlenmesi; ayrıca 85 üyesinden 5 üyenin hakimlik, savcılık veya yasa sözcülüğü yapmış olanlar arasından yüksek mahkemelerce seçilmesi öngörülmüştür. 5 üyenin general ve amiraller arasından askeri şuraca; 5 üyenin üniversite akademik çevresinden olmak üzere üniversitelerin öğretim üyelerince; 40 üyenin barolar, tabip odaları, ticaret ve sanayi odaları, mimar ve mühendis odaları, eczacı odaları gibi kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarınca; 30 üyenin öğretmen birlikleri, basın teşekkülleri, çiftçi teşekkülleri ve kooperatifler, esnaf teşekkülleri, sendikalar gibi kamu kurumu niteliğinde olmayan meslek kuruluşlarınca seçilmesi öngörülmüştür. Böylece, kısmi bir mesleki

---

<sup>124</sup> Tanör, “Osmanlı-Türk...”, s.371.

(korporatif, fonksiyonel) temsil oluşturulmak istenmiştir.<sup>125</sup>

Kurucu Meclis 6 Ocak 1961’de toplanmış ve hızlı bir şekilde çalışmaya başlamıştır. Meclis, 9 Ocak 1960’ta Temsilciler Meclisi içinden 20 kişilik bir “Anayasa Komisyonu” seçmiştir. Anayasa Komisyonu, anayasa tasarısını hazırlamada, “etüt metni” olarak İstanbul Bilim Komisyonunun Öntasarısı’nı, “yardımcı metin” olarak da Siyasal Bilgiler Fakültesi’nin Öntasarısı’nı esas almıştır. Komisyon; yabancı anayasalar olarak ise Fransız, İtalyan ve Federal Alman anayasalarından yararlanmışır. Komisyon sonunda bir tasarı hazırlamış ve tasarımı 9 Mart 1961’de Temsilciler Meclisi Başkanlığına sunmuştur. Bu tasarı, İstanbul Öntasarısı’ndan çok, Ankara Öntasarısı’na yakındır.<sup>126</sup>

Temsilciler Meclisinde öncelikle ikinci meclisin adı konusunda tartışmalar yaşanmıştır. Anayasa taslağınının 61. maddesinde TBMM’nin, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Meclisinden kurulu olacağı belirtilmiş, bu düşünceye Fahri Belen gibi bazı temsilciler karşı çıkmıştır. Bunun yerine “senato” denilmesini önermişlerdir. Bu defa bu öneriye buna komisyon sözcüsü Turan Güneş karşı çıkmıştır. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu ise ikinci meclise “senato” denilirse köylünün buna “seneti” veya “sanatu”, senatöre de “santur” diyeceğini öne sürerek “Cumhuriyet Meclisi” adının doğru olduğunu savunmuştur. Sonuçta verilen önerge kabul edilmiş ve ikinci meclisin adı “Cumhuriyet Senatosu” olarak kararlaştırılmışır.<sup>127</sup>

Tasarıda Senato ile ilgili dile getirilen mesleki temsil usulü kabul görmemiştir. Gerekçe olarak da Anayasa’ya aykırılık gösterilmiştir:

*"Hemen işaret edelim ki, demokratik ve kamuoyuna dayanan bir rejimde, bir sınıfın veya zümrenin ayrı bir temsile sahip olmasına ve genel oydan gelen veya genel oyun tasvibini kazanmış siyasi tercihlerin karşısına başka bir siyasi tercihin konulmasına imkan yoktur. Anayasa'nın egemenliğin kullanılmasına veya devlet idaresine, bir sınıf veya zümrenin bu sıfatla iştirakini meneden 3. maddesi buna amir bulunmaktadır. Bu sebeple İstanbul tasarısınının zümre ve korporasyon esasına dayanan ikinci meclisi kabul edilmemiştir."*<sup>128</sup>

<sup>125</sup> Kazım Öztürk, **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Temel Metinler**, C I, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1966, s.43.

<sup>126</sup> İsmet Giritli, **Kısa Türk Anayasa Hukuku**, İstanbul, Der Yayınları, 1991, s.80.

<sup>127</sup> **Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi (TMTD)**, C:3, B:47, 18.4.1961, s.361-366.

<sup>128</sup> Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısı Ve Anayasa Komisyonu Raporu, **TMTD**, C:3, B: 47, 18.4.1961, s.32.

Kurucu Meclis yasada öngörülen süre içinde yeni anayasa ve seçim yasalarını tamamlamıştır. 27 Mayıs 1961’de kabul edilen yeni anayasa tasarısı, 9 Temmuz 1961 tarihinde halkoyuna sunulmuş ve % 61,5 evet oyu alarak kabul edilmiştir.<sup>129</sup>

1961 Anayasası, kişiye ve vatandaşa tanıdığı haklar ve getirdiği kurumlar açısından Türkiye'nin modernleşme çabasını anayasal düzen içinde gerçekleştirme amacının önemli bir belgesidir. Ayrıca, 1961 Anayasası Türk aydınının yeni bir uyanış içinde, Türkiye'nin tüm modernleşme konusuna daha bilinçle ve daha halka dönük bir anlayış içinde eğildiğini kanıtlayan bir belgedir ve önerdiği uygulamalarla halkla aydının, köylüyle kentlinin bütünleşme olasılıklarını da çoğaltmıştır.<sup>130</sup>

1961 Anayasası, birey hak ve hürriyetleri ile ilgili olarak sosyal ve iktisadi haklar dışında, 1924 Anayasası'nın ana hatlarını almasına karşılık, devletin temel organlarının kuruluşuna tamamen yenilik getirmiştir. Yasama ve yürütme kuvvetlerinin statüsünü değiştirmiş, yine statüsünü büyük ölçüde değiştirerek bağımsızlığını sağlamaya çalıştığı yargı kuvvetine “kazai murakabe” yolu ile her ikisini denetleme yetkisini tanımıştır. Denilebilir ki; yeni sistemin başarıya ulaşması, yargı kuvvetinin fonksiyonunu gerçekleştirmesine doğrudan bağlı olmaktadır. Böylece bireyin hakları ve hürriyetleri için tehlike olduğunda oy birliğine varılan ve uygulamada da bu şekilde gelişen eski sistem tamamen bırakılarak yeni bir sisteme geçilmiştir.<sup>131</sup>

Cumhuriyet Senatosunun kuruluşunun temel gerekçesi, daha çok yasamanın etkili ve verimli işleyeceği düşüncesine dayandırılmıştır. 1961 Anayasası'nın gerekçesinde demokratik bir rejimde ikinci meclise düşen görevlerin başında, parti politikalarının kamuoyunun bazı kesimlerinin düşüncelerini göz ardı etmesinin giderilmesi ve “*Millet Meclisinden farklı bir seçim sistemi ile seçilen ve kamuoyunun istikametlerini daha nüanse hale getiren Cumhuriyet Meclisinin*” bu yararı sağlayacağı gösterilmiştir. Bu şekilde genel seçimlerle Mecliste tecelli eden küresel siyasî tercih ve istikametleri temelinden değiştirmeden, gereken ince ayrımların dikkate alınması veya bunlara dikkatin çekilmesi ikinci meclisin görevlerinden sayılmıştır. İkinci olarak modern demokrasilerde siyasî tercihlerin ve kararların

<sup>129</sup> Cumhuriyet, 10.7.1961, s.1.

<sup>130</sup> Suna Kili, 1960–1975 Dönemi CHP’inde Gelişmeler-Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1975, s.167.

<sup>131</sup> Aldıkaçtı, “Anayasa Hukukumuzdaki...”, s.166.



oluşumunun, geniş ve kamuoyuna açık tartışmalarla yapılmasının iktidarların sorumluluklarından olduğu, hükümet çalışmalarının bir başka organ önünde de tartışılmasının yaralı olacağı savunulmuştur. Son olarak yapılacak tartışmaların yasalara ve hükümet çalışmalarına teknik mükemmeliyet getirebileceği de öngörülmüştür.<sup>132</sup>

Cumhuriyet Senatosu, TBMM'nin iki kanadından birini oluşturmuştur.<sup>133</sup> Türkiye'de ilk parlamentonun toplandığı I. Meşrutiyet döneminden beri, toplantı yılının Kasım başında açılması bir anayasa kuralı ve geleneğidir. Ancak I. Meşrutiyet'te toplanma bir fermanla sağlanırken, II. Meşrutiyet'ten itibaren parlamentonun çağrısız toplanması ilkesi benimsenmiştir. Toplanma sürelerini belirten "toplantı" (veya yasama yılı) , "birleşim" ve "oturum"lar bakımından, iki Meclis arasında fark yoktur. Her ikisinde de yasama yılı 1 Kasım'da başlar ve 31 Ekim'de son bulur.(Tablo 2.1)<sup>134</sup>

**Tablo 2.1: Cumhuriyet Senatosu Yasama Çizelgesi**

Toplantı Yılı	Başlama Tarihi	Bitiş Tarihi	Cilt	Karar	Birleşim
1	26.10.1961	25.10.1962	1-5	1-10	1-96
2	1.11.1962	25.10.1963	6-15	11-19	1-124
3	1.11.1963	10.9.1964	16-21	20-24	1-93
4	1.11.1964	27.10.1965	22-30	25-28	1-121
5	1.11.1965	4.8.1966	31-36	29-33	1-99
6	1.11.1966	28.7.1967	37-43	34-54	1-97
7	1.11.1967	23.10.1968	44-48	55-63	1-76
8	1.11.1968	27.10.1969	49-53	64-67	1-71
9	1.11.1969	3.8.1970	54-61	68-93	1-107
10	1.11.1970	26.10.1971	62-67	94-110	1-127
11	1.11.1971	26.10.1972	1-6	111-114	1-97
12	1.11.1972	24.10.1973	7-12	115-125	1-81
13	1.11.1973	20.7.1974	13.17	126-131	1-77
14	1.11.1974	17.7.1975	18-23	132-133	1-76
15	1.11.1975	14.10.1976	24-28	134-137	1-99
16	1.11.1976	27.10.1977	29-33	138-139	1-90
17	1.11.1977	30.10.1978	34-38	140-184	1-78
18	1.11.1978	23.10.1979	39-43	185-208	1-82
19	1.11.1979	19.8.1980	44-47	209-233	1-63
<b>TOPLAM</b>			<b>114</b>	<b>233</b>	<b>1754</b>

\*İhsan Ezherli, Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı (1877-1920), 2.Bs, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1998.

<sup>132</sup> Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısı Ve Anayasa Komisyonu Raporu, TMTD, C:3, B: 47, 18.4.1961, s.32.

<sup>133</sup>Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, **Resmi Gazete**, 31.5.1961 No: 10816.

<sup>134</sup> Cem Eroğul, **Türk Anayasa Düzeninde Cumhuriyet Senatosunun Yeri**, AÜSBF Yayınları, 1977, s.30.

1961 Anayasası ile kurulan Cumhuriyet Senatosu için ayrı bir bina yapılmamıştır. Senatörler TBMM içinde kendilerine ayrılan bölümde görevlerini yapmaya çalışmışlardır. Senatonun oturumlarının yapıldığı salon, Senato kapatıldıktan sonra iktidar partilerinin grup toplantılarını yapmaları için tahsis edilmiştir. (Ek-6)

## **II- Senatonun Yapısı**

### **A- Üyeler**

#### **1- Üyelerin Yasal Durumu**

1961 Anayasası'nın 79. maddesinde TBMM üyelerinin, meclis çalışmalarındaki oy ve sözlerinden, mecliste ileri sürdükleri düşüncelerden, bunları meclis dışında tekrarlamak ve açığa vurmaktan sorumlu tutulmayacağını belirtmiştir. Oy, söz ya da düşüncenin dışında yapılacak herhangi bir hareket ve davranış, meclis çalışmaları dolayısıyla da yapılırsa, bu sorumsuzluğun dışında kalacaktır.<sup>135</sup> Anayasa, 79. maddesinde getirdiği sorumsuzluk ve dokunulmazlık güvenceleri açısından ve bunların 81. maddesinde öngördüğü yargısal denetimi bakımından, iki Meclis üyeleri arasında bir ayırım yapmamıştır.<sup>136</sup>

Yasama dokunulmazlığı yasama organı üyelerini adli takipten koruyan, üyelerin görevlerini huzur içinde yapmalarını sağlayan, iktidarın kendisi için tehlikeli gördüğü muhalefet liderlerini ve üyelerini tutuklatarak onlardan kurtulma imkanını ortadan kaldıran bir anayasa hukuku kurumudur. Yasama dokunulmazlığı TBMM üyelerini gerek yürütme organı ve gerekse kişiler tarafından açılacak kovuşturmadan korur.<sup>137</sup>

6 Ekim 1961'den 11 Eylül 1980 tarihine kadar Cumhuriyet Senatosuna gelen yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına ilişkin toplam 135 dosyadan 120'si reddedilmiş, 3'ü hakkında ise, bir işlem yapılmamıştır. 12 üyenin yasama dokunulmazlığı kaldırılmış ve bunlardan sadece iki üyenin de üyelik sıfatları

---

<sup>135</sup> Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, **Resmi Gazete**, 31.5.1961 No: 10816.

<sup>136</sup> Eroğul, "**Türk Anayasa Düzeninde...**", s.28.

<sup>137</sup> Çetin Özek, "Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması" **Onar Armağanı**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını 1977, s.720.

düşürülmüştür.<sup>138</sup> Bunlardan birincisi, bir aylık sınırı aşan bir süre boyunca Senato çalışmalarına izinsiz, özürsüz ve aralıksız olarak katılmayan Bitlis Bağımsız Senatörü Ziya Nami Şerefhanoglu hakkındadır. Şerefhanoglu, 5 ay boyunca Senatoya gelmemiştir. Bunun üzerine AP'li Ömer Ucuzal ve Mustafa Deliveli dokunulmazlığının kaldırılmasını istemişlerdir. Önerge 9'a karşı 41 oyla kabul edilmiştir. Kontenjan Senatörü Amil Artus, Şerefhanoglu'nun hakkında Kürtçülük ile ilgili bir soruşturma açıldığını ve bunun üzerine Amerika'ya gittiğini belirterek, bir daha Türkiye'ye gelmeyeceğini belirtmiştir.<sup>139</sup> Ancak Ziya Nami Şerefhanoglu Türkiye'ye gelmiş, 5.8.1967 tarihli dilekçesinde, Cumhuriyet Senatosu Genel Kurulunun verdiği üyeliğin düşmesine ilişkin kararın Anayasa ve Cumhuriyet Senatosu İçtüzüğü hükümlerine aykırı olduğunu iddia ederek, Anayasa Mahkemesine iptal isteminde bulunmuştur. Anayasa Mahkemesi ise Şerefhanoglu'nun hakkında verilen karar için tanınan bir haftalık itiraz süresini kaçırdığı için kararın iptal istemini yerinde görmemiştir.<sup>140</sup>

İkinci üyelik düşürme kararı ise 1961'de Niğde'den CKMP Senatörü seçilen ve daha sonra MHP'ye geçen Kudret Bayhan hakkında verilmiştir. Bayhan, Fransa'ya piyasa değeri 500 milyon lira olan yaklaşık 145 kilo baz morfin sokmaktan yakalanmış ve tutuklanmıştır.<sup>141</sup> Bayhan ve şoförü Fransa'da hüküm giymiş, Nice Ceza Mahkemesi 15 yıla hapis cezası vermiş ve 9 milyon lira para ödemelerini kararlaştırmıştır.<sup>142</sup> Olay üzerine Kudret Bayhan'ın senatörlüğü düşürülmüştür. Senato, 14 Şubat 1973'te verdiği bir kararla Bayhan'ın dokunulmazlığını kaldırmış, 11 Temmuz 1974'te aldığı başka bir kararla ise, Bayhan'ın üyelik sıfatının 2 Şubat 1972'den beri düşmüş bulunduğunu saptamıştır.<sup>143</sup> Bayhan, Fransa'da 10 yıl hapis yattıktan sonra Türkiye'ye gelmiş ve burada da 16 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır.<sup>144</sup>

## 2- Senato Gruplarının Yapısı ve Senatör Profili

Cumhuriyet Senatosu İçtüzüğü'ne göre Cumhuriyet Senatosunda en az 10 üyesi bulunan tüm siyasi partiler, Senato çalışmalarına ilgili faaliyetlerde bulunmak

---

<sup>138</sup> Pantül- Yalçın, **a.g.e.**, s.127.

<sup>139</sup> **Milliyet**, 23.7.1967, s.7.

<sup>140</sup> Anayasa Mahkemesi Kararları, **Resmi Gazete**, 8.11.1967, No:12745.

<sup>141</sup> **Cumhuriyet**, 8.3.1972, s.1.

<sup>142</sup> **Cumhuriyet**, 28.2.1973, s.1.

<sup>143</sup> **Cumhuriyet**, 12.7.1974, s.1.

<sup>144</sup> **Milliyet**, 18.8.1982, s.1.

üzere grup oluşturabilir. Hiçbir siyasal partiye mensup olmayan üyeler de, Anayasa'nın, özellikle siyasal parti gruplarına tanıdığı haklara sahip olmamak koşuluyla, kendi aralarında grup oluşturabilirler. Özel, yerel ya da mesleki çıkarları savunmak için grup kurulamaz. Siyasal partilerin grupları, her toplantı yılının başından itibaren bir hafta içinde kendi yönetim kurulu üyeleriyle, başkanlarının ve başkanvekillerinin ad ve soyadlarını Senato Başkanlığına yazı ile bildirirler. Cumhuriyet Senatosu Genel Kurulunda görüşülecek yasa tasarı ve teklifleri için siyasal partilerin Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi ortak gruplarında alınan prensip kararlarında üyeler bağımsızdırlar, yani o siyasal partinin kararı Cumhuriyet Senatosu grup üyelerini bağlamaz.<sup>145</sup>

**Tablo 2.2:Seçim Dönemlerine Göre Senatör Sayıları**

PARTİLER	SEÇİM DÖNEMLERİ							
	1961	1964	1966	1968	1973	1975	1977	1979
AP	71	79	92	101	77	78	65	77
CHP	36	45	50	34	40	62	75	63
YTP	27	11	1	-	-	-	-	-
CMKP	16	4	1	-	-	-	-	-
MP	-	4	2	-	-	-	-	-
TİP	-	-	1	1	-	-	-	-
CGP	-	-	-	11	-	4	4	2
MHP	-	-	-	-	-	1	1	1
MSP	-	-	-	-	3	5	6	7
DP	-	-	-	-	7	-	-	-
BAĞIMSIZ	-	7	-	-	13	2	1	1
TABİİ SENATÖR	19	19	20	20	19	19	19	19
KONTENJAN	15	15	15	15	15	13	11	11

\*CSTD, Milliyet ve Cumhuriyet gazetelerindeki verilerden derlenmiştir.

12 Eylül 1980 tarihi itibariyle Cumhuriyet Senatosunda 2 siyasal parti yani, AP ve CHP grupları, 2 de siyasal parti kökenli olmayan yani, Kontenjan ve Milli Birlik Grubu (MBG) olmak üzere toplam 4 grup vardır. 1961-1980 arası döneme bakıldığında Senato'da AP'nin ağırlığının olduğu görülmektedir. Bu ağırlık 1968 Senato seçimlerinde pekişmiştir. Bunda AP'nin tek başına iktidar olmasının kendisine verdiği avantajın büyük rolü olmuştur. CHP ise en yüksek senatör sayısına 1977 seçimlerinde ulaşmıştır. Bunda Ecevit'in kişisel çizgisinin önemli payı vardır. Bu iki partinin dışında YTP, CMKP, CGP grup kurabilme imkanı bulsalar da parti

<sup>145</sup> Cumhuriyet Senatosu İçtüzüğü, **Resmi Gazete**, 18.1.1964, No:11610.

grubu olarak AP ve CHP (tabii senatörler ve kontenjan senatörleri sayılmazsa) senatoda iki partili bir görünüm sergilemişlerdir. Tablo 2.2)<sup>146</sup>

Gruplar bakımından da iki Meclis arasında benzerlik vardır. Üye sayısının en az on olacağı, Anayasa'ca belirlenmiştir. Grupların yönetim yapısı da iki Mecliste eşittir. Ancak bir konuda, iki Meclis içtüzükleri arasında bir ayırım vardır. Tıpkı divanların yapısı tartışılırken belirtildiği gibi, ikinci Mecliste partisizlerin sayısının görece kalabalık olması, grup kurma konusunda da bunlar için özel bir hüküm getirilmesini gerektirmiştir.<sup>147</sup>

1961-1980 döneminde Senatoda partiler arası geçişler de yaşanmıştır. 19 yıllık dönemde genel oyla gelen 412 senatörden 77'si, 114 kez parti değiştirmiştir. Bu toplam üye sayısının %19'una denk gelmektedir ki parti mensuplarından her 5'inden biri yer değiştirmiştir. Buna göre CHP'den 28, AP'den 24, YTP'den 18, CMKP'den 6 ve MP'den 1 senatör ayrılmış ve başka partilere geçmiştir. AP'den CHP'ye 10 senatör geçerken CHP'den AP'ye 7 senatör geçmiştir. AP'yi, 30, CHP'yi 13, DP'yi 5, CP-MGP-CGP'yi ise 23 senatör tercih etmiştir. Buna göre en fazla tercih edilen parti AP olmuştur. Parti değiştirmelerdeki en büyük etkenlerin başında bu dönemde yaşanan parti içi bölünmeler sonunda blok olarak yeni kurulan partiye geçişlerin yaşanması gelmektedir. Hem AP, hem CHP'de bu bölünmeler yaşanmıştır. Ayrıca YTP siyasi olarak etkinliğini yitirmiş ve kapanmıştır. Bunun yanında diğer bir neden de kişilerin parti içi politikalarından duydukları hoşnutsuzluk gelmektedir. Tüm bunlar Senatoda dengelerin sürekli değiştiğini göstermektedir.(Tablo 2.3)

**Tablo 2.3: 1961-1980 Döneminde Parti Değiştiren Senatörler**

	SENATÖR	GÖREV ALDIĞI PARTİ
1	Fehmi BAYSOY	YTP / CHP/ GP / MGP
2	Nurettin AYNUKSA	AP / YTP
3	Naci TOROS	YTP / AP
4	Gavsi UÇAGÖK	YTP / AP
5	Nihat PASİNLİ	AP / YTP
6	Rahmi SANALAN	AP / YTP
7	Mehmet Zeki İSLÂM	CHP / GP
8	Mehmet Nizamettin ÖZGÜL	CHP / Bağımsız

<sup>146</sup> Pantül-Yalçın, a.g.e., s.134.

<sup>147</sup> Eroğul, "Türk Anayasa Düzeninde...", s.35.

9	Halit ZARBUN	YTP /Bağımsız / AP
10	Sebahattin ORHON	YTP / Bağımsız / AP
11	Sabahattin ADALI	YTP / AP
12	Celil CEVHERİOĞLU	AP / Bağımsız
13	Mustafa Enis KANSU	AP / YTP / CHP
14	Yusuf İzzet BİRANT	AP / Bağımsız / CHP
15	Mehmet HAZER	CHP / CP / CGP
16	Mehmet ÇAMLICA	YTP / AP
17	Ahmet Nusret TUNA	YTP / AP
18	Hüsnü DİKEÇLİGİL	AP/ DP/ Bağımsız / MHP
19	Hüseyin KALPAKLIOĞLU	AP / DP / Bağımsız
20	Ali Rıza ULUSMAN	CKMP / MP /Bağımsız / AP
21	Mustafa DİNEKLİ	CHP / GP
22	Sedat ÇUMRALI	CHP / GP
23	Muammer OBUZ	CHP / GP
24	Ahmet ONAR	CHP / GP
25	Ahmet Bahattin ÖZBEK	CKMP / MP
26	Emin AÇAR	AP / Bağımsız / CHP
27	Ferit ALPİSKENDER	AP / Bağımsız
28	Ali İhsan AKPOLAT	YTP / CHP
29	İbrahim Şevki ATASAĞUN	CKMP / Bağımsız / MP / AP
30	Muallâ AKARCA	AP / Bağımsız / CHP
31	Arif Kudret BAYHAN	CKMP /Bağımsız / MHP
32	İzzet GENER	CKMP / MP / Bağımsız / AP
33	Eşref AYHAN	CHP / AP
34	Lâtif AYKUT	YTP / AP
35	Yusuf Ziya ÖNDER	YTP / Bağımsız / AP
36	Hasan Hulûsi SÖYLEMEZOĞLU	YTP / Bağımsız /AP
37	Ahmet Nihat ÇEKEMOĞLU	YTP / AP
38	Cemal TARLAN	YTP / Bağımsız / AP
39	Rifat ÖÇTEN	YTP / Bağımsız / AP
40	Selâmi ÜREN	YTP / AP
41	Osman HACIBALOĞLU	YTP / Bağımsız / AP
42	Mehmet Ali DEMİR	YTP / Bağımsız / AP
43	Vasfi GERGER	CHP / Bağımsız
44	Sadık ARTUKMAÇ	CHP / CKMP / AP
45	Neşet ÇETİNTAŞ	CKMP / MP
46	Tevfik İNCİ	AP / Bağımsız / CHP
47	Tarık Remzi BALTAN	AP / Bağımsız
48	Akif EYİDOĞAN	AP / Bağımsız / CHP
49	Salih TÜRKMEN	CHP / Bağımsız / CGP
50	Mehmet PIRILTI	CHP / GP
51	Ziya TERMEN	AP / Bağımsız / DP
52	Sakıp HATUNOĞLU	CHP / GP / AP
53	Safa YALÇUK	AP / Bağımsız / AP

54	Mehmet Necip SEYHAN	CHP / GP / AP
55	Mehmet Enver BAHADIRLI	CHP / GP
56	Mehmet Cemal YILDIRIM	CHP / MGP
57	Abdurrahman BAYAR	AP / Bağımsız
58	Abdurrahman KAVAK	CHP / AP
59	Ferit MELEN	CHP / GP / CGP
60	Mukadder ÖZTEKİN	CHP / Bağımsız
61	Turgut CEBE	AP / Bağımsız / DP
62	Arif Hikmet YURTSEVER	AP / DP / AP/Bağımsız
63	Selâhattin CİZRELİOĞLU	AP / CHP
64	M. Salim HAZERDAĞLI	CHP / Bağımsız/CGP
65	Sami TURAN	CHP / GP / AP / CGP
66	Hayri MUMCUOĞLU	CHP/ Bağımsız / CHP
67	Arslan BORA	CHP / Bağımsız
68	Etem KARAKAPICI	CHP / Bağımsız/ GP
69	Ömer Lütfi HOCAOĞLU	AP / DP / Bağımsız / AP
70	Ali Şakir AĞANOĞLU	CHP/AP
71	Necip MİRCELÂMOĞLU	CHP / CP/ CGP / Bağımsız / CHP
72	Halil ÖZMEN	MP / Bağımsız/ GP/ CHP
73	Nurettin AKYURT	CHP / CGP
74	Hamdi ÖZER	AP / Bağımsız / CHP / AP
75	Hilmi SOYDAN	CHP / CGP
76	Bekir Sıtkı BAYKAL	AP / Bağımsız
77	Bahri CÖMERT	AP / CHP

\* TBMM Albümü 1920-2010, C.IV, Ankara, TBMM Yayınları, 2010'daki verilerden derlenmiştir.

Cumhuriyet Senatosunda 19 yasama yılı boyunca yapılan 1754 birleşimde üyelerin Senatoda söz alma sayısı 21.130'dur. En yoğun söz alınanlar sırasıyla 4., 2., 9. ve 8. yasama yılları olmuştur. Bunlar sırasıyla CHP-Bağımsızlar Azınlık Hükümeti, CHP-CKMP-YTP Koalisyon Hükümeti, II. AP Hükümeti ve I. AP Hükümeti dönemlerini kapsamaktadır. 4. ve 2. yasama yıllarında damgasını vuran olaylar arasında 27 Mayıs sonrası darbe girişimleri, af tartışmaları, 1961 Anayasası'nın öngördüğü kurumların kurulması ve Kıbrıs sorunu ön plana çıkarken, 9. ve 8. yasama yıllarında ise şiddet olayları ve yine Kıbrıs sorunu gündemi meşgul etmiştir. 12 Mart Muhtırasından sonra (10. yasama yılı) söz alan senatör sayısında önemli düşüşler yaşanmıştır. Bu ise muhtıra sonrası dönemde Cumhuriyet Senatosunun etkinliğinin azaldığının bir göstergesidir. Benzer durum Millet Meclisinde de görülmektedir. Özellikle şiddet ve terör olaylarının tırmandığı 16. yasama yılından sonra her iki Mecliste de söz alan sayısında ciddi düşüşler göze

çarpmaktadır. Bu ise istikrarsız ortamların yasama erkini olumsuz etkilediğini gösterir. Senatoda ortalama yasama yılı başına yapılan konuşma sayısı 1112'dir. Senatör sayısının yaklaşık 184 kadar olduğu göz önünde tutulursa senatör başına düşen söz alma sayısı ortalama 6'dır. Millet Meclisinde yasama yılı başına ortalama söz alma sayısı ise 1485'tir. Milletvekili sayısının 450 olduğu göz önünde tutulursa milletvekili başına düşen söz alma sayısı, 3.3'tür ki neredeyse senatörlerin aldığı söz alma hakkının yarısı kadar olduğu görülmektedir. Bu ise senatörlerin sayılarının az olmasının kendilerine rahat konuşma hakkı sağladığının bir göstergesidir. (Tablo 2.4) Senatoda en çok söz alan üye AP'li Ömer Ucuzal'dır. Ucuzal'dan sonra CHP'li Sırrı Atalay en çok söz alan ikinci üye olarak öne çıkmıştır.<sup>148</sup>

**Tablo 2.4: Yasama Yıllarına Göre Meclislerde Söz Alma Sayıları**

MECLİSLER	YASAMA YILI									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
C. SENATOSU	1107	1649	1320	1829	1188	1467	1386	1597	1608	1435
MİLLET MECLİSİ	1723	2468	1777	2061	1494	2006	1449	1466	1653	2303

MECLİSLER	YASAMA YILI									
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	Toplam
C. SENATOSU	887	991	614	695	739	729	721	748	420	21130
MİLLET MECLİSİ	1504	1347	815	944	1162	1089	1024	1131	814	28230

\*CSTD ve MMTD'den yararlanılarak derlenmiştir.

Cumhuriyet Senatosu üyelerinin bir bölümü milletvekili olarak görev yapmışlardır. 1961-1980 arası dönemde 137 senatör, 223 kere milletvekili olma olanağı bulmuştur. 1980 sonrası dönemde ise 12 senatör milletvekili olarak görev almışlardır. Bu iki sayı göz önüne alındığında Senato üyelerinin %30'u senatörlüklerinden önce veya sonra milletvekili olmuşlardır. Bu durum Senatonun Meclise, Meclisin de Senatoya uzak insanlardan oluşmadığının bir göstergesidir.<sup>149</sup> (Ek-5)

Cumhuriyet Senatosunun toplam üye sayısı Millet Meclisinden az olmasına karşın, Cumhuriyet Senatosuna seçilen kadın üyelerin, Millet Meclisine oranla daha

<sup>148</sup>Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi, Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri, (1961-1964)**, C: 1, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 1998, s. 309.

<sup>149</sup> Çoker, a.e., s.704-708.



çok olduğu (10 kişi) dikkati çekmektedir. Bunlardan dördü cumhurbaşkanınca seçilen üyelerdir ve onlar da görevleri sırasında iz bırakmışlardır.<sup>150</sup>

Cumhuriyet Senatosunda görev yapan kadın senatörlerden Zerrin Tüzün; Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü'nde müdürlük yapmıştır. Kontenjan senatörü olarak Senatoya girmiştir. Nermin Abadan Unat; Cumhuriyet Senatosunun en başarılı, en çalışkan üyelerinden birisi olmuştur. Anayasa Profesörü ve hukuk fakültesinin de çok üretken ve mücadeleci bir öğretim üyesi olarak ciddi katkılar yapmıştır. Bahriye Üçok da akademisyen kökenlidir ve kontenjan senatörlüğü yapmıştır. Fatma Hikmet İşmen; TİP'lidir. Kocaeli senatörüdür. Bayan senatörler arasında en fazla söz alan kişidir. Özer Şahingiray; Cumhuriyet Senatosunun açılmasının ardından AP'den İstanbul Senatörü seçilmiştir. Diğer kadın senatörlere göre daha sessiz kalmış ve görevini bu şekilde tamamlamıştır. Mualla Akarca ziraat fakültesi mezunudur. Senatonun ilk yıllarında AP'den Muğla senatörü olarak gelmiştir. AP'den istifa ettikten sonra bir süre bağımsız kalmış ve daha sonra CHP'ye geçmiştir. Mebrure Aksoley, CHP senatörüdür. Daha sonra GP'ye geçmiştir. Solmaz Behlül, CHP'li avukat bir senatördür. Adile Ayda ise dışişlerinde uzman bir öğretim üyesidir. İlk kadın diplomattır. Cumhurbaşkanı tarafından seçilmiştir. Son kadın senatör ise avukatlık yapan Aysel Baykal'dır ve 1979 Senato seçimlerinde CHP'den senatör olmuştur.<sup>151</sup>

Senatoda görev yapan tek gayrimüslim senatör AP'li Ermeni asıllı Sahak Berç Turan olmuştur. Mimar olan Turan, İstanbul Üyesi olarak 1964'e kadar Cumhuriyet Senatosunda bulunmuştur.

### **3- Üyelik Türleri**

#### **a-Tabii Üyeler**

1961 Anayasası'na göre 157 Sayılı Yasa'nın altında adları bulunan MBK Başkanı ve üyeleri ile eski cumhurbaşkanları, yaş kaydı gözetilmeksizin, Cumhuriyet Senatosunun tabii üyesidirler. Tabii üyeler, Cumhuriyet Senatosunun diğer üyelerinin tabii oldukları hükümlere bağlıdır. Tabii üye olarak Cumhuriyet

---

<sup>150</sup> Pantül-Yalçın, a.g.e., s.121.

<sup>151</sup> Kamil Karavelioğlu, **Bir Devrim İki Darbe**, İstanbul, Gürer Yayınları, 2007, s 256-258.

Senatosuna katıldıktan sonra bir siyasi partiye girenlerin tabii üyelik sıfatı, partiye girişlerinden sonraki ilk Cumhuriyet Senatosu üyeliği seçimi tarihinde sona erer.<sup>152</sup>

1961 Anayasası'nın hazırlık sürecinde tabii üyelerden MBK'ya mensup olanlar için tartışmalar yaşanmıştır. 13 Kasım 1960'da MBK içindeki bölünmeden sonra II. MBK üyeleri arasında konularının ne olacağı ve bunu sağlayacak çözümün nasıl yaşama geçirileceği sorunu çok yönlü olarak tartışılmıştır. MBK üyesi Tabii Senatör Ahmet Yıldız, bu dönemde MBK için dört ayrı seçeneğin tartışma konusu olduğunu belirtir. Bunlar; Prof. Tahsin Bekir Balta'nın MBK üyelerinin partilere dağılmalarına ilişkin teklifi, Anayasa Komisyonunun MBK üyelerinin iki ya da daha uzun dönem parlamentonun doğal üyeleri olmalarına ilişkin teklifi, CHP'nin MBK üyelerinin kurulacak olan Cumhuriyet Meclisinin ilk döneminde doğal üye olarak yer almalarına ilişkin teklifidir. Bu üç teklif komite dışından gelmiştir. MBK üyesi Ahmet Yıldız dördüncü öneri olarak ise komite içinden gelen teklifleri sıralamıştır. Bunlar: emekli olma, orduya geri dönme, parti kurarak siyaset yapma ve kurulacak olan yeni parlamentonun üst katında senatör olarak görev yapmadır.

Ahmet Yıldız, II. MBK üyelerinin geleceklerinin ne olacağı konusunda Anayasa Komisyonunda, CHP'de ve hükümet çevrelerinde görüşülmesinin sürdüğünü eklemiştir. 6 Ocak 1961'de açılan Kurucu Meclis döneminde; İtalya'da anayasayı yapan Kurucu Meclisin seçimsiz bir biçimde Senatoyu oluşturması, Fransa'da bir süre var olan benzer bir tabii senatörlük kurumu ve Kanada Parlamentosu'nda seçilenlerin üyeliklerinin ömür boyu sürmekte olması gibi örneklerden de esinlenerek "tabii senatörlük" kurumunun oluşturulması uygun bulunmuştur.<sup>153</sup>

Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonunun ilk teklifinde, Anayasa Mahkemesine en az yedi yıl başkanlık yapmış olanların, MBK'daki ilk görüşmede ise, en az üç yıl Genelkurmay Başkanlığı görevinde kalmış olanların ve Anayasa Mahkemesi Başkanlarının Cumhuriyet Senatosuna tabii üye olarak girmeleri benimsenmiştir.<sup>154</sup> Ancak Kurucu Meclis Anayasa Komisyonu devletin yüksek

---

<sup>152</sup>Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, **Resmi Gazete**, 31.5.1961 No: 10816.

<sup>153</sup> Ahmet Yıldız, **İhtilalin İçinden Anılar-Değerlendirmeler**, İstanbul, Alan Yayıncılık, 2001, s.204-205.

<sup>154</sup> **Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Tutanakları Dergisi (MBKGKTD)**, C:6, B:83, 11.5.1961, s.10-12.

hizmetlerinde görev yapmış kimselerin Cumhurbaşkanı kontenjanından, partilerin kadroları dışından Senatoya girebilmelerinin öngörülmesinden dolayı, Anayasa Mahkemesi Başkanları ve Genelkurmay Başkanı'nın Senatonun tabii üyesi olmalarıyla ilgili hükmü metninden çıkarmıştır.<sup>155</sup>

Senatoda 26 tabii üye görev yapmıştır. 1961 Anayasası'nın kabulüyle 23 MBK üyesinden 21'i (İrfan Baştuğ ölmüş, Cemal Madanoğlu istifa etmiştir) "tabii senatör" adıyla Cumhuriyet Senatosuna girmiştir. Bu arada Sıtkı Ulay ve Osman Köksal istifa ettiğinden, Fikret Kuytak ise öldüğünden 1971'de bu sıfatla Senatoda kalanların sayısı 18'dir. (Ek-3)

Tabii senatörlerden Kara Harp Okulundan 20, Deniz Harp Okulundan 1, Hava Harp Okulundan 3 mezun vardır. Rütbeleri ise 3 orgeneral, 1 korgeneral, 1 tümgeneral, 1 tuğgeneral 13 albay, 4 yarbay, 1 binbaşısıdır.<sup>156</sup>

Tabii senatörler, Cumhuriyet Senatosuna girdikleri tarihten itibaren büyük çoğunlukla ortak hareket eden, rejimin devamı ve sağlığı için söylemler üreten bir grup niteliğinde olsalar da, parlamentonun ilk üç yılında bir grup kurma ihtiyacı hissetmemişlerdir. Her ne kadar Senatoda genel görüşmeler yapılırken kürsüye grup adına çıksalar dahi ilk dönemde bu grubun bir adı yoktur. 2 Şubat 1964 tarihinde tabii senatörler "Milli Birlik Grubu"nu (MBG) kurduklarını açıklamışlardır.<sup>157</sup>

MBG, Kontenjan Senatörleri Grubu gibi parlamentoda faaliyet gösteren siyasi parti üyelerinin katılımına kapalıdır. Tabii senatörlerin bu grubu kurmasındaki nedenler; Senato içerisindeki faaliyetlerini belirli bir sisteme oturtma, seslerini daha iyi duyurma ve daha sağlam bir organizasyona sahip olma olarak sıralanabilir. MBG'nin ilk ve tek başkanı MBK Hükümetlerinde de başbakanlık görevini üstlenmiş olan Fahrettin Özdilek'tir. Senato içerisinde ılımlılığı ve yumuşak üslubuyla tanınan Özdilek'in bu göreve gelmesinde yaşının ve dolayısıyla deneyiminin etkisi büyüktür. Özdilek, 27 Mayıs müdahalesini gerçekleştiren MBK'nin Cemal Gürsel'den sonra en yaşlı üyesidir. Gürsel'in Çankaya'ya çıkmasından sonra Cumhuriyet Senatosu içerisinde en yaşlı tabii senatör olarak görevine devam etmiştir.<sup>158</sup>

<sup>155</sup> Kurucu Meclis Tutanak Dergisi (KMTD), C:2, B: 14, 26.5.1961, s.3.

<sup>156</sup> Çoker, "Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri...", s.694.

<sup>157</sup> Cumhuriyet, 3.2.1964, s.1.

<sup>158</sup> Barış Kenaroğlu, Cumhuriyet Senatosunda Milli Birlik Grubu, Yıldız Teknik Üniversitesi

Tabii üyelik kurumu çoğu kez eleştirilerin odağında olmuştur. Cumhurbaşkanınca atanan üyelere çok, MBG'nin, bir partinin doğrultusunda hareket etmesinin milli egemenlikle bağdaşmadığını ileri sürerek tabii üyeliğin kaldırılmasını zamanın parti liderleri şiddetle savunmuşlar ve bu görüşlerini her fırsatta dile getirmişlerdir. Tabii senatörlerin bir açıdan Senato içindeki meşruluğunu sağlayacak önemli bir adımı 27 Mayıs'ın bir bayram olarak tüm ülkede kutlanması tasarısı olmuştur. 4 Nisan 1963'te tasarı Mecliste görüşülmüştür. 147 AP'li vekilden sadece 30'u görüşmelere katılmış ve 28 oy AP'lilerden olmak üzere 294 oyla 27 Mayıs'ın bayram olarak kabul edilmesi Meclisten geçmiştir.<sup>159</sup>

Bu sırada Senatör Hıfzı Oğuz Bekata Mecliste AP'lilerin 27 Mayıs ve ordu aleyhine yaptığını iddia ettiği sözleri ile ilgili birtakım belgeleri açıkladığı esnada büyük bir kavga çıkmıştır. Tabii Senatör Mucip Ataklı'nın Gökhan Evliyaoğlu'nu Meclis koridorunda tartaklaması sonucu alevlenen ve elli kişinin karıştığı kavga güçlükle bastırılmıştır.<sup>160</sup> 9 Nisan 1963'te Senatoya bu tasarı gelmiştir. Tasarı Senatoya gelmeden önce AP grubunda ciddi tartışmalar yaşanmış ve 20'ye karşı 30 oyla 27 Mayıs'ın bayram olarak kutlanması kabul edilmiştir. Ancak bu kabul AP'de yeni istifaların da gelmesine neden olacaktır. Milletvekilleri Reşat Özarda, Sezai Sarpışar partilerinden istifa etmiştir. Sakarya Senatörü Kazım Yurdakul da Ragıp Gümüşpala'ya bir telgraf çekerek istifasını istemiştir.<sup>161</sup>

9 Nisan'daki Senato oturumunda AP adına söz alan İhsan Sabri Çağlayangil ve YTP adına söz alan Turhan Kapanlı tasarıya kabul oyu vereceklerini bildirmiştir. Tabii üyeler adına konuşan Mehmet Özgüneş 27 Mayıs Bayramı'na takılan Hürriyet ve Anayasa Bayramı adının yanına bir de "Milli Birlik" kelimesinin eklenmesini önermiştir ki bu kelime MBK'ye bir atıf olarak algılanabilir. Bu önergeye, CHP de dahil olmak üzere bütün partiler karşı çıkmıştır. AP'de başlayan çatlak bu görüşmede de devam etmiş, en sert tepki AP'li Özel Şahingiray'dan gelmiştir. Şahingiray;

*"Türk inkılap hareketlerinin Atatürk devrinde tamamlanmış olduğunu bizzat Atatürk'ün ağzından dinlemiş ve nutuklarından okumuş ve buna inanmış bir insan olarak, 23 Nisan 1920 tarihini Hakimiyet Bayramı ile 29 Ekim 1923 tarihinde ilan edilen Cumhuriyet*

---

Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006, s.73-74.

<sup>159</sup> **Milliyet**, 4.4.1963, s.1.

<sup>160</sup> **Milliyet**, 6.4.1963, s.1.

<sup>161</sup> **Milliyet**, 2.4.1963, s.1.

*Bayramı'ndan başka hürriyet bayramı tanımıyorum. Türkiye'de Atatürk ile inkılaplar devri bitmiştir”<sup>162</sup> diyerek tasarıya karşı çıkmıştır.*

Sonuçta öneriyi 117 senatörden 110'u kabul etmiştir. Bu şekilde 27 Mayıs'la birlikte tabii senatörlerin de meşruiyeti bir kez daha vurgulanmıştır. Öneriyi kabul etmeyenler arasında tabii senatörler Muzaffer Yurdakuler ve Mehmet Özgüneş vardır. Gerekçe olarak da bayramın isminin “Milli Birlik ve Hürriyet” olmadığı için kabul etmediklerini bildirmişlerdir.<sup>163</sup>

Ancak seçimle gelmeyen Cumhuriyet Senatosu üyeliklerine AP'nin tepkisi giderek artmıştır. AP, 1964 yılında bu konudaki görüşlerini şöyle açıklamıştır:

*“... Bizim meclisimizde bir de “seçimsiz gelen senatörler” grubu vardır. Bu, Anayasamızın uygun gördüğü bir şeydir. Bunların yekunu 35'tir. Ekseriyet sisteminin bizim bünyemiz için varid bulunmayan nazari mahzurları, birçok içtimai sınıflar ve binaenaleyh doktrin partileri bulunan memleketler için bahis konusu olabilecek boşlukları, Cumhuriyet Senatosu için % 20'ye yaklaşan böyle bir kontrpua yani denkleştirme ağırlığını gidermeye yaramış olmalıdır. Eğer bir millet, herhangi bir partiyi bu seçim dışı üyeler rağmen Cumhuriyet Senatosunda salt çoğunluğu tutacak bir rağbetle seçecek ise, bunu baltalamaya değil, bir vakta olarak değerlendirmeye çalışmalıyız... Seçimsiz gelen Senatörler, çoğunluk sisteminin mahzurlarını bertaraf etmek için Anayasa vazu tarafından kabul edilmiştir. Cumhuriyet Senatosunda nispi seçim usulünü kabul ettiğimiz takdirde demokratik rejimin Cumhuriyet Senatosunda tamamen ve hakkıyla işlemesine, gensoru müessesesinin kabul edilmemesi suretiyle, mani olan seçimsiz gelen Senatörlerin de sebebi vücudu kalmaz. Nitekim Anayasa rağmen Cumhuriyet Senatosunda seçim sistemini değiştirmek isteyenlerin gayesi de ancak seçimsiz gelen Senatörlerin sebebi vücutlarını bu suretle bertaraf ettikten sonra, onları kaldırmaya matuf olmalıdır...”<sup>164</sup>*

14'lerden Orhan Erkanlı anılarında tabii senatörlerin AP'nin bu tutumundan olumsuz etkilendiğini anlatır:

*“...Memlekete geldikten sonra (1 Mart 1964) gördüğüm manzara ilk kararımın değişmesine sebep olacak mahiyetteydi. Bilhassa 27 Mayıs'ı herkes istediği gibi yorumluyor, istismar ediyor veya taarruz ve iftiraların hedefi haline getiriyorlardı. 27 Mayıs'ı savunan kimse kalmamıştı ortalıkta... Bizler yaptığımızdan utanan, pişman olan kişiler haline gelmiştik. Tabii senatör sıfatıyla ve 27 Mayısçı oldukları için parlamentoya yerleşen arkadaşlarımızı,*

<sup>162</sup> Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (CSTD), C:10, B:56, 9.4.1963, s.552.

<sup>163</sup> Milliyet, 10.4.1963, s.7.

<sup>164</sup> AP, **Davamız**, Ankara, AP Genel Merkezi Neşriyatı 1964, s.13 - 14.

*maruz kaldıkları hücumlardan ve AP'nin sık sık tekrarladığı "tabii senatörlüğü kaldırmak" arzusundan ürkmüş ve pasif hale gelmişlerdi.*"<sup>165</sup>

Bu noktada değinilmesi gereken husus bazı tabii senatörlerin pozisyonlarından duydukları rahatsızlıktır. Mesela Sıtkı Ulay tabii senatörlükten normal senatörlüğe geçmek istemiştir Bazı gazeteler kendileri için "müebbet üye", "temelli üye" gibi alay edici ifadeler kullandıkları gibi, bir takım çevrelerde eski MBK üyelerinin hayatları boyunca senatör olmalarının dedikodu konusu edildiği bilinmektedir.<sup>166</sup> Bu davranışın, 27 Mayıs'ı gerçekleştirenlerin kendilerini bir boşlukta gördüğüne işaret olabilir. Ancak ilerleyen dönemde tabii senatörlerin konumlarından pek de rahatsız olmadıkları Senato çalışmaları çerçevesinde görülmektedir.

MBK üyelerinin dışında cumhurbaşkanları, Cumhuriyet Senatosunun tabii üyelerindedir. Anayasa Komisyonunun gerekçesinde, eski cumhurbaşkanlarının Cumhuriyet Senatosunda yer alması üç nedene dayanmaktadır: Birincisi, uzun yıllar devletin başında bulunmuş kimsenin bilgi ve deneyiminden yararlanmak ve böylece Senatodan beklenen yararları çoğaltmaktır. İkincisi, cumhurbaşkanının her türlü siyasal düşünceden uzak kalmasını ve görevini bağımsız olarak yerine getirmesini sağlamaktır. Üçüncü neden ise, cumhurbaşkanına ölünceye dek bir onur yeri sağlanmak istenmesidir.<sup>167</sup> Cumhuriyet Senatosuna eski cumhurbaşkanlarından İsmet İnönü, Cevdet Sunay ve Fahri Korutürk tabii üye olarak katılmışlardır. Celal Bayar ise katılmayı kabul etmemiştir.<sup>168</sup>

## **b- Cumhurbaşkanınca Seçilen Üyeler**

1961 Anayasası'nın hazırlık sürecinde cumhurbaşkanınca seçilen üyelerin durumu öncelikle Temsilciler Meclisinde tartışılmış ve cumhurbaşkanının kontenjanı on kişiyle sınırlandırılmıştır.<sup>169</sup> MBK üyeleri ise yaptıkları toplantılarda, kendilerinin ve kendilerinden başka hiçbir siyasi partiye bağlı olmayan bağımsız üyelerin mecliste bulunmasının yararlı olacağını, fren görevi görmesi ve meclisler

---

<sup>165</sup> Orhan Erkanlı, **Anılar, Sorunlar, Sorumlular**, İstanbul, Baha Matbaası, 1972, s.231.

<sup>166</sup> **Milliyet**, 27.1.1962, s.5.

<sup>167</sup> Türkiye Cumhuriyeti Kurucu Meclisi Anayasa Karma Komisyonunun Anayasa Tasarısının Bazı Maddeleri Hakkında Raporu, **TMTD**, C:3, B: 47, 18.4.1961, s.33.

<sup>168</sup> Pantül-Yalçın, **a.g.e.**, s.118-119.

<sup>169</sup> **TMTD**, C:3, B:47, 18.4.1961, s.410.

arasındaki çatışmanın engellenmesi için gerekli olduğunu savunmuşlardır. Bu çerçevede cumhurbaşkanının kontenjanının 20'ye çıkarılması kabul görmüştür.<sup>170</sup> Ancak Kurucu Meclis Anayasa Komisyonu ise bu sayıyı 15'e indirmiştir. Gerekçesinde ise devlet hizmetlerinde öne çıkmış kimselerin bu yoldan Senatoya katılmalarına daha geniş olanak sağlayacağı belirtilmiştir.<sup>171</sup>

1961 Anayasası'nın 72. maddesine göre cumhurbaşkanı, Cumhuriyet Senatosuna çeşitli alanlarda seçkin hizmetleriyle tanınmış ve 40 yaşını bitirmiş Türkler arasından 15 üye seçer. Bunlardan en az 10'u bağımsızlar arasından seçilecektir. Cumhuriyet Senatosunun kuruluş amacına uygun olarak genel oyla seçilenlerin yüksek öğrenim yapmış bulunmaları şartı arandığı halde, cumhurbaşkanınca seçilen üyelere bu şart aranmamaktadır. Cumhurbaşkanınca seçilenlerin üyelik süresi 6 yıldır. Süresi biten üye tekrar seçilebilir. Üyelerin üçte biri, iki yılda bir yenilenir. Üyeliğin boşalması halinde boşalan üyeliğe cumhurbaşkanınca bir ay içinde yeni bir atama yapılır.<sup>172</sup> Atanan üye, boşalan üyenin süresini tamamlar. Böylece ilk 15 üyenin seçilmesinden sonra cumhurbaşkanının her iki yılda bir 5 üye seçeceği anlaşılmaktadır. Bu şekilde Senatoda toplamda 60 üye cumhurbaşkanınca seçilmiştir. (Ek-2)<sup>173</sup>

1961'den 1980'e kadar seçilen üç cumhurbaşkanının ikisi kontenjandan gelmiştir. Yani Senatonun genel oy dışından gelen bu iki tür üyesi, ülkenin eski askeri ve sivil yöneticilerinin büyük yoğunlukla temsil edildiği ve on beş yıllık süre içinde tüm cumhurbaşkanlarını kendi içinden çıkararak bir parlamento kesimini oluşturmuştur.<sup>174</sup>

İlk bakışta, cumhurbaşkanının Cumhuriyet Senatosuna on beş üye seçme hakkı, hükümdarlıkla yönetilen Batı Avrupa ülkelerindeki sistemin ya da Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ayan Meclisine üye atama bakımından padişaha tanınmış olan yetkinin bir kalıntısı olarak görülmüştür. Ancak 1961 sonrası dönem için böyle bir hakkın kullanılışı, genellikle topluma büyük hizmetleri geçmiş kişileri "onurlandırma" amacını gütmektedir. Anayasa'daki ifadeyle, "*çeşitli alanlarda seçkin hizmetleriyle tanınmış kimseler*" genel oy yoluyla seçilerek parlamentoya

<sup>170</sup> MBKGKTD, C:6, B:83, 11.5.1961, s.12-16.

<sup>171</sup> Türkiye Cumhuriyeti Kurucu Meclisi Anayasa Karma Komisyonunun Anayasa Tasarısının Bazı Maddeleri Hakkında Raporu, KMTD, C:2, B: 14, 26.5.1961, s.3.

<sup>172</sup> Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Resmi Gazete, 31.5.1961 No: 10816.

<sup>173</sup> Pantül-Yalçın, a.g.e., s.118.

<sup>174</sup> Eroğul, "Türk Anayasa Düzeninde...", s.24.

girememişlerse, onların da girişini cumhurbaşkanı sağlayacaktır. Ancak, bu on beş kişiden en az onunun bağımsızlardan, yani herhangi bir partiye kayıtlı bulunmayanlar arasından seçilmesi gerekir.<sup>175</sup>

Cemal Gürsel döneminde Kontenjan Senatörü olarak atanan isimler Sadi Koçaş, Adil Ünlü, Zerrin Tüzün, Osman Köksal, Nadir Nadi<sup>176</sup>, Burhanettin Uluç, Cevdet Sunay, Hidayet Aydıner, Kemal Sahir Kurutluoğlu, Kazım Orbay, Mustafa Amil Artus, Mustafa Enver Kök, Muzaffer Alankuş, Suat Hayri Ürgüplü'dür.<sup>177</sup>

Cevdet Sunay döneminde Cumhuriyet Senatosuna kontenjan senatörü olarak atanan isimler Cemal Madanoğlu, Faruk Gürler, Fethi Çelikbaş, Kasım Gülek, Fahri Korutürk, Mehmet İzmen, Naim Talu, Nihat Erim, Sabahattin Özbek, Sait Naci Ergin, Selahattin Babüroğlu, Tayfur Sökmen, Bahriye Üçok, Ömer Lütfi Akadlı, İlhan Arsel, İsmail Hamit Özer Derbil'dir.<sup>178</sup>

Fahri Korutürk tarafından seçilen Cumhuriyet Senatörleri Adile Ayda, Adnan Başer Kafaoğlu, Mehmet İzmen, Muhsin Batur, Namık Kemal Şentürk, Sadi Irmak, Zeyyat Baykara, Şerif Tüten, Hurşit Kemal Cantürk, Hüseyin Nail Kubalı Safa Reisoğlu, Metin Toker'dir<sup>179</sup> Cumhurbaşkanı vekili TBMM Başkanı İhsan Sabri Çağlayangil tarafından seçilen Cumhuriyet Senatörleri: Cevdet Menteş, Ferit Melen, Haluk Bayülken, Semih Sancar'dır.<sup>180</sup>

### c- Genel Oyla Gelen Üyeler

1961 Anayasası'nın 72. maddesine göre kırk yaşını doldurmuş ve yüksek öğrenim yapmış bulunan ve milletvekili seçilmeye engel bir durumu olmayan her Türk, Cumhuriyet Senatosuna üye seçilebilir. Cumhuriyet Senatosunun genel oyla ve cumhurbaşkanınca seçilen üyelerinin üçte biri her iki yılda bir yenilenir. Seçimleri düzenleyen 74. maddeye göre seçimlerin geriye bırakılması yahut 69. veya 108. maddeye göre seçimlerin yenilenmesine karar verilmesi hallerinde, Cumhuriyet Senatosu seçimleri de Millet Meclisi seçimleriyle birlikte yapılmak üzere geriye bırakılmış veya öne alınmış olur. "Bundan sonraki Cumhuriyet Senatosu yenileme

<sup>175</sup> Soysal, a.g.e., s.237.

<sup>176</sup> Milliyet, 10.6.1964, s.1.

<sup>177</sup> Milliyet, 8.6.1966, s.1.

<sup>178</sup> Milliyet, 9.6.1974, s.1.

<sup>179</sup> Milliyet, 23.10.1977, s.1.

<sup>180</sup> Milliyet, 13.7.1980, s.1.



seçimleri 3. fıkra hükümlerine göre yapılır” ibaresi eklenmiştir. Buna göre Millet Meclisi seçimlerine bir yıl kala ara seçimler yapılamaz.<sup>181</sup>

Bu madde 1970’te değiştirilmiştir. Bu değişikliğin ana nedeni genel seçimler ve Senato seçimleri arasında oluşan karışıklığın giderilip düzene bağlanmasıdır. İlk Senato yenileme seçimlerinin Haziran 1964’te, yani ilk genel seçimlerden iki değil, iki buçuk yıl sonra, milletvekili seçimleriyle Senato yenileme seçimlerinin birbirini izleyen yıllarda yapılması sonucunu ortaya çıkarmıştır.<sup>182</sup> Böylece, 1964, 1965, 1966, 1968 ve 1969 yıllarında, iki Meclisten biri için seçim yapılmıştır. Yani altı yılın beşi, seçim mücadelesi içinde geçmiştir. Cumhuriyet Senatosu için 19 yılda toplam 10 seçim yapılmıştır. Bu seçimler sonucunda A, B ve C grubu illerden gelen üyeler yenilenmiştir. Tablo 2.5’e bakıldığında genel oyla gelen üyelerin farklı zaman aralıklarında senatör olarak görev yaptığı görülmektedir. Kimi üyeler 9 yıl senatör olarak görev yapmışken, kimileri 3 yıl görevde kalmışlardır.

**Tablo 2.5: Cumhuriyet Senatosunun Seçim Dönemleri**

İl Grubu	Seçim Tarihi - Dönem Sonu	Görev Yılı
A Grubu	15 Ekim 1961- 2 Haziran 1968	7
	2 Haziran 1968- 5 Haziran 1977	9
	5 Haziran 1977 - 12 Eylül 1980	3
B Grubu	15 Ekim 1961 - 5 Haziran 1966	5
	5 Haziran 1966 - 12 Ekim 1975	9
	12 Ekim 1975 - 12 Eylül 1980	5
C Grubu	15 Ekim 1961 - 7 Haziran 1964	3
	7 Haziran 1964 - 14 Ekim 1973	9
	14 Ekim 1973 - 14 Ekim 1979	6
	14 Ekim 1979 - 12 Eylül 1980	1

\* TBMM Albümü 1920-2010, C.IV, Ankara, TBMM Yayınları, 2010.

Genel oyla gelen senatör sayısı toplamda 150 kişidir. 1961-1980 döneminde 412 üye genel oyla seçilerek senatör olma hakkı elde etmişlerdir. Cumhuriyet Senatosu seçimlerinde Türkiye, (A, B, C) olmak üzere 3 seçim çevresine ayrılmıştır. Her çevre 50’şer üye seçmektedir. Ankara, İstanbul ve İzmir kendi içlerinde de ayrıca

<sup>181</sup> Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, **Resmi Gazete**, 31.5.1961 No: 10816.

<sup>182</sup> Yüksek Seçim Kurulu Kararları, **Resmi Gazete**, 5.3.1970, No: 13437.

seçim bölgelerine ayrılmıştır. Cumhuriyet Senatosu üyeleri seçim çevreleri ve seçtikleri üye sayısı şu şekildedir: (Ek-1)

*A Grubu İlleri: Adıyaman (1), Aydın (3), Bilecik (1), Bolu (2), Çankırı (1), Çorum (2), Edime (1), Gaziantep (2), İçel (2), İzmir (6), Kastamonu (2), Kırklareli (1), Kırşehir (1), Malatya (2), Konya (5), Manisa (4), K. Maraş (2), Nevşehir (1), Ordu (3), Sinop (1), Sivas (4), Zonguldak (3),*

*B Grubu İlleri: Adana (4), Afyonkarahisar (3), Ankara (7), Bingöl (1), Bursa (4), Denizli (2), Diyarbakır (2), Eskişehir (2), Giresun (2), Gümüşhane (1), Kayseri (3), Kocaeli (2), Muğla (2), Niğde (2), Sakarya (2), Tekirdağ (2), Trabzon (3), Tunceli (1), Urfa (2), Uşak (1).*

*C Grubu İlleri: Ağrı (1), Amasya (1), Antalya (2), Artvin (1), Balıkesir (4), Bitlis (1), Burdur (1), Çanakkale (2), Erzincan (4), Erzurum (3), Hakkari (1), Hatay (2), Isparta (1), İstanbul (10), Kars (3), Kütahya (2), Mardin (2), Muş (1), Rize (1), Samsun (4), Siirt (1), Tokat (2), Van (1), Yozgat (2) olmak üzere toplam 150 üye.<sup>183</sup>*

## **4- Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin İstatistiksel Analizi**

### **a- Doğum Tarihleri ve Yaş Durumları**

26 Ekim 1961'den 12 Eylül 1980'e kadar Cumhuriyet Senatosuna seçilen 498 üyeden, 4'ü göreve başlamamış ve böylece toplam 494 üye görev almıştır. Cumhuriyet Senatosuna üye seçilebilmek için 40 yaşında olmak koşulu arandığından, genel yaş ortalaması Millet Meclisine oranla daha yüksek olması gerekir. Nitekim 50 yaşından büyük olanlar Cumhuriyet Senatosunun % 40'ını oluşturmakta, 60 yaşından yukarı olanlar ise, % 10'u geçmektedir. Millet Meclisinde ise bu oran, Cumhuriyet Senatosu üyelerinin yarısı yani % 5'i kadardır.(Tablo 2.6)<sup>184</sup>

<sup>183</sup>Cumhuriyet Senatosu, **Cumhuriyet Senatosu Broşürü**, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 1968, s.33-34.

<sup>184</sup> Pantül-Yalçın, **a.g.e.**, s.120.

**Tablo 2.6: Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Yaş Gruplarına Göre Dağılımı:**

Yaş Grubu	Üye Sayısı	Yüzdeler Oranları
40 – 45	185	37
46 – 50	118	24
51 – 55	88	18
56 – 60	52	11
61 – 65	27	5
66– Yukarı	24	5
<b>Toplam</b>	<b>494</b>	<b>100</b>

\*Mehmet Pantül, Bekir Sıtkı Yalçın, Türk Parlamento Hukukunda İkinci Meclisler, Ankara, Cumhuriyet Senatosu Vakfı Yayınları. 1982.

İki Meclis yaş açısından karşılaştırıldığında ise, senatörlerin milletvekillerinden önemli ölçüde yaşlı olduklarını görülmektedir. Mesela 1969 seçimlerinden sonra 40 yaşın altındaki milletvekillerinin oranı %15 iken bu oran 1973 seçimlerinden sonra %28'e çıkmıştır. Ancak Senato'da yasa gereği 40 yaşın altında senatör bulunmamaktadır. Yine 1969 yılında seçilen ve 50 yaşını doldurmuş bulunan 50 yaşını doldurmuş vekillerin oranı %72, 1973 seçimlerinden sonra %77 iken bu oran senatoda % 61 olmuştur. 1969 seçimlerinden sonra Meclise giren 50-65 yaş arası vekil oranı % 25, 1973 seçimlerinden sonra %22 iken, Senatoda bu oran %34'tür. 66 yaş üstü senatör sayısı oranı %5 iken, Millet Meclisinde bu oran 1969'da %2, 1973'de %1'dir.(Tablo 2.7)<sup>185</sup> Kuruluşundaki gerekçeye uygun olarak, Cumhuriyet Senatosu gerçekten bir “yaşlılar meclisi”dir.<sup>186</sup>

**Tablo 2.7: Cumhuriyet Senatosu Üyeleri ile Milletvekillerinin Yaş Gruplarına Göre Oranlarının Karşılaştırılması:**

Yaş Grubu	C. Senatosu	1969 Meclisi	1973 Meclisi
40 yaş altı	%0	%15	%28
40 – 50	%61	%57	%49
51 – 60	%29	%23	%20
61 – 65	%5	%2	%2
66– Yukarı	%5	%2	%1
<b>Toplam</b>	<b>%100</b>	<b>%100</b>	<b>%100</b>

\*TBMM Albümü 1920-2010, C.II ve C.IV, Ankara, TBMM Yayınları, 2010.

<sup>185</sup> TBMM Albümü 1920-2010, C.II, Ankara, TBMM Yayınları, 2010.

<sup>186</sup> Zaten "senato" kelimesi, Latince yaşlı anlamına gelen "sen" kökünden türemiştir. Eroğul, “**Türk Anayasa Düzeninde...**”, s.26.

## b- Öğrenim Durumları

Senatörlerin öğrenim durumlarına bakıldığında genel oyla seçilen üyelerin büyük çoğunluğunu hukukçu olduğu görülmektedir. Bu durum Senatonun, Meclisi denetleyebilme yeteneğinin olabilmesi için geçerli bir durum olarak göze çarpar. Bunu doktorlar takip etmektedir. Ayrıca asker kökenlilerinde çoğunlukta olduğu görülmektedir. Özellikle 27 Mayıs ve 12 Mart dönemlerinin yaşanmasının devlet yönetiminde asker kökenlileri arttırtan önemli bir etken olduğu açıktır. Bu üç grubun ağırlıklı olarak 27 Mayıs sonrasında Senatoya alındığı göze çarpmaktadır. Bu oranlar daha sonraki dönemde düşmüştür. (Tablo 2.8, Tablo 2.9)

**Tablo 2.8: Genel Oyla Seçilen Üyelerin Öğrenim Durumları**

MEZUN OLUNAN OKUL TÜRÜ	SAYI
Hukuk Fakültesi	196
Tıp Fakültesi	41
Harp Okulları	34
Siyasal Bilgiler Fakültesi	30
İktisat Fakülteleri	25
Teknik Üniversite Fakülteleri	21
Ziraat Fakültesi	10
Edebiyat Fakültesi	9
Eğitim Fakültesi (Köy Enstitüsü vs.)	6
Veteriner Fakültesi	5
Orman Fakültesi	5
Eczacılık Fakültesi	5
Diş Hekimliği Fakültesi	5
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi	5
Fen Fakültesi	3
İlahiyat Fakültesi	2

\*Mehmet Pantül, Bekir Sıtkı Yalçın, Türk Parlamento Hukukunda İkinci Meclisler, Ankara, Cumhuriyet Senatosu Vakfı Yayınları. 1982)

**Tablo 2.9: Genel Oyla Seçilen Üyelerinin Seçim Dönemlerine Göre Öğrenim Durumları**

MEZUN OLUNAN OKUL	SEÇİM DÖNEMLERİ								Toplam
	1961	1964	1966	1968	1973	1975	1977	1979	
Hukuk Fakültesi	68	22	9	21	17	20	19	20	196
Tıp Fakülteleri	21	3	4	5	2	4	1	1	41
Harp Okulları	48	4	3	3	3	1	2	-	34
Siyasal Bilgiler Fak.	10	3	2	2	-	6	2	5	30
İktisat Fakültesi	6	1	3	2	3	3	4	3	25
Teknik Üniversite Fakülteleri	1	4	3	3	4	1	2	3	21
Eğitim Fakültesi	5	1	1	1	4	-	3	1	10
Ziraat Fakültesi	1	1	2	1	3	1	-	1	10
Edebiyat Fakültesi	7	-	-	-	1	-	-	1	9
Orman Fakültesi	1	1	2	1	-	-	-	-	6
Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi	3	-	1	-	1	-	-	-	5
Diş Hekimliği Fakültesi	1	-	2	1	-	-	1	-	5
Eczacılık Fakültesi	2	-	-	-	-	1	2	-	5
Veteriner Fakültesi	5	-	-	-	-	-	-	-	5
Fen Fakültesi	1	-	-	2	-	-	-	-	3
İlahiyat Fakültesi	-	-	-	-	1	-	-	1	2
<b>TOPLAM</b>	<b>150</b>	<b>40</b>	<b>32</b>	<b>42</b>	<b>39</b>	<b>37</b>	<b>36</b>	<b>36</b>	<b>412</b>

\*Mehmet Pantül, Bekir Sıtkı Yalçın, Türk Parlamento Hukukunda İkinci Meclisler, Ankara, Cumhuriyet Senatosu Vakfı Yayınları. 1982)

Mümtaz Soysal'a göre Cumhuriyet Senatosuna seçimle gelen üyelerin yüksek öğrenim yapmış olmak zorunda bulunmaları aslında geniş halk yığınlarına eğitim olanağı sağlayamamış bir ülkede hayli "antidemokratik" görünmektedir. Türkiye'de 1960'dan önce girilen demokrasi denemesinin çöküşü ile bazı politikacıların diplomasızlığı arasında pek yakın bir bağlantı görenlerce düşünülen bu koşul, cumhurbaşkanının seçeceği üyelere aranmamıştır. Bu durum aslında diploma koşulunun oluşturduğu antidemokratik görünüşü biraz olsun giderebilmek için düşünülmüş bir açık kapıdır. Ne var ki, yüksek öğrenim olanağından yoksun kalmış olmalarına rağmen parlamentoda çalışabilecek durumda olan vatandaşları da Senato üyeliğine getirebilme olanağını böylece elde etmiş olan cumhurbaşkanları, sağlanan bu olanağın gerekçesine uygun bir tutumla hareket etmemişlerdir. Yükseköğrenim yapamamış işçi lideri ya da sendikacı gibi kişiler, bu on beş kişi içinde pek azınlıkta kalmışlardır. "Cumhurbaşkanlığı kontenjanı", genellikle ya siyasal hayatta etkinlik dönemini geçirmiş kişiler için bir "dinlenme yeri" ya da cumhurbaşkanlığına

seçilmesi düşünülen kimseler için parlamentoda bir “sıçrama taşı” olarak kullanılmıştır.<sup>187</sup>

**Tablo 2.10: Cumhurbaşkanı Seçilen Üyelerin Öğrenim Durumları**

MEZUN OLUNAN OKUL TÜRÜ	SAYI
Hukuk Fakültesi	20
Harp Okulları	13
Siyasal Bilgiler Fakültesi	8
Sanat Okulu	3
Teknik Üniversite Fakülteleri	2
Tıp Fakültesi	2
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi	1
Edebiyat Fakültesi	1
Fen Fakültesi	1
Gazetecilik Enstitüsü	1
İktisat Fakültesi	1
Kız Teknik Öğretmen Okulu	1
Orman Fakültesi	1
Rüştiye <sup>188</sup>	1
Sosyal Bilimler Fakültesi	1
Veteriner Fakültesi	1
Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu	1
Ziraat Fakültesi	1

\*Mehmet Pantül, Bekir Sıtkı Yalçın, Türk Parlamento Hukukunda İkinci Meclisler, Ankara, Cumhuriyet Senatosu Vakfı Yayınları. 1982.

Atananların özellikle hukuk, siyasal bilimler ve asker kökenlilerden olması dikkat çekicidir. Bu dönemdeki cumhurbaşkanlarının hepsinin asker olmasının etkisi, (1980’de cumhurbaşkanlığına vekalet eden İhsan Sabri Çağlayangil hariç) özellikle asker kökenli senatörlerin atanmasında önemli bir etken olmuştur. Senatonun genel oyla seçilen üyelerinin hukukçu kimlikleri de cumhurbaşkanlarını aynı doğrultuda tercih yapmaya yönlendirmiştir (Tablo 2.10).

### c- Meslek Dağılımları

Türkiye’de Cumhuriyet Senatosu üyeliği toplumsal sınıf yapısıyla ilgili değildir. Nitekim aristokratik bir yapı arz etmemekle beraber, diğer dünya ülkelerinden en büyük farkı Senatoda hukuk kökenlilerin bir hayli fazla yer

<sup>187</sup> Soysal, a.g.e., s.238.

<sup>188</sup> Rüştiye mezunu olan senatör, 1891 doğumlu Hatay Devleti Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen’dir.

almasıdır. Cumhuriyet Senatosu üyelerinin mesleklerine göre dağılımına bakıldığında, hukukçuların 201 kişiyle çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir. Cumhuriyet Senatosunun 19 yıllık toplam üye sayısının % 40,4'ünün yani üyelerin her 5'inden 2'sinin hukuk kökenli olduğu görülmektedir. Hukukçulardan sonra ikinci sırada asker kökenli Cumhuriyet Senatosu üyeleri almıştır. Cumhuriyet Senatosu üyeliği yapmış 494 kişiden 84'ü (% 17'ye yakın'ı) askerdir. Bu oran Millet Meclisinde ise, % 6 dolaylarındadır. Cumhuriyet Senatosunda bu oranın yüksek olmasının bir nedeni de, "18 tabii üyenin" asker oluşudur. Bunlardan sonra % 10,4'le tıp kökenliler, % 8,2 ile mühendisler ve % 6,4 ile eğitimciler gelmektedir. (Tablo 2.11)<sup>189</sup>

**Tablo 2.11: Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Mesleklerine Göre Dağılımı**

MESLEK	SAYI	ORAN
Hukukçu	201	40,4
Asker	84	16,9
Tıp	52	10,4
Mühendis	41	8,2
Eğitimci	32	6,4
Yönetici	26	5,2
İktisatçı	21	4,2
Gazeteci	11	2,2
Maliyeci	9	1,8
Veteriner	6	1,2
Eczacı	5	1,0
Dişçi	4	0,8
Edebiyatçı	3	0,6
Din İşleri	2	0,4
İşçi	1	0,2
<b>Toplam</b>	<b>498</b>	<b>100,0</b>

\*Mehmet Pantül, Bekir Sıtkı Yalçın, Türk Parlamento Hukukunda İkinci Meclisler, Ankara, Cumhuriyet Senatosu Vakfı Yayınları. 1982.

Cumhurbaşkanınca seçilen üyelerin mesleklerine bakıldığında, genellikle hukukçuların, mülki ve askeri erkanın büyük çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir. Bu meslek yapısını, genel oydan gelen üyelerin meslek yapısı ile karşılaştırıldığında hukukçuların oranı, her iki kümede de aynı büyüklüktedir; bu bakımdan, cumhurbaşkanı kontenjanının bir özelliği yoktur. Buna karşılık, askeri ve sivil alanlardan gelme eski yöneticilerin senatör olma olasılıkları, kontenjan yoluyla çok daha yüksektir. Cumhurbaşkanınca seçilen toplam üyelerin yaklaşık yarısı, ya

<sup>189</sup> Pantül-Yalçın, a.g.e., s.120-121.

askerlikten, ya da yönetici basamaklarından gelmektedir. Bu bakımdan cumhurbaşkanları, 1961 Anayasası'nın sözünü ettiği uzmanlığı, teknik veya sanat dallarında, ya da edebiyatta bir uzmanlık olarak değil, yöneticilik deneyimi olarak anlamak eğiliminde olmuşlardır.(Tablo 2.12)<sup>190</sup>

**Tablo 2.12: Cumhurbaşkanınca Seçilen Üyelerinin Mesleklerine Göre Dağılımı**

MESLEK	SAYI
Subay	13
Öğretim Üyesi	11
Avukat	5
Ekonomi-Maliye Bankacılık	5
Gazeteci-Yazar	5
Hakim	4
Diplomat	4
Sendikacı	3
Mülki İdare-Vali	2
Kamu Yöneticisi	2
Orman Yük. Mühendis	1
Politikacı (Hatay Eski Cumhurbaşkanı)	1
Veteriner Hekim General	1
Kimya Yük. Mühendis	1
İnşaat Yük. Mühendis	1
Eğitimci-Öğretmen	1
<b>Toplam</b>	<b>60</b>

\*Mehmet Pantül, Bekir Sıtkı Yalçın, Türk Parlamento Hukukunda İkinci Meclisler, Ankara, Cumhuriyet Senatosu Vakfı Yayınları. 1982.

## **B- Senato Birimleri**

### **1- Başkanlık Divanı**

1961 Anayasası'nın 84. maddesinde; Meclislerin Başkanlık Divanlarının, o Meclisteki siyasal parti gruplarının kuvvetleri oranında Divana katılmalarını sağlayacak şekilde kurulacağı öngörülmüştür. Buna göre Meclislerde grubu bulunan siyasal partilerin, güçleri ne olursa olsun, Meclislerin Başkanlık Divanlarında yer alabilmelerini ve grupların güçleri oranında katılmasını zorunlu kılar.<sup>191</sup> Anayasa'nın bu maddesiyle Divanların görevlerinde yansız davranmaları sağlanmak istenmiştir.

<sup>190</sup> Eroğul, "Türk Anayasa Düzeninde...", s.25.

<sup>191</sup> Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, **Resmi Gazete**, 31.5.1961 No: 10816.



Cumhuriyet Senatosu Başkanlık Divanı, İçtüzüğü'nün 3. maddesi gereğince; 1 başkan, 3 başkanvekili, en az ikisi genel kurulda bulunmak üzere 6 divan katibi ve 3 idare amirinden kurulur. Başkanlık seçimi yapıldıktan sonraki oturumda, başkanvekilleri, idare amirleri ve divan katiplerinin seçimi, gizli oyla ve salt çoğunlukla bir yıl süre için ayrı ayrı yapılır.<sup>192</sup>

Bu hükümde egemen olan felsefe şudur: Parlamenterler hangi partiye mensup olurlarsa olsunlar, içlerinden en yeteneklisini, en saygını, en güvenilir olanı başlarına getireceklerdir. Böylece Senato ve Meclis Başkanlığı da otoriteleri olan birer tarafsız organ haline gelecektir. İngiltere'de Avam Kamarasının başkanı "Speaker"ın böyle bir durumu vardır. İktidarlar değiştiği halde, meclis başkanı başka partiden de olsa değişmeyebilir. Hatta seçimlerde, onun aday olduğu çevrede başka parti aday bile göstermezler. İşte 1961 Anayasası'nda da Senato ve Meclis Başkanları için, partizanlık kavramından uzaklaşarak böyle bir otorite sağlamak istemektedir.<sup>193</sup>

Başkanlık Divanına bir siyasal partinin aday olarak seçilen üye, mensup olduğu partiden ayrılır ya da çıkarılırsa Divan'daki görevinden 15 gün içinde çekilmek zorundadır, aksi halde çekilmiş sayılır. Bir siyasal parti kontenjanına dahil olmaksızın Başkanlık Divanına seçilmiş olan üye, herhangi bir siyasal partiye girdiği takdirde Divandaki görevinden 15 gün içinde çekilmek zorundadır; aksi halde çekilmiş sayılır.<sup>194</sup>

Cumhuriyet Senatosu Başkanlık Divanının yasal ve yönetsel görevleri şunlardır :

*"-TBMM birleşik toplantılarının öngörüldüğü hallerde, Millet Meclisi Başkanı'nın Cumhuriyet Senatosu Başkanı'yla tespit edeceği birleşik toplantılarının gününü, saatini ve gündemini Genel Kurula duyurmak,*

*-Cumhuriyet Senatosunun idari örgütünde çalışanlar hakkında gerekli yasal işlemleri yapmak,*

*- İzin işlerine bakmak ve gündemi tespit etmek,*

*- Üyeler hakkında tüzük hükümlerini uygulamak,*

<sup>192</sup> Cumhuriyet Senatosu İçtüzüğü, **Resmi Gazete**, 18.1.1964, No:11610.

<sup>193</sup> Turan Güneş, **Türk Demokrasininin Analizi**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1996, s.220.

<sup>194</sup> Bahri Savcı, "Cumhuriyet Senatosu Başkanlık Divanı Seçimleri Üzerinde Anlaşmazlık", **AÜSBF Dergisi**, C:XVII, No: 1-3, 1962, s.137-138.

- Cumhuriyet Senatosu bütçesini ve kesin hesaplarını düzenlemek,  
- Divan üyeleri hakkında, tek başına üzerlerine aldıkları işlerden dolayı yapılacak itiraz ve şikayetleri Divana mensup üye sayısının üçte iki çoğunluğu ile inceleyip karar bağlamak,

- Genel Kurulda yapılacak yoklamalarda veya seçimlerde veyahut da ayırmalarda önemli yanlışlıklar olduğu birleşimden sonra anlaşılırsa, düzeltmek için gerekli önlemleri almak,

- Yasaların ve içtüzüğün emrettiği ya da Başkan'ın vereceği diğer hususlar hakkında karar vermek.”<sup>195</sup>

Senatonun ilk başkanı Suat Hayri Ürgüplü 1961 genel seçimlerinde AP listesinden bağımsız aday olarak Cumhuriyet Senatosu Kayseri Üyeliği'ne seçilmiştir. 28 Ekim 1961'deki seçimde Senato Başkanlığına getirilmiştir. İki yıl boyunca bu görevi yerine getirmiştir. 20 Şubat 1965'te İsmet İnönü'nün Hükümeti'nin istifası üzerine Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. AP, MP, CKMP ve YTP temsilcilerinden kurduğu koalisyon kabinesi, 10 Ekim 1965 seçimleri sonunda kurulan hükümetin işe başlamasına kadar görevde kalmıştır. 5 Haziran 1966'daki Senato seçiminde üyeliği sona ermiştir. Ancak 7 Haziran 1966'da Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından üyeliğe atanmakla yasama görevini sürdürmüştür. 15 Mayıs 1972'de Nihat Erim Hükümeti'nin istifasından sonra Cumhurbaşkanı tarafından hükümet kurmayla görevlendirilmiştir. Ancak kabinesi onaylanmadığından görevi bırakmıştır. 5 Haziran 1972'de süresini tamamlayarak Senatodan ayrılmıştır.<sup>196</sup>

Emekli General Enver Aka 1901'de Yunanistan'ın Dimetoka şehrinde doğmuştur. 1961 seçimlerinde AP adayı olarak Cumhuriyet Senatosu Balıkesir üyeliğine seçilmiştir. 6 Kasım 1963'te Senato Başkanlığına getirilmiştir. Bu görevi 2 Aralık 1965'e kadar sürdürmüştür. 2 Haziran 1968'deki Senato seçimlerinde üyeliği sona ermiştir.<sup>197</sup>

Tıp Profesörü Emekli Tümgeneral İbrahim Şevki Atasagun, 1961'de yapılan genel seçimlerde CKMP adayı olarak Cumhuriyet Senatosu Nevşehir üyeliğine seçilmiştir. 1968'deki Senato seçiminde tekrar seçilmekle üyeliğini 1977'deki

<sup>195</sup> Cumhuriyet Senatosu İchtüzüğü, **Resmi Gazete**, 18.1.1964, No:11610.

<sup>196</sup> Çoker, “Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri...”, s.327-329.

<sup>197</sup> Çoker, a.e., s.127-128.

yenileme seçimlerine kadar korumuştur. 9 Nisan 1964'de AP'ye katılmıştır. 2 Aralık 1965'te Senato Başkanlığına seçilmiştir. 19 Kasım 1970'te Başkanlık'tan ayrılmıştır.<sup>198</sup>

Ekmekli Orgeneral Tekin Arıburun 1961 yılında AP İstanbul Senatörü seçilmiştir. 1970-1977 yılları arasında Senato Başkanlığı görevini yürütmüştür. Yurtdışında çeşitli görevlerde bulunmuştur. Bu arada Berlin ve Washington'da hava ataşeliği yapmıştır. NATO Savunma Akademisi Başkanlığında bulunmuştur. Çeşitli uluslararası toplantılarda Türkiye'yi temsil etmiştir.<sup>199</sup>

Sırrı Atalay 1961'de yapılan genel seçimde CHP adayı olarak Cumhuriyet Senatosu Kars üyeliğine seçilmiştir. 1964 ve 1979'daki Senato seçimlerinde yeniden seçilerek, Senato üyeliğini 12 Eylül 1980'e kadar korumuştur. 1963'te kurulan İsmet İnönü Başkanlığındaki III. Koalisyon Kabinesi'nde 12 Aralık 1964'te Sedat Çumralı'nın istifasıyla boşalan Adalet Bakanlığı'na atanmıştır. 16 Haziran 1977'de Senato Başkanlığına seçilmiştir. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün, 1979'da sağlık durumu ile görevinden ayrıldığı sürede cumhurbaşkanlığına vekillik etmiştir. Bu süre içinde Senato Genel Kurulunda 404 konuşma yapmak suretiyle Ömer Ucuzal'dan (AP Eskişehir Senatörü) sonra kürsüde en çok konuşan üye olmuştur.<sup>200</sup>

Senatonun son başkanı İhsan Sabri Çağlayangil 1961'de yapılan genel seçimde AP adayı olarak Cumhuriyet Senatosu Bursa Üyeliği'ne seçilmiştir. 1965'te kurulan Suat Hayri Ürgüplü kabinesinde Çalışma Bakanlığı'na atanmıştır. Sonra Süleyman Demirel tarafından kurulmuş olan yeni hükümette Dışişleri Bakanlığı'na getirilmiştir. Bu görevini 12 Mart 1971'e kadar sürdürmüştür. 1975'te Başbakan Süleyman Demirel'in AP, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) , Milli Selamet Partisi (MSP) ve Cumhuriyetçi Güven Partisi'nin (CGP) katılımıyla kurduğu I. MC hükümetinde dördüncü kez Dışişleri Bakanlığı'na atanmıştır. 12 Ekim 1975'teki Senato seçimlerinde tekrar seçilerek üyeliğini korumuştur. 21 Temmuz 1977'de yeni hükümeti kuran Süleyman Demirel kabinesinde beşinci kez Dışişleri Bakanlığı'na atanmıştır. 6 Kasım 1979'da yapılan seçimde Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına

---

<sup>198</sup> Çoker, a.e., s.403-404.

<sup>199</sup> Çoker, a.e., s.431-435.

<sup>200</sup> Çoker, a.e., s.307-309.

seçilmiştir. 6 Mart 1980'de Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün görevden ayrılması üzerine cumhurbaşkanı vekili olmuştur.<sup>201</sup>

## 2- Komisyonlar

Modern yasama meclisleri, genellikle dört yüz ya da altı yüz üyeden oluşan, kalabalık kurullardır. İşte bu meclislerin büyük bir çoğunluğu çalışma yüklerinin ağırlığını azaltmak, yasama etkinliklerini daha çabuk ve verimli yürütebilmek için en elverişli gözüken bir usule, komisyon usulüne başvurmuşlardır.<sup>202</sup>

1961 Anayasası'na göre, TBMM'nin başta gelen yetkileri “*Kanun koymak, değiştirmek ve kaldırmaktır.*”<sup>203</sup> Bakanlar hazırladıkları yasa tasarılarını her iki Meclis başkanlığına; TBMM üyelerinin yasa teklifleri ise, bağlı oldukları Meclis Başkanlığına sunulur. Meclis başkanları gelen tasarı ve teklifleri ilgili komisyonlara havale eder. Yasanın tasarı ya da teklifleri, komisyonlarda incelenerek olgunlaştırılır. Bu yönüyle yasama faaliyetinin asıl yükü komisyonların omuzlarındadır. Komisyonların kuruluş ve çalışmalarını, Anayasa'nın 85. maddesi paralelinde içtüzükler düzenlemiştir. Senato İctüzüğü'nün 17. maddesine göre Senato, her iki yılda bir, Başkanlık Divanı seçimlerinden sonraki ilk birleşimde, görevleri iki yıl sürmek üzere komisyonları kurar.<sup>204</sup>

Komisyonlar kendilerine başkanlıkça havale edilen işleri 48 saat sonra görüşmeye başlar. Görüşmeler açıktır ancak bazı hallerde gizli oturum yapılabilir. Bu oturumlara teklif sahipleri de katılabilir. Komisyonlar üye tamsayısının salt çoğunluğuyla toplanır ve mevcudun salt çoğunluğuyla karar verir. Cumhuriyet Senatosunda senatörler, Senatoya katıldıklarında komisyonların seçimi için meslek, uzmanlık ve öğrenimlerini gösterir kısa özgeçmişlerini ve girmek istedikleri komisyonları bildirir birer belgeyi Cumhuriyet Senatosu Başkanlık Divanına verirler. Başkanlık Divanı, Cumhuriyet Senatosu Grup Başkanları ile de görüşerek, grupların komisyonlara Cumhuriyet Senatosundaki güçleri oranında katılmalarını sağlayacak biçimde aday listelerini düzenler ve üyelere dağıttırır. Komisyonlara üye seçimi, aday listelerinin dağıtılmasını izleyen ikinci birleşimde yapılır. Komisyonlar, Cumhuriyet Senatosu Genel Kurulunca gizli oyla seçilirler. Cumhuriyet Senatosunda

---

<sup>201</sup> Çoker, a.e., s.159-161.

<sup>202</sup>Tuncer Karamustafaoğlu, **Yasama Meclisinde Komisyonlar**, AÜHF Yayınları, 1965, s.8.

<sup>203</sup> Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, **Resmi Gazete**, 31.5.1961 No: 10816.

<sup>204</sup>Cumhuriyet Senatosu İctüzüğü, **Resmi Gazete**, 18.1.1964, No:11610.

komisyonların çalışma süresi en fazla 1,5 ay olmak kaydıyla sınırlıdır. Eğer Millet Meclisi Komisyonlarında teklif ya da tasarı 1,5 aydan daha az bir sürede sonuçlandırılmışsa, Cumhuriyet Senatosu komisyonları da çalışmalarını aynı sürede bitirmek zorundadır. Bu süre içerisinde sonuçlandırılmazsa, önceki uzmanlık komisyonu metni; yoksa Millet Meclisi metni aynen kabul edilmiş sayılır. Komisyon toplantıları sonunda, komisyonun görüşünü yansıtan bir rapor hazırlanır. Bu raporu başkan, sözcü ve katip ile görüşmelerde hazır bulunmuş olan üyeler imzalarlar. Raporlar Senato Başkanlığına verilir. Başkanlık Divanı bu raporları bastırarak üyelere dağıtır. Basılıp dağıtılmayan raporlar Genel Kurulda görüşülemez.<sup>205</sup> Tasarı ve teklifleri Genel Kurulda ilgili komisyon savunur. Aynı tasarı ya da teklif hakkında birden fazla komisyonda görüşme yapılmış ve rapor düzenlenmiş ise, o komisyonlar, gerektiğinde, yalnız kendilerine ait olan madde ve kısımları savunurlar.<sup>206</sup>

Meclis içtüzüklerine göre komisyon ve gruplar bakımından iki Meclis arasında önemli bir ayrım yoktur. Her ikisinde de daimi komisyonlar iki yasama yılı için seçilmekte, Anayasa ve yasa konusu olanlar dışında, genel kurul kararı ile bunlarda her türlü değişiklik yapılabilir. Her iki Mecliste de daimi komisyon sayısı on birdir. Bunların dışında, daima, 27 Aralık 1963 günlü Cumhuriyet Senatosu İçtüzüğü ile 5 Mart 1973 günlü Millet Meclisi İçtüzüğü'ne göre geçici komisyonlar kurulması olanağı da vardır. Komisyonlarda, siyasal parti gruplarının güçleri oranında temsil edilmesi zorunludur.<sup>207</sup> Ayrıca Cumhuriyet Senatosu komisyonlarının üye sayıları, Millet Meclisinininkinden daha azdır; çünkü Millet Meclisi sayıca Cumhuriyet Senatosundan daha fazladır. Senato komisyonlarının üye sayısı 9–19 arasında değişmekte ise de, genellikle sürekli komisyonlar 15 üyelidir.<sup>208</sup>

Cumhuriyet Senatosu Komisyonları şu şekildedir: Anayasa ve Adalet Komisyonu, Bütçe ve Plan Komisyonu, Cumhuriyet Senatosu Hesaplarını İnceleme Komisyonu, Bayındırlık, Ulaştırma ve İmar - İskan Komisyonu, Dışişleri, Turizm ve Tanıtma Komisyonu, İçişleri Komisyonu, Mali ve İktisadi İşler Komisyonu, Milli Eğitim Komisyonu, Milli Savunma Komisyonu, Tarım Komisyonu, Sosyal İşler Komisyonu. Karma Komisyonlar: Bütçe Karma Komisyonu, Kamu İktisadi

---

<sup>205</sup> Cumhuriyet Senatosu İçtüzüğü, **Resmi Gazete**, 18.1.1964, No:11610.

<sup>206</sup> Pantül-Yalçın, **a.g.e.**, s.141-142.

<sup>207</sup> Eroğul, "**Türk Anayasa Düzeninde...**", s.34.

<sup>208</sup> Karamustafaoğlu, **a.g.e.**, s.131-132.

Teşebbüsleri Karma Komisyonu, Dilekçe Karma Komisyonu, Kitaplık Karma Komisyonu.<sup>209</sup>

### **III- Senatonun Görev ve Yetkileri**

#### **A-Senatonun Tek Başına Kullanabildiği Yetkiler**

1961 Anayasası'nın 88. maddesinde Senatonun denetim yolları soru, genel görüşme ve Senato araştırması olarak belirlenmiş olup sorunun tanımı ve kuralları Cumhuriyet Senatosu İçtüzüğü'nün 117-125. , genel görüşmenin 127-129. ve Senato araştırmalarının 133-138. maddelerinde yer almıştır.<sup>210</sup>

#### **1- Soru**

Cumhuriyet Senatosu üyeleri, hükümet adına yazılı veya sözlü olarak cevaplandırılması isteği ile başbakana veya bakanlara soru sorabilirler. Ancak Senato üyelerinin daha etkili bir denetim yolu olan hükümetle ilgili gensoru verme hakkı yoktur. 1961 Anayasası gerekçesinde gensorunun yalnız Millet Meclisince uygulanmasının nedeni olarak, Millet Meclisinin tamamen genel oyla seçilmiş üyelerden oluştuğu, ancak Senatoda atanma yolu ile gelen veya tabii olan üyelerin olduğu, bu açıdan senatonun genel oyun eğilimiyle tam uyuşmadığı için böyle bir yetkisinin olamayacağı gösterilmiştir.<sup>211</sup>

Soru, esas olarak bir bilgi isteme kurumu olmakla birlikte, hükümetin ve bakanlardan birinin uyarılması bakımından önemli rol oynayan bir denetim şeklidir.<sup>212</sup> Soru, belirli bir husus hakkında bilgi istemektir. Cevabı, yazılı ya da sözlü olarak istenilsin, soru her halde yazılı olarak sorulur. Soru tek imzalı olur, birkaç üye tarafından aynı nitelikte verilmiş olan soru önergelerine, bakan birlikte cevap verebilir. Soru önergesi, Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına sunulur. Başkan, bu önergeler verilir verilmez Tutanak Dergisi'ne geçirtir ve bir yazı ile ait olduğu bakanlığa gönderir. Soruya yazılı cevap işlenmişse, hükümetten gelecek cevabın bir örneği soru sahibine gönderilir. Bu cevap ayrıca soru ile birlikte olduğu

<sup>209</sup> Cumhuriyet Senatosu, **a.g.e.**, s. 11.

<sup>210</sup> Cumhuriyet Senatosu İçtüzüğü, **Resmi Gazete**, 18.1.1964, No:11610.

<sup>211</sup> Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısı Ve Anayasa Komisyonu Raporu, **TMTD**, C:3, B: 47, 18.4.1961, s.35.

<sup>212</sup> Pantül-Yalçın, **a.g.e.**, s.160.

gibi Tutanak Dergisi'ne konur. Yazılı soruya on beş gün içinde cevap verilmesi gereklidir. Soruya sözlü cevap istenmişse soru, başkanlık yazısının bakanlığa gönderilmesinden sonraki üçüncü birleşim gündemine alınır. Bakan, o gün soruya kürsüden cevap verir. Bakan, kamu yararı düşüncesiyle veya gerekli bilgilerin elde edilmesi için soru cevabının bir ayı geçmemek üzere belli bir zaman geciktirilmesini kürsüden isteyebilir. İsteğin kabul veya reddi, Genel Kurulca görüşmesiz işari oyla kararlaştırılır. Eğer kamu yararı bahis konusu ise bakan, soruyu gizli oturumda da cevaplandırabilir. Soruya cevap verecek bakan Senatoda hazır olduğu halde, soru sahibi hazır bulunmazsa bir defaya mahsus olmak üzere soru, gelecek birleşime bırakılır. Soruya cevap verecek bakan hazır olduğu halde soru sahibi hazır bulunmazsa soru, yazılı soruya çevrilmiş olur.<sup>213</sup>

Bu çerçevede, Cumhuriyet Senatosunun faaliyette bulunduğu on dokuz yıl içinde üyeler tarafından 1150 sözlü, 2662 yazılı soru önergesi verilmiş olup, gerek sözlü ve gerekse yazılı sorunun cevabı en çok başbakandan istenilmiştir. Başbakana yöneltilen sözlü sorular % 18'lik, yazılı sorular ise % 16.3'lük bir dilimi oluşturmaktadır. Genel olarak asayiş, partiler arası ilişkiler, senatörlerin seçim bölgeleriyle ilgili istekleri ve yabancı ülkelerle olan ilişkilerin soru olarak yöneltildiği görülmektedir.<sup>214</sup> Başbakandan sonra bakanlara göre yöneltilen yazılı ve sözlü soru oranlarına bakıldığında en çok sözlü soru yöneltilen kişilerin Milli Eğitim Bakanı (sözlü % 15.2, yazılı % 8.9), İçişleri Bakanı (% 9.1, yazılı %7.8), Tarım Bakanı (sözlü %5.7, yazılı % 3.8), Sağlık ve Sosyal Yardımlaşma Bakanı (sözlü % 4.6, yazılı % 2.4) Maliye Bakanı (sözlü % 2.8, yazılı % 5.3), Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı (sözlü % 3.8, yazılı % 6.2) olduğu görülmektedir. (Tablo 2.13, Tablo 2.14) Bu durumun ortaya çıkmasında dönemin toplumsal ve ekonomik şartlarının önemli etkisi vardır. Öğrenci olayları, eğitim sistemindeki yetersizlik, yer altı kaynakları noktasında dışa bağımlılığın getirdiği ekonomik yük, içişlerinde yaşanan kargaşa, ortaya atılan yolsuzluk iddiaları, bölgesel meseleler, sağlık sorunları gibi konular kişilere sorularak bu denetleme yolunun etkin bir şekilde kullanılması sağlanmıştır.

<sup>213</sup> Cumhuriyet Senatosu İçtüzüğü, **Resmi Gazete**, 18.1.1964, No:11610.

<sup>214</sup> Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi: Cumhuriyet Senatosu Denetim Etkinlikleri**, C:I, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 2002, s.7.

**Tablo 2.13: Senatodan Verilen Sözlü Soruların Bakanlıklara Göre Dağılımı**

TOPLANTI YILI	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	TOPL.	%
Başbakan	14	22	8	20	20	14	13	9	6	12	15	6	13	10	8	4	4	3	6	207	18
Enerji ve Tabii Kay. Bk.(5)	-	-	3	1	9	5	1	2	3	3	6	1	-	3	3	3	-	-	1	44	3,8
Maliye Bakanı	-	3	2	5	4	2	1	3	2	2	-	-	1	1	-	-	3	1	2	32	2,8
Köy İşleri Bakanı(4)	-	-	-	1	4	2	6	2	2	-	-	-	1	2	2	1	1	-	-	22	1,9
Milli Savunma Bakanı	-	7	3	5	-	-	2	2	-	-	-	-	-	-	1	2	-	-	-	22	1,9
Cumhuriyet Sen. Bsk.	-	3	2	1	1	-	2	2	2	1	-	2	-	-	1	2	3	1	1	21	1,8
Gençlik ve Spor Bak.(6)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	2	1	1	1	1	-	-	-	8	0,7
Orman Bakanı(7)	-	-	-	-	-	-	-	2	1	2	1	-	-	-	-	-	-	1	1	5	0,4
Kültür Bakanı(8)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	1	1	4	0,3
Yerel Yönetim Bakanı(9)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	2	0,2
Milli Eğitim Bakanı	33	33	13	8	17	17	13	12	4	6	6	2	1	2	2	2	-	2	2	175	15
İçişleri Bakanı	21	24	2	5	8	7	9	3	1	3	1	1	-	2	2	5	5	2	4	105	9,1
Adalet Bakanı	13	8	2	4	4	5	2	1	-	2	3	1	2	2	-	-	-	-	-	49	4,3
İmar ve İskan Bak	13	5	-	-	3	4	1	-	1	2	-	-	2	2	-	1	1	-	-	35	3
Tarım Bakanı(2)	10	11	5	2	5	7	4	4	3	4	-	-	2	3	1	2	3	-	-	66	5,7
Ticaret Bakanı(1)	8	7	3	4	5	3	5	2	1	3	2	-	1	-	2	1	1	-	-	48	4,2
Sağlık ve Sosyal Yar. Bk.	6	17	7	3	4	3	3	2	1	-	1	-	-	-	-	1	3	-	2	53	4,6
Bayındırlık Bakanı	6	11	4	2	1	4	5	9	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	1	45	3,9
Sanayi Bakanı(I)	6	6	4	4	3	1	1	1	-	5	1	-	-	-	1	1	1	1	1	37	3,2
Ulaştırma Bakanı	4	4	3	6	2	5	3	4	1	1	3	-	4	3	3	-	-	-	-	46	4
Dışişleri Bakanı	3	5	1	5	2	5	1	-	1	2	1	1	1	-	-	1	2	1	3	35	3
Devlet Bakanı	3	8	-	1	4	4	-	-	-	3	2	-	-	-	1	1	1	-	-	28	2,4
Gümrük ve Tekel Bak.	3	3	-	-	-	2	1	1	-	2	3	2	2	2	1	-	1	-	-	23	2
Çalışma Bakanı	2	4	-	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9	0,8
Basın-Yayın Tur. Bak.(3)	1	4	3	2	4	5	1	-	1	-	-	-	1	1	1	1	2	2	-	29	2,5
TOPLAM	146	185	65	80	101	96	74	55	32	56	46	18	32	34	30	29	31	16	26	1150	100

**AÇIKLAMALAR:** (1) 11 Aralık 1971'de "Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı" ve "Ticaret Bakanlığı" adı altında iki bakanlık yeniden kurulmuştur. (2) 25 Ocak 1974'te kurulan hükümette Tarım Bakanlığı'na "Gıda - Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı" adı verilmiştir. (3) Basın - Yayın ve Turizm Bakanlığı'nın adı 12 Temmuz 1963 gün ve 265 Sayılı Kanunla "Turizm ve Tanıtma Bakanlığı" olarak değiştirilmiştir. (4) 25 Aralık 1963'te kurulmuş, 25 Ocak 1974'te "Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı" olarak yeniden organize edilmiştir. 31 Mart 1975'te kurulan Kabinde yeniden "Köy İşleri Bakanlığı" olarak adlandırılmış, 21 Haziran 1977'de adı, tekrar "Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı" olmuştur.(5) 25 Aralık 1963'te kurulmuştur(6) 3 Kasım 1969'da kurulmuştur. (7) 7 Ağustos 1969'da kurulmuştur. (8) 13 Temmuz 1971'de kurulmuş, 11 Aralık 1971'de kaldırılmıştır. 17 Kasım 1974'te yeniden kurulmuş, 21 Haziran 1977'de kaldırılarak "Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı" olarak Kabinde yer almıştır. 21 Temmuz 1977'de tekrar kurulmuştur.(9) 5 Ocak 1978'de kurulmuş, 12 Kasım 1979'ta kaldırılmıştır.(10) 26 Mart 1971'de kurulmuş, 11 Aralık 1971'de tekrar kaldırılmıştır. (11) 11 Kasım 1974'de kurulmuştur. (12) 5 Ocak 1978'de kurulmuş, 12 Kasım 1979'da kaldırılmıştır.\* Fahri Çoker, Türk Parlamento Tarihi: Cumhuriyet Senatosu Denetim Etkinlikleri, C:I, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 2002



**Tablo 2.14: Senatodan Verilen Yazılı Soruların Bakanlıklara Göre Dağılımı**

TOPLANTI YILI	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	TLİM	%
Başbakan	6	4	7	16	23	25	38	43	44	30	16	18	27	24	45	24	14	20	11	435	16
Millî Eğitim Bakanı	5	9	11	9	5	17	15	24	11	13	6	10	10	8	16	23	29	13	2	236	8,9
İşleri Bak.	11	9	5	7	6	6	14	13	10	15	8	9	10	11	19	19	16	12	8	208	7,8
Enerji-Tabii Kay. Bak(5)	-	-	5	2	6	4	7	5	2	6	8	11	9	12	20	19	10	26	14	166	6,2
Maliye Bakanı	2	4	4	5	2	5	7	4	7	9	6	12	10	6	11	19	14	11	4	142	5,3
Ticaret Bakanı (1)	7	4	3	10	4	2	8	11	13	8	3	6	8	6	12	12	8	8	3	136	5,1
Devlet Bakanları	1	1	2	3	4	4	2	1	2	13	7	3	4	10	15	21	10	19	10	132	5
İmar ve İskan Bakanı	3	3	5	2	2	4	8	4	5	9	12	9	6	8	11	7	15	4	3	120	4,5
Köy İşleri Bakanı(4)	-	-	-	2	3	1	7	5	3	5	2	2	4	7	13	21	19	18	2	114	4,3
Sanayi Bakanı (1)	6	3	2	2	1	-	6	3	-	8	7	5	9	8	9	7	17	11	3	107	4
Bayındırlık Bakanı	10	5	5	3	1	1	10	5	1	5	2	6	3	5	15	8	9	9	3	106	4
Tarım Bakanı (2)	8	5	3	2	4	4	7	5	4	8	2	1	1	9	15	6	9	5	2	100	3,8
Adalet Bakanı	5	3	5	3	2	3	5	4	5	8	8	-	3	4	9	9	10	4	2	92	3,5
Ulaştırma Bakanı	4	2	1	1	1	1	5	7	3	12	4	6	7	3	8	5	5	9	1	85	3,2
Dışişleri Bakanı	-	1	1	5	6	3	3	8	5	4	2	1	2	3	10	3	3	5	2	67	2,5
Gümrük ve Tekel Bak.	1	1	-	1	1	4	5	1	2	6	3	5	1	2	6	7	10	8	2	66	2,5
Sağ. ve Sos.Yardımlı Bak.	4	4	2	3	1	2	8	2	2	8	6	1	3	-	5	3	6	4	1	65	2,4
Millî Savunma Bakanı	2	4	4	4	1	2	5	1	3	5	-	4	2	4	7	3	5	3	-	59	2,2
Basın-Yayın Tur. Bak(3)	1	1	-	2	2	3	5	3	-	2	1	4	1	4	11	4	6	8	-	58	2,2
Çalışma Bakanı	-	1	3	4	3	2	3	2	2	4	-	1	4	6	1	3	3	2	-	44	1,7
Orman Bakanı(7)	-	-	-	-	-	-	-	-	3	5	1	1	3	2	2	3	4	16	3	43	1,6
Yerel Yönetim Bakanı(9)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8	11	1	20	0,8
Cumhuriyet Senatosu Bşk	-	-	-	-	1	-	-	1	2	-	-	-	-	-	-	5	5	2	-	16	0,6
Sosyal Güv.(11)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	5	3	1	4	1	15	0,6
Kültür Bakanı(8)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	3	2	2	5	-	13	0,5
Gençlik ve Spor Bak(6)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	1	1	1	-	-	2	2	2	-	12	0,5
İşletmeler Bakanı(12)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	3	-	4	0,2
Dış Ekon. İlişk. Bak.(10)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0
<b>TOPLAM</b>	<b>76</b>	<b>64</b>	<b>68</b>	<b>86</b>	<b>79</b>	<b>93</b>	<b>168</b>	<b>152</b>	<b>129</b>	<b>188</b>	<b>105</b>	<b>116</b>	<b>128</b>	<b>143</b>	<b>268</b>	<b>238</b>	<b>241</b>	<b>242</b>	<b>78</b>	<b>2662</b>	<b>100</b>

**AÇIKLAMALAR:** (1) 11 Aralık 1971'de "Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı" ve "Ticaret Bakanlığı" adı altında iki bakanlık yeniden kurulmuştur. (2) 25 Ocak 1974'te kurulan hükümette Tarım Bakanlığı'na "Gıda - Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı" adı verilmiştir. (3) Basın - Yayın ve Turizm Bakanlığı'nın adı 12 Temmuz 1963 gün ve 265 Sayılı Kanunla "Turizm ve Tanıtma Bakanlığı" olarak değiştirilmiştir. (4) 25 Aralık 1963'te kurulmuş, 25 Ocak 1974'te "Köy işleri ve Kooperatifler Bakanlığı" olarak yeniden organize edilmiştir. 31 Mart 1975'te kurulan Kabinde yeniden "Köy işleri Bakanlığı" olarak adlandırılmış, 21 Haziran 1977'de adı, tekrar "Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı" olmuştur.(5) 25 Aralık 1963'te kurulmuştur(6) 3 Kasım 1969'da kurulmuştur. (7) 7 Ağustos 1969'da kurulmuştur. (8) 13 Temmuz 1971'de kurulmuş, 11 Aralık 1971'de kaldırılmıştır. 17 Kasım 1974'te yeniden kurulmuş, 21 Haziran 1977'de kaldırılarak "Millî Eğitim ve Kültür Bakanlığı" olarak Kabinde yer almıştır. 21 Temmuz 1977'de tekrar kurulmuştur.(9) 5 Ocak 1978'de kurulmuş, 12 Kasım 1979'ta kaldırılmıştır.(10) 26 Mart 1971'de kurulmuş, 11 Aralık 1971'de tekrar kaldırılmıştır. (11) 11 Kasım 1974'de kurulmuştur. (12) 5 Ocak 1978'de kurulmuş, 12 Kasım 1979'da kaldırılmıştır. \* Fahri Çoker, Türk Parlamento Tarihi: Cumhuriyet Senatosu Denetim Etkinlikleri.

**Tablo 2.15: Yasama Meclislerinde Yasama Yıllarına Göre Verilen Sözlü Sorular**

MECLİSLER	YASAMA YILI									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
CUMHURİYET SENATOSU	146	185	65	80	101	96	74	55	32	56
MİLLET MECLİSİ	577	468	417	464	513	562	593	130	182	245

MECLİSLER	YASAMA YILI									
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	Toplam
CUMHURİYET SENATOSU	46	18	32	34	30	29	31	16	26	1150
MİLLET MECLİSİ	45	22	149	62	248	310	114	197	18	5316

\*CSTD ve MMTD'den yararlanılarak derlenmiştir.

**Tablo 2.16: Yasama Meclislerinde Yasama Yıllarına Göre Verilen Yazılı Sorular**

MECLİSLER	YASAMA YILI									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
CUMHURİYET SENATOSU	78	242	241	238	268	143	128	116	105	188
MİLLET MECLİSİ	234	251	250	395	258	394	657	516	357	636

MECLİSLER	YASAMA YILI									
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	Toplam
CUMHURİYET SENATOSU	129	152	168	93	79	86	68	64	76	2662
MİLLET MECLİSİ	776	835	262	572	975	439	354	400	316	8877

\*CSTD ve MMTD'den yararlanılarak derlenmiştir.

Tablo 2.15 ve Tablo 2.16'dan de görüldüğü üzere milletvekilleri senatörlere göre soru yöntemine daha fazla başvurmuşlardır. Hükümetlere yöneltilen sözlü soru sayısında milletvekilleri senatörlere göre yaklaşık beş kat, yazılı sorularda ise yaklaşık üç kat fazla bu denetim mekanizmasının işletildiği görülmektedir. Her iki Mecliste de ilk dönemlerde soru yöntemi daha etkin bir şekilde kullanılmıştır. 12 Mart döneminin yaşandığı 10. yasama yılından sonra Senatoda sözlü sorularda düşüşler görülse de yazılı soru oranları bundan etkilenmemiştir. Senatodaki yıllara göre soru sorulma grafiği daha dengeli iken, Millet Meclisinde bu grafik daha dalgalı bir şekildedir. Meclislerde muhalefetin etkin bir şekilde çalışmasının bir sonucu olarak özellikle yazılı soru oranları 14. yasama yılından sonra bir artış gösterse de

Senatoda aynı oranda bir artış görülmemiş tam tersine bir düşüş yaşanmıştır. Bu da Senatonun hükümetler üzerindeki etkinliğinin giderek azaldığının bir göstergesidir. En fazla yazılı soru önergesi I. Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin iktidarda bulunduğu 15. yasama yılında (1975-1976) verilmiştir. Aynı dönemde iç karışıklıkların belirgin bir şekilde arttığı da bilinmektedir. Bu da hükümetten duyulan hoşnutsuzluğun bir işareti olabilir. Yazılı soruların % 96'ya yakını sonuçlandırılmıştır. Sözlü sorularda bu oran %60 civarındadır ve daha düşüktür. Yazılı sorulardan sadece 14 tanesi sonuçlanamamıştır. Bu nedenle sözlü soruya göre daha bağlayıcı olan yazılı soru önergeleri daha etkin bir şekilde kullanılmıştır.<sup>215</sup>

## 2- Genel Görüşme

Genel görüşme hükümetin veya bir bakanın siyaset ve icraatı ile ilgili belirli bir konunun Genel Kurulda görüşülmesidir. En az beş üyenin imzalayarak başkanlığa verecekleri bir önerge ile istenir. Bu önerge, verildiği günden sonraki ilk gündeme alınır. O gün, önergede imzası olanlardan biri dinlendikten sonra lehte, aleyhte birer üyeye söz verilir. Genel görüşme açılmasının kabul veya reddi, açık oyla karara bağlanır. Cumhuriyet Senatosunca genel görüşme açılmasına karar verildiği halde başkan önergeyi derhal hükümete bildirir. Hükümet veya ilgili bakan, konunun yazının gönderilmesini izleyen 3. birleşime kadar olan birleşimlerden hangisinde gündeme alınmasını istediğini başkanlığa yazı ile bildirir. Aksi halde, konu başkanlıkça 3. birleşimin gündemine alınır ve sorulardan önce görüşülür. Hükümet veya ilgili bakan, iç ve dış güvenlik düşüncesiyle, görüşmelerinin kapalı oturumda yapılmasını isteyebilir. Genel görüşmeye, başkanlıkça önergenin okunmasıyla başlanır, önerge sahiplerinden biri, dilerse önergeyi açıklar. Varsa, en az üç üyenin konuşmasından sonra hükümet dinlenir. Önerge sahiplerinin ve diğer üyelerin görüşmeye katılmaya hakları olup genel görüşme önergesinin görüşülmesi bu şekilde tamamlanır.<sup>216</sup>

Cumhuriyet Senatosunun çalışmalarını sürdürdüğü 1961-1980 arası üyeler ve gruplar adına 32 genel görüşme açılması önergesi verilmiş olup bunlardan 5'i görüşme yapılmadan geri alınmış, 9'u reddedilmiş, 18 önerge kabul edilerek

<sup>215</sup> Pantül-Yalçın, a.g.e., s.161.

<sup>216</sup> Çoker, "Türk Parlamento Tarihi C:I...", s.7-8.

görülmüştür. Reddedilen önergelere Mehmet Ali Demir ve iki arkadaşının, 1964 yılına ait yatırım programları hazırlanırken, yatırımların dağıtılışında göz önünde bulundurulması lazım gelen hususlar hakkında bir genel görüşme açılmasına dair önergesi; Ferit Melen ve 15 arkadaşının, asayiş konusunda hükümetin siyaset ve icraatını ilgilendiren bir genel görüşme açılması hususunda önergesi, Fahri Özdilek ve arkadaşlarının, asayiş ve anarşist eylemler konusunda bir genel görüşme açılmasına dair önergesi, Sırrı Atalay ve dört arkadaşının hükümetin yargı organlarının kararlarıyla ilgili tutumu hakkında bir genel görüşme açılmasına dair önergesi gibi önemli konulara temas eden örnekler verilebilir.

Cumhuriyet Senatosu, bu denetim yolu ile önemli yurt sorunlarına değinmiş, ele alınan konularda ilgilileri uyardığı gibi kamuoyunu da aydınlatmıştır.<sup>217</sup> Kabul edilip görüşülen 18 önerge arasında o tarihte kamuoyunda büyük yankılar uyandıran ya da bugün için de önemini ve güncelliğini koruyan işsizlik sorunu, Türk petroleri, Kıbrıs sorunu ve şiddet olayları gibi konular vardır.<sup>218</sup> Millet Meclisinde ise genel görüşme yetkisi Senato'ya oranla daha etkin olarak kullanılmıştır. Senatodakine benzer konularla ilgili önergeler verilse de 190 genel görüşme teklifinin yapılması bunu kanıtlamaktadır. Özellikle 12 Mart döneminde (10-12. yasama yılları) toplam 69 önerge verilmesi dikkat çekicidir. Bunda CHP Mersin Milletvekili Celal Kargılı'nın önemli payı vardır. Kargılı bu sürede toplam 33 tane genel görüşme önergesi vermiştir. Bunlar arasında çiftçi sorunlarından, kredi kullanmadaki adaletsizliğe, kaçakçılıkla ilgili sorunlardan Patrikhanenin yurt dışına çıkarılmasına kadar geniş bir konu dağarcığı vardır. (Tablo 2.17)

**Tablo 2.17: Genel Görüşme Tekliflerinin Yasama Yıllarına Göre Dağılımı**

MECLİSLER	YASAMA YILI																			TPL
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	
C. SENATOSU	4	4	2	4	1	1	1	0	1	1	1	0	0	1	0	1	2	4	4	32
MİLLET MECLİSİ	1	4	6	1	19	5	10	13	15	34	20	15	3	3	8	2	11	16	4	190

\*CSTD ve MMTD'den yararlanılarak derlenmiştir.

<sup>217</sup> Çoker, a.e, s.555-562.

<sup>218</sup> İşsizlik, Kıbrıs sorunu, toplumsal olaylar vb. gibi önemli konu başlıkları altında yapılan genel görüşmelerin içeriği ile detaylı bilgi 4. ve 5. Bölümde ele alınmıştır.

### 3- Senato Araştırması

Senatonun başka bir denetim yolu da “Senato Araştırması”dır. Yasamanın yürütmeyi denetleme yolları içinde meclis soruşturmasının ayrı bir yeri vardır. Öteki bütün denetim yolları sadece siyasal sonuçlar ortaya çıkarırken, Meclis soruşturması sonucunda, ilgili başbakan veya bakanın cezai sorumluluğunun doğma olasılığı vardır. Zaten bu tehlikeli ihtimal nedeniyledir ki, İngiltere’de, haklarında soruşturma açılmak istenen bakanlar genel olarak çekilme yoluna gitmişler, böylece parlamenter sistemin özü olan yürütmenin siyasal sorumluluğu kuralı oluşmuştur. Bir başka deyişle; Meclis soruşturması, aslında öteki denetim yollarının da kökeninde bulunan temel denetim yoludur. Ancak sonuçları çok ağır olduğundan, parlamentonun bunu sık sık kullanması beklenmez.<sup>219</sup>

1961 Anayasası’nın 88. maddesine göre, TBMM’nin denetim yollarından biri olan Meclis Araştırması, belli bir konuda bilgi edinilmek üzere yapılan incelemelerden ibarettir.<sup>220</sup> Cumhuriyet Senatosu İçtüzüğü’nün 133-138. maddelerinde yer alan ve “Cumhuriyet Senatosu Araştırması” olarak nitelenen bu konuda araştırma isteğinin şekli, araştırmaya ait görüşme ve Araştırma Komisyonu, komisyonun görevleri, görev süresi, yetkileri ve sunacağı raporun ayrıntıları belirtilmiştir.

Bu hükümlere göre, üyeler ve komisyonlar, araştırma yapılmasını başkanlıktan yazı ile isteyebilirler. "Araştırma Komisyonu" kurulup kurulmamasına işari oyla karar verilir. Araştırma Komisyonu, genel kurulca seçilecek en az üç üyeden kurulur veya mevcut komisyonlardan birisi bu işle görevlendirilir. Araştırma Komisyonunun görev süresi iki aydır. Araştırma Komisyonu, bakanlardan ve ilgili gördüğü herkesten bilgi alabilir. Araştırma bitmeden araştırma konusu hakkında hükümetten soru sorulmaz. Araştırma Komisyonu, raporunu vardığı kanısı ile birlikte Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına sunar. Bu rapor, başkanlığa verildiğinden itibaren üç birleşim içinde gündeme alınır. Raporun görüşülmesinde, ilgili bakan veya bakanların bulunmaması halinde önerge sahibinin konuşmasından sonra rapor üzerinde görüşme açılır. Konu, görüşmeler sona erinceye kadar gündemde kalır.<sup>221</sup>

Milletvekilleri Meclis araştırması yöntemini senatörlere göre daha etkin kullanmışlardır. Senatörlerden yaklaşık 5 kat daha fazla araştırma önergesi

<sup>219</sup> Eroğul, “Türk Anayasa Düzeninde...”, s.44.

<sup>220</sup> Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, **Resmi Gazete**, 31.5.1961 No: 10816.

<sup>221</sup> Cumhuriyet Senatosu İçtüzüğü, **Resmi Gazete**, 18.1.1964, No:11610.

vermişlerdir. Senatonun araştırma önergelerinde sergilediği performans sayılara bakıldığında zaman düşük olduğu görülmektedir. Cumhuriyet Senatosunda 1961-1980 arasında görev yapan hükümetler arasında en çok araştırma önergesi verilen dönem I. Milliyetçi Cephe Hükümeti dönemi (15. yasama yılı) olmuştur. Benzer durum Millet Meclisinde de kendini göstermektedir. Senatoda neredeyse ilk 10 yasama yılında verilen önergeden daha fazlası bu dönemde verilmiştir. Bu dönemde toplumsal hareketlilik ve enerji alanında girilen darboğaz nedeniyle, öğrenci olaylarından emeklilere, çocuk mahkemelerin kurulmasından Keban Barajı'nın yapımına kadar birçok farklı konuda önerge verilmiştir. (Tablo 2.18) Bu şekilde memleket sorunlarının gündemde tutulması yoluna gidilmiştir.

**Tablo 2.18: Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisinin Yasama Yıllarına Göre Verdikleri Araştırma Önergeleri:**

MECLİSLER	YASAMA YILI																			TPL
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	
C. SENATOSU	2	0	0	4	2	4	9	10	6	9	3	5	6	8	34	20	5	8	4	139
MİLLET MECLİSİ	7	3	1	6	2	19	29	26	43	78	25	19	13	13	96	79	45	46	42	592

\*CSTD ve MMTD'den yararlanılarak derlenmiştir.

Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına 139 araştırma önergesi verilmiş olup, bunlardan 79'u kabul edilerek görüşme açılmış, 21'i reddedilmiştir. 27 önerge geri alınmış, 8 önerge, sahiplerinin seçime girmesi nedeni ile işlemde kaldırılmıştır. 3 önerge de gündemden çıkarılmış olup kabul edilen 79 önergeden 17'si, 12 Eylül 1980'de Silahlı Kuvvetlerin ülke yönetimine el koymasında Yasama Meclislerinin kapatılması nedeniyle görüşülememiştir.<sup>222</sup> Reddedilen önergelere Cumhurbaşkanınca seçilen üyelerden Zerin Tüzün'ün; Millî Eğitim Bakanlığında yapılan nakil ve tayinler, Devlet Memurları Kanununun uygulanmasındaki aksaklıklar ile ilgili önergesi, Cumhuriyet Senatosu Kontenjan Üyesi Sadi Koçaş'ın, Millî Eğitim politikası ve öğretmenler hakkındaki önergesi, Tabii Senatör Ahmet Yıldız'ın, öğretmenlere yapılan baskı hakkındaki önergesi, Cumhurbaşkanınca Seçilen Üye Sadi Koçaş'ın, Boğaziçi köprüsünün inşası konusundaki önergesi, Ekrem Özden'in, İstanbul Sağmalcılar ve Esenler bölgelerindeki kolera hastalığına

<sup>222</sup> Pantül-Yalçın, a.g.e, s.160.

dair önergesi, Niyazi Ünsal'ın, Türkiye ile ABD arasında yapılan anlaşmalara dair önergesi gibi önemli konulara değinen önergeler olduğu görülmektedir. Bunun en önemli nedeni verilen önergelerin hükümeti zor duruma sokacağı endişesiyle olaya orunları çözmeye değil de parti eksenli bakma olarak açıklanabilir. Bir de yapılan araştırmaların hükümete ciddi bir yükümlülük getirmemesi de önemli bir noktadır. Örneğin Meclis araştırması sonucunda sadece Mehmet Baydur İngiltere'den alınan buğday dolayısıyla 1964'te Yüce Divana sevk edilmiş,<sup>223</sup> o da beraatla sonuçlanmıştır.<sup>224</sup>

Senato araştırması ile gündeme gelen özel yüksek okullar, devlet-din ilişkileri, deprem ve depremle ilgili yerleşim, mesken, ulaşım, dağıtım, depolama ve afetler fonu, TRT, geri kalmış bölgelerin sorunları, Kamu İktisadi Teşebbüsleri üzerindeki denetim etkinliği konularına ilişkin Araştırma Komisyonu raporları, önemlidir. Ayrıca süre geçmesi dolayısıyla rapora bağlanmayan Mason Locaları raporu, görüşülemeyen Türkiye'deki ABD ve NATO'ya ait üs ve tesislerin adedi ile yönetim şekline dair olmak üzere iki önerge Senatonun önemli çalışmaları olarak göze çarpmaktadır.<sup>225</sup>

## **B- Millet Meclisi İle Birlikte Kullandığı Yetkiler**

### **1- Yasaların Teklifi ve Görüşülmesi**

Cumhuriyet Senatosu üyeleri yasa teklif etmeye yetkilidirler. Yasa tasarıları ve teklifleri önce Millet Meclisinde görüşülür. Millet Meclisinde direkt veya değiştirilerek kabul edilir ya da reddedilen tasarılar ve teklifler Cumhuriyet Senatosuna gönderilir. Millet Meclisinde kabul edilen metin, Cumhuriyet Senatosunca değişiklik yapılmadan kabul edilirse, yasaladır. Cumhuriyet Senatosu kendisine gelen metni değiştirerek kabul ederse, ancak Millet Meclisinin de bu değişikliği benimsemesi halinde, metin yasaladır. Millet Meclisi, Cumhuriyet Senatosundan gelen metni kabul etmezse, her iki Meclisin ilgili komisyonlarından

---

<sup>223</sup> **Milliyet**, 30.1.1964, s.1.

<sup>224</sup> **Milliyet**, 14.5.1965, s.1.

<sup>225</sup> Bu konular hakkında yapılan Senato Araştırmaları ile ilgili bilgileri 3., 4. ve 5. Bölümlerde verilmiştir.

seçilecek eşit sayıda üyelerden bir Karma Komisyon kurulur. Bu komisyonun hazırladığı metin Millet Meclisine sunulur. Millet Meclisi, Karma Komisyonca veya Cumhuriyet Senatosunca ya da daha önce kendisince hazırlanmış olan metinlerden birini olduğu gibi kabul etmek zorundadır. Cumhuriyet Senatosunda üye tam sayısının salt çoğunluğu ile kabul edilmiş olan madde değişikliklerinde, Millet Meclisinin kendi ilk metnini benimsemesi için, üye tam sayısının salt çoğunluğunun oyu gereklidir. Bu halde açık oya başvurulur. Millet Meclisinin reddettiği bir tasarı veya teklif Cumhuriyet Senatosunca da reddedilirse, düşer. Cumhuriyet Senatosu, kendisine gönderilen bir metni Millet Meclisi komisyonlarında ve genel kuruldaki görüşme süresini aşmayan bir süre içinde karara bağlar; bu süre, üç ayı geçemez ve acil durumlarda on beş günden, acil olmayan hallerde bir aydan kısa olamaz. Bu süreler içinde karara bağlanamayan metinler, Cumhuriyet Senatosunca Millet Meclisinden gelen şekliyle kabul edilmiş sayılır. Bu fıkrada belirtilen süreler, Meclislerin tatili devamınca işlemez. Buna göre yapılan teklif her iki Mecliste ayrı ayrı görüşülür. Değişiklik teklifinin kabulü meclislerin ayrı ayrı üye tamsayılarının 1/3 çoğunluğunun oyu ile mümkündür.<sup>226</sup>

Bundan başka Senatonun Millet Meclisi ile birlikte kullandığı yetkilerden birisi de bütçeler üzerine yapılan görüşmelerdir. 1961 Anayasası'nın 64. maddesine göre genel ve karma bütçe tasarıları ile milli bütçe tahminlerini gösteren rapor, mali yılbaşından en az üç ay önce, Bakanlar Kurulu tarafından TBMM'ye sunulur. Bu tasarılar ve rapor, otuz beş milletvekiliyle on beş Cumhuriyet Senatosu üyesinden kurulu bir Karma Komisyona verilir. Bu komisyonun kuruluşunda, iktidar grubuna veya gruplarına en az otuz üyelik verilmek suretiyle, siyasi parti gruplarının ve bağımsızların oranlarına göre temsil edilmeleri göz önünde tutulur. Karma Komisyonun en çok sekiz hafta içinde kabul edeceği metin, önce Cumhuriyet Senatosunda görüşülür ve en geç on gün içinde karara bağlanır. Cumhuriyet Senatosunca kabul edilen metin, en geç bir hafta içinde yeniden görüşülmek üzere, Karma Komisyona verilir. Karma Komisyonun kabul ettiği son metin Millet Meclisinde görüşülür ve mali yılbaşına kadar karara bağlanır.<sup>227</sup>

Cumhuriyet Senatosu İçtüzüğü'nün 21-23. maddelerine göre yasa tasarısı ve yasa teklifi ayrımı yapılmıştır. “Yasa tasarısı” yalnızca Bakanlar Kurulundan gelen

<sup>226</sup> Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, **Resmi Gazete**, 31.5.1961 No: 10816.

<sup>227</sup> Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, **Resmi Gazete**, 31.5.1961 No: 10816.



yasa önerileri için kullanılmıştır. “Yasa teklifi” ise TBMM üyelerinden gelenler için kullanılmıştır.<sup>228</sup> 1961-1980 arası dönemde yasama faaliyetinin ağırlıklı olarak Bakanlar Kurulu tarafından yerine getirildiği de görülmektedir. Senato ve Millet Meclisinin yasa önerileri (614), Bakanlar Kurulunun sunduğunu önerilerin (1956) yaklaşık 1/4’ü kadardır. Bununla birlikte 614 yasa teklifinin de 151’i Cumhuriyet Senatosu üyeleri tarafından verilmiştir. Geri kalan 463 teklif, milletvekilleri tarafından verilmiştir. Bu şekilde Cumhuriyet Senatosu üyelerinin Meclise sunduğu yasa teklifleri çerçevesinde katıldıkları yasama faaliyetinin yalnızca %6’sını yaptığı görülmektedir. Millet Meclisinin oranı %18, Bakanlar Kurulunun oranı ise %76’dur.(Tablo 2.19)

**Tablo 2.19: TBMM’de İşlem Gören Yasa Tasarı ve Teklif Sayılarının Kurumlara Göre Dağılımı**

KURUM	YASA TASARISI VE YASA TEKLİFİ SAYISI	YASAMA ÇALIŞMALARINA KATILIM ORANI
BAKANLAR KURULU	1956	76%
MİLLET MECLİSİ	463	18%
CUMHURİYET SENATOSU	151	6%
TOPLAM	2570	100%

\*CSTD ve MMTD’den yararlanılarak derlenmiştir.

19 yıllık yasama hayatının sona erdiği 11 Eylül 1980 tarihine kadar Cumhuriyet Senatosuna hükümetlerden toplam 1956 yasa tasarısı gelmiştir. Bunun 1729’u aynen kabul edilmiştir ki bu, gelen tasarıların % 88.4’ünü oluşturmaktadır. Gelen yasa tasarılarından % 9’u değiştirilerek kabul görmüş, % 1.5’i süresi içinde görüşülememiş ve sadece % 1.1’i reddedilmiştir. Bu da hemen hemen her yasa teklif ve tasarıların onaylandığının bir göstergesidir.

Yine bu süre içinde gelen Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senato üyeleri tarafından verilen yasa tekliflerinden 441’i yani % 71.8’i aynen kabul edilmiştir. Cumhuriyet Senatosunca bu tekliflerin % 11.2’si değiştirilerek kabul görmüş, % 3.4’ü süresi içinde görüşülememiş ve % 11.9’u ise reddedilmiştir. Komisyonda kalan, sahibi tarafından geri alınan ve işleminden kaldırılan teklifler ise % 2’lik bir paya sahiptir. Bakanlar Kurulundan gelen tasarıların hemen hepsi kabul gördüğü halde (% 97), üyelere gelen tekliflerin ise % 82’si kabul edilmiştir. Yasa tekliflerinin hem

<sup>228</sup> Cumhuriyet Senatosu İçtüzüğü, **Resmi Gazete**, 18.1.1964, No:11610.

değiştirilerek kabul edilme, hem de ret oranları yasa tasarılarına oranla bir hayli yüksektir. (Tablo 2.20)<sup>229</sup>

**Tablo 2.20: TBMM’de İşlem Gören Yasa Tasarı ve Teklifleri**

	Aynen Kabul Edilen	%	Değiştirilerek Kabul Edilen	%	Reddedilen	%	Süresi içinde görüşülemeyen	%	Komisyonunda Kalan	%	Sahibi tarafından geri alınan	%	İşlemden Kaldırılan	%	Toplam
<b>Yasa Tasarısı</b>	<b>1729</b>	<b>88,4</b>	<b>176</b>	<b>9,0</b>	<b>22</b>	<b>1,1</b>	<b>29</b>	<b>1,5</b>	<b>0</b>	<b>0</b>	<b>0</b>	<b>0</b>	<b>0</b>	<b>0</b>	<b>1956</b>
<b>Yasa Teklifi</b>	<b>441</b>	<b>71,8</b>	<b>69</b>	<b>11,2</b>	<b>73</b>	<b>11,9</b>	<b>21</b>	<b>3,4</b>	<b>5</b>	<b>0,8</b>	<b>3</b>	<b>0,5</b>	<b>2</b>	<b>0,3</b>	<b>614</b>
<b>Toplam</b>	<b>2170</b>	<b>84,4</b>	<b>245</b>	<b>9,5</b>	<b>95</b>	<b>3,7</b>	<b>50</b>	<b>1,9</b>	<b>5</b>	<b>0,2</b>	<b>3</b>	<b>0,1</b>	<b>2</b>	<b>0,1</b>	<b>2570</b>

\*CSTD ve MMTD’den yararlanılarak derlenmiştir.

Bu verilerden ışığında yasama sürecine genel olarak bakıldığında, ikinci meclisin Anayasadaki görece yetkisizliği, uygulamada daha da pekişmektedir. Gerçekten de, Cumhuriyet Senatosu, yasaların aşağı yukarı %80’i bakımından otomatik bir onay makinesi gibi işlemiş, ancak geri kalan %20’si üzerinde etkili olmaya çalışmıştır.

Cumhuriyet Senatosunda bazı yasaların görüşmelerinde Senato gruplarının mutabakat sağladığı da görülmektedir. Bununla birlikte bazı yasa tasarı ve tekliflerinin görüşmelerinde önemli tartışmalar yaşanmıştır. 1961-1980 arası dönemde af sorunu, sendikal haklar, anayasa değişiklikleri, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kurulması, sıkıyönetim ilanı ve süresinin uzatılması, toprak reformu, darbe girişimleri sonucunda verilecek cezalar, TRT’nin yetkileriyle ilgili düzenlemeler, üniversitelerin özerkliği vs. ile ilgili yasa tasarı ve teklifleri bunlar arasında sayılabilir.<sup>230</sup> Buna rağmen bu yasa tasarı ve tekliflerinin hepsi kanunlaşmıştır. Senatoda çok az sayıda teklif reddedilmiştir. Bunlar arasında Millî Prodüktivite Merkezi Kuruluş Yasası tasarısı, 4250 sayılı İspirto ve İspirtolu İçkiler İnhisarı Yasanın 19. maddesinin değiştirilmesi hakkında yasa teklifi, 6085 sayılı Karayolları Trafik Yasası’na bir madde ilâvesine dair yasa teklifi, Kocaeli

<sup>229</sup> Pantül-Yalçın, a.g.e., s.157.

<sup>230</sup> Bu konular ile ilgili ayrıntılı bilgi 3. ve 4. Bölümde verilmiştir.

Milletvekili Haldan Kısayol ve iki arkadaşının, nakil vasıtalarında emeklilere yapılacak indirim hakkındaki yasa teklifi gibi pek de dikkat çekmeyen teklifler vardır.<sup>231</sup> Bu ise Senatonun yasaların denetlenmesi ve denge sağlanması amacını yerine getiremediğinin bir göstergesidir. Bu görevi Anayasa Mahkemesi üstlenecektir. Senatonun varlığı ise yasaların iki kere görüşülmesi çerçevesinde kaybolan zaman yüzünden sorgulanmış ve ilerleyen bölümlerde ifade edileceği üzere bu konuda ciddi eleştiriler yapılmıştır.

1961-1980 arası dönemde milletvekilleri ve senatörlerin yasa tekliflerinin yasama yıllarına göre dağılımına bakıldığında senatörlerin ilk altı ve son iki yasama yılında etkin olarak yasa teklifi yaptıkları görülmektedir. Yasa teklif sayısında I. AP hükümeti dönemiyle başlayan gerilemiş özellikle 12 Mart sonrası dönemde iyice kendini hissettirmiştir. 1974-1977 arası dönemi kapsayan üç yasama yılında hiç yasa teklifi verilmemiştir. Benzer durum Millet Meclisinde de kendini göstermiş, aynı dönemde yasa teklifi sayısında düşüşler görülmüş ve bu düşüş 12 Eylül dönemine kadar sürmüştür. Bunda ülkedeki karışıklıkların yanında siyasi belirsizliklerin de ciddi payı vardır. Partilerdeki bölünmeler, sıkça değişen hükümetler yasama gücünün etkin bir şekilde kullanılmasının önünü tıkamıştır. Senatoda sadece 4. yasama yılında verilen 25 adet yasa teklifi sayısının, 9-17 yasama yılları arasında verilen teklif sayısına eşit olması da Senatonun etkinliğinin giderek azaldığının başka bir göstergesidir. (Tablo 2-21)

**Tablo 2.21: 1961-1980 Arası Dönemde Sunulan Yasa Tekliflerinin Yasama Yıllarına Göre Dağılımı**

MECLİSLER	YASAMA YILI																			TPL
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	
C. SENATOSU	8	19	12	25	10	13	9	5	3	7	0	2	6	0	0	0	7	12	13	151
M. MECLİSİ	34	91	51	37	14	25	21	17	37	40	32	34	15	8	0	2	2	3	0	463

\*CSTD ve MMTD'den yararlanılarak derlenmiştir.

Milletvekilleri ve senatörlerden gelen yasa tekliflerinin konusal dağılımına bakıldığında ilk sırada hukuk kurumları ve düzeni ile ilgili tekliflerin olduğu

<sup>231</sup> 1961-1980 dönemi CSTD taranarak elde edilmiştir.

görülmektedir. Bunda yeni Anayasa ile birlikte yapısal reformların gerçekleşmesi için gerekli olan yeni yasaların devlet yönetimini şekillendirmesinin payı büyüktür. Bununla birlikte özellikle Senato İçtüzüğü ile ilgili 38 teklifin verilmesi de Senato işleyişinin zamanla belli bir zemine oturduğunun bir göstergesidir. İdam cezalarıyla ilgili yapılan teklifler de TBMM'nin gündemini oldukça meşgul etmiştir. İdam cezalarıyla ilgili toplam 54 teklifin sadece 1'inin senatörler tarafından yapıldığı da bu tablodan görülmektedir. Bu dönemde yapılan af tartışmaları da 22 adet teklif sunulmasıyla birlikte öne çıkmaktadır. Senatoda tek başına en çok gündemde yer alan konu ise çeşitli kurum ve kuruluşların bütçeleriyle ilgili yapılan teklifler olmuştur ki 87 adet yasa teklifi bu konuda sunulmuştur. Bütçe tekliflerinin 81'i milletvekilleri tarafından sunulmuştur. Anayasa değişikliği teklifinde de yine milletvekillerinin 8 teklifi öne çıkmaktadır. Buna karşılık senatörler sadece 1 teklif sunmuşlardır. Bundan başka özellikle Emekli Sandığı Kanunu ile ilgili değişiklik tekliflerinin yanında memurların özlük hakları ile ilgili düzenlemeler de TBMM gündeminde yer alma açısından üçüncü sırayı almıştır. Bu tip tekliflerde oran olarak senatörler milletvekillerinin önüne geçmişlerdir. Oransal olarak siyasi kurumlar seçim kanunları ile ilgili tekliflerde senatörlerin önde olduğu görülmektedir. Bu ise Senatoya biçilen denetleme yetkisinin bir sonucu olarak görülebilir. Yine oransal olarak kamu yönetimi ile ilgili tekliflerde her iki kurum aynı seviyededir. (Tablo 2.22)

Ekonomik ticari faaliyetler ile ilgili tekliflerin oranı senatörlerde % 7.4 iken, milletvekillerinde ise bu oran %24.6 kadardır. Emekli, dul, yetim, malul, gazi vs. gibi kişilere maaş bağlanmasıyla alakalı her iki Mecliste toplamda 36 teklif yapılırken toplumun gelişmesi için önemli paya sahip olan eğitim sahasında yapılan teklif sayısı sadece 28'dir. Yine bayındırlık faaliyetleri ve sağlık alanındaki teklif düşüklüğü de göze çarpan diğer konular olmuştur. Özellikle senatörlerin bu konuda milletvekillerinin çok gerisinde kaldığı görülmektedir.

**Tablo 2.22: 1961-1980 Arası Dönemde Sunulan Yasa Tekliflerinin Milletvekili ve Senatörlere Göre Konusal Dağılımı**

YASA TEKLİFLERİNİN KONUSU	TEKLİF YAPAN GRUP			
	MİLLETVEKİLLERİ		SENATÖRLER	
	ADET	%	ADET	%
<b>HUKUK KURUMLARI VE DÜZENİ İLE İLGİLİ TEKLİFLER</b>				
HUKUKİ DÜZENLEMELER	61	13,2	15	9,9
İDAM CEZALARININ İNFAZI İLE İLGİLİ TEKLİFLER	53	11,4	1	0,7
SENATO İÇTÜZÜĞÜ İLE İLGİLİ DEĞİŞİKLİK TEKLİFLERİ	1	0,2	37	24,5
ÇEŞİTLİ SUÇ VE CEZALARIN AFFI İLE İLGİLİ TEKLİFLER	14	3,0	8	5,3
ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ TEKLİFLERİ	8	1,7	1	0,7
<b>SİYASİ KURUMLAR SEÇİM KANUNLARI İLE İLGİLİ TEKLİFLER</b>				
SEÇİM SİSTEMİYLE İLGİLİ TEKLİFLER	6	1,3	4	2,6
SİYASİ PARTİLER İLE İLGİLİ TEKLİFLER	4	0,9	0	0,0
YASAMA DOKUNULMAZLIĞININ KALDIRILMASI TEKLİFLERİ	1	0,2	1	0,7
<b>EKONOMİK-TİCARİ FAALİYETLER İLE İLGİLİ TEKLİFLER</b>				
BÜTÇE TEKLİFLERİ	81	17,5	6	4,0
VERGİ-HARÇ DÜZENLEMELERİ İLE İLGİLİ TEKLİFLER	22	4,8	2	0,1
EKONOMİK-TİCARİ İŞLER İLE İLGİLİ TEKLİFLER	9	1,9	4	2,6
KAMU İKTİSADİ TEŞEKKÜLLERİ İLE İLGİLİ TEKLİFLER	2	0,4	1	0,7
<b>SOSYAL GÜVENLİK VE ÇALIŞANLARIN ÖZLÜK HAKLARI İLE İLGİLİ TEKLİFLER</b>				
SOSYAL GÜVENLİK KURUMLARI VE KANUNLARIYLA İLGİLİ TEKLİFLER	52	11,2	24	15,9
MEMUR MAAŞLARI ÖZLÜK HAKLARI İLE İLGİLİ TEKLİFLER	13	2,8	5	3,3
<b>SOSYAL HİZMET ALANI İLE İLGİLİ TEKLİFLER</b>				
EMEKLİ DUL YETİM MALUL VS. GİBİ KİŞİLERE MAAŞ BAĞLANMASI	26	5,6	10	6,6
SOSYAL YARDIMLAR İLE İLGİLİ TEKLİFLER	5	1,1	0	0,0
<b>KAMU YÖNETİMİ İLE İLGİLİ TEKLİFLER</b>				
MERKEZ TEŞKİLAT İLE İLGİLİ TEKLİFLER	26	5,6	6	4,0
YEREL YÖNETİMLER İLE İLGİLİ TEKLİFLER	5	1,1	4	2,6
MÜLKİ TEŞKİLAT İLE İLGİLİ TEKLİFLER	3	0,6	4	2,6
EĞİTİM SİSTEMİ İLE İLGİLİ TEKLİFLER	22	4,8	6	4,0
ASKERLİK VE ORDU İLE İLGİLİ TEKLİFLER	14	3,0	5	3,3
TARIM-ORMANCILIK-HAYVANCILIK İLE İLGİLİ TEKLİFLER	13	2,8	1	0,7
DIŞ İLİŞKİLER İLE İLGİLİ TEKLİFLER	5	1,1	5	3,3
BAYINDIRLIK İŞLERİ İLE İLGİLİ TEKLİFLER	7	1,5	0	0,0
VAKIF DERNEK MESLEK ÖRGÜTLERİ İLE İLGİLİ TEKLİFLER	6	1,3	0	0,0
SAĞLIK KURUMLARI İLE İLGİLİ TEKLİFLER	4	0,9	1	0,7
<b>TOPLAM</b>	<b>463</b>	<b>100,0</b>	<b>151</b>	<b>100,0</b>

\*CSTD ve MMTD'den yararlanılarak derlenmiştir.

Genel olarak bir değerlendirme yapılacak olursa Senato Anayasa'nın kendisine tanıdığı en önemli yetkilerden biri olan yasa teklifini etkin olarak

kullanamamıştır. Bunda tekliflerin ilk olarak Millet Meclisinde görüşülecek olmasının yanında, 1961-1980 döneminde hükümetlerin Meclise sundukları yasa tasarılarıyla yasama gücünü etkin olarak kullanmalarının da payı vardır. Ayrıca “son sözü söyleme” gücünün de Meclisin elinde olması diğer bir etkidir. Bir diğer sorun ise gerek Bakanlar Kurulunun, gerek milletvekillerinin bu çalışmalarda Senatoya göre daha etkin çalışması, daha doğrusu Senatoya iş bırakmamasıdır. Senatörlerde yasa teklifi yapma isteğinden çok Meclisten gelen yasaları denetleme kaygısı olduğundan söz konusu sonuç ortaya çıkmıştır. Yine hükümetlerin sürekli değişmesi Senatonun yürütüme gücüyle olan uyumunu zorlaştırmıştır. Bu dönemde neredeyse her yıl bir hükümet değiştiğinden, bir hükümetin yaptığını diğeri beğenmediğinden ve yasama çalışmalarında bir süreklilik olmadığından Senato Meclisle bir uyum zorluğu yaşamıştır. Bir diğer sorun ise Senatonun sürekli değişen üye yapısıdır. Senatoda Meclisteki gibi başı sonu belli yasama dönemleri olmadığından ve en az her iki yılda bir seçim yapıldığından senatörler yasama etkinliklerinden çok, parti etkinliklerine ağırlık vermek zorunda kalmışlardır.

## **2- Anayasa Değişikliklerinin Görüşülmesi**

1961 Anayasası'nın 155. maddesine göre Anayasa'nın değiştirilmesi, TBMM üye tamsayısının en az üçte biri tarafından yazıyla teklif edilebilir. Anayasa yasaların kabul ve değişikliklerinde, son sözü Millet Meclisine bıraktığı halde, Anayasa'nın değiştirilmesi konusunda, her iki Meclis arasında tam bir eşitlik kabul etmiştir. Bunun, Millet Meclisinde bulunacak çoğunlukların Anayasa'yı diledikleri gibi değiştirmelerine engel olarak konduğu düşünülebilir. Millet Meclisince kabul edilmeyen teklif Cumhuriyet Senatosunda kabul edilirse, yani üye tam sayısının 2/3'ü tarafından kabul edilirse, teklif yeniden Millet Meclisine gönderilir. Bu defa Cumhuriyet Senatosunca kabul edilen metin, Millet Meclisinde de üye tamsayısının 2/3 çoğunluğuyla kabul edilirse, teklif TBMM'ce kabul edilmiş ve yasalama işlemi tamamlanmış olur. Aksi halde, yani Cumhuriyet Senatosunca kabul edilen Anayasa değişikliğine dair teklif Millet Meclisinde tekrar kabul edilmezse, TBMM'ce kabul edilmemiş yani yasalama işlemi tamamlanmış olur. Görüldüğü gibi, diğer yasaların kabulünde her iki Meclisin görüşleri arasında ayrılık olduğu hallerde izlenen yöntem Anayasa değişikliklerinde

uygulanmamaktadır. Anayasa değişiklikleri ancak her iki Meclisin ayrı ayrı üye tamsayılarının 2/3'ünün kabulü ile mümkün olabilmektedir. Anayasa'nın koyduğu bu kuralla, her iki Meclisten birinde 1/3'den bir fazla temsilciye sahip siyasal partiye Anayasa'yı kontrol etmek imkanı verilmiş olmaktadır. Böylece, sistem içerisinde azınlığın korunmasını sağlayan yollardan biri yine Anayasa hükmüyle sağlanmış olmaktadır.<sup>232</sup>

Ayrıca Millet Meclisininin 450, Cumhuriyet Senatosunun ise yaklaşık 184 üyeye sahip olduğu düşünülürse Anayasa'nın değiştirilmesi için 210 üyenin teklifi gerekmektedir. Bu açıdan senatörlerin hepsi bir araya gelse dahi Anayasayı değiştirme hakkına sahip olamamışlardır. Bununla birlikte Anayasa'ya göre değişiklik teklifleri ivedilikle görüşülemez. Değiştirme teklifinin kabulü, Meclislerin ayrı ayrı üye tamsayılarının 2/3 çoğunluğunun oyuyla mümkündür.<sup>233</sup>

Anayasa değişiklikleri konusu 1961-1980 arası dönemde gündemi sürekli meşgul eden konuların başında gelmektedir. Özellikle 1965 seçimlerine kadar 1961 Anayasası'nın “meşruluğu”, temel devlet felsefesi ve sosyal adalet anlayışı, ya da “Cumhuriyet Senatosu tabii üyeliği” gibi özellikleri zaman zaman açık ya da kapalı eleştirilere konu olmuştur. 1965 genel seçimlerinden sonra tek başına iktidara gelen AP, 1961 Anayasası'nın kurumlarını ve kurallarını elverişsiz bir kalıp olarak görmeye başlamıştır. 1969 genel seçimlerinin arkasından kamuoyundaki eleştirilerin artması, yetersiz bir eğitim sisteminin yer yer öğrenci tepkilerine yol açması, evrensel bir olay niteliğindeki gençlik hareketlerinin Türkiye'deki koşullar içinde daha yaygın ve sert biçimlere bürünmesi bütün bu gelişmeler karşısında yetersiz kalan iktidar sahiplerini, yavaş yavaş Anayasa'ya “kabahat yükleme” yoluna itmiştir. İleri sürülen ana görüş şudur:

*“Bu olup bitenler karşısında daha basiretli bir politika izlemek, gerektiğinde devlet otoritesini kullanarak sorunlara çözüm getirmek hükümetteki sorumluların da düşünmedikleri şeyler değildir ama 1961 Anayasası, yürütme organını, daha doğrusu Millet Meclisindeki çoğunluğu öyle etkisiz, öyle güçsüz duruma getirmişti ki, sorumluların eli kolu bağlanmıştı.”* Kısacası, “Bu Anayasayla devlet yönetilmez” düşüncesi öne çıkarılmıştır.

<sup>234</sup>

<sup>232</sup> Aldıkaçtı, “Anayasa Hukukumuzda...”, s.178.

<sup>233</sup> Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, **Resmi Gazete**, 31.5.1961 No: 10816.

<sup>234</sup> Soysal, **a.g.e.**, s.76.

Başbakan Süleyman Demirel'e göre 1961 Anayasası icrayı güçsüz kıldığı gibi, "*çoklu idare düzeni getirmiş*" ve içerdiği hükümler yüzünden, "*memleketi idare edenlerin sayısı çoğalmıştır.*"<sup>235</sup> Çoklu idare sözü burada, 1961 Anayasası'nın 4. maddesinde de ifade edildiği gibi TBMM'nin en yetkili organ olmaktan çıkıp milletin egemenliğini onun vasıtasıyla kullandığı organlardan (sadece) birisi haline geldiğine dikkat çekmek için kullanılmıştır.

1961 Anayasası'nın 4. maddesi "*Türk milleti egemenliğini, Anayasa'nın koyduğu esaslara göre, yetkili organları eliyle kullanır*" hükmünü getirmiştir. Oysa 1924 Anayasası'nın 4. maddesinde "*Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletin yegane ve hakiki mümessili olup millet namına hakkı hakimiyeti istimal eder*" denmiştir. Demirel, yukarıdaki ifadeleriyle milli iradeye ortak olduğu varsayılan Cumhuriyet Senatosu, Anayasa Mahkemesi gibi kurumlarla, TRT ve üniversiteler gibi Anayasa tarafından kendilerine özerklik verilmiş kuruluşların konumunu sorgulamaktadır.

1969 seçimlerine giderken AP bir "*Anayasa Islahatı*" programı hazırlamıştır. Burada önerilen değişikliklerin en önemli şunlardır: Yürütmenin güçlendirilmesi ve kanun hükmün kararname yetkisiyle donatılması, parlamentonun toplanabilme ve karar alabilmesinin kolaylaştırılması, halkoylaması usulünün benimsenmesi, özerk kuruluşların yeniden düzenlenmesi, akademik özgürlüklerin sınırlandırılması, TRT'nin daha iyi denetlenebilmesi, yargı ve yürütme ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi ve savcılarının hükümet tarafından atanması, "komünizm ve anayasa dışı cereyanlarla mücadele" için yeni "propaganda, telkin ve tahrik" yasakları getirilmesi, özgürlüklerin kötüye kullanılmasının önlenmesi vb.<sup>236</sup>

Yürütme organına kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisinin verilmesi, parlamentonun daha hızlı çalışmasını sağlayacak çeşitli önlemler alınması, tabii senatörlük imkanının kaldırılması, referanduma olanak sağlanması, özerk kuruluşların imtiyazlarının sınırlandırılması, yargı yürütme ilişkilerinin yürütmeye ağırlık verecek bir biçimde yeniden düzenlenmesi, temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanımını cezalandıran çeşitli hükümlerin anayasaya koyulması gibi, hükümetlerin hareket alanını yasama, yargı ve özerk kuruluşlar aleyhine genişletecek

<sup>235</sup> Süleyman Demirel, **12 Mart ve Sonrası**, 2.Kitap, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1972, s.114.

<sup>236</sup> Tanör, "**Osmanlı-Türk...**", s.412.



düzenlemeler, AP'nin yapılmasını istediği Anayasa değişiklikleri arasında yer almıştır.<sup>237</sup>

Bu çerçevede 1961 Anayasası ilk kez, 6 Kasım 1969 tarihinde kesinleşen 1188 Sayılı Yasa ile değiştirilmiştir. 12 Kasım 1969 günü yürürlüğe giren bu yasa ile milletvekili seçilme yeterliğini düzenleyen Anayasa'nın 68. maddesi değiştirilmiştir. Yapılan değişiklik Cumhuriyet Senatosu üyeliğine seçilme yeterliğini düzenleyen hükümleri (madde 72) etkilemiştir. Çünkü her iki seçilme yeterliği, ilke olarak hükümleri aradaki fark, Cumhuriyet Senatosu üyeliğine seçilebilmek için kırk yaşını doldurmuş ve yüksek öğrenim yapmış bulunmaktan ibarettir. Oysa milletvekili seçilebilmek için otuz yaşını doldurmuş ve Türkçe okuyup yazma bilmek yeterlidir. Yapılan ilk Anayasa değişikliği ile TBMM üyeliğine seçilme yeterliği değiştirilmiştir. Bununla ilgili Anayasa'nın 68. maddesinin 2. fıkrasının sonundaki *“affa uğramış olsalar da”*<sup>238</sup> bölümü çıkarılmıştır. Bu yolla eski dönemin siyasi yasaklılarına siyaset yapma yolu açılmıştır.<sup>239</sup>

Bu konu Senatoda ciddi tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Siyasi af teklifi Cumhuriyet Senatosunda 34'e karşı 126 oyla kabul edilmiştir. Oylamaya 150 üye katılmıştır. Grup kararına rağmen CHP'den Saffet Oral ve Hilmi Soydan ret oyu kullanmışlardır. Görüşmeler sırasında tabii senatörlerden Mucip Ataklı, Ekrem Acuner ve Ahmet Yıldız affa kesin şekilde karşı olduklarını söylemişler ve affı savunan CHP ile affa karşı çıkmayan Sunay'a çatmışlardır. Ataklı'nın şu sözleri tabii senatörlerin görüşlerini özetlemektedir:

*“Anayasayla bütün vatandaşlara verilmiş olan, “uyanık bekçilik” görevinin bilincine sahip biz tabii senatörler, Anayasa düzenini temelinden sarsacak bu çeşit davranışlara karşı koyma görevimizi yapmaktayız. Bu teklife kırmızı oy vereceğiz.”*<sup>240</sup>

YTP adına söz alan Azmi Erdoğan yaptığı uzun konuşmada, evrensel insan hakları çerçevesinde ve demokrasinin gelişimi doğrultusunda affa taraftar olduklarını bildirmiştir.<sup>241</sup> Tasarıya CHP grup kararına rağmen ret oyu veren Saffet Ural,

<sup>237</sup> Tanel Demirel, **Adalet Partisi İdeoloji ve Politika**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s.270.

<sup>238</sup> Affedilenlerin seçilme yeterliği başlığını taşıyan geçici madde 11 şöyledir : “Yüz kızartıcı olmayan bir suçtan kesin hüküm giydikten sonra, bu Anayasanın halkoyu ile kabulünden önce affedilmiş bulunanlar, 68. maddedeki seçilme yasağına tabi değildirler.”

<sup>239</sup> Özkan Tikveş, “Anayasada Onbeş Yıllık Dönemde (1961-1976) Yapılan Değişiklikler Ve Ekler”, **AÜHF Dergisi**, , C: XXXIV, No:1-4, 1977, s.19-20.

<sup>240</sup> **CSTD**, C: 54, B: 3, 6.11.1969, s.79.

<sup>241</sup> **CSTD**, C: 54, B: 3, 6.11.1969, s.126-127.

Anayasa değişikliği teklifinin Anayasa'nın metninden sayılan başlangıç kısmını dinamitleyen, onu tümüyle tahrip eden bir teklif olduğunu ifade etmiştir.<sup>242</sup>

Yapılan bu değişiklik, TİP'in Anayasa metnine dahil bulunan başlangıç kısmındaki temel görüş ve ilkelerle 8. ve 155. maddelerine aykırı bulunduğu öne sürülerek iptaline karar verilmesi istemi üzerine Anayasa Mahkemesi, 1188 Sayılı Yasa'ya ilişkin teklifin Millet Meclisindeki birinci görüşmesi sırasında yer alan madde oylamalarında üçte iki çoğunluk aranmamasının, yasanın şekil yönünden iptalini gerektirdiğine ve yasanın bu nedenle iptaline, Lütfi Ömerbaş, Feyzullah Uslu, Hakkı Ketenoğlu, Fazıl Uluocak, İhsan Ecemiş, Halit Zarbun, Mustafa Karaoğlu'nun karşı oylarıyla ve oy çokluğu ile karar vermiştir.<sup>243</sup> Böylece eski seçim usulü aynen devam ettirilmiştir.

1961 Anayasası ikinci kez, 17 Nisan 1970 tarihinde kesinleşen 1254 Sayılı Yasa ile değiştirilmiş ve bir geçici madde eklenmiştir. 22 Nisan 1970 günü yürürlüğe giren bu yasa ile 1961 Anayasası'nın 73. maddesine iki yeni fıkra eklenmiştir.<sup>244</sup> Bu yeni hükümler, maddenin ikinci fıkrasından sonra yer almışlardır. Her yıl bir seçim yapılması şeklindeki 1964 ile 1969 yılları arasındaki uygulamaya tepki olarak maddeye yeni hükümler eklenmiştir. Bununla, Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi genel seçimi arasında bağlantı kurulmak suretiyle her yıl değil, iki yılda bir seçim yapılması sağlanmıştır.<sup>245</sup> Anayasa'da yapılan bu değişiklik ve eklenen hükümlerin iptali için açılan dava, Anayasa Mahkemesince 13.4.1971'de reddedilmiştir.<sup>246</sup>

12 Mart 1971 Muhtırası'ndan sonra yine Anayasa değişikleri gündeme gelmiştir. Muhtıra sonrasında kurulan hükümetin başkanı Nihat Erim, bu temayı ısrarla işlemeye başlamış; 12 Mart'ın gerisindeki güçlerden gelen Anayasa değişikliği isteklerini ve o yöndeki belli belirsiz eğilimleri sözde bilimsel gözlemler ve çözümler olarak ileri sürmeyi, demokratik rejimin ayakta kalması için değişikliklerin

<sup>242</sup> CSTD, C: 54, B: 3, 6.11.1969, s.129.

<sup>243</sup> 1188 Sayılı Kanunun Anayasa Aykırılığı Nedeniyle İptali Hakkında Karar, **Resmi Gazete**, 7.6.1971, No: 13858.

<sup>244</sup> 73. maddeye 3. ve 4. fıkra olarak eklenen hükümler şunlardır: "Millet Meclisi genel seçimlerinin yapılacağı yıla rastlayan yenileme seçimleri, Millet Meclisi genel seçimleriyle birlikte ve rastlamayanları ise, genel seçimlerden sonra gelen ikinci yılda genel seçimler için yasanın belirttiği ayda yapılır. 74 üncü maddeye göre seçimlerin geriye bırakılması yahut 69 uncu veya 108 inci maddeye göre seçimlerin yenilenmesine karar verilmesi hallerinde Cumhuriyet Senatosunun yenileme seçimleri de Millet Meclisi seçimleriyle birlikte yapılmak üzere geriye bırakılmıştır."

<sup>245</sup> Tikveş, **a.g.m.**, s.21-22.

<sup>246</sup> Anayasa Mahkemesi Kararı, **Resmi Gazete**, 17.3.1972, No:14131.

kaçınılmazlığını savunmayı ve yürürlükteki Anayasa düzenini her şeyden sorumlu sayan görüşün savunuculuğunu yapmıştır.<sup>247</sup>

Anayasa değişikliğinin gündeme geldiği bir dönemde Başbakan Nihat Erim'in yabancı gazetecilerle 2 Mayıs 1971'de yaptığı bir konuşmada:

*“Türkiye Anayasası birçok Avrupa ülkesinin anayasalarından daha liberal bir anayasadır. Türkiye böyle bir lüksü kaldıramaz. Anayasa’da değişiklik yapılarak temel hak ve hürriyetlerin ortadan kaldırılmasını önleyecek hükümler getirilecektir”*<sup>248</sup> diyerek Anayasa'nın değişeceğinin işaretini vermiştir.

On yıllık uygulama dönemi boyunca 1961 Anayasası'na yöneltilen eleştirileri genel çizgileriyle şöyle özetlenebilir:

*“a. Anayasa'nın özgürlükler düzeni, ileri Batı toplumlarının uyguladıkları kurallar kopya edilerek yaratılmıştır. Türk toplumu henüz o özgürlükleri “hazmedebilecek” düzeyde değildir.*

*b. Batı toplumları bile özgürlüklerin kötüye kullanılmasını için gerekli sınırlamaları benimsedikleri halde, 1961 Anayasası bu bakımdan eksiktir. Özgürlükleri kötüye kullananlar Anayasa'nın getirdiği düzeni bile yıkacak serbestliğe erişebilmektedirler.*

*c. Yasaların yapılmasında benimsenen mekanizma çok yavaş işlemektedir. Çağdaş devletin yürütme organında sorumluluk yüklenenlerin daha çabuk ve daha etkin iş görme olanaklarına sahip olmaları gerekir.*

*d. Yasama ve yürütme üzerinde Anayasa Mahkemesi ve Danıştay yoluyla kurulmuş olan denetim mekanizmasını iktidarları iş göremez duruma getirmiştir.*

*e. Özerk kuruluşlar “devlet içinde devlet” niteliği kazanmışlar ve “devletin temelinde dinamit koyacak” görüşlerin oluştuğu yerler haline gelmişlerdir.”*<sup>249</sup>

12 Mart döneminde Anayasa'da yapılan değişiklikler ilki 1971, ikincisi 1973 yılında olmak üzere iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Bu değişikliklerle Anayasa'nın yaklaşık dörtte biri yenilenmiş ve 11 geçici hüküm getirilmiştir. Değişiklikler öncelikle 1961 Anayasası'nın haklar ve özgürlükler düzenine yönelik olmuş ve devleti bireylere karşı koruma mantığı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Haklar ve özgürlükler bakımından Anayasa ile getirilen güvenceler zayıflatılmıştır.

<sup>247</sup> Soysal, a.g.e., s.68.

<sup>248</sup> Milliyet, 2.5.1972, s.1.

<sup>249</sup> Soysal, a.g.e., s.77.

Gerek değiştirilen madde sayısı, gerekse eklenen geçici maddeler bakımından 1971'deki Anayasa değişikliği kendinden öncekilerden ve sonrakilerden en geniş olanıdır. Bununla 35 madde değiştirilmiş; aynı zamanda dokuz geçici madde eklenmiştir. Bütün değişiklik ve eklenen geçici hükümler yayımlandıkları tarihte yani 22 Eylül 1971'de yürürlüğe girmiştir.<sup>250</sup>

İlk Anayasa değişikliği teklifi 12 Eylül 1971'de Senato gündemine gelmiştir. CHP adına söz alan Hıfzı Oğuz Bekata parti grubu olarak Anayasa değişikliğine evet diyeceklerini bunun da üç gerekçesi olduğunu vurgulamıştır. 1961 Anayasası'nın geniş hürriyetler özünün korunması gerektiğini ancak bunların milli birlik ve bütünlüğe ve demokrasiye kasteder şekilde kötüye kullanılmasının önlenmesi; vatan ve millet üzerine ideolojik ve bölücü kumar oynatılmaması ve temel reformların sosyal adalete uygun olarak rahatça gerçekleştirilmesi için değişikliği kabul ettiklerini ifade etmiştir. Bununla birlikte Senatonun yetkilerinin artırılması gerektiğini söylemiştir.<sup>251</sup>

CGP adına konuşan Sedat Çumralı ise sorunun Anayasa'da değil, Anayasa'nın yorumlanmasında olduğunu, bunun da yapılacak değişikliklerle giderileceğini ifade ederek tasarıya destek verdiklerini ifade etmiştir.<sup>252</sup>

MBG adına söz alan Ahmet Yıldız, 1961 Anayasası'nın, 150 yılı aşkın devrimci atılımların, özgürlük ve demokrasi savaşlarının amaçlarına ulaştırılması yolunda beslenen güçlü toplumsal özlemlerin ürünü ve tüm geçmiş devrimcilerin özlemlerini gerçekleştiren bir anıtsal belge olduğunu, bu nedenle değişikliğe karşı olduklarını söylemiştir. Bu süreçte Anayasa Mahkemesinin topluma büyük güven verdiğini ve çok önemli bir kurum olduğunu ifade eden Yıldız, mahkeme ile ilgili değişikliklerin kesinlikle karşısında olduklarına işaret etmiştir.<sup>253</sup>

AP adına söz alan Ahmet Nusret Tuna ise bu değişikliğe destek vereceklerini, gerekçe olarak da demokrasiye ve halkın yararına olduğuna inandıklarını, bu değişikliklerin 12 Mart öncesi yaşanan sıkıntıların aşılmasında önemli bir adım olduğunu belirtmiştir.<sup>254</sup>

---

<sup>250</sup> Tikveş, **a.g.m.**, s.26.

<sup>251</sup> **CSTD**, C:67, B:113, 12.9.1971, s.227.

<sup>252</sup> **CSTD**, C:67, B:113, 12.9.1971, s.233

<sup>253</sup> **CSTD**, C:67, B:113, 12.9.1971, s.241.

<sup>254</sup> **CSTD**, C:67, B:113, 12.9.1971, s.252.

AP ve DP'nin başından beri büyük oranda Anayasa değişikliği taraftarı olduğu göz önünde bulundurulacak olursa CHP'nin de bu sürece katılmaya "ikna" edilmesi ile birlikte parlamentonun Anayasa değişikliklerine sahip çıktığını söylemek mümkündür. Önemli olan değişiklikleri yapmaya yetkili parlamentoda böyle düşünen ve davranan büyük bir çoğunluğun olmuş olmasıdır. Sıkıyönetim bir anlamda daha önce düşünülen ama gerçekleştirmeye fırsat bulunamayan değişiklikleri kolaylaştırmıştır. Ayrıca 12 Mart müdahalesi, 1961 Anayasası muhaliflerinin, aralarındaki anlaşmazlıkları bir kenara bırakarak, Anayasa değişikliği programı çerçevesinde birleşmelerine de yol vermiştir.<sup>255</sup>

Yapılan oylama sonucunda değişiklik tasarısı 20 oya karşılık 140 oyla kabul edilmiştir. Ret oyu verenlerden 15'i MBG üyesidir.<sup>256</sup> Başka bir deyişle Senatoda en ciddi muhalefet 1961 Anayasası'nın bir bakıma mimarlarından gelmiştir.

Senato dışında bu büyük değişikliğe karşı muhalefet TÜRK-İŞ, TÖS, Mimarlar Odası gibi birkaç meslek örgütünün zayıf eleştirileriyle sınırlı kalmıştır. İnönü ve CHP ciddi bir muhalefet göstermemiştir. Ülkede sıkıyönetim ilan edilmiş olduğundan öğrencilerin ve kapatılan TİP gibi muhalif kimliğiyle öne çıkan siyasi oluşumların protesto etmeleri de mümkün olmamıştır. Bu şekliyle değişiklikler Meclisten 6 Eylül'de, Senatodan 20 Eylül 1971'de geçerek, yasalasmıştır.<sup>257</sup>

Mümtaz Soysal'a göre, 1971 ve 1973'te gerçekleştirilen Anayasa değişiklikleri, devletin temel niteliklerini ve ilkelerini, ileriye dönük yorumlara açık bir anayasayla değil, kalıplaşmış ve durgunlaşmış kurallarla korumak amacını gütmüştür. Yürütmeyi güçlü duruma getirmenin gerisinde, asıl yapılmak istenen şey, Anayasa'daki özgürlükler düzeninin ve özerk kuruluşlar mekanizmasının yeni dengeler aramak için değil, yerleşik düzeni korumak için kullanılmasını sağlamaktır.<sup>258</sup>

1969'da gerçekleştirilen ve araya genel seçimler girdiği için Senato'da kabulü Mayıs'tan Kasım'a kadar sürüncemede kalan birinci değişiklik dışında, öteki anayasa değişiklikleri ortalama 10 gün içinde Cumhuriyet Senatosu'ndan geçmişlerdir. Yani Senato, Anayasa'ya değişiklik getiren yasalar için, olağan yasalara ayırdığı ortalama sürenin ancak altıda birini yeterli görmüştür. Anayasa'nın 157

<sup>255</sup> Bülent Tanör, **İki Anayasa, 1961-1982**, 3. Bs, İstanbul, Beta Basım-yayın, 1994, s.53-54.

<sup>256</sup> CSTD, C:67, B:113, 12.9.1971, s.320.

<sup>257</sup> Ahmad, "**Demokrasi Sürecinde...**", s.364-365.

<sup>258</sup> Soysal, **a.g.e.**, s.80-81.

maddesinin 35'ine dokunmuş olan ve ayrıca dokuz yeni geçici madde getirmiş bulunan 1971 değişikliği dahi, 14 gün içinde Cumhuriyet Senatosu'nda aynen benimsenmiş ve yasalaşmıştır. Kısacası Senato, kurulmadan önce kendisine biçilen rejim ve anayasa bekçiliğini yapamamıştır. Bunun görünürdeki nedeni, en önemli anayasa değişikliklerine olağandışı ortamlarda girilmiş olmasıdır. Ne var ki, rejim ve anayasa bekçiliği de zaten böyle ortamlar içinde bir değer taşımaktadır. Tehlike bulunmadığı dönemlerde, "bekçilik" yapmak ise pek bir anlam ifade etmemektedir.

### **C-Millet Meclisi ile Birleşik Toplantı Yaparak Kullandığı Yetkiler**

1961 Anayasası'nın 63. maddesine göre TBMM, Millet Meclisi ile Cumhuriyet Senatosundan oluşmaktadır. Bununla birlikte, yasama kuvveti üç ayrı organ halinde çalışan Millet Meclisi, Cumhuriyet Senatosu ve Meclislerin Anayasa'da gösterilen hallerde birlikte toplanırlar hükmüne göre, "Birleşik Toplantı"dan oluşan TBMM tarafından yerine getirilir. 1961 Anayasası'nın çeşitli maddelerinde "TBMM", "TBMM Birleşik Toplantıları" deyimleri kullanılmıştır. TBMM Birleşik Toplantıları, Anayasa'nın öngördüğü hallerde Millet Meclisi ile Cumhuriyet Senatosunun bir araya gelerek yaptıkları toplantılardır. Anayasa'nın 34. maddesinin son fıkrasına göre TBMM Birleşik toplantılarının Başkanlık Divanı, Millet Meclisi Başkanlık Divanıdır. Anayasa ve TBMM Birleşik Toplantısı İçtüzüğü'ne göre, TBMM birleşik toplantısında alınabilecek kararlar şunlardır:

*-Uluslararası hukukun meşru saydığı hallerde savaş ilanına, Silahlı Kuvvetlerin yurt dışına gönderilmesine veya yabancı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmalarına karar vermek,*

*-Cumhurbaşkanı seçimini yapmak ve vatan hainliğinden dolayı suçlandırmak,*

*-Başbakan veya bakanlar hakkında yapılacak soruşturma işlemlerini yürütüp karara bağlamak ve kararın Yüce Divana gönderilmesine karar vermek,*

*-Siyasal partilerle yasama meclislerinin ve yerel yönetimlerin seçimleriyle ilgili tasarı ve teklifler konusunda, meclislerin görüşlerini uzlaştıran Karma Komisyon Raporunu görüşüp oylamak.*

*-Sıkıyönetim kararının onanmasına ve sıkıyönetimin uzatılmasına karar vermek,*

*-Bakanlar Kurulunun üniversitelere el koyma kararını onaylamak.*<sup>259</sup>

Yasama meclisini oluşturan Millet Meclisi ile Cumhuriyet Senatosu 1961 Anayasası'na göre bazen birlikte, fakat genellikle ayrı ayrı toplanarak yetkilerini kullanırlar. İki Meclisin yetkileri arasında benzerlikler olmakla birlikte yetki ağırlığının Millet Meclisinde olduğu görülmektedir. Bundan dolayıdır ki, Kurucu Mecliste, daha doğrusu Temsilciler Meclisinde iki Meclisin yetki durumları tartışılırken birçok üye Cumhuriyet Senatosunun yetkilerinin az olduğunu ve sadece kamuoyuna prim vermek amacıyla bu meclisin kurulmuş olduğunu, bu bakımdan ikinci meclisi ya büsbütün kaldırmak ya da Millet Meclisine eşit yetkilerle donatmak gerektiğini ileri sürmüşlerdir.<sup>260</sup>

1961 Anayasası'na göre hükümet Cumhuriyet Senatosuna karşı değil, Millet Meclisine karşı sorumludur. Güven oylaması sadece Millet Meclisinde yapılır. Cumhuriyet Senatosunun güvensizlik oyuyla hükümeti düşürme yetkisi yoktur. Bütçe yasasının kabulünde son söz Millet Meclisine aittir. Gensoru dışında, soru, genel görüşme, meclis araştırması, meclis soruşturması gibi hükümeti denetleme araçlarında, Cumhuriyet Senatosu ile Millet Meclisi eşit yetkilerle donatılmıştır. Anayasa'nın değiştirilmesi usulünde de Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu eşit yetkilerle donatılmıştır. Anayasa'nın 155. maddesine göre, Anayasa değişikliği teklifinin kabulü için "Meclislerin ayrı ayrı üye tamsayılarının üçte iki çoğunluğunun oyu" gerekir.<sup>261</sup> Bunlar göz önüne alındığında 1961 Anayasası daha çok tek meclis sistemine yakın olan fakat her iki sistem arası bir yasama meclisi kurmuştur.<sup>262</sup>

#### **D- Senatörlerin Yürütme Gücüne Katılım Oranları**

Cumhuriyet Senatosu üyelerine, Yasama görevinin yanı sıra yürütme organında da önemli görevler düşmüştür. Cumhuriyet Senatosu faaliyette bulunduğu 1961-1980 yılları arasında içlerinden 3 cumhurbaşkanı, 5 başbakan ve 65 bakan çıkarmıştır. Bu durum Senatonun siyasi alandaki etkinliğini göstermesi açısından da önemlidir.<sup>263</sup> (Ek-4)

<sup>259</sup> Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, **Resmi Gazete**, 31.5.1961 No: 10816.

<sup>260</sup> Pantül-Yalçın, **a.g.e.**, s.112.

<sup>261</sup> Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, **Resmi Gazete**, 31.5.1961 No: 10816.

<sup>262</sup> Aldıkaçtı, "**Anayasa Hukukumuzda...**", s.191.

<sup>263</sup> Çoker, "**Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri...**", s.8.

20 Kasım 1961 tarihinden 12 Eylül 1980'e kadar kurulan hükümetlerdeki 497 bakanlık görevinin 100'ü, 65 Cumhuriyet Senatosu üyesi tarafından yürütülmüştür. Bu sayı, Bakanlar Kurulunda görev almış tüm üyelerin % 20'sini, yaklaşık olarak beşte birini oluşturmaktadır. Ancak başka bir durum senatörlere verilen bakanlık görevlerinin sorgulanmasını gerektirmektedir. Bu dönemde TBMM dışından gelen üyelere 63 kere bakanlık verilmiştir ki bu %13'lük bir kesimi gösterir. Bu oran Senatodan atanan üyelerin yarısından fazlasına denktir. TBMM'de senatörlerin milletvekillerinin oranının 1/3 olduğu düşünülürse, bakanlığa atanan senatör sayısının azlığı görülmektedir. Çünkü milletvekilleri arasından bakan olanların sayısı senatörlerin 3 katından fazladır. Millet Meclisinden ve TBMM dışından gelen üyelerin %80'lik bir kesimi oluşturduğu düşünürse senatörlerin yürütme gücündeki etkinliğinin çok da fazla olmadığını gösterir. (Tablo 2.23)

**Tablo 2.23: 1961-1980 Döneminde Görev Yapan Bakan Sayısının Geldikleri Kurumlara Göre Dağılımı**

GÖREV	SAYI	ORAN
Milletvekili	334	%67
Senatör	100	%20
TBMM dışından	63	%13
TOPLAM	497	%100

\*TBMM Albümü 1920-2010, C.II, Ankara, TBMM Yayınları, 2010.

Cumhuriyet Senatosunun siyasal yaşama girişinden 12 Eylül 1980'e değin 18 Cumhuriyet Hükümeti kurulmuştur. Kurulan her hükümete ortalama bir yıldan az bir süre düşmektedir. Özellikle 70'li yıllarda, hükümetlerin daha az ömürlü olduğu dikkat çekicidir. Örneğin; 1970-80 arası 12 hükümet kurulmuş ve en uzun ömürlüsü ancak 2 yıl 3 ay iş başında kalabilmiştir. Bu durum, 20 yıla yaklaşan bir süredir Türkiye'de istikrarlı hükümetlerin kurulamadığının açık bir kanıtıdır. Bu dönem süresince kurulan her hükümette, ortalama olarak 6 Cumhuriyet Senatosu üyesi görev almıştır. Özellikle, siyasal partilerin hükümet kurmakta güçlük çektiği dönemlerde Cumhuriyet Senatosu Üyeleri başbakan olarak (Suat Hayri Ürgüplü,



Nihat Erim, Ferit Melen, Naim Talu ve Sadi Irmak) Bakanlar Kurulunu kurmakla görevlendirilmişlerdir.<sup>264</sup>

**Tablo 2.24: Hükümetlere Göre Senatör Bakanların Dağılımı**

Hükümet Başkanları	Başlangıç	Bitiş	C.S. Üye Sayısı
İnönü	20.11.1961	25.06.1962	6
İnönü	25.06.1962	25.12.1963	5
İnönü	25.12.1963	20.02.1965	4
Ürgüplü	20.02.1965	27.10.1965	6
Demirel	27.11.1965	03.11.1969	5
Demirel	03.11.1969	06.03.1970	5
Demirel	06.03.1970	12.03.1971	6
Erim	26.03.1971	11.02.1971	5
Erim	11.12.1971	22.05.1972	6
Melen	25.5.1972	15.04.1973	8
Talu	15.4.1973	26.01.1974	9
Ecevit	26.1.1974	17.11.1974	2
Irmak	17.11.1974	31.03.1975	7
Demirel	31.3.1975	21.06.1977	8
Ecevit	21.06.1977	21.07.1977	4
Demirel	21.07.1977	05.01.1978	5
Ecevit	05.01.1978	16.10.1979	1
Demirel	12.11.1979	12.09.1980	8

\*Mehmet Pantül, Bekir Sıtkı Yalçın, Türk Parlamento Hukukunda İkinci Meclisler, Ankara, Cumhuriyet Senatosu Vakfı Yayınları. 1982.

Tablo 2.24’de de görüldüğü üzere en çok senatörün 1973’de kurulan Talu Hükümeti’nde görev aldığı görülmektedir. Bunun en önemli nedeni 1973 seçimlerine girilirken 12 Mart sonrası dönemin partilerüstü hükümetlerinin sonra erecek olması ve bunun yumuşak bir geçişle sağlanması için senatörlerden faydalanılması olarak ifade edilebilir. Senatörler hemen her dönemde hükümet içinde etkin rol oynamışlardır. Özellikle Senatodan bakan seçiminde Senatoya biçilmiş en önemli rol olan “denge”yi sağlamanın katkısı büyüktür.

<sup>264</sup> Pantül-Yalçın, a.g.e., s.164-165.

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### SİYASİ GELİŞMELER KARŞISINDA CUMHURİYET SENATOSU

#### I- 1961-1971 Dönemi Hükümetleri, Siyasi Gelişmeler ve Cumhuriyet Senatosu

#### A- 1961-1971 Arası Dönemde Kurulan Hükümetler Karşısında Cumhuriyet Senatosu

##### 1-1961 Seçimleri ve CHP-AP Koalisyon Hükümeti

27 Mayıs sonrası yapılan ilk seçim olan 1961 genel seçimlerinde CHP oyların % 36,7'sini, AP % 34,7'sini almıştır. YTP % 13,9, CKMP ise % 13,4 oy toplamıştır. Demokratların varisleri olarak kabul edilen AP ve YTP bir bütün olarak düşünüldüğünde, oyların % 50,6'sını alarak ülkedeki en büyük siyasi hareketi görünümünü kazanmışlardır.<sup>1</sup>

Bu dönemde genel seçimle birlikte Senato seçimleri de yapılmıştır. Kurucu Meclis tarafından kabul edilen 304 Sayılı Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Seçimi Yasası ile 306 Sayılı Milletvekili Seçimi Yasası, iki Meclis için ayrı seçim sistemleri öngörmüştür. O günlerde egemen olan görüşlere göre kendisine tartışmasız bir

---

<sup>1</sup> Cumhuriyet, 16.9.1961, s.1.

üstünlük tanınan “nispi temsil usulü” birinci meclis için kabul edilmiş, ikinci meclisin genel oydan gelen üyeleri için ise “çoğunluk usulü” korunmuştur.<sup>2</sup>

Meclis çoğunluğunun baskısına karşı kurtarıcı bir kurum gözüyle bakılan Cumhuriyet Senatosunun kuruluş biçimiyle seçim usulü, 27 Mayıs 1960'tan sonra uzun boylu tartışma konusu olmuştur. Kurucu Meclisin Seçim Komisyonu, Senato üyelikleri için kullanılacak seçim çevrelerinden 24'ünün birer, 25'inin ise ikişer üye çıkarabileceğini hesaba katarak bu seçimlerin çoğunluk usulüyle yapılmasını yararlı görmüştür.<sup>3</sup> Çoğunluk sisteminin uygulandığı ilk Senato seçiminde karma liste olanağı vardır. Seçmen dilediği adayları yazarak oy pusulası doldurmakta serbest olduğu gibi, basılı oy pusulasında yazılı isimlerden dilediğini silebilmiş ve yerlerine başka adayların isimlerini yazabilmiştir.<sup>4</sup>

Seçimlerden önce nasıl bir sonuç çıkacağı pek kestirilememiştir. MBK üyesi-Tabii Senatör Osman Köksal Meclisin bir odasında İsmet İnönü'ye seçimlerin sonuçlarını nasıl tahmin ettiğini, seçimlerden sonra rejimi nasıl yerleştireceklerini sormuş, İnönü kısaca şu cevabı vermiştir:

*“Dürüst bir seçim olacağına inanyoruz. Esasen seçimler üzerinde münakaşa olursa rejimi yerleştirmekte çok güçlük çekeriz. Seçimlerin neticelerine gelince; üç şekilde seçimler tecelli edebilir. Birinci şekil: CHP iktidara gelebilir. Çalışır rejimi yerleştiririz. İkinci şekil: Başka bir parti iktidara gelebilir; CHP muhalefette kalır, yumuşak muhalefet yaparız; rejimi yine yerleştiririz. Üçüncü şekil: Hiçbir parti iktidara gelecek çoğunluğu sağlayamaz. Bu zaman da ortak hükümetler kurarız; çetin ve zor bir şekildir. Fakat bütün gayret ve enerjimizi rejimin yerleştirilmesine sarf eder ve rejimi yine yerleştiririz.”<sup>5</sup>*

Seçim öncesinde İnönü Taksim'de büyük bir miting yapmış, seçim kampanyası boyunca çok saldırıya uğradıklarını ama yılmadıklarını belirtmiştir. Bir İngiliz gazeteciye verdiği demeçte de seçimden galip çıkacaklarından ümitli olduğunu ifade etmiştir.<sup>6</sup> AP cephesi ise seçim kampanyası süresince İsmet İnönü'yü eleştirmiş ve bazı gazeteleri komünistlikle suçlamıştır. Bu arada sürekli olarak gazetelerde AP'lilerin tutuklandığı yolundaki haberler de AP'lileri sıkıntıya

<sup>2</sup> Eroğul, “**Türk Anayasa Düzeninde...**”, s.17.

<sup>3</sup> Abadan, “**Anayasa Hukuku...**”, s.86.

<sup>4</sup> Hikmet Sami Türk, “Türk Seçim Sisteminde Oy Hakkı”, **AÜHF Dergisi**, C:XXVI, No: 3-4, 1969, s.79-114

<sup>5</sup> **CSTD**, C:25, B:49, 3.3.1965, s.381.

<sup>6</sup> **Akşam**, 13.9.1961, s.1.

sokmuştur.<sup>7</sup> Yapılan Cumhuriyet Senatosu seçiminden 150 üyenin dağılımı şu şekilde olmuştur: AP'nin 71, YTP'nin 27 Senatörlüğüne karşı, DP'ye karşı eski muhalefeti temsil eden CHP 30 ve CKMP 16 senatörlük almıştır.<sup>8</sup> Seçim sonuçları beklendiği gibi olmuştur. Siyasi partiler hiçbir partinin tek başına iktidarı elde edememesi üzerine daha çok yeni kurulacak hükümet ve koalisyon arayışlarıyla meşgul olmuşlardır. Partiler arası yapılan görüşmeler sonucunda Cumhuriyet tarihinin ilk koalisyon hükümeti olan CHP-AP Hükümeti kurulmuştur.<sup>9</sup>

15 Ekim'de yapılan seçimlerin ardından 25 Ekim 1961'de Meclis ve Senato açılmıştır. Bu kritik 10 günde Silahlı Kuvvetler Birliği (SKB) adındaki ordu içinde organize bir grup sivil yönetime geçişi engellemek istemişlerdir. Sonunda partiler, MBK Başkanı Cemal Gürsel'i cumhurbaşkanlığına seçmeyi, Ağustos 1960'taki büyük tasfiye ile ordudan uzaklaştırılan subayları görevlerine iade etmemeyi, eski DP'liler için hemen bir af çıkarmamayı kabul etmişlerdir. Ayrıca İsmet İnönü'nün ilk sivil başbakan olmasını da kabul etmişlerdir. Bunun sayesinde darbe tehlikesi atlatılabilmiş ve demokrasiye yabancı birtakım koşullar çerçevesinde de olsa, sivil yönetim kurulmaya başlanabilmiştir.<sup>10</sup>

Meclisin açılması biraz gergin olmuştur. Meclisin açılış gününe damgasını vuran manzara, halkoyu ile seçilen üyelerden oluşan TBMM'nin çevresinin ve Genel Kurul salonundaki dinleyici localarının askerler tarafından doldurulmuş olmasıdır. Bu şartlar altında açılan Meclis, Gürsel içeri girdiğinde ayağa kalkmış, ancak ayağa kalkmayan bir parlamenter, açılış gününün manzarasını daha da ilginç kılmıştır. Milletvekili Emekli Tuğgeneral Yusuf Demirdağ ayağa kalkmamış, en ön sıralardan salondakilerin hareketlerini kontrol eden tabii senatörlerden Sıtkı Ulay, Demirdağ'ın ayağa kalkmadığını görmüştür. Ulay'ın Demirdağ'a ayağa kalkması için hakaret ederek bağırması ve seslenişin yakışsız ifadeler içermesi nedeniyle Meclisin açılış günü manzarasını tamamlayan unsur olmuştur.<sup>11</sup>

AP'li Senatör Prof. Celal Ertuğ<sup>12</sup> anılarında Senatoya ilk gelişini anılarında şu şekilde anlatır:

---

<sup>7</sup> **Milliyet**, 14.9.1961, s.1.

<sup>8</sup> **Cumhuriyet**, 16.9.1961, s.1.

<sup>9</sup> **Cumhuriyet** 17-21.1961, s.1.

<sup>10</sup> Ahmad, **a.g.e.**, s.225.

<sup>11</sup> Sinan Onuş, **Parola: İnkılap**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2003, s.269.

<sup>12</sup> Ertuğ 1961-77 Arası dönemde AP Senatörü, 1977-80 döneminde CHP Milletvekili ve Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı olmuştur..

*“Cumhuriyet Senatosuna gelişimiz, göre ve başlamamız, heyecanlı serüvenlerle renklenmişti. Senatoda Milli Birlikilerle aynı sıraları paylaşıyorduk. Ancak tabii senatör payesiyle meclislere prensler gibi yukarıdan bakan ihtilalcilerle uyum içinde olmamız çok zaman alacaktı. Onlar bizi aşağılamaktan, hakarete varan tavırlarla kmsemekten geri kalmıyorlardı. Hele ilk günlerde Senato giriş-çıkışlarında küfürler homurdanıldığı oluyordu. Parlamentonun koridorlarında, lobilerde yabancılar gibi dolaşıyor, birbirimizi eski aşinalıklar dışında pek tanı mıyorduk.”<sup>13</sup>*

YTP'li Senatör Cemal Tarlan aynı süreçte MBK yelerinin kendilerini resmen tehdit ettiklerini ve *“bu sefer Yassıada'yı da göremeden gidersiniz”* dediklerini dile getirmiştir.<sup>14</sup> Bütün bu olanlar rejimin normal haline dönmesinin biraz zaman alacağının bir göstergesidir.

Yeni iki kademeli Meclis böyle bir ortamda ilk toplantısını yapmıştır. Ana sorun cumhurbaşkanını seçmek ve bir hükümet kurmaktır. AP içindeki aşırılar, cumhurbaşkanlığı aday olarak Senatör Ali Fuat Başgil'i göstermek istemişler ve CHP ile yapılacak her türlü koalisyonu karşı çıkmışlardır. Ragıp Gümüşpala'nın grubu Grsel'i desteklemiş ve koalisyonu gitmeye sıcak bakmışlardır. Bunların sonucu olarak Başgil senatörlükten istifa etmiştir. Cemal Grsel 607 oyun 434'n kazanarak Cumhurbaşkanı seçilmiştir.<sup>15</sup> Grsel'e oy verilmesi için Meclise yoğun baskı yapılmıştır. Başka seçenek de görünmemektedir. AP'li Senatörlere göre Grsel'in seçilme biçimi ve koşullar, çok rahatsız edicidir ve TBMM vesayet altına girmiştir.<sup>16</sup>

Bu ortamda hükümet kurma çalışmaları devam ederken, çeşitli görüşler ve alternatifler ortaya atılmıştır ama asıl amaç İsmet Paşa'nın başkanlığında CHP-AP koalisyonunu kurmak olmuştur. Tabii senatörlerin istekleri de bu doğrultudadır. Nihat Erim; Sami Küçük, Suphi Karaman ve Suphi Gürsoytrak'la Akşam gazetesi yazarı Müşerref Hekimoğlu'nun evinde yaptıkları toplantıda ordudaki cuntayı tasfiye için İsmet İnon'nn Başbakan ve Senatör Kazım Orbay'ın ise Milli Savunma Bakanı olmasını istediklerini söyler:

*“İnon, üç-beş ay kalır, memlekete son hizmeti bu olur. Sonra ekilsin, Senato yesi olarak ömrünü tamamlasın!”* ifadeleriyle de bunun bir memleket

<sup>13</sup> Celal Ertuğ, **zmsz Demokrasi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1997, s.53.

<sup>14</sup> Nihat Erim, **Günlükler 1925-1979**, C: II, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005, s.741.

<sup>15</sup> Ahmad, **a.g.e.**, s.227.

<sup>16</sup> Ertuğ, **a.g.e.**, s.54.

meselesi olduğunu ifade ettiklerini aktarmıştır.<sup>17</sup>

Bu temaslar sürerken, gazetelerde bazı haberler çıkmıştır. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Meclis ve Senato Başkanlarıyla yaptığı danışma toplantılarında; AP, CHP ve YTP'nin katılacağı bir hükümet ve rotasyon usulüyle yürütülecek başbakanlık fikrini savunmuştur. AP Merkez İdare Kurulundan 17 Kasım 1961 günü basına gönderilen bildiriye, milletin eğilimlerine uygun olarak AP, -Ragıp Gümüşpala'nın isteksizliğine rağmen- YTP'yi ve CKMP'yi kendisiyle koalisyon kurmaya davet etmiştir. AP'nin bu davetine YTP ve CKMP gerekli ilgiyi göstermedikleri için, hükümetin İsmet İnönü'nün başkanlığında AP ile CHP arasında kurulması kararlaştırılmıştır.<sup>18</sup> MBK üyesi Tabii Senatör Kamil Karavelioğlu anılarında bu durumu şöyle anlatır:

*“Biz, Milli Birlik Komitesi üyeleri yeni hükümetin kurulması, özellikle hangi partilere dayanacağı ve Başbakanın kim olacağı konularında büyük çaba sarf etmekteyiz. Aslında görevini yüz akı ile tamamlamış; ihtilalle rejime el koyduğu halde, ülkeyi sivil yönetime geçiren ve tüzel kişilik olarak geride hiçbir kötü iz bırakmayan insanlar olarak gönül huzuru ile Cumhuriyet Senatosunda yeni bir görev sahibiyiz. Fakat günün koşullarında; iki büyük partiye dayanan bir hükümetin kurulması, başbakanın da tarihi kahraman İsmet İnönü'nün olması gerektiğini savunuyor ve bu önerimizi de her yetkiliye kabul ettiriyor, öyle olmasını da sağlıyoruz. Böylece yeni bir yapı ve yeni bir yönetimle Milli Birlik dönemi sona eriyor ve ülkemiz çok umut vaat eden sivil yönetime kavuşuyor ve tabii sonradan olacaklar o gün için kimsenin aklından geçmiyor...”<sup>19</sup>*

Hükümetin kurulmasının ardından 29 Kasım 1961'de Senatoda hükümet programı okunmuştur.<sup>20</sup> İsmet İnönü, esas itibarıyla iki nokta üzerinde programı özetlemiştir. Milli huzuru sağlamak ve bir kalkınma yatırımı yapıp ülkeyi içinde bulunduğu zor durumdan çıkarmak ve bu konuda bakanlıkların desteklenmesi.<sup>21</sup>

Hükümet programı üzerinde 34 senatör söz alarak görüşlerini belirtmişlerdir. Bu ise Senatonun ilk kuruluşundaki istekliliğini gösterme açısından önemlidir. Genel olarak program olumlu karşılanmış kurulan karma hükümetin ümit verici bir nitelikte olduğu konuşmalarda vurgulanmıştır.

---

<sup>17</sup> Erim, **a.g.e.**, s.741.

<sup>18</sup> Sadettin Bilgiç, **Hatıralar**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1998, s.85.

<sup>19</sup> Karavelioğlu, **a.g.e.**, s.168.

<sup>20</sup> Hükümet programları Millet Meclisinin yanında ayrıca Senatoda da okunmuştur. Bu durum senatörlerin hükümet faaliyetleri ile ilgili görüşlerini dile getirmeleri açısından önemli yer tutar.

<sup>21</sup> **CSTD**, C:1, B: 10, 29.11.1961, s.162.

Tabii Senatör Osman Köksal programın tam anlamıyla ülke imkanlarıyla bağdaştığını; yapıcı, tatmin edici olduğunu, tecrübe ile yapıldığını ve Türk milletinin istediği milli kalkınmayı, milli huzuru ve rejim davasını içine aldığını ifade etmiştir. Tabii Senatör Ahmet Yıldız ise sosyal meseleler üzerinde durmuştur. Kontenjan Senatörü Esat Çağa<sup>22</sup> da işçi sorunlarının programda fazla yer bulmadığını eleştirerek solu temsil edecek partilerin kurulması gerektiğini vurgulamıştır. Son olarak söz alan İsmet İnönü güç şartlar altında kurulan hükümetin devamlı, kudretli ve çok verimli olacağını vurgulamıştır.<sup>23</sup> Tüm bu konuşmalar yapılırken YTP grubu programın Senatoda okunmasının gereksiz olduğunu söyleyerek dışarı çıkmıştır.<sup>24</sup> Ancak yedi ay sonra kendi hükümetleri kurulunca Senatoda konuşacaklardır. Bu da dönemin siyasi dengelerini göstermesi açısından önemlidir.

2 Aralık 1961 tarihinde yapılan güven oylamasına 450 üye katılmış, 351 oy kullanılmıştı. 269 kabul, 4 ret (YTP'liler tarafından verildi), 78 çekimser (çoğu AP'li) ve 1 katılmayanla birlikte hükümet güvenoyu almıştır.<sup>25</sup> Bu oylamada CHP ve AP'nin toplam milletvekili sayısının 330 olmasına rağmen, güvenoyunda 269 kabul oyunun çıkması, AP'nin hükümetin kurulma aşamalarında başından beri sıkıntıları olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu sıkıntılar ise koalisyon protokolündeki affa karşı çıkmamak, Yassıada Mahkemesi kararlarını eleştirmemek gibi birtakım konuların, AP'nin DP çizgisindeki siyasetini inkar manasına gelmesi anlamını taşıdığı için ortaya çıkmıştır.<sup>26</sup>

I. Koalisyon Hükümeti'nde senatörlerden Akif Eyidoğan Başbakan Yardımcısı, Hıfzı Oğuz Bekata Devlet Bakanı, Sahir Kurutluoğlu Adalet Bakanı, Suat Seren Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı, Şevket Pulatoğlu Gümrük ve Tekel Bakanı, Cahit Akyar Ulaştırma Bakanı olmuştur.<sup>27</sup> 22 kişilik kabinede bu kadar Senatör olması da Senatonun sadece yasama değil aynı zamanda yürütme üzerinde de etkin bir rolü olacağını göstergesidir.

Meclis çalışmaları ve Senato çalışmaları aynı anda başlatılmıştır. O dönemde iki Meclis arasında ilk elde edilen izlenim TBMM'nin kendisini biraz daha üstün gördüğü ve Senatonun da buna ciddi şekilde alınganlık gösterdiğidir. Bu ilk

<sup>22</sup> Esat Çağa 1963'te TİP'e katılmıştır.

<sup>23</sup> **CSTD**, C:1, B: 10, 29.11.1961, s.147-162.

<sup>24</sup> **Milliyet**, 30.11.1961, s.1.

<sup>25</sup> **Cumhuriyet**, 03.12.1961, s.1.

<sup>26</sup> Bilgiç, **a.g.e.**, s.86.

<sup>27</sup> **Cumhuriyet**, 20.11.1961, s.1.

olarak Avrupa Konseyi'ne gidecek 10 üyenin sayıları konusunda çıkmıştır. Senato ısrarla 5 üye göndermek isterken, Meclis bunun ancak 3 üye olabileceği kararı almıştır. Bu tartışma sonucu Meclisin dediği olmuş ve Senatodan 3 üye seçilmesi kararlaştırılmıştır.<sup>28</sup>

Bu hükümet dönemindeki en önemli olaylar 22 Şubat'ta Talat Aydemir ve arkadaşlarının darbe girişimi ve DP'lilerin affı konuları olmuştur. DP'lilerin affı ile ilgili çıkan tartışmalar sonucunda hükümet faaliyetleri 30 Mayıs 1962'de sona ermiştir.<sup>29</sup> Bu hükümet, Türk siyasetinin en karmaşık dönemlerinden birisinde kurulduğundan yaklaşık 7 ay görev başında kalabilmiştir. Bu ise 1961-1965 dönemine yayılacak hükümet krizlerinin temelinde siyasi istikrarsızlığın olduğunun göstergesidir.

## **2-CHP-CKMP-YTP Koalisyon Hükümeti**

I. Koalisyon Hükümeti'nin sona ermesi bazı partilerin Meclis ve Senatodaki dengelerini değiştirmiştir. AP'li aşırıları ile ılımlılar ayrı ayrı odalarda toplantılar yapmışlardır. Anayasa Komisyonundan Burhan Apaydın, 50 kadar milletvekilinin imzaladığı ve Grup İdare Heyeti'nin değiştirilmesini esas alan bir önerge hazırlamıştır. Söz konusu önerge, parti içinde müstakil bir grup oluşturulmasıyla ilgilidir. Yapılan görüşmeler sonucunda Genel İdare Kurulu yöneticileri için yeniden görev paylaşımı yapılmıştır. Bu şekilde AP Genel İdare Kuruluna ılımlılar hakim olmuştur. Ancak CHP-AP Koalisyonu'nda bakanlık yapan Zonguldak Senatörü Akif Eyidoğan, Necmi Ökten, Nihat Su, Trabzon Senatörü Şevket Pulatoğlu, Denizli Senatörü Cavit Akyar ve Kamuran Evliyaoğlu 1 Haziran 1962'de CHP'ye geçmişlerdir. Isparta Senatörü Suat Seren de, Bayar'ın tahliyesi sırasında meydana gelen olaylar üzerine, CHP'ye geçene katılmıştır.<sup>30</sup>

Bütün bu tartışmalar, parti içi kırılmalar yaşanırken Cemal Gürsel hükümet kurma yetkisini İsmet İnönü'ye vermiştir. AP Meclis Grubu, 13 Haziran sabahı toplandığı sırada radyoda, yeni hükümetin 3 parti (CHP-CKMP-YTP) arasında kurulacağı haberi duyulunca koalisyon dışında kalan AP'liler arasında telaş

---

<sup>28</sup> **Milliyet**, 22.11.1961, s.7.

<sup>29</sup> **Cumhuriyet**, 31.5.1962, s.1.

<sup>30</sup> Bilgiç, a.g.e., s.86.



yaşanmıştır. AP'li ılımlılar, aralarında bir toplantı yaparak derhal istifa etmek ve koalisyonda bir kanat olarak yer almak isteğinde olduklarını belirtmişlerdir. AP Genel İdare Kurulu, CHP'ye bir muhtıra vererek, AP'nin koalisyona katılmaya hazır olduğunu, girmediği takdirde bir süre için kurulacak hükümeti destekleyeceğini ve bundan sonra gerçek muhalefeti yapacağını belirtmiştir.<sup>31</sup>

CKMP Genel İdare Kurulu toplantısında ise Genel Başkan Osman Bölükbaşı, eskiden beri partide istediği değişimin yapılmamış olmasını sebep göstererek partiden istifa edeceğini söylemiştir. Hatta ikiye bölünen CKMP'de 1 Haziran 1962 tarihinde Bölükbaşı taraftarı 39 milletvekili ve senatör, yapılan grup toplantısına katılmayarak, CKMP'den istifa etmişlerdir. İstifa eden Genel İdare Kurulu üyeleri, Başbakan İsmet İnönü'nün başkanlığında kurulan bir koalisyon hükümetine CKMP'nin girmesini uygun görmemişlerdir.<sup>32</sup> CKMP'den istifa eden Ankara Milletvekili Osman Bölükbaşı ve 29 arkadaşı ise 14 Haziran'da Millet Partisi'ni (MP) kurmuşlardır.<sup>33</sup>

AP ve CKMP'de istifa şeklinde meydana gelen bölünme hareketleri, YTP'de ise ihraç yolu ile gerçekleştirilmiştir. YTP milletvekillerinden Turhan Bilgin, Talat Asal ve Cevat Önder'in parti disiplini dışına çıkarak CHP Grup Başkanı Dr. İbrahim Öktem'le YTP'nin koalisyona girmesi konusunu konuştukları iddiasıyla Haysiyet Divanına verilmiştir.<sup>34</sup>

Partilerde bunlar yaşanırken 18 Haziran 1962'de İnönü'nün, hükümeti kurmaktan vazgeçmesiyle hükümet bunalımı giderek artmış ve ordunun tekrar yönetime el koyacağı yönünde söylentiler yayılmaya başlamıştır. Bu gelişmeler sonucu, 24 Haziran 1962'de CHP-CKMP-YTP Koalisyon Hükümeti kurulmuştur.<sup>35</sup>

Hükümet kurulma çabaları sona ererken Senatoda sessizlik hakimdir. Çünkü Senato Genel Kurulu birkaç kere toplanmış ancak kısa süren görüşmeler sonucu tekrar dağılmıştır. Herkes içine düşülen kaostan çıkmak için tedirgin bir bekleyiş içinde olmuştur. Nihayet Gürsel tabii senatörler ve siyasi parti liderleriyle bir toplantı yapmış, arkasından İsmet İnönü yeni koalisyon hükümetini kurmuştur.<sup>36</sup>

---

<sup>31</sup> **Ulus**, 14.6.1962, s.1.

<sup>32</sup> **Cumhuriyet**, 2.6.1962, s.1.

<sup>33</sup> **Cumhuriyet**, 15.6.1962, s.1.

<sup>34</sup> **Cumhuriyet**, 7.6.1962, s.1.

<sup>35</sup> **Milliyet**, 17-25.6.1962, s.1.

<sup>36</sup> **Cumhuriyet**, 22.6.1962, s.1.

Hükümet programı 4 Temmuz 1962'de Senatoda okunmuştur. AP adına söz alan Osman Saim Sarıgöllü; programın, içerik itibariyle her konuya temas etmekte olduğunu ancak ifadelerin yuvarlak, detaydan, tariften, açıklıktan uzak olduğunu ifade etmiştir. II. Koalisyon Hükümeti'nin başarılı olmasını istediklerini ve muhalefette ise kendilerinin gayret göstereceklerini fakat hiçbir zaman yıkıcı, hiçbir şekilde zedeleyici ve rahatsız edici bir harekette bulunmayacaklarını söylemiştir. Sarıgöllü af konusuna da değinmiştir. Programda gayet kısa yer alan siyasi af konusunun hukuki anlamıyla hakiki bir af şeklinde gerçekleştirilmesi isteklerini dile getirmiştir.<sup>37</sup>

Niyazi Ağırnaslı (CKMP) parti olarak af konusunda hükümetin şefkat noktasından hareketle, konuyu hızla ve toplumsal çıkarlara en uygun şekilde halledileceğine inandıklarını ifade etmiştir. Daha sonra Sarıgöllü gibi programda öngörülen toprak reformu, sosyal adalet, vergi reformu gibi ana sorunların ne şekilde gerçekleştirileceğinin sınırlarının, amaç ve araçlarının programda gösterilmediğine değinmiştir.<sup>38</sup>

Tabii Senatör Ahmet Yıldız ise önceki koalisyonun deneyim kazanma ve ders alma dışında övünülecek tarafının bulunmadığını belirterek, darbe girişimleri noktasından önceki hükümeti ağır bir şekilde eleştirmiştir:

*“Geçen süre içinde Devlet otoritesinin duçar olduğu ve tarihimizde pek de örneği bulunmayan zaafın gidererek Cumhuriyet'e onun kurum ve ilkelerini tam bir saygının en kısa zamanda fert ve toplumumuzun bütün davranışlarını hakim kılınmasında İkinci Karma Hükümetin her türlü çabayı harcı varak üstün bir başarı kazanmasını temenni ederiz. Rejim aleyhtarı akım ve hareketler karşısında Birinci Karma Hükümete hakim olan davranışı Yeni Karma Hükümete de sirayet etmemesi temennisiyle... Türkiye'de ihtilalci sosyalizmin açıktan savunulduğu yegane devir Birinci Karma Hükümetin iktidarda bulunduğu süreye rastlamaktadır...”<sup>39</sup>*

Uzun konuşmalardan sonra söz alan İsmet İnönü yapılan tüm eleştirileri dikkate alacaklarını dile getirdikten sonra;

*“Büyük Mecliste bulunan partilerin hepsi, milletvekillerinin ve senatörlerin hepsi, Türkiye'nin siyasi tekamül hayatında büyük bir davanın peşindedirler. Türkiye'yi medeni, Garpli usullerle demokratik rejim içinde yürütmek, ilerletmek, kalkındırmak ve selamette*

<sup>37</sup> CSTD, C:4, B:76, 4.7.1962, s.360.

<sup>38</sup> CSTD, C:4, B:76, 4.7.1962, s.367.

<sup>39</sup> CSTD, C:4, B:76, 4.7.1962, s.372.

*bulundurmak iddiasındadırlar. Büyük Millet Meclisi üyelerine, siyasi partilerimize bu davalarında muvaffak olmaları ve başarıya ulaşmaları için hükümet olarak her türlü hizmeti yapmaya ve emirlerinde bulunmaya çalışacağız. Hükümetin icraatında sizlerin daima irşatlarınıza, ikazlarınıza ve murakabenize muhtacız...*” sözleriyle hem demokrasi vurgusu yapmış, hem de Senatonun hükümet çalışmalarının yürütülmesi için önemini belirterek konuşmasını bitirmiştir.<sup>40</sup>

II. Koalisyon doğarken Senatonun büyük umutlarının olduğunu söylemek bu konuşmalar doğrultusunda mümkündür. Hükümet programı okunduktan sonra Mecliste güven oylaması yapılmış ve CHP ile iki küçük partinin (CKMP ve YTP) koalisyonuna dayanan yeni bir kabine kurduğu yeni hükümet döneminde kısmi bir genel afa anlaşma olmuştur ama buna rağmen bu koalisyon birincisinden daha pürüzsüz şekilde çalışmamıştır. Partiler arasında birçok anlaşmazlık çıkmış ve en büyük anlaşmazlık konusu; İnönü'nün, Anayasa'nın talep ettiği reformların bir parçası olarak ortaya atıp desteklediği Tarım Vergisi Teklifi ve Toprak Reformu Yasa Tasarısı olmuştur.

10 Eylül 1962'de alınan bir kararla, MBK yönetiminin doğudan sürdüğü 55 toprak ağasının dönmesine izin verilerek, bu yörelerde bir Toprak Reformu uygulanması olanağı ortadan kaldırılmıştır.<sup>41</sup>

Bu dönemde senatörler arasında gerginlikler de yaşanmıştır. İlk dönemlerde tartışmalar genelde tabii senatörler ve koalisyonda olmayan AP'liler arasında olmuştur. Bunlardan bazıları kavgaya kadar gitmiştir. Özellikle tabii senatörlerin AP'li ve YTP'lileri aşağılama tutumları devam etmiştir. Bunlardan birisi 18 Eylül 1962 tarihinde Emeklilik Yasası ile ilgili yapılan görüşmelerde yaşanmıştır. Bu görüşmelerde AP'li senatörler salonu terk etmek isteyince, CHP'li senatörler ve tabii senatörlerden tepkiler gelmiş, Tabii Senatör Mucip Ataklı YTP'li Osman Hacıbaloglu'nun üzerine giderek *“bu memlekette hırsızlar yaşamayacaktır, milletin parasını hırsızlara yedirmeyeceğiz...”* diyerek tepkisini ifade etmiştir. Doğal olarak buna alınan YTP'lilerden Halit Açar, Ataklı'ya bu sözleri söylemeye hakkının olmadığını söyleyince, Ataklı Açar'ın üzerine yürümüş ve ciddi bir kavga yaşanmıştır.<sup>42</sup> Nitekim olay üzerine düzenlenen grup toplantılarında AP'lilerin tahrikçi olduğu yönünde demeçler verilmiştir. AP'li Senatör Nedim Evliya, gazetelerin

<sup>40</sup> CSTD, C:4, B:76, 4.7.1962, s.410.

<sup>41</sup> Cumhuriyet, 11.9.1962, s.1.

<sup>42</sup> Milliyet, 19.9.1962, s.7.

tahrikçi yayınlara son vermesi gerektiğini grubunda vurgulamıştır. CHP grubunda özellikle Kemal Demir'in ifadeleri ilginçtir. AP'nin bu saldırgan tutumunun ve tabii senatörlere karşı yapılanlar saldırılarının, CHP'nin rejimi korumak için olabildiğince hoşgörülü davranmasından kaynaklandığını ifade etmiştir. Bahri Soyer de hükümet tedbir almazsa demokratik rejimin akıbetinin kestirilemeyeceği tehdidinde bulunmuştur.<sup>43</sup> Sonuçta mahkum emeklilerin ailelerine maaş bağlanmasına yönelik yasa kabul edilmiş ve Meclise gönderilmiştir.

Bu arada, ordudaki huzursuzluğun önu bir türlü alınamamıştır. 1963 baharında eski DP'lilerle ilgili bir kısmî af çıkarılmış, bu da orduda yeni kaynaşmalara neden olmuştur. Emekliye sevk edilen "22 Şubatçılar", çalışmalarını açıkça sürdürerek yeni planlar hazırlamışlardır. Önce "Beş Subay Olayı" patlak vermiştir. "Genç Kemalistler Ordusu" adına bildiri dağıttığı ileri sürülen 5 subay tutuklanmıştır.<sup>44</sup> Tabii bu siyasi ortamı gerginleştirmeye yetmiştir. Senatoda bu konuya fazla değinilmemiştir. Sadece YTP'li Senatör Cemal Tarlan olup biteni endişeyle seyrettiklerini belirterek, olayla ilgili ayrıntılı bilgi alamadıklarından yakınmıştır.<sup>45</sup> Nihayet, 21 Mayıs 1963'te patlak veren yeni bir darbe girişimi, sivil yönetimi bir kez daha tehlikeye atmıştır.<sup>46</sup>

Bu süreçte Tabii Senatör Mucip Ataklı'dan ilginç bir öneri gelmiştir. 28 Nisan Olayları'nı anmak için toplanan gruba konuşan Ataklı, Kemalist düşünceler dışındaki düşünceleri tasfiye etmek için parlamentonun ve siyasi partilerin faaliyetlerine son vermek gerektiğine dair ifadeler kullanmıştır. İnönü'ye Fransız De Gaulle gibi olağanüstü yetkiler verilmesini teklif etmiştir.<sup>47</sup> Bu konuşma çeşitli kesimlerden büyük tepki toplamıştır. Daha sonra Senato gündeminde konuşulan bu olayla ilgili Ataklı, partiler demokrasiyi dejenere eder ve kamuoyunda şüpheler oluşturursa, demokrasiyi kurtarmak için parlamentonun dış baskılara maruz kalmadan, birlikte siyasi partilere bir düzen vermeye ve partilerinin iç bünyelerini demokratik düzenin icaplarına uydurmaya çalışmasının hem hukukî hem de zaruri olduğunu belirtmiştir.<sup>48</sup>

---

<sup>43</sup> **Milliyet**, 19.9.1962, s.1.

<sup>44</sup> **Milliyet**, 22.4.1963, s.1.

<sup>45</sup> **CSTD**, C:11, B: 61, 25.4.1963, s.103.

<sup>46</sup> **Milliyet**, 22.5.1963, s.1.

<sup>47</sup> **Milliyet**, 29.4.1963, s.7.

<sup>48</sup> **CSTD**, C:11, B: 62, 30.4.1963, s.135.

Kasım 1963'teki yerel seçimlerde AP net bir zafer kazanınca koalisyonun kaderi belli olmuştur. İki küçük parti koalisyondan ayrılmak istemişlerdir. Bakanlarını kabineden çekince İnönü'nün istifa etmekten başka seçeneği kalmamıştır. Nitekim Başbakan İnönü, Başkan Kennedy'nin Washington'daki cenaze töreninden döndükten sonra 2 Aralık 1963'te istifa etmiştir ve II. Koalisyon Hükümeti bu şekilde sona ermiştir.<sup>49</sup>

### **3-CHP-Bağımsızlar Azınlık Hükümeti ve 1964 Senato Seçimleri**

Türkiye Cumhuriyeti'nin 27. hükümeti olan İnönü Hükümeti'nin istifasından sonra yeni hükümeti kurma çalışmaları başlamış, bu bağlamda Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'ya 28. hükümeti kurma konusunda teklif getirmiştir.<sup>50</sup> Bu dönemde tüm bunalımlara karşın, sivil yönetim yönünde yine de ilerleme kaydedildiğinin en önemli göstergesi, yeni hükümeti kurma görevinin AP lideri Ragıp Gümüşpala'ya verilmesidir. Bu, ordu hiyerarşisinin artık belli bir çoğulculuğa izin verecek kadar kendi gücünden emin hale geldiğinin işaretidir.<sup>51</sup> Ancak Gümüşpala, derhal seçim yapılmasını isteyerek bu teklifi reddetmiştir. Bunun üzerine yeni hükümeti kurma görevi Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından İnönü'ye verilmiştir.<sup>52</sup> CHP grubu yeni hükümeti kurma konusunda İnönü'ye tam destek vermiştir. İnönü, yeni hükümeti kurmak için CKMP, YTP ve bağımsızlardan destek aramış, CKMP yeni hükümete katılmama kararı verirken, YTP ise prensip olarak İnönü Hükümeti'ne katılma kararı almıştır.<sup>53</sup>

2 Aralık'ta istifa eden İnönü tekrar hükümeti kurma görevini kabul etmek zorunda kalmıştır. İnönü, 23 Aralık 1963'te, Meclisteki 33 bağımsızla bir kabine kuracağını ilan etmiştir. CHP bağımsızlarla birlikte 208 oya sahiptir ve çoğunluk için 18 kişi eksiktir. Bu arada 24 Aralık 1963'te Kıbrıs'ta meydana gelen olaylar tam da ülkenin hükümeteşiz kaldığı bir döneme denk gelmiştir. 25 Aralık 1963'te kurulan III. İnönü Hükümeti, yalnızca CHP ile bağımsızlardan oluşan bir azınlık hükümetidir.

---

<sup>49</sup> **Milliyet**, 3.12.1963, s.1.

<sup>50</sup> **Cumhuriyet**, 11.12.1963, s.1.

<sup>51</sup> Eroğul, "Çok Partili...", s.142.

<sup>52</sup> **Milliyet**, 15.12.1963

<sup>53</sup> **Cumhuriyet**, 21.12.1963, s.1.

İnönü, Türkiye ile Yunanistan arasında açık bir çatışma tehlikesi olan Kıbrıs krizinin yükselen gerilimi ortasında yeni kabineyi sunmuştur.<sup>54</sup>

Hükümette Cumhuriyet Senatosundan İbrahim Saffet Omay ve Nüvit Yetkin (17.03.1964-20.02.1965) Devlet Bakanı, Mustafa Sedat Çumralı (25.12.1963-15.12.1964), Sırrı Atalay (15.12.1964-20.02.1965) Adalet Bakanı, Abdurrahman Ferit Alpiskender Ulaştırma Bakanı (25.12.1963-15.12.1964), Ferit Melen Maliye Bakanı olarak görev almıştır.<sup>55</sup>

Hükümet programı Kıbrıs gerginliğinin gölgesinde 30 Aralık 1963'te okunmuştur. Hükümetin kabul edilmeme tehlikesi vardır. Özellikle Kıbrıs krizi devam ederken, yeni bir kriz olasılığı karşısında YTP lehte oy kullanmaya karar vermiştir. Bu destek üzerine III. Koalisyon 175'e karşı 225 oyla güvenoyu almıştır.<sup>56</sup>

1964 yılında Senatoyu ve hükümeti en çok meşgul eden olay Kıbrıs sorunu ve ünlü "*Johnson mektubu*" olmuştur. Hükümette genç CHP'liler çoğunluktadır ve bir reform hükümeti görüntüsü vardır.<sup>57</sup> 3 Ocak 1964'te İnönü Senatoda konuşmuş ve durum değerlendirmesi yapmıştır. Senatoda genelde yapılan eleştiriler, koalisyonların kısa sürmesi ve hükümet programının diğerlerine benzemesi üzerine olmuştur. İnönü'ye göre karma hükümetler çok gergin duygular içinde birbirinden çok uzak kalmış siyasi oluşumları bir arada çalıştırmak amacını gütmektedir. Geçen iki sene zarfında partilerin bir arada çalışmasıyla vatandaşlar arasında da mevcut uzaklığı azaltmak görevini oldukça iyi bir şekilde görmüşlerdir.<sup>58</sup> Senatodaki genel düşünce ise hükümetin içinde bulunulan zor durumdan bir an önce kurtularak ülke için daha verimli bir çalışma sergilemesidir.

Hükümet kurulduktan sonra, 21 Şubat 1964 günü İsmet İnönü'ye bir suikast girişimi olmuştur. Bu suikast Mesut Suna isimli bir kişi tarafından gerçekleştirilmiştir. İnönü'yü öldürmeye çalışan Kayserili elektrik teknisyeni Mesut Suna'nın Kayseri AP teşkilatı üyesi olduğu öne sürülen haberler yazılmış ve suikastçının suikastı 27 Mayıs'ı ve DP'lilere yapılanları bir türlü içine sindiremediğinden gerçekleştirdiği gazetelerde yer bulmuştur.<sup>59</sup> AP Genel Sekreteri

<sup>54</sup> *Cumhuriyet*, 26.12.1963, s.1.

<sup>55</sup> Çoker, "*Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri...*", s.709-712.

<sup>56</sup> Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, Çev: Ahmet Fethi, 3. Bs, İstanbul, Hil Yayınları, 2007, s.276.

<sup>57</sup> Karavelioğlu, *a.g.e.*, s.188.

<sup>58</sup> *CSTD*, C:17, B:23, 3.1.1964, s.195.

<sup>59</sup> *Cumhuriyet*, 24.2.1964, s.1.

Manisa Senatörü Orhan Gördes de partilileri ile yaptığı bir konuşmada “*bu suikast İnönü'nün tertiplelediği bir oyundur*” demiş; İnönü ise “*suikastta AP'lilerin olduğunu ihtimal vermiyorum*” diyerek gerginleşen ortamı yumuşatma yoluna gitmiştir.<sup>60</sup>

Bu olay Senatoda görüşülmüştür. Kimi ifadelerde olay bir rejim sorunu haline getirilmiştir. Tabii Senatör Osman Köksal rejimin temel felsefesini “*Türkiye'yi ya Atatürk ve 27 Mayıs ilkelerine bağlı olanlar idare edecek veya 27 Mayıs ve Atatürk ilkelerine karşı olanlar hakim olacaktır*” diye açıklayarak, 27 Mayıs'ı ve Atatürk ilkelerini özdeşirmiş ve birbirinden kopmaz bir bütün olarak ortaya koymuştur.<sup>61</sup>

Kontenjan Senatörleri adına konuşan Sadi Koçuş da olaya aynı pencereden bakarak bir milli kahramanın şahsında, bir milletin kaderine, temeli Atatürk ilkelerine ve 27 Mayıs'a dayanan bir rejimin bekasına ve bir tarihin seyrine sıkılmış olan kurşunları bütün bir millete yöneltmiş sayacaklarını belirtmiştir.<sup>62</sup>

MBG adına söz alan Tabii Senatör Fahri Özdilek ise Atatürk ilkelerine ayak uydurmayı kavrayamayanların, 27 Mayıs'ı anlayamayanların, kendilerinden olmadıklarını bilmenin zamanının geldiğinden söz ederek aslında üstü örtülü olarak DP çizgisinden gelenleri veya 27 Mayıs'a karşı çıkanları dışlayan bir ifade kullanmıştır.<sup>63</sup> Bu ifadeler karşısında AP'li İhsan Sabri Çağlayangil olayı kınadıktan sonra, işin içyüzünün aydınlanması gerektiğini ve rivayetlere dayanan iddialarla soruşturmanın seyrini değiştirmenin gereksiz olduğunu dile getirmiştir.<sup>64</sup>

Senatoda bu tepkiler seslendirilirken, soruşturma sonunda zanlı 20 yıl 6 ay hapisle cezalandırılmıştır. Kendisine yardım eden 4 zanlıya da ufak cezalar verilmiştir. Savcıların ifadelerinde bu olayın Kubilay olayıyla eşdeğer olduğu basına yansımıştır.<sup>65</sup>

Bu dönemde Cumhuriyet Senatosu için ilk yenileme seçimi yapılmıştır. Seçim Yasası'na göre Senatosu yenileme seçiminin 1963'de yapılması gerekmektedir. Ancak Cumhuriyet Senatosu yenileme seçimlerinin ve onlara bağlı olarak ara seçimlerinin açık parlamento üyeliklerinin belirli bir ortalama sayıyı

---

<sup>60</sup> **Milliyet**, 25.2.1964, s.1.

<sup>61</sup> **CSTD**, C:19, B:46, 25.2.1964, s.64.

<sup>62</sup> **CSTD**, C:19, B:46, 25.2.1964, s.65.

<sup>63</sup> **CSTD**, C:19, B:46, 25.2.1964, s.66.

<sup>64</sup> **CSTD**, C:19, B:46, 25.2.1964, s.65.

<sup>65</sup> **Milliyet**, 18.6.1964, s.1.

geçmeyecek bir zaman aralığıyla, her iki yılda bir yapılması kuralı tam bir işlerlik kazanamamıştır. Ayrıca 17.4.1964 Günlü Ve 447 Sayılı Yasa ile Senato seçimlerinde uygulanan çoğunluk usulü yöntemi değiştirilmiş ve ikinci Meclis içinde nispi temsil usulü benimsenmiştir. Böylece, seçim sistemleri açısından iki Meclis arasında bir fark kalmamıştır. 14.7.1965 Günlü ve 656 Sayılı Yasa, milli bakiye usulünü, aynı şekilde yine her iki Meclis için öngörmüştür.<sup>66</sup>

Bu yasadan sonra yapılan 1964 Senato seçimlerinde katılma oranı, birdenbire büyük bir düşme göstermiştir. Düşme oranı, 1961'e göre % 21,2'dir. Ve katılım oranı % 60,2 olmuştur. Aslında Senato seçimleri, iktidar değişikliği konusunda fazla bir önem taşımadığı için kısmi Senato seçimlerinin önemi daha da azdır. Oran düşüklüğünde de en büyük neden olarak bu durum görülmüştür.<sup>67</sup> Öte yandan ilk Cumhuriyet Senatosu yenileme seçiminin Ekim 1963 yerine 7 Haziran 1964'te yapılması yüzünden Türkiye'de hemen hemen her yıl seçim yapılması gibi bir durum ortaya çıkmıştır. Böylece bozulan seçim takvimini düzeltmek amacıyla 17 Nisan 1970 tarih ve 1254 Sayılı Yasa ile 1961 Anayasası'nın 73. maddesi Cumhuriyet Senatosu yenileme seçimleriyle Millet Meclisi genel seçimleri arasında bağlantı kuracak biçimde değiştirilmiştir.<sup>68</sup> 7 Haziran 1970 günü yapılması gereken Cumhuriyet Senatosu yenileme seçimleri de bu değişiklik nedeniyle Anayasa'ya eklenen geçici 11. madde ile geriye bırakılmıştır.<sup>69</sup>

Seçim öncesinde özellikle Doğu Anadolu'da YTP'nin yerini AP'nin aldığı yönündeki tahminler gazetelerde yer almıştır.<sup>70</sup> Kemal Satır ise bir açıklama yaparak Doğu illerinin %80'inin CHP'li senatörler tarafından kazanılacağını ifade ederek söylentilere karşı meydan okumuştur.<sup>71</sup> CHP seçimler öncesinde özellikle dinin istismar edildiği yönünde bir kampanya yürütmüş; İnönü, gazetecilere verdiği demeçte "*Atatürk ilkelerine tecavüz aşırı hal alıyor diyerek*", DP geleneğinden gelen partileri eleştirmiştir.<sup>72</sup> Milliyet gazetesi ülke çapında yaptığı araştırma sonucunda AP'nin 32, CHP'nin 18, YTP'nin ise 1 senatörlük kazanacağını duyurmuştur ki

---

<sup>66</sup> Eroğul, "**Türk Anayasa Düzeninde...**", s.16.

<sup>67</sup> Türk, **a.g.m.**, s.82.

<sup>68</sup> 25.5.1961 Gün Ve 306 Sayılı Milletvekili Seçimi Kanununun 9. Maddesinin 9. Bendinin Yürürlükten Kaldırılması Hakkında Kanun, **Resmi Gazete**, 22.5.1970, No: 13478.

<sup>69</sup> Hikmet Sami Türk, "Açık Parlamento Üyeliklerinin Ara Seçimleri Yoluyla Ya Da Yedeklerle Doldurulması", **AÜHF Dergisi**, C: XXXVIII, No: 1-4, 1981, s.22.

<sup>70</sup> **Milliyet**, 2.6.1964, s.1.

<sup>71</sup> **Milliyet**, 3.6.1964, s.1.

<sup>72</sup> **Cumhuriyet**, 3.6.1964, s.1.



seçim sonuçlarını büyük oranda doğru tahmin etmiştir. Ancak tüm bu yarış sürerken AP lideri Ragıp Gümüşpala'nın kalbi bu tempoya dayanamamış ve Gümüşpala İstanbul'da kaldığı otel odasında vefat etmiştir. Milliyet yazarı Abdi İpekçi köşe yazısında Gümüşpala'nın iyi niyetli çalışkan bir insan olduğunu, ancak bazı siyasi çevreler tarafından doğru anlaşılmadığını ifade etmiştir.<sup>73</sup>

Bu olayın şoku atlatılmış ve seçimler yapılmıştır. Seçim sonuçlarına göre AP 31, CHP 19, Bağımsızlar 1 üyelik kazanmışlardır.<sup>74</sup> Bu sonuçlar Senatoda AP'nin üstünlüğünün devam edeceğinin ve 1965 seçimlerinde tek başına iktidara geleceğinin bir göstergesidir. Bununla birlikte CKMP'nin ve YTP'nin hiç senatör çıkarmaması bu dönemde izledikleri politikaların halk nezdinde rağbet görmediğine kanıt olabilir. Sonuçlar üzerine AP Genel Başkan Yardımcısı Faruk Sükan Senato seçimlerinde oyların %60'ını aldıklarını ve hali hazırdaki iktidarın artık azınlık olduğunu ifade etmiştir.<sup>75</sup> CHP'li Turhan Feyzioğlu seçimlerin beledikleri gibi geçtiğini ve CHP'de bir gerileme olmadığı beyanatını vermiştir. CKMP Başkanı Ahmet Oğuz doğru yolda olduklarına inandıklarını dile getirirken, YTP Genel Sekreteri Turhan Kapanlı ise bu sonucu tahmin ettiklerini ifade etmiştir.<sup>76</sup>

Seçimlerden sonra Senatoda AP 79, CHP 45, YTP 11, CKMP 4, MP 4, bağımsızlar 7, tabii senatörler 19 koltuğa sahip olmuştur. Böylelikle AP Senatonun nerdeyse yarısına hakim bir pozisyona gelmiştir.<sup>77</sup>

Ragıp Gümüşpala'nın ani ölümü üzerine AP, kongreye gitmek zorunda kalmıştır. Bu olay AP'nin hem Mecliste hem de Senatoda nasıl politikalar izleyeceğinin belirlenmesi açısından çok önemli bir yere sahiptir.

İlk önce Emekli Orgeneral AP Senatörü Tekin Arıburun'un aday olması istenmiştir. Arıburun bu teklifi kabul etmiştir. Gümüşpala'nın yerine yine asker kökenli birinin aday gösterilmesi belki de AP'lilerde devam eden bir askeri müdahale korkusunun ürünü olabilir. Ancak Arıburun'un hitabetinin çok zayıf olması ibreyi Sadettin Bilgiç ve Süleyman Demirel'e çevirmiştir.<sup>78</sup>

Kongre 27 Kasım 1964'te Ankara'da yapılmıştır. Adaylardan Demirel 1072,

---

<sup>73</sup> *Milliyet*, 6.6.1964, s.1.

<sup>74</sup> DİE, **1950-1965 Milletvekili ve 1961,1964 Cumhuriyet Senatosu Üye Seçimleri Sonuçları**, Ankara, 1966. s. 22-37.

<sup>75</sup> *Cumhuriyet*, 8.6.1964, s.1.

<sup>76</sup> *Cumhuriyet*, 9.6.1964, s.1.

<sup>77</sup> *Cumhuriyet*, 10.6.1964, s.1.

<sup>78</sup> Ertuğ, a.g.e., s.98.

Bilgiç 552, Arıburun ise 39 oy almış; Demirel 40 yaşında genç bir Genel Başkan olarak AP'nin başına geçmiştir.<sup>79</sup>

Süleyman Demirel, AP Genel Başkanı sıfatını kazanır kazanmaz ziyaretlere, temaslara girişmiştir. Önce Cumhurbaşkanı Gürsel'le görüşmüş ve Gürsel Demirel'e “*siz rejimin teminatısınız*” diyerek övgüsünü belirtmiştir.<sup>80</sup> Sonra MBG'ye giderek ve tabii senatörlerle de görüşmüştür. İki saat süren görüşmede rejim ve huzur üzerine görüşüldüğü basına yansımıştır.<sup>81</sup> Toker'e göre Demirel tabii senatörlerin yüreğine su serpmiş kendi yönetimindeki AP'den onlara hiçbir kötülük gelmeyeceğini vurgulamıştır.<sup>82</sup>

Süleyman Demirel'in liderliği ile birlikte AP kendisini daha net tanımlama yoluna girmiştir. Bu tarihten sonra, AP'nin ekonomik, siyasal ve sosyal alanlarda kendini tanımlama uğraşısına daha fazla vakit ayırdığı görülmüştür. Demirel sonrası AP, 1964 öncesi AP'ye kıyasla, ekonomik ve siyasal alanlarda ne yapmak istediğini bilen bir parti görüntüsü vermeye başlamıştır. 1964 sonrası siyasal ortamın nispi olarak "normalleşmesinin" de mühim rolü olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Gümüşpala ve arkadaşlarının uğraşmak zorunda kaldıkları birçok mesele -örneğin partinin açık tutulmasını sağlamak- 1964 sonrasında gündemde dahi değildir. Bu durum AP'li senatörlerin Senatoda daha etkin bir rol üstlenmelerinin önünü açmıştır.<sup>83</sup> Bu yönüyle Demirel'in AP'nin başına geçmesiyle AP'nin Senato Grubu'nda da ciddi bir değişim yaşanmıştır. Bu çerçevede eski genel başkan Gümüşpala'nın yumuşak politikalarının yerini Demirel'in nispeten sert ve tuttuğunu koparan politikaları almış, 1961 seçimlerinde tam teşkilatlanmamış AP, 1965 seçimlerine daha organize bir şekilde girmiştir.

AP'de bu gelişmeler yaşanırken III. İnönü Hükümeti'nin sunduğu 1965 Bütçesi, Demirel önderliğindeki AP için en güzel mücadele alanı olmuştur. İnönü için bütçe oylaması bir güven oylaması gibi olmuştur. Eğer oylar 226'nın altında kalırsa, hükümetin mutlak çoğunluğu yitirdiği ortaya çıkacak ve İnönü de o zaman istifa edecektir.<sup>84</sup>

---

<sup>79</sup> Cumhuriyet, 28.11.1964, s.1.

<sup>80</sup> Milliyet, 2.12.1964, s.1.

<sup>81</sup> Milliyet, 11.12.1964, s.1.

<sup>82</sup> Toker, “Demokrasimizin...1961-1965”, s.221.

<sup>83</sup> Demirel, “Adalet Partisi...”, s.39-40.

<sup>84</sup> Ali Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, 2. Bs, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1987, s.306-307.

13 Şubat 1965'te her şey bir anda belli olmuştur. Parlatentonun dinleyici sıraları, generaller, yüksek bürokratlar ve teknokratlar, merkezi simgeleyen hemen her kesimle doldurulmuştur. Bütçe oylama bittiği zaman CHP liderine karşı 225 kırmızı oy kullanıldığı görülmüştür. İnönü ise 197 oy almıştır. AP, YTP, CKMP güçler kırmızı oy vermişlerdir ve bunun üzerine İnönü istifa etmiştir.<sup>85</sup>

#### **4-Suat Hayri Ürgüplü Hükümeti**

CHP-Bağımsızlar Koalisyonu'nu bütçe oylaması sırasında düşüren AP, YTP, CKMP ve MP daha önce anlaşmaya vardıkları bir koalisyon hükümeti kurmak için hemen görüşmelere başlamışlardır. Koalisyon hükümetine tarafsız bir başbakan bulma arayışına girilmiştir. Adaylar arasında Prof. Dr. Kemal Kurdaş, Prof. Dr. İhsan Doğramacı, Prof. Dr. Ömer Celal Sarç'ın isimleri geçmiştir. Sonunda dört parti AP listesinden bağımsız senatör seçilen Suat Hayri Ürgüplü üzerinde anlaşmışlardır. 16 Şubat 1965 günü Cemal Gürsel, Ürgüplü'yü hükümeti kurmakla görevlendirmiştir.<sup>86</sup>

Hükümette Cumhuriyet Senatosundan Suat Hayri Ürgüplü Başbakan, Mustafa Hazım Dağlı Milli Savunma Bakanı, İzzet Gener İçişleri Bakanı, Mustafa Macit Zeren Ticaret Bakanı, Turhan Kapanlı Tarım Bakanı, Kazım Yurdakul Ulaştırma Bakanı olarak görev yapmıştır.<sup>87</sup>

İnönü bu hükümetin kuruluşu dolayısıyla 25 Şubat 1965 günü CHP ortak grubu toplantısında geçen hükümetler döneminin genel bir değerlendirmesini yapmıştır. Bu değerlendirme CHP'nin demokrasiye bağlılığının vurgulanması noktasında önemlidir. İnönü bu konuşmasında şunları söylemiştir:

*“Hükümetin istifası, CHP hükümetini düşürmek için aylardan beri beslenen arzunun ve yapılan teşebbüslerin sonunda meydana çıkmıştır. 1961 seçimlerinden sonra demokratik rejimin yürüyüp yürümeyeceği, esaslı bir şüphe altındaydı. Biz CHP olarak, demokratik rejimin yürüyeceğine 1945'ten beri olduğu gibi, 1961'de de temiz yürekle inandık. Bu inançla 1961 nispi temsil neticelerinden sonra vazife alır almaz, demokratik hükümetleri kurmaya teşebbüs ettik. Bu hükümetlerin her biri demokratik rejimin mahsulü ve millî iradenin icabıdır. Bunların hepsinde bütün siyasi partilerin iktidarda ortak veya iktidar karşısında muhalefet olarak, millet iradesine müstenit hükümet telakkisinde bir itirazları olmamıştır ve olması, tabiatıyla mümkün değildi. Bu sözleri söylememin sebebi yeni*

<sup>85</sup> Cumhuriyet, 14.2.1965, s.1.

<sup>86</sup> Cumhuriyet, 15-17.2.1965, s.1.

<sup>87</sup> Cumhuriyet, 26.2.1965, s.1.

*hükümetin kurulmasında milli iradeye müstenit ilk hükümet gibi, bazı çevrelerde veya beyanlarda yapılan işaretleri tashih etmektir. Memleketin tarihinin ve memleketin siyasi hayatının yanlış bir kayıt yapmaması için bu sözleri söyledim...*<sup>88</sup>

Dördüncü Koalisyon'un politikası, dört partinin anlaşmasında ve 26 Şubat 1965'te Mecliste okunan hükümet programında ana hatlarıyla belirtilmiştir. Hükümet temel politikalar yanında, Atatürk ilkelerine dayalı Anayasa'nın üstünlüğünü, 27 Mayıs'ın meşruluğunu ve milli iradeyi korumaya, ülkedeki aşırı eğilimlerle savaşılmaya, toprak reformu yasasını çıkarmaya, ekonomik politikayı karma ekonomi ilkelerine ve kalkınma planına dayandırmaya, komşu devletlerle iyi ilişkiler kurmaya söz vermiştir.<sup>89</sup>

Hükümet programı Senatoda 3 Mart 1965'te görüşülmüştür. CHP grubu adına söz alan Mehmet Hazer, kurulan hükümetin birbirine zıt maksatlar güden partilerden kurulmuş, adına kah seçim hükümeti kah rey hükümeti denilen bir birleşim olduğunu ve aynı mirastan pay almak isteyen zıt menfaatli ortaklardan kurulduğunu dile getirmiştir. Genel hatlarıyla programın, pembe vaatlerle örtülü suni bir buket manzarası ve havası verdiğini, programda yer alan birçok prensip ve görüşlerin ortak partilerin bazılarında tamamen, bazılarında da kısmen yabancı olduğuna vurgu yaptıktan sonra CHP'nin demokratikleşmeye sağladığı katkılardan söz etmiştir.<sup>90</sup>

Kontenjan Senatörü eski MBK'lı Osman Köksal hükümet programında Anayasa'da ifadesini bulan Atatürk ilkelerinin, devrimlerin ve 27 Mayıs'ın meşruiyetinin temel esaslar olarak kabul ve ilanını memnuniyetle karşıladıklarına vurgu yapmıştır.<sup>91</sup>

MBG adına konuşan Fahri Özdilek ise programda birçok konuda açıklık bulunmadığını, çeşitli sektörlerle ait belirsiz konuları açıklama yerine; Toprak Reformu, Maden Yasası, Personel Yasası ve petrol fiyatları gibi milli çıkarlara sıkı sıkıya bağlı yasa ve kararlar hakkında Başbakan'ın açık ve tatminkar cevap vermesini istediklerini dile getirmiştir.<sup>92</sup> Aslında Özdilek'in konuşması kurulan yeni koalisyondan duyulan hoşnutsuzluğun bir ifadesidir.

<sup>88</sup> CHP, **Hükümet Değişikliği ve CHP'nin Görüşleri**, Ankara, Rüzgarlı Matbaa, 1965, s.8-9.

<sup>89</sup> **Cumhuriyet**, 1.3.1965, s.1.

<sup>90</sup> **CSTD**, C:25, B:49, 3.3.1965, s.378-379.

<sup>91</sup> **CSTD**, C:25, B:49, 3.3.1965, s.381.

<sup>92</sup> **CSTD**, C:25, B:49, 3.3.1965, s.382.

CHP’li Hıfzı Oğuz Bekata da kendi hükümetleri dönemlerini, rakamlar vererek değerlendirmiş, AP Senatörü Ahmet Nusret Tuna ise CHP’nin hükümetten istifa ederek şeref kazandığını söylemiştir.<sup>93</sup>

Başbakan Suat Hayri Ürgüplü ise programın samimi duygularla hazırlandığını ancak elinde sihirli değnek olmadığını ifade etmiştir.<sup>94</sup> Bu çerçevede Ürgüplü Hükümeti kalan sürede ülkeyi seçimlere götürmüştür.

Bütün bu gelişmelerin eşliğinde 1961-1965 dönemi ülkenin en istikrarsız geçen dönemlerinden bir olarak kayıtlara geçmiştir. Metin Toker’e göre 1961-1965 Meclisinde hep iki koalisyon olmuştur: Biri hukuki, biri fiilidir. Hukuken Meclis bir CHP - AP Koalisyonu, bir CHP - YTP - CKMP Koalisyonu kurmuş ve bir CHP - Bağımsızlar koalisyonunu desteklemiştir. Meclis İsmet Paşa’yı zaman zaman ayağa kalkarak heyecanla alkışlamış ama Mecliste ve Senatoda fiilen daima iki koalisyon olmuştur: 27 Mayıs’ı Türk milletinin meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnişi sayanların koalisyonu ile bunu gayri meşru bir askeri darbe sayanların koalisyonu. Bu koalisyonların kanatları partiler değildir. Her partide, hatta AP’de iki koalisyonun da mensupları bulunmuştur. Siyasi hayatın 1961-65 yılları arasında bu kadar dalgalı geçmesinin temelinde yatan neden de bu istikrarsızlıktır.<sup>95</sup> İnönü’nün 13.12.1964’te Parti Meclisinde yaptığı konuşmada “*Sizin bildiğiniz iki darbe girişimi var ancak biz on beş darbe girişimini daha hazırlık aşamasında engelledik*”<sup>96</sup> sözleri de 1961-1965 dönemi siyasi tahlili için önemli bir vurgudur. Türkiye böyle bir ortamda 1965 genel seçimlerine girmiştir.

### **5-I. AP Hükümeti ve 1966 ve 1968 Senato Seçimleri**

10 Ekim 1965 genel seçimleri, III. İnönü Hükümeti’nin Meclise kabul ettirdiği milli bakiye sistemine göre yapılmıştır. 1965 yılında yapılan genel seçimler öncesinde ilk kez Siyasal Partiler Yasası çıkarılmıştır. Yine seçimlerden önce 22 Ocak 1965’te CHP’nin yeni seçim yasası tasarısı yasalaşarak Türkiye’de ilk kez nispi temsil sistemine eklenen "milli bakiye" sistemi uygulanmaya başlanmıştır. Bu, küçük partilerin parlamentoda temsilini olanaklı kılan bir sistemdir. Böylece her bir oyun hesaba katılması amaçlanmış, seçim çevrelerinde değerlendirilemeyen oyların ulusal

<sup>93</sup> CSTD, C:25, B:49, 3.3.1965, s.389.

<sup>94</sup> CSTD, C:25, B:49, 3.3.1965, s.412.

<sup>95</sup> Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları: İnönü’nün Son Başbakanlığı, 1961-1965**, İstanbul, Bilgi Yayınları, 2. Bs., 1992, s.36.

<sup>96</sup> **Milliyet**, 14.12.1964, s.1.

bir seçim çevresinde birleştirilmesi öngörülmüştür. Bu sistem sayesinde, Türkiye tarihinde ilk kez sosyalist bir parti Türkiye İşçi Partisi (TİP), parlamentoya 14 milletvekili gönderebilmiştir.<sup>97</sup>

Bu yeni seçim sistemi AP'li Senatörler tarafından eleştirilmiştir. Mesela Bursa Senatörü İhsan Sabri Çağlayangil:

*"Meclisin terkihi 61 modeli. Halkın o günden bu güne ne tarafa teveccüh ettiği ise belli. CHP iktidarı bunu masa başında bölebilmek için yeni seçim yasaları getirdi. Halk iki kampa bölünmesin de, arada tampon partiler olsun mazeretiyle öyle bir seçim sistemi kabul ettik ki, milletin kaderini milletin büyük çoğunluğunu temsil eden partiler değil de küçük partilerin kararı tayin edecek. Bu partiler ne tarafa eğilirse o taraf tahterevallı gibi iktidara gelecek. Bu milli iradeyi adilane aksettiren bir sistem midir?"*<sup>98</sup> sözleriyle çekincelerini dile getirse de seçimlerden sonraki durum öne sürdüğü gibi olmayacaktır.

1965 seçimlerine giderken CHP'de siyasal yelpazedeki yerini "*Ortanın Solu*" olarak belirlemiştir. Bu nedenle CHP seçim öncesinde komünistlikle suçlanmış, "*Ortanın Solu Moskova'nın Yolu*" diye sloganlar yazılmıştır. CHP ise AP'yi gericiyi korumak ve dini siyasete alet etmekle suçlamıştır.<sup>99</sup> CHP, Demirel'in mason olduğunu da işlemiştir. Bunun üzerine AP Genel Başkanı, locadan mason olmadığını gösteren bir belge almak durumunda kalmıştır. Bu seçimler aynı zamanda Senatörlerin partileri adına sergiledikleri çabanın sonucunu görme açısından da önemlidir.<sup>100</sup>

1965 seçimleri AP'nin büyük bir başarı sağlayarak %53 oy ile Millet Meclisinde salt çoğunluğu (240 üyelik) sağlaması ile sonuçlanmıştır. CHP'nin büyük oy düşüşü yaşadığı (134 üyelik) bu seçimlerde, tüm oyların değerlendirilmesine imkan veren seçim sistemi sayesinde % 2.2 ile % 6 arasında oy alan 4 küçük parti de parlamentoda temsil hakkı kazanabilmiştir.<sup>101</sup> Bu oran; 1954 seçimlerindeki DP'nin aldığı oy oranından sonra Türk siyasi hayatında bir partinin tek başına aldığı en yüksek ikinci oy oranıdır. Zamanında DP'nin güçlü olduğu Ege ve Marmara'da, AP'nin kendi ulusal ortalamasının üzerinde oy alması, DP'nin gerçek mirasçısı

<sup>97</sup> Erol Tuncer, **Osmanlı'dan Günümüze Seçimler 1877-1999**, Ankara, TESAV Vakfı, 2002, s.213-218.

<sup>98</sup> İffet Aslan, **İktidar Adayları**, İstanbul, Gerçek Yayınları, 1965, s.12.

<sup>99</sup> Gevgilili, **a.g.e.**, s.322.

<sup>100</sup> Ertuğ, **a.g.e.**, s.107.

<sup>101</sup> Eroğul, "**Çok Partili...**", s.145.

olduğunu kanıtlamıştır. Buna karşılık, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da AP'nin oyları kendi genel ortalamasının altında kalmıştır.

1965 seçimlerinin en dikkat çekici yanı CHP'nin 1950'den sonra en az oyu bu seçimlerde alması ve bunun ileriki dönemlerde parti içi bölünmeyi ateşlemesi ile TİP'in sosyalist bir parti olarak Türk siyasi hayatında etkinliğinin hissedilmesidir. Bu seçim koalisyon dönemine son vererek AP'nin yeni bir hükümet kurmasını sağlamıştır.<sup>102</sup> CHP'nin gerek Meclis gerek Senato Grupları, 27 Mayıs'tan sonra bu ihtilalle doğrudan doğruya bir ilişkisi olmadığını kamuoyuna anlatamamıştır. Nermin Abadan'a<sup>103</sup> göre; CHP, askeri bir idarenin bütün işlem ve çalışmaları sonucundan tek sorumlu durumuna düşmüş ya da düşürülmüştür. 1961'den 1965 ilkbaharına kadar geçen üç buçuk yıllık sürede, tek başına iktidara sahip olamadığı halde, siyasi sorumluluğu yalnız başına üstlenmiştir. Özellikle tarafsızlarla girdiği III. Koalisyon döneminde vaat ettiği reformları gerçekleştirme imkanını bulamaması seçmenlerinde geniş ölçüde hayal kırıklığı oluşturmuştur. Ortanın Solu deyiminin seçmenler tarafından Marksist bir hüviyete bürünüldüğü gibi algılanması, ülke gerçeklerinin geniş kitlelerin kavrama seviyesine indirilemeyip, özellikle kırsaldaki vatandaşan kopuk, hizipleşmiş, kırgın ve isteksiz propagandalar yapılması başarısız seçim sonucunun en önemli gerekçeleri arasında sayılabilir.<sup>104</sup> Bu ağır yenilgiden sonra İsmet İnönü'nün istifa edeceği söylentileri çıkmıştır. Ancak İnönü reformları yapmadan siyaseti bırakmayacağını bir kez daha vurgulamıştır.<sup>105</sup>

1965 seçimlerinden sonra AP'nin tek başına iktidara gelmesi, partinin Genel Başkanı olarak Demirel'e hükümeti kurma yetkisi vermiştir. Bu hükümette Cumhuriyet Senatosundan Hidayet Aydıner Adalet Bakanı (01.08.1969-03.11.1969), Salih Ragıp Üner İçişleri Bakanı (01.08.1969-03.11.1969), İhsan Sabri Çağlayangil Dışişleri Bakanı, İbrahim Etem Erdinç Bayındırlık Bakanı (27.10.1965-03.04.1967), Mustafa Macit Zeren Ticaret Bakanı (27.10.1965-02.11.1966), Edip Somunoğlu Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı (27.10.1965-03.04.1967), Mehmet İzmen

---

<sup>102</sup> Ahmad ve Turgay, **a.g.e.**, s.299.

<sup>103</sup> Nermin Abadan 1978 - 1980 yılları arasında CHP'den kontenjan senatörü olarak görev yapmıştır.

<sup>104</sup> Nermin Abadan, **Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 seçimlerinin Tahlihi**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1966, s.179-180.

<sup>105</sup> **Cumhuriyet**, 16.10.1965, s.1.

Ulaştırma Bakanı (01.08.1969-03.11.1969), Haldun Mentешеođlu İmar ve İskan Bakanı olarak görev yapmıştır.<sup>106</sup>

Yeni kurulan hűkűmetin uygulayacađı politikalar da merak konusu olmuřtur. Programda AP'nin Anayasa'nın teminat altına aldıđı bűtűn temel hak ve hűrriyetlerin korunacađı, Tűrk milletine huzuru, refahı, mutluluk getirileceđi; űniversite ve yűksekűğretim kurumlarının geliřtirileceđi, hűkűmetin vicdan ve din hűrriyetini bűtűn vatandařların dođal ve kutsal hakları olarak gűreceđi; iřçi, ifti, sanayici ve esnaf kesimine yűnelik bir takım yeni dűzenlemeler yapılarak geliřmelerinin sađlanacađı; sosyal adalet ve sosyal devlet anlayıřını yerine getirileceđi, genel bir af yasařının çıkarılacađı gibi vaatler űne çıkmaktadır.<sup>107</sup>

Hűkűmet programı Senatoda 5 Kasım 1965'te gűrűřűlmeye bařlanmıřtır. Kontenjan Grubu adına konuřan Sadi Koçař hizmeti dűrt yıl sűrecek olan bu hűkűmetten bu programla bűtűn millete vaat ettikleri kadar fazla bir icraat beklemediklerini ve bu sűzlerin yerine getirilmesinin umduklarından fazlasını vereceđinden bahsetmiřtir.<sup>108</sup>

MBG adına konuřan Fahri Ŗzdilek, hűkűmetin anayasal dűzene saygı gűstermesi ve sahip çıkması halinde kendilerine destek vereceklerini, mevcut seçim sisteminde tek parti hakimiyetini gűlendirerek, deđiřik fikirlerin dillendirilmesini űnleyecek deđiřikliklerin űlke huzurunu bozacađını, kalkınma için bűyűk űmitler bađlanılan madenlerin milliyetçi bir gűrűř ile deđerlendirilmesi gerektiđini, Tűrkiye'ye gelen yabancı sermayeye karřı dikkatli olunması gerektiđini ve Toprak Reformu'nun yapılmasının űnemli olduđunu ifade etmiřtir.<sup>109</sup>

CHP adına sűz alan Hıfzı Ođuz Bekata ise Demirel Hűkűmeti'nin geçici, gűnlűk bařarılarla bel ve űmit bađlamaması, űlkenin siyasi ve ekonomik kalkınmasının gerektirdiđi temel űnlemlere cesaretle el atması gerektiđini belirterek, bu řansı iyi kullanması gerektiđini belirtmiřtir. Bu erevede AP'nin anayasal dűzene sahip çıkması gerektiđini, TRT gibi űzerk kurumların űzerkliđine

---

<sup>106</sup> oker, "Cumhuriyet Senatosu űyelerinin Ŗzgemiřleri...", s.709-712.

<sup>107</sup> Milliyet, 3.11.1965, s.7.

<sup>108</sup> CSTD, C:31, B:4, 5.11.1965, s.45.

<sup>109</sup> CSTD, C:31, B:4, 5.11.1965, s.63-64.



dokunulmamasını, özgürlüklerin kısıtlanmamasının önemli olduğunu dile getirmiştir.<sup>110</sup>

Başbakan Süleyman Demirel ise senatörlerin dile getirdikleri noktaları dikkate alacaklarını, demokrasi için her türlü aşırı cereyanlara karşı önlem alacaklarını, kalkınmaya öncelik vereceklerini yatırımlar yapacaklarını, yabancı sermayeye karşı olmadıklarını, özellikle tarım kesimine yönelik atılımlar yapacaklarını belirterek konuşmasını tamamlamıştır.<sup>111</sup>

Hükümet programı görüşmelerinde genel olarak hükümete karşı sert bir üslup yerine yapıcı tarzda önerilerde bulunulmuştur. Programdaki vaatlerin bir kısmı uçuk görünse de parti gruplarının ortak isteği bu vaatlerin en kısa zamanda yerine getirilmesi olmuştur. Süleyman Demirel'in kurduğu hükümet 172 ret 10 çekimser oya karşılık 252 oyla güvenoyu almıştır.<sup>112</sup>

Hükümetin kurulmasından sonra, Cumhuriyet Senatosuna başkan seçimi yapılmıştır. İki yıllık süresini dolduran Ürgüplü'nün boşaltacağı başkanlığa yeniden seçim yapılması gerekmiştir. Başkanlık seçiminde ortaya bir koşul sürülmüştür. Buna göre; "*başkan adayı, orgeneral, hiç değilse korgeneral bir kimse olmalıdır.*" Celal Altuğ'a (AP) göre Milli Birlikçiler, ömür boyu üyeliğini elde ettikleri Cumhuriyet Senatosunda; yirmi kişi olmalarına karşın, Meclisleri vesayet altında tutmayı, Senatoyu kendi nüfuz alanı yapmayı, Tabii senatörlüğün doğal bir gereği gibi görmüşlerdir. Bu düşünceden hareketle, yine Orgeneral Kazım Orbay'ı başkanlık adayı olarak ileri sürmüşlerdir. Milli Birlikçiler, CHP'lilerin desteği ile Orgeneral Kazım Orbay'ı seçirme baskısını sürdürmüşlerdir. Ancak bir sonuç alınamamıştır. Sorunu çözebilmek için AP grubundan, hiç değilse bir korgeneralin aday gösterilmesi Milli Birlik üyelerince ileri sürülmüş, AP Grubu'ndan Korgeneral Enver Aka olabilir diye imada bulunulmuştur. Tam 60 tur dönen seçimler sonucunda Tümgeneral İbrahim Şevki Atasagun başkan seçilmiştir. Ancak Senato bu kısır döngüden dolayı bir ay çalışma yapamamıştır.<sup>113</sup>

Bu arada Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel rahatsızlanarak Amerika'ya gitmiştir. Amerika'dan gelen birtakım haberler Senatoda yankı bulmuştur. Mebrure Aksoley'in Akşam gazetesinin 18-20 Şubat 1966 tarihli nüshalarında çıkan

<sup>110</sup> CSTD, C:31, B:4, 5.11.1965, s.65-71.

<sup>111</sup> CSTD, C:31, B:4, 5.11.1965, s.83-97.

<sup>112</sup> Cumhuriyet, 12.11.1965, s.1.

<sup>113</sup> Ertuğ, a.g.e., s.124-128.

Amerika'dan verilen haberlere göre Gürsel'in refakatinde gönderilen ve kendilerine en yakın olan bir şahsın gece kulüplerinde eğlendiği yönündeki demecine Dışişleri Bakanı Bursa Senatörü İhsan Sabri Çağlayangil, sözü edilen kişinin ismi geçen gece kulübünün nerede olduğunu bilmediği gibi, ne yalnız olarak ne başka birisi ile burada herhangi bir şekilde yemek yemediği ve buralara gitmediğinin Nasır Zeytinolu tarafından kendisine bildirildiğini söylemiştir.<sup>114</sup> Cemal Gürsel'in bitkisel hayata girmesi üzerine Konya Senatörü İzzet Birand tedavi edilmek üzere Amerika'ya giden Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in, yurda getirilmesini önermiştir.<sup>115</sup>

Bütün bunlar sürerken cumhurbaşkanının kim olacağı yönünde tartışmalar çıkmıştır. Özellikle partilerin yaklaşımları cumhurbaşkanı seçiminde oy kullanacak senatörlerin de görüşlerinin yönünü belirlemiştir. Bu çerçevede Süleyman Demirel ve Sadettin Bilgiç, Silahlı Kuvvetlere güvence verme olasılığını, Genelkurmay Başkanı'nı cumhurbaşkanı yapmakta görmüşlerdir.<sup>116</sup> Cevdet Sunay'ı "*bizim adayımız*" diye takdim eden ilk AP'li yönetici Sadettin Bilgiç'tir.<sup>117</sup> Cemal Gürsel'in komaya girdiğinin altıncı günü partiler, Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın cumhurbaşkanı adaylığı üzerinde anlaşmışlardır.<sup>118</sup>

Hatta Bilgiç bu seçimde faal rol almış, Cevdet Sunay'ın kontenjan senatörü olabilmesi için Kontenjan Senatörü Profesör Ragıp Üner ile görüşerek istifa etmesini sağlamış, bunun üzerine Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay, görevinden istifa etmesinin ardından Cumhurbaşkanı Vekili ve Cumhuriyet Senatosu Başkanı İbrahim Şevki Atasagun tarafından 14 Mart 1966'da Kontenjan Senatörlüğü'ne atanmıştır.<sup>119</sup>

Sunay 650 üyeli TBMM'de 477 üyenin oyu ile cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bu seçimde CKMP Genel Başkanı Türkeş de cumhurbaşkanlığı için adaylığını koymuş ve 11 oy almıştır. Genelkurmay Başkanlığına da Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Tural atanmıştır.<sup>120</sup> Cemal Gürsel ise 14 Eylül 1966 günü hayata gözlerini kapamıştır. 27 Mayıs'ı gerçekleştirenlerin defnedildiği gibi Anıtkabir'deki özel yere defni yapılmıştır.<sup>121</sup>

---

<sup>114</sup> CSTD, C:34, B:49, 22.2.1966, s.150.

<sup>115</sup> CSTD, C:35, B:63, 24.3.1966, s.556.

<sup>116</sup> Ertuğ, a.g.e., s.136.

<sup>117</sup> Bilgiç, a.g.e., s.73-75.

<sup>118</sup> Cumhuriyet, 14.2.1966, s.1.

<sup>119</sup> Cumhuriyet, 15.2.1966, s.1.

<sup>120</sup> Cumhuriyet, 29.3.1966, s.1.

<sup>121</sup> Cumhuriyet, 15.9.1966, s.1.

Cumhurbaşkanlığı seçimleri bu şekilde sonuçlanırken, 1965-1969 arasında ülkeyi yönetecek kabine uzlaştırma kabinesi olmaktan uzak kalmış, tam tersine AP içinde ve Senato Grubu'nda yeni sorunlar doğmasına sebep olmuştur. Parti içindeki güçlü pozisyonundan ve seçimlerde alınan sonuçlardan sonra cesaretlenen Demirel, Saadettin Bilgiç'i ve arkadaşlarını kabine dışında bırakmıştır. Böylece, Bilgiç grubunun dışında bırakılarak oluşturulan yeni kabine parti içinde kuvvetli bir muhalefetle karşı karşıya kalmıştır. Diğer taraftan kurulan kabinenin de zayıf bir kabine olduğu, kuvvetli bir icraata ve uzlaşmaya ihtiyaç duyulan bir dönemde böylesine zayıf bir kabine ile amaçlananın sadece Demirel'in parti içindeki tek adam olma isteğini pekiştirmek olduğu söylentileri yayılmıştır.<sup>122</sup> Ancak Bilgiç de karşı bir manevra yaparak hükümetin güvenoyu alamayacağını iddia etmiştir.<sup>123</sup> Bu öngörü bir sonraki seçimlerden sonra AP'nin kurulduğundan bu tarafa yaşadığı en ağır krizin gerçekleşmesinde etkin rol alacaktır. Bu söylentiler ilerleyen dönemde Senato Grubu'nda bazı tepkilere de neden olmuştur. Mesela AP Senatörü Emekli Amiral Tefvik İnci partisinden istifa etmiştir. İstifa ederken gerekçe olarak Demirel'in "*tek adam, tek fikir savaşı içinde olduğunu*" da ileri sürmüştür.<sup>124</sup>

1965 genel seçimlerinde AP'nin kazandığı başarıdan bir yıl sonra Senato seçimleri yapılmıştır. Bu seçimde de AP, 1965 seçimlerinde öne sürdüğü propaganda konularını tekrarlamıştır. En kısa zamanda genel af çıkarılacağını iddia ederek 27 Mayıs'a karşı çıkmış, Seçim Yasası'nın değiştirilmesini istemiştir.<sup>125</sup>

Seçimler için yaklaşık 2000 kilometre yol kateden CHP lideri İsmet İnönü ise dinin istismar edildiği, ülkenin bir din savaşına sürüklenmek istendiği, hükümete oy verenlerin bu vebali de üstlenmeleri gerektiği yönünde propaganda temaları işlemiştir. Bu seçimlerde öne sürülen birinci vurgu din istismarı olmuştur.<sup>126</sup>

5 Haziran 1966 günü kısmi Senato seçimleri 23 ilde yapılmıştır. Listedeki 5.466.284 seçmenin % 56,2'sinin oy kullandığı ve milli bakiye sistemine göre yapılan kısmi seçimlerde AP oyların % 56,9'unu alarak 35, CHP oyların % 29,6'sını alarak 13 senatörlük kazanmıştır. Kısmi seçim CKMP'ye % 1,9, MP'ye % 5,3, TİP'e % 3,9, YTP'ye ise % 2,4 oy oranı ile birer senatör kazandırmıştır. Katılma oranının

---

<sup>122</sup> Arsev Bektaş, **Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1993, s.125.

<sup>123</sup> **Cumhuriyet**, 31.10.1965, s.1.

<sup>124</sup> **Cumhuriyet**, 6.8.1966, s.1.

<sup>125</sup> **Milliyet**, 3.6.1966, s.1.

<sup>126</sup> **Milliyet**, 2.6.1966, s.1.

genelde düşük olduğu bu seçimde en düşük katılım % 43.42 ile İstanbul'da, en yüksek katılım ise % 75.87 ile Bingöl'de olmuştur. Bu seçimler sonrası Senatodaki son duruma göre AP 92, CHP 50, MP 2, CKMP 1, YTP 1, TİP 1, kontenjan 15, tabii senatör (Cemal Gürsel dahil) 20. Seçimlerden önce iktidara ders verilmesini isteyen CHP hayal kırıklığına uğramıştır.<sup>127</sup>

Bu seçimin en dikkat çekici özelliği katılımın düşük olmasıdır. 1964 seçiminde seçmen toplamının % 60,2'si seçime geçerli oy vererek katılmıştır. Bu oran % 4'lük bir düşüşle % 56,2'ye gerilemiştir. Bahri Savcı'ya göre bu düşüklüğün ana nedeni, bu seçim iktidar olayının asıl merkezleştiği parlamento dalına (Millet Meclisine) ait değildir. Varılan sonuç ne olursa olsun, bu seçim sonunda bir iktidar değişmesi söz konusu değildir.<sup>128</sup>

Seçim sonrası İsmet İnönü gazetecilerin "*Paşam, seçim konuşmalarınızda vatandaşın iktidara oy vermeyip ders vermesini istediniz. Sonuçlara ne dersiniz?*" sorusuna, CHP Genel Başkanı "*Mükemmel bir ders aldım!*" demiştir.. Söylemek istediğinin "*Nurculuğun bu kadar kuvvetli olduğunu bilmiyordum. Mükemmel bir ders aldım*" anlamına geldiğini sonradan vurgulamıştır.<sup>129</sup> İnönü bundan sonraki seçimlerde irticanın ne kadar büyük bir tehlike olduğunu halka daha iyi anlatacaklarını söyleyerek bir açıdan sonraki seçimlerde uygulayacakları stratejiyi de belirlemiştir.<sup>130</sup>

Demirel ise seçim sistemi değişmeseydi 49 senatörlük kazanacaklarını iddia etmiştir. Ayrıca vatandaşların kısır çekişmelerden ve hürriyet rejiminin bir kör dövüşüne çevrilmesinden, memlekette ikilik ve nifak meydana getirilmesinden hiçbir şekilde memnun olmadığını, bunun da millette derin bir şuur olduğunun göstergesi olduğunu ifade etmiştir.<sup>131</sup>

Bu dönemde Cevdet Sunay, İlhan Arsel, Cemal Madanoğlu, Suat Hayri Ürgüplü, Hidayet Aydın ve Ragıp Üner kontenjan senatörü olarak atanmıştır.

---

<sup>127</sup> Kısmi senato üyeliklerinin seçimleri Adana, Afyon, Ankara, Bingöl, Bursa, Denizli, Diyarbakır, Elazığ, Eskişehir, Giresun, Gümüşhane, İstanbul, Kayseri, Kocaeli, Maraş, Muğla, Niğde, Sakarya, Tekirdağ, Trabzon, Tunceli, Uşak ve Tekirdağ'da yapıldı. Bununla birlikte AP milletvekili Budak Mursalıoğlu'nun vefatı sebebiyle boşalan Hatay ili milletvekilliği seçimi yapılmış, AP oyların yüzde 44.3'ünü alarak boş milletvekilliğini kazanmıştır. DİE, **CS Üyeleri Kısmi Seçim Sonuçları**, Ankara, 1967, s.23.

<sup>128</sup> Bahri Savcı, "1966 Kısmi Senato seçimleri Tahlili", **AÜSBF Dergisi**, C:XXI, No:3, 1966, s.162-163.

<sup>129</sup> Toker, "**İsmet Paşa'nın Son Yılları...**", s.78.

<sup>130</sup> **Cumhuriyet**, 8.6.1966, s.1.

<sup>131</sup> **Cumhuriyet**, 7.6.1966, s.1.

Bunlardan İlhan Arsel bir 1960 öncesi dönemde senatonun oluşumu için çabalayan bilim adamlarından en çok göze çarpanıdır. Arsel Cumhuriyet Senatosu Üyeliğine seçilmiş ancak Meclise katılmadan istifa etmiştir. Diğer önemli isim Cemal Madanoğlu ise kendisinin böyle bir isteği olmadığı halde Cumhurbaşkanı'nın teveccüh ettiği yönünde bir açıklama yapmıştır.<sup>132</sup> 1971'de darbe teşebbüsünden dolayı yargılanacak ve bir süreliğine senatörlüğü düşecektir.

Bu dönemde Seçim Yasası 1968 yılında yine değiştirilmiş ve bu sefer gerek Millet Meclisi gerek Cumhuriyet Senatosu seçimleri bakımından seçim çevresi barajlı "d'Hondt sistemi" (bu baraj, bir seçim çevresindeki toplam geçerli oyların, o çevrenin çıkaracağı milletvekili sayısına bölünmesiyle bulunan Hare kotasıdır) benimsenmiştir. Anayasa Mahkemesi, çok tartışmalı bir kararıyla bu yasanın baraja ilişkin hükümlerini iptal etmiştir. İptal kararlarından sonra TBMM bu konuda yeni bir yasal düzenleme yapmadığından, barajla ilgili hükümlerin iptali sonucunda "barajsız d'Hondt" sistemi, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu seçimleri için, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesine kadar yürürlükte kalmıştır.<sup>133</sup>

2 Haziran 1968'de Senato yenileme seçimleri yapılmıştır.<sup>134</sup> Bu seçimler diğer seçimlere göre çok gergin geçmiştir. Çıkan olaylarda 15 kişi ölmüş, 26'sı ağır 47 kişi de yaralanmıştır. Olaylar 20 ilde yaşanmıştır. Isparta Şarkikaraağaç'ta AP ve CHP'liler arasından meydan kavgası çıkmıştır. Bu kavgada 40 kişi yaralanmıştır. Yine Malatya, Tarsus, Mardin, Hakkari, Amasya, Konya, Afyon gibi illerinde ölümlü tartışmalar yaşanmıştır. Bu kavgaların çoğu AP'li ve CHP'li seçmenler tarafından çikartılmıştır.<sup>135</sup> Bu durum toplumsal gerginliğin boyutlarını göstermek için önemlidir.

Bu seçimler birçok parti için Abdi İpekçi'nin dediği gibi var olmak ya da olmamak meselesine dönüşmüştür. AP iktidarının bir ölçüde güven oylamasına tabi tutulacağı, CHP'nin özellikle Ecevit'in nerdeyse tek başına yürüttüğü seçim

---

<sup>132</sup> **Cumhuriyet**, 8.6.1966, s.1.

<sup>133</sup> Ergun Özbudun, "Seçim Sistemleri ve Türkiye...", s.528-529.

<sup>134</sup> A grubu yenileme seçimleri Adıyaman, Aydın, Bilecik, Bolu, Çankırı, Çorum, Edime, Gaziantep, İçel, İzmir, Kastamonu, Kırklareli, Kırşehir, Malatya, Konya, Manisa, K. Maraş, Nevşehir, Ordu, Sinop, Sivas, Zonguldak. DİE, **Cumhuriyet Senatosu Üyeleri Kısmi Seçim Sonuçları**, Ankara, 1969, s.20.

<sup>135</sup> **Cumhuriyet**, 3.6.1968, s.1.

kampanyasının başarısının sınanacağı ve yeni kurulan partilerin etkinlik alanlarını belirleneceği bir nitelik taşımaktadır.<sup>136</sup>

Seçim öncesi, AP seçim kampanyasını CHP'nin komünizmi desteklediği, CHP ise AP'nin irticayı desteklediği ve yolsuzluk yaptığı üzerine yürütmüştür. CHP adına konuşan Ecevit AP'yi maddeye tapan insanların idare ettiği parti ilan etmiş, Demirel'in "*muhalefete ne kadar güç verseniz dirilmezsiniz.*" sözüne İnönü "*Demirel bir gün bile iktidarda kalmamalıdır!*" şeklinde cevap vermiştir.<sup>137</sup>

Katılım oranının % 53.2 olduğu bu seçimde 3.595.976 seçmen oy kullanmıştır. AP oyların % 49.9'unu alarak 38, CHP oyların % 27.1'ini alarak 13 senatörlük kazanmıştır. Kısmi seçim CGP'ye % 8.6, MP'ye % 6 ile birer senatör kazandırmıştır. Aynı zamanda açıkta bulunan beş milletvekilliğini de AP almıştır. Bir önceki kısmi seçime göre iktidarın verdiği yıpranmışlıkla AP'nin % 7'lik oy kaybı yaşaması ile CGP'nin ilk kez katıldığı bu seçimde % 8,6'lık bir oy alması dikkat çekmektedir. Yerel seçimler, senato ve milletvekili seçimleri hep bir arada yapıldığından bütün partiler bir şekilde seçimlerin kendileri açısından başarılı olduğunu vurgulamışlardır. Senatodaki son durumda AP 101, CHP 34, CGP 11, TİP 1 senatörlükle temsil edilmiştir.<sup>138</sup>

Son yıllarda yapılan en olaylı seçimde elde edilen sonuçlar, AP ve CHP'de olumlu karşılanmıştır. CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit CHP'nin Ortanın Solu hareketiyle büyük kazandığını asıl hareketlenmenin bundan sonra başlayacağını savunmuş buna karşın Demirel ise AP oylarının %60'a çıktığını iddia etmiştir.<sup>139</sup> Bir yıl sonra yapılacak seçimlerde iki siyasinin sözlerini partilerinin yaşadıkları oy kayıpları boşa çıkaracaktır.

Bu tarihten sonra yapılacak ilk senato seçimi 1970 yılında yapılacaktır. Ancak AP, CHP ve GP'li Senatörler, seçimlere katılımın düşük olacağını ve vatandaşın her yıl seçim yapmaktan bıktığını gerekçe göstererek bir yasa tasarısı hazırlamışlar ve Meclise sunmuşlardır.<sup>140</sup> Beklenen iptal gerçekleşmiştir ancak 12 Mart Muhtırası'yla birlikte seçimler iki yıl daha ertelenmiş ve ancak 1973 yılında gerçekleştirilmiştir.

<sup>136</sup> Abdi İpekçi, "Seçimler Yaklaşırken", *Milliyet*, 29.5.1968-1.6.1968, s.1.

<sup>137</sup> *Milliyet*, 1.6.1970, s.1.

<sup>138</sup> *Cumhuriyet*, 3-4.6.1968, s.1.

<sup>139</sup> *Milliyet*, 5.6.1968, s.1.

<sup>140</sup> *Cumhuriyet*, 23.11.1969, s.1.

Bu hükümet 1969 seçimlerine kadar görev yapmıştır. Bu dönemde iç politikada af sorunu, öğrenci olaylarının başlaması, partiler içindeki bölünmeler, rejim tartışmaları, gecekondular sorunu; dış politikada ise Kıbrıs'taki gelişmeler, AET süreci, Sovyet Rusya ile gelişen ilişkiler damgasını vurmuştur.

## 6-II. AP Hükümeti

1969 seçimleri 12 Ekim'de yurt genelinde %64.35'lik bir katılımı gerçekleştirilmiştir. Milletvekilliklerinin % 56.89'unu alan AP, seçimi kazanmış ancak oy oranı 1965 seçimlerindeki % 52.9'dan % 46.3'e düşmüştür.<sup>141</sup> AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, 1964 yılında parti Genel Başkanlığını Ragıp Gümüşpala'dan devraldığından beri, muhalif grupların da etkisiyle, AP üzerinde tam egemenliğini kurmayı başaramamıştır. AP, dışarıdan tek bir parti olarak görülmesine rağmen, gruplaşmalar dolayısıyla kendi içerisinde bölünmüştür.

1965 seçimleri öncesinde "Ortanın Solu" söylemini benimseyerek politik çizgisini değiştirmiş olan CHP, 1969 seçimlerinde de arzuladığı çıkışı elde edememiş ve 1950 seçimlerinden beri aldığı en az oy oranı olan % 27,36 ile 1965 seçimlerindeki % 28,7'lik oy oranının dahi % 1,34 aşağısına düşmüştür. Ama seçim sistemindeki değişiklikler nedeniyle Meclisteki sandalye sayısını 134'ten 143'e çıkarmıştır. 1969 seçimlerinden sonra, parti içinde yeni muhafazakar muhalefet grupları ortaya çıkmıştır.<sup>142</sup>

Bu seçimlerde YTP'nin eriyişi söz konusudur. II. İnönü Koalisyonu'nda ve Suat Hayri Ürgüplü Hükümeti'nde görev yaptıkları halde 1965 seçimlerinde 65 milletvekili, 1969'da ancak 6 milletvekili çıkarabilmiş, zamanla partinin DP kökenli üyeleri ülkeye hizmet şansını diğer partilere kayarak göstermiş ve partinin ortadan kalkmasıyla çoğu AP'ye katılmıştır.<sup>143</sup>

Seçim sonuçları Senatoda değerlendirilmiştir. Muhalefetin AP'nin yeniden tek başına iktidara gelmesinden duyduğu memnuniyetsizlik, yapılan konuşmalarda kendini belli etmiştir. Özellikle ana vurgu AP'nin planladığı Anayasa değişikliğinin rejim üzerinde sakıncalar doğuracağı yönündedir. GP adına konuşan Sedat Çumralı

<sup>141</sup> *Milliyet*, 13.10.1969, s.1.

<sup>142</sup> Ayşe Güneş Ayata, *CHP Örgüt ve İdeoloji*, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1992, s.84.

<sup>143</sup> Karavelioğlu, *a.g.e.*, s.213.

milletvekili seçimi sonuçlarına saygılı olduklarını, seçimlere katılma oranının düşük olduğunu, bu nedenle millet iradesini tam şekilde tecelli ettirmediği için parlamentonun meşruiyetinin zaafa uğradığını, parlamento dışı bir muhalefetin doğması gerektiği yolundaki düşüncelerin ve hareketlerin kesin olarak karşısında olduklarını ifade etmiştir.<sup>144</sup>

MBG adına konuşan Ahmet Yıldız AP'nin Anayasa değişikliğini seçim bildirgesinin ana teması yaptığını, AP'nin kendisini anayasaya uyduracağına, anayasayı kendine uydurmak isteyen bir iktidar pozisyonunda olduğunu, buna destek verenlerin rejimi tehlikeye attıklarını beyan etmiştir.<sup>145</sup>

CHP Grubu adına konuşan Fikret Gündoğan da aynı noktaya vurgu yaparak AP'nin seçim bildirgesinde, "Anayasa Islahatı" adı altında devleti etkili kılmak gerekçesine dayandığı hareketi ile aslında anayasanın temel ilkelerinden ve anayasal kurumlardan sıyrılmak istediğini belirtmiştir. Bunun gün ışığına çıktığını ve AP'nin anayasa ilkelerinden kurtularak kendi keyfine ve anayasa öncesi eski tür bir iktidar sürdürme sevdasına düşmüş görüldüğünü ifade ederek çekincelerini dile getirmiştir.<sup>146</sup>

AP grubu adına konuşan Fethi Tevetoğlu ise muhaliflere: "*Ya milli iradeye inanılır, halka saygı gösterilir yahut da milli iradenin karşısında buldukları gerçeği kabul edilir, açıklanmış olur*" diyerek, seçim sonuçlarına saygı duyulması gerektiği vurgusunu yapmıştır.<sup>147</sup>

II. Demirel Hükümeti 3 Kasım 1969'da kurulmuştur. Bu hükümette Haldun Menteseoğlu İçişleri Bakanı, İhsan Sabri Çağlayangil Dışişleri Bakanı, Turgut Yaşar Gülez Bayındırlık Bakanı, Gürhan Titrek Ticaret Bakanı, Turhan Kapanlı Köy İşleri Bakanı olarak görev yapmıştır.<sup>148</sup>

1969 seçimlerini AP'nin bir kez daha tek başına kazanmış olması parlamento dışı muhalefeti hızlandırmıştır. Öğrenciler parlamento dışı muhalefet düşüncesinden büyük ölçüde etkilenmişlerdir. Öğrenci grupları arasında çekişmenin

---

<sup>144</sup> CSTD, C:54, B:5, 11.11.1969, s.176.

<sup>145</sup> CSTD, C:54, B:5, 11.11.1969, s.190.

<sup>146</sup> CSTD, C:54, B:5, 11.11.1969, s.198.

<sup>147</sup> CSTD, C:54, B:5, 11.11.1969, s.216.

<sup>148</sup> Çoker, "Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri...", s.709-712.



ortaya çıkışı gerek üniversite içinde gerekse dışında patlamaya hazır bir ortam oluşturmuştur.<sup>149</sup>

1969 seçimlerine parti içindeki çatışmalar ve çalkantılarla giren AP teşkilatında eski DP'lilere siyasi hakların verilmesi konusu çok tartışılmıştır. 1970'lerin başına doğru parti içi muhalefetin güç kazanmış ve Demirel-Bilgiç çekişmesi ciddi bir hizipleşmeye doğru gitmiştir. Bazı AP'li üyelerin Haysiyet Divanına sevk edilmeleri üzerine aralarında Senatör Talat Asal'ın da bulunduğu 72 milletvekili Demirel'e bir muhtıra vermiştir. Bu muhtırada partinin şahıs ve zümre egemenliğine girme tehdidi içinde olduğu iddia edilmiş; AP'nin bağdaştırma, birleştirme, uzlaştırma gibi özelliklerinden giderek uzaklaştığı ileri sürülmüştür.<sup>150</sup>

AP Başkanlık Divanı, 72'lerin muhtirasını gayri resmi olarak görüştükten sonra cevap vermemeyi kararlaştırmış, Demirel ise *“biz muhtıra ile iş görmeyiz”* diyerek tavrını net olarak ortaya koymuştur. Muhtıranın Demirel tarafından dikkate alınmaması partinin Genel İdare Kurulu üyelerinden ve AP'nin önde gelen isimlerinden Sadettin Bilgiç, Faruk Sükan, Yüksel Menderes, Mehmet Turgut, Cihat Bilgehan ve Ali Naili Erdem'in istifasına yol açmıştır. İstifa dilekçelerinde *“partinin çeşitli kademelerinde yapılan tasfiyeler”* neden olarak gösterilmiştir.<sup>151</sup>

Bununla birlikte 5 Şubat 1970'de aralarında Bingöl Senatörü Ahmet Hikmet Yurtsever'in de olduğu 3 milletvekili ve 1 senatör parti disiplinini bozduğu gerekçesiyle partiden ihraç edilmiştir.<sup>152</sup> Parti içindeki bu hizipleşme eski DP'liler ve onların yakınlarının öncülüğünde “41”ler olarak adlandırılan bir gruba dönüşmüştür. “Demokratik Parti”nin (DP) kuruluşuna yol açacak bu bunalım 1970 bütçesinin oylamasında kendisini göstermiş ve Süleyman Demirel, kendi partisinden milletvekillerinin olumsuz oyları ile oldukça zor durumda kalmıştır.<sup>153</sup>

13 Şubat 1970'te yapılan oylamada 41 milletvekili CHP ile birlikte hareket ederek olumsuz oy kullanmışlardır. Henüz 100 gününü yeni doldurmuş hükümeti

---

<sup>149</sup>William Hale, **Türkiye’de Ordu ve Siyaset, 1789’dan Günümüze**, Çev.Ahmet Fethi, İstanbul. Hil Yayınları, 1994, s.156.

<sup>150</sup> Demirel, **“Adalet Partisi...”**, s.58.

<sup>151</sup> Bektaş, **a.g.e.**, s.160.

<sup>152</sup> **Milliyet**, 5.2.1970, s.1.

<sup>153</sup> Ahmad, **a.g.e.**, s.308, Bektaş, **a.g.e.**, s.161,

istifaya mecbur etmişlerdir. Bu tarihten itibaren yaklaşık 10 yıl sürecek bir tartışma da başlamış olacaktır.<sup>154</sup>

Bu durum Türk siyasal hayatında ilk defa görülen bir olaydır. Bir partiye dahil parlamenterlerin kendi partilerinin hazırladıkları bütçe programı taslağını reddetmeleri özünde parti disiplinine de aykırıdır. Diğer taraftan parti liderinin parti içindeki egemenliğinin ve partiyi kontrolünün azaldığına veya zayıfladığına işaretler. AP içinde görülen bu durum Demirel'i oldukça zor durumda bırakmıştır.<sup>155</sup> Süleyman Demirel bütçeye kırmızı oy veren milletvekilleri hakkındaki hayal kırıklığını şu şekilde ifade etmiştir:

*“Hükümetin kurulmasından sonra hükümete giremeyen bir kısım milletvekilleri 100 gün sonra bütçeye kırmızı oy verdiler. Oysa bütçe birlikte hazırladığımız bir programa, seçim bildirisine dayalı idi. Neden kırmızı oy verdiklerini de açıklamadılar.”*<sup>156</sup>

41'lerin beklenen bildirgesinde Demirel'in parti içinde tek adam hakimiyeti kurduğu ileri sürülmüştür. Partiyi ikbal ve çıkar kapısı haline getirdiği iddia edilmiştir. Deklarasyona göre AP, bünyesinden liderler çıkaracak ve kabineler kuracak güce sahiptir. Mücadele, bu güce inandırmayan ve inançsızlığı sebebiyle parti üzerinde şahıs diktası tesis etme gayretine düşen Demirel'e karşıdır.<sup>157</sup>

### 7- III. AP Hükümeti

Ortaya çıkan hükümet krizinden sonra Sunay tarafından hükümeti kurma görevi tekrar Demirel'e verilmiştir.<sup>158</sup> Bu süreçte 1970 bütçe tasarısına ret oyu veren milletvekilleri, yapmış oldukları açıklamalarla tamamen Demirel'in şahsını hedef almışlardır. Demirel, kardeşlerinin kendi nüfuzunu kullanarak çeşitli bankalardan 26 milyon liralık kredi aldıklarına dair muhalefetçe yöneltilen suçlamaları reddetmiş ve *“kardeşlerinin 26 milyon değil sadece 19 milyon liralık kredi aldıklarını”* söylemiş ve bu savunma basında yer almıştır.<sup>159</sup>

---

<sup>154</sup> Cüneyt Arcayürek, **Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971**, 2.Basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1985, s.324.

<sup>155</sup> Bektaş, **a.g.e.**, s.162.

<sup>156</sup> Arcayürek, **a.g.e.**, s . 329.

<sup>157</sup> **Milliyet**, 14.2.1970, s.1.

<sup>158</sup> **Milliyet**, 14-15.2.1970, s.1.

<sup>159</sup> **Milliyet**, 16.2.1970, s.1.

Senatoda 13 Şubat'tan 24 Şubat 1970'e kadar toplantı yapılmamıştır. Bu tarihten sonra yapılan ilk toplantının gündemi ise devletin hükümete ve bütçesiz kaldığı dönemde nasıl harcama yapacağı olmuştur. Bununla ilgili geçici bir çözüm üretilmiştir. Üç aylık ekstra bir bütçe yasası çıkarılarak devletin harcama yapması sağlanacaktır. Bu konu Senato gündemine gelmiştir. CHP adına konuşan Hıfzı Oğuz Bekata içinde bulunulan kötü durumun sorumlusu olarak Demirel'i göstermiş ve Türkiye'nin muhtaç olduğu istikrar ve huzur içinde memleketi kalkındıracağı ümidinin büsbütün ortadan kalktığını savunmuştur.<sup>160</sup>

AP adına söz alan Ziya Termen ise hükümetlerinin ortaya koyduğu ekonomik modelden değil, parti içi siyasi çekişmelerden dolayı bütçenin geçemediğini söylemiş ve sonuç olarak yeni bütçe tasarısı, hazır bulunan 124 üyenin 121'inin oyuyla kabul edilmiştir.<sup>161</sup> Ancak bütün bu olanlar, zaten kargaşa içinde olan ülkedeki kötü gidişin artarak devam etmesine neden olmuştur.

Bunlar yaşanırken kurulacak yeni hükümetin güvenoyu alıp alamayacağı merak konusu olmuştur. Senatoda bu durumu CHP Senatörü Ekrem Özden gündeme getirmiştir. Özden konuşmasında yeni kurulacak hükümetin güvenoyu alma sorunu yaşadığını şu sözlerle aktarmıştır:

*“Sayın Demirel, hükümet teşkili görevini yüklenmesinden bu yana beyanatı ve parti örgütleri toplantı ve duyuruları ile parti içi rahatsızlıklarını tedavi ve iktidar imkanını temin için rey pazarlığını yürütürken kah erken seçim tehdidi ile milletvekillerinin serbest iradeleri üzerinde baskı yoluna gitmek kah ihanet cepheleri kurulması iddiası ile bir ayrı baskı yolunu da denemektedir. Sayın Demirel'in, baş sorumlu olarak, ülkeyi böylesine bir ortama sürüklemesi vahim bir olaydır. Memleketimiz bütün değer hükümlerini satın alma, tehdit etme, gözdağı verme felaketine maruz bulunmaktadır. İktidara yeniden dönebilmek için böylesine hukuk dışı direniş ve davranışın ciddi sebepleri olsa gerektir.”*<sup>162</sup> Konuşması sürekli kesilen Özden'in senatörlerden isteği Demirel'in Yüce Divana gönderilmesinin önünün açılmasının sağlanması olmuştur.

Buna cevap veren Devlet Bakanı Turhan Bilgin:

*“Bu memleket sahipsiz değildir. Bu memleketin sahibi vardır, bu memlekette demokratik rejim vardır ve bu demokratik rejim iftiralarla, söylentilerle, maksatlı haberlerle yıkılmayacaktır”* diyerek iddiaları yalanlamış ve AP grubu üzerinde bir baskı

<sup>160</sup> CSTD, C:57, B:43, 24.2.1970, s.70.

<sup>161</sup> CSTD, C:57, B:43, 24.2.1970, s.74.

<sup>162</sup> CSTD, C:57, B:45, 27.2.1970, s.158.

olmadığını dile getirmiştir.<sup>163</sup> Bu tartışmalar eşliğinde Mart ayıyla birlikte yeni hükümetin kurulma girişimleri hızlanmıştır.

Hükümet kurma çalışmaları devam ederken, 27 Şubat 1970'de CHP Nevşehir Milletvekili Selahattin Hakkı Esatoğlu ve CHP Çorum Milletvekili Cahit Angın Başbakan Süleyman Demirel hakkında TBMM'ye bir soruşturma önergesi vermişlerdir. Önergede “*Başbakanın makam ve memuriyet mevki ile ilgili işlemlerde, memuriyet mevki ve nüfuzunu suiistimal ettiği*” iddia edilmiştir.<sup>164</sup>

Bu süreçte Demirel, en az 7-8 bakanın değişmesi beklenen eski kabineyi hiç değiştirmeden, III. Demirel Hükümeti kabinesini 6 Mart 1970'te ilan etmiş ve Cumhurbaşkanı'na sunmuştur.<sup>165</sup> Tüm bu siyasi gerginliğin yanında üniversitelerde de şiddet eylemlerinde ciddi bir tırmanış yaşanmaktadır. Ülke genelinde süren bojkotlar, yaşamını kaybeden öğrenciler ve tatil edilen üniversiteler eşliğinde III. Demirel Hükümeti programı Senatoda 13 Mart 1970 tarihinde görüşülmüştür. Görüşmeler ülkenin içinde bulunduğu zor durumun gölgesinde geçmiş, muhalefet gruplarının önceki yıllarda sergiledikleri ümit besleyen tutumları yerini siyasi bunalımın karamsarlığa bırakmıştır.

İlk olarak CHP adına söz alan Hıfzı Oğuz Bekata halkın ve Meclisin hükümete olan güveninin sarsıldığı, gerek iç gerekse dış sorunların bir türlü çözülemeyerek durumun iyice kötüleştiğini ifade eden bir konuşma yapmıştır. Demirel'in 1964 Kurultayı'nda sarf ettiği:

*“İstifa müessesesini moral baskılarla kapatırsanız büyük mahzurlar doğar. Zamanında istifa etmeyen kimselerin ve heyetlerin başına ve temsil ettikleri davaya büyük zararlar gelir.”* sözüne atıfta bulunarak Başbakan'ın, kendi siyasi hayatını, siyasi hayatında yaşaması istenilen AP'yi, demokrasinin ve TBMM'nin itibarını korumak istiyorsa, her şeyi doğru zamanında ve iyi teşhis etmesi gerektiğini, belirtmiştir. Siyasi hayatı ve ülkeyi karmaşadan kurtarmak için kendisine düşen kararı cesaretle vermesini ve hemen istifa etmesi gerektiğini partisi adına söylemiştir.<sup>166</sup>

MBG adına konuşan Ahmet Yıldız da ağır eleştirilerde bulunmuştur. Bunların başında AP'nin parti içi çekişmelerle ülkeye vakit kaybettirdiği ve Demirel

<sup>163</sup> CSTD, C:57, B:45, 27.2.1970, s.162.

<sup>164</sup> Milliyet, 28.2.1970, s.11.

<sup>165</sup> Milliyet, 7.3.1970, s.1.

<sup>166</sup> CSTD, C:57, B:50, 13.03.1970, s.285.

Hükümeti döneminde düştükleri yanlışlar gelmektedir. Bununla birlikte Yıldız, rejimin tehlikede olduğu vurgusu yapmış ve Demirel Hükümeti'nin güvenoyu almamasından başka toplumsal düzenin Anayasa'ya uydurulması ve yanlış politikanın düzeltilmesinde bütün siyasal örgütlerin ve TBMM üyelerinin eyleme geçmesinin en içten dilekleri olduğunu söyleyerek konuşmasını bitirmiştir.<sup>167</sup>

Demirel ise yaptığı konuşmada kendisine yöneltilen eleştirilere cevap vererek senatörlere;

*“Hükümet programı tenkidine ait çok az şey bulursunuz. Ama daha çok kısır politikanın; denenmiş, memlekette bir faydası görülmemiş, şahsiyete kaçan, karalama, çamur atma, kirletme, kahtı ricalin bütün yollarını açık tutan Bizans'tan devraldığımız ve bir türlü vazgeçemediğimiz bir nevi politikanın icaplarına uyuldu. Gönül isterdi ki, Türk demokrasisine yeni gelenekler kazandırma, Türk demokrasisine Batı demokrasisinin uzun seneler içinde eriştiği doğru yolları ve doğru usulleri kazandırma mücadelemizde münakaşalar, fikre ve hizmete dayansın...”*<sup>168</sup> demiş ve siyasi tıkanmaların kendine göre nedenlerini açıklamıştır.

Program görüşülürken yine Yassıada Mahkemeleri ve Menderes üzerinden yapılan polemikler uzunca bir yer tutmuştur. Bu ise Türk politikasının aradan 10 yıl geçmesine rağmen 27 Mayıs eksenindeki tartışmalardan bir türlü kurtulamadığının bir göstergesidir.

Bu süreçte 41'ler hükümet programının güvenoyu alamayacağını iddia etmişlerdir. CGP Başkanı Turhan Feyzioğlu ise *“bu hükümet güvenoyu alsa bile Türk milletine güven vermeyecektir”* demiştir. 15 Mart 1970'te yapılan güven oylaması ise çok tartışmalı geçmiştir. Çünkü AP güvenoyu yeter sayısına ulaşabilecek kadar vekile sahip değildir. AP hedef kitle olarak MP, YTP, GP ve Birlik Partisi (BP) üzerinde yoğunlaşmış, basında sonraki günlerde sıkça yer alacak oy satın alma-transfer furyası eşliğinde 232 kabul 172 ret oyuyla Demirel'in kurduğu hükümet güvenoyu almıştır. Oylamada 41 kişi çekimser kalmıştır. Çekimserlerin 35'i AP'li, 1'i YTP'li, 8'i bağımsızdır. 41'ler ise güvenoyu oylamasına katılmamışlardır. Oylamadan sonra Başbakan Demirel'in ilk açıklaması kaybedilen zamanın geri kazanılacağı yönünde olmuştur.<sup>169</sup>

<sup>167</sup> CSTD, C:57, B:50, 13.03.1970, s.286-298.

<sup>168</sup> CSTD, C:57, B:50, 13.03.1970, s.332.

<sup>169</sup> Milliyet, 16.3.1970, s.1.

Ancak ülke içi karışıklıklar nedeniyle bir yıl sonra muhtırayla bitecek bir dönem ülkeyi beklemektedir. Bir koalisyon hükümeti kurmak ya da seçimlerin yenilenmesini isteme gibi çözümleri bir yana bırakan Demirel, parlamentodaki küçük partilerden yaptığı milletvekili transferleri ile zayıf bir çoğunluğa da dayansa da, kendi başkanlığında yeni bir AP Hükümeti kurmayı başarabilmiştir. Ancak, gerek bu hükümetin kuruluş biçimi, gerek parlamento dışında gelişen radikal işçi ve gençlik hareketleri, gerekse de ordu içindeki müdahaleci eğilimler, özellikle Senatodaki muhalefet tarafından yeni hükümetin olayların peşinden sürüklenen güçsüz ve prestijsiz bir hükümet olarak algılanmasına yol açmıştır.

Ülkedeki anarşi ortamının yarattığı gerginlik parti içi tartışmalara da yansımış ve TBMM'nin 24 Haziran'daki toplantısında AP'li Milletvekili Sabri Keskin'in AP içerisindeki muhalifleri kastederek “...41'ler denilen hainlerin muhalefetle yaptığı işbirliği...” cümlesi AP sıralarını karıştırmıştır.<sup>170</sup>

Seçim sırasında büyük olaylara sahne olan Mecliste, AP milletvekilleriyle 41'ler'in bir bölümü yumruk yumruğa birbirlerine girmiştir. Bir iktidar partisinin, kendi bütçesine kırmızı oy veren milletvekillerinden sonra, başka partiler önünde birbirleriyle yumruk yumruğa gelen üyelere sahip olması, eşine ender rastlanan bir olaydır. AP Genel İdare Kurulunun bu gelişmelere tepkisi ise 26 milletvekili ve senatörün, partiden ihraç edilmesi ve 15'ine de geçici cezalarla cezalandırılması kararını almak olmuştur.<sup>171</sup>

Başbakan Demirel hakkında Nisan 1970'te verilen önerenin bir benzeri 2 eski AP'li, Trabzon bağımsız Senatörü Ömer Lütfü Hocaoğlu ve Konya Bağımsız Milletvekili Özer Ölçmen tarafından yeniden Meclise sunulmuştur. Önergede, Başbakan'ın kardeşleriyle birlikte haksız menfaat sağladığı iddia edilmiş ve hakkında soruşturma açılması istenmiştir.<sup>172</sup>

AP içerisindeki muhalif harekete yakın olan Meclis Başkanı Ferruh Bozbeyli, AP'nin 5. Büyük Kongresi'nden çıkacak sonucu beklemeden, “*Siyasi görüşlerini her kademedede serbestçe söyleyebilmek maksadıyla*” istifa etmiştir.

Demirel'e karşı AP içindeki son çekişme, 1500 delegenin katılımıyla 21 Eylül 1970'te toplanan AP Büyük Kongresi'nde verilmiştir. Prof. Dr. Aydın Yalçın'la

<sup>170</sup> Cumhuriyet, 25.6.1970, s.1.

<sup>171</sup> Turgay ve Ahmad, a.g.e., s.391.

<sup>172</sup> Cumhuriyet, 4.8.1970, s.1.

Prof. Dr. Hayrı Domaniç, genel başkan adayı olarak ortaya çıkmışlardır. Sonuç, Demirel için yine bir başarıdır: AP lideri Demirel 1.425 oyla genel başkanlığını güvenceye alırken, Prof. Domaniç'e 28 ve Prof. Yalçın'a da yalnız 15 oy çıkmıştır.<sup>173</sup>

16 Aralık 1970'te, Başbakan hakkındaki iddiaların soruşturulması konusunda verilen önerge 276'ya karşı 309 oyla reddedilmiştir. Önerge hakkında Mecliste yapılan görüşmeler esnasında, Soruşturma Hazırlık Komisyonu Başkanı Naci Çerezci'nin aleyhindeki açıklamalardan rahatsız olan Başbakan, Meclis kürsüsünden yaptığı konuşmada, soruşturma açılması yönünde talepte bulunmuştur.<sup>174</sup>

Sadettin Bilgiç ise İstanbul'da yaptığı basın toplantısıyla yeni bir parti kurulacağını duyurmuştur. Anayasa'nın 56 ve 57. maddelerine ve 648 Sayılı Siyasi Partiler Yasası'nın hükümlerine uygun olarak 18 Aralık 1970'te DP'nin kuruluşu ilan edilmiştir. AP'lilik ruhunun zedelendiğini ileri sürerek istifa eden Ferruh Bozbeyli, Genel Başkanlığa seçilmiştir. DP'nin genel başkan vekilliklerine de Sadettin Bilgiç ve Yüksel Menderes getirilmiştir. Kuruluşundan itibaren 12 Mart 1971'e kadar geçen süreçte kırk iki ilde örgütlenmesini tamamlayan DP, İzmir ve Adana'da yaptığı toplantılarda büyük ilgi ile karşılanmıştır.<sup>175</sup> DP Parti kurulduğu sırada TBMM'de 41, Cumhuriyet Senatosunda ise 8 üyesi bulunmaktadır. Partinin kurucuları arasında Senatodan Şevket Akyürek, Hüsnü Dikeçligil, Ömer Hocoğlu, Ahmet Cemal Tarlan, Arif Hikmet Yurtsever yer almıştır.<sup>176</sup>

12 Mart arefesinde Senatoda AP grubundan bazı senatörler de hükümete tepkilerini göstermişlerdir. Mesela AP Elazığ Senatörü Celal Ertuğ, yaptığı gündem dışı konuşmasında dışarıda meydana gelen şiddet olaylarından daha vahim olanın parlamentonun zaafa uğraması olduğunu, siyasi hayatta vaktinde verilen isabetli çekilme kararlarının insanları ve siyasi oluşumları güçlendirdiğini söylemiştir. Ertuğ, Demirel'in unutulamaz bir başbakan olarak kalmak ve rejimin kaderiyle oynamamak istiyorsa istifa etmesi gerektiğini ifade etmiştir.<sup>177</sup>

Bu beklenmedik çıkışa Dışişleri Bakanı Bursa Senatörü İhsan Sabri Çağlayangil cevap vermiştir. Çağlayangil siyasi iktidarların geleceğinin seçimlerde

---

<sup>173</sup> Gevgilili, a.g.e., s.473.

<sup>174</sup> Cumhuriyet, 17.12.1970, s.1.

<sup>175</sup> Ertuğ, a.g.e., s.141-142, Ahmad, a.g.e., s.308-309.

<sup>176</sup> Bilgiç, a.g.e., 224-227.

<sup>177</sup> CSTD, C:62, B:24, 12.1.1971, s.550-553.

belirlendiğini, hükümetlerin kaderlerinin de ancak meclislerde belli olacağını, bunun dışında temenni ile mantık ile muhakeme ile iktidara dışarıdan ecel belirlemenin mümkün olmadığını belirterek, Ertuğ'un bu konuşmalarıyla yetkisini aştığını ifade etmiştir.<sup>178</sup>

25 Şubat 1971'de Senatoda yine Demirel'e istifa çağrısı yapılmıştır. Bu kez CHP'li Lütfi Bilgen son dönemde meydana gelen karışıklıktan Demirel'i sorumlu tutarak Başbakan'ın istifasını istemiştir. Bilgen'in bu önerisine Devlet Bakanı Senatör Turhan Bilgin, AP'nin kendi içinde yaşadığı bunalımın sadece partiyi ilgilendirdiğini, hükümetin çekilmesi isteklerinin hiçbir dayanağı olmadığını belirterek, önemli olanın muhalefetin değil halkın hükümete itimadı olduğunu vurgulamıştır.<sup>179</sup>

Bu konuşmalardan anlaşılacağı üzere 12 Mart öncesi AP Hükümeti'ne yoğun bir şekilde istifa baskısı yapılmıştır. Toplumsal bunalımdan AP sorumlu tutulmuş, AP'den kopuşlar da bu kanıyı kuvvetlendirmiştir. Bu görüşmelerden birkaç hafta sonra 12 Mart Muhtırası'yla AP Hükümeti mecburen iktidarı bırakmıştır.

## **B- 1961-1971 Dönemi Önemli Siyasi Gelişmeler Karşısında Cumhuriyet Senatosu**

### **1-Yeni Kurulan Yargı Kurumları ile İlgili Görüşler**

1961 Anayasası'nın Senato ile birlikte getirdiği en önemli kurumların biri Anayasa Mahkemesidir. Çok partili hayata geçiş süreciyle başlayan ve sürekli olarak kurulması yönünde açıklamalar yapılan bu kurum ancak 1961 Anayasası'yla Türk yargısındaki yerini almıştır. 1961 Anayasası'nın 148. maddesine göre; Anayasa Mahkemesinin kuruluş ve yargılama usullerinin yasa ile düzenlenmesi; Geçici 7. maddesine göre ise, 1961 Anayasası ile kabul edilmiş olan yeni organ kurum ve kurulların kuruluş ve işleyişlerine ilişkin yasaların TBMM'nin ilk toplantı tarihinden itibaren en geç altı ay içerisinde yani en geç 25 Nisan 1962'ye kadar çıkarılması gerekmiştir.<sup>180</sup>

Meclisin açılmasından yaklaşık 2,5 ay sonra Adalet Bakanlığı tarafından hazırlanan "Anayasa Mahkemesi Yasası Tasarısı" 12 Nisan'da Cumhuriyet

<sup>178</sup> CSTD, C:62, B:24, 12.1.1971, s.554-555.

<sup>179</sup> CSTD, C:64, B:45, 25.2.1971, s.78-82.

<sup>180</sup> Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, **Resmi Gazete**, 31.5.1961 No: 10816.



Senatosuna gönderilmiş; 25 Nisan tarihine kadar yasalaştırılabilmesi amacıyla Karma Komisyonda birlikte incelenmiştir. Bu görüşmelerde CHP adına konuşan Muammer Obuz tarafından dile getirilen önemli bir nokta bu kadar önemli bir düzenlemenin niye yasal sürenin sonuna kadar yapılmayarak son günlere sıkıştırılması konusu olmuştur.<sup>181</sup> AP grubu adına konuşan Ferit Alpiskender ise yasanın yazılışında, ele alınışında Anayasa'nın çok açık maddeleri olmasına rağmen bazı maddelerde yapılan değişiklik ve ilavelerin, Anayasa'ya aykırı olduğunu ifade etmiştir. İkinci olarak Mahkemeye üye seçilirken daha çok kariyerli ve deneyimli elemanların seçilmesi konusunda duyarlılık gösterilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca içtihat kararları aleyhine açılacak davalar için bütün yolların kapalı olmasını da bir eksiklik olarak dile getirmiştir. Bunun için İngiltere'deki "Hakkaniyet Mahkemesi" ismi verilen haksızlığa uğrayanın hakkını aradığı bir temyiz mahkemesi kurulması gerektiğini de vurgulamıştır.<sup>182</sup>

Tasarının öz Türkçe terimler bakımından Anayasa ile aykırılığı, Anayasa hükümlerinin yasa tasarısı içerisine aynen alınmış bulunması, seçilecek adayların takip altında bulunmaması, devlet çıkarlarıyla ilgili konularda açıklamalar hakkında eksiklikler olması, iade-i muhakeme kurumunun olmaması hakkında eksiklikler bulunduğu senatörlerin ortak düşüncesidir.<sup>183</sup>

Yasa metni Cumhuriyet Senatosu Genel Kurulunca onaylanmış, CHP-AP koalisyonun af tartışmaları eşliğinde yıkılma tehlikesi geçirdiği o günlerde tasarı Meclisten sessiz sedasız geçmiş ve 22.4.1962 tarih ve 44 Sayılı "Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Yasa" 25.4.1962 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Buna göre Anayasa Mahkemesine:

*"1- Yasaların, yasama meclisleri iç tüzüklerinin ve bu meclislerce verilen ve yasa kıymetini haiz olan kararların Anayasa'ya uygunluğunu denetlemek;*

*2- Yüce Divan sıfatıyla Cumhurbaşkanı, Bakanlar, Yargıtay, Danıştay, Sayıştay üyelerini görevle ilgili suçlardan dolayı yargulamak;*

*3- Siyasi partilerin kapatılması hakkındaki bütün davalara bakmak, bu partilerin gelir ve giderlerini denetlemek"* yetkileri verilmiştir.

Yasayla Anayasa Mahkemesine başvurabilmek hakkı, siyasi parti

<sup>181</sup> CSTD, C:3, B:52, 18.4.1962, s.358.

<sup>182</sup> CSTD, C:3, B:52, 18.4.1962, s.361-362.

<sup>183</sup> CSTD, C:3, B:52, 18.4.1962, s.363-382.

gruplarına, Senato, Meclis Gruplarının altıda birini teşkil eden üyelere, Hakimler Yüksek Kurulu üyeleri, Sayıştay, üniversiteler ve Radyo İdaresine verilmiştir. Mahkemeye bireysel başvuru vatandaşın kendisi ile ilgili bir davada uygulanması söz konusu olan yasanın Anayasa'ya aykırılığını iddia etmesi gerekmektedir. Aynı iddiayı davaya bakan hakim de ileri sürebilir. Bu takdirde dava Anayasa Mahkemesinin konu hakkında vereceği karara kadar ertelenecektir. Böylelikle Anayasa Mahkemesinden önce var olan Yüksek Adalet Divanı ve Yüksek Soruşturma Kurulunun görevleri sona ermiştir. On beş asıl ve beş yedek üyeden oluşan bu yüksek özel mahkemenin üyeleri değişik organlarca seçilir: Yargıtay (4), Danıştay (3), Sayıştay (1), Millet Meclisi (3) Cumhuriyet Senatosu (2), Cumhurbaşkanı (2).<sup>184</sup>

9 Mayıs 1962 tarihli oturumda ise Senato 44 Sayılı Yasa'nın 5. maddesine göre, 2 asıl, bir yedek üye seçilmesi için toplanmıştır. Aynı yasanın aynı maddesine göre, iki asıl üyeden biri, Ankara Üniversitesi İktisat, Siyasi İlimler ve Hukuk Bilimlerindeki öğretim üyelerinden oluşmuş kurul tarafından seçilecek üç farklı aday içerisinde bir tanesini Cumhuriyet Senatosu seçmek zorundadır. Ancak bu seçimde bir sorun yaşanmıştır. Üniversiteler tarafından Senatoya bildirilecek isimler bir türlü gelmemiştir. Senatör Hazım Dağlı'ya (CKMP) göre bu sorun Millet Meclisinin, üniversitenin üye seçimi için adaylarını belirlemesi için yazı gönderilmesine rağmen Üniversite Kurulunun toplanamaması, bunun üzerine rektörün kendiliğinden karar verip, "*Üniversitenin fikri budur*" diyerek "gayri ciddi" bir tutum sergilemesidir.<sup>185</sup>

Niyazi Ağırnaslı'ya (CKMP) göre ise sorun üniversite hocalarının; ücret, yılda iki kez Avrupa seyahati, yazıhane işletmeleri, hakemlik yapma imkanları gibi nedenler ve bütün bunların maddi yönü dolayısıyla Anayasa Mahkemesine üye olmayı cazip bulmamalarıdır.<sup>186</sup>

Senatörlerin üzerinde durduğu nokta, Mahkemeye en donanımlı insanı üye olarak seçmektir. Bu çerçevede üniversitenin ortaya koyduğu tutum senatörlerde endişeye yol açmıştır. Bu konu hakkında yapılan görüşmelerde bu fikir üzerinde durulmuştur. Sonuçta ilk kez kurulan bir kurumun en mükemmel şekilde işlemesi gerekmektedir. Süren bu tartışmalar arasında yapılan oylamada Ekrem Korkut, Lütfi

---

<sup>184</sup>Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun, **Resmi Gazete**, 25.04.1962, No: 11091.

<sup>185</sup> **CSTD**, C:4, B:63, 22.5.1962, s.177.

<sup>186</sup> **CSTD**, C:4, B:63, 22.5.1962, s.175.

Ömerbaş asil, Şemsettin Akçaoğlu ise yedek üyeliğe seçilmişlerdir. Burada ilginç olan nokta bu kadar önemli bir kuruma üye seçimi için dört oturumda çoğunluk sağlanamaması ve senatörlerin seçime rağbet göstermemeleridir. Bu da af tartışmaları nedeniyle dönemin siyasi havasının senatörler üzerinde kurduğu baskıyı göstermesi açısından önemlidir. Ancak bunu sadece af tartışmalarıyla açıklamak eksik bir yaklaşım olur. Çünkü Cumhuriyet Senatosunun Anayasa Mahkemesine seçtiği Ekrem Korkut 1.1.1964 tarihinde Anayasa Mahkemesindeki görevinden isteğiyle ayrılmış, İstanbul Barosu avukatı olarak çalışmaya başlamış ve yerine atanan Halit Hulki ZARBUN üç yıl sonra yani 1967'de seçilebilmiştir. 30.3.1967 tarihinde Cumhuriyet Senatosu tarafından Anayasa Mahkemesi Asıl Üyeliğine seçilmiş ve 5.12.1977 tarihinde emekliye ayrılmıştır.

Lütfi Ömerbaş ise 1968 yılında emekli olmuş yerine yedek üye seçilememiştir. 1962 yılında Cumhuriyet Senatosu tarafından Anayasa Mahkemesi Asıl Üyeliği'ne seçilmiştir. Ömerbaş, 11.2.1967 ve 2.3.1971 tarihleri arasında Anayasa Mahkemesi Başkanvekilliği görevinde bulunmuş, 18.7.1979 tarihinde emekliye ayrılmış ve 13.1.2000 tarihinde vefat etmiştir.

Senato Yekta Güngör Özden'i asil Yılmaz Aliefendioğlu'nu ise yedek üyeliğe seçmiştir.<sup>187</sup> Mahmut Celalettin Cuhruk'u (1981) -Milli Güvenlik Konseyi kararı ile Cumhuriyet Senatosu kontenjanından Anayasa Mahkemesi Asil Üyeliğine seçildi- Anayasa Mahkemesi üyeliğine seçmiştir.<sup>188</sup>

1961 Anayasası'nın yargı alanında getirdiği önemli bir yenilik de hakimlerin bağımsızlığını sağlamak üzere kurduğu Yüksek Hakimler Kuruludur. Yüksek Hakimler Kurulu, 143. maddenin ilk şekline göre, on sekiz asil ve beş yedek üyeden oluşmaktadır. Bu üyelerden altısı Yargıtay Genel Kurulunca, altısı birinci sınıfa ayrılmış hakimlerce ve kendi aralarından gizli oyla seçilmiştir. Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu da, yüksek mahkemelerde hakimlik etmiş veya bunlara üye olma şartlarını kazanmış kimseler arasından gizli oyla ve üye tam sayılarının salt çoğunluğu ile üçer üye seçmiştir. Bunun yanında savcılar Adalet Bakanına bağlanmış ve Yüksek Savcılar Kurulu adıyla yeni bir yapılanmaya gidilmiştir. Bu kurul savcılarının özlük işleri hakkında yetkili kılınmıştır.<sup>189</sup>

<sup>187</sup> CSTD, C:40, B:25, 1.11.1979, s.77.

<sup>188</sup> <http://www.anayasa.gov.tr/index.php?l=template&id=10&lang=0>. Erişim Tarihi: 23.1.2011.

<sup>189</sup> Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, **Resmi Gazete**, 31.5.1961 No: 10816.

1961 Anayasası'nın ilk şeklinde Yüksek Hakimler Kurulunun üyelerinin üçte birinin milletvekilleri ve senatörler tarafından seçilecektir. 1961 Anayasası'nın bu hükmü, 22 Eylül 1971 Tarih Ve 1488 Sayılı Anayasa değişikliği Yasası'yla değiştirilmiştir. Yüksek Hakimler Kurulunun üyelerinin sadece Yargıtay Genel Kurulu tarafından seçilmesi öngörülmüştür.<sup>190</sup>

27 Mayıs sonrası dönemde kurulan CHP-AP Hükümeti programında Adalet Bakanlığının, bağımsız adaletin ihtiyaçlarını sağlamak, idari ve yasal kurumları kurmak için çalışacağı, bu çerçevede Yüksek Hakimler Kurulu'nun 1961 Anayasası'nın Meclisin açılmasından sonra altı ay içinde kurulmasını istediği temel kuruluş yasalarının süratle hazırlanarak Meclislere sunulacağı yer almıştır.<sup>191</sup> Nisan 1962'de hazırlanan tasarı önce TBMM'ye sonrasında Cumhuriyet Senatosuna sevk edilmiştir. Senatonun Anayasa ve Adalet Komisyonu ile Bütçe Komisyonundan oluşan Karma Komisyonca kabul edilmiştir.

21 Nisan 1962'de Senato gündemine gelen tasarrının 66. maddesinde yer alan:

*“Hakimlerin atamalarında Cumhurbaşkanının onayladığı kararnameler Adalet Bakanlığına verildiği tarihten başlayarak en geç iki ay içinde onandığı bildirilmeyen kararlar onanmış sayılır”* cümlesinde iki aylık sürenin 15 güne indirilmesi önerilmiş ve bu değişiklik de Mecliste aynen kabul edilmiştir.<sup>192</sup> Yasa onaylandıktan sonra Yüksek Hakimler Kuruluna üye seçimi için oylamalar yapılmıştır. İkinci turda, Mükrimin Poyraz, Rahmi Ergil ve Ahmet Dağlı salt çoğunlukla Yüksek Hakimler Kurulu üyeliğine seçilmiştir. Yüksek Hakimler Kurulu yedek üyeliği için yapılan seçimde ise Ahmet Hamdi Karababa yedek üyeliğe seçilmiştir.<sup>193</sup>

Bu kurulun kurulmasıyla birlikte hukuk düzeninde önemli bir adım atılmıştır. Yüksek Hakimler Kurulu 1971'e kadar çokça tartışılan bir kurum değildir. Ancak 1971 Muhtırası'yla birlikte kurulun yapısında önemli değişiklikler yapılmıştır. 1971'de yapılan Anayasa değişikliğiyle, Yüksek Hakimler Kuruluna yasama meclislerinden ve birinci sınıfa ayrılmış hakimler arasından üye seçilmesi usulünden, uygulamada görülen aksamalar ve sakıncalar sebebiyle vazgeçilmiştir. Yüksek

---

<sup>190</sup> Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Ve Geçici Maddeler Eklenmesi Hakkında Anayasa değişikliği, **Resmî Gazete**, 22.9.1971 No: 13964.

<sup>191</sup> **CSTD**, C:1, B:9, 27.11.1961, s.101.

<sup>192</sup> **CSTD**, C:3, B:55, 21.4.1962, s.540.

<sup>193</sup> **CSTD**, C:5, B:90, 9.10.1962, s.390.

Hakimler Kurulu üyelerinin kendi üyeleri arasından Yargıtay Genel Kurulunca seçilmeleri ve süresi dolanların yeniden seçilebilmeleri esası kabul edilmiştir. Buna göre ilgili madde “Yüksek Hakimler Kurulu, on bir asıl ve üç yedek üyeden kuruludur. Üyeler, Yargıtay Genel Kurulunca, kendi üyeleri arasından ve üye tamsayısının salt çoğunluğu ile gizli oyla seçilir.” şeklinde değiştirilmiş, Adalet Komisyonunda aynen kabul edilmiştir.<sup>194</sup>

Sonuç olarak 1961 Anayasası’yla birlikte devlet yönetiminde denge ve fren mekanizması görece kurumlar arasında yer alan Anayasa Mahkemesi ve Yüksek Hakimler Kurulu’nun oluşum sürecinde Senatörlerin olumlu yaklaşım sergilediği görülmektedir. Senato belli bir dönem bu kurullara atanacak üyelerin seçiminde etkin olsa da yapılan Anayasa değişiklikleriyle bu yetkisi elinden alınmıştır. Bu ise Senatonun 1961’deki yetkilerinin zaman geçtikçe elinden alındığının ve bu kurumun zayıflatıldığının bir göstergesidir.

## **2- Darbe Girişimleri**

### **a- 22 Şubat Olayı**

CHP-AP Koalisyonu’nun ilk ciddi sınavı 22 Şubat 1962 günü gerçekleştirilmesi planlanan ihtilal girişimidir. Bu girişim sadece koalisyon için değil Meclis ve Senatonun varlığı ve devamı içinde önemli bir yere sahiptir.

SKB ve özellikle de Talat Aydemir, yönetime doğrudan el koyma dışında hiçbir müdahaleden tatmin olmamıştır.<sup>195</sup> 17 Şubat’ta çeşitli ordu birliklerinden gelen bazı temsilci kurmay subaylar Genelkurmay Başkanı, Başbakan ve Cumhurbaşkanı ve tabii senatörlerle görüşmüşler, büyük davaların ve çözümlerinin beklendiği TBMM’deki kısır çekişmelerin, küçük hesaplı didişmelerin ve Silahlı Kuvvetlere karşı girişilen tecavüzlerin, ordu bünyesinde yaralar açtığını ileri sürmüşlerdir.<sup>196</sup>

22 Şubat 1962 akşamı Aydemir Harp Okulu öğrencilerini yanına alacağı inancıyla harekete geçmiştir. Bir grup asker Muhafız Alayı Süvari Grubu Binbaşısı

<sup>194</sup> CSTD, C:67, B:113, 12.9.1971, s.40.

<sup>195</sup> Seyhan, a.g.e., s.175.

<sup>196</sup> Doğan Akyaz, *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s.187-189; İsen, a.g.e., s.37-38.

Fethi Gürcan emrinde harekete geçerek yeni atanmış olan Cihat Alpan'ı<sup>197</sup> gözaltına almıştır. Fethi Gürcan güvendiği birlik ve subaylarla; o sırada içeride toplantı halinde olan Cumhurbaşkanı, Başbakan ve birkaç bakanı, Genelkurmay Başkanı ve MGK üyeleri olan Kuvvet Komutanları'nı gözaltına almıştır.<sup>198</sup>

Talat Aydemir, Millet Meclisi ve Senatonun derhal kapatılmasını ve atamaların durdurulmasını, gözaltına alınanların bırakılmasını ve Hava Kuvvetlerindeki cuntanın da cezalandırılmasını istemiştir. Genelkurmay'da Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in başkanlığında yapılan; Başbakan, parti genel başkanları ve kuvvet komutanlarının katıldıkları toplantıda Aydemir'in istediklerinin kabul edilmemesine, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ile Başbakan İsmet İnönü'nün radyodan yatıştırıcı konuşmalar yapmasına karar verilmiştir. YTP Genel Başkanı ve Talat Aydemir'in akrabası Ekrem Alican'ın Harp Okulu Komutanı ile yaptığı arabuluculuk görüşmesinde de bir sonuca varılamamıştır.<sup>199</sup>

Aydemir'e Genelkurmay tarafından gönderilen bir kurul, kan dökülmeden harekatı durdurursa kimseye ceza verilmeyeceğini bildirmiş ve bu konuda İnönü'nün güvence veren mektubu kendisine iletilmiştir.<sup>200</sup> Bunun ardından Aydemir, İnönü'nün teklifini kabul ederek teslim olmuştur. Meclis, İnönü'yü ertesi gün ayakta alkışlayarak karşılamıştır.<sup>201</sup>

Bu olay Cumhuriyet Senatosu gündemine 27 Şubat 1962 tarihinde gelmiştir. Partileri temsilen Hıfzı Oğuz Bekata, Osman Saim Sarıgöllü, Cemal Tarlan, Niyazi Ağırnaslı, tabii üyeler Mucip Ataklı ve Kazım Orbay TSK'ya iletilmek üzere şu mesajın verilmesi teklifini Senatoya sunmuştur:

*“Büyük Türk Milletinin ayrılmaz bir parçası olan ve yeminine daima sadık kalan Kahraman Ordumuz; temeline şerefini koyduğu Cumhuriyet Anayasası'nı, demokratik nizamı, vatan ve millet bütünlüğünü her zaman, her yerde ve her şeye rağmen koruyacağını 22 Şubat 1962 Olayları'yla bir daha ispat etmiştir. Bu suretle aziz milletimizin büyük bir badireden kurtarılması karşısında, bu hareketi şükrana layık bulan Cumhuriyet Senatosu, Türk Silahlı Kuvvetleri'ne olan millet ölçüsündeki takdir ve güvenini teyit ve tekrar etmekle*

<sup>197</sup> Cihat Alpan Cumhurbaşkanı'nca Cumhuriyet Senatosu üyeliğine seçilmiştir. (1972 -1978).

<sup>198</sup> Can Kaya İsen, **Geliyorum Diyen İhtilal**, İstanbul, Tan Gazetesi Matbaası, 1964, s.45-47,

<sup>199</sup> Akyaz, **a.g.e.**, 202-205.

<sup>200</sup> Mektubun orijinali için bkz. Ömer Gürcan, **Fethi Gürcan'ın Harbiyelileri**, İstanbul, İleri Yayınları, 2005, s.22.

<sup>201</sup> Gevgilili, **a.g.e.**, s.245.

*bahtiyardır*,<sup>202</sup>

Bu mesaj Senatoda alkışlarla karşılanmıştır. Bunun ötesinde Senatoda bu olayın gelişimi ile ilgili konuşma yapılmamış, yalnız bu mesajla yetinilmiştir. Asıl tartışmalar “Tedbirler Yasası Tasarısı” görüşmelerinde yaşanacaktır.

22 Şubat Olayı, 27 Mayıs ve Anayasa’ya karşı düzenlenmiş bir karşı hareket olarak tanımlanmıştır. İnönü başkanlığında toplanan Meclis Komisyonu acil önlemlerin alınması için çalışmalara başlamıştır. Bununla birlikte olaya karışan 20 subay emekliliğe ayrılmak zorunda bırakılmıştır.<sup>203</sup> 22 Şubat Olayları’ndan sonra, af tartışmaları başlamış; AP, YTP ve CKMP 22 Şubat Olayları’na karışanların affına karşılık Kayseri’dekiler için de kısmî af istemişlerdir.

22 Şubat Olayları’nın ardından Tedbirler Yasası Tasarısı hazırlanmıştır. Tasarı Anayasa Komisyonunda görüşülürken hukukçulardan da görüş istenmiş, Prof. Bülent Nuri Esen, Prof. Muammer Aksoy, Prof. Faruk Erem bu tasarının Anayasa’ya aykırı olmadığı yönünde görüş bildirmişlerdir. Komisyona iletilen tasarının en önemli gerekçesi olarak; 27 Mayıs 1960 Devrimi’nin yersiz, haksız veya gayrimeşru olduğu yolundaki tahriklerin; demokratik düzenin, insanların temel hak ve hürriyetlerinin zamanla yok olmasıyla sonuçlanacak bir mahiyet taşıdığı vurgulanmıştır. Demokratik düzenin Türkiye’de yürütülemeyeceği ve yerine totaliter bir rejim getirmek gerektiği kanaatini yaymak isteyen hareketlerin de hangi sebeplere dayanırsa dayansın, Anayasal düzeni bozabileceği belirtilmiştir.<sup>204</sup>

Bu şekilde başlayan yasa görüşmeleri 3 Mart 1962’de sonuçlanmıştır. 5 Mart’ta Senatoda da bu konuyla ilgili tartışmalar yaşanmıştır. AP’li Senatör Hasan Kangal, Senatörlerin Millet Meclisinden geçen yasaların süzgeci olduğunu belirterek yasanın aceleyle Senatodan geçmesi önerine karşı çıktığını ifade etmiş ancak bu kabul görmemiştir.<sup>205</sup>

CHP’li Muhittin Kılıç ise yasayı Tahkikat Komisyonuna benzerliklerine temas ederek özellikle basına verilecek cezaların ağır olduğunu ifade etmiştir.<sup>206</sup> Tabii Senatör Amil Artus da 27 Mayıs’ı zedelemeye yönelik birtakım zararlı

<sup>202</sup> CSTD, C: 3, B: 40, 27.2.1962, s.64.

<sup>203</sup> Milliyet, 26.02.1962, s 1.

<sup>204</sup> Anayasa Nizamını, Millî Güvenlik Ve Huzuru Bozan Bazı Fiiller Hakkında Millet Meclisince Kabul Olunan Kanun Teklifi Ve Cumhuriyet Senatosu Anayasa Ve Adalet Komisyonu Raporu, CSTD, C:3 B:43, 5.3.1962, s.2.

<sup>205</sup> CSTD, C:3, B:43, 5.3.1962, s.130.

<sup>206</sup> CSTD, C:3, B:43, 5.3.1962, s,131-134.

gayretler olduğunu belirterek bu tahriklerin, milletin bir kısmını diğer kısmına düşman ettiğini, milleti ikiye böldüğünü ve 27 Mayıs'ı yapanlara ve onu destekleyenlere karşı kin ve düşmanlık hisleri oluşturduğunu belirtmiştir. Bu durumun 27 Mayıs'ı yapanların ve destekleyenlerin de karşı tarafa yönelik bir hoşnutsuzluk ve hatta düşmanlık hissi doğurduğunu vurgulayan Artus, bu tahriklere son verilmesi için dört parti lideri bir araya gelerek oluşturdukları tasarımı desteklemek gerektiğini ifade etmiştir.<sup>207</sup>

CHP'li Turgut Göle de CHP'nin genel görüşünün aksine yasanın Anayasa'ya uygun olmadığını belirtmiştir. Bu yasayla hür basının sesini kısma mecbur olmasını, vatan ve rejimin çıkarları için zararlı gördüğünü, demokratik rejimin her şeyden önce basın özgürlüğüyle belli olduğunu ve bu şekilde yaşadığını vurgulamıştır. Demokrasi mücadelesinde siyaset adamlarından çok fazla çile çekmiş, hapisane köşelerinde yıllarını geçirmiş cefakar basın mensuplarını bu ağır kayıtlarla sınırlandırılmayı doğru bulmadığı vurgulayarak tasarıya karşı çıkmıştır.<sup>208</sup>

Genel olarak tasarı aleyhinde AP Senatörleri söz alarak konuşmuşlardır. Altı saat süren görüşmelerden sonra yapılan oylama sonucunda tasarı 21'e karşı 100 oyla kabul edilmiştir. Bu yasa Senatonun karşılaştığı ciddi bir sınavdır. 12 YTP, 7 AP, 1'er CKMP ve CHP Senatörü ret oyu vermiştir. Çekimserlerin çoğu da YTP'li senatörlerden oluşmuştur.<sup>209</sup>

Tedbirler Yasası dört partinin ittifakıyla Meclis gündemine getirilmiştir. Bu yasanın çıkması için elinden geleni yapan parti liderleri aleyhte oy kullananların partilerinden ihraç edileceklerini açıklamışlardır.<sup>210</sup> Hatta bunu yerine getiremeyen YTP Genel Başkanı Ekrem Alican görevinden istifa etmiştir.<sup>211</sup> Parti liderlerinin hepsi tedbirleri desteklemiştir. Partileri içinde bunun gerekliliğinin savunuculuğunu yapmışlardır. Getirilen tedbirler özgürlükleri kısıtlamış, düşüncelerini söylemek bazı konularda imkansızlaştırmış, bazı yayınlar durdurulmuştur. Çıkarılan yasa temel olarak iki hedefe karşı saldırıyı şiddetle yasaklamaktır: 27 Mayıs'a rejimine ve orduya karşı.<sup>212</sup>

---

<sup>207</sup> CSTD, C:3, B:43, 5.3.1962, s.135-136.

<sup>208</sup> CSTD, C:3, B:43, 5.3.1962, s.140.

<sup>209</sup> CSTD, C:3, B:43, 5.3.1962, s.181-182.

<sup>210</sup> Cumhuriyet, 02.03.1962, s.1.

<sup>211</sup> Cumhuriyet, 07.03.1962, s.1.

<sup>212</sup> Toker, "Demokrasimizin... (1961-1965) ...", s.88-89.



Meclislerden geçerek kabul edilen yasa, şu temel hükümleri içermiştir:

*“A) Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruiyetini kaybettiği Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ile de tespit edilen Demokrat Parti iktidarına karşı direnme hakkını kullanarak, normal demokratik rejimi bütün teminatıyla kurmak amacıyla Türk Milleti'nin gerçekleştirdiği 27 Mayıs 1960 Devrimi'ni söz, yazı, haber, havadis; resim, karikatür vesair vasıta ve suretlerle yersiz, haksız veya gayrimeşru gösterenler veya üstü kapalı da olsa matufiyeti belli olacak şekilde göstermeye çalışanlar;*

*B) 27 Mayıs 1960 Devrimi'ni zedeleyecek şekilde, bu devrimin neticesi olarak Yüksek Adalet Divanınca veya sair kaza mercilerine verilmiş ve kesinleşmiş olan karar ve hükümleri söz, yazı, haber, havadis, resim, karikatür veya sair vasıta ve suretle kötileyenler veya üstü kapalı da olsa matufiyeti belli olacak şekilde kötümeye çalışanlar veya neticelenmiş hazırlık, ilk ve son tahkikat ve infaz safhalarıyla ilgili resim, hatırat, röportaj yayanlar veya beyanat verenler;*

*C) Mahkumiyetlerinin infazı süresince (B) bendinde sözü geçen mahkumlara atfen siyasi veya 27 Mayıs Devrimi'ni zedeleyici mahiyette uydurma beyanatı basına verenler veya basın yolu ile yayanlar veya alenen nakledenler;*

*D) 27 Mayıs 1960 Devrimi'ni yersiz, haksız veya gayrimeşru gösterecek surette, feshedilmiş Demokrat Parti'nin iktidarını övenler veya müdafaa edenler;*

*E) Mensup oldukları partinin feshedilmiş Demokrat Parti'nin devamı olduğunu ileri sürenler veya herhangi bir parti lehine bu tarzda faaliyet gösterenler veya propaganda yapanlar; bir yıldan beş yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılırlar”.*<sup>213</sup>

Celal Bayar anılarında bu yasanın çıkması hakkında şunları söylemiştir: *“Tedbirler Yasası, Meclisten çıktı. Malum bu kanun, basını -evvelkisine nazaran- daha fazla kayıt altına almakta, Demokrat Parti'yi, lider ve ileri gelenlerini övmekten, iktidarımızın vücuda getirdiği eserleri bahis konusu etmekten, Yassıada mahkemeleri kararlarını tahlilden, ve mahkemenin cereyan şeklinden ve hakimleri tenkitten men etmektedir. Azami üç kişinin yanında bu yolda konuşulduğu takdirde senelerce hapis cezası vardır. Buna mukabil aleyhimize bulunanlar için kapıyı ardına kadar açık tutmaktadır...”*<sup>214</sup>

Bu görüş aynı zamanda af bekleyen siyasi mahkumların AP'ye yapacakları baskının gerekçesini oluşturmuştur. Zaten bu baskı, kurulan Koalisyon Hükümeti'nin sonunu hazırlamıştır. 22 Şubat Olayı'nın bastırılmasının ardından, bir yandan 22

<sup>213</sup> Anayasa Nizamını, Millî Güvenlik Ve Huzuru Bozan Bazı Fiiller Hakkında Millet Meclisince Kabul Olunan Kanun Teklifi Ve Cumhuriyet Senatosu Anayasa Ve Adalet Komisyonu Raporu, **CSTD**, C:3, s.B:43, 5.3.1962, s.2.

<sup>214</sup> Celal Bayar, **Kayseri Cezaevi Günlüğü**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999, s.24.

Şubatçıların mevcut siyasi kadro ile demokrasi kurulamayacağı açıklamaları; bir yandan da AP Grubu'nun siyasi af konusunda aldığı kararı açık bulmayan İsmet İnönü, 30 Mayıs 1962'de istifa etmiştir. Koalisyonun bitiş sebebi olarak AP'yi işaret etmiştir. İnönü:

*“CHP ile AP arasında Hükümette anlaşma olmasına karşılık Meclis içinde ve partilerin kendi içinde anlaşma olmamıştır. Esasen buhran da bu yüzden çıkmıştır. Bunun başlıca sebebi evvelce de söylediğim gibi -bir koalisyon kurulduğu zaman merkez idarecilerini ve genel başkanlarını hükümete sokmak lazımdır diye vasiyet edeceğim demiştim-. Bunu bir tarihi hatıra olarak anlatmamın sebebi ilerisi için istifadeyi sağlamaktır”<sup>215</sup>* diyerek Rağıp Gümüşpala'nın hükümette üzerine düşen sorumluluğu yapmadığını öne sürmüştür.

Cumhuriyet gazetesi başyazarı ve 1964'te Kontenjan Senatörü olan Nadir Nadi, demokratik gereklerin bir türlü yerine getirilemediğinden hükümetin istifası etmek zorunda kaldığını dile getirmiştir:

*“İsmet İnönü'nün karma hükümet başkanlığından çekilmesi ile patlak veren buhran, aslında tek başına bir hükümet buhranı değil, fakat yedi aydır sürüp giden müzmin bir rejim buhranının sadece bir safhası, belki de önemsiz bir safhasıdır... Bizim buhranın nedeni şu ya da bu politika kombinezonu ile değil, doğrudan doğruya rejimle, rejimin bünyesi ile ilgilidir. Soyut demokrasi sevdasından vazgeçip de Atatürk ilkeleri ışığında Türk demokrasisinin gerekli kıldığı şartları yeniden yaratmadıkça hiçbir zaman buhrandan kurtulamayacağımıza artık inanmalıyız...”<sup>216</sup>*

## **b-21 Mayıs Olayı**

İnönü'nün kurduğu II. Koalisyon döneminin en önemli olayı Talat Aydemir'in ikinci darbe girişimidir. İsmet Paşa, Talat Aydemir'in böyle bir girişimde bulunacağını bilmektedir ve buna göre önlemlerini almıştır.<sup>217</sup> Aydemir ise İstanbul'dan kısmi destek görürken, Ankara'da güvendiği Binbaşısı Fethi Gürcan'la Harp Okulu'nun komutasını yeniden alarak darbe girişiminde bulunmuştur. Radyoevini ele geçirmeleri ve TBMM'yi feshettiklerin açıklamaları arka arkaya gelmiştir. Fakat radyoevini ellerinde tutamayan Aydemir ekibi, beklenen desteklerin

<sup>215</sup> CHP, **1962'de CHP'nin Görüşü**, Ankara, Rüzgarlı Matbaa, 1962.

<sup>216</sup> Nadir Nadi, “Başlayan Değil, Süren Buhran”, **Cumhuriyet**, 1.6.1962, s.1.

<sup>217</sup> Kurtul Altuğ, **27 Mayıs'tan 12 Mart'a**, 2. Bs, İstanbul, Yılmaz Yayınları, 1991,s.240.

gelmemesi ile birlikte yenilgiyi yavaş yavaş kabul etmeye başlamıştır. Cevdet Sunay'ın Silahlı Kuvvetlerin hala hükümetin emrinde olduğunu açıklaması ile birlikte Eskişehir'den kalkan uçakların Harp Okulu üstünde alçak uçuş yapmaları Aydemir'in tüm ümitlerini yok etmiştir. Ankara'da Aydemir ve Fethi Gürcan, İstanbul'da Osman Deniz başta olmak üzere tüm Harp Okulu öğrencileri cezalandırılmış ve girişim başarısız olmuştur.<sup>218</sup>

Olay üzerine Senatoda konuşan İnönü:

*“Olayların memleket açısından ne derece elem verici olduğunu belirtmeye lüzum yoktur. Vazife şehitleri vermiş olmamız teessürümüzü derinleştirmektedir. Tek tesellimiz, demokratik rejimin ve Anayasa hakimiyetinin bu imtihandan da başarı ile çıkmış olmasıdır. Dün gece de söylediğim gibi, Türkiye'de demokratik rejim ebediyete kadar şerefle yaşayacaktır”*<sup>219</sup> diyerek demokrasinin atlattığı bu ağır badireden duyduğu mutluluğu beyan etmiş ve Senatodan büyük alkış almıştır. Ancak Senatonun 21 Mayıs 1963 tarihli oturumunda İnönü'nün demeci, hükümetin tebrik edilmesi ve girişimi bastırmak için ölenlerin şehit muamelesi görmesi yönündeki teklif haricinde başka bir konuşma olmamıştır.<sup>220</sup>

Tabii Senatör Kamil Karavelioğlu anılarında İsmet İnönü'yü bu konu hakkında defalarca uyardıklarını, ancak İnönü'nün Genelkurmay'dan emin tavrı ile birlikte konunun üzerinde fazla durmadığını bu nedenle MBG olarak İnönü'ye sitem ettiklerini yazmıştır.<sup>221</sup>

Senatoda bu olay üzerine yaşanan sessizlik, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı Karargahı 1 Numaralı Askeri Mahkemesi tarafından Talat Aydemir, Fethi Gürcan ölüm cezasının yerine getirilmesine; Erol Dinçer, Osman Deniz hakkındaki ölüm cezasının yerine getirilmemesine dair Millet Meclisinden gelen Anayasa Komisyon Raporu görüşmelerinde bozulmuştur. TBMM, idamlar hakkındaki son kararı 28 Ocak 1964 tarihli Senato ile yapılan ortak oturumda vermiştir. Aynı gün Mecliste büyük bir kavga da yaşanmıştır. AP Milletvekili Sait Yücesoy ihtilalin başarılı olması halinde yine birtakım adaletsiz uygulamalar olacağı yönündeki sözleri Meclisi karıştırmış, Yücesoy konuşmasına:

*“Bugüne kadar neden bir komünistin burnu kanamadı. İhtilalleri yapanlar ne*

<sup>218</sup> Cumhuriyet, 22-23.4.1963.

<sup>219</sup> CSTD, C:11, B:65, 21.5.1963, s.249.

<sup>220</sup> CSTD, C:11, B:65, 21.5.1963, s.250.

<sup>221</sup> Karavelioğlu, a.g.e., s.186.

*Türk ordusu ne de şerefli subaylardır. İhtilali yapanlar maskelenmiş komünistlerdir”* diye devam edince ortam iyice karışmış ve oturuma kısa bir ara verilmiştir. Verilen arada kulise çıkan tabii senatörler kendilerine komünist dediği için Sait Yücesoy’a saldırıda bulunmuşlar, araya AP’liler girince Tabii Senatör Muzaffer Yurdakuler AP’lilerin hepsini itham eden sözler söylemiş, bu sefer de tabii senatörler saldırıya maruz kalmışlardır.<sup>222</sup> Bu tatsız olaylar Senatonun ilk açılışından itibaren süregelen gerginliklerin yansımasıdır.

Yapılan görüşmelerde söz alan CHP İzmir Senatörü Enis Kansu idamın hiçbir şekilde terbiye edici bir mahiyeti olmadığını ve bu kararın infazının Harp Akademisi mensupları ile bir kısmı subaylar için bir daha silinemeyecek ve kabulü hiçbir zaman mümkün olmayacak duruma sokacağını dile getirip idamların yerine getirilmemesini teklif etmiştir.<sup>223</sup>

Emekli bir asker olan, AP Trabzon Senatörü Yusuf Demirdağ da tıpkı Enis Kansu gibi memleketin birlik ve beraberliğe en çok muhtaç olduğu bir zamanda Yüksek Senatonun büyük şefkat ve merhamet hislerini kullanarak idama mahkum edilen Talat Aydemir, Fethi Gürcan’ın cezalarının da diğerleri gibi müebbet hapse çevrilmesini talep etmiştir. Tabii Senatör Kadri Kaplan ise idam istenen şahısların nihayetinde Atatürkçü bir zihniyetten geldiklerine inanmak istediğini ve bu doğrultuda hatalarının affedilmesini arzu ettiğini ifade etmiştir. YTP Bolu Senatörü Sırrı Uzunhasanoğlu sert bir konuşma yaparak, bu suçu babası işlese ipini kendi elleriyle çekeceğini beyan etmiştir.<sup>224</sup>

Anayasa Komisyon Raporu’nda Mucip Ataklı ve Kadri Kaplan idamlar konusunda muhalif kalmışlar ve bunu muhalefet şerhinde beyan etmişlerdir. 10-11 Mart 1964 tarihinde yapılan uzun görüşmeler sonucunda Talat Aydemir için 82 kabul, 26 ret, 9 çekimser ve 8 boş oyla, Fethi Gürcan için 63 kabul, 35 ret, 13 çekimser oyla idam edilmeleri yönünde karar çıkmıştır.<sup>225</sup>

Bu oylamada tabii senatörlerden Mucip Ataklı, Emanullah Çelebi, Kadri Kaplan Muzaffer Yurdakuler ret oyu vermişler, Ekrem Acuner, Refet Aksoyoğlu, Vehbi Ersü, Suphi Karaman, Osman Köksal, Sami Küçük, Mehmet Özgüneş,

---

<sup>222</sup> *Milliyet*, 29.01.1964, s.7.

<sup>223</sup> *CSTD*, C:19, B: 49, 10.3.1964, s.193.

<sup>224</sup> *CSTD*, C:19, B: 49, 10.3.1964, s.193-195.

<sup>225</sup> *CSTD*, C:19, B: 50, 11.3.1964, s.235-250.

Mehmet Şükran Özkay, Haydar Tunçkanat ise idamı kabul etmişlerdir.<sup>226</sup> Yapılan oylamada Mucip Ataklı ve Haydar Tunçkanat'ın farklı renklerde oy kullanmaları ilginçtir. Çünkü bu iki senatör tabii senatörlerin havacı kanadını oluşturmaktadır. Ataklı ve Tunçkanat, eski üniformalarını giyerek gittikleri Hava Kuvvetleri karargahında, Aydemir'in 03.00 sularında harekete geçeceğini bildirmişlerdir. Bununla beraber Tunçkanat, Meclis Muhafız Alayı'nı da alarma geçirmiş, böylece iki Senatör Aydemir'in ilk girişiminin başarısız olmasında önemli paya sahip olmuşlardır.<sup>227</sup>

Ataklı ve Tunçkanat'ın bu girişimleri karşısında Talat Aydemir, anılarında tabii senatörlerden ve Refet Aksoyoğlu'nun da bir ihtilalin hazırlığında olduğunu ileri Mucip Ataklı, Emanullah Çelebi, Haydar Tunçkanat, Şükran Özkaya, Ekrem Acuner sürmüş ve Hava Kuvvetlerini alarma geçiren Tabii Senatörleri "*CHP'ye hizmet eden senatörler*" olarak adlandırmıştır.<sup>228</sup>

Ayrıca yine Aydemir anılarında 21 Mayıs için düzenli koordinasyon toplantıları yapıldığını anlatır. İlk koordinasyon toplantılarına katılanlar bir bakıma ihtilalin kadrosunu oluşturmuştur. Bunların arasında Bedii Faik, Celal Sungur, Prof. Cihat Abaoğlu, zamanın Tıp Fakültesi Dekanı Halit Ziya Konuralp, Hukuk Fakültesi Dekanı Naci Şensoy, Prof. Lütfi Duran, Cemal Yıldırım gibi isimler vardır. Tabii bu koordinasyon toplantılarına, zaman zaman 14'lerden Orhan Erkanlı, Fazıl Akkoyunlu, Tabii Senatörler Mucip Ataklı, Kadri Kaplan, Muzaffer Yurdakuler, Sezai Okan da katılmışlardır.<sup>229</sup> Kontenjan Senatörü Burhanettin Uluç Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel ve Kara Kuvvetleri Komutanı Nazmi Karakoç'tan yeni müdahale için destek girişimlerinde bulunmuştur.

Ancak bu kişiler kendisini yarı yolda bırakmışlardır. Tabii Senatör Mucip Ataklı Aydemir'in son işbirliği çağrısı için gönderdiği kişiye "*Talat, artık hiçbir kuvvete sahip değildir, tamamıyla zayıfladığını hissettiği için bizim kuvvetimize sığınmak istiyor. Kendisi ile iş birliği yapamayız*" diyerek göndermiştir.<sup>230</sup>

TBMM'nin kabul ettiği 480 Sayılı Yasa ile haklarında ölüm kararı onaylanan Süvari Binbaşı Fethi Gürcan 26 Haziran 1964 günü ve Kurmay Albay

<sup>226</sup> CSTD, C:19, B: 53, 17.3.1964, s.526.

<sup>227</sup> Cumhuriyet, 22-23.5.1963, s.1-3.

<sup>228</sup> Aydemir, a.g.e., s.113-133.

<sup>229</sup> Altuğ, "27 Mayıs'tan 12 Mart'a...", s.255.

<sup>230</sup> Aydemir, a.g.e., s.201-203.

Talat Aydemir 5 Temmuz 1964 günü idam edilmişlerdir.<sup>231</sup> Diğer tutukluların cezaları 1966'da çıkarılan Af Yasası ile kısmen veya tamamen kaldırılmıştır. Bununla birlikte müdahale girişimleri sürecinde Aydemir'e destek çıkan bir kısım tabii senatörlerin ise hiçbir adli soruşturmaya tabii tutulmaması da değinilmesi gereken bir noktadır. Anılardan anlaşılır; bu kişiler darbe girişimine önce destek vermişler daha sonra da darbenin zor olacağı düşüncesine kapılıp bundan vazgeçmişlerdir. Darbe sürecinden sonra da hiçbir şekilde makamları ve konumları sarsılmadan siyasete devam etmeyi sürdürmüşlerdir.

### **c-9 Mart Olayı ve Dokunulmazlık Davaları**

1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren Marksist çevrelerdeki en büyük tartışma, Türkiye'nin hangi tarihsel aşamada olduğudur. Mehmet Ali Aybar ve TİP'in ana grubu, Türkiye'nin demokratik yollarla gerçekleştirecek bir sosyalist devrime hazır olduğunu savunmuşlardır. Zaferin; TİP üyelerinin önderliğindeki yeni bir sendika konfederasyonu içerisinde hayli başarıyla örgütlemeye çalıştıkları Türk işçilerinin artan sınıf bilincinden ve siyasal uyanıştan geleceğini ummuşlardır. Mihri Belli önderliğindeki bir diğer etkin grup ise, Türkiye'nin feodal özelliklere sahip bir Asyalı toplum olduğunu, proletaryanın hayli zayıf olduğunu ve devrimci değişimin ancak bir aydınlar ve subaylar koalisyonuyla gerçekleşebileceğini ileri sürmüştür. Milli Demokratik Devrim (MDD) denilen bu akım bazı senatörler tarafından da benimsenmiştir.<sup>232</sup>

Bu dönemde çıkardığı “*Devrim*” gazetesi ve “*Türkiye'nin Düzeni*” kitaplarıyla sol harekete damgasını vuran Doğan Avcıoğlu, başta tabii senatör olma hakkına kavuşmuş olmasına rağmen bu hakkı kullanmayarak Senatoya girmeyen ancak 1966 yılında kontenjan senatörü olarak Senato sıralarında yerini alan Cemal Madanoğlu olmak üzere Ahmet Yıldız, Haydar Tunçkanat, Suphi Gürsoytrak, Suphi Karaman, Vehbi Ersü, Sami Küçük, Ekrem Acuner ile ilişkiye geçmiştir. Bu isimler Avcıoğlu'nun çıkardığı Devrim gazetesinde 1969-1971 yıllarında yazılar yayınlamışlardır. Bu ilişkinin temelinde, Avcıoğlu'nun başını çektiği kadronun asker sınıfının desteğini kazanmak için; asker kökenli olan, üstelik 27 Mayıs'ta DP

<sup>231</sup> Cumhuriyet, 27.6.1964, s.1.

<sup>232</sup> Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 16.bs, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.372.

iktidarına son verecek kadar devrimci ruha sahip olan tabii senatörleri aracı olarak kullanmak istemesinin yattığı söylenebilir.<sup>233</sup>

MDD'nin desteklediği ve üniversitelerde örgütlenen Fikir Kulüpleri Federasyonu'na (FKF) katılan gençlik örgütlerinden biri de Tabii Senatör Kadri Kaplan'ın Genel Başkanı olduğu "27 Mayıs Milli Devrim Derneği"dir. Katılımdan sonra FKF'nin Genel Sekreterliği görevini üstlenen Kadri Kaplan, oluşumun kuruluş amacını:

*"Din sömürücüleriyle savaş, emperyalizmin her çeşit baskısı ile savaş, Kemalist sistem ve kurumların ve toprak ağalarının yarattığı her çeşit sömürüyle savaş, keyfi idareyle savaş, cehaletle ve mevcut eğitim düzeniyle savaş..."* olarak açıklamıştır.<sup>234</sup>

Önemle üzerinde durulması gereken nokta MBG'ye dahil olamasa da tabii senatör olarak parlamentoda yer alan Kadri Kaplan'ın bu oluşumun ikinci adamı olarak görev almasıdır. Bütün bu gelişmelere paralel olarak 1965'ten sonra bazı grupların darbe planladıkları yönünde haberler çıkmıştır. Bunlardan birisi 1967 yılında Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral İrfan Tansel'in basına yaptığı açıklamada, Mucip Ataklı'nın 27 Mayıs Milli Devrim Derneği bünyesinde olduğu savunulan Milli Devrim Ordusu'nun (MDO) başkanı olduğunu iddia etmiştir.<sup>235</sup> Bu ifadelerle birlikte soruşturma açılmıştır. Haklarında "cuntacılık" iddiasında bulunan senatörlerin başlıcaları Mucip Ataklı, Ekrem Acuner ve Cemal Madanoğlu'dur. Çeşitli soruşturmalar sırasında Sezai Okan, Şükran Özkaya ve Suphi Karaman'ın adları da MDO'ya üye oldukları gerekçesiyle iddianamelerde yer almıştır.<sup>236</sup>

Konu bu isimlerin yasama dokunulmazlıklarının kaldırılmasına kadar gelişmiştir. Dokunulmazlıkların kaldırılmasına dair görüşmede Tabii Senatör Ekrem Acuner, dokunulmazlıkların kaldırılmasını isteyenlerin 27 Mayıs'a karşı iyi duygular beslemeyen ve sınırlı seçmen kitlelerine kendilerini beğendirerek de seçilme şanslarını arttırmak isteyen kimseler olduklarını savunmuştur.<sup>237</sup> Mucip Ataklı ise General İrfan Tansel'in iddialarının kişisel, hissî ve ruhî nedenlere dayandığını, gerçekte ilgisinin olmadığını; kendilerinin Tansel'in ordudaki ihtilalci grupların

---

<sup>233</sup> Kenaroğlu, a.g.e., s.117.

<sup>234</sup> Gevgilili, a.g.e., s.378-379

<sup>235</sup> Milliyet, 23.2.1967, s.1.

<sup>236</sup> Milliyet, 7.11.1967, s.1.

<sup>237</sup> CSTD, C:49, B:13, 12.12.1968, s.404-405.

liderliği hevesini, hayalindeki yüksek makamlara ulaşma imkanını engelledikleri için kendilerine iftira attığını iddia etmiştir.<sup>238</sup>

Sonuç olarak MDO'yla ilişkileri olduğu gerekçesiyle Mucip Ataklı, Ekrem Acuner, Suphi Karaman, Sezai Okan ve Mehmet Şükran Özkaya'nın 12 Aralık 1968'te yasama dokunulmazlıkları kaldırılmıştır.<sup>239</sup> Bu senatörler kararın Anayasa ve İçtüzüğe aykırı olduğunu öne sürerek iptali için Anayasa Mahkemesine başvurmuşlardır. Anayasa Mahkemesi kararı senatörlere yöneltilen isnadın ciddi olmadığına karar vermiş, dokunulmazlıkların kaldırılmasının Anayasa'nın 79. maddesine aykırı olduğu gerekçesiyle 2 Ocak 1969'da oy birliğiyle iptal etmiştir.<sup>240</sup>

Bu arada Doğan Avcıoğlu'nun çıkarmış olduğu Devrim gazetesi daha sonra "9 Martçılar" olarak adlandırılan grubun ideolojik bir organı haline gelmiş, bu gazete ordu içinde mevcut iktidara karşı gelişen hoşnutsuzluğu kendi etrafında toplayarak askeri müdahale yapılması gerekliliğini vurgulayan bir yayın organı olma görevini üstlenmiştir. Darbe tarihi olarak 9 Mart 1971 seçilmiştir. Plana göre genç subaylar Tümgeneral Celil Gürkan'ın, Tuğgeneral Aydın Kirişçioğlu'nun ve Tuğamiral Vedii Bilget'in komutası altında harekete geçeceklerdir. Ordunun içindeki genç subaylar, özellikle Hava ve Deniz Kuvvetlerindeki devrimci subaylar, hiyerarşi içinde bir girişim yanlısı olmuşlardır. 9 Martçılar, böyle bir noktadan harekete girişmiştir. 9 Mart günü Hava Kuvvetlerinde bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda aktif bir girişimin stratejisi tayin edilmiştir. Toplantıya hiyerarşinin, genç subaylar tarafından kabul edilen ayakları katılmışlardır. Toplantıda Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler'in<sup>241</sup> emrindeki grup, darbe önerisini ortaya atmıştır. Ancak Faruk Gürler, bu öneriye karşı çekingen davranmıştır. Öneriyi ileri sürenler, komutanlar katında kızgınlığa neden olmuşlar ve birden hareketin yön değiştirmesine ve 12 Mart Muhtırası'nın verilmesine ortam hazırlamıştır.<sup>242</sup> Bu önemli toplantıyı 9 Mart tarihli toplantıda olanları Muhsin Batur<sup>243</sup> şöyle anlatmaktadır:

*"Mart'ın ilk haftası sonunda Silahlı Kuvvetlerde tansiyon gittikçe yükseliyordu. Ankara'ya Türkiye'nin çeşitli yörelerinde görev yapan Kolordu ve Ordu komutanları çağrı*

<sup>238</sup> CSTD, C:49, B:13, 12.12.1968, s.405-410.

<sup>239</sup> CSTD, C:49, B:13, 12.12.1968, s.421.

<sup>240</sup> Anayasa Mahkemesi Kararları, **Resmi Gazete**, 10.6.1969, No:13219.

<sup>241</sup> Faruk Gürler, 1973-1974 tarihleri arasında Kontenjan Senatörlüğü yapmıştır.

<sup>242</sup> Altuğ, "27 Mayıs'tan 12 Mart'a...", s.290-291.

<sup>243</sup> Muhsin Batur, 8 Haziran 1974'te Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından Kontenjan Senatörü olarak atandı. Senatörken CHP'ye geçmiştir.



üzerine gelmeye başlamışlardı. Faruk Paşa (Gürler) telefon ederek benim karargahuma yanında bazı generallerle gelmek istediğini bildirdi. Toplantıdaki Kara generalleri tarafından yapılan konuşmalardan anladığım kadarı ile belirli kişiler ve birlikler hazırlık durumuna geçmişlerdi, eylem için düğmeye basmak yeterliydi... Faruk Paşa oldukça sinirli ve heyecanlıydı, ama direktifini verdi, 'hiçbir harekete tevessül edilmeyecek, varsa hazırlıklar durdurulacak, yarın genişletilmiş Komuta Konseyi toplanıyor, orada alınacak karar beklenmelidir.' dedi ve toplantı bitti... 9 Mart ne idi, ne değildi? Sonraları çok konuşuldu, çok yazıldı. 'Bir darbe girişimi toplantıydı', 'bir darbe girişiminin durdurulduğu toplantıydı' denildi... 9 Mart'ın ne olduğunu kısaca özetlemek gerekirse; eğer alttan bir hareket komutanlara rağmen yapılmak istense idi, yapılırdı. Başarılı mı yoksa başarısız mı onu olaylar gösterirdi."<sup>244</sup>

Aynı günlerde komutanlar, özellikle Gürler; Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'a durumu açmıştır. Faruk Gürler, Memduh Tağmaç ittifakının sonucu, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay durumu kontrol altına almıştır.<sup>245</sup> 9 Mart darbesi gerçekleştirilmemiştir ancak üç gün sonra emir komuta zinciri içerisinde 12 Mart muhtırası gerçekleşmiştir. Aralarında Muhsin Batur, Faruk Gürler'in de bulunduğu dört komutan 12 Mart Muhtırası'nın altına imzalarını atmışlardır.

9 Mart olayı Senatóda görüşülmüştür. Bu görüşme 3 Ağustos 1971 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın tamamını veya bir kısmını değiştirme, TBMM'nin görevini yapmasına zorla engellemeye girişme suçundan, Sıkıyönetim Mahkemesince tutuklanmasına karar verilen 22 kişi içinde bulunan, Cumhuriyet Senatosu Cumhurbaşkanı'nca seçilen üyeleri Cemal Madanoğlu ile Osman Köksal'ın yasama dokunulmazlıklarının kaldırılmasının görüşüldüğü oturumda gerçekleştirilmiştir.

Adalet Komisyonu üyeleri Mustafa Tığlı, Nuri Demirel, İbrahim Tevfik Kutlar, Zihni Betil ve Mucip Ataklı'dan<sup>246</sup> oluşan heyet Madanoğlu ve Köksal'ı dinlemiştir. Cemal Madanoğlu konuşmasında, iddiaları reddederek bunun bir tertip olduğunu beyan etmiştir. Buna rağmen, bu isnattan kurtulabilmesi için dokunulmazlığının kaldırılmasını kendisinin de istediğini ifade etmiştir. Osman Köksal konuşmasında, iddiaları ret ve bunun bir tertip olduğunu ifade etmiştir.<sup>247</sup>

<sup>244</sup> Batur, a.g.e., s.278-279.

<sup>245</sup> Altuğ, "27 Mayıs'tan 12 Mart'a...", s.291.

<sup>246</sup> CSTD, C: 66, B:96, 3.8.1971, s.332.

<sup>247</sup> CSTD, C: 66, B:96, 3.8.1971, s.333.

Cumhuriyet Senatosu tarafından hazırlanan raporda cunta oluşumunun 1967'den beri MİT tarafından takip edildiği ve mahkeme tarafından gönderilen dosyada kuvvetli deliller olduğu ifade edilmiştir. Burada dikkat çeken nokta kendisi de bir Senato üyesi olan Madanoğlu'nun dosyada fotokopisi olan ve yazısının kendisine ait olduğunu beyan ettiği yazıda Cumhuriyet Senatosunun lağvedilmesi ile yerine (DGK) Devrimci Genel Kurul kurulmasını öngörmesidir.<sup>248</sup> Bu durum da ayrıca belirtilerek Madanoğlu ve Köksal'ın dokunulmazlıklarının kaldırılması talep edilmiştir.

Komisyonunda yapılan oylamada Cemal Madanoğlu hakkındaki karar on üç üyeden birinin muhalif, birinin çekimser oyuna karşılık on bir üyenin oyuyla Osman Köksal hakkındaki karar da sekiz üyenin oyu ile benimsenmiş, Cumhuriyet Senatosu kontenjan üyeleri Cemal Madanoğlu ile Osman Köksal'ın yasama dokunulmazlıklarının kaldırılmasına karar verilmiştir.<sup>249</sup>

Ret oyu veren Tabii Senatör Mucip Ataklı gerekçesinde bütün iddiaların MİT elemanı Mahir Kaynak'ın teyp bantları ile tespit ettiği bilgilere ve verdiği raporlara dayandığını, teknik gelişmeler her türlü montajı mümkün kıldığından ve sadece teyp bantlarının delil sayılamayacağını belirtmiştir. 27 Mayıs ekibi içerisinde Atatürkçülük görüşü dışında ve kendi anayasalarının hudutlarını aşarak komünizme hizmet edecek bir ferdin bulunmasının mümkün olmadığını, Cemal Madanoğlu ve Osman Köksal'ın Marksist bir zihniyete dayalı düzen değiştirme ithamının en büyük insafsızlık olacağını vurgulamıştır.<sup>250</sup> Osman Köksal hakkında ret oyu verenlerin ortak görüşü hakkında daha fazla yazılı delilin olmaması yönündedir.<sup>251</sup>

En ilginç konuşma Ahmet Yıldız'dan gelmiştir. Yıldız biraz da Senatonun varlığı ve yetkileri noktasından yaşanan tartışmalara da atıfta bulunarak:

*“Sayın Madanoğlu ve Sayın Köksal'ın burada devrimciliğe yaraşan bir davranışla, elbette ki dokunulmazlığın kaldırılmasından yanayım. Bir kez daha “Türkiye Cumhuriyeti Senatosu ciddi işlerle uğraşmıyorsunuz” suçlaması ile mahkemeden kararın geri dönmemesini dilerim. Başvurup vurmayacaklarına ben karışmam. Ama eğer bir daha dönerse -iki defa oldu- ciddi işlerle uğraşın, der gibi bu yüce organın haysiyetini koruyanlar, onun kararlarının böyle bozulmamasını, ciddi kararlar vermesini de sağlamakla görevli*

<sup>248</sup> CSTD, C: 66, B:96, 3.8.1971, s.335.

<sup>249</sup> CSTD, C: 66, B:96, 3.8.1971, s.335.

<sup>250</sup> CSTD, C: 66, B:96, 3.8.1971, s.337.

<sup>251</sup> CSTD, C: 66, B:96, 3.8.1971, s.338-339.

*olduğunu hatırlatmak ve bunun gereğini yapmak için ben dokunulmazlığın kaldırılmamasından yanayım*"<sup>252</sup> demiş ve tavrını ortaya koymuştur.

Tüm bu konuşmalar sonunda oylamaya geçilmiştir. 12 Mart Muhtırası'ndan sonra Başbakan Nihat Erim'in imzasıyla Senato Anayasa ve Adalet Komisyonuna gelen tasarı ile Madanoğlu'nun dokunulmazlığı 26 hayır oyuna karşılık, 98 evet oyu ile kaldırılmıştır.<sup>253</sup> Madanoğlu Anayasa Mahkemesi'ne başvurmayı reddederek, tıpkı bazı tabii senatör arkadaşları gibi, "Anayasayı tağyir ve tebdil ederek, TBMM'yi görevden alıkoymak için gizli bir ittifak kurmak" suçundan hakim karşısına çıkmıştır. Madanoğlu ile beraber; Doğan Avcıoğlu, İlhami Soysal, İlhan Selçuk, Altan Öymen gibi gazeteci yazarlar da yargılanmıştır.<sup>254</sup> Madanoğlu 6 Eylül 1971'de tutuklanmış, açılan dava 2 Ekim 1974'te tüm sanıkların beraat etmesiyle sonuçlanmıştır.<sup>255</sup>

### **3- Demokrat Partililerin Af Sorunu**

1961-1971 döneminin en önemli gelişmelerinden biri de af sorunudur. Bu dönem, AP için mağduriyetin en fazla hissedildiği bir dönem olduğu için gerek Mecliste gerek Senatoda partinin temel hak ve hürriyetler vurgusu öne çıkarılmıştır. Bu devrede AP gerek Mecliste gerek Senatoda, gücünü hissettiren 27 Mayıs cephesi ittifakına karşı, sürekli milletin gasp edildiğini savunduğu haklarından, şikayet hakkından, adil yargılamadan, hukuk devletinden söz etmiştir.<sup>256</sup> AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala Akşehir'deki bir konuşmasında;

*"Af muhakkak çıkacaktır. Sabırlı olun ve bilhassa partinize güvenin. Koalisyonda birinci şart olarak af vardır. Tahammüllerin de bir derecesi olduğu muhakkak. Belimizde yumurta küfesi yoktur. Kimseye de perçin olmadık. Koalisyon memleketin ıstırabını gidermek için yapılmıştır. Gidermezse koalisyon tehlikeye düşer"* diyerek affın koalisyonun yürümesinde etkisine vurgu yapmıştır.<sup>257</sup> AP'nin her af isteğinin sonrasında, Genel Başkan Gümüşpala, Cumhurbaşkanlığına çağrılarak uyarılmış, Gümüşpala da her Çankaya'dan ayrılışında yaptığı açıklamalarda 27 Mayıs'a partisinin ve kendisinin bağlılığını belirtme gereği duymuştur. Yine bir af isteği üzerine Gürsel ve Fahri

<sup>252</sup> CSTD, C: 66, B:96, 3.8.1971, s.382.

<sup>253</sup> Milliyet, 3.7.1971, s.1.

<sup>254</sup> Milliyet, 20.7.1971, s.9.

<sup>255</sup> Milliyet, 3.10.1974, s.7.

<sup>256</sup> Demirel, "Adalet Partisi...", s.240-241.

<sup>257</sup> Cumhuriyet, 19.01.1961, s.1.

Özdilek ile görüşen Gümüşpala; “AP listelerinden kimleri istemiyor ve beğenmiyorsanız alın, çıkarın; siz bana emir verin ben onları atayım. Ben çıkarıp atamıyorum. Ben DP’li değilim, siz istediniz ben de partiyi kurdum”<sup>258</sup> diyerek 27 Mayısçılara olan doğal bağlılığını dile getirmiştir. AP’nin 1965 seçimlerine değin bu genel af konusu dışında hemen hemen hiç bir eylem ve isteği olmamış, yalnızca cumhurbaşkanlığı adaylığına sivil bir kişi olan Ali Fuat Başgil’i önermiş o da seçilememiştir.<sup>259</sup>

Genel af sorununun bu şekilde sürekli gündeme gelmesi ordu içindeki müdahale yanlısı radikallerce bir kışkırtma olarak yorumlanmıştır. Örneğin Tabii Senatör Mucip Ataklı bir genel affın ikinci bir askeri müdahaleye neden olabileceğine şu sözlerle dikkat çekmiştir:

*“İhtilale sebep olanlar mazlum, ihtilali yapanlar zalim ilan edilmeye çalışılıyor. Geçmiş zulüm ve soygun idaresinin hasreti içinde kıvrananlar, şunu bilsinler ki ihtilali yapan kuvvetler aynı akıbeti ve hatta daha korkuncunu kendileri için hazırlamaktan bir an dahi tereddüt etmezler.”*<sup>260</sup>

Senatoda da af konusuyla ilgili yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Özellikle 22 Şubat girişimi çerçevesinde affedilen cuntacılar, AP’lileri daha da kışkırtmış ve af konusu kamuoyunu sürekli meşgul etmiştir. 10 Mayıs 1962’deki görüşmelerde bu üst düzeye çıkmıştır. 22 Şubatçılara af getirecek yasa görüşmeleri çok sert geçmiştir. AP’li Senatör Yusuf Demirağ;

*“Bu tasarı ile İnönü, Hükümet ve diğer mesuller, şahsi endişe ve sorumluluklarını örtmeye çalışmaktadırlar. Fakat unutulmamalıdır ki milletin sağduyusu hakiki suçluyu vicdanında mahkum etmiş ve tarih hükmünü vermiştir. Durum böyle olduğuna göre Meclis ve Senatonun bu hususta çalıştırılması sadece bir formalitenin tekemmülü mahiyetindedir”* sözleriyle tasarıyı ağır bir şekilde eleştirmiştir.<sup>261</sup>

Bunun üzerine CHP Hakkari Senatörü Adil Türkoğlu milletin yüksek çıkarların için Af Yasası’nın çıkmasını istediğini belirtmiştir.<sup>262</sup> Emekli General Cahit Tokgöz ise 22 Şubat Olaylarıyla ilgili yasa tasarını kendisini silah çekerek tehdit eden oğlunun büyük hatasını aile şerefi ile ilgilileyerek hoş gören bir babanın üzüntülere karışan şefkat hislerine benzetebileceğini belirterek, olaya karışanların

<sup>258</sup> Sıtkı Ulay, **27 Mayıs 1960, Harbiye Silah Başına**, İstanbul, Hüsnütabiat Matbaası, 1968, s.193.

<sup>259</sup> Nurşen Mazıcı, **Türkiye’de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri**, İstanbul, Gür Yayınları, 1989, s.143.

<sup>260</sup> **Cumhuriyet**, 21.12.1961, s.1.

<sup>261</sup> **CSTD**, C:4, B: 61, 10.5.1962, s.140.

<sup>262</sup> **CSTD**, C:4, B: 61, 10.5.1962, s.142.

affedilmesi için senatörlere çağrıda bulunmuştur.<sup>263</sup> CHP'li ise Mehmet Hazer af sorununun amacının belli olduğunu, bu sorunu belli kişilerin ve grupların kendi siyasi maksatlarına, siyasi istikballerine dayanak yapmak istediklerini belirterek, Kayseri'de yatan DP'lilere af isteyen AP'lilere göndermede bulunmuştur.<sup>264</sup>

Kısacası görüşmeler Kayseri'de tutuklu bulunan DP'liler ile TSK mensuplarının 27 Mayıs rejimiyle kazandıkları konumları arasında sürdürülmüştür. Sonunda bu teklif kabul edilmiştir. Ancak bu şekilde ikinci bir darbe girişiminin de önü açılmış olacaktır.

Bundan sonra askeri af meselesi kapanmış, siyasi af meselesi alevlenmiştir. AP görüşünü ortaya koyarak “*Toptan ve kademesiz bir af*” istediğini açıklamıştır. Başbakan İnönü, 6 Mayıs 1962'de evine gelen Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'la 45 dakika görüşmüş, ordunun siyasi af meselesindeki görüşünü, bu toplantıda ele almıştır.<sup>265</sup> Bu toplantılar sürerken gazetelerde her gün koalisyonun bitmek üzere olduğuna dair haberler çıkmış ve sonunda İsmet İnönü, 30 Mayıs 1962'de istifa etmiştir.

CHP-AP Hükümeti'nde çözüme kavuşturulamayan af sorununun ikinci perdesi Ekim 1962'de CHP-CKMP-YTP Hükümeti döneminde açılmıştır. Demokratların hapis cezalarının azaltılmasını öngören tasarı 12 Ekim'de Meclisten geçtikten sonra 16 Ekim 1962'de Senatonun gündemine gelmiştir. Ama tartışmalar birkaç gün öncesinden başlamıştır. Tabii Senatör Muzaffer Yurdakuler:

*“İkinci Cumhuriyet Parlamentosu'nun açıldığı günden beri, 27 Mayıs öncesi rejiminin felaketine sebep olan ve temelinde antidemokratik zihniyet yatan bir grup insan, arzularını Parlamento'ya ve hükümete kabul ettirmek için, her türlü yola tevessül etmiştir... Bunlar, bu memlekette huzurun tek şartının, af olduğunu, vatan sathında, her türlü ahlak, fazilet ve hukuk ölçülerinin dışında, cemiyet nizamını parça parça edecek, rahneler açan bir taşkınlıkla, yürüterek ve hükümeti işlemez hale getirmek ve hatta felce uğratmak suretiyle, bu arzularını kabul ettirmişlerdir”*<sup>266</sup> diyerek Af Yasası'nı gündeme getirenlerin hükümetleri zor durumda bıraktığına vurgu yapmıştır.

Cemal Tarlan (YTP) bu görüş karşısında:

*“Yüce Cumhuriyet Senatosu şüphe yok ki bugün mühim toplantılardan birini*

<sup>263</sup> CSTD, C:4, B: 61, 10.5.1962, s.144.

<sup>264</sup> CSTD, C:4, B: 61, 10.5.1962, s.148.

<sup>265</sup> Milliyet, 7.5.1962, s.1.

<sup>266</sup> CSTD, C: 5, B: 92, 16.10.1962, s.462.

yapmaktadır. Bugüne kadar ki tutumundan cesaret alarak, değerli senatör arkadaşlarımız, her türlü hislerden ari olarak, bu af tasarısı hakkında da, gelecek nesillere ışık tutacak ve örnek teşkil edecek bir olgunlukla ve bilhassa dışarıda bu işi bir intikam ve istismar vasıtası yapmak ve göstermek isteyenlerin kasıtlı tutumlarına fırsat vermeyecek bir anlayışla en mükemmel kararlarından birini daha vermiş olacaktır.”<sup>267</sup> şeklindeki beyanıyla aslında bu sorunun çözümüyle birlikte istikrarın da geleceğini ifade etmiştir.

AP grubu adına söz alan Cavit Okyayüz ise AP olarak hedeflerini gerçekleştirdiklerini ifade ederek, tasarının Millet Meclisinden geçmesinden kaynaklanan memnuniyetlerini dile getirmiştir.<sup>268</sup> Tasarıya en sert tepki Tabii Senatör Mucip Ataklı’dan gelmiştir. Ataklı:

“Bugün Anayasayı tağyir, tadil ve ihlal ederek ve çeşitli adi suçları müştereken işleyerek ve işletenle iktidarı 2000 yılına kadar bırakmayacaklarını alenen ilan eden ve 27 Mayıs 1960 tarihinde devrilen ve Yüksek Adalet Divanı tarafından mahkum edilen, diktaya gidişin mümessillerinin affı için sevk edilen kanun tasarısının müzakeresine başlamış bulunuyoruz... Siyasi yatırımı uğrunda, her türlü tezvîr, yalan ve iftirayı mubah görerek, ‘tabii senatörlerden bir grubun siyasi affı benimsediklerini ve kendilerinin getirmelerinin uygun olacağı teklifine katıldıklarını’ Parlamento kürsüsünden ifade edebilecek kadar politik ahlak yoksunu kimseler aramızda buldukça af huzur getirmez... Netice olarak bu Af yasası tasarısı Anayasa’nın ve 27 Mayıs’ın ruhuna da aykırıdır. Ben ve benim gibi düşünenlerin bu kanun tasarısına kırmızı oy vermeleri gerektiğini samimi kanaatlerimin bir gereği sayarım.”<sup>269</sup> ifadeleriyle 27 Mayısçıların olaya bakışını özetlemektedir.

27 Mayıs öncesi DP’nin en büyük muhaliflerinden CKMP’yi temsilen kürsüye gele Niyazi Ağırnaslı da af meselesinin vicdani bir mesele olduğunu belirterek ve demokrasi için bunun gerekli olduğuna değinerek, grubunun affa evet diyeceğini belirlemiştir.<sup>270</sup>

Görüşmeler sonucunda yapılan oylamada 126 kabul, 23 ret oyu çıkmış ve Af Yasası kabul edilmiştir. Ret oyu verenlerin hepsinin Tabii senatör olması da 27 Mayıs’ı gerçekleştirenlerin siyasi tavırlarını açıkça göstermektedir. Affa uğrayanlar, geçmiş devrin birinci derecede sorumluluğunu taşımayan, aralarında nefretle anılmış kimseler bulunmayan, Anayasa’yı ihlal dışında herhangi bir yolsuzlukları tespit edilemeyen ve cezalarının önemli bir kısmını çekmiş olan suçlulardır. TBMM de

<sup>267</sup> CSTD, C: 5, B: 92, 16.10.1962 s.465.

<sup>268</sup> CSTD, C: 5, B: 92, 16.10.1962, s.467.

<sup>269</sup> Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, **Resmi Gazete**, 31.5.1961, No: 10816.

<sup>270</sup> CSTD, C: 5, B: 92, 16.10.1962,s.482-483.

hükümetin hazırladığı Af Yasası tasarısını 12 Ekim 1962 tarihinde 5 muhalife karşı büyük çoğunlukla kabul etmiştir.<sup>271</sup>

Bu şekilde, Yüksek Adalet Divanı tarafından haklarında hüküm verilen 347 mahkumdan 258 kişi Af Yasası'ndan faydalanmıştır. Bunların dışında 6 mahkum ölmüş, 18 mahkum da hastalıkları nedeniyle tahliye edilmiştir. Kısmi Af Yasası'nın 18 Ekim 1962 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanması üzerine 35 cezaevinde bulunan siyasi mahkumlar tahliye edilmişlerdir.<sup>272</sup>

1964'te ise hastalıkları dolayısıyla cezaevinde kalmaları mahzurlu görülen bazı hükümlü DP'liler, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından affedilerek cezaevinden çıkmışlardır. Affedilmesini istemeyen Celal Bayar ise, 6 Kasım 1964 tarihinde Kayseri Cezaevi'nde bir kalp krizi geçirmiştir. Bunun üzerine sağlık durumu bir sağlık kurulunun onayıyla 7 Kasım 1964 tarihinde Kayseri Cezaevi'nden tahliye edilmiştir.<sup>273</sup>

1965 seçimlerinden sonra AP bu dönemdeki hükümet programında bir yasanın çıkarılacağını parti programına koymuştur.<sup>274</sup> Ancak bu süreç pek kolay olmamıştır. Öncelikle 16 Ocak 1966'da aralarında eski Demokratların da olduğu yirmi bin kişinin affı ile ilgili bir öneriyi Meclise getirmek istemiştir. Ancak Senatoda MBG bunun Anayasa'ya aykırı olduğunu beyan ederek, hükümet Anayasa'ya aykırı tutum sergilerse meşruiyetini kaybedeceği uyarısında bulunmuştur.<sup>275</sup>

Ancak AP, Temmuz 1966'nın sonuna doğru af tasarısını gündemine almıştır. Ne var ki Senatoda görülecek Af Yasası muhalefetin oturumu boykot etmesi ve bir grup AP'li Senatör'ün Rusya gezisinde olması nedeniyle oturum yapamamıştır. AP çareyi Rusya'daki senatörleri çağırmakta bulmuştur.<sup>276</sup> Nihayet tasarı 92 oyun 89'unun kabul oyu olmasıyla Senatodan geçmiştir.<sup>277</sup> Senatonun 21 Mayısçılarının müebbet hapis cezalarının 15 yıla çevrilmesi isteği Meclis tarafından da

---

<sup>271</sup> **Cumhuriyet**, 13.10.1962, s.1.

<sup>272</sup> **Cumhuriyet**, 19.10.1962, s.1.

<sup>273</sup> F. Hüsrev Tökin, **Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839-1965)**, İstanbul, Elif Yayınları, 1965, s.117-121

<sup>274</sup> **CSTD**, C: 31, B:3, 3.11.1965, s.21.

<sup>275</sup> **Cumhuriyet**, 17.1.1966, s.1.

<sup>276</sup> **Cumhuriyet**, 31.7.1966, s.1.

<sup>277</sup> **CSTD**, C: 36, B:97, 1.8.1966, s.587.

kabul edilmiş ve bu şekliyle Af Yasası kabul görmüştür.<sup>278</sup> Bu af kapsamında 87 milletvekili ve 25 senatör işledikleri iddia edilen çeşitli suçlardan ve dosyalardan kurtulmuşlardır.<sup>279</sup>

Yine I. Demirel Hükümeti döneminde 26 Aralık 1967 tarihinde olmak üzere üçüncü kez af yasası çıkarılmıştır. Ne var ki bu yasaların hepsi, genel af yasalarıdır. Bu yasalarla affedilmiş olmak, eski DP'lilere siyasal haklarının geri verilmesine yetmemiştir. Eski DP'lilerin siyasal haklarına kavuşabilmeleri bir Anayasa değişikliğini gerektirmektedir. 1965 yılında işbaşına gelen AP iktidarı Mecliste güçlü bir temsil olanağını elde etmesine karşın, "günün koşulları" gerekçesiyle, 1961 Anayasası'ndaki milletvekili seçilme yeterliliği ile ilgili maddeyi değiştirerek DP'lilerin siyasal haklarını verme yoluna girmemiştir. AP bu adımı, ancak 1969 seçimi öncesinde, yani hakları iade edilse bile, eski DP'lilerin yaklaşan seçime girmeleri olanağı fiilen ortadan kalktıktan sonra Mayıs 1969'da atmıştır.<sup>280</sup>

1969 seçimleri öncesinde kamuoyundan gelen talepleri göz önünde bulundurarak AP; CHP ve İnönü'nün desteklediği affın gerçekleştirilmesini sağlayacak Anayasa değişikliği teklifini Meclis Başkanlığına vererek Genel Kurula inmesini sağlamıştır.<sup>281</sup> Seçim yaklaştıkça partiler hazırlıklarını hızlandırmıştır. Eski DP'lilere medeni haklarının geri verilmesi, hala heyecan uyandıran ve birçok seçmenin partileri desteklemesini sağlayacak kadar değerli olan bir konudur. Seçime girecek partiler bu sorundan yararlanmaya mahkum hissetmektedirler. CHP'nin desteğiyle tasarı 15 Mayıs 1969'ta Meclisten geçmiştir. Ne var ki, komutanlar hakların iadesine karşı çıkmış ve bunu partilere açıklamıştır. Fakat tasarıdan Demirel'i sorumlu tutacakları yerde, Meclisten geçmesine yardım ettiği için İnönü'yü suçlamışlardır. Fakat her şey bitmemiştir çünkü tasarının hala Senatodan geçmesi gerekmektedir.<sup>282</sup>

Af konusuna CHP destek verirken TİP karşı çıkmış, İstanbul ve Ankara Üniversitesi Öğretim Üyeleri af Meclise geldikten sonra üniversite mensubu 44 akademisyen ve tabii senatörler durumu talihsizlik olarak ifade eden bildirimleri ardı ardına yayınlamışlardır. AP'nin ise ordu korkusuyla, Senatoda çoğunluğu

---

<sup>278</sup> **Cumhuriyet**, 2.8.1966, s.1.

<sup>279</sup> **Milliyet**, 21.7.1966, s.1.

<sup>280</sup> Yurdakul Fincancıoğlu, **Demirel Demokrasinin Duraklama Yılları**, İstanbul, Buke Yayınları, 2000, s.43.

<sup>281</sup> **Cumhuriyet**, 8.5.1969, s.1.

<sup>282</sup> Ahmad, "**Demokrasi Sürecinde...**", s.255.



sağlayamayacağı söylentileri yayılmıştır. Gazetelerde 17 AP'li Senatör'ün oylamaya katılmayacağı yönünde haberler yer almıştır.<sup>283</sup> AP'nin önünde açık iki kapı vardır; ya yasayı Senatodan geçirip kesinleştirmek ya da ertelemek.

Senatoda ne tutum takınılacağı, yasayı durdurma girişiminin ne biçimde oluşacağı üzerinde henüz karar aşamasına gelinmediği bir sırada, Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'tan Demirel'e bir de yazı gelmiştir. Ordunun, yasa kesinleştiği zaman takınacağı tutuma değinilen yazıda, "alt düzeydeki sıkıntılardan" söz edilmiştir. Cumhurbaşkanı Sunay ise son bir girişimde daha bulunmuştur. İsmet İnönü'ye, Senatoda CHP oylarını özgür bırakmasını söylemiştir. İnönü, bu çözüme "evet" dememiştir. Sunay, benzeri öneriyi Demirel'e de yapmıştır. Bunun üzerine Senato görüşmeleri bir gün ertelenmiştir.<sup>284</sup>

CHP Grubu adına demeç veren Hıfzı Oğuz Bekata, CHP'li Senatörlerin milli çıkarları gözeterek ve her şeyin üstünde milli huzuru düşünerek karar vereceklerini belirtirken gazetelerde ise CHP'nin afta ısrarlı olduğu yönünde haberler çıkmıştır. MBG ise bu durumu 19 Mayıs'ta Anayasa'ya karşı girişilen bir suikast tertibi olarak görmüştür.<sup>285</sup>

20 Mayıs 1969 günü Senatonun dinleyici sıraları toplantıdan çok önce dolmuştur. Başbakan Demirel erken saatte Senatoya gelmiştir. AP'de yasanın önlenmesi için bir formül aranmaktadır. Başbakan Demirel Anayasa değişikliğinin geçmemesi için Senatörlerine kesin talimat vermiştir. CHP ise, Senatörlerini oyda serbest bırakmıştır. Ancak İnönü bir konuşma yapmış ve şöyle demiştir:

*"Vicdanınızın kararını verin, seçimlerde bütün bunları istismar edeceklerdir. Bu istismarı düşünerek ona göre oy kullanın, ben af konusunda söz verdim. Oyunuzu kullanırken bütün hususları göz önünde bulundurun."*<sup>286</sup>

Oturum saat 15'te açılmıştır. Başkanlık kürsüsünde AP'li Lütfi Tokoğlu bulunmaktadır. İnönü de iki arkadaşıyla gelerek arka sıralardan birine oturmuştur. Turhan Feyzioğlu ve tüm bakanlar da oturuma katılmıştır. Önce AP'li Senatör Rıfat Öztürkçine o maddenin gündemden çıkarılmasını istemiştir. CHP'li Sırrı Atalay itiraz etmiş ve tartışmalar yaşanmıştır.<sup>287</sup> Birinci maddede Anayasa Mahkemesine yedek

<sup>283</sup> **Milliyet**, 16-19.5.1969, s.1.

<sup>284</sup> Arcayürek, **a.g.e.**, s.310.

<sup>285</sup> **Milliyet**, 20.5.1969, s.1.

<sup>286</sup> **Milliyet**, 21.5.1969, s.11.

<sup>287</sup> **CSTD**, C:53, B:64, 20.5.1969, s.513.

üye seçimi vardır. Gündeme tasarı gelmeyince bir anda Senato salonu boşalmış ve oturum bu şekilde kapanmıştır.<sup>288</sup>

Demirel AP Senato Grubu'nu ertesi sabah toplayarak bir öneri sunmuş ve özellikle orduyu rencide etmemenin de AP'nin görevlerinden olduğu vurgusunu da yapmıştır:

*"Sayın Cumhurbaşkanımızın ortaya koymuş olduğu yeni faktör ve diğer değiştirme tekliflerini tetkik etmek üzere kanun teklifini komisyona havale edelim. Seçimlere gidelim. Vatandaşa hadiseyi bütün açıklığıyla anlatalım. Yeni gelecek Meclis meseleyi ele almak imkanını bulur. Bu suretle hem Millet Meclisinin vermiş olduğu oylar boşa gitmez hem Senatamız zedelenmez hem de seçimlerde vatandaşlarımızın hakemliğiyle ortaya çıkan duruma göre mesele bir neticeye ulaşır... Siyasi hakların iadesi vazifemiz de orduyu rencide etmemek vazifemiz değil mi?"<sup>289</sup>*

Bu konuşma üzerine AP Senato Grubu, Demirel'in önerisini 4'e karşı 82 oyla kabul etmiştir. Aynı gün Celal Bayar ile arkadaşlarına siyasal haklarının geri verilmesi önerisi Senato Genel Kurulunda 63'e karşı 83 oyla komisyona havale edilmiştir. Bu, siyasal hakların 1969 seçimleri sonrasına kalması anlamına gelmektedir.<sup>290</sup> Bunun üzerine Demirel ve AP'li Senatörler rahat nefes almışlardır. Askeri müdahaleden korkan ve hiçbir şekilde askeri hakimiyete meydan okuyacak durumda olmayan partiler, liderlerinin tavsiyesi üzerine tasarıyı geri çekmiştir. Ordunun kurmay heyetinin affa karşı olduğu açıkça ortaya çıktığında af imkansız hale gelmiştir. Teklifin geri çekilmesi Silahlı Kuvvetlerin hassasiyetini yatıştırmıştır.

1969 seçimlerinden hemen sonra II. Demirel Hükümeti döneminde bu sorun tekrar gündeme gelmiştir. Af tartışmalarında MBG aleyhteki tutumunu sürdürmüştür. MBK Grubu, kendilerini ilgilendirecek bir Anayasa değişikliği önerisine karşı çıkacağı hususunda İsmet İnönü'den güvence istemiştir. CHP Genel Başkanı, kendisini ziyarete gelen MBK üyelerine bu güvenceyi vermiştir. Bunlar yaşanırken CHP saflarında da çözülme göze çarpmıştır. Seçimden önce bazı CHP senatörleri kendi aralarında toplanarak öneriye olumlu oy vermeyeceklerini ilan etmişlerdir. Siyasal af komisyonunda, Meclisten gelen şekliyle aynen kabul edilmiştir. Senato Genel Kurulunda da kabul edileceği anlaşılmıştır. CHP Genel Başkanı'nın Celal Bayar'a söz verdiği haberlerini İnönü yalanlamıştır:

<sup>288</sup> CSTD, C:53, B:64, 20.5.1969, s.515.

<sup>289</sup> Milliyet, 22.5.1969, s.11.

<sup>290</sup> Milliyet, 22.5.1969, s.1.

*"Bu vesileyle kamuoyuna bildirmek isterim ki, İnönü Celal Bayar'a söz vermiştir veya Celal Bayar'dan bazı sözler almıştır gibi haberlerin de, imaların da aslı yoktur. Bayar ile aramızdaki münasebet kamuoyu önünde cereyan etmiştir. Aralarında kamuoyunun bilmediği tek taraflı veya karşılıklı söz verme ve alma bulunmamaktadır."*<sup>291</sup>

Oylama öncesi Senato Grubunda konuşan Demirel ise *"Hava açıktır, eski hava değildir. Bunu seçimlere medyunuz"* diyerek yaklaşık 6 ay önce Türkiye'nin geçtiği keskin dönemece atıfta bulunmuştur.<sup>292</sup>

Siyasal affı öngören Anayasa değişikliği önerisi 4 Kasım 1969 tarihinde Senato Genel Kurulunda görüşülmüş ve 150 kişinin katıldığı oylamada 126 oyla kabul edilmiştir. Fakat bir ikinci oylamanın daha yapılması lazımdır. O da, 5 Kasım Perşembe 1969 olmuştur. Bu kez çıkan olumlu oyların sayısı 127 olmuştur. Bu şekilde 27 Mayıs sonrası dönemin en tartışmalı konularından olan ve Senatoda sürekli olarak tartışmalara neden olan af sorunu, Celal Bayar ve eski DP'li arkadaşlarının siyasal haklarına hukuken kavuşmalarıyla önemli bir aşama kaydetmiştir.<sup>293</sup>

İki oylama arasında konuşmayı reddetmiş bulunan Celal Bayar sonuç kesinleştikten sonra şöyle demiştir:

*"Bütün haklarımızı alamadık. Vatandaşlık haklarının sadece % 85'ini alabildik. Geri kalanını da almayı ümit ediyoruz."*

Siyasal haklarına kavuştuğu için Bayar'ın eski Cumhurbaşkanı sıfatıyla, tabii senatör olarak Senatoya girme hakkı doğmuştur. Celal Bayar, tabii senatör olarak Senatoya girmeyeceğini açıklamıştır.<sup>294</sup>

Bu af sorununun iki önemli sonucu daha olmuştur. Birincisi, 12 Mart 1971 askeri müdahalesinin, resmen ifade edilmeyen nedenlerinden biri bu af konusu olacaktır. İkincisi, Celal Bayar'ın da desteğiyle AP bölünecek, Demirel bütçesine kırmızı oy veren 41 milletvekilinden 26'sı partiden ihraç edilecek ve bazı senatörlerle birlikte Demokratik Parti'yi (DP) kuracaktır.<sup>295</sup>

---

<sup>291</sup> Toker, *"İsmet Paşa'nın Son Yılları..."* s.168.

<sup>292</sup> *Milliyet*, 5.11.1969, s.1.

<sup>293</sup> *Milliyet*, 6.11.1969, s.1.

<sup>294</sup> Toker, *"İsmet Paşa'nın Son Yılları..."* s.170-171.

<sup>295</sup> Fincancıoğlu, *a.g.e.*, s.46.

## 4-CHP’de Orta’nın Solu Hareketi ve CHP’li Senatörlerin Tutumları

1960’lı yılların başında Türk siyasal yaşamında toplumsal ve ekonomik sorunların da giderek yaygınlık kazanması CHP’de yeni bir kimlik arayışına yol açmıştır. 1965 seçimleri öncesinde bizzat İnönü, devletçi bir parti olduğundan hareketle, CHP’nin siyasal yelpazedeki yerinin "Ortanın Solu" olduğunu ilan etmiştir.<sup>296</sup>

Ortanın Solu tabiri Senatoda ilk kez 1962 yılı bütçe görüşmelerinde geçmiştir. AP’li Senatör Kazım Yurdakul “*Planlama Teşkilatının iktisadi tutumu nedir?*” sorusuna;

*“Bugüne kadar bu soru parti olarak bizi tatmin edici bir cevaba mazhar olmamıştır. Amme efkârına beyan ettiğimiz gibi parti olarak bizim iktisadi tutumumuz Ortanın Solu’nda ve fakat solun ortasında değildir. Sarahaten arz edelim ki, çalışmalar solun ortasında tecelli ederse partimiz hazırlanan planların yeniden gözden geçirilmesini ve tahsilini talep edecektir”* sözleriyle cevap vererek ilk kez bu tabiri kullanmıştır.<sup>297</sup>

1965 seçimleri öncesi Senatoda yapılan görüşmelerde TİP’li Senatör Niyazi Ağırnaslı Türk demokrasisine getirilmek istenen ortamın, Atatürk ilkelerine sınıksız sadık kalmak kaydıyla, Ortanın Sağ’ındaki partilerin, Ortanın Solu’ndaki partilerin ve merkez partilerinin oluşumuna imkan vermek olduğunu ifade ederek bunun sadece sağ veya sadece sol partilerin olmasının diktatörlüğe yol açacağını söylemiştir.<sup>298</sup>

CHP’nin, Ortanın Solu söylemine karşılık AP de boş durmamış ve “*Ortanın Solu, Moskova yolu*” sloganıyla propagandasını yapmıştır. Nitekim 1965 seçimlerinden sonra yaşanan yenilgi sonucu CHP’de Ortanın Solu kavramı sorumlu tutulmuştur. CHP içinde Ortanın Solu’nda olanlar, olmayanlar ayrımı yaşanmaya başlanılmıştır. Bu tartışmalar ve parti içi mücadele 18. Kurultay’a kadar devam etmiştir.<sup>299</sup>

<sup>296</sup> Ayşe Güneş Ayata, “Türkiye’nin Demokratikleşme Sürecinde Ortanın Solu Hareketi”, **AÜSBF Dergisi**, C:L, No: 1-3, 1995, s.82.

<sup>297</sup> **CSTD**, C: 1, B:23, 2.2.1962, s.563.

<sup>298</sup> **CSTD**, C: 25, B:40, 11.2.1964, s.140.

<sup>299</sup> Metin Toker, **İsmet Paşa’nın Son Yılları 1965-1973**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1993, s.82-85

Bu süreçte parti içinde Feyzioğlular ve Ecevitçiler şeklinde gruplaşma olmuştur. Turhan Feyzioğlu ve arkadaşları, Senato ve Meclis gruplarının yönetimini ele geçirdikleri gibi Parti Meclisinde de sekiz kişilik bir çekirdek kurmuşlardır. CHP 18. Kurultayı artık iki tarafın açık açık savaştığı ama genel başkanın etkisiyle her iki tarafın parti içinde kaldığı bir kurultay olmuştur. 18 Ekim 1966'da Kurultay Başkanlık Divanına iki kişi aday gösterilmiştir. Ortanın Solu'nun adayı Muammer Aksoy, Kemal Satır cephesinin adayı Senatör Sırrı Atalay'dır. Çekişmeli divan seçimini Ortanın Solu kazanmış, Muammer Aksoy Kurultay Başkanı seçilmişti. Yine çetin mücadelelerden sonra Bülent Ecevit CHP Genel Sekreterliğine gelmiştir. Karşı cephe bu yenilgiyi hoşgörü ile karşılayamamış, partide kopma eğilimleri baş göstermiştir.<sup>300</sup>

CHP içindeki bu iki keskin grup 26 Aralık 1966 tarihinde yapılan Parti Meclisi toplantısında iyice ayrılmıştır. CHP Parti Meclisi; toplantı sonucunda bütün itirazlara rağmen partinin “Ortanın Solu” düşüncesinde olduğunu vurgulamıştır. Bildirinin bu şekilde yayınlanmasına karşı, Parti Meclisi içinde Ortanın Solu düşüncesine karşı olan 8 Parti Meclisi üyesi bildiriye karşı olduklarını açıklamışlardır. Bildiriye karşı olan Parti Meclisi üyeleri Kayseri Milletvekili ve Grup Başkanvekili Turhan Feyzioğlu, Ankara Milletvekili Emin Paksüt, İstanbul Milletvekili Coşkun Kırca, Tekirdağ Milletvekili Orhan Öztrak, Muğla Milletvekili Turan Şahin, Van Senatörü ve Senato Grup Başkanvekili Ferit Melen, Ağrı Senatörü ve Senato Grup Başkanvekili Fehmi Alpaslan, Balıkesir Milletvekili Süreyya Koç'tur. Bundan böyle 8'ler diye nitelendirilecek olan muhalifler derhal sert bir bildiri ile Parti Meclisi bildirgesini yanıtlamışlardır.<sup>301</sup> Parti Meclisindeki 8'ler ve parlamentodaki 63'ler, sonunda, 28 Nisan 1967'de toplantıya çağrılan, 4. CHP Olağanüstü Kurultayı'nda son ve açık hesaplaşmaya girişmişlerdir.<sup>302</sup> Kurultay sonunda yapılan tüzük değişikliğiyle Turhan Feyzioğlu ve arkadaşlarının CHP'den ihraç edilmeleri yolu açılmıştır.<sup>303</sup>

Bunun üzerine Feyzioğlu ve 48 kişiden oluşan ekibi “ölçüsüz sola kayış istifa için yeterlidir” diyerek CHP'den istifa etmişlerdir. CHP Senato Grubu'ndan Ferit Melen (Van Senatörü), Fehmi Alpaslan (Artvin Senatörü), Fehmi Baysoy

---

<sup>300</sup> Ertuğ, a.g.e., s.140.

<sup>301</sup> Toker, “İsmet Paşa'nın Son Yılları...”, s.96-104.

<sup>302</sup> Gevgilili, a.g.e., s.356.

<sup>303</sup> Bektaş, a.g.e., s.130.

(Erzincan Senatörü), Sedat Çumralı (Konya Senatörü), Nizamettin Özgül (Gaziantep Senatörü), Necip Seyhan (Hakkari Senatörü), Muammer Obuz (Konya Senatörü), Mehmet Pırılı (Antalya Senatörü), Enver Bahadırlı (Hatay Senatörü), Mustafa Dinekli (Konya Senatörü), Sakıp Hatunoğlu (Erzurum Senatörü), Zeki İslam (Gaziantep Senatörü), Ethem Karakapıcı (Urfa Senatörü), Ahmet Onar (Konya Senatörü), Abdülkerim Saraçoğlu (Mardin Senatörü) de istifa dilekçesinin altına imza atmışlardır.<sup>304</sup> Böylece bu olaydan sonra CHP'yi Mecliste 102, Senatoda ise 32 kişi temsil etmiştir.<sup>305</sup>

Partiden kopanların kurulacakları parti için düşündükleri çizgi merkezdir. Kurulacak parti milliyetçi ve laik bir çizgide olacak, buna karşın faşizme ve komünizme karşı olacaktır. Yeni partinin kuruluş çalışmaları içinde partinin ismi konusu değişik arayışları gündeme getirmiştir.<sup>306</sup> Görüşmeler sonrası yapılan oylama sonucunda partinin adının “Güven” olması kabul edilmiştir. 12 Mayıs 1967 tarihinde Güven Partisi (GP) resmi olarak kurulmuştur. GP'ye, CHP'den istifa etmiş 52 senatör ve milletvekilinden 45'i kurucu üye olarak katılmıştır. Kurucu üye olan senatörler, Ferit Melen (Van), Fehmi Alpaslan (Artvin), Fehmi Baysoy (Erzincan), Sedat Çumralı (Konya), Nizamettin Özgül (Gaziantep), Necip Seyhan (Hakkari), Muammer Obuz (Konya), Mehmet Pırılı (Hatay), Enver Bahadırlı (Hatay), Mustafa Dinekli (Konya), Sakıp Hatunoğlu (Erzurum), Zeki İslam (Gaziantep), Ethem Karakapıcı (Urfa), Ahmet Onar (Konya), Abdülkerim Saraçoğlu (Mardin), Sami Turan (Kayseri)'dir.<sup>307</sup> 1967-1980 arasında üç isim değiştiren partide Genel Başkan'ın değişmediği görülmektedir. Turhan Feyzioğlu rakipsiz bir şekilde parti liderliğini sürdürmüştür.

Bu büyük bölünme sürecinde CHP'nin bütün çabası Ortanın Solu yaklaşımını CHP'nin programına sokmak, geliştirmek Meclis ve Senato Grupları'nda sürekli dillendirmek olmuştur. Sosyal demokrasiden, daha oturmuş bir demokrasinin öncülerini hazırlayacak sosyal reformlar anlamında söz edilmiştir.<sup>308</sup> CHP'nin geçirdiği bu değişim süreci Senatoda da zaman zaman gündeme gelmiştir. CHP'nin yeni konumu üzerinde yapılan tartışmaların odağında olan “*sosyalist perdesi altında komünist*” söylemi üzerine daha sonra GP'ye katılacak olan Fehmi Alpaslan söz

<sup>304</sup> Cumhuriyet, 1.5.1967, s.1.

<sup>305</sup> Milliyet, 1.5.1967, s.1.

<sup>306</sup> Cumhuriyet, 3.5.1967, s.1.

<sup>307</sup> Cumhuriyet, 13.5.1967, s.1.

<sup>308</sup> Bektaş, a.g.e., s.28.

almıştır. Alpaslan partisine karşı bir kısım senatörlerin isnat ettiği yakıştırmalara, partisinin kurulduğu günden itibaren siyasal akımların içindeki yeri itibariyle ilerici, ülkücü, sosyal adaletçi, sosyal güvenlikçi, fırsat eşitlikçisi ve ekonomide de karma ekonomici vasfıyla Ortanın Solu'nda olan parti olduğunu belirtmiştir. Bununla beraber komünizmin de akıllı ve amansız düşmanı halinde Türk milletinin büyük hizmetinde bulunduğunu belirterek cevap vermiştir.<sup>309</sup> Bunun yanında Ortanın Solu tabirinin “komünizm” gibi algılanmasına Fikret Gündoğan şu şekilde yaklaşmıştır:

*“Ortanın Solu'nda olmak CHP'ye mahsus, CHP'ye has bir dünya görüşüdür. CHP'nin tarihten gelen, halden kuvvet alan ama memleket gerçeklerine bağlı fevkalade bilimsel, pragmatik doğru bir dünya görüşüdür, bir ekonomi politik görüşüdür. Bunun doktrinle alakası varsa bunu öyle zannedenler ya doktrinleri bilmiyorlar ya Ortanın Solu'nu bilmiyorlar. Binaenaleyh, CHP olarak Ortanın Solu'nda olan bir parti olarak planı eleştirdiğimiz zaman eleştirimizin doktrinlere değil, CHP'nin bağlı olduğu Ortanın Solu politikasına uyularak eleştirdiğimizi bilmelerini, böyle kabul etmelerini isterim. Ya Ortanın Solu'nu öğrensinler ya doktrinleri öğrensinler. İkisini birbirine karıştırmayınlar”*<sup>310</sup>

AP'liler ise CHP'nin geçirdiği bu değişime biraz temkinli yaklaşmışlardır. CHP'nin çözmeye çalıştığı yoksulluğun asıl sebebinin CHP olduğu vurgusu sürekli yapılmıştır. Mesela AP'li Maliye Bakanı Nevzat Cihat Bilgehan'ın Senatoda yaptığı konuşmada CHP'nin boş bir hayal peşinde koştuğunu şu ifadelerle dile getirmiştir:

*“Düzen değişikliği konusunda da, zannediliyor ki, biz Ortanın Solu'ndayız demek suretiyle bütün meseleler halledilecektir... Bu kadro sanıyor ki, Ecevit Anadolu'da bir veya birkaç turne yapıp Ortanın Solu'nu bölgeye özel örneklerle anlattı mı tamam. Ortanın Solu bir halk hareketi olacak. Bu kadro sanıyor ki, İsmet Paşa Siyasal Bilgiler Fakültesine götürülüp de orada konuşuruldu mu bütün gençlik diğer sloganların hepsini unutacak ve Ortanın Solu'na geçecektir. Bunlar, meseleleri son derece basite irca etmek, meselelerin seviyesine çıkamamak demektir.”*<sup>311</sup>

Ortanın Solu ile CHP, “Halk Partisi” sıfatını tam anlamıyla kullanmak istemiştir. Bununla CHP sadece ideolojik yapısını değiştirmenin yanında, yeni bir kadro ile yeni bir örgüt anlayışı getirmiştir. Bu örgüt anlayışının altında siyasi sürecin her noktasına mümkün olduğu kadar çok katılım sağlama, yani daha ileri bir demokrasi anlayışına varma çabası vardır. 1970'lerde de CHP, yükselen eğilim, akım

<sup>309</sup> CSTD, C:39, B:38, 24.2.1967, s.210.

<sup>310</sup> CSTD, C:41, B:74, 20.6.1967, s.234.

<sup>311</sup> CSTD, C:45, B:25, 2.2.1968, s.112.

ve sosyal kesim yakalamıştır. Ancak bunun yanında CHP'nin geçirdiği bu değişim AP'liler tarafından artan şiddet ve gerilimin nedenlerinden biri olarak görülecektir. Bu açıdan CHP'nin geçirdiği bu değişim AP'liler tarafından eleştirilecektir.

## 5-Türkiye'de Öğrenci Hareketlerinin Durumu ve Siyasi Gerginliğin Artması

1960'li yıllarda siyasi partiler arasındaki kutuplaşma bir yandan AP-CHP arasında yaşanırken, diğer yanda ise sağ partiler-TİP arasında daha şiddetli ve keskin bir şekilde yaşanmaya başlanmıştır. Toplum derinden etkileyecek fikirlerin en önemli çıkış noktası üniversiteler ve öğrenci grupları olmuştur. 1960'ların başında Türkiye'nin yedi üniversitesinde kayıtlı 35.000 öğrenci bulunmaktadır. Yüksekokul öğrencileriyle birlikte bu rakam 50.000'e yükselmektedir. Bütün bu öğrenciler iki büyük birlik çatısı altında örgütlenmişlerdir: Türkiye Milli Talebe Federasyonu (TMTF) ve Milli Türk Talebe Birliği (MTTB).<sup>312</sup> Yine bu yıllarda öğrenci derneklerinin yasal mevzuat karşısındaki durumuna gelince, Cemiyetler Yasası'nda şu biçimde yer almıştır:

*“Talebe Cemiyetleri her ne şekilde olursa olsun siyasetle iştigal edemezler. Bu cemiyetler buldukları mektep ve müesseselerin idarelerine karşı bir harekette bulunamazlar.”*<sup>313</sup>

1960'ların başında Kıbrıs odaklı önemli gelişmeler yaşanmıştır. Kıbrıs sorunu Londra ve Zürih anlaşmalarıyla geçici bir çözüm yoluna sokulmuştur ancak 1963 yılı Aralık ayında meydana gelen olaylar tepkilerin yeniden artmasına neden olmuştur. CHP-Bağımsızlar Azınlık Hükümeti döneminde 27-28 Ağustos 1964'te Ankara ve İstanbul'da düzenlenen öğrenci protesto hareketleri halkın da katılımıyla büyük bir batı ve özellikle Amerika aleyhtarı gösteri halini almıştır. *“Johnson sahte dost”, “Bizi dolarlarınızla satın alamazsınız”, “Amerikalı, memleketine dön!”* gibi

<sup>312</sup> Bülent Daver, “Türk Üniversite Öğrencileri Ve Siyaset”, *AÜSBF Dergisi*, C:XIX, No.3, 1964, s.39.

<sup>313</sup> Cemiyetler Yasası, *Resmi Gazete*, 14.7.1938, No:3959.



slogan ve dövizler Türk gençlerinin Amerika'nın Kıbrıs politikasına karşı takındıkları tavrı şiddetli şekilde açığa vurmuştur.<sup>314</sup>

Aynı yılda üniversite öğrencilerinin reform talepleri gündeme gelmiştir. Bunun için İstanbul Üniversitesi'nde eylemler yapılmıştır. Öğrenciler eğitim sistemini şikayet etmişler reform çıkmazsa eylemlerinin artacağı uyarısında bulunmuşlardır.<sup>315</sup> 1964'te yaşanan bu olaylar üzerine AP'li Senatör Profesör Celal Ertuğ öğrenci örgütlerinin köklü bir reform talebi ile devlete, üniversiteye karşı sert bir direnme reaksiyonuna geçtiklerini, bütün bu kaynaşmalar, ağır ithamlar karşısında İstanbul Üniversitesi yetkililerinin sustuğunu ifade etmiştir.<sup>316</sup>

1965 seçimleri öncesi TİP, sağ ideoloji savunucuları tarafından komünistlik ve dinsizlik suçlamalarına maruz kalmıştır. Aydınlar arasında oldukça rağbet gören solcu ideolojinin 1962 sonrasında yayılma göstermesi sağcı ideoloji savunucularını rahatsız etmiştir. 1962 yılında kurulan Sosyalist Kültür Derneği sosyalizmi yaymayı amaçlamıştır. Solcu ideoloji sahipleri, muhafazakarlara, mukaddesatçı-milliyetçilere, yabancı sermaye ile işbirliği yapanlara ve liberallere karşı cephe alıp anti-Amerikancı yaklaşımı savunmuştur.<sup>317</sup>

Solda bu gelişmeler yaşanırken sağcılar Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği'ni kurarak solculuğu Moskova ve Lenin'e bağlı komünizmi isteyen maskeli akım olarak nitelendirmiştir. 1960'ların sonlarından itibaren CKMP-MHP'nin gelişmesine damgasını vuran temel olgu, edindiği anti-komünist misyondur. Daha 1960'ların ilk yarısında Türkiye'de anti-komünist söylem, "genel sağ" siyasetin asli unsurlarından biri haline gelmiştir. Solcu, hatta burjuva liberal gazetelere ve özellikle TİP'e yönelik baskınlarla, "komünizmi tel'in mitingleriyle"; anti-komünist sokak gücü geliştirilmeye başlanmıştır. "Milliyetçilik" adına meşrulaştırılan anti-komünizm, başlı başına bir siyasal kimlik ve meslek haline gelmiştir.<sup>318</sup>

1965'ten sonra MHP'nin genç militan kadrosu, parti gençlik kollarının yanı sıra, parti dışında Ülkü Ocakları Dernekleri (ÜOD) adı altındaki yan örgütlerde yetiştirilmeye başlanmıştır. İktidar okullardan geçer görüşünü benimseyen MHP, bir

---

<sup>314</sup> Daver, a.g.m., s.45.

<sup>315</sup> Milliyet, 17.12.1964, s.1.

<sup>316</sup> CSTD, C:22, B:16, 15.12.1964, s.465-468.

<sup>317</sup> Abadan, "Anayasa Hukuku...", s.111.

<sup>318</sup> Tanıl Bora-Kemal Can, Devlet, Ocak, Dergah 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket, 6. Bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, s.56.

yanda ÜOD'yi üniversitelerde, Genç Ülkücüler Teşkilatı'nı liselerde faaliyete geçirirken, öte yanda 1968'de komando kampları diye bilinen yarı askeri nitelikli eğitim kampları kurmuştur.<sup>319</sup>

CKMP Genel Başkanı Alparslan Türkeş, 1968'de yaptığı açıklamada özetle şunları söylemiştir:

*"Gençlik Kolları, çeşitli sportif ve kültürel faaliyette bulunuyorlar. Bu arada, kendilerine judo da öğretiliyor. Komünistler, memleketi sahipsiz sanıp da sokak hakimiyetini kuramazlar. Onların anlayacağı dilden konuşacak, memleketçi, milliyetçi çocuklar vardır. Bunun için gençlerimizi, mücadeleciler olarak yetiştiriyoruz. Gençlerimiz, memleket vazifelerine hazırlıklı bulunuyorlar, bulunacaklardır."*<sup>320</sup>

Türkeş'in bu konuda verdiği bilgiye göre, bini aşkın genç, Genel İdare Kurulu üyesi Dünder Taşer'in nezaretinde, Ankara ve İzmir'de bulunan kamplarda eğitime tabi tutulmuştur.

MHP'de bu gelişmeler yaşanırken bu süreçte iktidar olan I. Demirel Hükümeti dönemi toplumsal gerilimin yavaşça arttığı bir dönem olmuştur. Sağ kesim tarafından mitingler yapılmaya devam etmemiştir. Bu konuda Senatonun önde gelen isimlerinin başında AP Samsun Senatörü Fethi Tevetoğlu gelmektedir. 1966 yılında Beyazıt Meydanı'nda yapılan Komünizmi Telin ve Uyarma Gösterisi'nde konuşan Tevetoğlu, Cumhuriyet, Milliyet ve Akşam gazetelerinin okunmamasını, bu gazetelere 25'er kuruş verilerek maddi güçlerinin arttırılmamasını söylemiştir.<sup>321</sup>

1966 yılında TMTF'nin Sakarya'da yaptığı Genel Kurulda olaylar çıkmış ve 18 kişi yaralanmıştır. Bu olay 27 Mayıs rejimine bir başkaldırı olarak görülmüştür. Tabii Senatör Mucip Ataklı Sakarya'ya giderek olayları yerinde incelemiş ve konuyu Meclise taşımıştır.<sup>322</sup> Olay üzerine Tabii Senatör Ahmet Yıldız Senatoda gündem dışı bir konuşma yapmış, konuşmasında Atatürkçülükle 27 Mayısçılığın imanlı bekçilerini sinesinde topladığı belirttiği TMTF'ye yapılan saldırıyı kınamıştır. Atatürkçülük ve 27 Mayıs aleyhtarlığından kaynağını alan tahriklerin, silahlı ayaklanma alarmları veren beyanların ve gençlik örgütlerini özel çıkarlara alet etmek

<sup>319</sup> Mehmet Ali Ağaoğulları, "Aşırı Milliyetçi Sağ", **Geçiş Süresince Türkiye**, (der. Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak) 2. Bs, İstanbul, Belge Yayınları, 1992, s.224.

<sup>320</sup> Turhan Feyzioğlu, **Fırtınalı Yıllarda Ülkücü Hareket**, İstanbul, Ozan Yayıncılık, 2005, s.49.

<sup>321</sup> Feyzioğlu, **a.e.**, s.528.

<sup>322</sup> **Milliyet**, 21-25.11.1966, s.1.

isteyen tertiplerin toplumda ancak anarşiye neden olacağını bunun da devlet tarafından engellenmesi gerektiğini vurgulamıştır.<sup>323</sup>

Aynı yıl Emniyet Müdürlüğünce görevlendirilen bir polis grubu, İçişleri Bakanı Faruk Sükan'ın ihbarı sonucu 7 Mayıs 1966 günü TBMM'de CHP ve MBG odalarını aramıştır. Sadi Koçuş, durumu derhal Kontenjan Grubu adına TBMM Başkanlığına bildirmiş ve bu aramanın neden ve kimler tarafından yapıldığının cevabını istemiştir. Koçuş gibi birçok Senatör, olayı kınamış ve Mecliste tartışmalar olmuştur. Senatoda Sükan hakkında Genel Görüşme isteği de Meclisin bir aylık tatile girmesiyle gerçekleşmemiştir.<sup>324</sup>

İlerleyen günlerde AP'li Senatör Mustafa Deliveli Senatoda yaptığı konuşmada Akşam gazetesinde Çetin Altan'ın ihtilal yapılacağı yönünde yazdığı yazının aşırı sol propagandası mahiyetini taşıdığını belirterek, *“4-5 komüniste, komünist yamağına veya onların yanında bulunan kimselere bu milleti kaptıracak durumda olmadıklarını”* açıklamıştır.<sup>325</sup>

1967 yılı İçişleri Bakanlığı bütçe görüşmelerinde bu konu yine gündeme gelmiştir. MBG'li Suphi Karaman Sakarya olaylarının Ankara'dan idare edildiğini söylemiş, Emniyetin taraf tutan davranışlarının büyük olaylara neden olabileceğine değinmiştir. Bunun yanında TMTF'nin seçimlerle işbaşına gelmiş yöneticilerine karşı uygulanan yıldırma çabalarının olduğunu, el altından öğrenci derneklerinin bölünmek ve günlük politikaya malzeme yapılmak istendiğini belirtmiştir. Ayrıca komünizmle mücadele ismi altında kurulmuş birçok derneğin gericiler eliyle irticanın emrine verildiğini iddia etmiştir.<sup>326</sup> Bu iddialar karşısında İçişleri Bakanı Faruk Sükan Sakarya'da polisin görevini yaptığını devlet otoritesini koruduğunu, olayları tahrik edenler arasında hiçbir AP'linin olmadığını ifade ederek, hükümet olarak İçişleri Bakanlığı olarak, yasadışı ne yapıldığı iddia ediliyorsa Senatoda konunun ele alınıp hesap sorulması gerektiğini belirtmiştir.<sup>327</sup>

Bu arada MDD düşüncesini savunanlar 1968'de Fikir Kulüpleri Federasyonu'nun (FKF) yönetimine hakim olmuştur. Fikir Kulüpleri bütün büyük üniversitelere yayılmıştır. 1960'ların ortalarında bu kulübün ve diğerlerinin

<sup>323</sup> CSTD, C:37, B:8, 24.11.1966, s.249-250.

<sup>324</sup> Milliyet, 8-10.5.1966, s.1.

<sup>325</sup> CSTD, C:38, B:23, 24.1.1967, s.96.

<sup>326</sup> CSTD, C:38, B:28, 3.2.1967, s.607-608.

<sup>327</sup> CSTD, C:38, B:28, 3.2.1967, s.632.

yönetimine FKF adıyla ulusal bir ağ kuran TİP'in öğrenci eylemcileri hakim olmuştur ve bu federasyonu kısaltılmış adıyla Dev-Genç diye bilinen, "Devrimci Gençlik" örgütüne dönüştürmüştür

Türkiye'deki gençlik hareketi 1968'lerden itibaren Almanya ve özellikle de Fransa'daki öğrenci hareketlerinin etkisi altına girmiştir. 1968 yazına girerken, Avrupa'dan gelen haberlerin de etkisiyle, gençlik eylemleri tırmanmaya başlamıştır. Öğrenciler ilk önce Ankara'da Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde boykot kararı almış, birkaç gün içinde olaylar İstanbul'a da yayılmıştır. İstanbul'daki eylemler daha şiddetli olmuş ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde işgale dönüşmüştür. Rektörlüğü ele geçiren öğrenciler bir işgal komitesi oluşturarak taleplerini İstanbul Valiliği'ne iletmışler ve istediklerini elde ettikten sonra işgale son vermişlerdir.<sup>328</sup>

Türk öğrenci hareketlerine yeni boyutlar kazandıran en önemli etken, Türk siyaset sahnesinin hızla kutuplaşması ve siyasal partilerin üniversite öğrencileri arasından kendi saflarına çekmek için giriştikleri sürekli çabalardır. Böylece öğrencilerin silahla donatılması, silahlı öğrencilere verilen eğitim sadece üniversitelerde sık sık ölümle sonuçlanan tamir edilmez can kaybına yol açmakla kalmamış aynı zamanda anayasal, etkili şekilde işleyen bir parlamenter sisteme karşı güvenin yitirilmesine yol açmıştır. Gerek öğrencilerin, gerekse genç işçilerin 1968 sonrası yol boyunca gösterdikleri muhalefet tarzı ve ileri sürdükleri istekleri ile Türk kamuoyunu ilgilendiren belli başlı siyasal sorunlara damgalarını vurmuşlardır.<sup>329</sup>

Temmuz 1968'de Konya'da önemli olaylar yaşanmıştır. 15 Temmuz 1968'de İstanbul'a gelen Amerikan 6. Filo'suna karşı protesto eylemleri düzenleyen İTÜ öğrencilerinin kaldığı İTÜ Talebe Yurdu, 17 Temmuz'da sabaha karşı polis tarafından basılmış, baskında birçok öğrenci yaralanırken pencereden atılan ve komaya giren Vedat Demircioğlu, 24 Temmuz'da yaşamını yitirmiştir. Vedat Demircioğlu'nun cenazesinin Konya'ya getirileceğinin belli olması üzerine Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) ile TMTF Emperyalizmi Kınama mitingi düzenlemek

---

<sup>328</sup> M. Ali Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı, **12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi**, 10. bs., Ankara, İmge Kitabevi, 2008, s.153-154.

<sup>329</sup> Nermin Abadan, "**Türkiye'de ...**", s.68.

istemişler, buna karşı çıkan gruplarla girişilen çatışma sonucunda Konya'da önemli karışıklıklar çıkmış, birçok insan yaralanmış, birçok iş yeri tahrip edilmiştir.<sup>330</sup>

Olaylar üzerine CHP'nin yayınladığı bildiride İçişleri Bakanı Faruk Sükan'ın Konya'da olayların sorumlularıyla görüşmeler yaptığını, Sükan'ın seçim bölgesi olduğu için kimseyi küstürmek istemediği, hükümetin sola saldırmayı mazur gören açıklamalar yaparak olayları teşvik ettiği ve olaylara müdahalede gecikildiği gibi suçlamalar yer almaktadır.<sup>331</sup>

Başbakan Demirel ise, hürriyetin kötüye kullanıldığını iddia ederek, bir kısım hürriyetleri kontrol altına alacak tedbirlerin işleme konulmasının gerekli olduğunu vurgulamış, demokrasiyi sokağa boğdurtmayacağını, kanunsuzluğu günlük hadise haline getirmek isteyenlerin, kanunsuzluk yolu açılırsa en büyük zararı kendilerinin göreceğini söylemiştir.<sup>332</sup>

Konya olaylarıyla ilgili Tabii Senatör Mucip Ataklı'nın ağır eleştirilerine Bakan Sükan, Türkiye'deki sokak hareketlerinin elebaşlarının, anarşist hareketlerden yakalanan ve adalete sevk edilen kimselerin, öğrenci grubunun büyük bir kısmının Ataklı'nın başında bulunduğu 27 Mayıs Milli Devrim Derneği'nin üyesi olduğunu söyleyerek öncelikle kendilerini eleştirenlerin yasalara uyması gerektiğini belirtmiştir.<sup>333</sup>

1969 yılı, seçimlere hazırlanan Türkiye'de işçi ve öğrenci hareketlerinin doruğa çıkmasına sahne olmuştur. Ocak ayında ODTÜ'de ABD Büyükelçisi'nin arabası yakılmış<sup>334</sup> ve Şubat'ta 6. Filo'nun gelişini protesto eden sol görüşlü öğrencilerle sağ görüşlü öğrencilerin çatışması sonucu 2 kişi hayatını kaybetmiştir.<sup>335</sup>

6. Filo'nun bu ziyareti sonucunda gelişen olayları MBG'li Ahmet Yıldız Senato gündemine getirmiştir. Yıldız bu ziyaretin Yunanlarla işbirliği yapan bir donanmanın gövde gösterisi olduğunu savunmuş, hükümetin buna engel olması gerektiğini ifade etmiştir.<sup>336</sup>

---

<sup>330</sup> **Cumhuriyet**, 17-26.7.1968, s.1.

<sup>331</sup> **Milliyet**, 30.7.1968, s.1.

<sup>332</sup> **Milliyet**, 27.7.1968, s.1.

<sup>333</sup> **CSTD**, C:50, B:28, 31.1.1969, s.557-558.

<sup>334</sup> **Akşam**, 7.1.1969, s.1.

<sup>335</sup> **Akşam**, 17.2.1969, s.1.

<sup>336</sup> **CSTD**, C:51, B:29, 1.2.1969, s.3-4.

Bunun üzerine Dışişleri Bakanı Bursa Senatörü İhsan Sabri Çağlayangil 6. Filo'nun ziyaretinin 1962 yılında Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile ilgili devlet arasında yapılan bir anlaşma ile usule bağlandığını söylemiştir. Bu ziyaretlerin nasıl yapılacağını, nasıl organize edileceğinin açıkça belli edildiğini, filonun sadece İstanbul limanını değil davet üzerine Yugoslavya limanlarını da ziyaret edeceğini belirterek, bir grup istemiyor diye müttefike böyle bir muamelenin yapılamayacağını ifade etmiştir.<sup>337</sup>

Bu olaylar sonucu MBG'li Mucip Ataklı Cumhuriyet Senatosu Araştırması yapılmasını istemiş ve gerekçesinde olayların önlenmesinde duyarlı davranılmadığını ve bunun sorumlusunun hükümet olduğunu belirtmiştir.<sup>338</sup> Ancak bu olaylarla ilgili araştırma yapılmamıştır.

Nisan'da ODTÜ, öğrenciler tarafından işgal edilmiş ve Rektör Kemal Kurdaş görevinden ayrılmaya zorlanmış, Mayıs'ta Yargıtay Başkanı'nın cenaze töreninde olaylar çıkmıştır. Haziran'da İstanbul Üniversitesi'nde sol görüşlü öğrencilerle polis arasında çıkan çatışmalarda 114 kişi yaralanmış, Temmuz'da Kayseri'de TÖS kalabalık gruplarca basılmış, Ağustos'ta Türk Demir Döküm tesisleri işçilerce işgal edilmiş ve polisin işçilere müdahalesi sonucu ölenler olmuştur. Eylül'de Ereğli Demir Çelik işletmelerinde işçiler greve gitmiş ve seçim ayı olan Ekim'de de ODTÜ'de öğrenciler ile jandarma arasında silahlı çatışma çıkmıştır. Başbakan Süleyman Demirel'e göre, bu olaylar masum istekleri aşmış, siyasal bir sonuç çıkarmaya yönelik hatta bir ordu müdahalesini kışkırtan davranışlara dönüşmüştür.<sup>339</sup>

Türkiye'de meydana gelen ve özellikle 1969'dan sonra şiddetlenen olaylar karşısında Senatörler sessiz kalmamışlardır. CHP'li Senatör Hüseyin Atmaca, 8 Temmuz 1969 günü Kayseri'de öğretmenlere yapılan saldırının demokratik düzene ve temel haklara karşı açılan savaşın gün geçtikçe planlı bir şekilde geliştiğinin kanıtı olduğunu, hükümetin olayların önlenmesinde yetersiz kaldığını vurgulayarak bir

---

<sup>337</sup> CSTD, C:51, B:29, 1.2.1969, s.39.

<sup>338</sup> CSTD, C:51, B:36, 18.2.1969, s.983.

<sup>339</sup> Cüneyt Arcayürek, **12 Eylül'e Koşar Adım (Kasım 1979-Nisan 1980)**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1986, s.228.

Senato Araştırma Komisyonu kurulmasını istemiştir.<sup>340</sup> Ancak olayın adli kurumlar tarafından araştırıldığı için bir komisyon kurulması önerisi reddedilmiştir.<sup>341</sup>

Hükümete yapılan eleştiriler karşısında Başbakan Demirel özerklik perdesi altında devletin temeline dinamit koymaya, devlete, rejime ters düşen, Cumhuriyet'e sadakat ifade etmeyen propagandaların yapılmasına nasıl göz yummaya devam edeceklerini sorarak muhalefetin hükümeti bu noktada sıkıştırması gerektiğini söylemiştir. Ama anarşiye alkış tutan bir muhalefet olursa anarşinin büyüyeceğini ve hükümetin işinin zorlaşacağını vurgulamıştır. Demirel:

*“Ayrıca gençlik liderliğini ve anarşiyi sanat haline getirmiş, anarşi liderleri çıkmıştır, ki bunların bir kısmı bugün hapishanelerdedir ve biliyoruz ki hür bir düzende ideoloji kavgalarını yasaklarla önlemek mümkün değildir her zaman, gayet tabii ki polis vazife görecektir, zabıta vazife görecektir. Ama ideoloji kavgalarını ekonomi ve sosyal meselelerle ilerleme kaydetmekte daha etkili bir şekilde ortadan kaldırmak ancak mümkündür. Ayrıca demokratik rejim kendi kendisini ayakta tutacak güce sahip olduğunu göstermek mecburiyetindedir”* diyerek senatörlerin bir “vehme kapılmaması” gerektiğini söylemiştir.<sup>342</sup>

Kontenjan Senatörü Tayfur Sökmen de anarşist hareketlerin Atatürkçülük ve ilerçilik olmadığını, Anayasa'nın kurduğu MGK'nın da kabul ettiğini, bazı profesörlerle köşe yazarlarının yazdıkları yazılarla kitleleri ayaklandırdığını savunarak, bu kişilere fırsat verilmemesi gerektiğini belirtmiştir.<sup>343</sup>

1970 yılına gelindiğinde olayların şiddet dozu artmış ve çatışmalar yüzünden üniversiteler neredeyse kilitlenme durumuna gelmiştir. Köylerde ise toprak işgalleri şeklinde kendini gösteren eylemler yaygınlaşmıştır. Birçok il ve ilçede üretici mitingleri yapılmış ve bu mitingler gençler tarafından desteklenmiştir. Bütün bunların yanı sıra örgütlü işçilerdeki huzursuzluklar da kamu düzenini tehdit etmiştir.<sup>344</sup>

On binlerce DİSK'li işçinin başlattığı eylem 16 Haziran genel grevine yol açmıştır. Uzlaşmazlık Demirel Hükümeti'nin Meclise gönderdiği yeni sendikalar yasa tasarısına, çalışma komisyonunda yer alan TÜRK-İŞ üyesi CHP'li işçi

<sup>340</sup> CSTD, C:53, B:69, 22.10.1969, s.605.

<sup>341</sup> CSTD, C:55, B:25, 14.1.1970, s.260-263.

<sup>342</sup> CSTD, C:54, B:5, 11.11.1969, s.274.

<sup>343</sup> CSTD, C:57, B:57, 7.4.1970, s.540.

<sup>344</sup> Hale, a.g.e., s.156.

milletvekillerinin isteğiyle katılan bir hükümden çıkmıştır. TÜRK-İŞ üyesi CHP işçi milletvekillerinin önerileri sonucu, yeni tasarıya bir sendikanın Türkiye çapında etkinlik gösterebilmesi için, o iş kolundaki işçilerin en az üçte birini temsil etmesi kuralı eklenmiş konfederasyonlar konusunda da önemli kısıtlamalar getirilmiştir. Meclis bu tasarıyı onaylamıştır.<sup>345</sup>

DİSK Cumhurbaşkanı'ndan yasaya karşı önlem almasını istemiştir. Ayrıca Senatodan ve MBG'den bu konuya müdahale etmeleri yönünde girişimler de yapılmıştır. DİSK başkanı Kemal Türkler, yanlarında oturdukları Tabii senatörler Ahmet Yıldız, Sami Küçük, Vehbi Ersü, Suphi Karaman, Suphi Gürsoytrak'a ayrı ayrı yönlerden 274 Sayılı Sendikalar Yasası'ndaki aksaklıkları anlatmıştır. Senatörlerin hemen hepsi tasarıyı okumuş, not almışlardır. Tasarı Senatoya gelince eleştirici olarak grupları adına Vehbi Ersü'yü görevlendirdiklerini bildirmişler ve Ersü'nün DİSK'in eleştirileriyle daha da güçlü konuşma yapması için notlar verilmesini önermişlerdir.<sup>346</sup>

Ancak bunun pek yararı olmamıştır. Çünkü 15 Haziran 1970'te İstanbul'da 115 işyerinde 75000 işçinin yürüyüşü başlamıştır. İşçi ve polisin çatışması sonucunda bir işçi, bir polis, bir esnaf ölmüş, 87 kişide yaralanmıştır. İstanbul'da sıkıyönetim ilan edilmiş ve DİSK yöneticileri tutuklanmıştır. Ertesi gün Ankara'da 40-50 kişilik bir grup "kahrolsun komünistler" diye bağırarak DİSK ve Lastik İş Bürolarına saldırmışlardır.<sup>347</sup>

Başbakan Demirel ve Hükümet İstanbul'daki olayları bir ayaklanma olarak değerlendirmiş ve bunun üzerine 16 Haziran'da İstanbul ili ile Kocaeli Merkez ve Gebze ilçelerinde bir ay süre ile sıkı yönetim ilan edilmiştir. İşçilerin 15-16 Haziran eylemlerinin Anayasa'da öngörülen sıkıyönetim ilan nedenlerinden birisi olan "ayaklanma" sayılıp sayılamayacağı sıkıyönetim ilanından sonra da çok tartışılmıştır. Konu ile ilgili bilim adamlarının birçoğu sıkıyönetimin Anayasa'ya aykırı olduğu görüşünü savunmuşlardır. Sıkıyönetim kararının iptali için Danıştayda ve Anayasa Mahkemesinde davalar açılmıştır.<sup>348</sup>

Bu olaylar üzerine Mecliste söz alan AP'li Senatör Osman Gümüšoğlu DİSK'e bağlı sendika üyelerinin İstanbul'da meydana getirdiği olaylara değinerek

<sup>345</sup> **Milliyet**, 13.6.1970, s.11.

<sup>346</sup> Kemal Sülker, **Türkiye'yi Sarsan İki Uzun Gün**, İstanbul, Verso Yayıncılık, 1985, s.44-45.

<sup>347</sup> **Milliyet**, 19.6.1970, s.11.

<sup>348</sup> Zafer Üskül, **Siyaset ve Asker**, 2. Bs, İstanbul, İmge Yayınları, 1997, s.186-187.



bazı devlet kuruluşlarının (Anayasa Mahkemesi gibi) uygulamalarının hükümetin yetkilerini kısıtladığına değinerek, ülkenin bir anarşiye sürüklenmekte bulunduğunu, bütün partilerin ve kuruluşların el ele vererek buna engel olması gerektiğine temas etmiştir.<sup>349</sup> Senatoda bu olaylar üzerine başka görüşme yapılmayarak ertesi gün yapılacak Genel Görüşme beklenilmiştir.

Sıkıyönetimi ilan eden hükümet, 17 Haziran 1970’de kararını Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosunun ortak oturumunda TBMM’nin bilgisine sunmuştur. Yaklaşık beş saat süren görüşmeler esnasında, sıkıyönetim kararının gerekçelerini açıklamak üzere söz alan İçişleri Bakanı Senatör Haldun Menteşoğlu olayların çıkış nedenine bakıldığında gayrimeşru bir platformun içinde demokratik hukuk devletini yıkmak, milli birlik ve beraberliği bozmak, sınıflaşma şuurunu yaratarak vatani bölmek, ülkeyi parçalamak hedefinin görüleceğine değinerek hükümetin aldığı kararı savunmuştur.<sup>350</sup>

GP Meclis Grubu adına söz alan Turhan Feyzioğlu ise sıkıyönetim kararını destekleyen konuşmasında özellikle DİSK’i hedef almış ve DİSK’in Marksçı, Leninci, komünist bir örgüt olduğunu ve ülkeyi bu akımlara sürükleyen tehlikeli bir kurum olduğunu belirtmiştir.<sup>351</sup>

CHP Grubu adına konuşan İsmet İnönü, sıkıyönetim ilanına karşı çıkmamakla birlikte bir aylık sürenin uzun olduğunu ve işçilerin neden bu tarz olaylara giriştiğinin araştırılması gerektiğini şu sözlerle belirtmiştir:

*“Bir nokta önemlidir. İşçiler aslında vatanseverdir. Bu adamların bu kadar çok toplanıp harekete geçirilmelerinde hiç haklı taraf yok mudur? Hiç haklı taraf yoktur gibi sabit bir fikir ve peşin hükümle adalet aranmaz ve bulunamaz.”*<sup>352</sup>

Hükümetin kararına karşıt bir görüş tabii senatörler adına söz alan Ahmet Yıldız’dan gelmiştir. Yıldız, hükümeti eleştiren ve kısmen DİSK’i savunan konuşmasında bu olaylardan İçişleri Bakanı Menteşoğlu’nu sorumlu tutarak şunları söylemiştir:

<sup>349</sup> CSTD, C:59, B:80, 16.6.1970, s.314-316.

<sup>350</sup> Millet Meclisi Tutanak Dergisi (MMTD), C:9, B:14, 17.6.1970, s.208-212.

<sup>351</sup> MMTD, C:9, B:14, 17.6.1970, s.213-216.

<sup>352</sup> MMTD, C:9, B:14, 17.6.1970, s.223-226.

“ *DİSK* komünist imiş. Kim diyor bunu? İçişleri Bakanı diyor. Kimsin sen? Türkiye Cumhuriyeti'nin İçişleri Bakanı. Komünizm yasak, peki neden durdunuz şimdiye kadar? Nasıl devlettir bu?”<sup>353</sup>

Konuşmalar üzerine söz alan Başbakan Süleyman Demirel de İçişleri Bakanı Haldun Mentemşoğlu gibi hükümetin sıkıyönetim kararı almasının haklı gerekçelere dayandığını olayın düpedüz bir ayaklanma olduğunu, devlet kuvvetlerine silah atıldığını, yurdun bu köşesini huzur ve sükuna kavuşturmada en son çarenin ve başvurabilecek en çabuk sonuç alınabilecek durumun sıkıyönetim olduğunu vurgulamıştır.<sup>354</sup>

Sıkıyönetim görüşmeleri esnasında AP ve GP grubu karşıt görüşleri seslendirecek milletvekillerini mümkün olduğunca engellemeye çalışmışlar, verdikleri yeterlilik önermeleri ile grup sözcüleri dışında kişisel olarak söz almak isteyen milletvekillerine konuşma fırsatı tanımamışlardır. Sıkıyönetim kararına muhalif görüşleri olan TİP'li Mehmet Ali Aybar gibi milletvekilleri bu yüzden fikirlerini açıklama şansını bulamamışlardır.<sup>355</sup>

1970'ten itibaren, MDD çevresinden bazı köktenciler, ajitasyonun yeterli olmadığı ve sadece "silahlı propaganda"nın (yani terörist saldırıların) ve silahlı gerilla mücadelesinin devrimi getirebileceği kararına varmıştır. Maocu gruptan kopan Türkiye Komünist Partisi-Marksist/Leninist (TKP-ML) hizbi de, Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu'nu (TİKKO) oluşturmuştur. Deniz Gezmiş'in Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) ve Mahir Çayan'ın THKP-C öncülüğündeki bu gruplar, ülkeyi istikrarsızlaştırmayı hedefleyen bir terör mücadelesini, kent gerilla savaşını başlatmışlardır.<sup>356</sup>

1970 yılında üniversitelerde şiddet olaylarının artması ve ülke gündemini işgal etmesi sonucunda CGP'li Mehmet Hazer Senatoda bir araştırma komisyonu kurulmasına dair bir teklifi Senatoya taşımıştır. Hazer, önergesinde öğrenci ve öğretim üyelerince yürütülen ideolojik hareketlerin zararlarını açıklayarak, ülkede huzur ve asayiş sağlamak için Anayasa'yı suçlamanın faydası olmadığını belirtmiş ve anarşinin bitmesi için geniş bir koalisyonun kurulması gerektiğini belirtmiştir. Bu

<sup>353</sup> MMTD, C:9, B:14, 17.6.1970, s.227-229.

<sup>354</sup> MMTD, C:9, B:14, 17.6.1970, s.240-242.

<sup>355</sup> Üskül, a.g.e., s.121.

<sup>356</sup> Zürcher, a.g.e., s 372.

şekilde olayları bastıramayacaksa, hükümetin istifa etmesi gerektiğini savunmuştur.<sup>357</sup>

İçişleri Bakanı Senatör Haldun Menteşeoğlu; Mehmet Hazer'in önermesine karşılık söz alarak; hükümetin her türlü anarşik hareketin karşısında bulunduğunu, üniversiteler özerk olduklarından olaylara ancak istekte bulunulduğunda müdahale edildiğini söylemiştir. Yüksekokul öğrencilerinden yasadışı harekette bulunanların okuldan atıldıklarını ve suç işleyen öğrencilerin adalete teslim edildiklerini, gösteri yürüyüşlerinin izne bağlı olmadığını belirtmiştir. Menteşeoğlu ayrıca hükümetin Anayasa ve diğer yasaların hükümleri dışında hiçbir eylem içine girmeyeceğini, üniversitelerin kendi bünyelerinde düzeni sağlaması gerektiğini, başbakanın veya hükümetin çekilmesinin yollarının ise Anayasa'da belirtilmiş bulunduğunu belirtmiştir.<sup>358</sup> Hazer'in araştırma komisyonu kurma önerisi Senato tarafından reddedilmiştir.

1970'in sonlarına doğru Senatoda yine bu olaylar konuşulmuştur. Sırrı Atalay, Mucip Ataklı, Yiğit Köker, Ziya Termen, Turgut Cebe gibi Senatörler Senatonun bu konular üzerinde durması gerektiğine ve hükümetin önlemler almasının zorunlu olduğuna dair konuşmalar yapmışlardır. Hemen hemen herkes bu olayların bitmesini istemektedir. Ancak tartışmalar bu olayların yaşanmasında kimin suçlu olduğu etrafında dönmüştür.

AP'li Yiğit Köker araştırma önergesinde yüksek öğrenim gençliğinin küçük, fakat aktif bir azınlığı tarafından planlı bir şekilde yürütüldüğü izlenimi veren kanunsuz olaylarla, yurdun anarşik bir ortamın yaratılabilmesi için çabaladığını ve hükümete karşı güvenin sarsılmak istendiğini ifade ederek Senato araştırması istemiştir.<sup>359</sup>

1970'in son günlerinde Senatoda tartışmalar zirveye çıkmıştır. MBG üyesi Haydar Tunçkanat, üniversite ve sokak hareketleri hakkında İçişleri Bakanı'nın yaptığı beyanları eleştirerek; artık bu olayların demokratik düzeni arzu edilmeyen bir sonuca başka bir ifadeyle darbeye hızla götürmekte olduğunu sorunun esaslarına inilmesi ve bu siyasi cinayetlere son verilmesini istemiştir.<sup>360</sup>

---

<sup>357</sup> CSTD, C:62, B:13, 8.12.1970, s.184

<sup>358</sup> CSTD, C:62, B:19, 24.12.1970, s.372-377.

<sup>359</sup> CSTD, C:62, B:13, 8.12.1970, s.182.

<sup>360</sup> CSTD, C:62, B:20, 20.12.1970, s.401-403.

İçişleri Bakanı Haldun Mentemşoğlu ise yanıt olarak bu anarşik hareketlerin önlenbilmesi için gerekli yasal önlem tekliflerinin Meclise sunulduğunu, idari tedbirlerin de üniversiteler ve hükümetin işbirliği halinde ancak çözüme kavuşacağını, bütün bunların yanında asıl bu ideolojik köklere dayalı anarşist oluşumların arkasından siyasilerin ve siyasî oluşumların çekilmesiyle bu durumun biteceğini belirtmiştir.<sup>361</sup>

CHP Grup Başkanvekili Fikret Gündoğan ideolojik hareketlerin aldığı istikametın ilk ikazını CHP'nin yaptığını ve Genel Başkanını ile birlikte bu gibi eylemlerin karşısında yer aldıklarını, AP'nin bu sayede bugünkü rahatlık içine girdiğini, acz içerisinde birtakım düzenlemelerle karışıklıkların giderilmeyeceğini ifade etmiştir. AP'nin acınacak bir durumda olduğunu Bakan Mentemşoğlu'nun da "aşğılık" olduğunu söyleyerek bir anda Senatoda da gerginliği tırmandırmıştır.<sup>362</sup>

Bu oturumda senatörlerin konuşmaları sürekli kesilmiş AP ve CHP gruplarında karşılıklı küfürleşmeler, ağır hakaretler birbiri ardına sıralanmıştır. Genel olarak sakin geçen oturumlardan çok farklı olan bu oturumda sokaklardaki gerginliğin aynen Senatoya yansıdığını görmek mümkündür.

İlerleyen günlerde Kontenjan Senatörü Fahri Özdilek ve arkadaşları, asayişin sağlanması ve şiddet eylemleri konusunda bir genel görüşme açılmasına dair önerge vermişlerdir. Gerekçe olarak hükümetin girişim gücünü ve eylem serbestisini yitirerek, olayların akışına kapılmış olduğunu, devlet kurumlarının itibarının bir bunalıma sürüklenmiş bulunduğunu, rejimin yetersizliği söylentilerinin yaygınlık kazandığını ve faşistlerin cesaretinin arttığını iddia etmişlerdir.<sup>363</sup>

Özellikle 1968 yılından itibaren artarak gelişen şiddet olayları toplumsal gerilimin artmasını da beraberinde getirmiştir. Partiler arasındaki kutuplaşma Senato üyelerine de aynen yansımıştır. "Akil adam" pozisyonunda olan senatörlerin olayları serinkanlılıkla ele alması ve kalıcı çözümler üretmesi, toplumsal gerginliği dindirmesi beklentisi kamuoyunda yer almışken; Senatodaki kısır çekişmelerle beraber bu beklenti de yerini karamsarlığa bırakmıştır. Hemen hemen her olayın arkasından Senatoda bu olaylar hakkında konuşmalar yapılmıştır. Araştırma önergesi

<sup>361</sup> CSTD, C:62, B:20, 20.12.1970, s.403-409.

<sup>362</sup> CSTD, C:62, B:20, 20.12.1970, s.413-416.

<sup>363</sup> CSTD, C:62, B:21, 30.12.1970, s.444-445.

verilmiş, genel görüşme yapılması talep edilmiştir.<sup>364</sup> Ama sonuç olarak kayda değer bir gelişme elde edilememiştir. Tüm bu gelişmeler ve tartışmalar eşliğinde Türkiye 12 Mart dönemine girmiştir.

## 6-12 Mart Muhtırası

1971 yılının Mart ayı başlarında şiddet olaylarının artması, İstanbul Hukuk Fakültesi'nde yaşanan gerginlikler, bombaların patlaması, banka soygunları ve 4 Mart'ta Amerikan hava üssünde görevli 4 dört Amerikalı askerin kaçırılması, ODTÜ'de yaşanan çatışma, gerginliği tırmandırmıştır. Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, 7 Mart günü bir çağrı yayımlayarak bütün kuvvet ve ordu komutanlarını son olayları görüşmek üzere Ankara'ya toplantıya çağırmıştır. Bir müdahaleye karşı olduğu bilinen Tağmaç'ın bu çağrısı müdahale hazırlıkları yapan grupları da harekete geçirmiştir.<sup>365</sup>

10 Mart'ta toplanan genişletilmiş komutanlar toplantısı yaklaşık 6 saat sürmüştür. Silahlı Kuvvetlerin alacağı tedbirler konuşulmuş ve biri hariç tüm komutanlar müdahaleden yana tavır koymuşlardır. Kara, Hava ve Deniz Kuvvetlerinden 26 generalin katıldığı bu toplantıda ordunun eğiliminin müdahaleden yana olduğu anlaşılmış, ancak yöntemi konusunda tartışmalar yaşanmıştır.<sup>366</sup>

11 Mart 1971'de saat 17.30'da Genelkurmay'da başlayan Generaller Zirvesi'nde Genelkurmay Başkanı Tağmaç, Başbakan'ın düşürülmesi yolu ile sorunun halledilmesini savunurken, Muhsin Batur ve Faruk Gürler birlikte hareket etmişlerdir. Bu görüşme sonucunda Tağmaç ikna edilmiş, hem hükümete hem de Meclise yönelik bir uyarı mektubu hazırlanması kararı alınarak hazırlıklara girilmiştir. MİT Müsteşarı Fuat Doğu tarafından Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a haber verilen müdahale hazırlığından Başbakan Demirel ise haberdar edilmemiştir.<sup>367</sup> Sonuçta TRT'nin 13.00 haber bültenine yetiştirilen üç maddelik muhtıra Türk siyasi hayatı açısından yeni bir olağanüstü dönemi başlatmıştır.

---

<sup>364</sup> "1977-1980 Arası Dönem ve Genel Değerlendirme" başlığında bununla ilgili sayısal veriler verilmiştir.

<sup>365</sup> *Milliyet*, 1-7.3.1971, s.1.

<sup>366</sup> Birand vd, *a.g.e.*, s.199-210.

<sup>367</sup> Gevgilili, *a.g.e.*, s.508.

Hazırlanan muhtıra metni 13 Mart 1971 tarihli Senato oturumunda okunmuştur. Buna göre:

*“1. Parlamento ve Hükümet, süregelen tutum, görüş ve icraatıyla yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.*

*2. Türk milletinin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetlerinin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin, partilerüstü bir anlayışla, Meclislerinizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasa'nın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap yasalarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.*

*3. Bu husus süratle tahakkuk ettirilemediği takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri, yasaların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek, idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlıdır.*

*Bilgilerinize.*

*Memduh Tağmaç Orgeneral Genelkurmay Başkanı ve Milli Güvenlik Kurulu Üyesi, Celal Eyicioğlu Deniz Kuvvetleri Komutanı ve Milli Güvenlik Kurulu Üyesi, Faruk Gürler Orgeneral Kara Kuvvetleri Komutanı ve Milli Güvenlik Kurulu Üyesi, Muhsin Batur Hava Kuvvetleri Komutanı ve Milli Güvenlik Kurulu Üyesi”*<sup>368</sup>

Muhtıra Senatoda okunduktan sonra Senato Başkanı Tekin Arıburun, Genelkurmay Başkanı ve Kuvvetler Komutanlarının muhtıradaki ileri sürdükleri ithamlara Parlamentonun ve bilhassa Cumhuriyet Senatosunun muhatap olamayacağına dair bir görüş dile getirmiştir. Muhtıradaki *“tutum, görüş ve icraatı ile Parlamentonun”*, yani dolayısıyla Cumhuriyet Senatosunun da, *“yurt içinde anarşiye ve kardeş kavgasına sebebiyet vermiş olduğu”* ve *“kamu ümidini yitirmiş olduğu”* ithamı atfedildiğini, Cumhuriyet Senatosunun tutum ve icraatının Anayasa'ya uygun olarak devam ettirildiği, Senatonun bu ithamlarla hiçbir ilgisinin olmadığını belirtmiştir.<sup>369</sup> Bu sunuş üzerine özellikle CHP sıralarından Arıburun'a şiddetli bir şekilde tepki gösterilmiş, söylenenlerin Başkan'ı bağladığı, bu görüşlerin

<sup>368</sup> CSTD, C: 64, B:51, 13.3.1971, s.373.

<sup>369</sup> CSTD, C: 64, B:51, 13.3.1971, s.373.

Senatoyu bağlamadığı, Başkan'ın derhal istifa etmesi gerektiği dile getirilmiştir.<sup>370</sup> MBG ise muhtıraya destek veren bir bildiri yayınlamıştır. Bildiride:

*“Bütün uyarmalara rağmen iktidarın rejimi bu noktaya getirmiş olmasından büyük üzüntü duymaktayız. Silahlı Kuvvetlerimizin bu devrimci isteklerini, parlamentonun basiretle değerlendirerek gerçekleştireceğini umuyoruz”* denilmiştir.<sup>371</sup>

Muhtıradan sonra tabii senatörlerden ilk açıklama Mucip Ataklı'dan gelmiştir. Ataklı, muhtırayı “hukuki ihtilal” olarak nitelemiş, “*bunu 1963'ten beri söylüyoruz*” diye eklemiştir. Ataklı'nın 1963 yılında ortaya attığı “hukuki ihtilal” tezinde; Kemalist düşünceler dışındaki zihniyetleri tasfiye ederek muhalefeti yasaklayan hukuki bir ihtilal teklifinde bulunmuştur:

*“Memleketin rejimine parlamentonun sahip çıkmasını, devrimciliğe sosyal ve ekonomik sorunlara eğilmesini bildirdik. Bunlar yanlış yorumlandı. Bunları söyleyen bizler ve arkadaşlarımız hakkında türlü şeyler söylendi. Bugün bu duruma gelindi.”*<sup>372</sup>

Başbakan Süleyman Demirel'in istifaya zorlandığı ve teknokratlardan oluşan reformist bir kabinenin dayatıldığı 12 Mart Muhtırası'nın ordu içinde bir uzlaşmanın sonucu olmuştur. Bu uzlaşmanın bir tarafında parlamenter rejim yanlısı Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç ve Cumhurbaşkanı emekli General Cevdet Sunay, diğer tarafında ise, 1961 Anayasası ile getirilmek istenen reformların uygulanmasını isteyen subayların baskısını üzerlerinde duyan ve 9 Mart'ta son anda önlenebilen bir darbeyi planlamış olan Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur, Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Celal Eyicioğlu vardır. Solcu birçok aydının arzuladığı Peru ya da Libya türü bir devrim başarısızlığa uğrarken sosyalist ve MDD yanlısı gerilla hareketleri ile bağlantılı çok sayıda (özellikle hava kuvvetlerinde) alt rütbeli subay da 1971-1973 yılları arasında ordudan atılmıştır.<sup>373</sup>

Silahlı Kuvvetler içindeki güçlü radikal bir grup AP iktidarından ve onun temel olarak muhafazakar politikalarından memnun kalmamışsa da, bu grubun komplocu faaliyetleri üst seviyedeki komutanların desteğini kazanamamıştır. AP'nin birbirini izleyen seçim zaferlerinden hayal kırıklığına uğramış olan bu radikal subaylar, radikal sosyal reformları gerçekleştirmek için daha uzun süreli bir askeri

<sup>370</sup> CSTD, C: 64, B:51, 13.3.1971, s.373-375.

<sup>371</sup> Milliyet, 14.4.1971, s.1.

<sup>372</sup> Akşam, 13.3.1971, s.1.

<sup>373</sup> Vaner, a.g.m., s.260.

rejim kurmayı amaçlamışlardır. Aslında, AP hükümetini istifaya zorlayan 12 Mart 1971 askeri muhtırası en üst seviyedeki komutanların, radikal bir darbenin önüne geçmek için yaptıkları bir son dakika harekattır.<sup>374</sup>

Birçok kere başbakanlıktan çekilmesi yolunda yapılan telkinleri reddeden ve ancak Meclisten bir güvensizlik oyu aldığı takdirde görevini bırakacağını belirten Süleyman Demirel, 12 Mart Muhtırası'nın ortaya çıkardığı yeni durum karşısında başbakanlıktan istifa etmek zorunda kalmıştır. Demirel kabinesi, istifa kararını 3,5 saat süren olağanüstü bir toplantı sonrasında vermiş ve hükümetin istifasını Devlet Bakanı Turhan Bilgin kamuoyuna açıklamıştır. İstifa mektubunda, hükümetin Türkiye radyolarından duyurulan muhtırayı anayasa ve hukuk devleti anlayışı ile bağdaştırmayı olanaksız gördüğünden istifa kararı aldığı belirtilmiştir.<sup>375</sup>

Dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur 12 Mart Muhtırası'nın farklı kesimlerce nasıl algılandığını anılarında şöyle anlatmıştır:

*“Muhtıra değişik kesimlerde olumlu-olumsuz çeşitli tepkiler yarattı. İstifa eden Başbakan'dan sonra CHP Genel Başkanı İsmet İnönü de muhtıranın karşısında cephe aldı. Milli İstihbarat Teşkilatı Başkanı General Fuat Doğu'nun kendisi ile görüşmesinden sonra fikir değiştirdi. Sol kesim ümitli, fakat ihtiyatlı bir yaklaşım içindeydi. Bir bölüm ilerici ise muhtırayı yetersiz bulmuştu. Silahlı Kuvvetlerde genel bir memnuniyet ve bekleyiş havası vardı.”*<sup>376</sup>

Yine Tabii Senatör Ahmet Yıldız TBMM'de, sıkıyönetim görüşmeleri sırasında bu muhtırayı şöyle değerlendirmiştir:

*“... 12 Mart Muhtırası'nı Türkiye bayram sevinci ile karşıladı. Olay çok anlamlı ve ilginçtir. Ulusal iradenin görevlendirdiği bir iktidarın düşürülmesini, ulusal iradeyi oluşturan bütün örgütler ve düşün mihrakları alkışlamıştır. Mühendis ve Mimar Odaları'ndan kapıcı derneklerine kadar, işçi örgütlerinden işveren örgütlerine kadar her kuruluş, bildiri üzerine bildiri yayınlayarak bu alkışı belgelemiştir.”*<sup>377</sup>

Bu süreçte 12 Mart yönetiminin amacı, 1960'ta olduğu gibi, bir dizi sosyal ve ekonomik reformlarla gelişmeyi sağlamak ve siyasal düzensizliği ortadan kaldırmak olmuştur. Fakat üç yıllık askeri-sivil rejim, bunların dışında başka eylemlerde de bulunmuştur. Bu dönemin en kayda değer eylemi, sol harekete

<sup>374</sup> Ergun Özbudun, **Çağdaş Türk Politikası**, Çev. Ali Resul Usul, İstanbul, Doğan Kitap, 2003, s.38.

<sup>375</sup> **Milliyet**, 13.3.1971, s.1.

<sup>376</sup> Muhsin Batur, **Anılar ve Görüşler**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1985, s.302.

<sup>377</sup> Üskül, **a.g.e.**, s.208.



uygulanmış olan geniş çaplı bastırma eylemidir. 11 ilde sıkıyönetim ilan edilerek, hemen arkasından gençlik gruplarının, profesyonel derneklerin ve sendikaların faaliyetleri yasaklanmıştır. Sol kanadı temsil eden gazeteler ve dergiler ya bir süre için yasaklanmış ya da tamamıyla kapatılmıştır. Sıkıyönetim bölgelerinde grev ve lokavtlar yasaklanmıştır. Böylece, ordu siyasi ve ekonomik sistemde reform yapmak istemesine rağmen, faaliyetlerini daha ziyade güvenlik sağlamada yoğunlaştırmıştır.<sup>378</sup>

12 Mart rejimi Parlamentoyu dağıtacak ve yetkiyi doğrudan doğruya üstlenecek kadar ileri gitmemiştir. Onun yerine, 12 Mart rejimi, tecrübeli CHP'li siyasetçi Nihat Erim başkanlığında, partilerüstü ya da teknokrat bir hükümet kurulmasını teşvik etmiştir.<sup>379</sup> Ancak bunu hemen öncesinde muhtıranın verilmesinden sonra basında yer alan başbakan adayları arasında üç senatörün ismi geçmiştir. MBG Başkanı Fahri Özdilek, Mucip Ataklı ve Cemal Madanoğlu isimlerini Başbakan adayı olarak ortaya atan Akşam gazetesinin<sup>380</sup> bu iddiası gerçeklerden uzak görülmüştür. Muhtıranın sahibi olan TSK yönetim kademesinin 12 Mart öncesinde bazı tabii senatörlerin giriştikleri faaliyetlerine yönelik iddialardan sonra bu yola gitmesi beklenmesi güç görülmüştür. Dolayısıyla Başbakan olarak seçilecek isim muhtırada sözü edilen partilerüstü kavramına uygun olarak Nihat Erim olmuştur.

## **II- 1971-1980 Dönemi Hükümetleri, Siyasi Gelişmeler ve Cumhuriyet Senatosu**

### **A-1971-1980 Arası Dönemde Kurulan Hükümetler Karşısında Cumhuriyet Senatosu**

#### **1-Nihat Erim Hükümetleri**

Süleyman Demirel'in Başbakanlık görevinden istifa etmesinin ardından, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, mevcut siyasi partilerin uyuşacağı Başbakan adayını, muhtırada söz edilen partilerüstü bir hükümet kurmak üzere aramaya başlamıştır. Yeni kabinenin partilerüstü bir anlayışla kurulacağını ifade eden Sunay "12 Mart'ta

<sup>378</sup> Birsen Örs, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler*, İstanbul, Der Yayınları, 1996, s.162.

<sup>379</sup> Özbudun, "Çağdaş Türk...", s.38.

<sup>380</sup> *Akşam*, 16-17.3.1971, s.1.

*Türkiye tehlikeli bir dönemi geride bırakmıştır*” diyerek yeni dönemin sıkıntısız olacağını belirtmiştir. Sonunda başbakanlık görevini 19 Mart 1971’de Nihat Erim’e önermiştir. Nihat Erim, Çankaya Köşkü’ne giderek Cumhurbaşkanı ile görüşmüş ve oradan ayrılırken verdiği demeçte:

*“Türkiye’de bugün olağanüstü bir durum var. Olağanüstü durumun gerektirdiği koşullara göre, kuracağım hükümet “milli hükümet” olacaktır. En kısa sürede hükümeti kuracağım. Bu hükümet reformcu bir hükümet olacaktır ve reformlara hemen başlayacaktır. Seçim Yasası’nda gerekli değişiklik yapıldıktan sonra da hemen seçime gidilecektir” demiştir.*<sup>381</sup>

Kamuoyunda, Kontenjan Senatörü Nihat Erim’in eski bir CHP’li olmasından dolayı, kabinede CHP’li üyelerin çoğunlukta olacağı yönünde bir düşünce bulunmaktadır. Ancak, kurulan hükümetin üyelerinin büyük çoğunluğu parti dışı isimlerden seçilmiştir. Bundan dolayı, bu hükümete “Teknokratlar Hükümeti” adı verilmiştir. Muhtırada bahsedilen “partilerüstü” bu hükümetten ülkedeki kargaşaya son vermesi ve anayasal reformları gerçekleştirmesi beklenmiştir.<sup>382</sup>

Nihat Erim’in, hükümetin kurulması süreci esnasında, Cumhurbaşkanı ile ilişkilerinde her iki tarafça da güvenilen bir kişi olan eski senatörlerden Sadi Koçaş’ın önemli rolü olmuştur. Sadi Koçaş, bazı günler üç defa Cumhurbaşkanlığına giderek gelişmeleri Cumhurbaşkanı’na aktarmış, Cumhurbaşkanı’nın gelişmelere ilişkin görüşlerini de Nihat Erim’e iletmiştir.<sup>383</sup>

Nihat Erim Hükümeti’nde senatörlerden Mehmet Özgüneş Devlet Bakanı, Ferit Melen Milli Savunma Bakanı, Mukadder Öztekin Bayındırlık Bakanı, İsmail Hamit Özer Derbil Dış Ekonomik İlişkiler Bakanı olarak görev yapmıştır.<sup>384</sup>

Nihat Erim Senato oturumunda hükümet olarak temel ilkelerinin Atatürk ilkelerinin ve devrimlerinin tüm olarak uygulanması, idari ve ekonomik yapının modernleştirilmesi, sosyal adaletin gerçekleştirilmesi konusunda kararlı adımlar atılması, huzursuzluk ve asayişsizliğin hızla giderilmesi olduğunu belirtmiştir.<sup>385</sup> Kendilerinin bir reform kabinesi olduğunu belirten Erim, toprak ve tarım reformu, milli eğitim reformu, mali reformlar, hukuk ve adalet reformu, devlet kesiminin

<sup>381</sup> *Milliyet*, 20.3.1971, s.9.

<sup>382</sup> Kurtul Altuğ, **12 Mart ve Nihat Erim Olayı**, Ankara, 7 Gün Yayıncılık, 1973, s.8.

<sup>383</sup> Altuğ, **a.e.**, s.25.

<sup>384</sup> Çoker, **“Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri...”**, s.709-712.

<sup>385</sup> **CSTD**, C:64, B:57, 2.4.1971, s.500.

yeniden düzenlenmesi, enerji ve tabii kaynaklarla ilgili reformların ön planda tutularak çalışmaların yürütüleceğini söylemiştir.<sup>386</sup>

Hükümet programı görüşülürken 12 Mart Muhtırası'nın meşruluğu üzerinde de tartışmalar yaşanmıştır. CHP Grubu adına konuşan Hıfzı Oğuz Bekata tarafsızların güvenini kaybeden Demirel Hükümeti'ne, muhalefetin güveninin kalmadığını, halk içinde de güvensizliğin arttığını belirttiklerini vurgulamıştır. Ayrıca Demirel'in, kendi siyasi hayatını, AP'yi, demokrasinin ve TBMM'nin itibarını korumak istiyorsa, her şeyi doğru, iyi ve zamanında teşhis etmesi gerektiğini siyasi hayatı ve ülkeyi bu karmaşadan kurtarmak için çekilmesi gerektiğini defalarca vurguladıklarını, kısacası muhtıranın beklenen bir sonuç olduğunu ifade etmiştir. 12 Mart Muhtırası'nın bu zorlayıcı şartlar içinde, başka çare kalmadığı için yapıldığını ve yıkıcı değil yapıcı olduğunun meydana olduğunu söylemiştir.<sup>387</sup>

MBG'li Kamil Karavelioğlu da 12 Mart'ın sorumlusu olarak Demirel'i göstermiştir. Demirel'in, partiçi denetimi yok etmekle kalmadığını Meclisin denetim mekanizmasını da etkisiz hale getirerek parlamenter rejimin itibar kaybetmesine neden olduğunu belirtmiştir. Muhtıranın asıl nedeninin 27 Mayıs Anayasası'nın öngördüğü toplum düzeninin sağlanamaması, halkın refah ve mutluluğuna katkılarda bulunulmamış olması olduğuna vurgu yapmıştır. Hatta biraz daha ileri giderek AP'lileri militan olarak göstermiş, Ortadoğu'daki cephane kaçakçılığının petrol bayileri eliyle yapıldığı sermayedar kaçakçıların nüfuzlu AP'liler olduğu söylentilerini gündeme getirmiştir.<sup>388</sup>

Kontenjan Senatörleri adına konuşan ve ismi 9 Mart hareketi içinde geçip senatörlüğü düşecek olan Cemal Madanoğlu ise:

*“Türkiye'nin gerçek sorunu Atatürkçülük, karşı Atatürkçülük, devrimcilik, karşı devrimcilik sorunudur. Orta yol sömürü yoludur. Aşırı sağa da, aşırı sola da karşıyız diyenler bu bozuk düzeni savunduklarını artık anlamalıdır. Devrim yasalarının oyalamadan, hemen atılganlıkla işletilmeye başlanması, ekonomik toplumsal, kültürel sorunların Atatürkçü yörüngeye oturtulması, ulusun içinde gençliğin ve ordunun üzerimde*

<sup>386</sup> CSTD, C:64, B:57, 2.4.1971, s.501.

<sup>387</sup> CSTD, C:64, B:58, 6.4.1971, s.512.

<sup>388</sup> CSTD, C:64, B:58, 6.4.1971, s.515.

*devlete inanç ve güvenç yaratacaktır” sözleriyle Atatürk’ün başlattığı devrimin sürdürülmesi gerektiğine vurgu yapmıştır.*<sup>389</sup>

Bu ağır eleştirilere AP grubu adına Cemalettin İnkaya cevap vermiş, kendinden önce konuşanların Erim Hükümeti’nin programını eleştirecek yerde, geçmişe dönüp AP’ye çatmakta fayda umduklarını, bir gün tarihin sayfaları arasında kendilerinin haksızlıklarını görececeklerini belirtmiştir. Mevcut şartlar içerisinde bu söylenen sözlere cevap verme lüzumunu hissetmediklerini ama bir gün uygun şartlar içerisinde kendilerine gerekli cevabı vereceklerini söylemiştir.<sup>390</sup>

Yeni hükümetin kurulması CHP’de İsmet İnönü ile Bülent Ecevit’in arasını açmıştır. İnönü Erim Hükümeti’ne destek verdiğini açıklarken Ecevit, seçimle gelmiş bir hükümete karşı arkasını orduya dayayan bir hükümeti desteklemeyeceğini ve partinin adının tekrar orduyla birlikte geçmesini istemediğini belirtmiştir. İnönü’yle arasında görüş ayrılığının bu beyanı, partide sosyal demokrat ideolojinin kurulmasına doğru atılan önemli adımlardan biri olarak kabul edilmiştir.<sup>391</sup>

Nihat Erim’in bu hassas dönemde Başbakan olması CHP’lilerin büyük çoğunluğunu sevindirmiş, AP’lileri ise üzümüştür. Nihat Erim Başbakan olmadan önce her ne kadar şeklen CHP’den istifa etmiş de olsa, uzun yıllar boyunca CHP’nin en ileri gelen simalarından biri olmuştur.<sup>392</sup>

İlk 12 Mart Hükümeti kurulur kurulmaz, Demirel kesin tavrını almış ve öncelikle kurulacak hükümetin kendi felsefelerine uyması gerektiğini belirtmiştir:

*“... Yeni hükümetin (I. Erim Hükümeti) programında bir defa ana teşhiste beraber olmadığımızı ifade ettik... Devleti ıslah ediyoruz, reforma tabi tutuyoruz diye kötürüm hale getirmemlisiniz. Vatandaşlara faydalı oluyoruz diye büyük vatandaş kitlelerine fayda sağlamaktan uzak, birtakım şekilcilik içine girmememiz lazımdır... Getireceklerdir meseleleri, göreceğiz. Bizim programımıza, felsefemize ters düşmüyorsa destekleriz. Programımıza, felsefemize ters düşüyorsa desteklemeyiz. Onun dışında kimse bizden bir şey isteyemez...”*<sup>393</sup>

Kamuoyunda, 27 Mayıs 1960’tan sonra olduğu gibi, yeni hükümetin hızlı ve kararlı yeni bir başlangıç yapması beklentisi doğmuştur. Bu beklentinin doğmasında,

<sup>389</sup> CSTD, C:64, B:58, 6.4.1971, s.523.

<sup>390</sup> CSTD, C:64, B:58, 6.4.1971, s.532.

<sup>391</sup> Ayata, “CHP...”, s.85.

<sup>392</sup> Altuğ, “12 Mart...”, s.9.

<sup>393</sup> Milliyet, 11.4.1971, s.1.

Nihat Erim'in hükümet programında yer verdiği kapsamlı reformların ve kurduğu kabinede yer alan "beyin takımı"nın da etkisi olmuştur.<sup>394</sup>

Bu dönemde sıkıyönetimle birlikte yönetilen Türkiye, bir şekilde yetkileri asker denetiminde kısıtlanmış bir meclisin güçlkle yürüteceği bir çalışma dönemine tanık olmuştur. Senatoda özellikle MBG üyelerinden bir kısmının isimlerinin cunta söylentileriyle anılması şiddetli tartışmaları da beraberinde getirecektir. Abdi İpekçi Milliyet'teki yazısında Senatonun varlığı ve tabii senatörlerin durumları noktasında birtakım önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. İpekçi:

*"...Bugünkü haliyle Senato daha fazla parti temsilcisinin devlet bütçesinden maaş almasına ve yasama görevinin boş yere uzamasına yol açmaktadır. Dolayısıyla şimdi Anayasa'da reform gerekiyorsa buna her şeyden çok Senatonun muhtaç bulunduğu düşünülebilir. Son günlerde bazı partilerin bu ihtiyacı dile getirdikleri görülmektedir. AP'den sonra DP çevrelerinde de Senatonun kaldırılması gereğinden söz edilmeye başlanmıştır. Adı geçen iki partinin öteden beri tabii senatörlük kurumuna da karşı olmaları, bu teklifin aslında tabii senatörlerin yasama organları dışında bırakılması amacına dayandığı şüphesini uyandıracaktır. Bu şüphenin ne kadar geçerli olduğunu bilmiyoruz. Ama inancımız odur ki, Senatonun durumu kişisel art niyetler gütmekten ele alınmayı gerektirecek niteliktedir. Kuruluşu ortadan tamamen kaldırmak belki vakit ve nakitten tasarrufu sağlayacak köklü bir çözüm yoludur. Ama daha uygunu başlangıçta gözetilmiş amacı gerçekleştirip, Senatonun partizan etkiler dışında, bir güvenlik supabı olarak işlemlerini sağlayacak biçimde yeniden düzenlenmesi değil midir?"*<sup>395</sup> diyerek Senatonun tamamen kaldırılması yerine asıl görevi olan hükümetleri denetleyebilmesinin önünü açmak için yasal düzenlemeler yapılması gerektiğini belirtmiştir.

Bu arada Anayasa değişiklikleri kapsamında Senatonun varlığı hakkındaki tartışmalar da yeni bir boyuta taşınmıştır. Sorun bütçenin parlamentonun her iki Meclisinde ayrı ayrı görüşülmesi yerine, birleşik oturumda görüşülmesidir. Birçok siyasiye göre bütçenin iki kez görüşülmesi zaman almakta, hükümet iki ayrı yerde aynı şeyleri tekrarlamak zorunda kalmaktadır. Turan Güneş'e göre çift görüşme, Senato diye bir şey icat edilmesinden doğmaktadır. Güneş CHP'nin yarı resmi yayını olan "Özgür İnsan" dergisindeki yazısında kaleme aldığı:

*"Gerçekte senato yersizdir, lüzumsuzdur. Dünyada senatoların kaldırıldığı bir çağda biz, başkalarından görerek senato kurduk. Bunun neye yarayacağını, neyi temsil*

<sup>394</sup> Altuğ, "12 Mart...", s.1.

<sup>395</sup> Milliyet, 5.7.1971, s.1.

*ettiğini kimse söylemez. Türkiye'de halktan başka temsil edilen bir sosyal ve siyasal güç yok ki onu senatoda şekillendirelim. Şimdi bu münasebetsiz kurumu kaldırmıyoruz, kaldıramıyoruz; bütçede bir araya getirerek, eğer çifte görüşmenin -eğer varsa- yararını da yok ediyoruz”<sup>396</sup> ifadeleriyle kendi görüşünü belirtmiştir.*

I. Erim Hükümeti döneminde bazı partilerin kapatılması gündeme gelmiş ve Anayasa Mahkemesi MNP ve TİP'in kapatılması kararına varmıştır.<sup>397</sup> Üniversite ve Toprak Reformu konuları AP ve CHP arasında yeni bir çatışma konusu olmuş ve gündemi uzun süre meşgul etmiştir. Terör olayları devam ederken Sıkıyönetim Mahkemelerinde bir dizi çok sanıklı dava açılmış ve bunların en önemlileri idam kararlarıyla sonuçlanmıştır.<sup>398</sup> Ancak bu hükümetin kurulmasından sonra yedi ay geçtiği halde birçok kişiye göre bu hükümet ne partilerüstü idi ne de tarafsızdır.<sup>399</sup> Nihat Erim'in 29 Eylül 1971'deki konuşmasında komutanların desteğini beklediği yönündeki açıklaması ve Demirel'e yüklenmesi hükümeti dağılmanın eşiğine getirmiştir.<sup>400</sup>

5 Ekim 1971'de Başbakan Erim Cumhurbaşkanı'na AP'nin desteği olmadan hükümetin yürüyemeyeceğini ifade etmiştir. Ancak istifa önerisi kabul görmemiştir.<sup>401</sup> Ne var ki, daha sonra Demirel, AP'li bakanları hükümetten çekerek şu açıklamayı yapmıştır:

*“Hükümetin çekilmesi için sebep yoktur, hükümete üye veren bir parti ortadan çekilmiştir, bu bir güvensizlik değil, sorumluluğa katılmamadır... O halde hükümet vardır”.* Ama Erim, AP'li bakanların istifasını kabul etmemiştir.<sup>402</sup>

Cumhurbaşkanı, AP'nin çekilme kararını düzeltmesini isterken, savcılık, Erim'i eleştiren demecinden dolayı Demirel hakkında soruşturma açmış ve AP Genel Başkanı'nın dokunulmazlığının kaldırılmasını istemiştir. Bunun üzerine AP, hükümetten bakanlarını çekme kararını ertelemiş, bir süre sonra Atatürkçü çizgiden uzaklaştığı gerekçesiyle hükümetten 11 bakanın çekilmesi sonucu, Erim de istifa

---

<sup>396</sup> Güneş, **a.g.e.**, s.237.

<sup>397</sup> **Milliyet**, 21.5.1971, s.1.

<sup>398</sup> Karavelioğlu, **a.g.e.**, 235-237.

<sup>399</sup> Ahmad, “**Demokrasi Sürecinde...**”, s.370.

<sup>400</sup> **Cumhuriyet**, 20.9.1971, s.1.

<sup>401</sup> Erim, **a.g.e.**, s.980.

<sup>402</sup> **Cumhuriyet**, 9.10.1971, s.1.

etmiştir.<sup>403</sup> Erim'e göre istifa etmesindeki en önemli etkenlerin başında AP'li Mesut Erez'in kabineye alınmasının da payı vardır.<sup>404</sup>

Nihat Erim, 11'lerin istifasından sonra 11 Aralık 1971 günü ikinci hükümetini kurmuştur. Yeni hükümette Senatodan Nihat Erim Başbakan, İlyas Karaöz Devlet Bakanı, Ferit Melen Milli Savunma Bakanı, Sait Naci Ergin Maliye Bakanı, Mukadder Öztekin Bayındırlık Bakanı, Ali Adnan Karaküçük Gençlik ve Spor Bakanı olarak görev yapmıştır.<sup>405</sup>

Bu hükümet programında da dikkat çeken nokta önceki hükümet programında da olduğu gibi reformların yapılması ve toplumsal kaynaşmanın sona erdirilmesidir. Sermaye temsilcileri, II. Erim Hükümeti ve programını sevinçle karşılamışlardır. Odalar Birliği Başkanı Raif Önger, şöyle demiştir:

*“Bu hükümet bize güven verdi... Birinci Erim Hükümeti'yle diyalog maalesef kurulamamıştır. Bu yüzden dış ticaret işlemlerimizde birtakım aksamalar olmuştur. İkinci Erim Hükümeti'yle bu diyalogu kurmuş bulunuyoruz...”*<sup>406</sup>

Senatoda hükümet programı görüşülürken siyasi durumla ilgili saptamalar da yapılmıştır. MBG'li Mucip Ataklı'ya göre Anayasa'nın öngördüğü siyasal düzenin gereklerini yapmayan, ona uygun bir toplumsal düzeni gerçekleştirecek sosyo-ekonomik çözümlere yanaşmayan ve bu durumda, “devlet yok” dedirtecek bir güçlüksüzlük içerisinde, devlet otoritesinin gereklerinin yasadışı örgütlere bırakan bir tutumun sonucu 12 Mart'a gelinmiştir. Ayrıca Ataklı yeni hükümetin her olumlu reformcu girişimlerini içtenlikle destekleyeceklerini bildirmiştir.<sup>407</sup>

MGP sözcüsü Fehmi Alpaslan da hükümetin tarih önündeki başarısının başlıca ölçüsünün Türkiye'de hür demokratik rejimin sağlıklı ve normal işleyişinin sağlanması olacağını, grup olarak hükümetin, yurt yararına ve yurt gerçeklerine uygun gördüğü icraatını destekleyeceklerini belirtmiştir.<sup>408</sup>

---

<sup>403</sup> MAZICI, a.g.e., s.144.

<sup>404</sup> Erim, a.g.e., 985.

<sup>405</sup> ÇOKER, “Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri...”, s.709-712.

<sup>406</sup> Milliyet, 7.1.1972, s.1.

<sup>407</sup> CSTD, C:1, B: 12, 21.12.1971, s.178-180.

<sup>408</sup> CSTD, C:1, B: 12, 21.12.1971, s.182.

Kontenjan Grubu sözcüsü Fahri Korutürk ise hükümetin yurtdışı huzur ve istikrarın, yasa ve devlet otoritesinin hakim kılınmasını amaçladığını, bunun için yapılacak tüm girişimlere destek vereceklerini ifade etmiştir.<sup>409</sup>

CHP'li Mehmet Hazer 12 Mart'a gelinen süreçte AP'nin olayların derinliğine inip cesur ve etkili önlemler alamadığını vurgulamıştır. Yeni hükümetten beklentilerinin hukuk ve adalet reformunun yurt gerçeklerine, sosyal adalet ilkesine uygun bir çözüme bağlanması; pahalı ve ağır işleyen usul hükümlerinin, eskimiş liberal kuralların etkisinden kurtarılarak, geniş halk kütlelerinin ihtiyacına uygun hale getirilmesi olduğunu ifade etmiştir.<sup>410</sup>

AP sözcüsü Ahmet Nusret Tuna kendilerine yapılan eleştirilere dönemin hassasiyeti nedeniyle cevap vermeyeceklerini belirterek, hükümetin parlamenter rejime sadık kaldığı, aşırı suçlara fırsat bırakmadığı, ülkenin içinde bulunduğu olağanüstü şartlardan normal duruma kavuşturmak için elinden geleni yaptığı durumlarda hükümete destek vereceklerini söylemiştir.<sup>411</sup>

Eski TİP'li Senatör Fatma İşmen I. Erim Hükümeti'nin temel görevinin, 12 Mart Muhtırası'nın söz konusu edilen bazı temel reformları gerçekleştirmek olduğunu ancak 8,5 aylık icraatı sırasında hükümetin hiçbir temel reformu gerçekleştirmek imkanını bulamadığını, yapılması istenen reformlarda çelişkiler olduğunu belirtmiştir.<sup>412</sup>

Başbakan Nihat Erim ise yaptığı konuşmasında birinci hükümetin sıkıyönetim ilan ederek ülkeye huzur ve asayişini temin ettiğini, teröristleri serbestçe hareket etmekten alıkoyduğunu vurgulamış, reformların hızla gerçekleştirilmesi için çalışacaklarının ifade etmiştir.<sup>413</sup>

Genel olarak bakıldığında yeni hükümete birincisinde olduğu gibi Senatodan destek göreceğine dair sözler verilmiştir. Parti grupları reformlara karşı olmadıklarını bildirmekle beraber, yapılacakların partilerinin genel politikasına uygun olması gerektiğinin altını çizmişlerdir. Yine 12 Mart öncesi Demirel Hükümetleri'ne de eleştiriler gelmiştir.

---

<sup>409</sup> CSTD, C:1, B: 12, 21.12.1971, s.184.

<sup>410</sup> CSTD, C:1, B: 12, 21.12.1971, s.185-187.

<sup>411</sup> CSTD, C:1, B: 12, 21.12.1971, s.191-192.

<sup>412</sup> CSTD, C:1, B: 12, 21.12.1971, s.206.

<sup>413</sup> CSTD, C:1, B: 12, 21.12.1971, s.217-221.



II. Erim Hükümeti sermayeden aldığı desteğe, programında yer verdiği grevle, lokavt arasındaki çelişkileri gidermek vaadine ve özel sektörü teşvik tedbiri önerilerine rağmen, ancak üç ay yirmi beş gün görevde kalabilmiştir. II. Erim kabinesinin başarısızlığındaki başlıca etkeni, “teknik bir arıza” olarak adlandırılmıştır. Hükümet, bir yandan CHP ile çatışmak durumuna düşmüştür. CHP'nin idam kararlarına karşı verdiği mücadele hükümete yansımıştır, Sıkıyönetim savcılarının iddianamelerinde CHP'yi suçlayıcı sözleri yüzünden o zamanki Ankara Sıkıyönetim Komutanı Semih Sancar'la İsmet İnönü arasındaki anlaşmazlıklarda Nihat Erim arada kalarak İnönü indinde kötü puanlar toplamıştır. Bu sürtüşmeler Erim'i yıpratırken; AP, Erim'in kişiliğine olan güvensizliğini sürdürmüş, her fırsattan yararlanarak belki hükümete değil ama Erim'e karşı çıkmıştır. Erim Meclisteki iki büyük partiye sürtüşmelere girmiş, yorulmuş ve yıpranmıştır. Ayrıca Anayasa Reformları, Silahlı Kuvvetlerin talepleri, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kurulması gibi gerçekleştirilmesi zor konular da hükümeti sarsmıştır.<sup>414</sup>

Bu dönemde Başbakan Erim'in Ekim 1973'te yapılacak genel seçimlere kadar ülkeyi yasa hükmünde kararnamelerle yönetme yetkisinin kendisine verilmesini istemiştir. Cumhurbaşkanı'na bu amaçla siyasi tartışmaların durdurulmasını ve kanun hükmünde kararnamelerle ülkeyi yönetme yetkisinin hükümete verilmesini isteyen bir mektup bile yazmıştır. Fakat Parlamentoda bulunan partilerin liderleri birkaç gün tartıştıktan sonra bu isteğe kesin olarak karşı çıkmışlardır. Parti liderleri, Anayasa'nın kanun hükmünde kararnamelerle ülke yönetimini yasakladığını öne sürerek denetim yetkisinden vazgeçmeyi kabul etmemiştir. Bunun üzerine Nihat Erim Başbakanlık görevinden istifa etmek zorunda kalmıştır.<sup>415</sup>

## 2-Ferit Melen Hükümeti

1972 yılı Mayıs ayında Türkiye'de önemli gelişmeler yaşanmıştır. CHP'de yapılan 21. Olağan Kurultay sonucunda Bülent Ecevit Genel Başkan seçilmiş ve bu durum karşısında İsmet İnönü istifa etmiştir. Aynı günlerde Deniz Gezmiş ve arkadaşları idam edilmiştir. Bu sırada yeni bir hükümet kurulması için girişimler

<sup>414</sup> İsmail Cem, **Tarih Açısından 12 Mart**, İstanbul, Cem Yayınları, 1993, s.456-457.

<sup>415</sup> Ahmad, **“Demokrasi Sürecinde...”**, s.376.

başlamıştır. Hükümeti kurma görevi Suat Hayri Ürgüplü'ye verilmiş ancak Cumhurbaşkanı Sunay yeni kurulan hükümete onay vermemiştir. Kulislere buna gerekçe olarak Ürgüplü'nün listesinde sakıncalı isimlerin olması ve Sunay'ın uyarılarına rağmen bu isimlerin olduğu listenin köşke çıkarılması öne çıkarılmıştır. Ayrıca yeni kabinede yer alması öngörülen isimlerden 14'ü ilk kez bakanlık yapacak isimler olmuştur.<sup>416</sup>

Bu gerçekleşmeyince Sunay hükümet kurma görevini Van Senatörü Ferit Melen'e vermiştir. Melen'e AP,CHP, MGP destek vereceklerini bildirmişler ve sonuçta 8 AP, 5 CHP, 1 MGP'li bakanın yer aldığı liste yeni hükümet olarak güvenoyu almıştır. Kabinenin tamamı eskiden bakanlık yapmış isimlerden oluşmuştur ve bu isimlerin altısı maliye kökenlidir. Bu durum ise bu hükümet döneminde ekonomiye önem verileceğinin göstergesidir. Melen Hükümeti'nde Senatodan Ferit Melen Başbakan, Hasan Fehmi Alpaslan Adalet Bakanı, Mehmet İzmen Milli Savunma Bakanı, Ziya Müezzinoğlu Maliye Bakanı, Mukadder Öztekin Bayındırlık Bakanı, Mehmet Naim Talu Ticaret Bakanı, İlyas Karaöz Tarım Bakanı, Ali Adnan Karaküçük Gençlik Ve Spor Bakanı olarak görev yapmıştır.<sup>417</sup>

Hükümet programında öncelik tanınan belirli konular şunlardır: Huzur ve asayiş, seçim, reformlar ve III. Beş Yıllık Kalkınma Planı. Hükümetin ana hedefinin milletin varlığını, bütünlüğünü, birlik ve beraberliğini yok etmek; insan haklarına dayalı Türkiye Cumhuriyeti'ni yıkarak ülkeyi bir zulüm ve esaret düzenine sürüklemek isteyen her türlü yıkıcı faaliyete ve anarşik eylemlere karşı kararlı ve azimli bir mücadele yapmak olduğu belirtilmiştir.<sup>418</sup>

Hükümet programı üzerine Senatoda görüşmeler yapılmıştır. CHP'li Mehmet Hazer, Erim Hükümetleri'nin 12 Mart Muhtırası ile yöneldiği Atatürkçü-reformcu doğrultudan sapmadığı için, anarşiyi önlemede, sosyal tedbirleri gerçekleştirmede, ekonomik istikrarı sağlamada başarılı olduğunu; Melen Hükümeti'nin de aynı yönde ve yolda mesafe alacağına inandıklarını ifade etmiştir. Özellikle ülkede bir rejim problemi olduğunu, Marksist-Leninist doktrine dayalı

---

<sup>416</sup> **Milliyet**, 14.5.1972, s.1.

<sup>417</sup> Çoker, "Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri...", s.709-712.

<sup>418</sup> **CSTD**, C:4, B:62, 30.5.1972, s.550-563.

sosyalist devlet düzeninin bazı çevrelerin özlemi halinde olduğunu ve hükümetin öncelikle buna karşı önlem alması gerektiğini vurgulamıştır.<sup>419</sup>

MGP adına konuşan Sami Turan ise programın başlıca özelliklerinin, hedeflerin iyi tespit edilmiş ve açıklıkla ortaya konmuş bulunması, kendi içinde tutarlı olması; ülke gerçeklerine aykırı, çelişkili, tutarsız hiçbir taahhüt ve iddiaya yer verilmemesi olduğunu belirtmiştir. MGP olarak hükümeti, huzur ve asayiş sağlamaya, devlete ve millete dıştan ve içten yönelmiş yıkıcı faaliyetleri etkisiz hale getirmek, programda vaat edilen iktisadi ve sosyal hamleleri gerçekleştirmek ve hür demokratik rejimin normal işleyişini sağlayacak ortamı hazırlamak çabalarında desteklediklerini ifade etmiştir.<sup>420</sup>

AP grup sözcüsü Ahmet Nusret Tuna, Melen Hükümeti'nin hedeflerinin ülkeyi seçime götürmek olduğunu, bu süreci iyi bir şekilde yerine getirirlerse AP olarak kendilerine destek vereceklerini dile getirmiştir.<sup>421</sup>

Genel olarak bakıldığında Senatörler bu hükümetin geçici olduğunu farkındadır. Bu çerçevede beklentiler de sınırlıdır. Melen Hükümeti gerek program gerekse hükümette yer alan bakanlar açısından II. Erim Hükümeti'nin devamı niteliğindedir. Liberal ve gelenekçidir.<sup>422</sup>

Bu dönemde iki büyük partiden biri olan CHP'deki yönetim değişikliğiyle, daha ilk gününden 12 Mart'a karşı çıkmış bir ekip işbaşına gelmiştir. CHP'de yeni yönetimi oluşturanlar, Anayasa değişimlerinden idamlara, sıkıyönetimin uzatılması kararlarına kadar 12 Mart'ın çoğu uygulamasına karşı çıkmış kişilerdir. Nitekim CHP, önce Melen Hükümeti'nin sunduğu III. Beş Yıllık Kalkınma Planı'na Mecliste olumsuz oy kullanmış, daha sonra hükümetten çekilme kararı almıştır. CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit, Melen Hükümeti'ne en ağır eleştirileri yöneltmiş, bir 12 Mart hükümetini, ilk kez CHP desteğinden tümüyle yoksun bırakmıştır.<sup>423</sup>

Bunun gibi siyasi durumlar sonucunda Melen Hükümeti de sorunların çözümünde yetersiz kalmıştır. Çünkü sıkıyönetim sürmektedir. Kısmen değiştirilen Anayasa, diğer değişikliklerle ancak bir anlam ifade edecektir. Reformlardan söz edilmiş ama hiçbirinin yürürlüğe girmesi o an için mümkün görünmemiştir. İşçi

<sup>419</sup> CSTD, C:4, B:63, 2.6.1972, s.568-570.

<sup>420</sup> CSTD, C:4, B:63, 2.6.1972, s.572-575.

<sup>421</sup> CSTD, C:4, B:63, 2.6.1972, s.576-578..

<sup>422</sup> Gevgilili, a.g.e., s.566.

<sup>423</sup> Cem, a.g.e., s.459.

sınıfı geçiçi bir sessizlik içinde olmuştur. Üniversiteler muhaliflerden arındırılmaya başlamıştır. Aydınların uygulamalara tepkisi büyük olmuştur. Bununla birlikte anarşik olaylar gözle görülür bir biçimde azalmış ama buna karşılık reform tasarılarından hiç biri kesin bir çözüme bağlanamamıştır.<sup>424</sup>

Bu dönemin en önemli olayı Cumhurbaşkanlığı seçimidir. Çok tartışmalı bir sürecin sonucunda Fahri Korutürk Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bu seçimden sonra Melen Hükümeti istifa etmiştir.<sup>425</sup>

### 3-Naim Talu Hükümeti

Ferit Melen'in istifasından sonra yeni Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk de "partilerarası" hükümet istemiştir. Bundan sonra politika ortamında AP inisiyatif sahibi olmuştur. AP'nin Başbakan adayı 1972'de Kontenjan Senatörü olan Naim Talu olmuştur. CHP aday seçiminde en demokratik çözüm yolu olarak AP Genel Başkanı başkanlığında bir AP Hükümeti'ne gidilmesini önermiştir. Yine hükümete üye verebilmek veya destekleyebilmek için seçimlerden önce sıkıyönetimin kaldırılmasını ve anarşik eylem suçları hariç bütün fikir suçlarını kapsayan bir genel af çıkarılmasını şart koşmuştur. Bunun üzerine AP ve CGP Başkanları Naim Talu adının Başbakan adayı olarak Cumhurbaşkanı'na gönderilmesi konusunda anlaşmışlardır.<sup>426</sup>

Talu Hükümeti Cumhurbaşkanlığı seçimiyle başlayan sivilleşme döneminin doğal bir sonucu olmuştur. Talu Hükümeti, 12 Mart rejiminin son halkasıdır. Altı aylık bir süre için kurulmuştur.<sup>427</sup> Bu hükümette Naim Talu Başbakan, Mehmet Hayri Mumcuoğlu Adalet Bakanı, Mukadder Öztekin İçişleri Bakanı, Gümrük Ve Tekel Bakanı Fethi Çelikbaş, Ahmet Nusret Tuna Tarım Bakanı, Ahmet Sabahattin Özbek Ulaştırma Bakanı, Orhan Kürümoğlu Köyişleri Bakanı, İsa Hisan Bingöl Orman Bakanı, Ali Celalettin Coşkun Gençlik Ve Spor Bakanı olarak görev yapmıştır.<sup>428</sup>

---

<sup>424</sup> Ahmad, "Demokrasi Sürecinde...", s.379-381.

<sup>425</sup> Cumhuriyet, 8.4.1973, s.1.

<sup>426</sup> Cumhuriyet, 11.4.1973, s.1.

<sup>427</sup> Cem, a.g.e., s.460.

<sup>428</sup> Çoker, "Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri...", s.709-712.

Bu süreçte göreve gelen Talu Hükümeti'nden beklenen tek şey ülkeyi seçimlere sıkıntısız bir şekilde götürmesi olmuştur. Naim Talu reformların tamamlanacağını söylese de bu kamuoyunda pek de heyecan uyandırmamıştır. Bu sıralarda CHP 10 yılın altında ceza alan suçluların affı için hazırlıklara başlamıştır. Son 10 yılını sürekli af tartışmaları ile geçiren ülke için bu sürpriz bir gelişme değildir. Ancak Talu'nun hükümet programında bu yer almamıştır. Program Talu öncesi kurulan hükümetlerin programlarının bir devamı niteliğindedir.<sup>429</sup>

Hükümet programı Senato gündemine 25 Nisan 1973'te gelmiştir. CHP'li Fikret Gündoğan; bu hükümetin ortak toplumsal ihtiyaçlardan doğmuş, gerçek anlamıyla demokratik türden bir koalisyon hükümeti olmadığını iddia etmiştir. Tam tersine yeni hükümetin Türkiye gerçeklerinin ve geniş halk kitlelerinin özlem ve isterleriyle bağdaşmayacak ölçüde sağa kayık, geriye dönük, eskiye bağlı, takma başlı, dıştan güdümlü ve bencil amaçlı bir karışım hükümeti olduğunu dile getirerek partisinin Meclis oturumlarında gösterdiği tutumu Senatoda sürdürmüştür.<sup>430</sup>

MBG adına konuşan Haydar Tunçkanat ise 12 Mart döneminin kendisinden beklenen yönde ve yeterlikte olumlu bir düzeye erişemediğinden yakılarak, bu hükümetin yalnız bir seçim hükümeti değil, aynı zamanda bir intikal hükümeti olacağını söylemiştir. Geçmiş olaylardan ders alınarak bu intikal devresinin de seçimlere kadar tamamlanarak olağan döneme ulaşılmasını temenni ettiklerini dile getirmiştir.<sup>431</sup>

AP adına konuşan Fethi Tevetoğlu, artık partilerüstü hükümetler dönemini geride bırakmaktan memnuniyet duyduklarını, yeni kurulacak hükümetin ümit verici bir hükümet olduğunu ifade etmiş ve özellikle kurulan hükümete CHP tarafından gelen eleştirilere tepki göstermiştir.<sup>432</sup>

Yeni kurulan hükümete AP ile birlikte destek veren CGP adına konuşan Sami Turan da hükümetin 12 Mart öncesinde ve sonrasında ülkenin asayişini sarsan, hatta Türk Devleti'nin ve demokratik rejimin temellerini çökertmeye çalışan yeraltı örgütlerine, anarşist çetelere karşı girişilmiş mücadeleyi, hızını kesmeden

---

<sup>429</sup> **Milliyet**, 21.4.1973, s.9.

<sup>430</sup> **CSTD**, C:11, B:58, 25.4.1973, s.18.

<sup>431</sup> **CSTD**, C:11, B:58, 25.4.1973,s.14.

<sup>432</sup> **CSTD**, 25.4.1973, C:11, B:58, s.37.

sürdüreceğinden şüphe etmediklerini söylemiştir. Bunu sürdürürse hükümete her türlü desteği vereceklerini ifade etmiştir.<sup>433</sup>

Bütün bu konuşmalardan sonra Naim Talu programda esas itibariyle üç nokta üzerinde durulduğunu; bunlardan birincisinin, asayiş ve huzurun devamının sağlanması ve sıkıyönetim kalktıktan sonra dahi bu huzurun devam etmesi için gerekli önlemlerin alınması, ikincisinin reformların yapılması ve üçüncüsünün de seçim yasasının değiştirilmesi ve seçimlerin zamanında yapılması olduğunu belirtmiştir. Tüm bunları en iyi şekilde gerçekleştireceklerini ifade etmiş ve 5 aylık bir hükümetten beklenenlerin sınırlılığının farkında olarak görevi sürdüreceklarını söylemiştir.<sup>434</sup>

Senatoda hükümet programının görüşülmesinde yaşanan genel hava, yaklaşan seçimler dolayısıyla kurulan hükümetin görevini başarıyla bitirmesi yönünde olmuştur. Bununla birlikte CHP, DP ve MBG grupları hükümet programını eleştirmişlerse de hükümet Meclisten güvenoyu alarak yoluna devam etmiştir. Naim Talu'nun sermaye çevrelerine yakınlığını bilenler, sermayenin tamamlanamamış çoğu ekonomik talebini onun gerçekleştirmesini beklemişlerdir. Ne var ki, hükümetin partilerüstü değil partiler hükümeti oluşu ve ufukta seçimlerin görünmesi, bu umutları pek doğru çıkartmamıştır.<sup>435</sup>

Talu Hükümeti döneminde üç önemli tasarı yasallaştırılabilmıştır. İlk olarak daha önce Anayasa değişikliği ile tasarlanan biçimiyle Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin (DGM) korunması ile ilgili yasa çıkarılmıştır. Aynı ay bir Toprak Reformu Yasası, son olarak da üzerinde çok tartışılan Üniversiteler Yasası çıkarılmıştır. Bu yasaya göre Başbakan'ın başkanlığında bir Üniversite Denetleme Konseyi kurulması öngörülmüştür. Konsey önderliğinde üniversiteler kendi mensuplarına karşı disiplin önlemleri almamaları halinde, bu organ kendi başına hareket etme yetkisine sahip olacaktır. Ancak üniversite özerkliğine ciddi bir müdahale olarak nitelendirilebilecek bu yasanın üniversitelerdeki şiddet ve kargaşanın yeniden doğmasını engelleyemediğini, birkaç yıl içerisinde yaşanan olaylar gözler önüne sermiştir.<sup>436</sup>

---

<sup>433</sup> CSTD, 25.4.1973, C:11, B:58, s.37.

<sup>434</sup> CSTD, 25.4.1973, C:11, B:58, s.58.

<sup>435</sup> Cem, a.g.e., s.470.

<sup>436</sup> Hale, a.g.e., s.181.

Ordunun almış olduğu tüm önlemlere ve gösterdiği tüm çabalara rağmen, 1971-73 askeri dönemi, amaçlanan hedeflere ulaşmaları bakımından başarılı olamamıştır. Öncelikle, amaçlanan siyasal ve ekonomik reformlar gerçekleştirilememiştir. Bunun önemli nedenlerinden birisi, ordunun tüm çabasını ülke içinde güvenliği sağlama ve solu bastırmaya ayırmasıdır. Müdahale ile amaçlanan partiler arası çatışmaları azaltma hedefine de ulaşamamıştır. Hatta partiler arasında görülen çatışmaların ordu içinde de Batılı demokrasiyi savunan subaylar ile daha sağcı bir tutum içinde olan subaylar arasında da görülmeye başlamıştır. Ordu içindeki bu çatışma da müdahalenin etkisizliğini göstermiştir.<sup>437</sup>

#### **4- 1973 Seçimleri ve CHP-MSP Koalisyon Hükümeti**

14 Ekim 1973 seçimleri sonucunda CHP birinci parti olarak 185, AP: 149, MSP: 48, DP: 45, CGP:13, MHP:3, TBP:1 ve Bağımsızlar: 6 milletvekili ile TBMM’de temsil edilmiştir. 1973 seçimlerinin sonuçları, bütün tahminleri altüst etmiş ve CHP sandıktan birinci parti olarak çıkarak sürpriz yapmıştır. Barajsız d’Hont Sisteminin uygulandığı seçimlerde hiçbir parti hükümet kurabilecek yeterli çoğunluğu sağlayamamıştır. Hiçbir partinin iktidar olabilecek oyu alamadığı 1973 seçimleri kamuoyunda Ecevit’in kişisel başarısı olarak değerlendirilirken, CHP geçerli oyların % 33.3’ünü alarak en güçlü parti konumuna gelmiştir.<sup>438</sup> Böylece CHP’nin 1960’lardan beri devam eden oy kaybı bu seçimlerle birlikte son bulmuştur. CHP’den sonra en büyük sürprizi MSP göstermiştir. DP’yi geride bırakan MSP üçüncü sırada yer almış ve seçim sonrası hükümet kurma arayışlarında kilit parti haline gelmiştir.<sup>439</sup>

1973 seçimleriyle birlikte 1950’lerden beri süregelen DP-AP üstünlüğüne bir anlamda son verilirken AP’nin oyları 1969 Seçimlerine göre % 46.5’ten % 29.8’e düşmüştür. İlk defa seçimlere katılan MSP ve DP’de % 12 civarında oy alarak seçimlerde başarılı olurken MP önceki seçimlerde % 3.2 olan oyunu neredeyse tamamen kaybetmiş ve % 0.6’lık oy oranını ile hiç milletvekili çıkaramamıştır. MHP aldığı % 3.4’lük oy oranı ile milletvekili sayısını üçte bir oranında arttırırken TBP ise %1.1 ile yalnızca Genel Başkanı’nı Meclise

<sup>437</sup> Örs, a.g.e., s.163.

<sup>438</sup> DİE, 14 Ekim 1973 Milletvekili Seçimi Sonuçları, Ankara, DİE Yayınları, 1974, s.6-7.

<sup>439</sup> Cumhuriyet, 15.9.1973, s.1.

gönderebilmiştir. GP'nin ise 1969 seçimlerinde % 6.6 olan oy yüzdesi son seçimlerde % 5.5'e düşmekle beraber fazla bir kayba uğramamış ve 13 milletvekili ile temsil hakkı kazanmıştır.

14 Ekim 1973 Genel seçimlerinde, milletvekili seçimlerinin yanı sıra Cumhuriyet Senatosunun Üçte Bir Yenileme Seçimleri de yapılmıştır. Aslında bu seçimin 1970'te yapılması gerekmektedir. Çünkü 1961 Anayasası'nın 73. maddesi Cumhuriyet Senatosu üyeliğinin altı yıl oluğunu ve üyelerin üçte birinin her iki yılda bir yenileneceğini belirtmektedir.<sup>440</sup> Ancak bazı durumlarda bu sürelerde bazı sapmalar olmuş, üçte bir yenileme seçimlerinden bazılarında ertelemeler olmuştur. 14 Nisan 1970 Tarih ve 1254 Sayılı Yasa ile 1961 Anayasası'nın 73. maddesinde değişiklik yapılmış ve Anayasa'ya geçici bir madde eklenmiştir. Anayasa'ya eklenen geçici 12. madde ile "10 Ekim 1971 gününde yapılacak Cumhuriyet Senatosu Üçte Bir Yenileme Seçimleri, 12 Ekim 1973'te yapılması gereken Milletvekili Genel Seçimiyle birlikte" yapılmak üzere ertelenmiştir.<sup>441</sup>

450 milletvekilliği ve 52 senatörlük için sekiz partiden 2748 aday adayları illerinin seçilebilecek sıralarında yer almak için çaba göstermişlerdir.<sup>442</sup>

CHP'nin seçim bildirgesi "Ak Günlere" kitap halinde basılmıştır. Bildirgede ülkenin sağa doğru kayması, pahalılığının kasıtlı yaratıldığı düşüncesi, ekonomi ve demokrasideki 12 Mart'tan sonraki yozlaşma, özgürlüklerin kısıtlanması, huzur ve asayiş politikası gibi konular ele alınmıştır.<sup>443</sup>

AP'nin seçim sloganları ise şöyledir: "*Halkın derdini halktan olanlar anlar*", "*Demokrasinin bayrağı AP*", "*Dirlik-düzenlik-kalkınma*", "*İşsizliğe-cahilliğe-çaresizliğe paydos*", "*Sıcak aş-dertsiz baş-mutlu yurttaş hedefimizdir*", "*Birlik kuvvettir, AP' de birleşelim*".<sup>444</sup>

MSP beyannamesine bakıldığında bu partinin de MHP gibi "*başkanlık sistemi*"ni savunduğu görülmüştür. Senatonun kaldırılması, milletvekili sayısının 300'e indirilmesi, önemli meselelerin çözümü için referandum, halk vetosu, halk teşebbüsü gibi usullerin getirilmesi, ceza davalarında jüri sistemini getirmek

<sup>440</sup> Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, **Resmi Gazete**, 31.5.1961 No: 10816.

<sup>441</sup> Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 73. Maddesinin Değiştirilmesine ve Anayasa'ya Geçici Bir Madde Eklenmesine Dair Kanun, **Resmi Gazete**, 22.4.1970, No: 13478.

<sup>442</sup> **Cumhuriyet**, 3.9.1973, s.1.

<sup>443</sup> Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)**, 4.Bs., Ankara, İmge Yayıncılık, 2008, s.227-231

<sup>444</sup> **Milliyet**, 11.9.1973, s.1.



MSP'nin 1973 beyannameesinde savunduğu başlıca görüşler arasında yer almıştır.<sup>445</sup> Burada en dikkat çekici konu Senatonun kalkması yönündeki isteklerdir. Bu istek önceleri AP tarafından seslendirilmiştir. Bu duruma yol açan en büyük etkenlerin başında Senato içerisindeki MBG üyelerinden duyulan rahatsızlık gelmiştir.

CHP, 27 ilde yapılan Senato seçimlerinden birinci parti olarak çıkmış, toplam geçerli oyların % 33,6'sını almıştır. Bunun karşılığında 25 senatörlük kazanmıştır. Ecevit seçimlerdeki oy artışını CHP'ye yönelik umutların artmasına bağlamıştır.<sup>446</sup> AP 52 üyelikten 22'sini, MSP 3'nü, CGP 1'ini kazanmıştır. Senatodaki son duruma göre AP 80, CHP 40, MSP 3, DP 7, bağımsız 13 senatöre sahip olmuştur. Senato tarihinde bağımsızların ulaştığı en yüksek sayı bu seçimler sonucunda oluşmuştur.<sup>447</sup>

Seçim sonuçlarını değerlendiren Demirel'e göre:

*"Hiçbir parti iktidar olmamıştır. Az alan çok alan olmuştur ama iktidar çizgisinden her parti bir hayli geride kalmıştır. Seçimin neticesi ve Cumhuriyet Senatosu üyelerinin dağılışı nazarı itibara alındığında Türkiye'de istikrarın nasıl sağlanacağı sualini cevaplamak oldukça güçtür. Bununla beraber, meşru zeminlerin ve meşru yolların açık tutulması bizi çaresizlikten kurtaracaktır. Zira meşruiyet içerisinde çare tükenmezdir."*<sup>448</sup>

Bu dönemde hiçbir partinin tek başına iktidara gelecek çoğunluğu elde edememesi ve koalisyon arayışlarının ön planda olması Senato seçimlerini genel seçimin gölgesinde bırakmıştır.

Seçimlerden 3 ay sonra CHP, MSP ile bir koalisyon oluşturmuştur. Kurulan kabinede iki senatör bulunmaktadır: Gençlik ve Spor Bakanı Müslihittin Yılmaz Mete, Cumhuriyet Senatosu Adana üyesidir. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Selahattin Cizreliloğlu, Cumhuriyet Senatosu Diyarbakır üyesidir.<sup>449</sup>

CHP-MSP ortaklığının olabilirliği hakkında geniş tartışmalar yapılmıştır. Koalisyonun dayanağının bireyin temel özgürlüklerine duyulan inanç, maden yataklarının ve petrolün devletleştirilmesiyle büyük kapitalistlerin gücünü kırmak olduğu ileri sürülmüştür. Ancak iki siyasi parti arasında, toplum anlayışı ve izlenen

<sup>445</sup> MSP, 1973 seçim Beyannameesi, Ankara, 1973, s.18-24.

<sup>446</sup> Milliyet, 17.10.1973, s.1.

<sup>447</sup> Cumhuriyet, 16.10.1973, s.1.

<sup>448</sup> Cumhuriyet, 1.11.1973, s.1.

<sup>449</sup> Çoker, "Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri...", s.709-712.

politikalar bakımından önemli farklılıklar bulunmaktadır. Koalisyonun temelini toplumsal görüşlerin benzerliğinden çok yapılan siyasi hesaplar oluşturmuştur. Koalisyon protokolü "demokrasi" sorununa ciddi bir şekilde eğilmeyi hedefleyen ilk programdır.<sup>450</sup>

Hükümet programında genel af çıkarılması, orman suçlarının affı, siyasi hakların iadesi, işsizlik sigortasının gerçekleştirilmesi, işçilerin kıdem tazminatının arttırılması, kadınların 20 yılda emekli olmaları, seçim mevzuatında değişiklik yapılması yer almıştır. Ayrıca 18 yaşını bitiren ve öğrenci olmayanlarla, yurt dışında çalışanlara oy hakkı tanınması, imam hatip okullarının yeniden açılması, vekil imamların asil kadroya geçirilmesi, eğitim politikasına yeniden yön verilmesi, okullara milli ahlak dersi konulması, 1973 sonuna kadar yaptırılmış olan gecekonduların meşrulaştırılması, vergi sisteminde ıslahat yapılması, asgari geçim indiriminin arttırılması, sosyal adaletin sağlanması gibi çarpıcı konu başlıkları vardır.<sup>451</sup>

AP Genel Başkanı Süleyman Demirel koalisyon hakkında:

*“Koalisyonu teşkil eden iki parti geçerli oyların %45’ini almıştır. Millet Meclisinde Meclis Başkanı dahil 233 üye vardır. İki parti dışında ise 216 milletvekili mevcuttur. Türkiye parlamentosu çift meclise dayanır. Her meclisin ağırlığı vardır. Güvenoyu Millet Meclisinde verilmesine rağmen, yasa ve denetleme faaliyetlerinde ve TBMM faaliyetlerinde Cumhuriyet Senatosu’nun önemli bir yeri vardır. Senatoda da çoğunluğa AP sahiptir. Koalisyon partilerinin üye sayısı 48 iken, AP’nin tek başına üye sayısı 80’dir. AP’nin ana muhalefet görevini yaparken, memleket yararına bulmadığı icraatın karşısına çıkmakta önemli bir ağırlığı olduğunu kimse inkar edemez...”* demiş ve Senatodaki üstünlüğün AP’nin elinde olmasının önemine vurgu yapmıştır.<sup>452</sup>

Hükümet programını da eleştiren AP Genel Başkanı Demirel *“mucizevi reçeteler, vaat dolu sloganlarla kalkınma olmaz”* demiştir. CGP Genel Başkanı Feyzioğlu da, sol eğilimli olanların bile programdaki boşluğa ve yetersizliğe dikkat çektiğini ifade etmiştir.<sup>453</sup>

Hükümet programı Senatoda 5 Şubat 1974 tarihinde görüşülmüştür. AP adına söz alan İhsan Sabri Çağlayangil hükümet programında seçim sürecinde ve

<sup>450</sup> Ahmad, **“Demokrasi Sürecinde...”**, s.441.

<sup>451</sup> **Cumhuriyet**, 4.2.1974, s.1.

<sup>452</sup> **Milliyet**, 29.1.1974, s.1.

<sup>453</sup> **Milliyet**, 5.2.1974, s.1.

hükümet kurma aşamasında karşılaşılan güçlüklerin içinden demokratik anlamda güçlü bir hükümet çıktığının vurgulandığını ancak partilerinin aynı fikirde olmadığını söylemiştir. Bu hükümet eğer AP'nin olumsuz oylarına rağmen güvenoyu alır ve işbaşına geçebilirse, AP olarak kendilerine ülkeyi bunalımdan sıyrırmış bir hükümet gözüyle bakabileceklerini söylemiştir. Hükümetin kuruluşunda öne çıkardığı ekonomik ve sosyal alanlarda yapacakları köklü değişikliklerde başarılı olamayacaklarını, programda rejimin sıkıntılı yıllarından arta kalmış kırgınlıkları, kavgaları ortadan kaldıracak geniş kapsamlı bir af üzerinde durulduğunu belirtmiştir. AP'nin buna taraftar olduğunu ancak devleti yıkmak için anarşik olaylara fiilen katılanların veya bunları tahrik ve teşvik edenlerin, kapsamı geniş olması istenen bir af yasası içine alınmasının düşünülemeyeceğini vurgulamıştır. Çağlayangil AP'nin sürekli gündeme getirdiği komünizm tehlikesi üzerinde de uzunca durmuş ve Kıbrıs konusunun federasyon kurulmasıyla çözüleceğine vurgu yapmıştır.<sup>454</sup>

CHP adına konuşan Fikret Gündoğan 14 Ekim 1973 Genel seçimlerinin, Türk siyaset hayatında, müstesna tarihi öneme sahip, üstün bir demokratik başarı, eşsiz bir halk zaferi olarak tanımlanacağını öne sürmüştür. Temelde halkçı olan bu hükümetin programının, sosyal barışçı ve affedici bir program olacağını vurgulamıştır. Gündoğan konuşmasına:

*“Bu program, bütün ekonomik ve sosyal hayatta çeyrek yüzyıldır egemen kılınan bozuk üretim ve gelir dağılımı düzeni yerine, sosyal adalet temeline dayalı hakça bir düzenin hakim olmasını öngören bir program olacaktır ve en önemlisi, bu program, ülke ihtiyaçlarını, sosyal ve ekonomik sorunları; ülke gerçeklerinin, bilim ve tecrübenin sağlam verilerine dayalı olarak Anayasa, çerçevesinde çözümlenmek ve gidermekle yükümlü iki partiden oluşan ortak bir hükümetin programı olarak, kendi içinde uyumlu ve tutarlı bir sisteme bağlı bulunduğundan, kendi dışında, her hangi bir sistem, dünya görüşü ya da doktrine bağlanamaz, benzetilemez, yakıştırılamaz”* sözleriyle devam etmiş ve kendilerine has bir tarz geliştirerek yollarına devam edeceklerini belirtmiştir.<sup>455</sup>

Gündoğan'ın sözlerine bakıldığında uzun zamandan beri muhalefette olan CHP'nin iktidara gelmesinden duyduğu hoşnutluk ve heyecan göze çarpmaktadır. Özellikle Ecevit'le birlikte daha baskın bir şekilde ifade edilen sosyal demokrasi politikasının CHP ve yeni hükümetin ana teması olacağını da belli etmiştir.

<sup>454</sup> CSTD, 5.2.1974, C:13, B:26, s.373-377.

<sup>455</sup> CSTD, 5.2.1974, C:13, B:26, s.392-395.

Eski Başbakanlardan Nihat Erim konuşmasında bu koalisyonun Türk siyasetine yenilik getirdiğini ancak programda öne sürülen vaatlerin biraz belirsiz olduğunu yine de hükümete Kontenjan Senatörleri olarak destek vereceklerini ifade etmiştir.<sup>456</sup>

Son sözü alan Başbakan Bülent Ecevit son iki buçuk yıl içinde demokratik ülkelerin gözlemcilerinin, devlet adamlarının, diplomatlarının, gazetecilerinin Türkiye'de demokrasinin temelinden çökmek üzere olduğu kanısında olduklarını ancak seçimlerden sonra demokrasinin eskisinden daha sağlam olarak, biraz daha sağlamlaşmış olarak yürümeye, işlemeye devam ettiğini hayretle gördüklerini ve bunu izah edemediklerini ifade etmiştir. Bunun izahının, Türk milletinin kendi uzun tarihi içinde erişmiş olduğu olgunluk düzeyi olduğunu ve böyle bir olgunluğa erişmiş bir milletten hiçbir şekilde düşünce ve ifade özgürlüğü esirgenemeyeceğini söylemiştir. Bu çerçevede komünizme karşı en büyük silahlarının düşünce özgürlüğü olacağını, Af Yasası'nın çıkarılacağını, Toprak Reformu'nun yapılacağını, üniversiteye sınavsız öğrenci alacaklarını söyleyen Ecevit sık sık Senatonun uyarılarından ve eleştirilerinden yararlanma olanaklarını arayacaklarını ifade ederek konuşmasını bitirmiştir.<sup>457</sup>

Bütün bu konuşmalarda anlaşılacağı üzere demokratik rejimin ülkeye tekrar gelmesi bütün parti gruplarını mutlu etmiştir. Bununla birlikte son yılların en radikal programının ve koalisyonun neler yapacağı da merak konusu olmuştur. Meclis ve Senatoda çoğunlukların farklı olması, AP Senato Grubu'nun koalisyon üzerinde bir baskı kurmasını da beraberinde getirmiştir. 1974 yılı mali bütçesi Senatoda muhalefetin oyları ile reddedilmiştir. Oylamaya 140 Senatör katılmış, 65 kabul 75 ret oyu çıkmıştır. Bütçe Yasa Tasarısı, TBMM Bütçe Karma Komisyonunda yeniden ele alınmıştır. Bu durum yani Cumhuriyet Senatosu Genel Kurulunun Bütçe Yasa Tasarısı'nı kabul etmemesi bir güven oylamasına yol açmamaktadır.<sup>458</sup> Bu konudaki son kararı yine Millet Meclisi söylemiştir ve 1 Haziran 1974'de bütçe yasası yürürlüğe girmiştir. AP Senatodaki ağırlığını kullanarak iktidarın yapmaya çalıştıklarını engellemek istese de sistem gereği son sözü Millet Meclis söylemiş ve bu nedenle de Senatonun almış olduğu karar tam anlamıyla hükümeti engelleyememiştir.

<sup>456</sup> CSTD, 5.2.1974, C:13, B:26, s.391.

<sup>457</sup> CSTD, 5.2.1974, C:13, B:26, s.430-441.

<sup>458</sup> Cumhuriyet, 12.5.1974, s.1.

Bu dönemde Celal Bayar'a 25 Nisan 1974 tarihinde tabii senatörlük önerisinde bulunulmuştur. Bayar ise bu daveti demokrasiye aykırı bularak reddetmiştir. Celal Bayar:

*“Tabii senatörlük ve benzeri sıfatların gerçek demokrasi esasları ile telifini güç buluyorum. Bu konuda samimi olarak bağlı bulunduğum görüş, düşünce ve inancıma sadık kalmak kararındayım”*<sup>459</sup> diyerek, teklifi geri çevirmiştir. Ancak Celal Bayar bu dönemde farklı bir siyasi oluşuma öncülük etmiştir. MSP'nin “genel af” konusundaki muhalif tutumu devam ederken, koalisyon hükümetini düşürme çabaları Celal Bayar öncülüğündeki “Milliyetçi Cephe” (MC) muhalefeti ile kendini göstermektedir. MC olarak anılan kavram aslında “sağ” partilerin birliğidir ve bu oluşumda; AP, CGP, MHP, DP esas partiler olarak göze çarpmaktadır. Bunlara daha sonra bağımsızlar ve MSP de eklenmiştir. Necmettin Erbakan başlarda bu birlikteliğe karşı tepki göstermiştir; çünkü bu oluşum, partisi içindeki muhalifleri desteklemektedir ve kendilerini iktidardan edebilme ihtimali de vardır.

24 Mayıs 1974 tarihinde Demirel ve Bayar görüşmüşlerdir. Uzun bir süreden beri gerçekleşmemiş olan Demirel-Bayar buluşması MC çalışmalarının başladığına işaret olarak algılanılmıştır. DP genel başkanı Bozbeyli de, Bayar'ın önderliğinde kurulması söz konusu olacak bir MC'ye katılabileceklerini ifade etmiştir. Af yüzünden (141. ve 142. maddeler dolayısıyla) CHP-MSP arasında bir bunalım olduğunu ve bu gidişat karşısında bir ‘Milliyetçi Cephe’nin kurulmasının zaruret olduğunu bildirmiştir.<sup>460</sup>

Bu hükümet döneminde yaşanan en önemli olay “Kıbrıs Sorunu”nun yeniden ülke gündemine birinci sıraya oturmasıdır.<sup>461</sup> 1974 yazında Türk ordusu Kıbrıs'a çıkarma yapmış; bu Ecevit'in cesaret ve vatanseverliğinin bir göstergesi olarak görülmüştür. Onun "Kıbrıs sorununa kendinden önce hiçbir Başbakanın hayal bile edemediği radikal bir çözüm bulduğu" düşünülmüştür. Durumun bu şekilde değerlendirilmesi, 1974 sonlarında CHP desteğinin en üst noktaya ulaşmasına neden olmuştur. Bu süreçte hükümete Senatodan da ciddi destek gelmiştir. Özellikle

---

<sup>459</sup> **Milliyet**, 5.7.1974, s.1.

<sup>460</sup> **Milliyet**, 25.5.1974, s.1.

<sup>461</sup> Bu konuyla ilgili detaylı bilgi 5. Bölümde verilmiştir.

muhalefliliğiyle ön plana çıkan MBG üyeleri bile hükümete destek vermişler, MBG üyesi Suphi Karaman, Erbakan ve heyetine bu süreçte müşavirlik etmiştir.<sup>462</sup>

Kıbrıs krizi sona erdiğinde, ise bu koalisyonun biteceği anlaşılmıştır. 26 Ocak 1974 tarihinde kurulmuş olan CHP-MSP Koalisyonu 17 Kasım 1974 tarihine kadar sekiz ay gibi (aslında Ecevit Eylül ayında istifasını sunmuştur; fakat yeni bir hükümet kurulana kadar iktidarda kalmışlardır. Bu bağlamda aktif anlamda 8 ay, resmen 10 ay varlık gösterilmiştir) kısa bir süre varlık gösterebilmiş ve sonrasında koalisyon sona ermek durumunda kalmıştır. Parti programları arasındaki uyuşmazlıkların aşılammaması, Genel Af Yasası'nda çıkan anlaşmazlıklar, Kıbrıs Barış Harekatı gibi çeşitli nedenlerin sonucunda mevcut birliktelik bozulmuştur. Bu birlikteliğin sekiz ay devam edebilmesi bile uzun süredir; çünkü birlikteliğin ilk günlerinde uyuşmazlıklar baş göstermiştir. Kıbrıs Barış Harekatı'nın yol açtığı gelişmeler sayesinde devam eden birliktelikte, MSP'nin genel af konusunda koalisyonunun kurulma aşamasındaki tavrı ile koalisyon kurulduktan sonraki tavrı arasındaki değişiklik, CHP açısından koalisyonun devam edebileceğine dair olan inancın yitirmesine sebep olmuştur.<sup>463</sup>

Ecevit, ya erken seçime gitmeyi ya da DP ile bir koalisyon oluşturmayı umarak MSP ile ortaklığını sona erdirmiştir. Ancak plan başarısızlığa uğramıştır. Çünkü sağ kanat partileri Demirel'in liderliğinde, MC Hükümeti adı altında bir koalisyon oluşturmuşlardır.<sup>464</sup>

## 5-Sadi Irmak Hükümeti

CHP-MSP Koalisyon Hükümeti'nin bitmesinden sonra bir hükümet bunalımı doğmuş, görevlendirilen hiçbir siyasetçi hükümet kurmayı başaramamıştır. Hükümet kurma çalışmalarının sıkıntıya girdiği bu süreçte yeniden 12 Mart Muhtırası sonrasında olduğu gibi bağımsız Başbakan formülü gündeme gelmiş ve Kontenjan Senatörü Sadi Irmak, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Korutürk buna gerekçe olarak şu sözleri söylemiştir:

---

<sup>462</sup> Karavelioğlu, **a.g.e.**, s.265.

<sup>463</sup> Hikmet Bila, **CHP 1919-2009**, İstanbul, Doğan Kitap, 2008, s.243

<sup>464</sup> Ayata, **"CHP..."**, s.93.

*“Türkiye’nin içte ve dışta son derece ciddi sorunları vardır. Türkiye bu durumda, Meclis müzakeresinden yoksun, uyuşmazlığa düşmüş, müstaifi bir hükümetin eline bırakılamaz. Hükümet kurma gerekçesinin anlaşılacağı bu aşamada; Meclis, kanun görüşemez; kanun yapamaz durumundadır. Türkiye’nin kaderini müstaifi hükümetin taşımasını zorlamak imkansızdır. Demokratik kurallar içinde hükümeti kurmak, Meclisi icraya çağırarak görevimdir.”<sup>465</sup>*

Sadi Irmak yaptığı çalışmalar sonunda bağımsızlardan ve CGP’li parlamenterlerden oluşan bir hükümet oluşturmuştur. Sadi Irmak Hükümeti’nde; 11’i parlamentodan 15’i dışarıdan 26 bakan yer almıştır.<sup>466</sup> Bu hükümet 12 Mart sonrası kurulan teknokratlar hükümetlerinin devamı niteliğindedir. Bu hükümette Senatodan Sadi Irmak Başbakan, Zeyyat Baykara Devlet Bakanı Ve Başbakan Yardımcısı, Mehmet Özgüneş Devlet Bakanı, Mehmet Hayri Mumcuoğlu Adalet Bakanı, Mukadder Öztekin İçişleri Bakanı, Ahmet Sabahattin Özbek Ulaştırma Bakanı, Selahattin Babüroğlu İmar ve İskan Bakanı olarak görev yapmıştır.<sup>467</sup>

Hükümet kurulmuştur ancak hem Ecevit hem Demirel erken seçim istemişlerdir. Demirel güvenoyu verenlerin hükümetten sorumlu olacaklarını ifade ederken, Ecevit kurulan hükümetin kuruluş şeklinin normal demokratik kurallara uymadığını belirtmiştir.<sup>468</sup> Bu durumda kurulan hükümet Türk siyasi literatüründe sık kullanılan ifadeyle “ölü doğmuş” bir hükümettir.

28 Kasım 1974 tarihinde Senatoda hükümet programı üzerinde görüşmeler yapılmıştır. MBG adına konuşan Haydar Tunçkanat yeni hükümete destek verilmesi gerektiğini ama nihayetinde bu hükümetin bir seçim hükümeti olarak görülmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Tunçkanat’a göre eğer, bir parlamento kendi içinden uzun süre bir hükümet çıkaramıyor, acele çözüm bekleyen iç ve dış sorunlar her geçen gün biraz daha artarak yoğunlaşıyor ve hükümet bunalımını geçici olarak önlemek için partiler dışı bir hükümet kurulması zorunlu oluyorsa, o zaman erken seçime gidilmesi bir çözüm yolu olabilir.<sup>469</sup>

Eski Başbakanlardan Nihat Erim ve CHP adına konuşan Fikret Gündoğan da aynı düşünceyi paylaşarak seçimin kaçınılmaz olduğunu ifade etmiştir. Başbakan

---

<sup>465</sup> *Milliyet*, 13.11.1974, s.10

<sup>466</sup> *Milliyet*, 18.11.1974, s.1.

<sup>467</sup> Çoker, “Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri...”, s.709-712.

<sup>468</sup> *Milliyet*, 21.11.1974, s.1.

<sup>469</sup> *CSTD*, C:18, B:9, 28.11.1974, s.165.

Sadi Irmak ise hükümet kurma fikrini zorunlu olarak kabul ettiğini, partilerin tutumları, dünya görüşleri, ülkenin sorunlarını algılayış biçimleri arasındaki farkların bu sonucu doğurduğunu dile getirmiştir. Irmak, hükümetin Anayasa'ya aykırı olmadığını söylemiş ve ülkenin iç ve dış siyasetinde zor günler geçirdiği için, bu sorunların çözümünde bir “muhatap” bulunabilsin diye bu hükümeti kurduklarını ifade etmiştir.<sup>470</sup>

Yeni hükümete tek destek Meclis içinde en küçük gruba sahip CGP'den gelmiştir. CGP'nin tüm çalışmalarına karşın Sadi Irmak Hükümeti 29 Kasım 1974 tarihinde TBMM'de 378 parlamenterin katıldığı güven oylamasında 17 beyaz oya karşılık 358 kırmızı oyla güvensizlik oyu almıştır. Sadi Irmak Hükümeti'nin almış olduğu 17 beyaz oyun tamamı CGP'li milletvekillerce verilmiştir.<sup>471</sup> Sadi Irmak Hükümeti güvenoyu alamamasına rağmen yeni hükümet kurulamaması yüzünden 31 Mart 1975 tarihine kadar süresince devam etmiştir.

## **6-AP-MSP-MHP-CGP I. Milliyetçi Cephe Hükümeti ve 1975 Senato Seçimleri**

Sadi Irmak Hükümeti iş başındayken hükümet arayışları sürmüş, bu süreç yaklaşık bir yıl süren bir karmaşayı da beraberinde getirmiştir. Cumhurbaşkanı Korutürk'ün de dediği gibi “*artık halk siyasi çekişmelerden bezmiştir.*”<sup>472</sup> Bu kez hükümeti kurma görevi Süleyman Demirel'e verilmiştir. Bu sırada partiler arası transferler de başlamıştır. CGP'li İlhami Sancar CHP'ye girerken bağımsız Senatör Hikmet Yurtsever ise AP'ye geçmiştir.<sup>473</sup>

İstanbul Milletvekili Nilüfer Gürsoy, Sadettin Bilgiç ve 8 arkadaşının DP Genel Merkezine yolladıkları istifa mektubu dönemin siyaset iklimini yansıtmaktadır:

*“Hür demokratik rejimlerde hiçbir şeyin şahsa ve inatlaşmış şartlara bağlı kalmaması gerekir. İçinde bulunduğumuz şartlar, uzlaşma ve bağdaşmayı zaruri kılmaktadır. Türkiye komünizmin çok yönlü tehdidi altındadır. Çok yönlü tehdit içindedir. Son zamanlarda meydana gelen olaylar, Türkiye devletini ülkesi ve milletiyle bölünmez bir*

<sup>470</sup> CSTD, C:18, B:9, 28.11.1974, s.215-220.

<sup>471</sup> Cumhuriyet, 30.11.1974, s.1.

<sup>472</sup> Cumhuriyet, 2.4.1975, s.1.

<sup>473</sup> Cumhuriyet, 8.4.1975, s.1.



*bütün olma esasından ayırma istidadı göstermektedir. Bu şartlar muvacehesinde bizler, CHP dışında ve seçilmiş partili bir parlamento üyesinin başkanlığında kurulacak hükümeti oylarımızla destekleyeceğimizi, bu darboğazdan geçebilmenin şartı olarak aziz milletimizin itilalarına saygılarımızla sunuyoruz. Bu sebeplerle, hükümetin kurulmasına yardımcı olmak maksadıyla, DP'den ayrılma zaruretinin doğmuş olduğunu arz ediyoruz.”<sup>474</sup>*

Bu gelişmeden sonra hükümet kurulması için gerekli destek alınmış ve 28 Mart 1975'te AP, MSP, MHP, CGP arasında hükümet kurulmuştur.<sup>475</sup> Hükümette Senatodan Osman Albayrak Devlet Bakanı, Zeyyat Baykara Adalet Bakanı, Ferit Melen Milli Savunma Bakanı, Ahmet Sabahattin Özbek İçişleri Bakanı, İhsan Sabri Çağlayangil Dışişleri Bakanı, Lütfi Tokoğlu Turizm ve Tanıtma Bakanı, Vefa Poyraz Köyişleri Bakanı, Turhan Kapanlı Orman Bakanı olarak görev yapmıştır.<sup>476</sup>

Hükümet programında, hür ve demokratik rejimin vazgeçilmez gereği olan düşünce ve inanç hürriyetine ve Anayasa'nın güvencesi altındaki bütün temel hürriyetlere saygılı olunacağı belirtilmiştir. Ancak hürriyetlere saygılı olunduğu ölçüde, meşru düzenin korunmasında ve Anayasal egemenliğin sağlanmasında da kararlı olunacağı vurgulanmıştır. Ayrıca temel hürriyetlerle ilgili uygulamalarda Anayasa'ya uygunluk sağlanacağı ve Anayasa'ya, uymayan uygulamaların ortadan kaldırılması için gerekli önlemlerin alınacağı ifade edilmiştir. MC Hükümeti'nin programında düşünce, inanç özgürlüğü ile ilgili genel değerlendirmeler ve bunların kötüye kullanılması ile ilgili bazı çekinceler dışında, yine oldukça genel hatlarla sosyal ve ekonomik özgürlükler üzerinde de durulmuştur. Bu özgürlükler “kalkınma” olgusu ile ilişkilendirilmiştir. Programda Türkiye'nin hür ve demokratik bir rejim içinde, planlı, dengeli, sosyal adalet ve sosyal güvenliğe gerekli önemi veren, hür teşebbüse, mülkiyet hakkına ve meşru kazanca saygılı bir ekonomik sistemle kalkınmasının sağlanacağı belirtilmiştir.<sup>477</sup>

Bu geniş ve ayrıntılı program 10 Nisan 1974'te Senatoda görüşülmüştür. Senato kurulduğu günden beri belki de en sert ve uzun tartışmalar bu hükümet programının görüşmelerinde yaşanmıştır. Özellikle CHP adına konuşan Fikret Gündoğan, kurulan hükümete “Milliyetçi Cephe” denmesine şiddetle karşı çıkmıştır. Gündoğan:

---

<sup>474</sup> Bilgiç, a.g.e., s.244-245.

<sup>475</sup> Cumhuriyet, 29.3.1974, s.1.

<sup>476</sup> Çoker, “Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri...”, s.709-712.

<sup>477</sup> CSTD, C:21, B:47, 6.4.1975, s.383-396.

*“Bir cephe hareketi ile mi karşı karşıyayız; yoksa demokratik rejim içinde, gerçek siyasal gerekler ve gerekçelerle oluşmuş tüm ülke insanlarını idareye yönelmiş, normal türden bir hükümetle mi yüz yüzeyiz? Bunu kestirmek ve anlamak güçlüğü içinde bulunduğumuzu itiraf etmeliyiz.”* diyerek başladığı konuşmasına, kurulan hükümetin bir cephe hareketiyle milleti, milliyetçiler ve milliyetçi olmayanlar ayırımı yaparak ikiye bölen ve milliyetçiler adına cephe kurup, varmış gibi milliyetçi olmayan milyonlarca Türk'e karşı örgütlenmeye kalkan bu davranışının, çok tehlikeli bir girişim olduğunu dile getirmiştir. *“Cephelerin hükümeti olmaz, olsa olsa karargahları olur”* diyen Gündoğan, hükümeti kuranların “Milliyetçi Cephe”yi dağıttığını, lağvettiğini ilan etmesi gerektiğini vurgulamıştır.<sup>478</sup>

MBG adına konuşan Muzaffer Yurdakuler, koalisyon için kullanılan “Milliyetçi Cephe” kavramının halk toplulukları arasında cepheler oluşturmak, düşman kamplarına ayrılmanın bir işareti olduğunu, bir kısım partilerin “milliyetçilik” gibi kutsal bir tanımın etrafında toplanmalarının daha ilk anda, kendi toplulukları dışında kalanların milliyetçi olmadıklarını ima eden bir ithamı beraberinde getirdiğini savunmuştur.<sup>479</sup> Bu eleştiri hükümetin Başbakan Yardımcısı ve Yurdakuler’in eski silah arkadaşı Alparslan Türkeş’i hedef almıştır.

Yurdakuler’den sonra söz alan Alparslan Türkeş partisinin komünizm kadar faşizme de karşı olduğunu, gençlik teşkilatlarının da yasaya uygun olduğunu söylemiştir. Türkeş fikirlerin, ancak fikirle yenilebileceğini yabancı bir ideolojiyi sadece zabıta kuvvetiyle, silahlı kuvvetlerle karşılamamanın, yok etmenin mümkün olmadığını; bu bakımdan MHP olarak, komünizm ideolojisinin karşısına, Türk milliyetçiliği ideolojisini çıkarmayı doğru bulan ve bu uğurda Türk gençlerine telkinde bulunan bir tutumun içinde olduklarını vurgulamıştır. Milleti kamplara bölme iddialarının da yanılğı olduğunu savunmuştur.<sup>480</sup>

Türkeş’in ardından söz alan Süleyman Demirel de:

*“500 bin kişilik ordusu, 50 bin kişilik jandarması, 30 bin kişilik polisi ile devletin göremediği bir işi 400 kişilik komandosu ile bir siyasi parti mi görecektir?”* diyerek Türkeş’e destek vermiştir.<sup>481</sup> Daha sonra tekrar söz alarak:

<sup>478</sup> CSTD, C:21, B:49, 10.4.1975, s.453.

<sup>479</sup> CSTD, C:21, B:49, 10.4.1975, s.475.

<sup>480</sup> CSTD, C:21, B:49, 10.4.1975, s.478.

<sup>481</sup> CSTD, C:21, B:49, 10.4.1975, s.486.

*“Marks’ın fikirleri 100 sene evvelki fikirlerdir. 100 sene evvelki fikirlere bugünkü dünyayı idare etmek mümkün değildir. Solun karşısında olanlar, milliyetçi olanlar, milli ve manevi değerlere sadık olanlar doktrinci değil, daha çok akılcıdır; yani şartlar ve imkanlar neyi gerektiriyorsa, ona göre çözüm yolları bularak memleketi en kestirmeden ileriye götürmenin yollarını ararlar.”*<sup>482</sup> şeklinde konuşarak kendi yaklaşımlarının akılcı olduğunu savunmuştur.

Kontenjan senatörleri adına konuşan Nihat Erim ise o dönemde belki de tüm ülkenin düşüncelerine tercüman olarak hoşgörüyü hükümet olarak uzlaşma zihniyetini ve özellikle dengeli davranışı, yalnız kendi aralarında sürdürmekle yetinmeyip muhalefetle ilişkilerinde de fazlasıyla göstermelerini ve hükümetten milleti bölmeye, birbirine düşman kamplara ayırmaya çabalayan “bulanık su avcularına” fırsat vermemek için insanüstü çaba harcamalarını beklediklerini ifade etmiştir.<sup>483</sup>

Senatonun bu önemli oturumunda yapılan konuşmalarda toplumsal gerginliğin senatörlere yansıdığı görülmektedir. Konuşmalar sıkça kesilmiş senatörler arasında hakaretlere varan ifadeler kullanılmıştır. Hükümeti savunanlar geçmiş dönemin başarısızlığını, hükümet karşıtları ise yeni hükümetin bölücülük yaptığını ve ülkeyi karmaşa içine sürükleyeceğini dile getirmişlerdir.<sup>484</sup> İstikrarlı hükümetlerin kurulamaması, toplumsal karışıklık, dış politikadaki tıkanmışlık senatörleri de etkilemiştir.

1975’te I. MC Koalisyon Hükümeti’nin kurulmasının hemen ardından, Cumhuriyet Senatosu Yenileme Seçimleri gündeme gelmiştir. Bu seçimlerin en önemli özelliği partilerin birbirlerini sınamalarını sağlayacak olması, çıkacak sonuca göre bir erken seçim olasılığının gündeme getirilmesine zemin hazırlayacak olmasıdır.<sup>485</sup>

Başka bir önemli nokta ise Senatoda hükümet ortaklarının salt çoğunluğu olmadığı için, komisyon başkanlıklarının muhalefetin elinde olmasıdır. Bu süreçte DP Başkanı Sadettin Bilgiç hem çoğunluğu sağlamak, hem de seçmenin koalisyonu

<sup>482</sup> CSTD, C:21, B:49, 10.4.1975, s.533.

<sup>483</sup> CSTD, C:21, B:49, 10.4.1975, s.488.

<sup>484</sup> Daha kapsamlı bilgi için bkz: CSTD, C:21, B:49, 10.4.1975, s. 451-540.

<sup>485</sup> Ahmad, “Demokrasi Sürecinde...”, s.432.

destekleyeceğini göstermek için, koalisyon ortakları arasında seçim ittifakı yapılmasını önermiş ancak bu kabul görmemiştir.<sup>486</sup>

1975 Senato seçimlerinde düzenlenen seçim kampanyası ise birçok şiddet olayının da sahnelenmesine neden olmuştur. Bunlardan en önemlisi Bülent Ecevit ve CHP konvoyuna yönelik Gerede’de yapılan silahlı saldırı olmuştur. Olaya AP milletvekili Ahmet Çakmak’ın da karıştığı iddia edilmiş ve siyasi gerginlik bir anda tırmanmıştır.<sup>487</sup>

Bunun üzerine CHP tarafından Taksim’de düzenlenen Demokrasi ve Özgürlük Mitingine o güne kadar az görülen bir kitle katılmış ve Ecevit çıkan olaylara karşı “*Demokrasiyi sokakta bulmadık, sokağa bırakmayız!*” diyerek gerginliğe prim vermeyeceklerine işaret etmiştir.<sup>488</sup>

12 Ekim 1975’te 25 ilde Senato kısmi seçimleri yapılmıştır. Seçimlerde AP geçerli oyların %40,8’ini alarak 27 senatörlük elde ederken, oyların %43,3’ünü elde eden CHP 25 senatörlük kazanmıştır. MSP’nin kazandığı senatörlük sayısı ise 2’dir. Seçimler genel olarak değerlendirildiğinde, AP’nin oyunda 1973 seçimlerine göre yaklaşık % 11 oranındaki yükselme görülmektedir. DP’nin oyunda büyük çapta bir düşme olmuştur. Zira DP’nin oy oranı %12’den %3.2’ye düşmüştür.<sup>489</sup> CGP seçimlere katılmamış ve AP’yi desteklediğini açıklamıştır. AP de buna karşılık, TBMM’de milletvekili sayısı 9’a düşerek grup kurma hakkını yitiren partiye bir milletvekili ödünç vermiş ve grup kurmasını sağlamıştır. CGP’li Orhan Öztrak Tekirdağ’dan Sami Turan ise Kayseri’den AP listesinden bağımsız aday olarak gösterilmiştir.<sup>490</sup> Bu seçimlerde iki partili, AP listesinden seçime katılarak Senatoya girmiştir.

Senato seçimleri sonrasında hükümetteki partiler içinde AP’nin kazançlı çıktığı görülmüştür. DP ise erime sürecine girmiştir. 6 milletvekili ara seçiminde ise milletvekillerinin 5’ini AP, 1’ini CHP almıştır. Böylece 1973 seçimlerinde %30.8 olan oy oranı 40.8’e yükseltilmiştir. Yine seçim sonuçları AP’nin sağda birlik çağrısının büyük ölçüde tuttuğunu göstermiştir. MSP’nin 11.5’ten 3.4’e düştüğü görülmüştür. MHP’nin oylarında ise binde birlik bir artış olmuştur. Senatodaki son duruma göre

---

<sup>486</sup> Bilgiç, a.g.e., s.247.

<sup>487</sup> Milliyet, 22.6.1975, s.1.

<sup>488</sup> Milliyet, 29.6.1975, s.1.

<sup>489</sup> Cumhuriyet, 13.10.1975, s.1.

<sup>490</sup> Cumhuriyet, 24.9.1975, s.1.

AP 78, CHP 62, CGP 4, MHP 1, MSP 5 bağımsız 2 senatör bulunmaktadır.<sup>491</sup> AP'nin bu zaferine rağmen Senatoda salt çoğunluk CHP ve onunla beraber hareket eden kontenjan senatörleri ve MBG'de kalmıştır.<sup>492</sup>

Kamuoyunda I. Milliyetçi Cephe (MC) Hükümeti olarak tanımlanan, IV. Demirel Hükümeti 31 Mart 1975 tarihinde Meclisten güvenoyu alarak görevine başlamıştır. Bu hükümet 21 Haziran 1977'ye kadar görevini sürdürmüştür. Bu süreç içinde yaşanan en önemli gelişme toplumsal gerginliğin yeniden tırmanışa geçmesidir. Bunun yanında DGM'lerin açılmak istenmesi sendikal eylemlerin artması, 1 Mayıs 1977'de Taksim'de işçilerin öldürülmesi gibi olaylar bu döneme damgasını vurmuştur.<sup>493</sup>

## 7- 1977 Seçimleri I. CHP Azınlık Hükümeti

1977 yılında milletvekili genel seçimleri ile Senato seçimleri aynı anda yapılmıştır. Seçim kampanyası siyasi partiler adına zorlu geçmiştir. Seçimlerden üç ay önce CHP otobüsü Niksar'da taranmış, Ecevit bunun sorumlusu olarak AP ve MHP'yi göstermiştir.<sup>494</sup> Hemen ardından Taksim'deki 1 Mayıs törenlerinde bir katliam yapılmış 34 yurttaş hayatını kaybetmiştir. Ardından Demirel'in seçim konvoyu Uşak'ın Sivaslı ilçesinde saldırıya uğramış ve on kişi yaralanmıştır. Ecevit'e Taksim'de düzenleyeceği mitingde suikast yapılacağına dair bir mektubun Demirel tarafından iletilmesi de gerginliğin tırmanmasında bir etken olmuştur.<sup>495</sup> Seçimlere kadar yurdun değişik yerlerinden ölüm haberleri gelmiş ve ülke bu halde seçime girmiştir.

Bu seçimlere girilirken dönemin temel siyasal özellikleri, 1960'larda yoğun bir biçimde AP'yi destekleyen seçmenin, 1970'lerde tercihini, sistemli bir biçimde AP'den CHP'ye kaydırmasıdır. Ayrıca MSP ve MHP'nin AP'nin sağ-radikal oylarını kendilerine çekmeye başlamalarıyla küçük, radikal sağ partilerin, anti-sistem bir programla koalisyonların anahtar partileri olmaları ve AP ile CHP'nin birlikte bir koalisyon kurmaktaki isteksizlik veya yeteneksizlikleridir.

---

<sup>491</sup> *Milliyet*, 14.10.1975, s.1.

<sup>492</sup> Bilgiç, a.g.e., s.248.

<sup>493</sup> Çavdar, a.g.e., 244-246.

<sup>494</sup> *Cumhuriyet*, 27.4.1977, s.1.

<sup>495</sup> *Milliyet*, 3.6.1977, s.1.

Seçimlerden önce 1977 yılında Boğaziçi Üniversitesi ve Hürriyet gazetesi tarafından yürütülen bir alan araştırmasının, bulguları bunu göstermiştir. Türkiye çapında temsili bir örnekle yapılan anketlerde eğitim düzeyi yüksek olan, genç, dindar olmayan ve ana dili Türkçeden başka olan seçmenler arasında CHP en fazla tercih edilen parti olmuştur. Meslek grupları içinde de çiftçiler hariç, hemen her meslek grubu ve özellikle işçiler ve memurlar arasında CHP, AP'ye oranla bir hayli daha fazla tercih edilmiştir. En ilginç olan bulgu, siyasal partiler arasındaki yarışın CHP ile sanayileşen, kentleşmiş bölgelerde AP, gençler arasında MHP ve dindarlar arasında AP ve kısmen MSP arasında olduğudur. Dolayısıyla, 1970'lerde parçalanmış bir sağ ile çok büyük ölçüde CHP'nin temsil ettiği bir solun karşı karşıya olduğu bir parti sistemi ortaya çıkmıştır. CHP hemen her toplumsal ayırım veya kesimde mevcut olmakla birlikte, sağ ortaya çıkan toplumsal ayrımların niteliğine göre kendi içinde bir bölünmüşlük göstermeye başlamıştır. Bir diğer deyişle seçmenin % 75-80 civarı orta sol ile orta sağ arasında konumlanmış bulunmaktadır. Geri kalan %25 in yarısından fazlası sağ uca doğru, az bir kısmı da sol uca doğru yayılmış bir görüntü çizmektedir.<sup>496</sup>

Seçim CHP'nin zaferi ile sona ermiştir. Seçime katılma oranı % 72.4 olmuştur. 1973 seçimlerinde bu oran %68.8'dir. Sandık başına "şiddet tehdidi" nedeni ile birçok vatandaşın gidememesine karşın katılım oranının yükselmesi demokratik koşullar açısından önemlidir. Seçim sonuçlarına göre CHP birinci parti konumunu oylarını arttırarak sürdürmüştür. CHP oyların %41.4'ünü, AP ise %36.9'unu almıştır. 1973 seçimlerine göre AP oylarından %7.1 arttırmış, MSP'nin de üçüncü parti olmasına rağmen oylarında önemli bir azalma olmuş; 1973'te 49 olan milletvekili sayısı 24'e düşmüştür. Seçim sonuçlarına göre MHP 1973'teki 3 milletvekili sayısını 16'ya yükseltmiştir. Diğer sağ partiler DP 1, CGP ise ancak 3 milletvekili çıkarabilmiştir.<sup>497</sup>

Fakat CHP'nin parlamentoda yeterli çoğunluğa erişemeyerek 213 milletvekilliğinde kalması, sosyal demokrat iktidarı engellediği gibi, partinin güç yitirmesini çabuklaştıran gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Sosyal demokrat ve çoğu sosyalist aydın ile geniş halk kesiminin hakkında büyük heyecan duydukları ve

---

<sup>496</sup> Ersin Kalaycıoğlu, "1960 Sonrası Türk Siyasal Hayatına Bir Bakış: Demokrasi Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar," **Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim**, (Editörler: Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay), İstanbul: Der Yayınları, 1990, s.482-483.

<sup>497</sup> **Cumhuriyet**, 6.6.1977, s.1.

parlamento dışında işçi ve bazı işverenlerin birlikte destekledikleri Bülent Ecevit'in seçimlerden hemen sonra kurduğu azınlık hükümetine parlamentoda güvenoyu verilmeyerek sosyal demokrat iktidar yolunun kapatılması ülkeyi gittikçe derinleşen rejim bunalımına sokmuştur.<sup>498</sup>

Genel seçimle birlikte yapılan Senato seçiminde ise CHP 28, AP 21 , MSP ise 1 senatörlük kazanmıştır. Senatodaki son duruma göre AP 65,CHP 75, CGP 4, MHP 1 MSP 6, bağımsız 1 senatör bulunmaktadır. Senato tarihinde ilk kez AP Senato çoğunluğunu kaybetmiştir. Seçim sonuçları da beklendiği gibi olmuştur. Bu seçimlerden sonra ülkede hükümet kurma tartışmaları yapılmıştır.<sup>499</sup>

Seçim sonuçları sonrasında AP Genel Başkanı Demirel:

*"Tablo şudur; hükümet çıkmamıştır, koalisyon yapılacaktır... Koalisyonun çeşitli kombinezonları vardır. Hangi kombinezon tutar, bunu önümüzdeki günler gösterecektir. Yani CHP iktidara falan gelmiş değildir, aslında solun karşısında bulunan aşağı yukarı sekiz milyon sağ var. Solun başarısı, oyunu arttırma olabilir ama iktidar değildir. Sol parçalanmamıştır. Ne TBP ne TİP, bunlar yüzer bin oy bile alamamıştır"*<sup>500</sup> diyerek CHP'nin başarılı gibi gösterilse de bir başarı elde edemediğini savunmuştur. CHP lideri Ecevit ise öncelikli hedeflerinin tek partili hükümet olduğunu belirterek AP ve MHP ile işbirliği yapmayacaklarını belirtmiştir.<sup>501</sup>

1977 seçimlerinden sonra ülke 12 Eylül öncesi en kritik döneme geçiş yapmıştır. Yeni kurulacak hükümetin güçlü bir şekilde yönetimi elinde tutması, ülkenin içinde bulunduğu zor durumdan kurtuluş çaresi olarak görülmektedir. Nitekim Cumhurbaşkanı Korutürk hükümeti kurmak için görevlendirdiği Ecevit'e söylediği:

*"Yurdumuzun, erken seçimleri gerektirmiş olan iç ve dış ağır sorunlarına çözüm yolları bulacak, Atatürk ilkelerini ve Anayasamızda tanımlanan esasları titizlikle koruyarak memleketimizin muhtaç bulunduğu huzuru ve kardeşlik havasını, milli birlik ve beraberliği, her türlü dar partacılık anlayışı üstünde bir görüşle sağlayacak bir hükümet kurmak için*

<sup>498</sup> Hikmet Özdemir, "Siyasal Tarih, 1960-1980", **Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980** (Mete Tunçay, Cemil Koçak, Hikmet Özdemir, Korkut Boratav, Selahattin Hilav, Murat Katoğlu, Ayla Ödekan), İstanbul, Cem Yayınevi, 1992, s.243.

<sup>499</sup> **Cumhuriyet**, 7.6.1977, s.1.

<sup>500</sup> **Cumhuriyet**, 8.6.1977, s.1.

<sup>501</sup> **Milliyet**, 9.6.1977, s.1.

*çaba göstereceğinize güvenmekteyim*"<sup>502</sup> şeklindeki ifadeleriyle bunu gayet açık bir şekilde belirtmiştir.

Ecevit ise parti liderleriyle yaptığı görüşmelerden olumsuz yanıt alınca bir azınlık hükümeti kurmak için çalışmaya başlamıştır. 21 Haziran 1977'de Ecevit'in kurduğu hükümeti Cumhurbaşkanı Korutürk onaylamıştır.<sup>503</sup> Bu hükümette Senatodan Besim Üstünel Maliye Bakanı, Ziya Müezzinoğlu Ticaret Bakanı, Fikret Gündoğan Gıda - Tarım Ve Hayvancılık Bakanı, Neşet Akmandor Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı olarak yer almıştır.<sup>504</sup>

Hükümet programında okullarda, yurtlarda, kamu kuruluşlarında, işyerlerinde etkin ve sürekli güvenlik önlemlerinin hemen uygulanması, özendirici taban fiyatlarının ve destek alımlarının yapılması, lokavtın kaldırılması, kaldırılamazsa kötüye kullanılmasının Meclis tarafından önlenmesi, Kıbrıs'ta iki bölgeye bağımsız, bağlantısız, federal çözümün gerçekleştirilmesinin sağlanması gibi başlık yer almıştır.<sup>505</sup>

Program 30 Haziran 1977'de Senatoda görüşülmüştür. Bu görüşmelerde AP'li senatörler gelmemişlerdir. Bu nedenle Senatodaki görüşmeler tartışmasız geçmiş ve kısa sürede tamamlanmıştır.<sup>506</sup>

Ecevit hükümet programını Senatoda okurken geçmiş hükümet ile ilgili şu saptamalarda bulunmuştur:

*"Bu geçmiş hükümet, milli birliğimizi sarstığı gibi, kendi içinde de birlik sağlayamamış ve tutarlı olamamıştır. Hiçbir temel sorunda anlaşmaya varamamıştır. Cephe hareketi, yalnız milleti cephelere bölmeye kalkışmakla kalmamıştır, kendi içinde de cephelere bölünmüştür."*<sup>507</sup>

Bu çerçevede yeni kurulan hükümetin en önemli görevinin yalnız gelecek dönemin ağır sorunlarını çözmek değil, geride bırakılan dönemin acılarını dindirmekle bunalımlarını gidermek olduğuna vurgu yapmıştır. Bu çerçevede yeni kurulan hükümetin, bir partinin veya belli düşüncedeki çevrelerin hükümeti gibi değil, tümüyle milletin hükümeti olarak çalışacaktır. Bütün karar ve uygulamalarında

<sup>502</sup> CSTD, C:32, B: 59, 30.6.1977, s.553.

<sup>503</sup> Milliyet, 22.6.1977, s.1.

<sup>504</sup> Çoker, "Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri...", s.709-712.

<sup>505</sup> Milliyet, 29.6.1977, s.6-7.

<sup>506</sup> Milliyet, 1.7.1977, s.1.

<sup>507</sup> CSTD, C:32, B: 59, 30.6.1977, s.590-691.



bunun bilinciyle davranacaktır. Bölücü değil uzlaştırıcı, kırıcı değil, barıştıracı olacaktır.<sup>508</sup>

MBG adına söz alan Kamil Karavelioğlu geçmiş hükümeti ağır şekilde eleştirmiştir. MC Hükümeti'nin, yönetimi ortaklar arasında paylaşarak, Devlet Güvenlik Kuvvetlerinin sorumsuz, örgütlü bir siyasal güçle işbirliğine mecbur edildiğini ve tarafsız görev yapmasının engellediğini, bu uygulamayla 300 gencin ölümüne, binlerce insanın yaralanmasına neden olduğunu, yurttan can ve mal güvenliğini ortadan kaldırdığını belirtmiştir. Karavelioğlu'na göre okullar öğretim yapılamaz hale gelmiş, yükseköğretim kurumları kapatılmıştır. Bunun yanında, iktidar partilerinin devlet olanaklarını kendi partilerinin geliştirilmesine kullandıkları bir dönem başlatılmıştır. Dış politika ve güvenlik ihtiyaçlarına hiç bir çözüm getirilememiş, ekonomik ilişkilerde ciddi tedbirler yerine, kendilerine zaman kazandırıcı uygulamalar bu dönemin başlıca özelliği olmuştur. Hedefi, istikrar içinde dengeli kalkınma sağlamak olan ekonomide enflasyonun, pahalılığın, işsizliğin, zümresel ve bölgesel dengesizliklerin katlanarak arttırıldığı görülmektedir. Karavelioğlu yeni hükümetten milli birliğin ve güvenliğin sağlanmasını, kamu teşebbüslerinin etkinliğini arttıracak tedbirlerin alınmasını beklediklerini, MBG olarak, ülkenin içine düşürüldüğü durumdan kurtuluş olanağını, Ecevit Hükümeti'nin güvenoyu almasında gördüklerini belirtmiştir.<sup>509</sup>

Kontenjan Senatörleri adına konuşan Nihat Erim ise grup olarak kurulan hükümette görev almış bakanların her birinin, olumsuz hiçbir yönü olmayan kişilerden oluştuğunu; hükümet üyelerinin istenenleri iyi niyetle, özenle başarmaya çalışacaklarına inandıklarını ifade etmiştir.<sup>510</sup>

Son olarak söz alan Başbakan Bülent Ecevit'e göre geçen dört yıllık dönemde Türkiye hükümete kalmamıştır, birbiri ardından hükümetler kurulmuştur. Fakat iç tutarlardan yoksun bulunan ve hiçbir önemli konuda politikalar oluşturamayan, hatta önemli konularda politikalar oluşturabilmek şöyle dursun, çok ayrıntı sayılabilecek bazı güncel konularda bile kararlar alamayan hükümetlerin, kendi içlerinde çözüldükten sonra bile görevde kalmaları, hükümet bunalımının devamı, hatta onu da aşarak ülkede bir siyasal bunalım oluşturması anlamına gelir.

<sup>508</sup> CSTD, C:32, B: 58, 28.6.1977, s.527.

<sup>509</sup> CSTD, C:32, B: 59, 30.6.1977, s.548.

<sup>510</sup> CSTD, C:32, B: 59, 30.6.1977, s.556.

Eğer yeni kurulan hükümet güvenoyu alacak olursa, bu bunalımlar dönemi sona erecektir.<sup>511</sup>

Hükümetin kuruluşundan itibaren özellikle Senatonun hükümet yanlısı kesiminin çok büyük bir ümit beslediği görülmektedir. Bu ümit ülkedeki kargaşanın bitmesi ve güçlü bir iktidarın kurulacağı yönündedir. Ancak beklenen olmamıştır. Çünkü bu hükümet için yapılan güven oylamasında 229 ret oyuna karşılık, 217 kabul oyu çıkmış ve Ecevit Hükümeti güvenoyu alamamıştır.<sup>512</sup>

## 8-AP-MSP-MHP II. Milliyetçi Cephe Hükümeti

Ecevit'in güvenoyu alamadığı hükümetinin ardından Demirel'in öncülüğünde II. Milliyetçi Cephe (MC) iktidarının kurulması gündeme gelmiştir.<sup>513</sup> II. MC Hükümeti çok kısa bir süre yaklaşık 4.5 ay iktidarda kalmıştır. Bu hükümetin kurulmasında CHP'nin birinci parti olmasına rağmen tek başına iktidara gelecek milletvekili sayısına ulaşamaması etkili olmuştur. 21 Temmuz'da kurulan hükümet, 1 Ağustos 1977'de güvenoyu alarak görevine başlamıştır. Diğer MC'den farkı CGP'nin bu koalisyon içinde yer almamasıdır. Bu hükümette Senatodan İhsan Sabri Çağlayangil Dışişleri Bakanı, Kamran İnan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı, İskender Cenap Ege Turizm ve Tanıtma Bakanı, Sabahattin Savcı Orman Bakanı, Turhan Kapanlı Gençlik ve Spor Bakanı olarak görev yapmıştır.<sup>514</sup>

II. MC Hükümeti'nin programında "hür ve demokratik rejim" vurgusu yapılmış ve bu rejim "insan haysiyetine en uygun bir idare şekli" sayılmıştır. Ayrıca komünizm, faşizm gibi otoriter idarelere karşı olunduğu ifade edilmiştir. Yine dönemin siyasal açıdan çalkantılı ortamından kaynaklı olarak "can ve mal güvenliğini tehdit, okuma ve çalışma hürriyeti" üzerinde durulmuştur. Programda daha önceki AP içinde yer aldığı hükümetlerde olduğu gibi "*Anayasa'nın sağladığı geniş hürriyetlerin, kötüye kullanılması*" çekincesi, de yer almıştır. Hükümet programında kişi özgürlükleri açısından dikkat çekici bir nokta da din ve vicdan özgürlüğüne önemli bir yer ayrılmasıdır. "*Din ve vicdan hürriyeti kişinin kutsal, vazgeçilmez ve dokunulmaz hakkı olarak kalacaktır*" denilerek,

<sup>511</sup> CSTD, C:32, B: 59, 30.6.1977, s.583-584.

<sup>512</sup> Milliyet, 4.7.1977, s.1.

<sup>513</sup> Milliyet, 11.7.1977, s.1.

<sup>514</sup> Çoker, "Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri...", s.709-712.

*“din ve vicdan hürriyetinin tam ve kamil manada kullanılmasını temin edecek bütün tedbirler”* alınacağı vaat edilmiştir. AP'nin bir önceki hükümet programında olduğu gibi bu programda da sosyal ve ekonomik özgürlüklere son derece genel çerçeveler içinde yaklaşmıştır. Bu özgürlükler kalkınma hedefleri ile ilişkilendirilmiş ve bu hedeflere *“Vatandaşların Anayasa'da yer alan temel hak ve hürriyetlerine, sosyal adalet ve sosyal güvenliğe saygılı olmakla ulaşılabileceğine inanıyoruz”* denilmiştir.<sup>515</sup>

Kurulan yeni hükümetin programı Senatoda görüşülürken yine ciddi tartışmalar yapılmıştır. Oturuma birkaç defa ara verilmek zorunda kalınmıştır.<sup>516</sup> İlk sözü alan MBG'nin en sert muhaliflerinden birisi olan Mucip Ataklı'dır. Ataklı grubu adına yaptığı konuşmada, ulusu cephelere bölen bir zihniyetle ortaya çıktığını iddia ettiği Cephe Hükümetleri'nin kuruluşuna başından itibaren karşı olduklarını ve cepheleşmenin yurttan meydana getireceği tehlikelerin neler olabileceğine işaret etmiştir. Bunun yanında iktidar ortaklarının devlet olanaklarını kendi partilerinin geliştirilmesine ve devlet kesesinden nimetler dağıtarak yandaş kazanılmasında kullandıkları bir vurgun ve soygun dönemi başlattıklarını, bu dönemin iç politikasını, keşmekeş, anarşi, sokak hakimiyeti, öğrenim ve öğretimin ortadan kaldırılması ve devlet güvenlik kuvvetlerinin itibarının yitirmesi biçiminde özetlemenin mümkün olduğunu belirtmiştir. Yeni kurulan hükümetin bundan farkı olmayacağını iddia etmiştir.<sup>517</sup>

Kontenjan Senatörleri adına konuşan Nihat Erim ise farklı bir bakış açısı getirmiştir. Millet Meclisinde güvenoyu sağlayacak başka ortaklıklar, daha sağlıklı başka ortaklıklar kurulabileceğini, örneğin bir CHP-AP ortaklığının dört yüzden fazla milletvekiline dayanacağını, bu şekilde içte ve dışta önemli sorunların çözülme olasılığının olacağını belirtmiştir. Eğer hükümet güvenoyu alırsa her gün gazetelerde ortaklık içinde devlet işlerinin hangi parti çekişmesine, sürtüşmesine kurban edildiğini okumanın endişesini yaşayacaklarını söylemiştir. Erim özellikle AP'nin MSP ve MHP'ye tavizler bunun hem demokrasiye, hem de cumhuriyete çok zarar getireceği uyarısında bulunmuştur.<sup>518</sup>

---

<sup>515</sup> *Cumhuriyet*, 30.7.1977, s.1.

<sup>516</sup> *Cumhuriyet*, 30.7.1977, s.1.

<sup>517</sup> *CSTD*, C:33, B:68, 29.7.1977, s.47-48.

<sup>518</sup> *CSTD*, C:33, B:68, 29.7.1977, s.53-55.

AP Grubu adına konuşan Oral Karaosmanoğlu anket yöntemleriyle, mülakatlarla, bilimsel araştırmalarla, tek taraflı yürütülen edilen kamuoyu yoklamalarıyla, büyük holdinglerin akıl hocalığı ile güvenoyu arasında bir ilişki kurulamayacağını ifade ederek, kurulan hükümete yönelik ağır eleştirilerin yersiz olduğunu belirtmiştir.<sup>519</sup>

Konuşmalar arasında en sert olanı CHP Senatörü Hüseyin Atmaca tarafından yapılmıştır. Atmaca, “Milliyetçi Cephe sözüne sarılarak güçlerini artırmaya çalışanların, 2,5 yıl içinde utanç verici cephe hareketiyle öldürdükleri vatan evlatlarının kanlarıyla boğulur hale geldiklerini söylemiştir. Kurdukları bu hükümetin adına ne derlerse desinler, bu hükümete ne isim verilerse versinler, yeni kurulan bu cephenin sadece numarasının değiştirildiğini, birinci cephenin daha tehlikeli, daha korkunç bir devamı olacağını savunmuştur. Böyle bir hükümetin, milletin ve demokrasinin geleceği yönünden çok tehlikeli olduğunu söylemiştir. Hamuru kanla yoğrulmuş böyle bir hükümetin program tartışmalarına katılmalarının sadece milleti sahipsiz bırakmamak isteyişlerinden kaynaklandığını ileri sürmüştür.<sup>520</sup>

Başbakan Süleyman Demirel muhalefetin program tenkidini bir kenara bırakıp hükümeti tenkit ettiklerini, hükümetin Anayasa'nın koyduğu kurallar çerçevesinde geldiğini ve kendilerini hükümet yapacak olanın Millet Meclisinin güvenoyu olduğunu ve Millet Meclisinin güvenoyunun arkasında da milletin oyunun olduğunu belirtmiştir. Geçmiş hükümete yapılan eleştirilere ise muhalefetin koalisyonu oluşturan partilerin hepsine dünyanın hakaretini yağdırdıklarını, üç partinin de bu hakaretlere müstahak olmadıklarını ve böyle bir şey yapmaya da kimsenin hakkı olmadığını ifade ettikten sonra rejim kaygısında olanlara:

*“Cumhuriyete, Atatürk'e, Türkiye'ye sahiplikte biz kimseden geri kalmayız. Onun içindir ki; milletin 8 milyona yakın oyuna sahip, % 52 oyuna sahip üç partinin meydana getirdiği koalisyonu Türkiye için tehlikeli görmek, karanlık görmek demokrasiye inançsızlığın ta kendisidir. Bu düşünce antidemokratiktir”<sup>521</sup>* şeklinde yanıt vermiştir.

Bu tartışmalardan anlaşılacağı üzere büyük beklentilerle girilen 1977 Genel seçimleri bir çözüm getirmemiş, krizi daha da derinleştirmiştir. Senatonun ilk

<sup>519</sup> CSTD, C:33, B:68, 29.7.1977, s.55-58.

<sup>520</sup> CSTD, C:33, B:68, 29.7.1977, s.65-70.

<sup>521</sup> CSTD, C:33, B:68, 29.7.1977, s.116-118.

günlerinde yaşanan tartışmaların daha düzeyli olduğunu zaman ilerledikçe tartışmaların ağır hakaretlere varan bir şekilde devam ettiğini tutanaklarda görmek mümkündür.

II. MC iktidarı sırasında 11 Aralık 1971'de yapılan yerel seçimlerde CHP'nin % 41.4 ile birinci parti olması, koalisyon içindeki çatışmaları artmıştır. Bu ortam içerisinde AP'den 12 milletvekilinin istifasıyla, hükümet çoğunluğunu yitirmiş ve de CHP'nin gensorusuyla düşürülmüştür. AP'den istifa eden milletvekillerinin CHP ile anlaşmaları ile yeni bir Ecevit Hükümeti'nin kurulması için uygun bir zemin oluşmuştur.<sup>522</sup>

1975-1978 yılları arasında ülkeyi yöneten iki MC Hükümeti, birçok siyasal ve Anayasal konuda, önemli çatışmaları içeren koalisyonlar olmuştur. Bunlardan ilki, Kıbrıs ve Avrupa Ortak Pazarı gibi kritik meselelerde, koalisyon üyelerinin anlaşma sağlayamamasıdır. AP, bu iki konuda daha ılımlı ve uzlaşmacı bir tutum içindeyken, MSP Kıbrıs'ta Federal Türk Devleti'nin bağımsızlığını ilan etmesini, diğer konuda da Türkiye'nin Ortak Pazar ile ilişkilerini kesmesini istemiştir. Ayrıca, yeni eğitim politikalarının geliştirilmesinde, birbirinden çok farklı istekler bulunmaktadır. Örneğin, MSP geleneksel İslami değerlerin ön plana çıkarılmasını isterken, CGP Atatürk reformlarına bağlı bir gençlik eğitimi taraftarı bir tutum sergilemiştir.<sup>523</sup>

Koalisyon ortakları kendi içlerinde çıkan problemleri çözemedikleri gibi kısa sürede bu problemleri ülkenin siyasal sürecine yansıtmışlardır. Bu durum bir yerde hükümetin ve bürokrasinin hayati işlevlerini yerine getirememesine sebep olurken, diğer yandan sivil halkın siyasal kurumlara güven ve saygısını aşındırmış ve dolayısıyla yönetimin meşruiyeti sorununu ortaya çıkararak 1970'lerin sonlarında hükümetin tamamen işlemez hale gelmesine yol açmıştır. İlk sağcı MC Koalisyonu ile sağcı partilerin iktidara gelmesi ve devletten faydalanmaya başlamaları radikal sol ideolojiyle olan çekişmeyi artırmıştır.<sup>524</sup>

1977'ye kadar kurulan MC Koalisyonları merkezin parçalanması olayına büsbütün hız katmıştır. Bu parçalanmanın sonucunda Demirel'in istifasından sonra hükümeti kurma görevi Bülent Ecevit'e verilmiştir.

---

<sup>522</sup> **Milliyet**, 1.1.1978, s.1.

<sup>523</sup> Örs, **a.g.e.**, s.165.

<sup>524</sup> Çavdar, **a.g.e.**, s.247-249.

## 9-II. CHP Azınlık Hükümeti ve 1979 Senato Seçimleri

Bülent Ecevit AP'den kopan bağımsızlarla, DP'den Faruk Sükan ve birkaç isimle birlikte Meclisten güvenoyu alarak hükümet olmuştur.<sup>525</sup> Bu hükümet olma biçimi sağda büyük bir tepkinin doğmasına neden olmuştur. “Güneş Motel Olayı” olarak yakın tarihe geçen bu olay sonucunda partilerinden kopan bu isimlerin hemen hepsinin bağımsız kalmakla birlikte bakan olmaları, siyasi bir pazarlık yapıldığı tartışmalarını da beraberinde getirmiştir.

1979 yılında yapılan Senato ve Meclis seçimlerine kadar, çoğu kez iç asayişsizlik ve ekonomik darboğazı açma yönündeki çabalarla geçen, diğer yandan bağımsız bakanların her an hükümette ayrılma eğilimi içinde bulunmaları nedeniyle, rezerv hükümet arayışlarının olduğu bir dönem yaşanmıştır. Üstelik kabinede yer alan Tuncay Mataracı ve Hilmi İşgüzar hakkındaki, soruşturması yine kabine içinden Faruk Sükan tarafından yürütülen yolsuzluk dosyalarının göze çarptığı bir iktidar dönemi başlamıştır.<sup>526</sup>

Kurulan hükümet aynı zamanda yaklaşık 23 aylık bir sürede ülkenin başında kalmasıyla 1977 sonrası dönemin en uzun süre iş başında kalan hükümeti olacaktır. Bu hükümette Senatodan Neşet Akmandor Milli Savunma Bakanı, Hasan Fehmi Güneş İçişleri Bakanı, Ziya Müezzinoğlu Maliye Bakanı olarak görev yapmıştır.<sup>527</sup>

Ecevit yeni hükümet programını 15 Ocak 1978 günü Mecliste okurken büyük bir kavga çıkmış ve oturuma ara verilmiştir. Bu durum hükümetin daha ilk günden işinin kolay olmadığını bir göstergesidir.<sup>528</sup>

Program Senatoda da görüşülmüştür. MBG adına söz alan Muzaffer Yurdakuler önceki dönemde halkın, ortaya atılan mezhep ayrılığı fikirleriyle beslenmeye başladığını, kısa sürede tüm yurdu saran bir Alevilik, Sünnilik bölünmesi ve çalıştırılmasıyla birbirinin can ve kan düşmanı haline getirildiğini, bu arada bölgecilik zihniyeti de gerekli enjeksiyonlarla beslenerek Doğulu, Batılı; Kuzeyli, Güneyli gibi ayrımlarla bir bölgenin diğerine yabancılaşmasının sağlandığını belirtmiştir. Bu zihniyetin giderek ülke bütünlüğünü tehlikeye sokacak boyutlara ulaştığını ve gençlik örgütlerinin çoğaltılarak birbirinin karşısına dikilecek

<sup>525</sup> Cumhuriyet, 6.1.1978, s.1.

<sup>526</sup> Ahmad, “Demokrasi Sürecinde...”, s.449.

<sup>527</sup> Çoker, “Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri...”, s.709-712.

<sup>528</sup> Milliyet, 16.1.1978, s.1.

biçimde organize edildiğini savunmuştur. Yeni hükümetin bunları engellemesi gerektiğini ifade etmiş ve toplumun her kesimi ile uygarca ilişkiler kuracaklarına, önemli sorunların çözümlenmesinde ortaklık arayacaklarına, ülkede son haddine varan gerilimi yumuşatacaklarına ve bunun için gerekli her çabayı sarf edeceklerine inandıklarını söylemiştir.<sup>529</sup>

Kontenjan Senatörleri adına konuşan Zeyyat Baykara ise geçmiş dönemlere değinmek yerine yeni kurulan hükümet üzerine değerlendirmelerde bulunmuştur. Grup olarak, isabetli ve tutarlı gördükleri her kararda Ecevit Hükümeti'nin yanında olacaklarını; isabetsiz, tutarsız gördüğü kararlarda da buna itiraz edeceklerini belirtmiştir. Baykara hükümet programında hemen hemen her hizmet kesiminin sorunlarının ele alınmış durumda olduğunu ve bu bakımdan doyurucu olduğunu söylemiştir. İç ve dış ekonomik sorunların çözülmesi, yurttta huzurun, güvenliğin, eğitimde can ve öğrenim özgürlüğünün sağlanması, Anayasa'nın en önemli ilkelerinden biri olan laiklik esasının ve milli birlik ve beraberliğin her şeyin üstünde ve önünde tutulması ve korunması yönündeki görüşlerde hükümeti kararlı gördüklerini eklemiştir.<sup>530</sup>

AP Grubu adına konuşan Mustafa Deliveli devlet bakanı sayısının 35'e çıkarılmasını ve bu bakanlıklardan 16'sının partiye sonradan katılanlara verilmesini eleştirmiştir. Bunun milli iradenin şahsi irade haline getirmesi, devlete ait bakanlık makamlarının birer oy karşılığında ihvan edilmesi, siyasi rüşvet olarak milli iradenin doğrultusunu Meclis içinde saptırılması anlamına geldiğini belirtmiştir. Kurulan hükümeti demokratik kurallara, siyasi ahlaka uygun olarak görmenin imkansız olduğunu söyleyerek, bu hükümetin kuruluş şeklini eleştirmiştir. Deliveli, Türkiye Cumhuriyeti'ni yıkıp komünist devlet kurmak isteyenlerin faaliyetleri gözler önünde iken, bu hükümet programında tek kelime ile komünizmden bahsedilmemesini ve buna karşı hiç önlem alınmamasını da eleştirmiştir. Sözleri defalarca kez kesilen Deliveli hükümetleri döneminde yaptıkları icraattan uzunca bahsederek konuşmasına son vermiştir.<sup>531</sup>

CHP Grubu adına söz alan Hasan Fehmi Güneş, konuşmasında hükümet olarak ülke olarak demokrasinin, tarihin en ağır bunalımından esenliğe çıkarma

<sup>529</sup> CSTD, C:34, B:17, 14.1.1978, s.634-635.

<sup>530</sup> CSTD, C:34, B:17, 14.1.1978, s.638-641.

<sup>531</sup> CSTD, C:34, B:17, 14.1.1978, s.641-646.

çalışmalarının önemli bir aşamasına ulaştıklarını belirtmiştir. Devletin kişiliğine, rejimin özüne ve demokrasiye yönelmiş bulunan ağır saldırıdan bu kurumları korumak için, Cumhuriyet Senatosunun üzerine düşen görevi, sorumluluk duygusu içinde yerine getirmenin zamanı olduğunu ifade etmiştir. Güneş yeni hükümetin başlıca görevinin totaliter uygulamaların, şiddet eylemlerinin bozduğu kamu yönetimini iyileştirmek, iç savaşı durdurmak, ardı arkası gelmeyen siyasal cinayetleri önlemek, devlet otoritesini yeni baştan kurmak, yeni baştan egemen kılmak, sızısı dinmemiş yaraları sarmak ve cinayet derneklerinin kökünü kurutmak olduğunu belirtmiştir.<sup>532</sup>

Son olarak kürsiye gelen Başbakan Bülent Ecevit önce çok tartışılan bir konuya yani 1961 Anayasası'na sözü getirmiştir. Başarısızlıktan başarısızlığa uğradıkça, *“Ne yapalım bu anayasa ile devlet yönetilemez.”* deyip Anayasa'yı yeren hükümetler döneminin kapandığını, *“Biz bu Anayasa ile devleti yöneteceğiz ve devlet en iyi bu Anayasa ile yönetilir”* diyenlerin hükümetinin işbaşına geldiğini söylemiştir. Koalisyon üyeleri olarak bazı noktalarda ayrılışlar bile, bazı acıların nedenlerini teşhiste birleştiklerini ve bunalımdan çıkış yolunu da birlikte bulacaklarını ifade etmiştir. Ecevit özellikle bu dönemin en önemli tartışma konularından olan komünizm-faşizm tartışmalarıyla ilgili tespitlerde bulunmuştur. Dünyada uluslararası komünizm diye bir şeyin kalmadığını, çağın kaçınılmaz gereği olarak komünizmin de kendi içinde, hatta bazen çelişen, çatışan bölümlere ayrıldığını ifade eden Ecevit, bunlardan bazılarının Türkiye'deki olaylarda rolü olabileceğini ama bütün sorunun tek kaynağının bu olmadığına değinmiştir. Ecevit:

*“-Türkiye'de faşizm vardır-, demiyorum; çünkü Türk toplumunun sağlıklı yapısı o kadar çağdışı, ilkel bir rejim anlayışını kabul etmez, atar bünyesinden. Ama faşizme özenenler vardır ve Türk toplumunun sağlıklı yapısına karşı sapasağlam, anayasa ve demokrasiye karşın Türkiye'ye bir tür faşizmi getirebilmek için yıllardır ve hala bugün bile her tertibe başvurular vardır”* diyerek eleştirilerini dile getirmiştir.<sup>533</sup>

Ecevit'in iktidarının ilk 15 gününde siyasal amaçlı 30 öldürme 200'ün üzerinde yaralanma olayı yaşanmış ve ülkenin içinde bulunduğu kargaşa ortamı daha derinleşerek ilerlemiştir.<sup>534</sup> Bu dönemde Meclisin işleyişinde önemli sıkıntılar da baş

<sup>532</sup> CSTD, C:34, B:17, 14.1.1978, s.663-664.

<sup>533</sup> CSTD, C:34, B:17, 14.1.1978, s.689-690.

<sup>534</sup> Milliyet, 26.1.1978, s.1.



göstermiştir. Millet Meclisi Başkanı'nın parlamento yaz tatiline girerken Temmuz 1979'da düzenlediği basın toplantısında söyledikleri buna karşılık olabilir:

*“...Meclislerimiz devamlı olarak çalışmakta veya çalışır görünmektedir. Ama toplumun ihtiyaçlarına uygun yasaların çıktığını da maalesef söyleyemediğimizi içtenlikle itiraf etmek isterim... Parlamento'ya pek çok yasa tasarısı ve teklif verilmektedir. Bunlardan beşte biri yasalasabilmektedir... Halkın gereksinme duyduğu yasalardan pek çoğu yıllar yılı Meclis gündeminde kalmakta, kadük olmakta, tekrar edilmektedir. İkinci yasama yılında (1978-1979) Millet Meclisi Genel Kurulu 110 birleşim yapmış, 40'ında çoğunluk sağlanamamıştır. Kurulan 49 adet soruşturma hazırlık komisyonundan 3'ü başkanlık divanlarını seçmiş, diğerleri bugüne kadar görev bölümü yapamamışlardır...”*<sup>535</sup>

1979 Senato seçimleri Cumhuriyet Senatosu için yapılan son seçim olmuştur. Bu seçimin en önemli özelliği diğer seçimlerden daha fazla gerilime sahne olmuş olmasıdır. Toplumsal şiddetin en üst düzeye çıktığı bu seçimlerde, AP Kars Senato adayı Salim Dursunoğlu bir ziyaret esnasında başına boru tipi bir bombanın isabet etmesi sonucunda ölmüştür. Bu Senato seçimlerinde yaşanan bir ilktir.<sup>536</sup> Seçimlerin olacağı hafta şiddet olayları iyice artmış ve her gün birkaç insanın öldüğü bir görünüm ortaya çıkmıştır. Cumhurbaşkanı; seçimlere kimsenin karışamayacağını, herkesin oylarını güvenli bir şekilde vermesi gerektiğini söylerken, iki büyük partinin liderleri Ecevit ve Demirel birbirlerini suçlayan karşılıklı atışmalarla seçime doğru gitme yolunu seçmişlerdir.<sup>537</sup>

Seçimlerde güvenliği sağlamak için iki yüz bin polis ve asker görevlendirilmiştir. Cumhuriyet Senatosu Üçte Bir Yenileme Seçimi ve Milletvekili ara seçimleri 29 ilde geniş güvenlik önlemleri altında yapılmış, CHP oyları düşerken AP sağ oyları büyük ölçüde toparlayarak başarı kazanmıştır. Beş ilde yapılan milletvekili ara seçimlerinin beşini de alan AP 25 ilde yapılan Senato Üçte Bir Yenileme Seçimi'nde de önemli bir sıçrama ile 50 senatörlüğün 33'ünü kazanmıştır. Bu illerde CHP: 12; MSP:2, MHP ise bir senatörlük kazanmıştır. Partilerin seçim sonuçlarına göre aldıkları oy oranları ise şöyledir; AP %46: CHP % 29.2, MSP % 9, MHP % 6.6, CGP % 25, TSİP %1.3, TBP %12, TİP %0.7, SDP %0.7, bağımsızlar %1.3.<sup>538</sup>

---

<sup>535</sup> **Milliyet**, 7.7.1979, s.9.

<sup>536</sup> **Cumhuriyet**, 3.10.1979, s.1.

<sup>537</sup> **Cumhuriyet**, 13.10.1979, s.1.

<sup>538</sup> **Milliyet**, 14-15.10.1979, s.1.

Senatodaki son duruma göre AP 77, CHP 63, CGP 2, MHP 1, MSP 7, bağımsız 1 senator bulunmaktadır. AP bir önceki seçimlerde CHP'ye bıraktığı üstünlüğü yeniden ele geçirmiştir.<sup>539</sup>

Aynı tarihte yapılan milletvekilliği ara seçimlerinde CHP'nin 5-0'lık yenilgisi, Ecevit Hükümeti'nin sonunu ilan edebilecek bir Meclis aritmetiği ortaya çıkarmıştır. Meclisteki sandalye dağılımı ve bağımsız milletvekillerinin ortaya koymuş oldukları iradeleri muhalefetin hükümeti düşürecek salt çoğunluğu ele geçirmesini olanaklı kılmıştır. *“Hükümet kurma görevi ve mesuliyeti AP'nin üzerindedir”* diyen MSP, bundan sonraki siyasal gelişmelerin yönünü işaret etmiş ve Ecevit Hükümeti istifa etmiştir. Gelişmeleri AP ortak gurubunda değerlendiren Süleyman Demirel, *“Aydınlığa giden yolun birinci basamağına ulaşılmış, Demokrasiye hayatiyet şırına edilmektedir”* diyerek vakarla ve soğukkanlılıkla hareket edebileceklerini belirtmiştir.<sup>540</sup>

## 10-AP Azınlık Hükümeti

III. Ecevit Hükümeti'nin istifa etmesi üzerine 12 Kasım 1979 tarihinde Demirel tarafından eski ortaklarınca dışarıdan desteklenen AP Azınlık Hükümeti kurulmuştur.<sup>541</sup> AP Hükümeti programında öncelikle artan terör ve şiddet eylemlerinin engellenmesine yönelik önlemler ele alınmıştır. Buna göre hükümet kanun dışı eylemlerle mücadele edecek; anarşi, terör, bölücülüğü ve yıkıcılığı etkisiz hale getirilmesi için mevcut yasalar ve olanaklar kullanılacaktır. Sıkıyönetime devam edilecektir. Devletin demokratik otoritesini güçlendirmek için Anayasa'nın 123. maddesiyle getirilen olağanüstü hal ile ilgili tedbirlere ek olarak "Fevkalade Haller Kanunu" Anayasa'nın 136. maddesiyle kurulmasını öngören "Devlet Güvenlik Mahkemesi Kanunu" çıkarılacaktır. Ayrıca ceza usul kanunları, sendika ve dernekler kanununda değişiklik yapılması da programda yer almıştır. Bunun yanında programda ekonomik düzenin rahatça işlemesi üzerinde durulmuş, üretime ve yatırımın aradığı güven ortamı meydana getirilerek vatandaşın istediği girişimde

<sup>539</sup> **Milliyet**, 17.10.1979, s.1.

<sup>540</sup> **Milliyet**, 24.10.1979, s.1.

<sup>541</sup> **Milliyet**, 12.11.1979, s.1.

bulunmasının sağlanacağı ve enflasyonla mücadele edileceği belirtilmiştir. Fabrikalar çalışacak, istifçilik ve karaborsacılık ile de mücadele edilecektir.<sup>542</sup>

Yeni kurulan hükümete Senatoda ciddi eleştiriler gelmiştir. MBG adına konuşan Suphi Karaman MC'leri hatırlatacak yeni hükümet kuruluşlarının ülke yönetimini serinkanlılıkla sürdürmeye yetmeyeceğinin açık olduğunu, bu nedenle Demirel'in deyiimi ile "*Kendi içerisinde ahenkli*" bir hükümet modelinin, bir azınlık hükümeti de olsa, günün gereksinmelerine çok daha uygun düştüğünü dile getirmiştir. İşe başlarken hükümeti eleştirmenin, önyargılarla bir şeyler söylemenin yerinin olmadığını vurgulayan Karaman, önceki dönemlerde özellikle AP öncülüğündeki iktidarlara MBG tarafından gösterilen yoğun eleştiriler yerine biraz daha "itidalli" bir yaklaşımla konuşmasını tamamlamıştır.<sup>543</sup>

CHP adına kürsüye çıkan Orhan Vural, kurulan hükümetin TÜSİAD destekli olduğunu ve programın da TÜSİAD tarafından hazırlandığı yönündeki söylentileri gündeme getirerek Demirel'i eleştirmiş ancak bütün bunlara rağmen bir azınlık hükümeti kurulması olgunluğuna erişilmesinden duyduğu memnuniyeti de dile getirmiştir. Bununla birlikte DGM'lere karşı olduklarını belirtmiş, anarşinin çözülmesi gerektiği, konut sorununun en aza indirilmesi gerekliliği üzerinde durmuştur. Vural'ın konuşmaları önceki Demirel hükümetlerinde CHP'nin verdiği aşırı tepkilerin çok gerisindedir. Özellikle MSP ve MHP'nin AP ile ittifak kurduğu MC hükümetlerine yöneltilen ağır eleştiriler bu hükümete yöneltilmemiştir. Ancak yine de Vural MSP'nin hükümet üzerinde Demokles'in kılıcı gibi sallanıp duracağını söyleyerek AP'ye dışarıdan verilen desteği eleştirmiştir. Hükümet programının, sırf ülkeyi hükümete bırakmamak anlayışı içinde, iktidar olmak isteyen bir hükümetin programı olduğunu, programda sadece laf üretildiğini yeni bir şey getirmediğini de sözlerine eklemiştir.<sup>544</sup>

Kontenjan Grubu adına konuşan Zeyyat Baykara, her bakımdan çok kritik durum gösteren dönemde oluşturulan ılımlı ortamın ve başlatılan diyalogun sürdürülmesini, hükümet kadar diğer partilerin de gayret etmelerinin büyük önem

<sup>542</sup> Cumhuriyet, 20.11.1979, s.1.

<sup>543</sup> CSTD, C:44, B: 8, 23.11.1979, s.122-126.

<sup>544</sup> CSTD, C:44, B: 8, 23.11.1979, s.130-138.

taşıdığını, Kontenjan Grubu olarak toplum ve memleket yararına görülen her girişimi desteklemeye ve teşvike devam edeceklerini ifade etmiştir.<sup>545</sup>

AP grubu adına konuşan Mehmet Sıtkı Batum, CHP'nin kendisine güvenoyu beklemeden 14 Ekim Seçimlerinde halkın verdiği direktife uyarak hükümetten ayrılmasının tebrik edilecek bir husus olduğunu vurgulamıştır. Anarşinin bir siyasi partinin iktidar olma sorunu olmadığına, anarşiyle milletle el ele, hep beraber mücadele etmek mecburiyetinde oldukları üzerinde duran Batum, bunun ise iki yolla olacağını ifade etmiştir: Birincisi yasalara işlerlik sağlanması, ikincisi birtakım dernekleri de Anayasa çerçevesine getirmek. Bu çerçevede hükümetin, bir ümit hükümeti olmadığını, zaten demokraside ümide yer de olmadığını ama demokraside gerçekçi, cesaretli, bilgili, olaylara tarafsız yaklaşan hükümetlere ve adamlara ihtiyaç olduğunu söylemiştir.<sup>546</sup>

Son olarak söz alan Demirel kendi özellikle MC Hükümetleri'ne yöneltilen eleştirilere:

*“Bu hükümetin (Ecevit Hükümeti) kurulduğu tarihten, görevi bıraktığı 12.11. 1979 tarihine kadar Türkiye’de 10.140 hadise olmuş, 2.446 vatandaş hayatını kaybetmiş, 10.043 vatandaş yaralanmış, 785 de soygun olmuştur. Yani, “Bir günde durduracağız.” diyerek göreve gelen bu hükümetin 22 aylık döneminde ve “Bir memlekette bir kişi ölürse, o memlekette hükümet istifa eder.” diyerek göreve gelen bir hükümet, 22 ay sonunda 2446 vatandaşımızın ölümüyle kapanan bir dönemi memlekete yaşatmıştır”*<sup>547</sup> diyerek cevap vermiştir. Bir an önce Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin kurulması gerektiğini vurgulayan Demirel, kendilerine verilecek desteğin, Türkiye’de rayından çıkmış birçok işi düzeltmeye ve tıkanmış bulunan yolları açmaya destek vermek olduğunu vurgulamıştır.

Demirel Hükümeti çalışmalarını kısa vadede, orta vadede ve uzun vadede olmak üzere üçe ayırmıştır. Demirel zaman zaman batı ülkelerinde de uygulanan "yüz günlük programla" kamuoyunun önüne çıkmıştır. Hükümet öncelikli sorun anarşinin kısa sürede üstesinden gelebileceği inancında olmuştur.<sup>548</sup> Bu hükümette Senatodan Ömer Ucuşal Adalet Bakanı, Ahmet İhsan Birincioğlu Milli Savunma Bakanı, Mustafa Gülcügil İçişleri Bakanı, Hayrettin Erkmen Dışişleri Bakanı, Orhan

<sup>545</sup> CSTD, C:44, B: 8, 23.11.1979, s.146-152.

<sup>546</sup> CSTD, C:44, B: 8, 23.11.1979, s.152-158.

<sup>547</sup> CSTD, C:44, B: 8, 23.11.1979, s.193-196.

<sup>548</sup> Arcayürek, “12 Eylül’e...”, s.58.

Cemal Fersoy Milli Eğitim Bakanı, Ali Münif İslamoğlu Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı, Barlas Küntay Turizm ve Tanıtma Bakanı, Ahmet Karayiğit Köyişleri ve Kooperatifler Bakanı olarak görev almıştır.<sup>549</sup>

12 Eylül 1980 askeri müdahalesiyle görevden uzaklaştırılana kadar bu hükümetin en önemli icraatı, 24 Ocak 1980 Kararları diye bilinen ekonomik istikrar tedbirleridir. Turgut Özal'ın teknisyen olarak yönlendirici rol oynadığı 24 Ocak kararları, Türk ekonomi tarihinde bir dönüm noktası oluşturmuş ve 12 Eylül sonrası askeri yönetiminde de kararların uygulanmasına devam edilmiştir. Bu kararlara "Cumhuriyet'in kuruluşundan beri uygulanan ithal ikamesi sanayileşme modelinden, bir anda, ihracata yönelik yeni bir sanayileşme modeline geçilmiş ve sonuçta Türkiye'nin dünya serbest piyasa ekonomisine eklemlenmesi amaçlanmıştır."<sup>550</sup>

## **B- 1971-1980 Dönemi Önemli Siyasi Gelişmeleri Karşısında Cumhuriyet Senatosu**

### **1- 12 Mart Muhtırası'nın Siyasi Partilere ve Senatörlere Etkisi**

12 Mart döneminde, Senatoda grubu bulunan siyasi partiler, AP, CHP, DP, MGP'dir. Tabii senatörler gibi kontenjan senatörleri de grup oluşturmuşlardır. 12 Mart'tan bir süre sonra kapatılacak olan TİP ise bir milletvekili ve bir senatörle temsil edilmiştir.

12 Mart hükümetleri, "bağımsız" bir üyenin başbakanlığında kurulan, partili üyelerin ve TBMM dışından bağımsız kişilerin bakan olarak atandığı "partilerüstü" hükümetlerdir. Grubu bulunan partiler içinde DP, bu dönemin dört hükümetine de bakan vermemiştir. Bakan verdiği Ürgüplü Hükümeti ise Cumhurbaşkanı'nca onaylanmamıştır. Bu nedenle DP, kendisini "muhalafet partisi" konumunda gördüğünü açıklamıştır.<sup>551</sup>

<sup>549</sup>Çoker, "Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri...", s.709-712.

<sup>550</sup>Çavdar, a.g.e., s.258.

<sup>551</sup>Üskül, a.g.e., s.200.

Bununla birlikte Temmuz 1971’de düzenlenen DP Kongresi’nde Genel Başkan Ferruh Bozbeyli 12 Mart’tan sonra istenilen siyasi düzenin bir türlü yerine getirilmediğini savunarak Senatonun kaldırılmasını istemiştir. Ayrıca Sadettin Bilgiç de çift meclislerin federal devletlerde görüldüğünü, 10 yıllık deneyim göz önünde tutulursa Senatonun başarılı olamadığının görüleceğini belirtmiştir.<sup>552</sup>

12 Mart Muhtırası siyasi partilerde ve Cumhuriyet Senatosunda temsil edilen gruplarında önemli değişimleri de beraberinde getirmiştir. Bu değişim en çok CHP’de kendini belli etmiştir. CHP içindeki safları belirginleştirmiş, Ecevit’in istifasıyla birlikte bu parti içinde açık bir iktidar mücadelesi başlamıştır. Partinin Genel Merkez yönetimine Ecevit yanlıları egemen olmaya devam ederken, partili milletvekili ve senatörlerin büyük çoğunluğu İnönü’nün yanında yer almıştır. İsmet İnönü, anılarında bu durumu “*Büyük buhran günleri*” olarak değerlendirmiştir.<sup>553</sup>

CHP’de ilk önemli kriz, Erim’in kuracağı hükümete katılıp katılmama konusunda çıkmıştır. Genel Sekreter Bülent Ecevit ve arkadaşları müdahaleye karşı açıkça tavır alarak partinin kurulacak hükümette yer almamasını istemiştir. Buna karşılık Genel Başkan İsmet İnönü CHP’nin hükümete katılmasından yana olmuştur. Ecevit yanlılarının çoğunlukta olduğu CHP Merkez Yönetim Kurulu, CHP’nin hükümete üye vermemesini kararlaştırmasına karşın, İnönü’nün denetimindeki CHP Meclis ve Senato Ortak Grubu partinin hükümete girmesini kararlaştırmıştır. Bunun üzerine Ecevit 21 Mart 1971’de CHP Genel Sekreterliği’nden istifa etmiştir. Ecevit:

*"Hükümete katılmama kararı alınabilseydi bazı şeyler kurtarılabilirdi. Sayın Genel Başkan böyle düşünmüyor. Ona rağmen onunla karşı karşıya partiyi yönetemem. Ortanın Solu hareketinin ve benim, demokrasi kuralları içinde yenilemeyeceğimiz anlaşılmıştır. Demokratik kurallar dışına çıkılarak yenilgimiz sağlanmıştır. Hareket, hükümetten daha çok Ortanın Solu’na karşı..."* sözüyle de görüş ayrılığını açıkça ifade etmiştir.<sup>554</sup>

Erim Hükümeti için yapılan güven oylamasına ise CHP’nin Ecevit grubu katılmamış ve “*varlıklarını yarı askeri idarenin devamında görenler, tehlike*

---

<sup>552</sup> **Milliyet**, 5.7.1971, s.9.

<sup>553</sup> İsmet İnönü, **Defterler (1919-1973)**, (Yayına Hazırlayan, Ahmet Demirel), C:II, 3. Bs, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008, s.1211.

<sup>554</sup> **Milliyet**, 22.3.1971, s.11.

*yaratabilir”* diyen Ecevit'e İnönü: *“Ecevitçilerin bu tavırlarına göz yummayacağım!”* tepkisini göstermiştir.<sup>555</sup>

İnönü'nün hem darbecilere zaman zaman sert tepkiler göstermesi, hem de kışlalarına dönmeleri sürecini hızlandırmak için onların isteklerini onaylamasının yanı sıra CHP'nin içsel değişiklikleri, 12 Mart döneminde bu partinin, 27 Mayıs dönemine oranla etkin bir rol oynamasını engellemiştir. Çünkü artık CHP, yalnızca İsmet Paşa ile özdeşleştirilmemektedir. Darbecilere sert bir karşı tavır alan Ecevitçiler grubu ortaya çıkmış, bunlara koşturarak CHP merkezi çizgisinden “Ortanın Solu'na” kaymıştır.<sup>556</sup>

Ecevit'in 12 Mart karşısındaki bu tavizsiz, sert ve kesin tavrı, dönem boyunca değişmemiştir. 12 Mart'ın Anayasa operasyonlarından kimine CHP olumlu oy verirken, Ecevit ve arkadaşları, partilerinden ayrı bir tavır izlemiştir. Ecevit, 12 Mart başbakanlarıyla da, 12 Mart'ın sahipleriyle de en sert polemiklere girmiştir. Bu dönemdeki kararlı tavrı, onun önce parti liderliğine sonra başbakanlığa ulaşmasında, halkın indinde “mert ve cesur” bir lider olarak kendini kabul ettirmesinde başlıca etken olmuştur.<sup>557</sup>

1971 yılına gelindiğinde geçmişin önemli partileri olan YTP, MP büyük ölçüde varlıklarının sonuna yaklaşmışlardır. İşte bu süreçte GP bu partilerle birleşerek daha büyük bir oy tabanına seslenme gereği hissetmiştir. GP bu birleşmeyi “Milliyetçi Cephe” adıyla anmıştır. GP, Milliyetçi Cephe'nin olabilmesi için 17 Ocak 1971 tarihinde olağanüstü kongresini toplantıya çağırmıştır. GP Olağanüstü Büyük Kongresi'nin verdiği yetkiye dayanılarak ve Milliyetçi Cephe kuruluşunun gerçekleşmiş olması sebebiyle GP'nin bundan böyle “Milli Güven Partisi” (MGP) adı altında çalışmalarına devam etmesi oy birliği ile kararlaştırılmıştır.<sup>558</sup>

Bu süreçte CHP bir kere daha bölünmüştür. CHP parti yönetimine Bülent Ecevit gelip hükümetten milletvekillerini çekme kararı alınca, İsmet İnönü partiden istifa etmiş onunla birlikte önemli sayıda senatör ve milletvekili de istifa etmiştir. Daha sonra Bülent Ecevit partide kalan muhalifleri temizlemek için disiplin

---

<sup>555</sup>Ergin Eroğlu, **Sınıflar Açısından 12 Mart: 12 Mart Devam Ediyor mu?**, İstanbul, Gürsoy Yayınları, 1974, s.22-28; Mazıcı, **a.g.e.**, s.140.

<sup>556</sup> Mazıcı, **a.g.e.**, s.141.

<sup>557</sup> Cem, **a.g.e.**, s.501.

<sup>558</sup> **Milliyet**, 30.1.1971, s.1.

kurullarıyla ilgili tüzük değişikliği yapınca partiden bir grup daha istifa etmiştir.<sup>559</sup> Kemal Satır öncülüğünde ayrılanlar 4 Eylül 1972'de Cumhuriyetçi Parti'yi (CP) kurarken bir kısım milletvekili ve senatör bağımsız kalmıştır. Basın bu gruba "Bağımsız Halkçılar Grubu" adını vermiştir.<sup>560</sup>

3-4 Mart 1973'te düzenlenen MGP kongresinde CP ile birleşme kararı alınmıştır. Birleşmeye MGP'den 16 milletvekili, 11 senatör (Halil Özmen, Sedat Çumralı, Cemal Yıldırım, Enver Bahadırlı, Fehmi Baysoy, Sami Turan, Abdulkerim Saraçoğlu, Ferit Melen, Fehmi Alpaslan, Mehmet Pırılı, Mansur Ulusoy); CP'den 11 milletvekili 4 senatör (Ekrem Özden, Mebrure Aksoley, Mehmet Hazer, Necip Mirkelamoğlu), Bağımsız Halkçılar Grubu'ndan 17 milletvekili ve 5 senatör (Nurettin Akyurt, Salih Türkmen, Salim Hazerdağlı, Hilmi Soydan, Rıza Işıtan) katılmıştır.<sup>561</sup> Bu kurultaydan sonra partinin ismi de Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) olarak değiştirilmiştir.

CHP'den kopanlar arasında bunlar yaşanırken CHP'nin 1972 sonrası ideolojisi Ecevit başa geçtikten kısa bir süre sonra CHP ideolojisine ad olarak "Ortanın Solu" kavramının yerini "Demokratik Sol" almıştır. Fakat iki kavram da sosyal demokrat olarak tanımlanmaktadır. CHP Sosyalist Enternasyonal'e üye olmuştur. Parti ideolojisinde en göze çarpan sözcükler "halkçılık" ve "demokrasi"dir.

Süleyman Demirel ve AP ise bütün dönem süresince izleyecekleri bir politikayı ilk günlerden başlayarak oluşturmuşlardır. Bu süreçte 12 Martçılar ve 12 Mart hükümetleri sermayenin genel çıkarları doğrultusunda ne yapsa, desteklemişlerdir. Buna karşılık, 12 Mart'ın bürokratik özü ne zaman sınırı aşsa, 12 Mart ne zaman kalıcılık eğilimleri gösterse, Demirel ve partisi ellerinden geldiğince engel çıkarmış, hükümetlerle arasını açmış, bütün gücünü ortaya koymuştur.<sup>562</sup>

Demirel, ilk hükümetin kurulduğu aynı günlerde parti teşkilatına da bir genelge yayınlayarak, 12 Mart Muhtırası'nın nasıl değerlendirdiğini, bu dönemde başlıca amacının ne olduğunu açıklamıştır. Buna göre 12 Mart tarihinde başlayan krizin millete ve demokrasiye mümkünse zararsız veya en az zararla atlatılabilmesi için ve fedakarlık göstermekten kaçınılmaması gerektiği, partinin tutumunun bu ölçüler içinde değerlendirilmesini, hükümete verilen olumlu oyun demokrasinin

<sup>559</sup> Gevgilili, **a.g.e.**, s.574, Ahmad, **a.g.e.**, s.392-395.

<sup>560</sup> **Milliyet**, 27.11.1972, s.1.

<sup>561</sup> **Cumhuriyet**, 5.3.1973, s.1.

<sup>562</sup> Cem, **a.g.e.**, s.499.



maruz kaldığı zararın giderilmesini sağlamak için olduğunun teşkilat tarafından bilinmesi istenmiştir.<sup>563</sup>

Genel olarak bakıldığında 12 Mart döneminde DP hiçbir hükümete destek vermeyip muhalefette kalmayı tercih ederken, MGP tüm hükümetlerde yer almış ve tüm hükümetlerin icraatını bütün gücüyle desteklemiştir. AP de tüm hükümete katılmıştır. Ancak, zaman zaman bakanlarını hükümetten çekme kararı almış, böylece Silahlı Kuvvetlerin siyasetteki etkisini azaltmaya çalışmış ama başaramamıştır. CHP, İnönü'nün Genel Başkanlığı sırasında hükümete bakan vermiş ve bu hükümetleri ihtiyatlı bir biçimde desteklemiştir. Bülent Ecevit'in CHP Genel Başkanı olmasının ardından, CHP'nin tavrında değişiklik olduğu görülmüştür. Ecevit'in CHP'si Melen Hükümeti'nden bakanlarını çekmiş ve olağan parlamenter sistemin kurallarına göre bir hükümet kurulması konusunda diretmiştir. Sonuçta, Naim Talu'nun başkanlığında AP-CGP Koalisyon Hükümeti kurulmuştur. Bu hükümet, dönemin partiler arasında bir protokol yapılması sonucu kurulan ilk hükümetidir. Böylece, hükümete ortak olan iki parti, hükümetin faaliyetlerinin sorumluluğunu üstlenmiş olmaktadır. Oysa daha önceki dönemlerde, hükümete bakan veren partilerin hiçbiri, hükümetin sorumluluğunu parti olarak üstlenmeye yanaşmamıştır.<sup>564</sup>

Partilerde bu süreç sürerken bu dönemde toplumsal yapıya bol geldiği her vesileyle öne sürülen 1961 Anayasası'nda geriye dönüşü, restorasyonu ifade eden bazı değişiklikler yapılmıştır. Genel mahkemelerin ideolojik suçlara ilgili davalarda ceza vermekte bazı güçlüklerle karşılaştıkları gerekçesiyle Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulmuştur. Bakanlar Kuruluna üniversitelerin, fakültelerin ve onlara bağlı kurumların yönetimine el koyma yetkisi verilmiştir. Dernek kurma özgürlüğü neredeyse tümenden budanmıştır; toplantı ve gösteri yürüyüşü hakları aşırı ölçüde sınırlandırılmıştır. Ancak Anayasa'da yapılan bu değişiklikler doğrultusunda daha sonra çıkarılan yasaların birçoğunu Anayasa Mahkemesi iptal etmiştir.<sup>565</sup>

1970'lerin siyasal protesto davranışları ve terörizminin çok sayıda ve çeşitli örneklerinin verildiği bir dönem olması böylece kolaylaşmıştır. Bu ortamın artan ideolojik kutuplaşmasının üzerine oturduğu toplumsal ve siyasal etkenler ise

---

<sup>563</sup> **Milliyet**, 14.4.1971, s.1.

<sup>564</sup> Üskül, **a.g.e.**, s.201.

<sup>565</sup> Fincancıoğlu, **a.g.e.**, s.124.

netlikten son derece uzaktır. Seçmenin büyük çoğunluğunun sağ ve solun ortasında yer alması, her iki büyük partiye kolayca kayabilecek konumda olması seçmenin çok kaygan bir zeminde hareket ettiği izlenimini vermiştir. AP'nin sağdaki partilerce devamlı tehdit altında kalarak kendisini gerçek bir sağ parti olarak ispatla yükümlü görmesi, onu olduğundan daha sağa kaydırarak, CHP'ye karşı olabileceğinden daha uzlaşmaz bir tutum içine girmesine neden olmuştur. Seçimde var olmayan bir ideolojik kutuplaşma, siyasal seçkinler arasında ortaya çıkmıştır.<sup>566</sup>

1971 Muhtırası'nın önemli bir sonucu da iki partinin kapatılmasıdır. 1960'lar sonunda Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği'ndeki anlaşmazlıklar yüzünden İstanbul ve İzmir'deki büyük iş çevrelerine karşı Anadolu'nun küçük ve orta büyüklükteki işyeri sahiplerini temsil eden kesimler ayrı bir siyasi parti çatısı altında toplanma gereği duymuşlardır. 26 Ocak 1970'te Milli Nizam Partisi (MNP) bu gelişmenin sonucu olarak kurulmuştur. Liderliğini, Odalar Birliği eski Genel Sekreteri ve İstanbul Teknik Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Necmettin Erbakan'ın yaptığı bu grup, Anadolu'da çok kısa sürede ve yaygın şekilde örgütlenebilmiştir. MNP, AP hükümetlerinin şehirlerde büyük sanayi ve ticaret, kırlarda tarım burjuvasını destekleyen siyasal tercihlerine bir tepki hareketi olarak belirlemektedir. Partinin Mason-Komünist ve Siyonistler dışında herkese açık olduğunu vurgulayan Erbakan MNP'nin milliyetçi ve mukaddesatçı Türkiye yaratma amacında olduğunu ifade etmiştir.<sup>567</sup> MNP'nin kuruluşu ile Türkiye'de dini muhalefet ilk defa kendi başına ortaya çıkmaktadır. DP ve AP'den farklı olarak MNP, dini muhalefeti kendi sosyo-ekonomik tabanına dayandırarak örgütlemeyi başarmıştır.<sup>568</sup> MNP bir yıldan biraz fazla yaşayabilmiş; 12 Mart 1971 askeri müdahalesinden hemen sonra faaliyetlerinde dini ön plana alarak laikliğe aykırı davrandığı gerekçesiyle kapatılmıştır.<sup>569</sup>

Milli Selamet Partisi (MSP) ise, MNP'nin Anayasa Mahkemesince kapatılmasından sonra onun yerine, 11 Ekim 1972'de farklı kişilerce fakat aynı çevrelerce kurulmuştur.<sup>570</sup> MSP Hareketi, Necmettin Erbakan'ın liderliğinde 12

---

<sup>566</sup> Kalaycıoğlu, **a.g.m.**, s.483.

<sup>567</sup> Ali Yaşar Sarıbay, **Türkiye'de Modernleşme, Din ve Parti Politikası: MSP Örnek Olayı**, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1985, s.98-99.

<sup>568</sup> Binnaz Toprak, "Dinci Sağ", **Geçiş Süresince Türkiye**, (der. Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak), İstanbul, Belge Yayınları, 1990, s.251.

<sup>569</sup> **Cumhuriyet**, 21.5.1971, s.1.

<sup>570</sup> **Cumhuriyet**, 12-13.8.1972, s.1.

Eylül'e kadar devam etmiş; 1974'te önce CHP ile 1975 ve 1977'de ise Milliyetçi Partiler Topluluğu ile koalisyon ortaklıkları içinde yer almıştır.

TİP ise Anayasa Mahkemesince "*devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği ilkesine karşıt davrandığı*" gerekçesiyle temelli kapatılmıştır. Ayrıca partinin zaten tutuklu bulunan önderi Behice Boran ve yönetim kadroları Ankara 3 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi'nce komünistlik propagandası ve bölücülük yaptıkları gerekçesiyle altı yıl ile on beş yıl arasında değişen hapis cezalarına çarptırılmışlardır. Davanın duruşmasına 19 Ağustos 1971'de başlanmış, hükümler 26 Nisan 1973'te kesinleşmiştir.<sup>571</sup>

## 2- Cumhurbaşkanlığı Seçimleri

12 Mart sonrası dönemde yaşanan en önemli gelişmelerden birisi de Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın görev süresinin bitmesi sonucu yapılan cumhurbaşkanlığı seçimidir. Bazı kesimlere göre seçim bir darboğazdır. Dönemin Başbakanı Ferit Melen Senatoda cumhurbaşkanlığı bütçesi görüşülürken, bu seçimi yapmanın Meclisin işi olduğunu, Büyük Meclisin Türkiye'nin içinde bulunduğu şartları da göz önünde bulundurarak en isabetli kararı vereceğine emin olduğunu ifade etmiştir.<sup>572</sup>

AP yönetimi ise, cumhurbaşkanlığı seçiminin Anayasa'nın öngördüğü şekilde yapılacağını açıklamıştır. Demirel, bu olay için aday gösterme kurumunun olmadığını, cumhurbaşkanını AP'nin değil TBMM'nin seçeceğini, hal böyle iken yapılan tartışmaların, içinde bulunulan krizin bir sonucu olmaktan başka bir şey ifade etmediğini açıklamıştır.<sup>573</sup> Bu açıklama, Demirel'in Çankaya sorununu 12 Mart'ın bir çeşit rövanşı olarak ele aldığını göstermiştir.

12 Muhtırası'nın etkilerinin sürdüğü bir dönemde yeniden Genelkurmay Başkanlığından, Kontenjan Senatörlüğü geçişini kullanarak cumhurbaşkanı seçilme yönteminin uygulanabileceği düşüncesi hemen hemen tüm partilerin endişesi olmuştur. Kuvvet Komutanlarının desteklediği Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler'in adaylığının kesinleşmesiyle seçim günü yaklaştıkça gerilim ve çekinceler artmıştır. Seçimde üç aday boy göstermiştir: AP'li Senato Başkanı

<sup>571</sup> *Milliyet*, 23.4.1973, s.1.

<sup>572</sup> *CSTD*, C:8, B:22, 31.1.1973, s.221.

<sup>573</sup> *Milliyet*, 24.2.1973, s.1.

emekli Orgeneral Tekin Arıburun, DP lideri Ferruh Bozbeyli ve emekli Orgeneral Kontenjan Senatörü Faruk Gürler.<sup>574</sup>

13 Mart 1973'te oylamalar başlamıştır. İlk dört turda yeter sayıyı kimse alamamıştır. 16 Mart'ta cumhurbaşkanlığı seçiminin beşinci ve altıncı tur oylamaları gerçekleştirilmiştir. Oylamadan az önce alınan karar gereği CHP bu oylamayı da boykot edince Faruk Gürler'in aldığı oy 149'a düşmüş, Tekin Arıburun ise 293'te kalmıştır. Bir sonraki turda Gürler 165, Arıburun 292 oy alınca Başkan Osman Avcı oylamaları 19 Mart Pazartesi gününe ertelemiştir.<sup>575</sup>

Yapılan oylamalardan bir sonuç çıkmayınca oylamaların ertelenmesi ile ilgili söylentiler kulislerde yayılmıştır. Bütün bunlar yaşanırken MBG üyesi Suphi Karaman cumhurbaşkanlığı seçimindeki tutum ve davranışlar ve bunların meydana getirdiği anayasal bunalıma dair Senatoda gündem dışı demeç vermiştir. Buna göre seçimde gizli oyun kaldırılmasını, oturumlarda yeter sayısının sağlanması gerektiğini, seçim dolayısıyla Meclislerin içinde ve dışında alınan her türlü önlemin kaldırılmasını, TBMM'nin birleşik toplantılarının aralıksız devamını sağlayarak, seçimin yapılması gerektiğini seslendirmiştir.<sup>576</sup>

Kamuoyunda Genelkurmay Başkanlığından istifa ederek cumhurbaşkanlığı kontenjanından senatörlüğe atanan Faruk Gürler'in seçilmesi beklentisi yaygındır. Ancak Meclis içindeki bütün bölünmüşlüğe rağmen partilerin bu konuda uzlaşma sağlamaları üzerine Gürler'in seçilmesi mümkün olmamış, ancak alternatif bir sivil aday konusunda da anlaşma sağlanamamıştır. Bu süreçte TBMM'ye seçimin ertelenmesi yönünde bir önerge sunulmuştur. Önerge, maddelerine geçilirken reddedilmiş ve daha sonra Senatoya gönderilmiştir. Senatoda Anayasa Komisyonunda kabul edilen önerge 25 Mart 1973'te Senatoya gelmiştir. AP ve CHP bütün senatörlerinin oylamaya katılmasını istemiştir.<sup>577</sup>

Ancak AP (90) ve CHP'nin (19) toplam oyları 109'dur. Önergenin geçmesi için gereken 122 sayısına ulaşmaya yetmemektedir. CHP içinde Ecevit'in Gürler karşıtı politikalarını reddeden yirmiye yakın parlamenterin varlığı, DP'nin (7)

---

<sup>574</sup> Ahmad, "Demokrasi Sürecinde...", s.382-383.

<sup>575</sup> Cumhuriyet, 14-17.3.1973, s.1.

<sup>576</sup> CSTD, C:10, B:46, 22.3.1973, s.349.

<sup>577</sup> Milliyet, 25.3.1973, s.1.

erteleme karşıtı açıklamalarıyla birlikte hesaba katıldığında bu önerenin gerekli çoğunluğu sağlayamayacağı görülmüştür.<sup>578</sup>

Senato görüşmelerinde kürsüye ilk çıkan CGP adına Hamdi Özer'dir. Özer Sunay'ın cumhurbaşkanlığının devamının demokratik rejimin yaşaması için vazgeçilmez bir şart gibi gösterilme çabalarından vazgeçilmesi gerektiğini, teklifin reddedilmesini ve partilerin bir araya gelerek anlaşma zeminini bulmasını istemiştir. Ancak AP ve CHP'nin ortaklaşa bir cumhurbaşkanı seçmesine de şiddetle karşı olduklarını ifade etmiştir.<sup>579</sup>

MBG adına konuşan Suphi Karaman ise uzatma kararının çıkmasıyla Anayasa'nın ihlal edileceğini bu nedenle önergeyi grup olarak reddettiklerini belirtmiştir.<sup>580</sup>

AP adına konuşan Orhan Kürümoğlu serbest irade kullanmak üzere grup olarak hiçbir karar almadıklarını, üyelerinin tam bir özgürlük içerisinde oylarını kullandıklarını söyleyerek Senatonun bu sorunu çözeceğine inandığını ifade etmiştir.<sup>581</sup>

CHP Grubu adına kürsüye gelen Salih Tanyeri de cumhurbaşkanlığı seçimini genel seçimlerin sonuna ertelemeyi ve milletten yeni güç almış olarak gelecek Meclise seçtirmek olanağını önermiş ve bu biçimde de meşruiyetin daha da pekişmiş olacağını vurgulamıştır.<sup>582</sup>

Tabii Senatör İsmet İnönü de bir konuşma yaparak öncelikle orduyu siyasetten kurtarmak ve orduyla siyasi kudret arasında anlaşmak gerektiğini vurgulamıştır. Orduyla siyasi kudretin birbirine güvenmez bir tutum almasının millet için en büyük felaket olduğunu, partilerin birbirlerini düşman olarak görmelerinin milleti, yaşadığı acı tecrübelerin daha fenalarına maruz bırakacağını söyleyen İnönü Sunay'a düşen en birinci görevin görevini bırakması olduğunu ifade etmiştir. İnönü:

*“Düşünüünüz, ne hale gelmişizdir ki: ‘Bu memleketin birinci meselesi kalkınma’ diyoruz, ‘Bu memleketin birinci meselesi sosyal davaların hallidir’ diyoruz. Günlerden aylardan beri cumhurbaşkanı hangi tertiple, nasıl olacak da, nasıl yapılacak da getirilecek,*

---

<sup>578</sup> **Cumhuriyet**, 24.3.1975, s.1.

<sup>579</sup> **CSTD**, C:10, B:48, 25.3.1973, s.402.

<sup>580</sup> **CSTD**, C:10, B:48, 25.3.1973, s.410.

<sup>581</sup> **CSTD**, C:10, B:48, 25.3.1973, s.415.

<sup>582</sup> **CSTD**, C:10, B:48, 25.3.1973, s.420.

*buna çare aramakla, çare düşünmekle meşgulüz. Bir memleketin bundan daha ziyade acınacak vaziyeti olmaz!*" sözleriyle de duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir.<sup>583</sup>

Senatoda yapılan oylamaya 159 üye katılmış, 104 kabul, 51 ret, 4 çekimser oy çıkmıştır. Böylelikle üçte ikilik çoğunluk sağlanamamış ve yasa önergesi düşmüştür.<sup>584</sup>

Sunay formülünün gerçekleşmemesi sonucunda CHP Genel Başkanı bir formül ortaya atmıştır: Üç büyük yargı kurulundan (Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay) birinin başkanı üzerinde anlaşılırsa, Cumhurbaşkanı Sunay'a kontenjan senatörü ataması için öneri yapılabileceğini söylemiştir.<sup>585</sup>

Bununla birlikte Gürler ve Arıburun'un adaylıktan çekilmeleriyle yeni isimler gündeme gelmiştir. Demirel-Ecevit görüşmesinde Demirel, cumhurbaşkanı adayı olarak Kontenjan Senatörü Fahri Korutürk, Ticaret Bakanı Naim Talu ve Milli Eğitim Bakanı Sabahattin Özbek'i önermiştir. Ecevit bunlardan Talu ile Özbek'i reddetmiştir ancak Korutürk'ün olabileceğini iletmiştir. Bütün bu gelişmelerin sonucunda ılımlı bir kontenjan senatörü olan emekli Amiral Fahri Korutürk'ün cumhurbaşkanı olması konusunda uzlaşmaya varılmıştır.<sup>586</sup> Nihayet 6 Nisan'da AP, CHP ve CGP'nin aday gösterdiği Korutürk 365 oyla cumhurbaşkanı seçilmiştir. 6 Nisan'da Korutürk'ün cumhurbaşkanı seçilmesi üzerine ertesi gün Başbakan Ferit Melen istifasını vermiş; Anayasal hakkını kullanan Cumhurbaşkanı, eski Merkez Bankası Başkanı, Maliye Bakanı Naim Talu'yu Başbakan olarak atamıştır.<sup>587</sup>

1960-1980 döneminin 4. cumhurbaşkanlığı seçimi olan bu seçim uzun bir süre belirsizlik yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle 27 Mayıs'tan sonra cumhurbaşkanlığı seçimlerine damgasını vuran durum, seçilecek kişinin asker mi yoksa sivil mi olacağıdır.<sup>588</sup>

1970 sonrası ikinci cumhurbaşkanlığı seçimi 1980'de yaşanmıştır. 6 Nisan 1980'de Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün görev süresi dolmuştur. Siyasal gündemde cumhurbaşkanı seçimine yönelik tartışmalar başlamıştır. AP, cumhurbaşkanının tek dereceli seçimle millet tarafından seçilmesini savunurken,

<sup>583</sup> CSTD, C:10, B:48, 25.3.1973, s.446-447.

<sup>584</sup> CSTD, C:10, B:48, 25.3.1973, s.455.

<sup>585</sup> Toker, "İsmet Paşa'nın Son Yılları...", s.322.

<sup>586</sup> Cumhuriyet, 2-4.4.1973, s.1.

<sup>587</sup> Cumhuriyet, 7.4.1973, s.1.

<sup>588</sup> Bilgiç, a.g.e., s.269.

muhalefet partileri bu görüşe karşı çıkmışlardır. Bunun yanında Cumhurbaşkanlığına Senato Başkanı İhsan Sabri Çağlayangil'in vekalet edecek olması da AP'nin bu tutumunda önemli paya sahip olmuştur.<sup>589</sup>

Nafile turlara devam edildiği süreçte, Cumhurbaşkanı'nın süresinin dolması üzerine Cumhuriyet Senatosu Başkanı İhsan Sabri Çağlayangil Cumhurbaşkanlığına vekalet etmeye başlamıştır. MBG Demirel'in işi uzatmak istediğini savunurken Kontenjan Senatörleri seçimlerin on beş gün içinde bitmesi gerektiğini söylemişlerdir.<sup>590</sup> Cumhurbaşkanı seçim süreci resmen 22 Şubat 1980'de başlamıştır. AP Saadettin Bilgiç'i cumhurbaşkanlığına aday olarak göstermiştir. Karşısındaki aday ise CHP'nin desteklediği Muhsin Batur'dur. Mecliste gerçekleşen turlarda CHP adayı Muhsin Batur ile Saadettin Bilgiç arasında çekişme söz konusu olmuştur. Daha sonra bu çekişme Batur ile Faik Türün arasında yaşanmıştır. Sonunda 99. turda Muhsin Batur senatörlükten ve adaylıktan çekilmiştir. Tek aday AP adayı Faik Türün'ün ise Meclis ve Senato birleşik toplantı yapılamadığından seçim şansı olmamıştır.<sup>591</sup>

Bu süreçte tartışılan konu AP'nin yeniden Cumhurbaşkanı'nı halkın seçmesini istemesi ve Anayasa değişikliği önerisini TBMM'ye sunması olmuştur. AP'nin bu tutumu sonucunda CHP'de hükümeti düşürme görüşü ağır basmaya başlamıştır.<sup>592</sup> Senato Başkanı Çağlayangil'in Ecevit ve Demirel ile yaptığı uzlaştırma görüşmeleri de sonuçsuz kalmıştır.<sup>593</sup> CHP Senato Grubu aday olarak Muhsin Batur'un gösterilmesi istemiştir. Ancak AP'ye karşı 12 Mart Muhtırası'nın altında imza olan Batur'un seçilmesi imkansızdır.<sup>594</sup> Boş turlar ve engellemeler sonucunda TBMM bu öncelikli görevini yaklaşık 5.5 ayda yerine getirememiştir. 12 Eylül müdahalesi ile cumhurbaşkanlığı sorunu sona ermiştir.

### **3- Artan Şiddet ve Terör Olayları Karşısında Senato**

#### **a- Muhtıra Sonrası Ara Dönem**

---

<sup>589</sup> **Milliyet**, 16.3.1980, s.1.

<sup>590</sup> **Milliyet**, 21.3.1980, s.1.

<sup>591</sup> **Cumhuriyet**, 7.6.1980, s.1.

<sup>592</sup> **Milliyet**, 11.6.1980, s.1.

<sup>593</sup> **Cumhuriyet**, 12.7.1980, s.1.

<sup>594</sup> Ertuğ, **a.g.e.**, s.221.

1960'tan itibaren Türk siyasal hayatını derinden etkileyen toplumsal hareketlilik, kentleşme ve sanayileşme sonucunda ilginç toplumsal ayrımlar, ilkel-geleneksel bağların ördüğü toplumun eski fay hatlarını, yeni sosyo-ekonomik ve ideolojik görüntüler içinde ortaya çıkmasını sağlamıştır. Solcu-sağcı, laik-islamcı, Alevi-Şii-Sünni, Kürt şovenisti-Türk şovenisti gibi ayrımlar son derece farklı ve karmaşık bileşimler yaparak Türk siyasal sisteminin üzerinde oturduğu toplumsal ve kültürel ayrımları oluşturmaya başlamışlardır.<sup>595</sup> Türkiye'de öğrenci dernekleri, sendikalar, çeşitli çıkar grupları ve mühendis odaları gibi birçok sivil kuruluş, 1970'lerde sağ ya da sol siyaset içinde aşırı siyasallaşmış ve bu süreç, ideolojik kutuplaşmayla sonuçlanmıştır. Böylece, bu çıkar gruplarının kendilerine özgü kimlikleri, devlet düzeyinde siyasal gücü ele geçirmeye çalışan totaliter politikalar tarafından tamamıyla yutulmuştur.

12 Mart Muhtırası yapıldıktan sonra sosyalist örgütlerin kapatılması, üyelerinin tutuklanması, daha yeni yeni kurulmuş olan silahlı Marksist-sosyalist örgütlerin eylemler gerçekleştirmesine sebep olmuştur. THKP-C üyeleri İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Efraim Elrom'u kaçırp öldürmeleri, bu eylemlerin en önemlisidir.<sup>596</sup> Bu eylemden sonra, sosyalistlere karşı baskı çok ağırlaşmıştır. Aralarında birçok seçkin aydınının (yazarlar, gazeteciler, profesörler), TİP'in bütün önde gelen üyelerinin ve birçok ünlü sendikacının bulunduğu 5000 civarında kişi tutuklanıp hapsedilmiştir.<sup>597</sup>

12 Mart Muhtırası'nın önemli nedenlerinden biri olarak görülen kamu düzeninin bozulması olgusu, kamu güvenliğinin sağlanabilmesi yönünden sıkıyönetimin ilanını gerekli kılmıştır. Nitekim Erim Hükümeti'nin kurulmasının ardından 11 ilde (İstanbul, Kocaeli, Sakarya, İzmir, Zonguldak, Eskişehir, Ankara, Adana, Hatay, Diyarbakır, Siirt) sıkıyönetim ilan edilmiştir. Bir ay için ilan edilen sıkıyönetim, çıkan bazı olaylar ve yakalanan bazı silahlı kişiler nedeniyle iki ay daha uzatılmıştır.<sup>598</sup> Sıkıyönetim daha sonra 11 ilde ikişer aylık sürelerle 26 Ocak 1973 tarihine kadar uzatılmıştır. 26 Ocak 1973'te Sakarya ve Zonguldak'ta sıkıyönetim kaldırılırken, diğer illerde yine uzatılmıştır. 27 Mart 1973'te İzmir ve Eskişehir'de, 27 Mayıs 1973'te Adana, Hatay ve Kocaeli'de, 27 Temmuz 1973'te Siirt'te, 27

---

<sup>595</sup> Kalaycıoğlu, **a.g.m.**, s.483.

<sup>596</sup> **Cumhuriyet**, 24.5.1971, s.1.

<sup>597</sup> Çavdar, **a.g.e.**, s.206-207.

<sup>598</sup> **Cumhuriyet**, 26.5.1971, s.1.



Ağustos 1973'te Diyarbakır'da, 27 Eylül 1973'te de İstanbul ve Ankara'da sıkıyönetim kaldırılmıştı.<sup>599</sup>

Sıkıyönetimin gerekçesi “Ülkede uzun süreden beri gözlemlenen çıkarıcı çevrelerin tutumu anarşik nitelikteki eylem ve davranışların sadece kamu düzeni ve güvenliğini bozucu maksatlarla devletin temel nizamına, yurt bütünlüğüne, vatan ve laik cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma mahiyetini aldığını gösterir kesin belirtilerin ortaya çıkması” olarak açıklanmıştır. Sıkıyönetim kararı Mecliste ve Senatoda büyük bir çoğunlukla onaylanmıştır.<sup>600</sup>

Sıkıyönetimle birlikte atılan önemli bir adım da Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) bazı maddelerinin değiştirilmesidir. Cumhuriyet Senatosu Anayasa ve Adalet Komisyonu Raporu'nda TCK'da bazı suçlar hakkında yürürlükte bulunan cezaların yetersizliğinden cesaret alarak, bazı kişi ve grupların fabrika, imalathane gibi işyerlerinin işgali, üniversite ve yüksekokullar gibi öğretim ve eğitim kurumlarının, kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinin engellenmesi, bankaların basılarak soyulması, adam kaçırılması gibi eylemler yaptığı belirtilmiştir. Çıkacak yasa ile bütün bunların yapılmasının engellenmesinin ve zamanın ihtiyaçlarına uygun hale getirilmesinin hedeflendiği belirtilmiştir. Bu değişiklik teklifi Senato Komisyonundan oybirliğiyle geçmiştir.<sup>601</sup>

1971'in sonunda bir sıkıyönetim savcısı, hazırladığı iddianamede "ima yoluyla" CHP'yi suçlamıştır. CHP 25 Kasım 1971'de Meclis kürsüsünden bunu hükümete şikayet etmiş ve Başbakan Nihat Erim ise yasal açıdan savcılarının bu tür davranışlarına hükümetin karışmayacağını bildirmiş, bunun yanında Meclis kürsüsünden yapılan eleştirilerden, ilgili olanların lazım geldiği şekilde faydalanacağını belirterek, gelen sert tepkiyi yumuşatma yoluna gitmiştir. Bunun üzerine belli bir süre bu konu kapanmıştır.<sup>602</sup>

1972'nin mart ayı başında altı sıkıyönetim savcısının Dev-Genç davasında ortaklaşa hazırladıkları bir iddianame mahkemede okunarak kamuoyuna açıklanmıştır. İddianamede Atatürk'ten sonraki CHP iktidarı ağır bir dille eleştirilmiş

---

<sup>599</sup> Üskül, a.g.e., s.196.

<sup>600</sup> Milliyet, 27.4.1971, s.1.

<sup>601</sup> Türk Ceza Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Ve Bazı Maddelerine Fıkralar İlave Edilmesi Hakkında Kanun Tasarısının Millet Meclisince Kabul Olunan Metni Ve Cumhuriyet Senatosu Anayasa Ve Adalet Komisyonu Raporu, CSTD, C:67, B:117, 21.9.1971, s.1-15.

<sup>602</sup> Toker, “İsmet Paşa'nın Son Yılları...”, s.282-283.

ve olaylarda sorumluluk sahibi oldukları iddia edilmiştir. Bu durum kendi içinde kavgalara dalmış olan CHP'yi kendine getirmiştir. Genel Başkan İnönü'nün başkanlığında MYK ile Senato ve Meclis Grupları Yönetim Kurulları bir toplantı yaparak sert bir bildiri yayımlamıştır. Bildiride "25 Kasım 1971 uyarısı" hatırlatıldıktan sonra şöyle denilmiştir:

*“Bugünlerde bir değil, altı sıkıyönetim savcısının ortaklaşa yazdıkları ikinci bir iddianame mahkemede okunarak kamuoyuna açıklanmıştır. Bu iddianamede, CHP ve onun Genel Başkanı açıktan ve 1938'den beri bütün siyasi olaylar ve hareketler içinde itham edilmektedir. Demek ki, ilk şikayetimizde söylediğimiz sözlerden lazım geldiği şekilde faydalanılacağı ümidi sonuç vermemiştir. Aksine, bir savcı yerine altı savcı, ima yerine sarih bir suretle 2. Dünya Harbi politikasını, demokratik rejim kurma çabalarını, Köy Enstitülerini ve 1938'den sonra işbaşına gelen başbakanların hepsini cumhurbaşkanlarıyla beraber millet önünde her anarşinin suçlusunu olarak itham ve teşhir etmektedirler.”* CHP bu konuda muhatabının hükümet olduğunu söylemiş ve hem cevabı, hem önlemi ondan beklemiştir.<sup>603</sup>

Bu dönemin en önemli gelişmelerinden birisi de Deniz Gezmiş, Yusuf İnan ve Yusuf Aslan'ın yargılanmaları olayıdır. THKO örgütü ile ilgili davaya 16 Temmuz 1971'de başlanmış, karar 9 Ekim 1971'de belli olmuştur. İdam kararları 10 Mart 1972'de TBMM'de 53 ret ve 6 çekimsere karşı 238 oyla onaylanmıştır.<sup>604</sup> Meclisteki görüşmelerden sonra bu konu Senato gündemine gelmiştir. Senato Araştırma Komisyonu:

*“Deniz Gezmiş ile Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'ın; Türkiye Cumhuriyeti Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun tamamını veya bir kısmını tağyir, tebdil veya ilgaya ve bu yasa ile teşekkül etmiş olan TBMM'ni ıskata veya vazifesini yapmaktan men'e cebren teşebbüs etmek suçlarını işlemiş buldukları anlaşılması olduğunu”,* bu nedenle idam cezasına çarptırılmaları gerektiği yönündeki raporunu Senatoya sevk etmiştir. Bu rapora üç kişi muhalefet şerhi koymuştur. Bunlardan Mucip Ataklı demokratlık rejimi sağlam temellere oturtmak için gereken sosyal barışın şartlarından birinin de insafli ve merhametli olmak olduğunu ifade ederek infazların iptalini istemiştir. CHP'li Zihni Betil işlenen suçların savunmayacaklarını ancak yaşları, sosyal durumları ve suç işledikleri zamanlardaki ortam bakımından, suçluların haklarındaki ölüm cezasının yerine getirilmemesini istemiştir. Turgut Cebe ise

<sup>603</sup> **Milliyet**, 5.3.1972, s.1.

<sup>604</sup> **Milliyet**, 11.3.1972, s.1.

sadece bu olay için değil genel olarak idama karşı olduğunu ifade ederek muhalefet şerhi koymuştur.<sup>605</sup>

Senatoda bu konu 12 saat boyunca görüşülmüştür. MBG adına konuşan Muzaffer Yurdakuler ve Ekrem Acuner idamların iptalini istemişlerdir. MGP adına konuşan İbrahim Ethem Karakapıcı yasama meclislerinin yüksek mahkemelerin üstünde ve daha yüksek bir mahkeme görevi yapamayacağını bu noktada mahkeme kararlarına saygı duyulmasını istemiştir.<sup>606</sup> AP Grubu adına Mustafa Tıgılı da konuşmasında son dakikaya kadar hakim karşısında, “*Benim mesleğim Leninist ve komünist savaşıdır*” diyen insanın gençlik ruhu taşımadığı, gençliğin itibarının kurtulması için idamların yapılması gerektiğini vurgulamıştır.<sup>607</sup>

Kontenjan Senatörü Tayfur Sökmen Atatürk Türkiye’sinin, Lenin veya Mao ülkelerinin bir uydusu olmayacağını, “*kızını dövmeyen dizini döver*” atasözünün daima bir hakikatin ifadesi olduğunu belirterek idamlara onay verdiğini belirtmiştir. CHP’li Sırrı Atalay ise bu gençlerin idamı için niye bu kadar acele edildiğini anlayamadığını ifade etmiştir. AP Grubu adına Fethi Tevetoğlu ise görüşülen davanın demokratik cumhuriyet rejimini temelinden bombalayıp yıkmak ve yerine bir komünist düzen getirmek isteyenlerin çabalarına son vermek, milleti ve memleketi komünizm belasından tamamen kurtarmak ve korumak davası olduğunu vurgulamış olaya bu gözle bakılması gerektiğini belirtmiştir.<sup>608</sup> Eski TİP’li bağımsız Senatör Fatma Hikmet İşmen ise politik düşünce ve görüşler ne olursa olsun, bu meselelerde yanılmalara, uzayıp giden yaralar açmaya ve sürdürmeye hiçbir üyenin fırsat vermek istemediğine inandığını, bu nedenle idamları oybirliğiyle engellemek gerektiğini vurgulamıştır.<sup>609</sup> Yapılan görüşmeler sonucunda oylamaya geçilmiş idam cezalarının uygulanması 36 ret oyuna karşılık 105 evet oyuyla kabul edilmiştir.

23 Mart 1972’de kararın Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmasının ardından CHP, Anayasa Mahkemesine başvurmuş, yasanın usulden bozulması talebinde bulunmuştur. 6 Nisan 1972’de Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan’ın idamlarını öngören yasaya CHP’nin itirazı kabul edilmiş, Anayasa

---

<sup>605</sup> Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan Ve Hüseyin İnan’ın Ölüm Cezalarının Yerine Getirilmesine Dair Kanun Teklifinin Millet Meclisince Kabul Olunan Metni Ve Cumhuriyet Senatosu Anayasa Ve Adalet Komisyonu Raporu, **CSTD**, C:4, B:42, 16.3.1972, s.3.

<sup>606</sup> **CSTD**, C:4, B:42, 16.3.1972, s.65-70.

<sup>607</sup> **CSTD**, C:4, B:42, 16.3.1972, s.72-73

<sup>608</sup> **CSTD**, C:4, B:42, 16.3.1972, s.113-118.

<sup>609</sup> **CSTD**, C:4, B:42, 16.3.1972, s.127-128.

Mahkemesi 3 idamla ilgili yasayı iptal etmiştir.<sup>610</sup> Mahkemeye göre yasa Meclisten, Anayasa'nın 85. maddesine aykırı biçimde çıkarılmıştır. 24 Nisan 1972'de toplanan Meclis, 2 çekimser, 48 ret oyuna karşı 273 oyla idamları "tekrar" kabul etmiştir.<sup>611</sup>

Konu ikinci kez Senatoya gelmiş, Komisyon Raporu'nda:

*“Ülkemizin içinde bulunduğu ortam ve koşulları gözetken ve değerlendiren komisyonumuz, devletin bütünlüğü, ülkenin bütünlüğü, milletin bütünlüğü ve kamu düzeni ile kamu güvenine müteveccih eylemler hakkında bağımsız yargı organı tarafından verilip de henüz sonuçlanmamış olması uzun süredir kamuoyunu meşgul eden ve çeşitli tartışmalara konu kılınan ve hatta gecikmesi belli çevreler tarafından istismar edilmek yoluna gidilen işbu hükmün kesinlik kazanmasının gecikmesinde hiçbir şekilde yarar görülemeyeceği ve konunun kesinlikle kazanmasında ülkemizin içinde bulunduğu ortam ve koşullar ve nihayet cezaların infazına ilişkin görüşler yönünden zorunluluk bulunduğu mütalaası ile tasarının Genel Kurulda öncelik hususunda istemde bulunulmasını da karar altına almıştır”*<sup>612</sup> denilerek konunun ivedilikle karara bağlanması gerektiği vurgulanmıştır.

Senatodaki görüşmelerde sergilenen tutum, bir önceki görüşmede olduğu gibidir. Yapılan oylamada 34 ret oyuna karşın 111 kabulle Senatodan geçmiştir.<sup>613</sup> Senatonun da kararı onaylamasıyla 6 Mayıs 1972'de Gezmiş, İnan ve Aslan hakkında idam kararları Ankara Cebeci Sivil Kapalı Cezaevi'nde yerine getirilmiştir.<sup>614</sup>

Bu süreç yaşanırken şiddetin önlenmesinde kararlı olan 6 Mart 1972'de Nihat Erim yeni önerilerle ortaya çıkmıştır. Anarşinin bir daha hiç görülmemesi ve devlet güvenliğinin tümüyle sağlanması gerekçesiyle liderlere bir mektup yazan Başbakan Erim, somut olarak DGM'nin kurulmasını talep etmiş, Sıkıyönetim Yasası'nın daha ileri yetkilerle donatılmasını, hükümetin gerektiğinde üniversitelere el koyabilmesini önermiş, Meclis çalışmalarının hızlanarak reformların çıkarılmasını istemiştir.<sup>615</sup>

Bu süreçte dönemin iki önemli "silahlı mücadele" örgütünden biri olan THKO, bir dizi önderinin 1971 yılının birinci yarısında yakalanması ve birkaçının da

<sup>610</sup> Anayasa Mahkemesi Kararları, **Resmi Gazete**, 24.7.1972, No:14255.

<sup>611</sup> **Milliyet**, 25.4.1971, s.1.

<sup>612</sup> Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'ın Ölüm Cezalarının Yerine Getirilmesine Dair Kanun Tasarısının, Millet Meclisince Kabul Olunan Metni Ve Cumhuriyet Senatosu Anayasa Ve Adalet Komisyonu Raporu, **CSTD**, C:4, B:54, 2.5.1972, s.3.

<sup>613</sup> **CSTD**, C:4, B:54, 2.5.1972, s.394.

<sup>614</sup> **Milliyet**, 7.5.1972, s.1.

<sup>615</sup> Gevgilili, **a.g.e.**, s.554.

öldürülmesinin ardından fiilen ortadan kalkmıştır. Mahir Çayan önderliğindeki THKP-C ise 1972 Nisanı'nda İngiliz teknisyenlerinin kaçırılma eylemi ve "Kızıldere" olayları ile fiilen ortadan kalkmıştır.<sup>616</sup> Çeşitli tepkilerle karşılaşan MHP'nin komando kampları da, 1971 Muhtırası'ndan sonra kapanmıştır.<sup>617</sup>

1973 yılına gelindiğinde olaylar geçmiş döneme nispeten biraz daha azalmıştır. 1973 yılı bütçe görüşmelerinde MGP adına konuşan Abdülkerim Saraçoğlu buna dikkat çekmiş ancak bu tehlikeler tamamıyla sona ermediğini, şiddet olaylarına karşı yarım değil, kesin bir çözüm kazanılmadığı takdirde, yıkıcı ve bölücü faaliyetlerin ilerde de ülkenin başına daha büyük dertler açabileceği uyarısını yapmıştır.<sup>618</sup> AP'li Hamdi Özer teröristlerin taktığının, mevcut düzeni yıkacak her hareketi desteklemek ve onun sonucunu daha korkunç hareketler için bahane, basamak ve tahrik aracı olarak kullanmak olduğunu ve 12 Mart'ta ordunun buna son vermek için müdahalede bulunduğunu belirtmiştir.<sup>619</sup> CHP'li Hüseyin Öztürk de şiddetin bitmediğini belirterek bunda Cevdet Sunay'ın Cumhurbaşkanı olarak, ülkenin geçirdiği sıkıntılı günlerde kendisinden bekleneni yapmadığını belirtmiştir. Bunun yanında bir taraftan iktidarsız ve beceriksiz bir iktidarın adaletsiz davranışlarının; öte yandan da etkisiz kalan devlet başkanının durumu karşısında aşırı sağ ve sol militanların anarşik olayların yaratılıp çoğaltılmasına neden olduklarını belirterek, iki ay sonra yapılacak cumhurbaşkanlığı seçimlerinin terörün bitmesi için bir önkoşul olduğunu ima etmiştir.<sup>620</sup>

Bu görüşlerin yanında dönemin Başbakanı Ferit Melen ise 12 Mart Muhtırası'yla Türk Silahlı Kuvvetlerinin Türkiye'de Anayasa ve hürriyet rejiminin başlıca teminatı olduğunun görüldüğünü söylemiştir. 12 Mart'ın hedeflerinden birisinin de, demokratik rejimin uzun vadeli geleceğini güvence altına almak olduğunu ve özgürlükleri ortadan kaldırmak için değil, tam tersine özgürlükleri baskıdan kurtarmak için yapıldığını savunmuştur. Bu çerçevede özellikle işkence iddialarının yurtdışında sıkıyönetime gölge düşürmek için, suçluları mağdur durumda göstermek için, dünya kamuoyunu Türkiye aleyhine çevirmek için işlendiğini ve bunların araştırılarak asılsız olduğunun görüldüğünü belirtmiştir. Melen ayrıca sıkıyönetimin kısa zamanda kalkabilmesi ve terörün bitmesi için DGM'nin

<sup>616</sup>Ergun Aydınoglu, *Türk Solu (1960-1980)*, İstanbul, Versus Yayınları, 2008, s.284-285.

<sup>617</sup>Bora-Can, *a.g.e.*, s.57.

<sup>618</sup>CSTD, C:8, B:22, 31.1.1973, s.169.

<sup>619</sup>CSTD, C:8, B:22, 31.1.1973, s.171.

<sup>620</sup>CSTD, C:8, B:22, 31.1.1973, s.172.

kurulmasının zorunlu olduğuna vurgu yapmıştır. Türkiye'de herhangi bir surette basın özgürlüğünün kısıtlanmadığını söylemiş, komünist propagandasının basında yapılamamasının basın özgürlüğüne aykırı olmadığına işaret etmiştir.<sup>621</sup>

### **b- Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin Kurulması Üzerine Yapılan Tartışmalar**

12 Mart sonrası en büyük değişikliklerden birisi Devlet Güvenlik Mahkemelerinin (DGM) kurulmasıdır. Anayasa 15 Mart 1973 tarihinde kesinleşen 1699 Sayılı Yasa ile değiştirilmiştir ve yeniden geçici maddeler eklenmiştir. Buna göre Anayasa'nın 136. Maddesi'ne ek olarak:

*“Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğü, hür demokratik düzen ve nitelikleri Anayasada belirtilen Cumhuriyet aleyhine işlenen ve doğrudan doğruya devlet güvenliğini ilgilendiren suçlara bakmakla görevli Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulur. Ancak, sıkıyönetim ve savaş haline ilişkin hükümler saklıdır. Devlet Güvenlik Mahkemesinde bir başkan, dört asıl ve iki yedek üye ile bir savcı ve yeteri kadar savcı yardımcısı bulunur... Devlet Güvenlik Mahkemesi başkanlığı, üyeliği, yedek üyeliği, savcılığı ve savcı yardımcılığı atamalarında Bakanlar Kurulunca her boş yer için bir misli aday gösterilir. Bu adaylar arasından Devlet Güvenlik Mahkemesi hakimlerinin atanması Yüksek Hakimler Kurulunca, savcı ve yardımcılarının atanmaları Yüksek Savcılar Kurulunca, askeri hakimlerden üye, yedek üye ve savcı yardımcılarının atanmaları ise özel yasaların da gösterdiği usule göre yapılır... Devlet Güvenlik Mahkemeleri kararlarının temyiz mercii Yargıtayda yalnız bu mahkemelerin kararlarına bakmak üzere kurulacak daire veya daireler; Genel Kurul ise, Yargıtay Ceza Daireleri Genel Kuruludur”* fıkraları eklenmiştir.<sup>622</sup>

Yeni hükümlerle DGM'nin bağlı buldukları esaslar açıklanmıştır. Bu esaslara uygun olarak DGM'nin teşkilatı, işleyişi, görev ve yetkileri ile yargılama usullerinin düzenlenmesi yasaya bırakılmıştır.<sup>623</sup>

1973 yılında bir taraftan cumhurbaşkanlığı seçimi ile ilgili tartışmalar sürerken, bir yandan 12 Mart sonrası devam eden Anayasa değişikliklerine bir yenisi daha eklenmiştir. Ancak özellikle DGM üyelerinin seçimine Bakanlar Kurulunun dahil edilmesi Senatoda en çok konuşulan konu olmuştur.

<sup>621</sup> CSTD, C:8, B:22, 31.1.1973, s.215-221.

<sup>622</sup> CSTD, C:10, B: 39, 1.3.1973, s.112.

<sup>623</sup> Tikveş, **a.g.m.**, s.53-54.

1 Mart 1973 tarihli oturumda gündem DGM'lerin kurulmasıdır. CHP adına söz alan Zihni Betil DGM'lerin kurulmasına ilke olarak karşı olmadıklarını, ancak DGM üyelerinin Yüksek Hakimler Kurulu tarafından atanmayıp, Bakanlar Kurulunca her boş yer için gösterilecek iki aday arasından atanmasını kuvvetler ayrılığı ve mahkemelerin bağımsızlığı ilkesine aykırı gördüklerini ifade etmiştir. Üyelerin hükümet tarafından aday gösterilmiş olmalarından dolayı, hükümetin şu veya bu ölçüde etkisi altında kalacakları, muamele ve kararlarında adil olamayacakları endişesi doğabileceğini, bunun da adalet ve mahkemelere güven duygusunu sarsacağını belirtmiştir.<sup>624</sup>

MBG adına konuşan Muzaffer Yurdakuler de Betil'in sözlerine destek vererek 136. maddenin eski haliyle kalması fikrinde olduklarını belirtmiştir, gerekçesi ise aynıdır. Anayasanın kuvvetler ayrılığı ilkesine aykırılık.<sup>625</sup>

AP adına söz alan Nahit Altan Anayasa'nın 132. maddesinde "*Hakimler, görevlerinde bağımsızdırlar; anayasaya, yasaya, hukuka ve vicdani kanaatlerine göre hüküm verirler*" ifadesinin olduğunu bu çerçevede önemli olanın kimin atadığı değil kimler arasından atandığı olduğunu söylemiştir. Zaten aday gösterilenlerin Yüksek Hakimler Kurulunca birinci sınıf bir hakim olduğu onaylanan kitle içinden belirlendiğini, Meclislerin Yargıtay, Anayasa Mahkemesi gibi kurumlar için seçim yaptığını ve DGM'lerin kurulmasının bir zorunluluk olduğunu vurgulayarak eleştirilerin geldiği "*anayasanın kuvvetler ayrılığı ilkesine aykırılık*" durumunun söz konusu olmadığını belirtmiştir.<sup>626</sup>

Anayasa'nın 136. maddesinin değişiklik teklifi 6 Mart'ta yapılan oylamada 37 ret oyuna karşılık 126 oyla kabul edilmiştir. MBG Grubu CHP'li üyeler ve kontenjan senatörlerinin bir bölümü ret oyu, İsmet İnönü ise kabul oyu kullanmıştır.<sup>627</sup>

Cumhuriyet Senatosu Anayasa ve Adalet Komisyonu Raporu'nda bu sürekli, uzman mahkemelerin kurulmasını gerektiren nedenlerin başında devletin varlığının tehlikede olduğu vurgusu yapılmıştır:

---

<sup>624</sup> CSTD, C:10, B: 39, 1.3.1973, s.113-114.

<sup>625</sup> CSTD, C:10, B: 39, 1.3.1973, s.118.

<sup>626</sup> CSTD, C:10, B: 39, 1.3.1973, s.119-122.

<sup>627</sup> Milliyet, 7.1.1973, s.1.

*“Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğüne, hür ve demokratik düzeni ile nitelikleri Anayasa’da belirtilen Cumhuriyet aleyhine girilen ve doğrudan doğruya Devletin varlığı ile ilgili eylemlerin, bu konuda “mütehasıs” ve “sürekli” bir mahkemede değerlendirilmesi ve faillerinin yargılanması olumlu sonuçlar doğuracaktır.”*<sup>628</sup>

Bütün bu görüşmelerin sonrasında Haziran 1973'te DGM Yasası çıkarılmıştır. DGM ile ilgili olarak AP Başkanı Demirel:

*"Son yıllarda memleketimizde suç ve suçluluk kavramlarının ortaya çıktığını ve dolayısıyla suçların takip ve muhakemelerinde yeni usuller aranması ve bulunmasının zorunlu hale geldiğini işaret belirtip doğrudan doğruya devlet güvenliğini ilgilendiren suçların kovuşturma ve yargılanmasında gerek ceza müessiriyetini arttırmak için, süratli yargulamak için ve gerek hususiyet arz eden bu suçların ihtisaslaşmış mahkemelerde görülmesini mümkün kılmak için bu mahkemelerin gerekli bulunduğu açıktır"* şeklinde açıklamada bulunarak devletin devamlılığı için bu mahkemelerin zorunlu olduğunu savunmuştur.<sup>629</sup>

Bu değişiklik, Kontenjan Senatörü Özer Derbil ve 32 senatör tarafından iptal edilmesi için Anayasa Mahkemesine taşınmıştır. Gerekçe olarak Anayasa'ya aykırılık ve olağanüstü yetkilerle donatılacağı öngörülen DGM'nin başkan ve üyelerinin yürütme organı tarafından, yani devletin değişken olması gereken bir kuruluşu tarafından atanmasının, yürütme organının özellikle siyasi girişimleri atayacağı yargıçlarla önleyip, istediği kanala sokabilmesine olanak hazırlamak gibi bir tehlikeyi taşıması gösterilmektedir. 15 Nisan 1975'te Anayasa Mahkemesinde yapılan görüşmelerde Anayasa'ya aykırılık tespit edilememiş ve yasa iptal edilmemiştir.<sup>630</sup>

Ancak daha sonra Diyarbakır Devlet Güvenlik Mahkemesinin açtığı dava üzerine DGM Yasası'nın 1. ve 6. maddeleri üzerinde Cumhuriyet Senatosunda görüşme açılmaksızın oylamaya gidilmesinin İçtüzüğe ve aynı zamanda Anayasa'ya aykırı olduğuna ve sözü geçen kuralın bu nedenle biçim yönünden iptaline, 6 Mayıs 1975'te Anayasa Mahkemesince karar verilmiş ve yeni bir yasa çıkarılması için

---

<sup>628</sup> Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş Ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun Tasarısının Millet Meclisince Kabul Olunan Metni Ve Cumhuriyet Senatosu Millî Savunma Ve Anayasa Ve Adalet Komisyonları Raporları, **CSTD**, C: 12, B:77, 25.6.1973, s.1-3.

<sup>629</sup> **Cumhuriyet**,27.9.1973, s.1

<sup>630</sup> Anayasa Mahkemesi Kararı, **Resmi Gazete**, 26.2.1976, No:15511.



Meclise bir yıllık süre tanınmıştır.<sup>631</sup> Bu süre içinde, CHP'nin engellemesiyle yeni yasa çıkarılamayınca, 10 Ekim 1976'da konu bir süreliğine kapanmıştır.<sup>632</sup>

II. CHP Azınlık Hükümeti kurduğunda artan şiddet olayları sonucunda konu yeniden gündeme gelmiştir. Hükümet programına yöneltilen eleştirilerden biri de DGM'lerle ilgili olmuştur. AP'li Mustafa Deliveli hükümet programı görüşmelerinde DGM'yi Anayasal düzenin, Cumhuriyet'in, ülke ve millet bütünlüğünün korunmasında en önemli kurum olarak tanımlamış ve programda olmamasını eleştirmiştir.<sup>633</sup> Buna karşılık Bülent Ecevit, hükümet olarak gerçekçi önlemler üzerinde durduklarını, 1975'in sonlarına kadar Türkiye'de DGM'lerin çalıştığını ancak o dönemde Türkiye'de anarşinin, şiddet eylemlerinin, saldırıların en az son yıllardaki kadar kol gezdiğine değinmiş, Anayasa Mahkemesinin DGM Yasası'nı iptalinden sonra AP'nin elinde olanak varken DGM'leri açmayıp kendilerine yüklenmelerini anlamsız bulduğunu belirtmiştir.<sup>634</sup>

Ecevit'in istifasıyla birlikte kurulan VI. Demirel Hükümeti programına DGM'lerin kurulması maddesi eklenmiştir. Demirel Senatoda hükümet programı görüşülürken DGM'lerin kurulmasının devletin “demokratik otoritesinin” sağlanması için bir zorunluluk olduğundan söz etmiştir:

*“DGM Anayasa'nın bir maddesinden geliyor, bu madde 136. maddedir. 136. maddede aynen şöyle der : 'Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğü, hür demokratik düzen ve nitelikleri Anayasada belirtilen Cumhuriyet aleyhine işlenen ve doğrudan doğruya devlet güvenliğini ilgilendiren suçlama bakmakla görevli DGM kurulur.' Türkiye'de bu çeşit suçlar mı yok? Bu çeşit suçlar yoksa neden şikayet ediyoruz. Bu çeşit suçlar diz boyu. DGM'yi kurmadığınız takdirde, Sıkıyönetim Mahkemelerini kurmak mecburiyetinde kaldınız. DGM'nin aslında Danıştaydan, Yargıtaydan, hatta bu Meclislerden, Hükümetten hiç farkı yoktur. Niye? Anayasa demiş ki, Danıştay kurulur. Anayasa demiş ki, Hükümet kurulur. Anayasa demiş ki, Meclisler kurulur. Bunun şartı şurtu yok ve bu arzuya tabi değil ve bir kademe daha ileri gidiyorum ve diyorum ki, bu Anayasayı biz üstün yasa saymazsak Türkiye'nin içinden çıkamayız. Bana göre devlete demokratik otorite kazandırma bu Meclisten başlar.”*<sup>635</sup>

<sup>631</sup> Anayasa Mahkemesi Kararı, **Resmi Gazete**, 11.10.1975, No:15380.

<sup>632</sup> **Milliyet**, 11.10.1976.

<sup>633</sup> **CSTD**, C:34, B: 17, 14.1.1978, s.647.

<sup>634</sup> **CSTD**, C:34, B: 17, 14.1.1978, s.690.

<sup>635</sup> **CSTD**, C:44, B: 8, 23.11.1979, s.198.

Demirel'e MBG adına Suphi Karaman destek vermiştir. Bu MGB'nin AP'ye verdiği ender desteklerden birdir. MBG olarak ismi ister DGM olsun, ister ihtisas mahkemeleri olsun ya da başka bir ad taşıyın, doğrudan doğruya devlet güvenliğini ilgilendiren suçlara bakmakla görevli ayrı mahkemelerin kurulmasından yana olduklarını ancak bu mahkemelere yapılacak atamalar için Bakanlar Kurulunun aday göstermesine karşı olduklarını ifade etmiştir.<sup>636</sup>

CHP adına konuşan Orhan Vural partisinin DGM karşıtı tutumunu sürdürerek DGM'ler kurulduğunda gelecek her tasarruğun, Anayasa Mahkemesinin kararının gerekçesi karşısında Anayasa'ya aykırı görülerek iptal edileceğini öne sürmüştür.<sup>637</sup>

En sonunda 15 Temmuz 1980'de MGK toplantısından DGM'lerin bir an önce kurulması kararı çıkmıştır.<sup>638</sup> Bu kararı izleyen bir haftalık süreçte Eski Başbakan Nihat Erim ve DİSK başkanı Kemal Türker suikasta kurban gitmişlerdir. Bunun üzerine Başbakan Demirel parti liderlerine çağrıda bulunmuş ve özel gündemli bir toplantı yapılmıştır.<sup>639</sup> Daha sonra bir araya gelen Ecevit ile Demirel yine DGM konusunu konuşmuşlar ancak CHP'nin anayasada yargı organlarının dengesinin bozulacağı endişesi bu değişikliğin tıkanmasına yol açmıştır. CHP buna karşılık DGM ile ilgili Uzmanlık veya İhtisas Mahkemelerinin kurulması önerisini AP'ye sunmuştur. Ancak Demirel'in önce Anayasa değişikliğini istemesi bu öneriyi tıkamıştır.<sup>640</sup> Bundan sonra gerçekleşecek 12 Eylül askeri müdahalesi ile bu süreç bitmiş, 9 Eylül 1982'de DGM'lerin yeniden kurulmasına karar verilmiştir.

Sonuç olarak Senato'da DGM'lerin kurulmasına karşı CHP'nin sert bir muhalefet yürüttüğü görülmektedir. AP ise bu kurumun kurulması noktasında ısrarlı bir tutum sergilemiştir. MBG genel olarak CHP'nin yanında yer alsada da bu konuda AP'yi desteklemiştir. Bu asker kökenli bu grubun şiddetin önlenmesi için gerektiğinde sert önlemler alınmasını istediğinin bir göstergesidir.

### **c-1973-1976 Arası Dönem**

<sup>636</sup> CSTD, C:44, B: 8, 23.11.1979, s.128.

<sup>637</sup> CSTD, C:44, B: 8, 23.11.1979, s.143.

<sup>638</sup> Cumhuriyet, 16.7.1980, s.1.

<sup>639</sup> Cumhuriyet, 22.7.1980, s.1.

<sup>640</sup> Cumhuriyet, 26.7.1980, s.1.

1973 seçimlerinden sonra CHP-MSP Koalisyon Hükümeti'nin en önemli sorunlarından birisi Af Yasası olmuştur. 141. ve 142. maddeden hüküm giymiş tutukluların affına AP ve DP gibi diğer sağ partiler karşı çıkmakta iken 163. maddeden hüküm giymiş tutukluların affına da sol görüşlü kişi ve gruplar karşı çıkmışlardır. Bunun yanında af kapsamının gereğinden fazla geniş olması da tartışmaların uzamasına neden olmuştur. Diğer taraftan DP'nin önceliğinde eski DP'lilerin affını sağlayan Anayasa değişikliğinin yapılması da af konusunda engellemelere yol açmıştır. 10 Nisan 1974'de Genel Af önerisi Millet Meclisinde sert tartışmalar sonucunda kabul edilmiştir. Affın Mecliste kabulü kolay olmamıştır. Koalisyon partilerinden toplam 28 Milletvekili'nin oylamaya gelmemiş olması da önemli bir ayrıntıdır. 185 ret oyuna karşılık 207 oyla kabul edilen Genel Af Yasası kapsamında; üniversite giriş sınavında gerekli puanı tutturdıkları halde kayıt yaptıramayanlara, orta ve yüksek öğretimde dışarıdan sınavlara girme hakkını kaybedenlere yeni bir hak tanınması ve asker öğrencilerin okulda geçen sürelerinin muvazzaf askerliklerine sayılması gibi konularda da karar alınmıştır.<sup>641</sup>

Genel Af Yasası'nın Senato Anayasa ve Adalet Komisyonunda görüşülmesinden çıkan kararla, TCK'nın 141, 142, 146 ve 149. maddelerine giren eylem suçları ile eski ve yeni başbakan, bakan ve parlamenterlerin af dışında bırakılması kararlaştırılmıştır.<sup>642</sup> Bu durumda af tasarısı Mecliste yeniden görüşülmüştür. Genel Af Yasası teklifi Millet Meclisi Adalet Komisyonunda Senatodan geçtiği şekli ile görüşülmüş ve yapılan değişiklikler benimsenmemiştir. Böylece Meclisin kabul ettiği ilk metne uyma kararı alınmıştır.<sup>643</sup>

CHP-MSP koalisyonu kurulurken üzerinde titizlikle durulan konuların belki de en önemlisi olan Genel Af Yasası, CHP'nin istediği yönde çıkarılamamıştır. Düşünce ve inanç özgürlüğü söylemleri ile bir araya gelen CHP ve MSP' de düşünce özgürlüğünü genişletme fikri tehlikeye girmiştir. 141 ve 142. maddeden (fikir suçları) hüküm giyenlerin affedilmemeleri konusunda MSP'li bazı bakanlar da oy kullanınca, Ecevit Mayıs 1974'de hükümetten çekilme kararı almıştır.<sup>644</sup>

---

<sup>641</sup> **Milliyet**, 11.4.1974, s.1.

<sup>642</sup> **Milliyet**, 20.4.1974, s.1.

<sup>643</sup> **Milliyet**, 16.5.1974, s.1.

<sup>644</sup> **Cumhuriyet**, 21.5.1974, s.1.

Bunun yanı sıra Başbakan başta olmak üzere 137 CHP'li parlamenterin imzasını taşıyan dilekçe, Anayasa Mahkemesince yapılan inceleme sonucu haklı bulunmuştur. TCK'nın 141 ve 142. maddelerine giren suçların affıyla ilgili 5. maddenin iptali için Anayasa Mahkemesine başvuran CHP, Mahkemenin kararı ile düşünce ve siyasi inanç suçlarının affını yasa kapsamına aldırılmıştır. Gerekçe, Af Yasası çıkarılırken "eşitlik ilkesine" uyulmamış olunmasıdır.<sup>645</sup> Anayasa Mahkemesinin iptal kararı üzerine Demirel Anayasa Mahkemesinin Anayasa'yı ihlal ettiğini öne sürmüştür. Düşünce suçlarının serbest bırakılmasından rahatsız olan Demirel iptal kararından son derece hoşnutsuz bir tutum sergilemiştir.<sup>646</sup>

1974 Kıbrıs Harekatını izleyen süreç de toplumun düşünce yapısında önemli değişimleri de beraberinde getirmiştir. 1974'te uygun siyasi atmosfer içinde hızla kitleselleşerek yükselmeye başlayan milliyetçi hareket, sokak hakimiyetini ele geçirmeye ağırlık veren bir stratejiyi yürürlüğe koymuştur. Bu yönelimin kökünde; MHP'nin, kapitalistleşme sürecine uyum sancıları çeken geleneksel orta sınıfların en sabırsız, en saldırgan unsurlarının sözcülüğünü ve siyasi desteğini arkasına alma çabası vardır. AP-MSP tabanını da yükselen siyasal gerilim ve eylemlilik içinde MHP güdümüne sokmayı hedefleyen strateji, kitlesel kışkırtmalarla ve anti-komünist terörün gündelik hayata yedirilmesi ile başarıyla yürütülmüştür. Hele CHP'nin iktidarı kendi elleriyle, AP önderliğindeki sağ partiler bloğunun oluşturduğu MC Hükümeti'ne teslim etmesi, Türkes için büyük bir fırsatın kapılarını açmıştır. 1975 Nisan'ında MC'ye dahil edilen MHP'nin parlamentodaki üç milletvekilinden ikisi bakanlık koltuğuna oturmuştur.<sup>647</sup>

MHP bu değişim sürecinin içindeyken şiddet olaylarındaki asıl tırmanmanın, 1976 yılından itibaren başladığı görülür. O yıl iktidarda bulunan MC, onu izleyen 22 aylık CHP Hükümeti ve 1979 yılı sonlarında iktidara gelmiş olan AP, siyasal amaçlı öldürme olaylarının artmasına engel olamamışlardır.<sup>648</sup>

Bu dönemde senatörlerin özellikle Senato Araştırması yoluyla şiddet olaylarının çözümü üzerine uğraş verdikleri görülmektedir. CHP'li Sırrı Atalay, 9

<sup>645</sup> Anayasa Mahkemesi Kararları, **Resmi Gazete**, 12.7.1974, No:14943.

<sup>646</sup> **Cumhuriyet**, 3.7.1974, s.1.

<sup>647</sup> Bora-Can, **a.g.e.**, s.60.

<sup>648</sup> Ruşen Keleş-Artun Ünsal, **Kent Ve Siyasal Şiddet**, Ankara, AÜSBF Basın Ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi, 1982, s.37.

Nisan 1975 günü MHP Genel Başkanı Alpaslan Türkeş'in Millet Meclisinde söylediği:

*“Bizim bozkurtlar dediğimiz gerek partimizin gençlik teşkilatı gerek milliyetçi gençler daima devlet kuvvetleriyle elbirliği etmiştir. Devlet kuvvetlerini desteklemiş, onun emirlerine itaat etmiştir”* sözlerinin ardından, Türkeş'in Başbakanlık Yardımcılığı görev ve yetkisiyle, devlet yetkisini kendiliğinden ele geçirme hevesiyle ülkeyi maceralara sürüklediği gerekçesiyle MHP örgütünün bazı davranış ve eylemleri hakkında Senato Araştırması isteyen bir araştırma önergesi sunmuştur.<sup>649</sup> Ancak bu önerge kabul edilmemiştir.<sup>650</sup>

CHP'li Niyazi Ünsal'ın, ülkede gazete ve çeşitli yayın organlarında iddia edilen işkence olaylarına dair Senato Araştırması isteyen önergesi de önemlidir.<sup>651</sup> Ancak bu önerge de Senatoda kabul görmemiştir.

Yine 1976'da Cumhuriyet Senatosunda Fikret Gündoğan ve Recai Kocaman, toplumu etkileyen bunalımın kökenlerini ve nedenlerini hazırlayanlar ile olayların devamının önlenmesi hakkında kurulan Araştırma Komisyonu kurulmasını istemişlerdir. Komisyon Cumhuriyet Senatosu Genel Kurulunun 29 Haziran 1978 tarihli 71. birleşiminde alınan görev süresinin uzatılması kararına rağmen raporunu hazırlayamamıştır.<sup>652</sup>

#### **d- 1977-1980 Arası Dönem ve Genel Değerlendirme**

1977 seçimleri sonucunda güçlü bir iktidarın olmaması ve siyasi hayattaki çekişmeler şiddet olaylarının daha da artmasına neden olmuştur. Özellikle seçimlerden hemen önce yaşanan Taksim'deki olaylar Türkiye'yi sarsmıştır. II. Ecevit Hükümeti döneminde 1 Mayıs İşçi Bayramı kutlamalarına Türkiye'den yüz binlerce insan katılmıştır. Coşkulu kutlamalar yapılırken kalabalığa açılan ateş sonucunda 34 kişi ölmüş 136 kişi yaralanmıştır. Demirel yaptığı ilk açıklamada sıkıyönetime gerek olmadığını duyururken, Ecevit ise seçimler yaklaştıkça

<sup>649</sup> CSTD, C:21, B:50, 15.4.1975, s.544

<sup>650</sup> CSTD, C:24, B:27, 22.1.1976 s.531.

<sup>651</sup> CSTD, C:27, B:57, 6.4.1976, s.347-348.

<sup>652</sup> CSTD, C:44, B:12, 6.12.1979, s.253.

provokasyonların yoğunlaştığını, kışkırtmalara kapılmamak gerektiğini belirtmiştir.<sup>653</sup>

1 Mayıs 1977 Taksim olaylarıyla birlikte gündeme gelen, çeşitli binaların üzerinden kalabalığa ateş açanların kimler olduğu yönündeki açıklamalar, Senatoda “kontrgerilla” tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. İlk olarak 1973 seçimlerine girerken CHP 1973 seçim bildirgesinde, “*sıkıyönetim kanadı altında faaliyet gösterdiği anlaşılan ‘kontrgerilla’ diye bir örgüt faaliyeti bütün dünyada duyulduğu halde resmi makamlarca üzerinde durulmadığını iddia etmektedir*” şeklindeki bir ifadeyle “kontrgerilla” tartışmaları gündeme gelmiştir.<sup>654</sup> Bu durum Senato gündemine bir kaç kere gelmiş, senatörler tarafından değerlendirilmiştir.

CHP’li Senatör Niyazi Ünsal bir konuşmasında NATO ve Amerika’nın, silahlar üzerinde yaptığı kötülüğü, kontrgerilla eğitimleriyle daha tehlikeli bir noktaya getirdiğini, askerin kontrgerilla okullarında kendi ülkesinin insanıyla savaşa hazırlandığını iddia etmiştir. Ülkücü gençler olarak bilinen kimselerin, kontrgerilla adıyla örgütlenen ve ordu içinde eğitim gören asker veya asker vurucu gücün sivil kesimi olduğunu ve tatbikatı, önce ülkede insanlar üzerinde yaptıklarını ifade etmiştir.<sup>655</sup>

1978 bütçesi görüşmelerinde Kontenjan Senatörü Zeyyat Baykara ülkenin çözüm bekleyen bu kadar çok sorunu varken ve bütün dikkatlerin, bütün enerjinin bu sorunların çözümü için kullanması gerekirken, iktidar ve muhalefeti en çok meşgul eden şeyin; gizli örgütler, gerilla, kontrgerilla konuları olduğunu üzüntü ile gördüklerini belirtmiştir. Varlığından bile birçoğunun haberdar olmadığı, varlığı şüpheli örgütlenmeler üzerinde yapılan yoğun tartışmaların ülkenin yararına değil, zararına olduğu kanısında olduklarını ifade etmiştir.<sup>656</sup>

MBG üyesi Suphi Karaman da bir konuşmasında Silahlı Kuvvetlerin belirli akımlardan yana olduğu izlenimini vermek çabasında olanların 12 Mart döneminden beri haince ve sinsice oluşturmak istedikleri Silahlı Kuvvetlerin işkencelerle ilişkili olduğu imajını kesin biçimde yıkmak gerektiğini vurgulamıştır. Silahlı Kuvvetlerin yurt savunması görevlerinin yasal bir bölümünü oluşturan gerilla-kontrgerilla gibi eğitim çalışmalarının iç politikada taraf olanlar için uzaktan, yakından hiç bir ilişkisi

<sup>653</sup> Cumhuriyet, 2-3.5.1977, s.1.

<sup>654</sup> CHP, 1973 seçim Bildirgesi, Ankara,1973, s.171-172.

<sup>655</sup> CSTD, C:34, B:10, 22.12.1977, s.420.

<sup>656</sup> CSTD, C:35, B:25, 7.2.1978, s.78-79.

olamayacağını açık olduğunu, anarşi ve işkence yöntemlerinin kontrgerilla ile ilişkili gösterilmesinin, yanıltılmak, yanıltılmak ve yön saptırmak amacı ile yapıldığını ifade etmiştir.<sup>657</sup>

Yine bu görüşmelerde konuşan AP'li Mehmet Münir Daldal, ülkede cereyan eden olayların ve bu olaylarda işlenen cinayetlerin bir tertip eseri olduğunu, bunun da kontrgerilla örgütü ve bu örgütün de sıkıyönetimin himayesi altında faaliyet gösterdiğini ileri sürmüştür. Bu devlet kuruluşlarından şikayetçi olmuştur. Başbakan Ecevit'in için 1 Mayıs 1977 Taksim Olayı için dediği:

*“Çoluk çocuk tarafından değil, ancak güçlü bir örgüt tarafından düzenlenebilecek niteliktedir ve devlet içerisinde yer alan bazı örgütlerin kontrgerilla ya da MİT olduğu anlaşılıyor. Kontrgerilla modeli ve kavramı açıklık rejimi olan demokrasinin kurallarına göre uygulanmamıştı”*<sup>658</sup> sözlerine açıklık getirmesini ve bütün bunları bildiği halde niye soruşturma açmadığını dillendirmiştir.

Bu tartışmaların üzerinden bir yıl geçtikten sonra bu kez 1979 Milli Savunma Bakanlığı bütçesi görüşmelerinde AP Grubu adına konuşan Süleyman Tuncel, Bütçe Karma Komisyonunda, İçişleri Bakanlığı bütçesi görüşülürken kontrgerilla ile ilgili CHP'li bir üyenin sözlerine değinmiştir. CHP'li üyenin ortaya attığı CIA'nın 1967'lerde Türk Silahlı Kuvvetlerine sızdığı, paravan bir partinin kontrgerilla vazifesini üstlendiği, CIA ajanlarının kitaplarının tercüme edilerek “askere ders kitabı” haline getirildiği ve bunların şimdi emekli olan bir general tarafından isim zikredilmek suretiyle organize edildiği iddialarını nereden öğrendiğini sormuştur. Tuncel ayrıca ülkede cereyan eden anarşik olaylardan, faili meçhul birçok olay ve cinayetin bu kişi ve örgüt tarafından düzenlendiği, 1977 seçimlerinde gerçekleşen olayların bu kişi tarafından düzenlendiği iddialarının, Özel Harp Dairesi ve Silahlı Kuvvetleri hedef aldığını ve töhmet altında bırakıldığını ifade etmiştir. Dünyanın çeşitli yerlerinden örnekler vererek kontrgerilla tipi oluşumlarının kurulma nedenlerini aktaran Tuncel, bütün bu eleştirileri getirenlerin, Türkiye'deki terör olaylarını meydana getiren illegal kuruluşlarla yandaşlarının, kendilerine öncü veya gerilla diyerek eylemlerini sürdürürken önlerine kimse çıkmamasın, mukavemet görmesin diye ustalıkla ve çok başarılı bir şekilde kontrgerilla kampanyası sürdürdüklerini vurgulamıştır. Bunun da terörle mücadele fikrini sulandırdığını,

<sup>657</sup> CSTD, C:35, B:26, 8.2.1978, s.163.

<sup>658</sup> CSTD, C:35, B:26, 8.2.1978, s.168.

hükümetin normal kolluk kuvvetleriyle bu olayların üstesinden gelemediğinden, ordunun bu şekilde görev aldığına değinerek, varlığı tartışılan bu konunun dolaylı olarak varlığına temas etmiştir.<sup>659</sup>

Bu konu üzerinde yapılan konuşmalardan başka Taksim olayları ile ilgili 2 Ağustos 1977'de Hüsamettin Çelebi'nin, Senato Araştırması isteyen önergesi gündeme gelmiştir.<sup>660</sup> Komisyon kurulması Senatoda ancak 22 Şubat 1979'da kabul edilebilmiştir.<sup>661</sup> Ama bu önemli olayla ilgili Senatoda herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

Bu dönemde yine Kontenjan Senatörü Hüsamettin Çelebi artan şiddet olayları ile ilgili Senatoya bir araştırma önergesi vermiştir. Ancak Senatonun işleyişi 80'li yıllara yaklaştıkça oldukça yavaşlamış ve bu konu üzerinde ciddi bir yaklaşım sergilenememiştir. Bu çerçevede Çelebi önergeyi verdikten yaklaşık bir buçuk yıl sonra komisyon kurulması kararlaştırılmıştır. Çelebi ise bu yavaşlığı anarşik olaylar üzerinde Senatonun ciddi bir çalışma yapmadığını, sadece konuşmakla yetinildiğini ve komisyonun ilk çalışmalarının, dipnot niteliğindeki belgelerini seçimlerde siyasal amaçlarla belge diye kullandığını ve bu anlayışlarla bu anarşiyi önlemenin olanağı olmadığını eleştirel bir gözle Senatoya sunmuştur.<sup>662</sup>

1978 başında CHP Hükümeti'nin iş başına gelmesiyle birlikte, milliyetçi hareket daha bütünlüklü bir eylem programı benimsemeye, mevcut siyasal birikiminin üzerine inşa ettiği yeni bir iktidar stratejisi tanımlamaya yönelmiştir. Bu, sağda olabildiğince geniş bir taban, tırmanan anti-komünist şiddet ve komünist/anti-komünist kampaşması içinde kemikleştirerek hegemonya altına almaya dönük, dolayısıyla siyasal-toplumsal gerilimi sürekli tırmandırmayı hedefleyen bir stratejisidir. Bu stratejiye besleyen önemli bir kaynak olarak, terörün kitleselleşmesidir.<sup>663</sup>

1978 yılında Ankara Valiliği'nin hakkında suç duyurusunda bulunması üzere ÜOD feshedilip yerine Ülkücü Gençlik Dernekleri (ÜGD) kurulmuştur. Bu

<sup>659</sup> CSTD, C:41, B:36, 6.2.1979, s.460-464.

<sup>660</sup> CSTD, C:33, B:69, 2.8.1977, s.164.

<sup>661</sup> CSTD, C:42, B:43, 22.2.1979, s.546.

<sup>662</sup> CSTD, C:44, B: 18, 27.12.1979, s.423.

<sup>663</sup> Bora-Can, a.g.e., s.88.



değişiklik yalnızca adli takibattan kurtulmak için yapılmıştı, iki derneğin yöneticileri aynı kişilerdir ve ÜGD Ülkü Ocakları binalarında etkinlik göstermiştir.<sup>664</sup>

Toplumsal şiddetin en üst düzeye çıktığı olay 22 Aralık 1978 günü Kahramanmaraş'ta yaşanmıştır. Bir gün önce öldürülen iki öğretmenin cenazeleri sırasındaki olaylar üzerine yaşanan olaylarda ölü sayısı 33, yaralı 300'e kadar çıkmıştır. Elleri silahlı, taşlı ve sopalı gruplar kente hakim olmuş, nedense güvenlik kuvvetleri (ordu dahil) duruma müdahale edememiştir. Kahramanmaraş'ta daha sonra güçlkle önlenebilen olaylar sırasında resmi açıklamaya göre 109 yurttaş hayatını kaybetmiş, 176 yurttaş ağır şekilde yaralanmış, 500 ev ve işyeri tahrip edilmiştir. Bu durum halkın güvenlik kuvvetlerine ve hükümete olan güvensizliğine yol açmış ve ülkenin pek çok yerinde ve büyük kentlerdeki işçi mahallelerinde saldırgan gruplara karşı direniş komiteleri kurulmuştur.<sup>665</sup>

Bu olaylardan sonra Senato toplantısında konuşan AP'li İbrahim Öztürk kurulacak tarafsız bir soruşturma kurulunun Kahramanmaraş olaylarını süratle gün ışığına çıkarması gerektiğini; sen, ben kavgalarını bir yana bırakarak, Atatürkçü bir görüş ve davranışla, bu soruna eğinilmesi gerektiğini vurgulamıştır.<sup>666</sup>

Bu tartışmaların ortasında terörizm yeni ve sinsi bir rota izlemeye başlamıştır. Katiller belirli kişileri, başkalarını uyarmak için hedef almaya başlamışlardır. 11 Temmuz 1978 günü Ankara'da Profesör Bedrettin Cömert, görev yaptığı Hacettepe Üniversitesi'nde sağ terör olaylarını soruşturmak için kurulan bir komitede yer aldığı için öldürülmüştür. Aynı derecede sarsıcı başka cinayetler de işlenmiştir. Bütün ülkeyi sarsan bir cinayet, Milliyet gazetesi başyazarı Abdi İpekçi'nin 1 Şubat 1979 günü öldürülmesidir. İpekçi; demokrasiye bağlı, liberal, orta yolcu bir gazetecidir. Kendisi de meslekten gazeteci olan Ecevit'in kişisel dostudur. Onun öldürülmesi doğrudan Başbakan'ın ve hükümetin prestijine indirilmiş bir darbe olarak nitelenebilir.<sup>667</sup>

Özellikle terörü tırmandırmak ve karışıklık çıkartmak amacıyla seçilen hedefler son derece dikkat çekicidir: Savcı Doğan Öz, Karadeniz Teknik Üniversitesi Öğretim Üyesi Necdet Bulut, Adana Emniyet Müdürü Cevat Yurdakul, gazeteci-yazar İlhan Darendelioğlu, İstanbul Üniversitesinden Ümit Doğanay ve Orhan Cavit

<sup>664</sup> Ağaoğulları, **a.g.m.**, s.224.

<sup>665</sup> **Cumhuriyet**, 25-27.12.1978, s.1.

<sup>666</sup> **CSTD**, C:40, B: 22, 28.12.1978, s.9.

<sup>667</sup> Ahmad, "**Modern...**", s.203.

Tütengil, yazar Ümit Kaftancıoğlu, eski Gümrük ve Tekel Bakanı Gün Sazak, İstanbul Milletvekili Abdurrahman Köksaloğlu, eski Başbakan Nihat Erim, DİSK Eski Genel Başkanı ve Maden-İş Sendikası Başkanı Kemal Türkler...<sup>668</sup>

**Tablo 3.1: 1969-1980 Yılları Arası Terör Olaylarında Ölenler**

Yıllar	Ölü Sayısı
1969	9
1970	19
1971	22
1972	22
1973	15
1974	27
1975	35
1976	108
1977	315
1978	1095
1979	1362
1980	2206

\* Ruşen Keleş, Artun Ünsal, Kent Ve Siyasal Şiddet, Ankara, AUSBF Basın Ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi, 1982.

1969'dan başlayarak giderek artan terör, AP Azınlık Hükümeti döneminde de anarşi ve terör geçen dönemlere göre tırmanış içinde olmuştur. (Tablo 3.1) İlk yüz günde 571 ölü bini aşkın yaralı ile karakol baskınları ve banka soygunları sürmüştür. Aralarında Abdi İpekçi'nin katili Mehmet Ali Ağca adlı eylemci olduğu halde pek çok tutuklu askerî ve sivil cezaevinden kaçmayı başarmıştır. Politik amaçlı memur kıyımları bu dönemde rekor düzeye ulaşmıştır. 67 ilin valisinin 56'sı görevden alınmış, 11 valiliğin ili, 59 ilin emniyet müdürü değiştirilmiştir. Ancak teröre engel olunamamıştır.<sup>669</sup>

Bu kutuplaşma ve gerginlik senatörlere de yansımıştır. TBMM genel kurulunda kürsüye çıkan bir MHP Milletvekili Sadi Somuncuoğlu, CHP Senatörü Hasan Fehmi Güneş'in İçişleri Bakanlığı döneminde, makam otomobiline aranmakta olan bir solcuyu alarak Harp Akademileri Toplantısı'na götürdüğünü söylemiştir. Bu

<sup>668</sup> Özdemir, “Siyasi Tarih...”, s.248.

<sup>669</sup> Tercüman, 8.12.1979, s.1.

sözler hemen CHP’li Güneş’e ulaştırılmıştır. Normalde senatörler, ortak toplantı olmadığı sürece Meclis Genel Kurulunda konuşamamalarına rağmen, Senatör Güneş Genel Kurulda gündem dışı konuşmak üzere söz alarak ve oldukça sert ifadelerle olayın yalan olduğunu söylemiştir. Sözü bitirip kürsüden inerken AP’li Senatör Ömer Naci Bozkurt, “ya doğruysa” diye laf atmış ve ortalık karışmıştır. Oturuma ara verilmiş ama kavga kuliste de sürmüştür. Bir grup AP’li küfür ederek Güneş’e saldırmış, kavga esnasında Güneş, belindeki tabancasını çıkarıp AP’li Bozkurt’un kafasına vurmuştur.<sup>670</sup> (Bu dava uzun yıllar Ankara 7. Asliye Ceza Mahkemesi’nde görülmüş ve Güneş ceza almıştır.) Sadece bu olay bile Türkiye’deki gergin atmosferi anlamak için yeterli olabilir. Böyle bir olayın toplum önündeki statüleri belli bir düzeyde olan senatörler arasında olması da işin ayrı bir boyutudur.

1980 sonrası toplumsal şiddetin baş aktörü PKK ise bu dönemde daha yeni bir oluşum süreci yaşamaktadır. Özellikle doğudaki silah kaçakçılığı önemli bir gündem oluşturmuştur. Bu konuda Senatoda konuşan Başbakan Demirel:

*“Türkiye’de silah kaçakçılığını kim yapıyor, kim yaptırıyor? Devlet bunu biliyor mu, bilmiyor mu? Bilmiyorsa ayıp, biliyorsa niye mani olmamış? Şimdiye kadar mani olmamışsa, şimdiden sonra mani olacaktır. Ne yapacağımı soruyorsunuz, onu söylüyorum. Bir kaleşnikof silahı yüz bin liraya satılıyor Türkiye’de. 50 bin lira idi, yüz bin liraya çıktı. Siverek’te benim vatandaşım ineğini, eşeğini, danasını, tarlasını satıp bir kaleşnikof alıp damına oturuyor; böyle şey olmaz. Memleketin bir kısmı Apoculara, bir kısmı bilmem kime terk edilemez. Bunların hakkından gelmeye mecburuz. «Ne yapacaksınız?» diyorsunuz. Bunların amansızca peşine düşeceğiz. Kiminle düşeceksiniz? Devletin meşru kuvvetleriyle. Devlet ne güne var? Can ve mal güvenliğini korumayan bir Devlet olur mu?”* diyerek bu konunun üzerine gideceklerini ifade etmiştir. Ancak 1980 sonrası dönemde artan şiddete engel olunamamıştır.<sup>671</sup>

Bu dönemde ön planda olan iki liderin görüşleri şu şekildedir: Demirel’e göre terör olayları, Sovyetler Birliği’nin kışkırtmasıdır. Hedef Türkiye Cumhuriyeti’nin rejimidir; devleti, rejimi yıkmayı amaçlamıştır. O nedenle ordunun terörle savaşı, rejimi koruma savaşıdır; bir partiyi koruma savaşı değildir. *“Silahlı Kuvvetler günden güne yıpranıyor. Bir an evvel, esas görevinin başına dönmelidir”* şeklindeki asker mülahazalarının, hukuk devletiyle, anayasa ile bağdaşması mümkün

<sup>670</sup> Milliyet, 28.11.1979.

<sup>671</sup> CSTD, C:44, B: 8, 23.11.1979, s.196-197.

değildir. Türkiye İstiklal Mahkemeleri kuramaz, Takrir-i Sükun devrine dönemez. Her şey hukukun içinde kalınarak yapılacaktır.<sup>672</sup>

Ecevit'e göre bireysel veya örgütlü terör, iktidar koruyuculuğundan yararlanan ve iktidarı tutsak alan zorbalar eliyle, yaygın kitle terörüne dönüştürülmüştür. Değil sokaklar ve mahalleler, yer yer kentler ve birçok devlet kuruluşu, 'kurtarılmış bölgeler' durumuna gelmekte, zorbaların işgali altına girmektedir. Mezhep ayrımcılığı, her türlü bölücülük ve iç düşmanlık, iktidarın tutumuyla yaygınlaştırılıp derinleştirilmektedir... Hükümet uyguladığı tuzak ve kışkırtmalarla bir Güney Amerika modeli gerçekleştirmeye çalışmaktadır.<sup>673</sup>

Terörizmin arttığı yılların karakteristik bir özelliği büyük demokratik partilerin (AP ve CHP) hükümete başkanlık yaptıkları zamanlarda adaleti sağ ve sol teröristlere eşit bir şekilde uygulamadığı yönünde yaygın bir kanaattir. AP, CHP temelli Ecevit Hükümeti'ni (1978-1979) komünistler ile Kürt ayrımcılara karşı yumuşak olduğu yönünde sık sık suçlamıştır. Bu yüzden, AP lideri Demirel, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e yazdığı iki mektupta (21 Şubat 1979 ve 18 Ağustos 1979'da) Ecevit Hükümeti'ni komünist ve bölücü teröristlere karşı yasayı uygulamadığı ve "çetelerin işledikleri cinayetleri" koruduğu yönünde suçlamış ve vatandaşı çetelerden kurtarın diye ricada bulunmuştur. Demirel ayrıca solcuların (CHP destekleyicilerini kastetmektedir) milliyetçi olamayacaklarını ve Ecevit Hükümeti'nin, solcu tahrik merkezlerine dayandığını ifade etmiştir.<sup>674</sup> Bu mektuba karşılık Ecevit o dönemde Apocular olarak bilinen bölücülerin yaptıklarına karşı alınan önlemleri bir mektup halinde Cumhurbaşkanı'na iletmiştir. Ecevit bölücülere ve anarşistlere yumuşak davrandığı suçlamalarını şiddetle reddetmiştir.<sup>675</sup>

Parti liderlerinin bu görüşleri Senato gruplarına da aynı şekilde yansımıştır. Senatörler artan terörün arkasında kendilerinin karşısında duran partileri eleştirerek suçlu arama yoluna gitmişlerdir. Herkes bu durumun son bulmasını istemektedir ancak kalıcı bir çözüm sunan da bulunmamaktadır. Bir açıdan hükümetleri denetlemek için kurulan ve arka planda siyasi partilere ve hükümetlere yol göstermek görevi olan Senatonun artan şiddeti bitirmek üzere etkili bir girişimde bulunamamıştır.

---

<sup>672</sup> Cüneyt Arcayürek, **Demokrasi Dur**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1986, s.84.

<sup>673</sup> **Cumhuriyet**, 15.2.1980, s.1.

<sup>674</sup> **Milliyet**, 19.8.1979, s.1.

<sup>675</sup> **Milliyet**, 23.8.1979, s.1.

Bunun tipik bir örneği 20 Aralık 1979'daki oturumda yaşanmıştır. Senato gündemindeki konulardan biri Kayseri olayları nedeniyle artan anarşidir. Bu konu yaklaşık bir saat görüşülmüştür. Ardından gelen gündem “at yarışlarının oynanmasıyla ilgili yasada” değişiklik yapılması ile ilgili görüşmelerdir ki bu senatonun 2.5 saatini almıştır. Bu durum karşısında Kontenjan Senatörü Metin Toker at yarışlarıyla ilgili tasarımı “*Senatonun sebeb-i hikmetini gösteren tipik bir tasarı*” olarak değerlendirmiş ve bu tutumu dolayısıyla Senatoyu eleştirmiştir.<sup>676</sup> Partilerin Meclisteki kısır çekişmelerinin bir benzeri Senatoda da yaşanmıştır ki kimi zaman bu durum kavgalara kadar gitmiştir. Bu döngü içerisinde 12 Eylül'e doğru ülke yaklaşmaktadır ve Senatonun da son bulması bu şekilde olacaktır.

Burada değinilmesi gereken bir diğer konu ise sıkıyönetim uygulamalarıdır. 1961-1980 arası dönemde Bakanlar Kurulu 7 kez sıkıyönetim ilan etmiş, bunların 6'sı TBMM'ce onanmış, 1'i ise reddedilmiştir. Bu dönemde sıkıyönetim uygulamaları 37 kez uzatılmıştır.<sup>677</sup> Sıkıyönetim ilanı sonucunda bu 19 yılın yaklaşık 7.5 yıl boyunca ülkenin çeşitli yerlerinde sıkıyönetim uygulanmıştır. Anayasa'nın 124. maddesinde getirdiği düzenleme, bu çok önemli konuda Cumhuriyet Senatosu'nu hemen hemen yetkisiz bırakmıştır. Bu maddeye göre, Bakanlar Kurulunun aldığı sıkıyönetim ilâm kararım onama ve sıkıyönetim süresini her seferinde iki ayı aşmamak üzere uzatma yetkileri meclislerin birleşik toplantısına aittir.<sup>678</sup> Bu durum Meclislerin sayısal durumları göz önüne tutulduğunda Senatonun etkisiz kalacağını göstermektedir. Nitekim öyle olmuştur. Senato demokratik rejim önünde sıkıntılar çıkarabilecek bu durum karşısında etkili bir duruş sergilememiş veya sergileyememiştir.

Siyasal şiddet eylemlerinin Türkiye'nin bir numaralı sorununu oluşturduğu gözlemi herkesçe paylaşılmaktadır. Üstelik ekonomik ve toplumsal bunalımın yoğunluk kazandığı bir ortamda, terör olaylarının artması ve demokrasiyi tehdit eder bir tehlikeye dönüşmesi kolaylaşmıştır. Eylemci gruplara göre değişmekte ise de hiç değişmeyen öge, kullandıkları yöntemlerdir. Fakat hepsinin ötesinde, ortak bir amaç söz konusudur. Türkiye'de devlete, kurulu düzene karşı çeşitli sağ ve sol uçlardan kaynaklanan terörist eylemler devlet otoritesini zayıflatmak, kitleleri sindirmek ve onları dehşet ve çaresizlik içinde yeni kurtarıcılar arayışı içine itmektedirler.

<sup>676</sup> *Milliyet*, 22.12.1979, s.1.

<sup>677</sup> Türkiye Büyük Millet Meclisi Birleşik Toplantı Tutanakları taranarak bu veriler elde edilmiştir.

<sup>678</sup> Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, *Resmi Gazete*, 31.5.1961 No: 10816.

Başka bir deyişle, ortak amaç, devletin çökertilmesi ve yaratılan karışık ortamda iktidarın daha kolay elde edilmesidir.<sup>679</sup>

Sonuç olarak 1961-1980 arası dönemde artan şiddetin önlenmesi için hem Mecliste hem de Senatoda birtakım çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar irdelendiğinde Meclisin Senatoya göre daha fazla çalışma yaptığı görülmektedir. (Tablo 3.2) Bu konuyla ilgili hükümet temsilcilerine Mecliste 56 yazılı ve sözlü soru yönlendirilirken, Senatoda bu sayı 7'dir. Yine başka bir denetleme mekanizması olan araştırma önergelerinde ise Meclisin 8 önergesine karşılık Senatoda 3 önergenin verildiği görülmektedir. Senatonun hükümet hakkında gensoru verme yetkisi olmadığı için bu konuda bir uygulama görülmemektedir. Sadece bu konuyla ilgili kürsüde söz alan 17 senatöre karşılık 85 milletvekili olduğu da tablodan görülmektedir. Tabii bu söz almaların içine belli bir konu üzerinde konuşulurken (örneğin hükümet programı vs.) konuyla ilgili yapılan açıklamalar ve konuşmalar dahil değildir. Bu konuyla ilgili Millet Meclisinde 3 tane yasa teklifi yapılırken, Senatoda böyle bir çalışmanın olmadığı görülmektedir. Genel olarak Senatonun Türkiye'nin bu önemli sorununun çözümü çerçevesinde bir çabanın içinde olduğu bellidir. Yukarıda değinilen konuşmalardan da bu anlaşılmaktadır. Ancak bu yeterli olmuş mu, bu konuda bir ilerleme kaydedilmiş mi sorusuna verilecek cevap olumsuzdur. Bunda Senatonun Meclise göre yetkisiz olmasının yanında milletvekillerinin de yaptıkları çalışmaların çokluğu da bir etken olduğu görülebilir. Nitekim eğer bir milletvekili hükümete terörle ilgili bir soru yönelttiyse, bir senatör benzer bir soruyu yöneltmeyebilir. Bu tür olaylarda iki Meclisin ortak çalışmaya girmesi bunun için özel komisyonlar kurulması ve iki Meclisin sürekli bu işi takip ederek terörün üstesinden gelme çabası içinde olması gerekmektedir. Bu bir irade sorunudur. Bu iradenin önündeki en büyük engel particiliğin-grupçuluğun her iki Mecliste de ön planda tutulması olmuştur. Bu dönemde gelen her hükümet bir öncekini ağır bir dille eleştirmiş ve bütün "kabahat", önceki hükümete yüklenmiştir. Bu tutanaklardan ve gazetelerden açıkça görülmektedir. Ancak her iki Mecliste artan şiddetin önlenmesi için "ortak bir dil" geliştirilememiştir. Sonuçta binlerce insanın mağdur olduğu bir tablo ortaya çıkmıştır.

---

<sup>679</sup> Keleş ve Ünsal, a.g.e., s.8.

**Tablo 3.2: 1961-1980 Arası Dönemde Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisinde Artan Şiddet, Terör ve Öğrenci Olaylarıyla İlgili Çalışmaların Analizi**

ÇALIŞMA	MECLİSLER	
	C.Senatosu	M. Meclisi
Cumhuriyet Senatosu Araştırması	3	0
Demeçler Ve Söylevler	6	2
Genel Görüşme Önergeleri	0	1
Gensoru Önergeleri	0	6
Önergeler	2	5
Meclis Araştırması Önergesi	0	8
Söz Alanlar	17	85
Sözlü Sorular Ve Cevapları	2	12
Teklifler	0	3
Yazılı Sorular Ve Cevapları	5	44

\*CSTD ve MMTD Tutanakları ve Fihristleri taranarak derlenmiştir.

#### **4-Ordunun Yönetime El Koyması**

İstikrarlı bir siyasal yönetim oluşturma konusunda 1974'ten beri yaşanan tüm denemeler (CHP-MSP koalisyonu, MC, CHP Hükümeti ve AP Azınlık Hükümeti) başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Kronikleşen siyasal belirsizlik koşullarında aşın sağ, sağ ve merkezdeki siyasal kadroların yenilenmesi ve geleneksel partilerin, egemenlerin temsil sorununa çözüm getirecek bir dönüşüm geçirmesi, Türkiye siyasetine "istikrar" kazandırmanın tek yolu olarak gözükmüştür. Bunun için yeni bir siyasal üst yapı gerekmiştir. Ordu bunu yapacak tek güç olarak görülmüştür.<sup>680</sup>

Partiler arasında yaşanan kutuplaşma eğilimlerinin artması ve onların kurduğu örgütler sayesinde kutuplaşma eğilimlerinin topluma yansması sonucu siyasal dünya "biz-onlar" ikileminde yürümeye başlamıştır. Ülkede bulunan kurumlar da bu kutuplaşmadan nasibini almıştır. Yukarıda değinildiği gibi, partilerin militan yetiştirme kamplarına dönen üniversiteler, bürokrasi ve bunların içinde en önemlisi polis teşkilatı da kendi aralarında bölünmüştür. Siyasal şiddet ve terör her geçen gün artmış, bunu önleyecek güvenlik güçleri de kendi içinde bölündüğü için şiddet ve terörün sağlıklı tahlili yapıp müdahale edilemediğinden önüne de geçilememiştir. Parlamento ve bürokrasinin tamamen tıkanıp işlevsizleşmesi ve

<sup>680</sup> Aydınoglu, a.g.e., s.400.

özellikle siyasal şiddet ve terörün önüne geçilememesi, kitlelerin devlete ve sivil yönetime olan güven ve inançlarını sarsmıştır. Meşruiyeti tartışılır hale gelen sivil yönetime karşı 12 Eylül 1980'de Silahlı Kuvvetler bir kez daha müdahalede bulunmuştur.

12 Eylül Müdahalesi MBG üyeleri arasında genel olarak olumlu karşılanmıştır. Suphi Karaman hareketin yerinde olduğunu hatta biraz geciktiğini belirtirken, MBG Başkanı Fahri Özdilek de yeni anayasanın 1961 Anayasası'nda öngörülen kuvvetler ayrılığı prensibi çerçevesinde yapılması gerektiğini, gerekirse 1961 Anayasası'nda bazı değişiklikler yapılarak yeni anayasanın şekillendirilebileceğini belirtmiştir. Mucip Ataklı da yeni yönetime başarılar dileyerek, demokratik rejimin onarılması gerektiğini vurgulamıştır.<sup>681</sup>

Yeni dönemde Senatonun kapanıp kapanmayacağını kimse bilmemektedir. Burhan Felek Milliyet'teki yazısında buna değinerek Kenan Evren'in yurt gezisinde yaptığı açıklamalardan yola çıkarak iki Meclisli yapının süreceğini belirtmiş, yeni yapıda Senatonun yerine geçecek MGK'nın tıpkı Amerikan Senatosu gibi geniş yetkilerle donatılacağını iddia etmiştir.<sup>682</sup> Yine 1961 Anayasası Komisyonu üyesi Eski Senatör Nail Kubalı da Senatonun daha geniş yetkilerle ve daha da güçlendirilerek varlığını sürdüreceğini tahmin ettiğini ifade etmiştir.<sup>683</sup>

## **5- 1982 Anayasası Hazırlık Sürecinde Senatonun Durumu**

12 Eylül döneminde yeni anayasanın hazırlanması için kurulan Danışma Meclisi (DM), 27 Ekim 1981-Aralık 1983 tarihleri arasında toplanmış özel bir yasama meclisidir. Başkanlığını Sadi Irmak yapmıştır. Toplam 160 üyeden oluşmuştur. Bunların 40 tanesi Milli Güvenlik Konseyi tarafından seçilmiştir. Kalan 120 üye ise illerden seçilmiştir. Bu Mecliste Cumhuriyet Senatosundan Vahap Güvenç (Eski Kontenjan Senatörü), Mehmet Hazer (Eski CGP Senatörü), Halit Hulki ZARBUN (Eski Kontenjan Senatörü) görev almıştır.<sup>684</sup>

1982 Anayasası'nın yapımı sırasında, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler ve Önerisi'nde de çift meclis sistemi terk edilmiş ve tek meclisli bir yasama organı öngörülmüştür. Bu önerinin gerekçesinde:

---

<sup>681</sup> **Milliyet**, 16.9.1980, s.1.

<sup>682</sup> **Milliyet**, 22.1.1981, s.1.

<sup>683</sup> **Milliyet**, 8.6.1981, s.1.

<sup>684</sup> **Cumhuriyet**, 24.10.1981, s.1.



"1961 Anayasası'nda TBMM, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosundan oluşmaktaydı. Cumhuriyet Senatosu 1961 Anayasası'nı yapanların beklediği görevleri yapamamıştır. Çift meclis, kuramsal bakımdan parlamenter sistemin 'olmazsa olmaz' niteliğinde bir unsuru değildir. Parlamenter sistemler çift meclisli olabileceği gibi tek meclisli de olabilir. Daha çok federal devlet yapısına sahip ülkelerde karşılaşılan çift meclis sistemi kaldırılarak, 1921 ve 1924 Anayasaları'nın geleneğine dönülmektedir. Yapılan bu değişiklikle yasama süreci basitleşecek ve daha hızlı bir yasama işlevi sağlanmış olacaktır. Yine, bu değişiklik yasaların biçim yönünden iptal edilme olasılığını da azaltacaktır. Zaten anayasa yargısının kurulduğu bir sistemde, ikinci meclisten beklenen denetimin pek pratik bir yararı da yoktur" denilmiştir.<sup>685</sup>

1982 Anayasası hazırlık sürecinde Sayıştay da bir rapor hazırlayarak Senatonun kaldırılmasını istemiştir.<sup>686</sup> Yine Anayasa Mahkemesi de görüş bildirerek Senatonun kaldırılması gerektiğini ifade etmiştir.<sup>687</sup>

Orhan Aldıkaçtı öncülüğünde kurulan komisyonun hazırladığı 1982 Anayasası tasarısı üzerine Danışma Meclisinde (DM) Senato ile ilgili konuşmalar geçmiştir. MGK Yasama Sekreteri Kazım Öztürk, Senatonun kaldırılmasını anlayamadığını, kendi kendisini kontrol eden demokrasiyi yeniden kurarken, istikrar supaplarını düşünmeye mecbur olduklarını; ikinci meclisten yoksun bir yasama organının kanunların yapımını iki görüşme getirerek kısmen telafi edebileceğini ancak ikinci meclislerin Anayasa değişikliklerindeki rolünün telafisinin zor olacağını savunmuştur.<sup>688</sup>

Turhan Güven (Adalet Bakanlığı Adli Sicil Genel Müdürü) de taslakta Senatonun kaldırılış nedenini tam olarak anlamadıklarını belirtmiştir.<sup>689</sup> DM üyesi Muzaffer Ender (Emekli öğretmen) 1961 Anayasası'nın Türk parlamento hayatında nasıl bir rolü olduğu hala anlaşılamayan bir Senato kurduğunu belirtmiştir.<sup>690</sup> Eski Senatör Mehmet Hazer (Eski Senatör) de çift meclisten dönülmesinin bir talihsizlik olduğunu ancak Türkiye'de böyle bir operasyonun zorunlu hale geldiğini çünkü

<sup>685</sup> Ankara Üniversitesi, **Gerekçeli Anayasa Önerisi**, AÜSBF Yayınları, Ankara 1982, s.83-84.

<sup>686</sup> **Milliyet**, 11.3.1982, s.1.

<sup>687</sup> **Cumhuriyet**, 2.4.1982, s.1.

<sup>688</sup> **Danışma Meclisi Tutanak Dergisi (DMTD)**, C:7, B:120, 4.8.1982, s.35-36.

<sup>689</sup> **DMTD**, C:7, B:120, 4.8.1982, s.42.

<sup>690</sup> **DMTD**, C:7, B:121, 5.8.1982, s.80.

Cumhuriyet Senatosunun daha kurulurken sağlam kurulmadığını, parti oligarşisinin etkisinden de kurtulamadığını belirtmiştir.<sup>691</sup>

İbrahim Göktepe (Emekli Sandığı Müdürler Kurulu üyesi) ise 1961 Anayasası'nın Senatoyu işlevsiz bir kurum olarak kurduğunu, Senatonun kaldırılmasında kamuoyunun olumsuz tutumunun da etkili olduğunu belirtmiştir. Cumhuriyet Senatosunun içerisindeki Kontenjan Grubu dışındaki antidemokratik grupların, kaldırılarak yerinde bırakılmasının yaralı olacağını da belirtmiştir.<sup>692</sup> Aydın Tuğ (Merkez Valisi )da Senatonun Millet Meclisinden daha iyi işler yaptığını belirterek kaldırılmasına karşı çıkmıştır.<sup>693</sup>

Bütün bu eleştirilere Anayasa Komisyonu adına Kemal Dal yanıt vermiştir. Dal, çift meclisin Türkiye gerçeklerine tam olarak uymadığını, tarihi gelişim sürecinde de veraset yoluyla veya mesleki temsil esasına dayanan bir meclis yapısının olmadığını söylemiştir. İki meclisli ülkelerin genellikle federal bir bünyeye sahip olduklarını, Cumhuriyet Senatosunun meydana getirdiği fonksiyon bakımından en büyük tutarsızlığının üyelerinden bir kısmının doğrudan doğruya seçim yoluyla değil de, kaydı hayat şartıyla veyahut da cumhurbaşkanı tarafından atanmak suretiyle senatör olmalarının cumhuriyet düşüncesi ile bağdaşmadığını belirtmiştir. En önemlisi Senatonun fonksiyonu bakımından da yapay birtakım görevlerle süslendiğini ancak ne hükümetin kuruluşunda, ne de düşürülmesinde söz sahibi olmadığını belirtmiştir.<sup>694</sup>

Yine Anayasa Komisyonu sözcülerinden Muammer Yazar da sosyal ve ekonomik gelişmelerle kanunların Anayasaya uygunluğuna katkısı olabileceği düşüncesiyle, ikinci meclisin 1961 Anayasası'nda kabul edildiğini ifade etmiştir. Ancak Senato üyelerinin büyük çoğunluğu siyasi partilere mensup olduklarından, Senatonun Millet Meclisinden farklı bir görünüm arz edemediği ve kendisinden beklenen olumlu katkıları da yeterince yerine getiremediğini söylemiştir.<sup>695</sup>

DM'de Senatonun yeniden anayasada yer alması gerektiğine dair Turhan Güven, Bekir Sami Daçe, Fahri Öztürk, Mahmut Nedim Bilgiç bir önerge vermiş

---

<sup>691</sup> DMTD, C:7, B:121, 5.8.1982, s.94.

<sup>692</sup> DMTD, C:7, B:121, 5.8.1982, s.108.

<sup>693</sup> DMTD, C:7, B:122, 5.8.1982, s.144.

<sup>694</sup> DMTD, C:7, B:127, 16.8.1982, s.590-591.

<sup>695</sup> DMTD, C:7, B:127, 16.8.1982, s.614.

ancak kabul görmemiştir. Bundan başka Aydın Tuğ ve Kazım Öztürk'ün verdiği iki ayrı önerge de kabul edilmemiştir.<sup>696</sup>

DM'de kabul edilen metin MGK'de de görüşülmüştür. MGK'de yasama organının tek meclis şeklinde kabul eden yani Senatonun kaldırıldığını öngören madde aynen geçmiştir.<sup>697</sup> Ayrıca 1961-1980 döneminde Anayasa Mahkemesinin Senatonun üzerine düşen görevi tek başına yaptığı da Anayasa Komisyonu raporunda da belirtilmiştir:

*“Hukuk Devletinde kanunların Anayasaya uygunluğu esastır. Bunun sağlanması için, birisi, ikinci meclis ve diğeri yargı denetimi olmak üzere iki kurum vücuda getirilmiştir, ikinci meclis (Senato) büyük çoğunluğu ile siyasî partilere mensup üyelerden oluştuğu ve siyasî tutum itibarıyla kanunların yerindeliğinden Millet Meclisiyle beraber sorumlu bulunduğu için ondan farklı bir görünüm arz edemedi. Buna mukabil Anayasa Mahkemesi siyasî amaç güdemeyeceğinden kanunların Anayasaya uygunluğu denetiminin bu Mahkemeye verilmesiyle yetinilmesi uygun görüldü.”*<sup>698</sup>

Senatonun kaldırılma sürecine gazetelerde az da olsa değinilmiştir. Mümtaz Soysal biraz da alaycı bir şekilde Cumhuriyet Senatosunun kaldırılmasını anlayışla karşıladıklarını ifade ederek; Senatonun, 27 Mayısçıların “Tabii Senatör” yapılarak demokratik rejime geçilmesinde, cumhurbaşkanlığı kontenjanı ile devlete hizmetleri geçmiş “yaşlı küskün” sayısının artmasının önlenmesinde ve sıkıyönetim dönemlerinde devletin başına getirilecek “yansız ve partilerüstü” kişiyi bulmada kolaylık sağlanmasında yararlı olduğunu belirtmiştir.<sup>699</sup>

Yine Eski Kontenjan Senatörü Metin Toker de Meclisteki çoğunluğu kontrol etmesi için düşünülüp kurulan Cumhuriyet Senatosunun, oluşum tarzı nedeniyle bu görevi tam olarak yapamadığını ifade etmiştir. Çünkü siyasi partilerin, liderin sultanı eline düşüklerinde milletvekilleri ona ne kadar köle oldularsa senatörlerin de aynı duruma girdiklerini, ikisinin de aynı şekilde seçildiğini ve birbirlerinden bir farklarının olmadığı belirtmiştir. Bununla beraber Senatoda partili olmayan MBG'nin AP'ye olan düşmanlığı nedeniyle CHP'nin yolunda gittiğini,

<sup>696</sup> DMTD, C:10, B:150, 13.9.1982, s.347.

<sup>697</sup> Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısının Danışma Meclisince Kabul Olunan Metni ve Millî Güvenlik Konseyi Anayasa Komisyonu Raporu, **Millî Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi (MGKTD)**, C:7, B: 118, 18.10.1982, s.78.

<sup>698</sup> Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısının Danışma Meclisince Kabul Olunan Metni ve Millî Güvenlik Konseyi Anayasa Komisyonu Raporu, **MGKTD**, C:7, B: 118, 18.10.1982, s.54.

<sup>699</sup> Mümtaz Soysal, “Yasama Çıkmazı”, **Milliyet**, 6.2.1982, s.2.

senatoda siyasi partiler karşısında bağımsız hareket edebilen tek grubun Kontenjan Grubu olduğunu ama sayılarının az olmasından etkilerinin olmadığını belirtmiştir.<sup>700</sup> Toker başka bir yazısında da senatör sayısının 125 olması, eski Cumhurbaşkanları, eski Senato Başkanları, eski Meclis Başkanları, eski Başbakanlar, eski Genelkurmay Başkanları, eski Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay, Sayıştay başkanlarının ve MGK üyelerinin hayat boyu sürecek şekilde “Tabii Senatör” olması ve kurula her ilden bir üye seçilmesi halinde iyi işler yapılacağını iddia etmiştir. Bu biçimde halk arasında “*Oturmuşlar Meclisi*” olarak küçümsenen Senatonun Türk demokrasisinde “*sayılamayacak kadar çok yararı*” olacak bir kurum haline geleceğini savunmuştur.<sup>701</sup>

DM üyesi eski Senatör Halit Hulki Zarbun güçsüz Senatonun kaldırılmasının yararlı olacağını savunurken<sup>702</sup>, eski Senatör Amil Artus da Senatoya hükümet ile alakalı gensoru yetkisinin verilmesi kaydıyla Senatonun olması gerektiğini vurgulamıştır.<sup>703</sup> Eski Senatör Sefa Reisoğlu ise Senatonun oluşumundaki eksikliklerin giderilerek yeniden anayasa konması gerektiğini savunmuştur.<sup>704</sup>

Her şeyden önce, Türk parlamento tarihinde Cumhuriyet Senatosu deneyiminin böylesine işlevsel ve başarılı olduğunu ileri sürmenin güçlüğü ortadadır. Gerçekten, Cumhuriyet Senatosunun, en azından kendisinden beklenen üretkenliği sergileyemediği genellikle kabul edilmektedir.<sup>705</sup> Erdal Onar'a göre, yasaların yapımı sırasında gözden kaçan bazı hataların sonradan anlaşılmasının doğurduğu sorunların çözümü, çift meclisli bir yasama organı modeline gidilmesi yerine, çoğu ülkede gözlemlendiği gibi, yasaların tek meclisli parlamentoda, belirli bir süre arayla iki kez görüşülmesi yönteminin getirilmesidir. Onar ayrıca, üniter yapılı bir devlette, çift meclis sistemiyle, birinci meclisteki çoğunluğun yetkisini kötüye kullanmasının önüne geçilmesi isteniyorsa tek mecliste, toplumdaki tüm düşüncelerin, siyasal tercihlerin, yasama organına olabildiğince adaletli bir biçimde yansıtılmasını

---

<sup>700</sup> Metin Toker, “Sistemi Ne İflas Ettirdi?”, **Milliyet**, 8.2.1982, s.8.

<sup>701</sup> Metin Toker, “Üst Yapının Önemli İki Kurulu”, **Milliyet**, 21.2.1982, s.8.

<sup>702</sup> **Cumhuriyet**, 1.5.1982, s.7.

<sup>703</sup> **Cumhuriyet**, 19.5.1982, s.7

<sup>704</sup> **Cumhuriyet**, 12.8.1982, s.7.

<sup>705</sup> İba, **a.g.e.**, s.27.

sağlayabilecek bir seçim tekniği uygulanarak bunun başarılabilirliğini savunmaktadır.<sup>706</sup>

Bu çerçevede genel olarak bakıldığında çift meclis yapısını savunanların yanında bu görüşe karşı çıkanlar da vardır. Bunu savunanların ortak görüşü Senato denetim yetkilerinin artırılması ve üye oluşum sürecinin değiştirilmesi kaydıyla Senatonun demokratik yaşam için verimli bir hale geleceğidir. Karşı görüştekiler ise Türkiye’de 1961-1980 arasında faaliyet gösteren çift meclisli sistemin, kendinden beklenen yararı gösteremediğinden ve siyasi tıkanmışlığı çözmek yerine bunu kimi zaman daha da derinleştirdiğinden artık gereksiz olduğunu savunmuşlardır. İkinci görüş daha ağır basmış ve 1982 Anayasasıyla birlikte çift meclis sistemi son bulmuştur.

---

<sup>706</sup> Erdal Onar, “Dünyada Parlamento Kavramının Doğuşu, Gelişimi ve Günümüzdeki Görünümü”, **Milli Egemenlik ve Demokrasi Kurultayı**, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1995, s.48.

## DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

### TOPLUMSAL - EKONOMİK GELİŞMELER KARŞISINDA CUMHURİYET SENATOSU

#### I-1960-1980 Arası Dönemde Toprak Reformu

Toprak reformu 27 Mayıs'tan sonra Türk kamuoyunu ilgilendiren önemli sorunlardan birisi olmuştur. Konu ilk olarak 27 Mayıs'tan 2 ay kadar sonra Milli Birlik Hükümeti'nin ilk icraatları arasında ele alınmış ve Tarım Bakanlığına reformun yapılması bir görev olarak verilmiştir. Kurucu Meclis ve koalisyon hükümetleri dönemlerinde reform çalışmaları ve tartışmaları aynı hızla sürdürülmüştür.<sup>1</sup>

1961 Anayasanın 37. maddesi “*Devlet, toprağın verimli olarak işletilmesini gerçekleştirmek ve topraksız olan veya yeterli toprağı bulanmayan çiftçiye toprak sağlamak amacı ile gereken tedbirleri alır*”<sup>2</sup> ifadesiyle toprak reformunu öngörmektedir. Bu bir zorunluluk olmuştur çünkü Türkiye'de yaşantılarını çalıştıkları tarımdan direkt olarak sağlayan nüfus 21 milyon civarındadır ve toplam nüfusun % 71,3'ünü oluşturmaktadır. Aynı dönemde bu oran, İtalya'da % 27, İspanya'da % 42, Yunanistan'da ise % 56'dır. Bunun yanında çiftçilerin elde ettiği gelir de çok düşüktür. 1962 DPT verilerine göre bir çiftçinin yıllık ortalama geliri 785 liradır.<sup>3</sup> Batı Almanya, 1954 yılında yaptığı bir istatistikte yıllık köylü kazancını 12.950 lira,

---

<sup>1</sup> Reşat Aktan, “Türkiye'de Toprak Reformu Çalışmaları”, **AÜSBF Dergisi**, C:XXVI, No: 3, 1971, s.43.

<sup>2</sup> Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, **Resmi Gazete**, 31.5.1961 No: 10816.

<sup>3</sup> DPT, **I. Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, DPT Yayınları, 1963, s.13.

Amerika’da 1959 yılında ayda 4.940 lira, Yunanistan’da 1961 yılı başında yapılan istatistiklere göre ortalama köylü kazancı 4.860 lira olarak belirtmiştir.<sup>4</sup>

1963 yılında yayınlanan bir rapora göre 1962 yılındaki tarımcı aile miktarı 2.324.000 olarak tahmin edilmiştir. Bu ailelerden 596.620’si topraksız aile olup tarımcı ailelerin % 25,7’sini oluşturmaktadır.<sup>5</sup>

Toprak reformu kapsamında 1965’te İnönü Hükümeti tarafından bir adım atılmıştır. Bu konu çok önemlidir çünkü hükümetin planlama başdanışmanı, Prof. Jan Tinbergen<sup>6</sup>, “*Türkiye gelecekte kıtlıkla karşılaşabilir*”<sup>7</sup> diyerek ülkenin yakın geleceğinde bu sorunun önemli bir yer tutacağını işaretini vermiştir. O dönemde Türkiye’de kıtlık dışarıdan ithal edilen, ABD’nin tarım ürünleri fazlaları sayesinde önlenmiştir. Ancak 1965’te AP hükümet olunca reformun hükümet programlarında ve kalkınma planlarındaki öncelik sırası azalmış ve yerini tarım reformuna terk etmiştir. Bu arada çalışmalar da yavaşlamıştır. Bununla beraber, toprak reformu 12 Mart 1971’den sonra tekrar hükümet programında birinci önem sırasında yer almıştır. 1971’e kadar 8 tasarı ve 2 ilkeler listesi, 1 yasa teklifi halinde ortaya çıkan dokümanlardan sadece ikisi (Dördüncü Toprak Reformu Yasa Tasarısı ve bir yasa teklifi) yasama organına gönderilebilmiş, burada incelenmeye başlanmış, bazıları da basılıp dağıtılarak kamuoyunun inceleme ve tartışmasına sunulmuştur.<sup>8</sup>

12 Mart sonrası dönemde, Nihat Erim Hükümeti döneminde Mecliste imzaya sunulmuş, Naim Talu Hükümeti döneminde de Reform Yasası tasarısı Meclis gündemine gelmiştir. Mecliste kabul edilen tasarı Senatoya gönderilmiştir. Senatoda kurulan komisyon tasarının, ülkede ekonomik amaç yönünden, toprağın verimli olarak işletilmesini, tarımsal bünyenin iyileştirilmesini, üretimin artırılmasını ve değerlendirilmesini onayladığını söylemiştir. Sosyal amaç yönünden toprak mülkiyet dağılımının, tasarruf şeklinin yeniden ve sosyal adalet ilkelerine göre düzenlenmesinin, istihdam olanaklarının ortaya çıkmasını ve mülk güvenliğini sağlayacağı belirtilmiştir. Siyasal amaç yönünden 20. yüzyıl gereklerine uymayan çağdışı kalıntılara son vererek, Anayasa’nın öngördüğü hakların özgürce

---

<sup>4</sup> **Cumhuriyet**, 24.11.1961, s.1.

<sup>5</sup> Beşir Hamitoğulları, “Türkiye’de Toprak Reformu Ve İktisadi Kalkınma”, **AÜSBF Dergisi**, C:XXI, No:1,1966, s.36.

<sup>6</sup> 1969 yılında Ragner Frisch’le birlikte “dinamik modelleri geliştirerek ekonomik analizlere uygulayan” çalışmalarıyla Nobel Ekonomi Ödülü’nü almıştır.

<sup>7</sup> **Milliyet**, 6.4.1966, s.1.

<sup>8</sup> Aktan, **a.g.m.**, s.44.

kullanılmasını kısıtlayan engellerin ortadan kaldırılmasının; böylece tarımla uğraşanlara insanlık haysiyetine yaraşır bir hayat düzeyinin sağlanabilmesinin amaç olduğu ifade edilmiştir. Tasarıda ayrıca arazinin mülkiyet, kullanım ve yararlanma düzensizliklerinden doğan uyuşmazlıkların giderilmesi gibi hukuki çözümlere ve daha ileri üretim tekniklerinin kullanılmasını sağlamak gibi teknik amaçlara da yer verilmiş ve tarımda reform yapılmaksızın, Toprak Reformu'ndan beklenen sonuçların elde edilemeyeceği gerçeği de esas alınmıştır.<sup>9</sup>

Senatoda bu yasa tasarısı ile ilgili görüşmeler yapılmıştır. MBG adına konuşan Suphi Karaman, Toprak Reformu'nun nedenleri, gerekçeleri, uygulanamayıp nedenleri ile ilgili çok ayrıntılı bir konuşma yaptıktan sonra, bu reformla ülke tarımında, toplumun altyapısında sosyal adalete dönük yenilikler yapılmak istendiğini, eksikleri dahi olsa bu yasayla toprak reformunun esaslarının, teşkilatının, yönetiminin, yaptırımlarının belirleneceğini belirtmiştir. Karaman, reformun gerçekleşme olasılığının tamamen iktidarların iyi niyetiyle ilgili olduğunu, uygulama veya uygulamamanın hükümetlerin elinde olduğunu vurgulayarak tasarıya destek vereceklerini ifade etmiştir.<sup>10</sup>

CGP adına söz alan Mehmet Parıltılı büyük bir ihtiyaca cevap vereceğini ve solun istismarına fırsat bırakmayacağını iddia ettiği tasarının lehinde oy kullanacaklarını belirtmiştir.<sup>11</sup>

CHP adına konuşan Muslihittin Yılmaz Mete, Reform Yasası'na topraksız yurttaşlardan veya az topraklılardan hiç ilgi gösterilmediğini, toprak ağalarının ise tasarıdan memnun olduğunu iddia etmiştir. 1969 yılında, "*Türkiye'de toprak reformunun yapılmasına lüzum ve imkan yoktur.*" diyenlerin, 1973 yılında bu yasayı çıkardıklarını söylemiştir. Çünkü bu yasanın kolay uygulanacak ve toprak dağılımındaki dengesizliği giderecek hükümleri taşımadığını savunarak, tasarıyı sert bir dille eleştirmiştir.<sup>12</sup>

AP adına söz alan Kazım Karaağaçlıoğlu ise bu konuyu AP iktidarının ele alamamasının altında 70'li yıllara doğru artan anarşik ortamın olduğunu belirtmiştir. Bu yasanın, uzun süren komisyonlardaki ve Meclislerdeki görüşmeler esnasında

---

<sup>9</sup> Toprak Ve Tarım Reformu Yasası Tasarısının Millet Meclisince Olunan Metni ve Cumhuriyet Senatosu Geçici Komisyon Raporu, **CSTD**, C:12, B:76, 21.6.1973, s.2.

<sup>10</sup> **CSTD**, C:12, B:76, 21.6.1973, s.421.

<sup>11</sup> **CSTD**, C:12, B:76, 21.6.1973, s.424.

<sup>12</sup> **CSTD**, C:12, B:76, 21.6.1973, s.4228-430.



AP'nin, I. Erim Hükümeti zamanında hazırlanan Tarım ve Toprak Reformu Ön Tedbirler Yasa Tasarısı'nın metni içine yerleştirilen sosyalist ve kolektivist görüşlerin tasarıdan çıkartılması konusundaki mücadelesiyle, tasarının Türkiye gerçeklerine uygunluğunun sağlandığına işaret ederek, reformun sosyalist söylemden sıyrıldığını belirtmiştir.<sup>13</sup>

Son sözü alan Devlet Bakanı İlhan Öztrak Türkiye'de topraklarının % 60'ının tapusuz olduğunu, CHP'nin eleştirdiği bütün maddelerin 1965 tasarısında da olduğunu, Türkiye'de çeşitli ailelere, sülalelere ve şahıslara ait 740 köy olduğunu belirtmiş, tasarıya Avrupa Konseyi İskan Dairesinin de destek verdiğini ifade etmiştir.<sup>14</sup>

Yasa 18 Temmuz 1973 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Reform Yasası 17 bölüm ve 237 maddeden oluşmuştur. 1757 Sayılı Toprak Ve Tarım Reformu Yasası belli başlı iki amacı, yasada şu şekilde belirtilmiştir:

a) *Toprağın verimli bir şekilde işletilmesini sağlayarak tarımsal üretimi arttırmak, artan üretimin değerlendirilmesini sağlamak ve kalkınma için zorunlu olan sanayinin geliştirilmesine ortam sağlamak,*

b) *Tarım kesiminde toprak ve gelir dağılımındaki dengesizliği giderek istihdam imkanı yaratmak ve mülk emniyetini sağlamak.*<sup>15</sup>

Ekim 1973 seçimlerinden hemen sonra Urfa ili pilot bölge seçilerek yasanın uygulanmasına başlanmıştır. Bu uygulama 1976'ya kadar sürmüştür.<sup>16</sup> Ancak reform, Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir. DP Millet Meclisi Grubu, açtığı iptal davasında reformun Türk toplumuna hiçbir ekonomik yarar getirmeyip aksine Türk ekonomisini ve tarımını mutlak surette bir çıkmazın içine ittiğini, güdümlü bir kooperatifçiliğin ve geniş çapta devletçiliğin nüvelerini getirmiş, temellerini atmış olduğunu gerekçe olarak sunmuştur. Yapılan görüşmeler sonucunda, tasarı görüşülürken Meclis İçtüzüğü'nün ihlal edildiği öne sürülmüş ve tasarı iptal edilmiştir.<sup>17</sup>

1976 yılında hazırlanan “*Geri Kalmış Bölgelerin Sorunlarını Ayrıntılarıyla Belirlemek Üzere Senato Araştırması Raporu*”na göre Toprak ve Tarım Reformu

<sup>13</sup> CSTD, C:12, B:76, 21.6.1973, s.425-426.

<sup>14</sup> CSTD, C:12, B:76, 21.6.1973, s.450-457.

<sup>15</sup> Toprak ve Tarım Reformu Kanunu, **Resmi Gazete**, 19.7.1973, No:14599.

<sup>16</sup> Sevgi Korkut, **Toprak Reformu ve Türkiye**, Ankara, TBMM Yayını, 1984, s.59

<sup>17</sup> Anayasa Mahkemesi Kararı, **Resmi Gazete**, 10.5.1977, No:15933.

Yasası'nın Anayasa Mahkemesi tarafından iptali ve yerine yeni bir yasa çıkarılmaması sonucu bu alanda bir boşluk doğduğu, bu boşluğun bir an önce doldurulması gerektiği, özellikle Güneydoğu Anadolu bölgesi açısından yasanın büyük önem taşıdığı belirtilmiştir. Bölgede 700000 hektar alanın sulanmasını öngören Aşağı Fırat Sulama Projesi'nin uygulamaya konulduğu, bu projenin "Bölge Gelişme Planı" şekline dönüştürülmesinde ve uygulanmasında beklenen yararları gösterebilmesi için Toprak Reformu'nun uygulanmış olması gerektiği, bu şekilde sulamanın da yardımıyla bölge tarımında büyük gelişmeler olabileceği de belirtilmiştir.<sup>18</sup>

Bu rapor üzerine hükümetler bu konu üzerinde herhangi bir çalışma yapmamışlardır ve konu Senato gündemine de gelmemiştir. Bu konu ancak 1984'te yeniden Meclis gündemine gelmiş ve bir Reform Yasası bir kez daha çıkarılmıştır.<sup>19</sup>

Genel olarak 1961-1980 döneminde Mecliste ve Senatoda Toprak Reformu ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. (Tablo 4.1) Bunda milletvekillerinin senatörlere göre üstünlüğü göze çarpmaktadır. Senatoda yapılan çalışmaların içeriğine bakıldığında Toprak Reformu üzerine hükümete yönlendirilen 2 adet yazılı ve sözlü olduğu görülmektedir. CHP'li Kemal Sarıbrahimoğlu'nun, Toprak ve Tarım Reformu bölgelerine dair yazılı soru önergesi<sup>20</sup> ve CHP'li Muallâ Akarca'nın, Toprak reformuna dair Tarım Bakanından sözlü sorusu.<sup>21</sup> Bundan başka konuyla ilgili bir yasa teklifi yapılmamış, yapılan yasa tasarı ve teklifleri Meclisten gelmiştir. Senatoda bu konuyla ilgili söz alan üyelerin konuşmaları dışında AP'li Senatörler Ahmet Demir Yüce ve Hüsnü Dikeçligil'in Toprak ve Tarım Müsteşarlığı tarafından hazırlanan yönetmelik ile ilgili bir Senato araştırması önergesi verilmiştir. Ancak bu önerge kabul edilmesine rağmen komisyon raporu üzerine kimse söz almadığından amacına ulaşamamıştır.<sup>22</sup> Bu ise Türkiye'nin en önemli sorunlarında biri olan Toprak Reformu üzerinde Senatonun yeteri kadar çalışma yapmadığını ortaya çıkarmaktadır. Yine bunda Meclisin aktif çalışmasının etkisi büyüktür. Ancak Meclisin bu çalışmaları da bir sonuca varamamıştır gerçek anlamda bir reform Türkiye'de uygulanma şansı bulamamıştır.

<sup>18</sup> Geri Kalmış Bölgelerin Sorunlarını Ayrıntılarıyla Belirlemek Üzere Kurulan Cumhuriyet Senatosu Araştırma Komisyonu Raporu, **CSTD**, C:44, B:18, 27.12.1979, s.12.

<sup>19</sup> **Cumhuriyet**, 2.12.1984, s.1.

<sup>20</sup> **CSTD**, C:29, B:15, 3.1.1976, s.317:318

<sup>21</sup> **CSTD**, C:35, B:60, 15.3.1966, s.407

<sup>22</sup> **CSTD**, C:77, B:14, 4.5.1978, s.419

**Tablo 4.1: Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisinde Toprak Reformu Üzerine Yapılan Çalışmaların Analizi**

ÇALIŞMA	MECLİSLER	
	C. Senatosu	M. Meclisi
C. Senatosu Araştırması	1	0
Demeçler Ve Söylevler	3	0
Genel Görüşme Önergeleri	0	1
Gensoru Önergeleri	0	2
Önergeler	0	8
Söz Alanlar	4	36
Sözlü Sorular Ve Cevapları	1	0
Tasarılar	0	5
Teklifler	0	4
Yazılı Sorular Ve Cevapları	1	6

\*CSTD ve MMTD Tutanakları ve Fihristleri taranarak derlenmiştir.

## II-Geri Kalmış Bölgeler ve Doğu Sorunu

Cumhuriyetin kurulmasından sonra ülke gündeminde yer alan önemli konulardan biri de Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde yaşanan birtakım sorunlar olmuştur. Öncelikle 27 Mayıs döneminde Doğu Anadolu'da yaşayan vatandaşları etkileyen olayların başında 105 Sayılı Yasa ile 56 ağanın sürgüne gönderilmesi gelmektedir. Mecliste bu kişilerin tekrar yurtlarına dönmeleri için bir önerge sunulmuş ve bu önerge, kabul edildikten sonra Senato gündemine gelmiştir. Senatörler Doğu bölgesinin sorunlarıyla birlikte yerleşik ağalık, şeyhlik gibi kurumları da eleştirerek konuyu değerlendirmişlerdir.

MBK üyesi Tabii Senatör Sami Küçük:

*“Doğu - Anadolu halkının, malına, canına ve bir kelime ile her şeyine sahip olan ağanın, adeta bir esiri gibi yaşayan bölgenin bazı talihsiz insanları, devlet gücü ile ağaların sürülerek zaman zaman rahat nefes aldıkları olmuştur. Bu rahat nefes almanın ne paha biçilmez bir değer taşıdığını 1960 Eylül ayında Doğu Anadolu'ya yaptığımız bir gezide müşahede etmiştik. Ağaların ve şeyhlerin dönmemesini isteyen halkın haykırıları dalga*

*dalga semaları kaplıyor ve dağlarda akisler yapıyordu...*”<sup>23</sup> diyerek çıkarttıkları yasayı savunmuştur.

Senatodaki genel hava bu yasanın iptal edilerek ağaların yeniden bölgelerine dönmesi yönünde olmuştur. MP adına konuşan Neşet Çetintaş, 105 Sayılı Yasa'nın yürürlükten kaldırılmasına, dünya ihtilal tarihinde rastlanmayacak derecede ılımlı birtakım uygulamaları olan 27 Mayıs'ı manen zedeleyecek bir nitelik taşımamakta olduğundan ve 1961 Anayasası'nın özgürlükçü havasına uygun olmaması nedeniyle destek vereceklerini dile getirmiştir. Konuşmasına 27 Mayıs'ı övücü sözlerle devam eden Çetintaş:

*“Eğer biz Doğu'yu hiç kimseden ve idareden şikayetçi olmayan mesut bir kütle haline getirmek istiyorsak asık suratlı, dipçikli idare yerine; müşfik, güler yüzlü ehil idareyi oralara götürmeliyiz. Zengin 5–10 kişinin üzerinde değil; o muntakanın iktisadi, sınaî, kültürel ve sosyal gerçeklerin üzerine ciddiyetle eğilmeliyiz”* diyerek konuyu bağlamıştır.<sup>24</sup>

AP grubu adına konuşan Fikret Turhangil, toplum içinden ayrılıp koparılan 56 vatandaşın yerlerine, doğup büyüdüğü vatan topraklarından bir parçasına kavuşmalarının önüne geçmenin veya buna karşı koymanın düşünülmemeyeceğini ifade ederek bu yasa teklifini kabul etmek gerektiğini vurgulamıştır. Turhangil'e göre acil ve hemen yapılması lazım işlerin başında Doğu illerinde görev yapan idare amiri ve memurların seçiminde çok titiz hareket edilmesi, yasaların bütün vatandaşlara eşit olarak uygulanması, şahsi veya mahalli de olsa suiistimallerin kesinlikle önüne geçilmesi gelmektedir. Verdiği Hakkari örneği ilginçtir:

*“Bugün 5 ilçesi olan Hakkari ilimizde validen başka idare amiri yoktur. Bunlara nasıl çare bulunur, devlet hizmeti halkın ayağına nasıl götürülür?..”*<sup>25</sup>

Mehmet Hazer (CHP) ise 105 Sayılı Yasa'nın kaldırılmasını, yeni alınacak önlemlerle hükümetin Doğu'daki vatandaşların hak ve huzurunu sağlamasını beklediklerini ve düzenlemenin 27 Mayıs ruhuna ve maksadına aykırı olmadığını ifade ederek parti olarak buna destek çıkacaklarını belirtmiştir.<sup>26</sup>

<sup>23</sup> CSTD, C:5, B:93, 18.10.1962, s.498.

<sup>24</sup> CSTD, C:5, B:93, 18.10.1962, s.501.

<sup>25</sup> CSTD, C:5, B:93, 18.10.1962, s.503.

<sup>26</sup> CSTD, C:5, B:93, 18.10.1962, s.506-507.

Bu konuşmaların hepsinde dikkate değer nokta 27 Mayıs döneminde yapılan bu düzenlemenin aslında haklı gerekçelerinin olduğu ancak Meclisin Senatoya sunduğu önerenin “27 Mayıs’ın özgürlükçe ruhuna” aykırı olmadığı yönündeki açıklamalardır. Sonunda bu yasa tabii senatörlerin itirazlarına rağmen kabul edilmiştir. Yeni yasaya göre 56 kişi yerlerine geri dönecektir ancak toprakları 5000 dönümü geçenler, fazla topraklarını dağıtacaklardır.<sup>27</sup>

Bu sorunun yanında 1961 ve 1962 yılları, Anadolu insanı için kuraklık felaketinin en çok hissedildiği yıllar olmuştur. Cumhuriyet gazetesi tarafından, Arif Nihat’ın yazdığı “*Açlıkla Mücadele Eden Doğu Anadolu’dan Röportajlar*” başlığı altında bir yazı dizisi yayınlanarak Doğu Anadolu’da kurak bir yazdan ve kötü bir hasattan sonra ortaya çıkan ciddi sorunları anlatılmıştır. Bu dizi basında pek fazla ilgi görmese de bu olayın bir sonucunda Batı’ya ve büyük illere yapılan göçler başlamıştır.<sup>28</sup>

Kuraklığın ardından CHP-AP Koalisyon Hükümeti Doğu Anadolu’ya yardım seferberliği başlatmıştır. 9 Aralık 1961’de toplanan Bakanlar Kurulunda konu ele alınmıştır. Doğu Anadolu Bölgesi’nin “muazzam bir kuraklık geçirdiği” ve 1 milyon büyük ve küçükbaş hayvanın telef olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğu, İmar ve İskan Bakanı Senatör Muhittin Güven tarafından açıklanmıştır. Daha önce Bakanlar Kurulu adına Doğu bölgesine giderek kuraklığın şiddetle hüküm sürdüğü Kars, Erzurum ve Ağrı illerinde incelemeler yapan Muhittin Güven, durumu bütün vahametiyle bir telgrafla Başbakanlığa bildirmiş ve o gün yapılan Bakanlar Kurulu toplantısı gündemine alınan telgraf görüşülerek, bir an önce 50 milyon liralık kredi açılması kararlaştırılmıştır. Bu konuda Başbakanlıkça Toprak Mahsulleri Ofisi ile Amortisman Kredi Sandığına emir verilmiştir. Muhittin Güven, Doğu Anadolu Bölgesi’nde bir milyon küçük ve büyükbaş hayvanın yaza çıkarılması ve beslenmesi gerektiğini belirtmiş, bunun için de ot ve saman azlığının, para sıkıntısının ve muhtaç kimselere nakdi yardım yapılarak ihtiyaçların giderilmesi gerektiğini söylemiştir.<sup>29</sup>

Bu konu Senatoda ele alınmıştır. AP’li Osman Saim Karagöllü Doğu bölgesinin içinde bulunduğu şiddetli kıştan dolayı hükümet yardımlarının en iyi şekilde bölgeye ulaştırılıp ulaştırılmadığı noktasında beş kişilik bir araştırma

<sup>27</sup>19 Ekim 1960 Tarihli ve 105 Sayılı Yasanın Kaldırılması Hakkında Kanun, **CSTD**, C:5, B:93, 18.10.1962.

<sup>28</sup>Ahmad, “**Demokrasi Sürecinde...**”, s.243.

<sup>29</sup>**Cumhuriyet**, 26.12.1961, s.7.

komisyonu kurulmasını önermiştir.<sup>30</sup> Bu öneri Senatoda olumlu karşılanmıştır. Bu görüşmenin ardından bir sonraki oturumda hükümet adına konuşan Devlet Bakanı Turhan Feyzioğlu Doğu'ya yapılan yardımın içeriğini açıkladıktan sonra Senato üyelerinin bölgede yapacakları incelemelerle hem Cumhuriyet Senatosunu, hem de hükümeti aydınlatacak bilgiler toplamalarını şükranla karşılayacaklarını bildirmiştir.<sup>31</sup> Bu konu ile ilgili Tabii Senatör Amil Artus Tarım Bakanı'na bir sözlü soru yöneltmiştir. Yine diğer senatörler de yardımların nasıl yapılması gerektiğine dair düşüncelerini dile getirmişlerdir. Bu çerçevede hükümetin ve Meclisin yaptıklarının denetlenmesi adına Senato, önemli bir görevi yerine getirmiştir.

Doğu'ya giden Senato Araştırma Komisyonu incelemeleri sonucunda Doğu bölgesinde hükümetin yiyecek, hububat hakkındaki yaptıklarının dardaki vatandaşla fazlasıyla memnun ettiği ifade edilmiştir. Gidilen her yerde devlete güveninin, bağlılığının arttığı görüldüğü; resmi temaslarda ilgili makam ve şahısların tam bir uyum içinde, sıkı bir işbirliği halinde çalıştığı ve vatandaşların dertlerini hafifletmeye çabaladığının görüldüğü belirtilmiştir. Bununla birlikte alınan önlemlerle sıkıntıların belli bir süre için giderildiği ancak Doğu ve tüm Anadolu'yu kapsayan sorunların devletin planlaması ile çözüme kavuşturulması, çözümlerin uzun vadeli olması gerektiği vurgulanmıştır.<sup>32</sup>

Senatoda ele alınan bir başka konu da Doğu bölgesinde yabancılara yönelik uygulanan seyahat kısıtlamasıdır. Doğu'da turizmin gelişmesi ve gelir düzeyinin artırılması için AP'li Cevdet Geboloğlu, Fırat Nehri'nin doğusunun yabancılar için yasak bölge ilan eden 16 Eylül 1926 tarih ve 2538 Sayılı Bakanlar Kurulu kararının kaldırılması hakkındaki hükümet görüşünün bildirilmesine dair sözlü soru sormuştur. Geboloğlu, Times dergisinin bu konuya değindiğini ve bu sınırlamaların kaldırılması gerektiğini vurgulamıştır. Bunu üzerine İçişleri Bakanı Ahmet Topaloğlu sınırlamaların, uygulama olarak hükümet tarafından belli oranda hafifletildiğini; yabancı uzmanların, iktisadi ve askeri bakımdan ülke için faydalı olacak kimselerin çalışmalarına kolaylık gösterildiğini bunun için de valilere yetki verildiğini belirtmiştir. Ancak hükümet olarak bu sınırlamayı henüz kaldırma durumlarının olmadığını da belirtmiştir.<sup>33</sup>

<sup>30</sup> CSTD, C:1, B: 19, 4.1.1962, s.265.

<sup>31</sup> CSTD, C:1, B: 20, 9.1.1962, s.295-296.

<sup>32</sup> CSTD, C:3, B:42, 1.3.1962, s.118-120.

<sup>33</sup> CSTD, C:1, B:19, 4.1.1962, s.278-279.

I. AP Hükümeti döneminde 19 Ağustos 1966 günü Doğu Anadolu’da, Erzurum, Muş ve Bingöl illerini kapsayan bir deprem olmuş, depremde 2517 kişi ölmüş, 1420 kişi yaralanmış, 20.007 ev ağır hasara uğramış veya yıkılmıştır. Kısa sürede bölgede yapılan barakalara 20.000’e yakın aile yerleştirilmiştir. Bu bölgeye yaklaşık 38 milyon liralık bir yardım gönderilmiştir. Bununla beraber MBG üyeleri Haydar Tunçkanat ve Suphi Karaman deprem bölgesine bir gezi yaparak gördükleri eksiklikleri dile getirmişler, İmar ve İskan Bakanı Senatör Haldun Mentешеoğlu da senatörlerin istekleri doğrultusunda görülen eksikliklerin giderileceğini bildirmiştir.<sup>34</sup>

1970 yılında II. AP Hükümeti döneminde GP’li senatörler, “*Gelişmeye Muhtaç Bölgeler Yatırım ve Kalkınma Bankası*” kurulması için önerge vermiş, ancak kabul görmemiştir.<sup>35</sup> İlerleyen dönemde 1971 yılında Doğu Anadolu’yla ilgili bir genel görüşme yapılmıştır. Genel görüşme isteği CHP’li Sırrı Atalay’dan gelmiştir. Atalay, konuşmasında Türkiye’de bölgeler arasında gelişme bakımından farklar bulunduğunu ve ekonominin bütün kollarında, tarımda, sanayide, eğitimde bu farkların neden bulunduğu sayılarla açıklamıştır. DP ve AP iktidarlarına yüklenen Atalay, bu dönemlerde Doğu’nun önemsenmediğini, her açıdan geri bırakıldığını ve eşitsizliğe yol açıldığını belirtmiştir.<sup>36</sup> CHP Ağrı Senatörü Salih Türkmen de Atalay’ın sözlerine destek vererek Doğu kökenli senatörler olarak bu konuya duyarlılık gösterilmesini ve genel görüşme yapılabilmesi için lehte ve aleyhte söylemlerin olması gerektiğini vurgulamıştır.<sup>37</sup>

AP adına söz alan Ahmet Nusret Tuna ise AP’nin Doğu sorunuyla ilgilenmediği yolundaki söylemlerin siyasi olduğunu, gerçekleri yansıtmadığını söyleyerek AP döneminde yaptıklarından söz etmiştir.<sup>38</sup> Bu konuşmayla oturum kapanmış, bir sonraki oturumda da 12 Mart Muhtırası yayınlandığından bu genel görüşme askıda kalmıştır.

1976 yılında ise Cumhuriyet Senatosu Kars Üyesi Sırrı Atalay ve arkadaşlarının, “geri kalmış bölgelerin sorunlarını ayrıntılarıyla belirlemek üzere” Senato araştırması isteyen önergeleri kabul edilerek Araştırma Komisyonu kurulmuş ve konu hakkında gerekli bilgi ve belgeleri toplayarak araştırma tamamlanmış, bir

<sup>34</sup> CSTD, C:37, B:8, 24.11.1966, s.241-245.

<sup>35</sup> CSTD, C:63, B:29, 27.1.1971, s.47.

<sup>36</sup> CSTD, C:64, B:50, 11.3.1971, s.340-360.

<sup>37</sup> CSTD, C:64, B:50, 11.3.1971, s.361.

<sup>38</sup> CSTD, C:64, B:50, 11.3.1971, s.363.

rapor hazırlanmıştır. Bu raporda Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin az gelişmişliğinin altında yatan nedenler araştırılmış ve durum tespiti yapılmıştır. Buna göre Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri için yapılması gerekenler şu şekilde sıralanmıştır:

*“1.Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da batıya göre gelir ve fırsatta eşitliğe götürücü farklı bir gelişme,*

*2. Uzun dönemli ve bölgesel düzeyde etkinlik,*

*3. Yatırımların bütünlüğü ve eşzamanlığı,*

*4.İstihdam hacminin artırılması ve sosyal güvenliğin yaygınlaştırılması,*

*5. Hizmetlerin etkinliği,*

*6. Bölgesel mekanın gelişme için örgütlenmesi sağlanmalıdır.*

*7.Sanayileşmeye elverişli bir ortam hazırlayıcı ulaşım ve haberleşme ağı kurulmalıdır.*

*8. Özel sektör yatırımlarını artırıcı yeni bir teşvik sistemi getirilmelidir.*

*9. Ulusal kalkınma planı - bölge planı bütünlüğü esası getirilmelidir.*

*10. Bölgesel planlama - uygulama bütünlüğü sağlanmalıdır.*

*11. Toprak ve tarım reformuna en kısa zamanda işlerlik kazandırılmalıdır”<sup>39</sup>*

Bu rapor yayınlanmıştır ancak 12 Eylül müdahalesi ile Senatonun katılması sonucu Senato bu konu üzerinde başka özel çalışma yapmamıştır.

1961-1980 döneminde geri kalmış bölgeler ve Doğu sorunu ile ilgili hem Senatoda hem de Mecliste önemli çalışmalar yapılmıştır. Senatonun bu konudaki etkinliğinin, diğer toplumsal konular ile ilgili yaptığı çalışmalar göz önünde tutulduğunda bir hayli fazla olduğu görülmektedir. Nitekim 2 tane araştırma önergesi verilmiştir ki bunda CHP Kars Senatörü Sırrı Atalay'ın ve katkısı büyüktür. Mecliste ise 17 araştırma önergesi verilmiştir. Sözlü ve yazılı sorularda da Meclisin bir üstünlüğü vardır. Buna rağmen senatörler 35 soru yöneltmişlerdir. Bunda 1960'lı yıllarda Doğu Anadolu'da yaşanan kuraklığın önemli rolü olmuştur. Ayrıca asayiş sorunları, öğretmen, doktor vs. devlet görevlilerinin yetersizliği ile ilgili sorular da yöneltilmiştir. Senatoda özellikle söz alarak Doğu ile ilgili sorunlarında sıklıkla dile

<sup>39</sup> Geri Kalmış Bölgelerin Sorunlarını Ayrıntılarıyla Belirlemek Üzere Kurulan Cumhuriyet Senatosu Araştırma Komisyonu Raporu, **CSTD**, C:44, B:18, 27.12.1979, s.1-12.



getirildiği görülmektedir. Hemen hemen her partinin değindiği bu sorunlar hakkında Mehmet Hazer, Sırrı Atalay, İsmail İlhan gibi senatörlerin de ayrı bir çabası olduğu görülmektedir. Bu konuyla ilgili her iki Mecliste de kalkınma sorunlarının öncelikli ele alındığı da söylenebilir. (Tablo 4.2)

**Tablo 4.2: Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisinde Geri Kalmış Bölgeler ve Doğu Sorunu İle İlgili Yapılan Çalışmaların Analizi**

ÇALIŞMA	MECLİSLER	
	C. Senatosu	M. Meclisi
Cumhuriyet Senatosu Araştırması	2	0
Demeçler Ve Söylevler	26	9
Genel Görüşme Önergeleri	1	6
Gensoru Önergeleri	0	3
Meclis Araştırması Önergeleri	0	17
Önergeler	4	12
Söz Alanlar	76	195
Sözlü Sorular Ve Cevapları	19	73
Tasarılar	0	3
Teklifler	0	3
Yazılı Sorular Ve Cevapları	16	52

\*CSTD ve MMTD Tutanakları ve Fihristleri taranarak derlenmiştir.

Senatonun gündemi genel olarak Doğu ile ilgili sosyo-ekonomik değerlendirmeler etrafında şekillenmiştir. Senato oturumlarında etnik vurgular söz konusu olmamıştır. Senatörlerin bu konu ele alınırken konuyu sürekli sayılarla ve istatistiksel verilerle açıklamaya çalıştığı, özellikle bölge senatörlerinin bu konuyu gündemde tutmaya çalıştıkları görülmektedir.

### III-Göçler, Gecekondulaşma ve Toplumsal Değişim

1960'tan 1980 yılına kadar Türkiye'nin nüfusuna her 5 yılda 4 milyon kişi eklenmiş ve 1980'e gelindiğinde nüfus 45 milyona yaklaşmıştır. Bu oranın artması

ülkenin sosyal dengelerinde de büyük değişimleri beraberinde getirmiştir. (Tablo 4.3)<sup>40</sup>

**Tablo 4.3: Türkiye’de Nüfus Sayıları**

Yıllar	Nüfus
1960	27 754 820
1965	31 391 421
1970	35 605 176
1975	40 347 719
1980	44 736 957

\*TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2008, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, 2009

Köyden kente gelişin sonucunda ortaya çıkan sorunların başında gecekondulaşma gelmiştir. Türkiye’de gecekonduların ortaya çıkışı 1945’e değin uzanır. Uzun süre Türkiye’nin büyük kentlerinde hem gecekondulara hem de gecekonduda oturanlara geçici diye bakılmıştır. 1960’ta gecekondularda oturanların oranı Ankara’da %45, İstanbul’da %21 İzmir’de % 18’dir.<sup>41</sup> 1970’lere gelindiğinde gecekonduların oranları daha da artmış, kentlerin egemen ve kalıcı özelliği durumuna gelmiştir. Ankara’da nüfusun % 61’i, İstanbul’da % 45’i ve İzmir’de % 43’ü gecekonduların semtlerinde yaşamışlardır. Tabii bu süreçte gecekonduların maliyeti de artmış, 1962-1963 yıllarında 6.000-13.000 lira iken 1970’lerde 7.000-20.000 liraya çıkmıştır.<sup>42</sup>

1963 yılında yapılan I. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (BYKP) bu sorunun çözümü:

*“Gecekondularını, içinde oturanlara konut bulmadan yıkmamak, her şeyden önce bu gecekonduların arsa mülkiyeti problemini çözmek, kamu hizmetlerini tamamlayarak durumlarını düzeltmek, ancak çok kötü olanlarını içinde yaşayanların konut ihtiyacını karşılamak suretiyle ortadan kaldırmak”* şeklinde ele alınmıştır.<sup>43</sup>

<sup>40</sup> TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923-2008**, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, 2009, s.15.

<sup>41</sup> DPT, **“I. BYKP...”**, s.430.

<sup>42</sup> Mübeccel Kıray, “Gecekondular-Az Gelişmiş Ülkelerde Hızla Toprakta Kopma ve Kentle Bütünleşememe”, **AÜSBF Dergisi**, C: XXVII, No:3, 1972, s.561-573.

<sup>43</sup> DPT, **“I. BYKP...”**, s.429.

Bu süreçte çoğu insan artık gecekonduyu “sosyal güvence” olarak algılama eğilimine girmiştir. İnsanlar önceleri gecekonduyu sadece barınma amaçlı düşünürken, gecekondulu algısındaki bu değişim, ülkede siyasetin yeterince sağlıklı politika izlememelerinden ve dolayısıyla çıkarılan gecekondulu aflarıyla da gecekondulaşmanın özendirici hale gelmesinden kaynaklanmıştır. I. AP Hükümeti döneminde 1966 yılında 775 Sayılı Yasa ile gecekondunun varlığı resmen kabul edilmiş, kentte yerleşebilmesine yönelik resmi olanaklar ve kurallar getirilmiştir.<sup>44</sup>

Bu konuyu incelemek ve Meclisten gelen yasa taslağını irdelemek için AP’li Senatör Ahmet Nusret Tuna başkanlığında bir geçici komisyon kurulmuştur. Bu komisyon raporuna göre gecekondulaşmanın en büyük nedeni olarak ülkede meydana gelen sınaî gelişmeler, endüstri merkezlerinin daha çok büyük şehirlerde toplanmış olması ve şehir hayatındaki bazı çekici unsurlar gösterilmiştir. Bununla birlikte gecekondulu işlerini düzenleyen, mevcut gecekonduların ıslahı, tasfiyesi, ıslah olunacakların hukuklaştırılması, yeniden gecekondulu yapımının önlenmesini hükme bağlayan bir yasanın bulunmaması bu sorunun kesin olarak çözümüne engel oluşturmaktadır.

Hazırlanan tasarı ana çizgileriyle şu şekildedir:

*“A-İlk olarak, gecekondulu bölgeleri saptanacak ve ilgililerden beyanname almak suretiyle bu bölgelerin içinde veya dışında kalan gecekondulu binaları belirlenecektir. Bu işleminin yapılmasında her türlü olanaktan yararlanılacaktır.*

*B- İkinci aşamada ıslah, tasfiye ve önleme bölgeleri kurulacaktır.*

*C-Üçüncü aşama olarak da hukuki ve fiili işlemlere başlanacaktır:*

*1. Islahı mümkün olan gecekonduların ıslahı sağlanacaktır. Bunların onarılması sırasında sahiplerine çeşitli yardımlar yapılacak ve kolaylıklar gösterilecektir.*

*2. Islahı mümkün olmayan gecekondular, tasfiyeye tabi tutulacaktır. İçerisinde oturanların konut ihtiyaçları giderilmeden gecekondulu yıktırılmayacaktır. Bu tasfiye bazı esaslar göz önünde tutularak yapılacaktır. Mesela kamu hizmetlerinin götürülmesi mümkün olmayan gecekondulu bölgeleri tasfiyeye tabi tutulacaktır. Yine tarihi eserler bulunan veya turistik önemi olan yerlerdeki gecekondular tasfiye edilecektir.*

*3. Gecekondulara gerektiğinde onarılma izni verilecektir.*

---

<sup>44</sup> Gecekondulu Kanunu, **Resmi Gazete**, 30.7.1966, No:12362.

4. Gecekondu oturanların her türlü kamu hizmetlerinden yararlanmalarının sağlanması yoluna gidilecektir.

5. Gecekondu ıslahı veya tasfiyesi dolayısıyla açıkta kalacaklara ve diğer konutsuz yoksul veya dar gelirli vatandaşlara, uygun bedel ve şartlarla arsa tahsis edilecek ve gerektiğinde konut yapımı için kredi ve teknik yardım sağlanacaktır.”<sup>45</sup>

Bu yasa tasarısının görüşmelerinde CHP adına konuşan Fikret Gündoğan gecekondu sorunundan kurtulmanın az gelişmiş olmaktan kurtulmayla olacağını söylemiştir. Bunun da hızlı ve çok etkili bir sanayi devrimine Türkiye gerçeklerinin ışığı altında en bilimsel yöntemleri kullanarak bu işe hemen girişmek, kısa zamanda bu devrimi başarmak ve Türkiye'yi, ekonomisi tarama dayalı bir ülke olmaktan kurtarmakla olacağını vurgulamıştır. Gündoğan yasanın uygulanması için finansman sıkıntısı olduğunu, uygulamada yetki karmaşalarının oluşacağını ve gecekondu bölgeleri kriterlerinde objektiflik olmadığını savunmuştur. Gecekondu olayının kökeninde büyük ekonomik ve sosyal sorunların yattığını, bu olayın yasa ile kökten ve bir daha tekrarlanmayacak şekilde çözümlenemeyeceğini ancak bir bölümünün çözümlenmesinin bile hiç yoktan iyi olacağını belirtmiştir.<sup>46</sup>

AP grubu adına konuşan Osman Salıhoğlu bu yasa ile önce gecekondu oturanların tamamen durdurulacağını ve mevcut gecekondu oturanları hukukileştirileceğini bundan sonra da gecekondu oturanların ıslah edileceğini ve çevresinin imar kurallarına uygun bir biçimde yeniden yapılandırılacağını söyleyerek kısa vadede yapılacak en önemli işin bu olacağını belirtmiştir.<sup>47</sup>

İmar ve İskan Bakanı Senatör Haldun Menteşoğlu ise görüşmelerin sonunda çıkarılan yasanın tam olarak bu sorunu çözemeyeceğini, bunun sosyal bir sorun olduğunu, uzun vadede yapılacak düzenlemelerle bunun kontrol altına alınabileceğini ifade etmiştir.<sup>48</sup>

Senatörlerin genel görüşü çıkarılacak yasanın gecekondu sorunu için yararlı olacağı yönündedir. Bu çerçevede yapılan oylamada 112 kabul, 2 ret oyu çıkmış ve yasa geçmiştir. Ancak dönemin güncel söylemi olan (çıkartılan yasalarla da meşrulaştırılan) gecekondu yerleşmelerine altyapı götürerek bu yerleri ıslah etmek

<sup>45</sup> Gecekondu Yasası Tasarısının Millet Meclisince Kabul Olunan Metni ve Cumhuriyet Senatosu Geçici Komisyon Raporu, **CSTD**, C:36, B:89, 19.7.1966, s.2.

<sup>46</sup> **CSTD**, C:36, B:89, 19.7.1966, s.341-343.

<sup>47</sup> **CSTD**, C:36, B:89, 19.7.1966, s.344-345.

<sup>48</sup> **CSTD**, C:36, B:90, 20.7.1966, s.364-365.

düşüncesiyle, gecekonduların sahiplerine tapu dağıtmak; elektrik, su, kanalizasyon, yol sağlamak gibi uygulamalar ilk kuşak gecekondularının apartmanlara dönüşmesinin, ikinci, üçüncü ve dördüncü kuşak gecekonduların yapımının önünü açmıştır.

II. BYKP’de gecekondular sorununun konut sektörünün bütünü içinde ele alınacağı, bu sorunu önlemeye öncelik verileceği, gecekonduların arsa mülkiyeti probleminin şehirlerin gelecekteki gelişmesini zorlaştırıcı olmaktan çıkarılacağı yer almıştır.<sup>49</sup>

1968 yılı başında 450 bin olan gecekondular sayısı 1970 sonunda 600 bini bulmuş, 1972 sonunda ise 700 bine yaklaşmıştır.<sup>50</sup> Bunun başlıca nedenleri 775 Sayılı Yasa’da bu amaçla ayrılan kaynakların yetersizliği, üretimde yoğunlaşmak yerine zabıta önlemlerine önem verilmiş olması ve gecekonduların sahiplerine arsa mülkiyetinin devrinin de öngörülmesi, uygulamada öncelik kriterlerinin açıklığa kavuşturulmaması ve gecekondular önleme çalışmalarının büyük yerleşme merkezleri ve belli endüstri bölgelerinde yoğunlaştırılacağına ülke düzeyine dağıtılmasıdır. 1970-80 dönemine gelindiğinde gecekondular yapım sürecinin tamamen ticarileşmiş ve toprak spekülasyonu başlamıştır. Bu dönemde dikkat çeken önemli olgulardan biri, yoksul kitle için arsa bulup yapan gecekondular firmalarının ortaya çıkmasıdır.<sup>51</sup>

Bu süreçte Senato gündemine bu konu gelmiştir. Bütçe görüşmelerinde İmar ve İskan Bakanlığı bütçesi görüşülürken de yine bu sorunla ilgili düşünceler sunulmuştur. Mesela 1972 bütçe görüşmelerinde eski İmar ve İskan Bakanı Senatör Selahattin Babüroğlu Gecekondular Yasası’nın, üstünden geçen seçimlerin tortusu ile itibarını kaybettiğini ifade etmiştir. Yine bu konuda en çok düşünce belirtenlerden birisi olan Rıfat Öztürkçine aslında çıkarılan yasaların yeterli olduğunu belirtmiştir. Ancak öncelikle köylüyü köyünde doyurabilme imkanları olmadıkça, Anayasa’nın öngördüğü reformlardan toprak reformu, zirai reform yapılmadıkça, sosyal ve ekonomik denge temin edilmedikçe, polisiye tedbirler ne kadar ağır olursa olsun, gecekondular yapımının devam edeceği gerçeğine işaret etmiştir.<sup>52</sup>

Bununla birlikte 1960 ile 1970 yılları arasında sanayileşmenin hız kazanmasıyla birlikte toplumsal yaşamda dalgalanmalar olmuştur. Her yıl yüz

<sup>49</sup> DPT, **II. Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, DPT Yayınları, 1968, s.282.

<sup>50</sup> DPT, **III. Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, DPT Yayınları, 1973, s.833.

<sup>51</sup> Ruşen Keleş, **Kentleşme Politikası**, 8.Bs, Ankara, İmge Kitabevi, 2004, s.572-573.

<sup>52</sup> **CSTD**, C:2, B:28, 4.2.1972, s.433.

binlerce köylü topraklarından ayrılarak, büyük şehirlerdeki işsiz işçiler safına katılmıştır. 1960 ile 1970 yılları arasındaki dönem boyunca emperyalizmden destek gören yerli burjuvazinin gücüne karşı çıkabilecek tabandan gelme bir muhalefet gücünü oluşturmuştur.<sup>53</sup> Bütün bu gelişmeler TBMM’de bu sorunlar üzerine çalışmalar yapılmasının önünü açmıştır. 1961-1980 döneminde Senatoda bu konuyla ilgili sadece 1 araştırma önergesi verilmiştir. O da Mersin Senatörü Lütfi Bilgen’in İçel iline bağlı Gülnar İlçe ve belediyesinin gecekondu önleme bölgesi inşaatına dair Senato araştırması isteyen önergesidir.<sup>54</sup> Mecliste ise 3 araştırma önergesi verilmiştir. Bu konuyla ilgili senatörler tarafından hükümete 4 adet soru yöneltilmiştir. Bunlardan 2’sini CHP’li Salih Tanyeri sormuştur.<sup>55</sup> Diğerlerini Solmaz Behlül ve Sırrı Atalay sormuşlardır.<sup>56</sup> Bu sorular genel olarak gecekondulaşma ile ilgili sorulardır. Milletvekilleri ise bu konuyla ilgili 19 soru yöneltilmişlerdir. Bu konuyla ilgili milletvekilleri 14 adet yasa teklifi sunarken, senatörlerden bir yasa teklifi gelmemiştir. Ana hatlarıyla iki Meclisin çalışmaları değerlendirildiğinde Millet Meclisinin Cumhuriyet Senatosuna oranla bu konu üzerinde daha etkin bir çalışma yürüttüğü görülmektedir.

**Tablo 4.4:Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisinde Gecekondulaşma ve Göç Sorunları Üzerine Yapılan Çalışmaların Analizi**

ÇALIŞMA	MECLİSLER	
	C. Senatosu	M. Meclisi
Cumhuriyet Senatosu Araştırması	1	0
Meclis Araştırması Önergeleri	0	3
Önergeler	3	7
Söz Alanlar	25	59
Sözlü Sorular Ve Cevapları	1	6
Tasarılar	0	2
Teklifler	0	14
Yazılı Sorular Ve Cevapları	3	13

\*CSTD ve MMTD Tutanakları ve Fihristleri taranarak derlenmiştir.

<sup>53</sup> Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, Çeviren: Babür Kuzucu C:III, 6.Bs., İstanbul, Belge Yayınları, 1992, s.247-248.

<sup>54</sup> CSTD, C:62, B:13, s.186:188.

<sup>55</sup> CSTD, C:57, B:54, s.496:497 ve CSTD, C:62, B: 28, s. 706.

<sup>56</sup> CSTD, C:7, B:8, s.219 524:531 ve CSTD, C:22, B: 57, s.108.

Sonuç olarak Türkiye'nin sosyal yapısında önemli bir yer tutan gecekondulaşma süreci Senato tarafından yakından izlenmiştir. Ancak bütün yapılanlara rağmen gecekondulaşma ve bunun yol açtığı sorunların önüne geçecek bir iradeye erişilememiştir. Çünkü bu dönemde yaşanan olumsuz birçok gelişme kontrol altına alınamamıştır. Örneğin kuraklık yıllarca sürmüş göçü tetiklemiştir. Partilerin popülist politikaları da gecekondulara göz yumulmasını kolaylaştırmıştır. Bunun yanında siyasi istikrarsızlığın doğurduğu ekonomik bunalım da halkı doğrudan etkilemiş ve sosyal hareketliliğin olumsuz bir biçimde şekillenmesine neden olmuştur. Tüm bunlar ve bunun gibi nedenler üst üste eklendiğinde Senatonun bu konuyla ilgili etkin politikalar üretememesi de anlaşılabilir.

#### **IV- Basın-Yayın**

##### **A- Dönemin Basın-Yayın Hayatı, Sansür ve Yasak Yayınlar**

1961 Anayasası'nın 20. maddesinde “ *Herkes, düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir; düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim ile veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklayabilir ve yayabilir...*” denilirken, 21. maddesinde ise bilim ve sanat hürriyetini güvence altına alınmıştır. Buna göre “*Herkes, bilim ve sanatı serbestçe öğrenme, öğretme, açıklama, yayma ve bu alanlarda her türlü araştırma hakkına sahiptir...*”<sup>57</sup> Bu çerçevede birçok dergi, gazete ve kitap kültürel canlılığın artmasını sağlamıştır.

Bu dönemin etkili yayın organlarından 1961'de çıkmaya başlayan Yön dergisi; bu dönemde solun en etkili yayın organlarından biri olmuştur. Bu dergi, Türkiye'nin modern dünyada ayakta kalabilmesi için, sosyal ve ekonomik kalkınmayı süratle başarması gerektiğine inanan aydınlar tarafından çıkarılmıştır. Yön dergisinin en başta gelen yazarı Doğan Avcıoğlu'dur. Yöncüler, Türkiye'nin sosyal ve toplumsal yapısını sosyalist bir bakış açısıyla değerlendirmişlerdir. Yön, bu dönemde sola farklı derecelerde sempati duyan aydınları bir araya getiren bir fikir hareketi olarak doğmuştur. İlk sayısı 150 Türk aydınının imzaladığı bir bildiriyle çıkmıştır.<sup>58</sup> Yön bildirisine senatörlerden de destek gelmiştir. 27 Mayıs'ı gerçekleştiren subaylardan olan tabii senatörlerden Vehbi Ersü, Sami Küçük ve Suphi Karaman bu

<sup>57</sup> Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, **Resmi Gazete**, 31.5.1961 No: 10816.

<sup>58</sup> Ahmad ve Turgay, **a.g.e.**, s.243.

bildiriye imza atmışlardır.<sup>59</sup> Kemalist sol diye adlandırılabilir bir çerçevede yazıların yer aldığı dergi 1967'de kapanmış; yerini daha radikal iki dergiye bırakmıştır: “Ant” ve “Türk Solu”. Gecikmiş olmasına karşın, sağın daha fazla yayın organı olmuştur. Türkçülülüğü savunan sağ kesimde MHP'nin “Hareket” ve “Töre” gibi yayın organlarının yanında “Hergün”, “Millet”, “Bayrak” ve “Ortadoğu gazeteleri de aşırı sağın görüşlerini yaydıkları yayın organlardır. Bunlardan başka MHP'nin 1966-71 yıllarında “Milli Hareket” başlıklı aylık; 1969-71 yıllarında da “Devlet” başlıklı haftalık yayın organları vardır. Sağda, İslami akımın siyasal niteliğe bürünmesi de “Bugün” dergisi çevresinde olmuştur.<sup>60</sup>

1960'larda devletçi anlayıştan kurtulamamış sol ile milliyetçi sağın seslerini duyurdukları yazılı basının yanı sıra, kendini tarafsız olarak niteleyen kitleleşmiş basın da gelişmesini sürdürmüştür. 1971'de Türkiye'de net satışı 50.000'in üzerinde 8 günlük gazete vardı. Bunların 1970'in ilk dört ayındaki yaklaşık tirajları şöyledir:

Hürriyet 560.000-585.000, Saklambaç 265.000-288.000, Günaydın 223.000-295.000, Tercüman 210.000-233.000, Milliyet 182.000-189.000, Cumhuriyet 103.000-110.000, Akşam 47.000-65.000, Yeni Asır 45.000-55.000.<sup>61</sup>

CHP'li Sırrı Atalay gazete okunma oranlarının düşüklüğüne dikkat çekmiştir. Doğu Anadolu'nun kalkınması konusunda bir genel görüşme açılmasına dair önerisini Senatoya sunarken bir araştırma raporuna dikkat çekmiştir. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesinin hazırladığı bir anketin sonucunda 1970 yılında İç Anadolu'da hiç gazete gitmeyen köy oranı % 56, her gün giden % 12 ; Karadeniz bölgesinde hiç gazete gitmeyen köy oranı % 63, her gün giden % 6; Ege bölgesinde hiç gazete gitmeyen köy oranı % 19, her gün giden % 29; Akdeniz bölgesinde hiç gazete gitmeyen köy oranı % 30, her gün giden % 16; Doğu Anadolu'da hiç gazete gitmeyen köy oranı % 79, her gün gazete giden köy oranı ise % 6 olarak görülmektedir.<sup>62</sup> Bu çerçevede özellikle kırsal kesimde gazete okuma oranının çok düşük olduğu göze çarpmaktadır.

<sup>59</sup> Hikmet Özdemir, **Kalkınmada Bir Strateji Arayışı Yön Hareketi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1986, s.52.

<sup>60</sup> Ahmet Oktay, **Toplumsal Değişme ve Basın: 1960-1986 Türk Basını Üzerine Uygulamalı Bir Çalışma**, İstanbul, BFS Yayınları, 1987, s.57-96.

<sup>61</sup> Önder Şenyapılı, "1970'lerin Başında Sayılarla Türk Basını", **Amme İdaresi Dergisi** C:IV, No:4, 1971, s.67-115.

<sup>62</sup> **CSTD**, C:64, B:50, 11.3.1971, s.344.



1961 Anayasası toplumda özgürlük havası estirmiştir. Aydın kesim tarafından oluşturulan Anayasa, basına ve yayıma da geniş özgürlükler getirmiştir. “*Basın hürdür, sansür edilemez*” düşüncesi, Anayasa’nın 22. maddesini oluşturmuştur.<sup>63</sup> Buna rağmen sansür konusu gündemden hiç düşmemiştir. Nitekim 1961-1980 döneminde en çok tartışılan konulardan bir tanesi de sansür olmuştur. Özellikle bu dönemde basılan ve yayınlanan siyasi, sosyal içerikli kitaplar, gazeteler, dergiler ve çekilen filmler sıklıkla Meclis gündemine gelmiştir. Bu konuyla ilgili Senatoda bir araştırma önergesi verilmemiştir. 6 adet yazılı ve sözlü soru hükümete yöneltilmiştir. Bunlardan 4’ü kontenjan senatörleri tarafından verilmiştir. (Bahriye Üçok, Hüsamettin Çelebi, Ecvet Güresin ve Fethi Çelikbaş) Millet Meclisinde ise daha etkin bir çalışma sergilenmiştir. Konuyla ilgili 110 soru önergesi verilirken, 42 adet yasa teklifi yapılmıştır. Bu teklifler daha çok yürürlükteki Basın Yasası’nın değişmesiyle bazı maddelerinin değişmesiyle ilgili yapılmıştır. (Tablo 4.5)

**Tablo 4.5: Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisinde Basın Yayın Dünyası ve Sansür Üzerine Yapılan Çalışmaların Analizi**

ÇALIŞMA	MECLİSLER	
	C. Senatosu	M. Meclisi
Genel Görüşme Önergeleri	0	1
Demeçler Ve Söylevler	8	7
Gensoru Önergeleri	0	1
Kanunlar	2	2
Meclis Araştırması Önergesi	0	3
Önergeler	0	10
Söz Alanlar	26	83
Sözlü Sorular Ve Cevapları	2	54
Tasarılar	0	9
Teklifler	0	42
Yazılı Sorular Ve Cevapları	4	56

\*CSTD ve MMTD Tutanakları ve Fihristleri taranarak derlenmiştir.

Sansür konusu ilk olarak “*Yılanların Öcü*” filmiyle ilgili olarak Senato gündemine gelmiştir. İbrahim Saffet Omay (CHP) bu filmin köylülerin toplumsal durumunu iyi bir şekilde yansıttığını, bu çerçevede sansürlenmesinin gereksiz

<sup>63</sup> Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, **Resmi Gazete**, 31.5.1961 No: 10816.

olduğunu vurguladıktan sonra, Mussolini İtalya'sından 1939'da tercüme edilerek getirilmiş olan Sansür Nizamnamesi'nin, 1962 Türkiye'sinin gereklerine ve yeni Anayasa'nın ruhuna uygun olarak hızla değiştirilmesini hükümetten istemiştir.<sup>64</sup>

Buna cevap İçişleri Bakanı Ahmet Topaloğlu'ndan gelmiştir. Filmin gösterime girmesinde gecikme olmadığını dile getiren bakan, Sansür Kurulunun İçişleri Bakanlığı, Emniyet Müdürlüğü, Genelkurmay Başkanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı ve Basın - Yayın ve Turizm Bakanlığında gelen beş üyeye oluştuğunu, bu çerçevede İçişleri Bakanlığının haksız bir şekilde eleştirilmemesi gerektiğine vurgu yapmıştır.<sup>65</sup>

Tabii Senatör Ahmet Yıldız II. İnönü Hükümeti programı okunurken:

*“Bugün memleketimizde Humanitee, le Combat ve Daily Worker gibi tanınmış organları dahi geriye bırakacak derecede Marksist yayınlar ve tahriklere karşı, olumlu hiçbir tepki gösteremeyerek toplumumuzun kaderine yöneltilen tahripkarlıkların işlediği, cürümlere, hükümetin bundan sonra da bigane kalmayacağını ümit etmek isteriz.”*<sup>66</sup> sözleriyle bir şekilde zararlı yayınların tespit edilip yasaklanması gerektiğini savunmuştur. Buna karşın, yasakçılığa karşı da çıkmıştır. Bunlardan biri Gracchus Babeuf'un *“Devrim Yazıları”* ismiyle Türkçeye tercüme edilen eserinin yasaklanması ile ilgilidir. YTP'li Senatör İlhan Hamit Tigrel bu eserin niye yasaklandığını Adalet Bakanı Sedat Çumralı'ya sözlü olarak sormuştur. Çumralı bu soruya bu eserin İstanbul Üniversitesi'nden üç profesör tarafından incelendiğini ve Cumhuriyet Savcılığının emriyle yasaklandığını ifade etmiştir. Tigrel ise ifade özgürlüğünün derhal güvence altına alınması gerektiğini savunmuş ve :

*“1933'ten itibaren dilimize Karl Marks, Lenin, Engels, Rousseau gibi yazarların eserleri tercüme edilmiş ve eseler bugüne kadar gelmiştir. Bunlar gençlik tarafından okunmuş, memleket tarafından okunmuştur. Bu zinciri bugün vurmaya çalışıyoruz. Benim isyanım bunadır. İster Faşizme, ister komünizme ait olsun bu eserler neye ait olursa olsun memleket efkârı umumiyesi ve gençliğin bunlardan haberi, malumatı olmalıdır. Körü körüne, bu komünizmdir, bu faşizmdir demek olmaz”* diyerek gençlerin okuyarak bilinçlenmesinin yolunun açılması gerektiğini vurgulamıştır.<sup>67</sup> Yasaklanma olayını

<sup>64</sup> CSTD, C:3, B:51 17.4.1962, s.341-343.

<sup>65</sup> CSTD, C:3, B:51 17.4.1962, s.346-348.

<sup>66</sup> CSTD, C:4, B:76, 4.7.1962, s.372.

<sup>67</sup> CSTD, C:22, B:11, 1.12.1964, s.253.

ardından kararı protesto için Taksim'e giden Melih Cevdet Anday öncülüğündeki bir grup ise savcılık sorgusundan sonra serbest bırakılmıştır.<sup>68</sup>

Tabii Senatör Ahmet Yıldız, 27 Mayıs aleyhinde yapılan yayınlardan yakınca kürsüye gelen Devlet Bakanı Seyfi Öztürk 10.10.1965'ten 3.2.1968'e kadar toplatılan yayın sayısını 62 gazete, 16 dergi, 26 kitap olarak açıklamıştır. Öztürk Anayasa'nın 22. maddesinde "*Basın hürdür, sansür edilemez, Devlet basın ve haber alma hürriyetini sağlayacak tedbirleri alır, yayın yasağı konamaz*" ibaresinin olduğunu ancak gazetelerin, suç işleme halinde hakim kararı ile toplatılabileceğini dile getirmiştir. Yasaklanan yayınlarda sağ sol ayrımı yapılmadığını, aşırıya kaçan tüm yayınların toplatılacağını da sözlerine eklemiştir.<sup>69</sup>

Bu görüşmelerle birlikte TRT yayınları üzerinde de durulmuştur. Bunlardan birisinde Tabii Üye Sami Küçük; Vietnam Savaşı'nı protesto etmek için Amerika'da yapılan ölüm yürüyüşüne ait filmin sansür edildiğine, Cumhurbaşkanı'nın Rusya seyahatine ait filme el konulduğuna dair basında yazılar gördüğünü, bu gibi hareketlerin yaradan çok zarar çıkaracağını savunmuştur. Devlet Bakanı Refet Sezgin ise Tabii Üye Sami Küçük'e yanıt olarak, kuruluşların özerkliklerine gerekli özeninin gösterildiğini, ancak anayasa ve yasaların yasakladığı yayınların televizyonda gösterilmesini önlemenin de bir hükümet görevi olduğunu, Cumhurbaşkanı'nın Rusya seyahati ile ilgili filme el konmadığını açıklamıştır.<sup>70</sup>

1969 yılı 10 Kasımında TRT'nin yaptığı yayınlar da tartışma konusu yapılmıştır. Atatürk'ü anmak için düzenlenen açık oturumda Sovyet propagandası yapıldığı yönünde eleştiriler dile getirilmiştir. AP'li Senatör Yiğit Köker, tartışmanın odağına, özel olarak Sovyet Elçiliğinden edinildiği ve TRT'nin hiç bir yetkili kurulunun incelemesinden de geçmediği savunulan "*Türkiye'nin Kalbi Ankara*" isimli belgeseli yerleştirmiştir. Köker'e göre 1933 yılında ve o günün siyasi şartları altında çekilen, Atatürk'le ve onun eserleriyle uzaktan yakından ilgisi bulunmayan "*Türkiye'nin Kalbi Ankara*" isimli belgesel filmin fon müziğinin ünlü Enternasyonal Marşı'nın olması, filmde dönemin Başbakanı İnönü'nün o zamanın şartları içinde değerlendirilmesi gereken Türk-Rus dostluğunu öven sözleri, Türkiye'ye gelen Voroşilof başkanlığındaki Rus heyetinin İstanbul'da karşılaşması ve

<sup>68</sup> *Milliyet*, 24.12.1964, s.1.

<sup>69</sup> *CSTD*, C:45, B:26, 3.2.1968, s.265.

<sup>70</sup> *CSTD*, C:54, B:8, 20.11.1969, s.372-374.

sonunda Türk bayrağının yanında orak-çekiçli bayrağın dalgalanması Türk seyircisine yapılan bir haksızlıktır.<sup>71</sup>Bunun üzerine Devlet Bakanı Turhan Bilgin, konunun savcılığa iletildiğini ve konu hakkında inceleme yapıldığını ifade etmiştir.

1970'te Cumhuriyet Senatosu Denizli Üyesi Hüseyin Atmaca (CHP), basın ve haber alma hürriyetini sağlayıcı önlemlerin alınmasına dair soru önergesi vermiş, Başbakan adına Devlet Bakanı Turhan Bilgin "*Anayasa'nın 22. maddesiyle teminat alınmış bulunan basın ve haber alma hürriyetine aykırı antidemokratik mevzuatımız yoktur.*" diye cevap vermiştir.<sup>72</sup>

Sansür uygulaması asıl olarak 12 Mart 1971'den itibaren ilan edilen sıkıyönetim önlemleri çerçevesinde Senatoda görüşülmüştür. Hazırlanan taslağın üçüncü maddesinin b bendinde:

*"Madde 3: Sıkıyönetim Komutanı, Sıkıyönetim bölgesinde genel güvenlik ve kamu düzeninin gerektirdiği hallerde aşağıda yazılı olağanüstü tedbirleri almaya yetkilidir.*

*b) Türkiye Radyo - Televizyon Kurumunun yayımları dahil olmak üzere telefon, telsiz, radyo, televizyon gibi her çeşit araçlarla yapılan yayım ve haberleşmeye sansür koymak, bunları kayıtlamak veya durdurmak ve hizmetin gerektirdiği ahvalde bunlardan öncelikle faydalanmak..."*<sup>73</sup> ifadesi yer almıştır. Bu çerçevede yasakçı maddeler üzerine Senatoda görüşler dile getirilmiştir. Cumhurbaşkanı seçilen üye Kasım Gülek' e göre sansür, Türkiye'de de dünyada da kötü bir kelimedir. Ama basında yazılanlar ülkenin hayrına mıdır yoksa değil midir bunun tartışılması gerekir. Eğer yazarın vicdanı bunun ülkenin hayrına olmadığını söylüyorsa hür olmasına, yazma yetkisi olmasına rağmen yazamamalıdır. Yalan haber, esaslı olmayan haber yazılamamalıdır. Basın gibi büyük kuvveti iyi kullanmazsa basın, o vakit hürriyetinin kısıtlanması yerinde olur.<sup>74</sup>

Sırrı Atalay (CHP) ise sansüre şiddetle karşı çıkmıştır. Yasayla telefon, radyo, televizyon ve telsiz üzerine sansür konulduğunu, bunun insan doğasına aykırı olduğunu, Anayasa'nın sansürün lafını dahi etmediğini ifade ederek, Anayasa'nın getirmediği hükümleri sıkıyönetim tasarısı ile getirmenin mümkün olmadığını beyan etmiştir.<sup>75</sup>

<sup>71</sup> CSTD, C:54, B:6, 13.11.1969, s.327.

<sup>72</sup> CSTD, C:58, B:69, 11.5.1970, s.302.

<sup>73</sup> CSTD, C:65, B:68, 13.5.1971, s.165.

<sup>74</sup> CSTD, C:65, B:68, 13.5.1971, s.140.

<sup>75</sup> CSTD, C:65, B:68, 13.5.1971, s.142.

Milli Savunma Bakanı Ferit Melen'e (GP) göre sansürsüz bir sıkıyönetim düşünülemez. Çünkü toplum suçları, ihtilal hareketleri, bölme hareketleri, yıkıcılık vs... gibi durumların bir kısmı da kitaplar, basınla, radyoyla, televizyonla işlemektedir. Bu görüşlerine örnek olarak Ant dergisini vermiştir. Melen'e göre bu dergi yıkıcı faaliyetlerin içinde önemli rol oynayan dergilerden birisidir. Derginin üst kapağında yazılan: "Bizim için istenen ceza bugüne kadar 577 yıl olmuştur" ifadesini eleştiren Melen sözlerine şu şekilde devam etmiştir:

*"Yani hakkında 20 - 30 yahut 40 defa takibat yapılmış, belki 50 defa takibat yapılmış, istenen ceza 577 yıl. Bunu iftiharla da koyuyor ve ona rağmen bunu basabiliyor, dağıtabiliyor. Birkaç serdengeçti veyahut her gün isim değiştirmek suretiyle, hatta bazen mevhum isimler adına çıkarmak suretiyle böyle bir dergiyi çıkarmak imkanını bulabiliyorlar ve bulmaktadırlar."*<sup>76</sup>

CHP'li Senatör Ekrem Özden ise sansüre karşı alerjinin bütün Türklerde bulunduğu vurgu yaparak, hükümeti sansürün kaldırılması yönünde ikna etmenin mümkün olmadığını, temennilerinin sıkıyönetimi idare edecek komutanların bu sansür sorununa çok dikkatle ve çok titizlikle özen göstermelerini sağlamak olduğunu söylemiştir.<sup>77</sup>

Muslihittin Yılmaz Mete (CHP) sansürün bu şekilde çıkmasının Anayasa'ya aykırı olduğunu söylemiştir. CHP Grup Başkanı Fikret Gündoğan ise sıkıyönetim usullerine rağmen dünyadan sansür denilen müessese, bazı diktatörlüklerle idare edilen ülkeler hariç olmak üzere kalktığını, insanlığın o aşamayı geçtiğini söylemiştir.<sup>78</sup>

CHP'lilerin yoğun itirazlarına rağmen sansürü onaylayan madde aynen kabul edilmiş ve sansür kurumu tekrar Türkiye'nin gündemine gelmiştir. Bu görüşmeler yapılırken çoğu komünizm propagandası yapan, bir kısmına mahkemeler tarafından beraat verilmiş, 77 kitap ise yasaklanmıştır.<sup>79</sup>

İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Orgeneral Faik Türün, sıkıyönetim ilanının ertesi günü yayınladığı bildiriye sıkıyönetim yönetimine karşı yapılacak eleştirileri, yayınları yasaklamıştır. Faik Türün, sıkıyönetimin ilanı gerekçesiyle ilgili olsun olmasın, gerekli gördüğü her türlü kararı alacağını böylece açıklamış, bu doğrultuda

<sup>76</sup> CSTD, C:65, B:68, 13.5.1971, s.152.

<sup>77</sup> CSTD, C:65, B:68, 13.5.1971, s.157.

<sup>78</sup> CSTD, C:65, B:68, 13.5.1971, s.169-170.

<sup>79</sup> Milliyet, 14.5.1971, s.9.

yapılacak eleştirileri de daha en baştan sıkıyönetim yasakları kapsamına almıştır. Bunun ilk uygulaması da, 28 Nisan 1971'den Cumhuriyet ve Akşam gazetelerinin 10'ar gün süreyle kapatılması ve bu gazetelerin yazarları İlhan Selçuk ile Çetin Altan'ın gözaltına alınmalarıyla gerçekleşmiştir.<sup>80</sup>

12 Mart'la birlikte getirilen sıkıyönetim uygulaması, basını sürekli bir dolaylı sansür altında yaşatmıştır. Birçok gazeteci değişik nedenlerle gözaltına alınmıştır. Gazeteciler bir hafta ile sekiz ay arasında değişen sürelerle özgürlüklerinden yoksun bırakıldıktan sonra haklarındaki davaların düşmesi ya da gözaltı nedeninin kalkması nedeniyle serbest bırakılmışlardır. Gözaltına alınan gazeteci-yazarlar arasında Altan Öymen, Oktay Kurtböke, Hilmi Karabel, Uluç Gürkan, İlhami Soysal, Ali Sirmen, Turhan Selçuk, Yaşar Kemal, Çetin Altan gibi isimler vardır.<sup>81</sup>

1961-1973 arası dönemde, devrik DP iktidarında çıkarılan 5680 Sayılı Basın Yasası aracılığıyla basının denetimi sağlanmış ve özellikle yurt dışından Türkiye'ye getirilen pek çok yayın hakkında yasaklama kararı alınmıştır. Bakanlar Kurulu kararı ile alınan bu yasaklamaların nedenleri dönemin hassasiyetlerine paralel bir seyir izlemiştir. İncelenen dönemin hassasiyetleri arasında komünist propagandadan 47, etnik temelli propagandalardan 33, Türklüğe hakaretten 10, misyonerlik ve dini propagandadan 8, müstehcenlikten 33 ve diğer konulardan 29 yayın Bakanlar Kurulu kararıyla yasaklanmıştır.<sup>82</sup>

Muhtıradan sonra 30 Eylül 1971'de yapılan Anayasa değişikliğinde basınla ilgili Anayasa'nın 22. maddesi değiştirilmiştir. Yeni hükümler, basın hürriyetinin kötüye kullanılmış olduğu görüşünden hareket edilerek konulmuştur. Bu hükümlere göre, toplatma kararını yalnız hakim değil, belirtilen durumlarda başka bir merci de alabilecektir. Ayrıca Sıkıyönetim Yasası'nda basın hürriyeti konusunda normal zamanlarda uygulanabilecek yukarıdaki sınırlamalardan farklı hükümler (basımevi kapatma yetkisi dahil) vardır. Anayasa Mahkemesi, sıkıyönetim sırasında uygulanan

---

<sup>80</sup> Üskül, **a.g.e.**, s.208-209.

<sup>81</sup>Alpay Kabacalı, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü**, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, 1990, s.204-207.

<sup>82</sup> Mustafa Yılmaz, Yasemin Doğaner, "1961-1973 Yılları Arasında Bakanlar Kurulu Kararı ile Yasaklanan Yayınlar", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, No: 37-38, 2006, s.247.

bu olağanüstü sınırlamaları (basımevi kapatma yetkisi dahil) Anayasa'ya aykırı bulmamıştır.<sup>83</sup>

Bu tartışmalar bir yana ileriki dönemlerde yasaklanan yayınlar ile ilgili gündem fazla yer tutmamıştır. 1974'te Kontenjan Senatörü gazeteci Ecvet Güresin Çetin Altan'ın yasaklanan kitabı “*Bir Avuç Gökyüzü*” ilgili bir soru önergesi vermiş, cevap olarak da bakanlıktan: “*Müstehcenlikten dolayı toplumun ahlakının bozulduğundan dolayı toplatıldığı...*” cevabını almıştır.<sup>84</sup>

Bundan başka 1976 yılında CHP'li Senatör Reşat Oğuz okulların kitaplıklarından kitap toplattırılmasına dair demecinde Milli Eğitim Bakanı Ali Naili Erdem'in buyruklarıyla okul kitaplıklarından bazı kitapların klasiklerin kaldırıldığını, başka bir deyimle, kitapların toplatıldığı ve bugünün ünlü yazarların kitaplarının da kitaplıklardan sürgüne tabi tutulduğunu ifade ederek bunun sakıncalarını dile getirmiştir.<sup>85</sup>

Genel olarak bakıldığında Senatoda sansüre karşı bir tepki vardır. Dönem dönem bu dile getirilmiştir. Ancak tam bir basın özgürlüğü için yapılan çalışmalar yetersizdir. Nitekim senatörler yasakların önüne geçememişleridir. Çünkü Senatonun sansürü engelleyecek bir yetkisi yoktur. Özellikle 12 Mart sonrası dönemde daha artan sansür karşısında Senatoda seslendirilen görüşlerin ötesine geçilememiştir. Bu çerçevede bir yasa teklifi de yapılmamıştır. Bu konuyla ilgili denetleme mekanizması çalıştırılmamıştır.

## **B-TRT Üzerine Yapılan Tartışmalar**

Yazılı basının yanında TRT, Türkiye'nin en önemli basın-yayın kurumlarından birisidir. TRT, devlet adına yurdun çeşitli yörelerine radyo ve televizyon verici istasyonları ve tesisleri kurmak, yurt içinde ve yurt dışında eğitici, eğlendirici yayınlar yapmak, yabancı ve uluslararası radyo ve televizyon kuruluşları ile ilişkiler sağlamak amacı ile 24 Aralık 1963'te kurulmuş olup tüzel kişiliği olan tarafsız bir kamu kuruluşu olmasına rağmen tarafsızlığı sürekli tartışılmıştır. TRT Ankara Televizyonu 1966 yılında kurularak, 1968 yılında yayınlarına başlamıştır. TBMM Kamu İktisadi Teşebbüsleri Karma Komisyonunun hazırladığı Kamu İktisadi

<sup>83</sup> Tikveş, a.g.m., s.29.

<sup>84</sup> CSTD, C:18, B:1, 1.11.1974, s.33.

<sup>85</sup> CSTD, C:24, B:24, 13.1.1976, s.474.

Teşebbüslerinin (1964 -1965 - 1966 faaliyet yılları) denetimi sonuçları hakkında rapora göre Türkiye'deki 1967'deki televizyon verici sayısı diğer ülkelere göre çok azdır. Mesela Kıbrıs'ta 25.000, Mısır'da 375.000, Suriye'de 63.000, Irak'ta 125.000, İran'da 130.000, televizyon alıcısının bulunuşuna karşın Türkiye'de 2.500 alıcı vardır.<sup>86</sup> Bütün bunlara rağmen TRT yayınlarının Türk demokrasisi için siyasi sonuçları kısa zamanda ortaya çıkmıştır. TRT pek çok kişi tarafından partizanlık ve solculukla suçlanmıştır. TRT'nin adından mülhem olarak "Türkiye'yi Ruslaştıran Teşkilat"<sup>87</sup> denilmesi, TRT'nin solcuların emrinde bir beyin yıkama aleti haline geldiği iddiaları I. Demirel Hükümeti'nin son döneminde gündemde sürekli yer tutan konulardan olmuştur.

Cumhuriyet Senatosunda TRT hakkındaki ilk tartışmalar 1967 yılında başlamıştır. Bu dönemde AP'lilerin temel eleştirileri İnönü Hükümetleri döneminde TRT'ye yapılan atamalardan dolayı TRT'nin Anayasa'da öngörülen tarafsızlığını kaybetmesi iddialarına yönelik olmuştur. Bu çerçevede konuyu ele alan AP Ankara Senatörü Yiğit Köker:

*"TRT, Türkiye Radyolarını demokratik bir memlekete yakışan ve her devrede halkın istek ve eğilimlerini ölçen ve ona göre istikamet veren bir şekilde idare etmiyor. Bu sebeptendir ki, Türkiye Radyoları totaliter memleketlerde örneği görülen bir şekilde idare ediliyor"* sözleriyle TRT'nin sol eksenli yayın yaptığını iddia ederek buna son verilmesi gerektiğini belirtmiştir.<sup>88</sup>

TİP Senatörü Fatma Hikmet İşmen ise kendi partilerine TRT yayınlarında yeterince yer verilmediğinden şikayet ederek, TRT ve Anadolu Ajansı gibi, bağımsız kurumların demokrasinin yerleşmesi bakımından tarafsız kalmasının önemli olduğunu, bunun içinde önlemler alınması gerektiğini savunmuştur.<sup>89</sup>

AP Senatörü Tefik Paksu da TRT'nin milliyet ve mukaddesatı zayıflatıcı ve halkın ahlakını bozucu yayınlarına devam etmesinin ileride daha da kötü sonuçlarla karşılaşma ihtimali bakımından endişe verici olduğunu, hükümetin derhal önlem alması gerektiğini beyan etmiştir.<sup>90</sup> MGP Senatörü Fehmi Alpaslan ise yapılan

<sup>86</sup> CSTD, C:48, B:65, 10.10.1968, s.723.

<sup>87</sup> Cumhuriyet, 20.2.1969, s.1.

<sup>88</sup> CSTD, C:38, B:33, 8.2.1967, s.1164

<sup>89</sup> CSTD, C:38, B:33, 8.2.1967, s.1171.

<sup>90</sup> CSTD, C:38, B:33, 8.2.1967, s.1174.



bu eleştirilerin insafsızca olduğunu, TRT'nin kendisinden beklenen şekilde yayın yaptığını belirtmiştir.<sup>91</sup>

Bu tartışmalar üzerine TBMM tarafından TRT hakkındaki bu görüşlerin daha da aydınlığa kavuşması için bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyon bir rapor hazırlayarak TRT hakkında mali ve idari konumu hakkında bir değerlendirmede bulunmuştur. Bu rapora göre TRT'nin özerkliği devam etmelidir. Bu çerçevede rapora görüşler şu şekilde yansımıştır:

*“Memlekete büyük hizmetleri beklenen TRT'nin gelişmesi ve olgunlaşması, muhtariyetini ve tarafsızlığını muhafaza ederek, gelip geçen hükümetlerle samimi ve ahenkli bir işbirliği halinde olmasıyla mümkündür. Bir taraftan, kendisini hata etmez (layuhti), diğer taraftan murakabe ve tahkik kabul etmez bir duruma düşmesi, bu kıymetli müessesenin yıpranmasından başka bir işe yaramaz. Muhtariyet, hudutlu veya nizamlı bir idare hürriyetidir. Bu hudut, yukarıda izah edildiği gibi, murakabe ve tahkik organlarının TRT'nin, gidiş ve muamelelerini düzeltmek ve memlekete verimli kılmak için, haiz oldukları murakabe ve tahkik yetkileridir. Onun için, muhtariyetle istiklal arasında gayet açık ve kesin hudutlar vardır. Muhtar müesseselerimizi, müstakil müesseseler olarak kabul etmek güç ve gayrimümkündür. Nitekim 359 Sayılı Yasası, Millet Meclisindeki müzakeresi esnasında, komisyon sözcüsü ile yine iktidara mensup tanınmış bir milletvekili arasında, geçen tartışmada, bu hususta, muhalefet ve muvafakat aynı noktada karar kılmışlardır.”<sup>92</sup>*

23.10.1968'de yapılan görüşmeler sonucunda Cumhuriyet Senatosu, TRT'nin 1964, 1965, 1966 yılı hesaplarını kabul etmemiştir.<sup>93</sup> Bu durum eskiden beri devam eden TRT'nin hangi kurum tarafından nasıl denetleneceği hakkında yeni sorunları da beraberinde getirmiştir. Bunun üzerine AP bir tasarı hazırlayarak TRT'nin statüsünün yeniden düzenlenmesini amaçlamıştır. AP Hükümeti tarafından sorunlara çözüm bulmak amacıyla hazırlanan TRT Yasası'nda uygulamaya yönelik olarak aşağıdaki düzenlemeler getirilmiştir. Buna göre TRT Başbakanlığa bağlanmıştır. TRT Yönetim Kurulunda 4 hükümet üyesi, 2 dinleyici, 2 TRT temsilcisi bulunacak, yönetim kurulu üye sayısı mevcut kanunda üniversitelerden seçilmesi öngörülen üyelerle 15'e çıkarılacaktır. TRT yönetim kurulunca hazırlanacak yönetmeliklerin onay mercii yeni tasarıya göre Başbakanlıktır. Yönetim kurulu aynı zamanda genel müdürü denetleyecek ve seçecektir. Yönetim kurulunca

<sup>91</sup> CSTD, C:38, B:33, 8.2.1967, s.1175.

<sup>92</sup> Türkiye Radyo-Televizyon Kurumunun 1964, 1965, 1966 Yılları Hesap Ve Muamelelerini İnceleyen Alt Komisyonlar Raporları, CSTD, C:48, B:65, 10.10.1968, s.717.

<sup>93</sup> CSTD, C:48, B:76, 23.10.1968, s.714-721.

seçilecek genel müdür Bakanlar Kurulu kararıyla atanacak, Bakanlar Kurulu kararıyla görevinden uzaklaşabilecektir. Yönetim kurulu üyelerinin ve genel müdürün görev süresi beş yıldan üç yıla indirilecektir. TRT yorumları sınırlandırılacak, yorumların kaynaklarını göstermek ve yorumcuyla açıklamak mecburiyeti olacaktır. TRT kendi adına yorumda bulunamayacaktır. TRT personeline maaşının % 60'tan fazlası teminat verilmeyecektir. Haberler tarafsızlık ölçüsü yanında, yapıcı, toplum inançlarına uygun ve saygılı, ideolojik cereyanlardan uzak, iç ve dış politikaya uygun olmak zorunda olacaktır.<sup>94</sup>

Bu yasal düzenlemeye CHP ve TİP karşı çıkmışlardır. TRT'nin Anayasa'ya aykırı şekilde baskı altına alınarak seçim öncesinde hükümetin borazanı haline getirilmek istendiği iddia edilmiştir.<sup>95</sup> Ancak bu itirazlara rağmen TRT Yasa Tasarısı TBMM'de Geçici Komisyona havale edilmiştir. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, TRT konusunda iktidarı uyarması ve yasanın Meclisten geçmemesi için Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a talepte bulunmuştur. Bunun üzerine TRT Genel Müdürü Adnan Öztrak, siyasi kuruluşlara dostluk çağrısında bulunmuştur. Sonuçta TRT Yasa Tasarısı TBMM Geçici Komisyonunda kabul edilmiştir.<sup>96</sup>

Bu gelişmeler üzerine MBG'li Fahri Özdilek ve tabi senatörler, TRT'nin statüsü ve kuruluşuna dair senato araştırması isteyen önergesinde de TRT'nin Anayasa'nın öngördüğü "özerlik" durumundan sıyrıldığı iddia edilmiştir.<sup>97</sup> Ancak bu önerge kabul görmemiştir.

12 Mart 1971'de asker tarafından hükümete verilen muhtıradan sonra, hem Anayasa'da hem TRT Yasası'nda birtakım değişiklikler yapılmıştır. 1488 Sayılı Yasa ile radyo ve televizyon yayıncılığı alanında birtakım değişiklikler yapılmıştır. Cumhuriyet Senatosu Anayasa ve Adalet Komisyonu Raporu'nda bu değişikliklere gerekçe olarak:

*"Gelişen teknoloji, bütün dünyada radyo ve televizyonun, büyük kitleleri etkileyen ve kamuoyunun haber almasında ve oluşumunda en büyük rolü oynayan yayın organları haline gelmesini sağladığından, ülkenin genel şartlarının bu yayın organlarını daha da etkili kıldığı, devlet eliyle kurulan bu organların tam bir tarafsızlıkla, ancak Anayasa'nın*

<sup>94</sup> MMTD, C:35, B:82, 17.4.1969, s.700-708.

<sup>95</sup> Milliyet, 20.4.1969, s.1.

<sup>96</sup> Cumhuriyet, 22-25.04.1969, s.1.

<sup>97</sup> CSTD, C:62, B:13, 8.12.1970 s.185

temel ilkelerine uygun ve ilkeleri yayma, benimsetme ve güçlendirme istikametinde yayımlarla hizmetini yürütmesi gerektiği... ”<sup>98</sup> öne sürülmüştür.

Anayasa değişikliğini ele alan Senato Anayasa ve Adalet Komisyonunda bu değişikliğe MBG’li Mucip Ataklı:

“TRT özerkliğinin kaldırılması, bir reaksiyonun neticesidir. Getirilen madde ile TRT'nin çoğunluk egemenliğinin kurulması imkanı yaratılmıştır. TRT'nin mevcut mahzurları özerkliğin kaldırılmasıyla bertaraf edilemez” şeklinde muhalefet şerhi koymuştur.<sup>99</sup>

Ayrıca Anayasa'nın radyo ve televizyon yayıncılığı konusunda doğrudan etkili olan 121. maddesindeki değişiklikler dikkat çekicidir. Buna göre;

“Radyo ve televizyon istasyonları, ancak devlet eliyle kurulur ve idareleri tarafsız bir kamu tüzel kişiliği halinde yasa ile düzenlenir. Kanun, yönetim ve denetimde ve yönetim organlarının kuruluşundan tarafsızlık ilkesini bozacak hükümler koyamaz. Her türlü radyo ve televizyon yayınları tarafsızlık esaslarına göre yapılır. Haber programlarının seçilmesinde, işleminde, sunulmasında, kültür ve eğitime yardımcı görevinin yerine getirilmesinde devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, insan haklarına dayanan milli güvenliğin ve genel ahlakın gereklerine uyulması, haberlerinin doğruluğunun sağlanması ile organların seçimi, yetki, görev ve sorumlulukları yasa ile düzenlenir. Devlet tarafından kurulan veya devletten mali yardım alan haber ajanslarının tarafsızlığı esastır.”<sup>100</sup>

Bu şekilde 1961 Anayasası'nın 121. maddesinde "özerk" olan ve yayınlarını "tarafsız" bir şekilde gerçekleştiren TRT Kurumu, 1971 Anayasa değişikliği ile yalnızca "tarafsız" bir duruma getirilmiştir.<sup>101</sup> Yani, uzun yıllar tartışma konusu yapılan "özerklik", 1993 yılında mevcut Anayasa'da yapılan değişikliğe değin TRT'nin elinden alınmıştır. Böylece TRT'den yayınlarını yalnızca "tarafsızlık" ilkesine uygun olarak yerine getirilmesi beklenmiştir. Bu arada TRT'nin yayın alanındaki tekeli de devam etmiştir. Anayasa değişikliğinden sonra 359 Sayılı

<sup>98</sup> Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Ve Geçici Maddeler Eklenmesi Hakkında Anayasa değişikliği Teklifinin Millet Meclisince Kabul Olunan Metni Ve Cumhuriyet Senatosu Anayasa Ve Adalet Komisyonu Raporu, **CSTD**, C:67, B:113, 12.9.1971, s.13.

<sup>99</sup>Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Ve Geçici Maddeler Eklenmesi Hakkında Anayasa değişikliği Teklifinin Millet Meclisince Kabul Olunan Metni Ve Cumhuriyet Senatosu Anayasa Ve Adalet Komisyonu Raporu, **CSTD**, C:67, B:113, 12.9.1971, s.13-18.

<sup>100</sup> Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Geçici Maddeler Eklenmesi Hakkında Anayasa değişikliği, **Resmi Gazete**, 22.09.1971, No:13964.

<sup>101</sup> Aysel Aziz, “Yeni TRT Yasası”, **AÜSBF Dergisi**, C: XXVII, No: 4, 1973, s.103.

Türkiye Radyo Televizyon Kurumu Yasası'nın bir kısım hükümleri de 1568 Sayılı Yasa ile değiştirilmiştir.<sup>102</sup>

24.02.1972'deki Senato oturumunda TRT Yasa Tasarısı, bütün parti gruplarının ittifakıyla Cumhuriyet Senatosunda kabul edilmiştir. Tasarı görüşmelerinde MGP grubu adına konuşan Enver Bahadırılı, tasarıya partisinin destek verdiğini bildirmiş, TRT'ye özerklik yerine tarafsızlık ilkesinin gelmesinden duydukları memnuniyeti dile getirmiştir. Bahadırılı, uzun zamandan beri sürdürülen tartışmaların zaman zaman TRT'nin siyasi iktidar emrinde, tarafsızlıktan uzak bir tarzda çalıştığı veya aşırı ve tehlikeli yayınlara yer verdiği düşüncesinden çıktığını, bu nedenle idarede ve yayınlarda devletin ve milletin çıkarlarının göz önünde bulundurulmadığını, özerk kuruluş olarak her türlü denetimden kaçınır görüldüğünü dile getirmiştir.<sup>103</sup>

AP grubu adına konuşan Haluk Berkol ise gündemdeki tasarinın, TRT Seçim Kurulunun, Cumhurbaşkanı tarafından Türkiye'de mevcut üniversite rektörlerinin arasından seçeceği 4 rektör ile MGK Genel Sekreterinden oluşturulmasını öngördüğünü; Cumhurbaşkanının, TRT Seçim Kuruluna 4 üye seçmesinin; Anayasa Mahkemesine, Askeri Yargıtaya üye seçmesi kadar normal ve Anayasa'ya uygun olduğunu belirtmiştir. Parti olarak TRT Yasası'nı kabul edeceklerini söylemiştir.<sup>104</sup> Bu sözler üzerine MBG adına söz alan Suphi Karaman, cumhurbaşkanına TRT'ye atama yetkisi vermenin bir hukuk karmaşıklığı oluşturacağını ve burada birtakım şüphelerinin olduğunu söylemiştir.<sup>105</sup>

CGP grubu adına söz alan Mehmet Hazer ise TRT kurumunun yeni kimliğinin ve yeni kuruluşlarının ülkenin ihtiyaçlarına uygun bir çalışma göstereceğini, programlarında milli esasları, Atatürkçülüğü, Türk tarihinin zenginliklerini geliştirmesi beklentilerini dile getirerek grup olarak olumlu oy kullanacaklarını söylemiştir.<sup>106</sup>

Bununla birlikte TRT yönetimi ile ilgili problemler sürekli olarak kamuoyu gündemini meşgul etmiştir. 12 Mart rejiminin TRT'yi "radikallerden ve solculardan"

---

<sup>102</sup> Türkiye Radyo – Televizyon Kurumu Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Ek ve Ek Geçici Maddeler İlavesi Hakkında Kanun, **Resmî Gazete**, 8.3.1972, No: 14122.

<sup>103</sup> **CSTD**, C:3, B:34, 24.2.1972, s.547-548.

<sup>104</sup> **CSTD**, C:3, B:34, 24.2.1972, s.551.

<sup>105</sup> **CSTD**, C:3, B:34, 24.2.1972, s.558.

<sup>106</sup> **CSTD**, C:3, B:34, 24.2.1972, s.559.

temizlemek için göreve getirdiği iddia edilen Musa Ögün, Ecevit'in iktidara geçmesiyle yerini İsmail Cem'e bırakmıştır.<sup>107</sup> İsmail Cem'in göreve gelişi özellikle AP grubunda tepkiyle karşılanmıştır. Bu tepki AP'li Senatör Raif Eriş'in ifadelerinde yerini bulmuştur:

*“Sayın İsmail Cem İpekçi, doktriner görüşü ve üslubu bir yana, yazdığı makaleleri ile tarafsızlığı iddia edilebilecek bir kişi değildir. Tarafgirdir, taraf tutmuş ve tutagelmıştır. Zaten böyle olmasa idi, ne buraya getirilir, ne de şahsı için böyle özel kanun ve kararname çıkarıldı.”<sup>108</sup>*

Bunun üzerine Turizm ve Tanıtma Bakanı Orhan Birgit, TRT'nin hükümetin denetiminde olmadığını, bir anayasa kuruluşu olduğunu ifade ederek şahısların tarafsızlığı konusunda söz söylemenin saygısızlık olacağını belirtmiştir.<sup>109</sup>

1974 Şubatında ataması gerçekleştirilmiş bulunan Cem için, Nisan ayında Senato araştırması istenmiştir. Kontenjan Senatörü Fethi Çelikbaş ve CGP Kayseri Senatörü Sami Turan tarafından Senato Başkanlığına verilen araştırma açılmasına dair önergede, İsmail Cem'in atama biçimini Personel Yasası çerçevesinde geniş bir analize tabi tutularak Anayasa'ya aykırı olduğu iddia edilmiştir. Önergede Cem'in kişiliği anlatılırken özetle şunlar söylenilmiştir:

*“ İpekçi, Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'ı kahraman olarak gösteren, onları öven bir müdürdür. İpekçi, yazılarında Türk polisini katil, talancı, ırz düşmanı gibi göstermiştir. Bu ve bunun gibi davranışları genel müdürlük görevi ile bağdaşmayacağı gibi TRT'nin statüsünü de zedeleyebilir...”<sup>110</sup>*

Bütün bu görüşler Cem'in kitaplarından ve köşe yazılarından yapılan alıntılarla desteklenmiştir. Bu olayın hemen sonrasında TRT Yönetim Kurulu üyelerinden Prof. Ali Bozer, görevinden istifa etmiştir. Bülent Ecevit'e göndermiş olduğu istifa mektubunda, TRT'nin yeni yöneticileri ile anlaşamadığını ve bu durum karşısında sorumluluğa ortak olamayacağını bildirmiştir.<sup>111</sup>

Ecevit Hükümeti'nden sonra yerine gelen I. MC Hükümeti'nin yaptığı ilk icraat, TRT'nin başına muhafazakar bir isim olan Nevzat Yalçıntaş'ı getirmek

<sup>107</sup> *Milliyet*, 23.2.1974, s.1.

<sup>108</sup> *CSTD*, C:14, B:37, 14.3.1974, s.12.

<sup>109</sup> *CSTD*, C:14, B:37, 14.3.1974, s.13.

<sup>110</sup> *CSTD*, C:14, B:48, 24.4.1974, s.172-177.

<sup>111</sup> *Cumhuriyet*, 22.04.1974, s.1.

olmuştur.<sup>112</sup> Bunun üzerine İsmail Cem Danıştaya başvurmuş ve yürütmeyi durdurma kararı aldırılmıştır.<sup>113</sup> Ancak hükümet bu kararı uygulamamıştır. Birkaç ay sonra Danıştay Cem'in TRT Genel Müdürlüğünden alınmasının hukuka aykırı olduğuna karar vererek atama işlemini durdurmuştur. Hükümet bu kararı da uygulamamıştır ve istifa eden Nevzat Yalçıntaş'ın yerine Şaban Karataş'ı getirmiştir.<sup>114</sup>

Bunun üzerine CHP'li Senatörler Kemal Sarıbrahimoğlu ile Denizli Üyesi Hüseyin Atmaca, TRT yönetiminin tutumu, TRT Genel Müdürleri ile ilgili yargı kararlarının uygulanmaması hakkında Senato araştırması isteyen bir önerge hazırlamışlardır.<sup>115</sup> Bu önergenin ardından bu kez AP'li Senatör İskender Cenap Ege ve arkadaşları, TRT'nin CHP'nin bir yayın organı haline geldiğini iddia ederek TRT hakkında Senato araştırması yapılmasını istemişlerdir.<sup>116</sup>

Bu iki önerge ve Fethi Çelikbaş'ın önergesi birleştirilerek Senatoda bir araştırma komisyonu kurulmuştur. Bu komisyon çalışmalarını 18 Aralık 1979'da Senatoya sunduğu raporla tamamlamıştır. Raporda "*Siyasi inançları ve yapıları yüzünden İsmail Cem'e yöneltilmiş bulunan suçlamaların bunları ileri sürenler tarafından daha ziyade siyasi amaçla yapılmış savlar olarak kabul edilmesinin gerçekçi bir görüş olacağı kanısındayız*"<sup>117</sup> denilerek Cem'e yöneltilen suçlamaların yersiz olduğu ifade edilmiştir. Bununla birlikte Atmaca ve Sarıbrahimoğlu'nun önergelerinin araştırılması esnasında Başbakanlık başta olmak üzere çeşitli kurumların komisyona bilgi vermediği öne sürülerek, bu konuda açıklamanın yapılamayacağı da bildirilmiştir. Ancak önergelerin üzerinden yaklaşık dört yıl geçmesi ve Senatoda kimsenin bu konu üzerinde söz almaması nedeniyle bu konu kapanmıştır.<sup>118</sup>

Bu araştırma önergelerinin yanında 16 Ocak 1979'da AP Elazığ Senatörü Cahit Dalokay ve arkadaşlarının, TRT'nin tutum ve davranışlarıyla yönetim ve işleyişi üzerinde bir genel görüşme açılmasına dair önergeleri Senatoya sunulmuştur. Önergede Ecevit Hükümeti işbaşına geldikten sonra, İsmail Cem ile ilgili

---

<sup>112</sup> **Cumhuriyet**, 12.5.1975, s.1.

<sup>113</sup> **Cumhuriyet**, 6.6.1975, s.1.

<sup>114</sup> **Cumhuriyet**, 20.1.1976, s.1.

<sup>115</sup> **CSTD**, C:24, B:26, 20.1.1976, s.499.

<sup>116</sup> **CSTD**, C:27, B:57, 20.4.1976, s.524.

<sup>117</sup> TRT Hakkında Kurulan Cumhuriyet Senatosu Araştırma Komisyonu Raporu, **CSTD**, C:44, B:19, 18.12.1979, s.12.

<sup>118</sup> **CSTD**, C:44, B:19, 18.12.1979, s.305.

tartışmaların yeniden alevlendiği, TRT'nin yasadışı tutum ve davranışlarının, zararlı yayın ve programlarının durmadığı, aksine giderek artan ve genişleyen nitelik kazandığı iddialarından söz edilmiştir.<sup>119</sup>

1961-1980 arası dönemde Senatonun üzerinde en çok durduğu konulardan biri TRT olmuştur. Nitekim bu konuyla ilgili 11 araştırma önergesi verilmiştir. Hükümetlere 30 adet soru yöneltilmiştir. Bunların hemen hemen hepsi TRT'nin yaptığı yayınlar, tarafsızlığı ve mali yapısı ile ilgili konulardan oluşmuştur. Bu sürede sadece bu konuyla ilgili 128 kez Senato kürsüsünde konuşma yapılmıştır. Ancak TRT ile ilgili bir yasa teklifi verilmemiştir. Millet Meclisi çalışmalarına bakıldığında da benzer bir performans görülmektedir. Bakanlar Kurulu üyeleri TRT ile ilgili 7 yasa tasarısı sunarken, milletvekilleri ise 4 adet yasa teklifi sunmuşlardır. Toplamda 74 adet soru önergesi verilmiştir ki bu sayı diğer konular göz önünde tutulduğunda bir hayli yüksektir.(Tablo 4.6) Bu yoğun çalışmalar TRT'nin siyasi kurumlar için çok özel bir yeri olduğunu göstermektedir. Bunun bir sonucu olarak hükümetler soru, gensoru ve araştırma önergeleriyle kıyasıya sıkıştırılmış, TRT'nin yaptığı yayınlar dillerden düşmemiştir. Sürekli güncel tutulan bu konu, 1961 Anayasası'nın TRT'ye verdiği özerkliğin sınırlarının tartışılmasına yol açmış ve sürekli olarak TRT Yasası ile ilgili değişiklik istekleri yapılmıştır.

**Tablo 4.6: Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisinde TRT Üzerine Yapılan Çalışmaların Analizi**

ÇALIŞMA	MECLİSLER	
	C. Senatosu	M. Meclisi
Cumhuriyet Senatosu Araştırması	11	0
Demeçler Ve Söylevler	7	0
Genel Görüşme Önergeleri	2	1
Gensoru Önergeleri	0	3
Kanunlar	2	2
Meclis Araştırması Önergeleri	0	10
Önergeler	4	6
Söz Alanlar	121	91
Sözlü Sorular Ve Cevapları	7	29
Tasarılar	0	7
Teklifler	0	4
Yazılı Sorular Ve Cevapları	21	45

\*CSTD ve MMTD Tutanakları ve Fihristleri taranarak derlenmiştir.

<sup>119</sup> CSTD, C:40, B:26, 16.1.1979, s.116-117.

Sonuç olarak Cumhuriyet Senatosunda en çok gündeme gelen konulardan birisi TRT olmuştur. Her grup kendi ideolojisi çerçevesinde olaya yaklaşmıştır. Bunun için araştırma önermeleri verilmiştir. Bu yapılanların hiçbirisi TRT üzerine yapılan tartışmaları çözmede etkili olamamıştır.

## V-Senato ve Üniversiteler

### A- 147'likler Olayı

27 Mayıs sonrası dönemde üniversitelerle ilgili en önemli gelişmelerin başında 147'likler Olayı gelmektedir. 28 Ekim 1960 tarihinde MBK'nın aldığı 114 Sayılı Yasa'yla 28 ordinaryüs profesör, 57 profesör, doçent ve asistanlardan oluşan bir grup üniversiteden tasfiye edildi. Tasfiye edilenler arasında Tarık Zafer Tunaya, Yavuz Abadan, İsmet Giritli gibi 1961 Anayasası hazırlık sürecine katkı sağlamış bilim adamları da bulunmaktadır.<sup>120</sup> Kamil Karavelioğlu anılarında:

*"...Sami Küçük ben ve Suphi Gürsoytrak şaşkınlık içindeyiz. Karşı çıkıyoruz... İki gün tartışma devam ediyor, ikna edemiyoruz. Bir kısım sağduyusuna güvendiğimiz arkadaş da ağırlıklarını koymuyorlar, hatta raportöre sahip çıkıyorlar. İrfan Solmazer kabına sığamayan bir arkadaş; itirazlara kızıyor, olmuyor... Hatamızı anlıyoruz, ama iş işten geçiyor. Solmazer hazırladığı metne dokundurmak istemiyor, üstelik bir kısım arkadaş da İrfan'ı kırmamak havasında, laf anlatamıyoruz. Bir başka hata da listede o gün fiilen bakanlığımızı yapan üniversiteden gelme profesör bakanlar da listeye alınmış. Biz bakan yapmışız fakat yasa ile üniversiteden kovuyoruz. Olacak şey mi? Neyse iki gün sonra ancak onları listeden çıkartabiliyoruz. Teklif yasalaşıyor, bu müzakerelere hiçbir paşa katılmıyor..."<sup>121</sup> diyerek aslında olayın birkaç kişinin hatası sonucunda olduğunu ifade etmeye çalışmıştır. Ancak Nisan 1962'deki üniversite üyelerine haklarının iadesi hakkında yapılan oylamada Karavelioğlu ve Gürsoytrak ret oyu vermişlerdir.*

Olay üzerine 1961 Anayasası'nı hazırlayan, komisyonun başkanlığını yapmış İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar:

*"147 arkadaşından ayrıldıktan sonra artık bu koltukta oturamam, onların itimatları onların oyları ile bu göreve getirildim ve onlarla beraber mücadele ettim. Onlar ayrıldıktan sonra benim ödevimin manası kalmadı."* diyerek görevinden istifa etmiştir.<sup>122</sup>

<sup>120</sup> Gevgilili, a.g.e., s.169

<sup>121</sup> Karavelioğlu, a.g.e., s.75.

<sup>122</sup> Milliyet, 29.10.1960, s.1.



Olay üzerine bir açıklama yapan Ankara Üniversitesi Senatosu da üniversitelerde bir tasfiyenin gerekliliği olduğunu ancak bunun yönteminin belli olması ve görevine son verilecekler hakkında kriterlerin olması gerektiğini bu nedenle yapılan tasfiyelerde oluşan hataların giderilmesi gerektiğini ifade eden bir açıklamada bulunmuşlardır.<sup>123</sup>

114 Sayılı Yasa'yla çelişen 115 Sayılı Yasa'yla üniversitelere özerklik verilmiş olmasına karşın, 114 Sayılı Yasa gerek üniversite, gerek basın, gerek kamuoyunda büyük tepkiyle karşılanmış, yasanın yürürlüğe girmesinin hemen ardından birkaç aylık sürede, yasayı eleştiren 154 tane köşe yazısı çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanmıştır. Yasa taslağını hazırlayan MBK üyesi İrfan Solmaz askerlik anlarından esinlenerek olay hakkında şöyle bir beyanatta bulunmuştur:

*“Biz askeriz ne yaptığımızı biliriz... Biz milleti idare etmesini biliriz, okuldayken bize strateji diye bir ders okuttular. Belki de bu 147'lerde bazı isabetsizlikler olmuştur ama askerlikte esas on mermide dokuzunu isabet ettirmektir.”*<sup>124</sup>

Cumhuriyet gazetesi yazarı Nadir Nadi bu soruna köşesinde değinerek, yapılan hatanın düzeltilileceği yönündeki tahminde bulunmuştur:

*“147'ler meselesi ise bugüne değin izahsız kalmıştır. Bu öğretim üyelerini yerlerinden, yurtlarından olmaya zorlayan nedenler hala kalın bir sis perdesi altında saklıdır. Sis bulunan yerde rahatsız edici birtakım dedikoduların eksik olmayacağını hep biliriz. Nitekim bu dedikodular aylardan beri ortalıkta dolaşmakta ve yurttaşları üzmektedir. Bu meselenin hep böyle çözümsüz duracağını sanmak yanlıştır. Bir gün elbette ortalık aydınlanacak, hata mutlaka düzeltililecek ve haksızlığa uğrayanlar manen olsun tatmin edileceklerdir. 27 Mayıs hareketinin özdenliğine yürekten inanan bizler, istiyoruz ki bu hatayı düzeltme işi gelecek seçimlerden sonraya bırakılmasın, şimdi yapılsın. MBK'nun iyi niyetlerinden kimse şüphelenmediği için de ortada tereddüde yer olmadığını söylüyoruz.”*<sup>125</sup>

Bu sorun öğretim üyelerinin görevlerine yeniden döneceklerini bunun için komisyon kurulduğunu içeren haberlerle, MBK üyelerinin birbirlerinin aksine verdikleri demeçlerle sürüp gitmiş, bir noktada Yassıada davalarının gölgesinde kalarak belli bir dönem unutulmuştur. Nitekim sivil irade tekrar yönetime geçtiğinde konu görüşülmek üzere önce Meclis sonra Senato gündemine taşınmıştır. Konu

<sup>123</sup> **Milliyet**, 29.10.1960, s.1.

<sup>124</sup> Mazıcı, **a.g.e.**, s.202.

<sup>125</sup> Nadir Nadi, “Bugünün İş Yarına Kalmasın!”, **Cumhuriyet**, 4.3.1961, s.1.

Senato gündemine ilk olarak 1962 bütçe görüşmelerinde gelmiştir. 1962 İstanbul Üniversitesi 1962 yılı Bütçe Karma Komisyonu Raporu'nda:

*“114 Sayılı Yasa ile üniversite camiasından uzaklaştırılan 147 üye ile üniversitelerin fakültelerinde bu arada İstanbul Üniversitesinde telafisi güç olan bir hayli sarsıntı tevhit etmiştir”* şeklinde yer alan görüş, 147 öğretim üyesinin görevden alınmasının ortaya çıkardığı sıkıntıları göstermek için yeterlidir.<sup>126</sup>

CHP-AP Hükümeti döneminde 114 Sayılı Yasa değişikliğini öngören teklif Senato gündemine gelmiştir. Yapılan görüşmelerde YTP adına konuşan Sabahattin Orhon, Senato Grubu olarak 147'lerin üniversiteye yeniden dönmelerini sağlayacak yasanın uygulanmasının hak, adalet ve aklın zaferiyle sonuçlanacağını belirtmiştir. Orhon ayrıca üniversite özerkliğinin anlam ve amacına en küçük bir leke sürdürmemek titizliği içinde, Üniversite Yasası'nın çerçevesinde adilane kararların Senato tarafından alınacağını ve Parti Grubu olarak buna destek vereceklerini ifade etmiştir.<sup>127</sup>

Tabii Senatör Ahmet Yıldız ise:

*“İhtilalden sonra ve tasarruftan aylarca evvel üniversitelerce böyle bir tasarrufa girişilmesi gerektiği hakkındaki telkinlerimize, hep tasvipkar ve ümit verici cevaplar aldığımız halde devam eden temaslarımızda, öğretim yılı başlangıcı yaklaşıncaya kadar, hiçbir sonuç alamadım. Gerekli olduğuna inanılmasına rağmen, mevcut yetkili organlar eliyle, bir türlü yapılması mümkün olmayan bu işi artık kendimiz yapmak zorunda kaldık. Bu yasanın hazırlanmasında bizlere hakim olan espri, içlerindeki bazı öğretim üyeleri yüzünden üniversitelerimize yöneltilen hücum ve yıkıcı tenkitlerden bu en yüksek bilim kurumlarımızı koruyabilmek ve onların verimini yükseltmektir”* diyerek kendilerine yöneltilen eleştirilerin haksız olduğunu belirtmiştir.<sup>128</sup>

CKMP Ankara Senatörü Niyazi Ağırnaslı ise geçmişteki birtakım olumsuzlukların MBK'ya yüklenmesinin hata olduğunu, 147'lerin içinde insan yetiştirmeksizin kendi bulunduğu kürsüyü korumak gayretinde olan ve bununla birlikte de eser yazmayan, kitap çıkarmayan, yeni dünya bilim hareketlerini

<sup>126</sup> CSTD, C:2, B:32, 6.2.1962, s.10.

<sup>127</sup> CSTD, C:3, B:50, 12.4.1962, s.300.

<sup>128</sup> CSTD, C:3, B:50, 12.4.1962, s.303

izlemeyen kimseler bulunduğunu, aslında bu uygulamanın doğru olduğunu ancak uygulanış şeklinin yanlış olduğunu ifade ederek Ahmet Yıldız'a destek vermiştir.<sup>129</sup>

AP grubu adına konuşan Ferit Alpiskender ise çıkarılan 114 Sayılı Yasa'da kötü niyetli bir partizanlık kokusu görmediklerini ancak bir hata varsa bunun bir hukuk hatası olduğunu ve "Büyük İhtilal"i başaranların büyük işler arasında böyle bir hukuk hatasına düşmüş olmalarının doğal olduğunu dile getirmiştir.<sup>130</sup>

Bu görüşmelerde 147 akademisyenin görevden alınmalarına en sert tepki YTP'li Senatör Mehmet Ali Demir'den gelmiştir. Demir, 114 Sayılı Yasa'yı üniversitelere ve bütün milli eğitim mensuplarına indirilen en büyük darbe olarak nitelmiş ve bu yasası çıkarılanların çıkarıcı ve bir o kadar da egoist olan birkaç kişinin tahriklerine kapıldıklarını ifade etmiştir. Bu konuşma özellikle MBK üyesi tabii senatörlerin tepkileri sert olmuştur.<sup>131</sup>

CHP adına konuşan Hıfzı Oğuz Bekata da bu yasa tasarısıyla artık 147'lerin, 18 ay gibi bir zamandan beri hasretini çektikleri bilim ocaklarına tekrar döneceklerini ve bu suretle toplum hayatını meşgul eden bir sorunun daha halledilmiş olacağını dile getiren kısa bir konuşma yapmıştır.<sup>132</sup>

Bu görüşmelerden sonra üniversite öğretim üyelerinden bazılarının görevlerine dönmelerine, bazılarının diğer fakülte ve yüksek okullara nakline dair 114 Sayılı Yasa'nın bazı maddelerinin kaldırılması ve yeni hükümler eklenmesi hakkındaki yasa tasarısı için 115 oy kullanılmıştır. 96 kabul, 17 ret, 2 çekimser oyla kabul edilmiştir. Oylamada Sıtkı Ulay haricinde 16 MBK üyesi ret oyu kullanmıştır.<sup>133</sup>

24 Nisan 1962'de İstanbul Üniversitesinden Zeki Zeren, Cevdet Perin, Abdulhak Kemal Yörük milletvekili olduklarından yasanın dışında tutulmuş ve 89 öğretim görevlisi için davetiye hazırlanmıştır. Yine İTÜ ve Ankara Üniversitesi Senatolarının aldığı kararlarla, öğretim üyeleri tekrar üniversitelerine dönme olanağı bulmuşlardır. Bu şekilde gündemi uzun süre meşgul eden bu sorun kapanmıştır.<sup>134</sup>

---

<sup>129</sup> CSTD, C:3, B:50, 12.4.1962, s.304.

<sup>130</sup> CSTD, C:3, B:50, 12.4.1962, s.306.

<sup>131</sup> CSTD, C:3, B:50, 12.4.1962, s.308-309.

<sup>132</sup> CSTD, C:3, B:50, 12.4.1962, s.311-312.

<sup>133</sup> CSTD, C:3, B:50, 12.4.1962, s.322.

<sup>134</sup> Milliyet, 25.4.1962, s.1.

Ancak üniversitenin özerkliği konusunda tartışmalar uzun süre kamuoyu gündemini meşgul etmiştir.

## **B- Üniversiteler ve Reform Çalışmaları**

Üniversiteler Senatoda en çok konuşulan konuların başında gelmiştir. Senatörlerin büyük çoğunluğunun üniversite mezunu olması ve akademik çevrelere yakınlıkları bu ilginin en önemli nedenlerindedir. 1960-1980 döneminde üniversiteleri ilgilendiren dört önemli süreç vardır: Bunlardan birincisi 1961 Anayasası'yla özerlik verilen dönem, ikincisi 1971 Anayasa değişiklikleri kapsamında özerkliğin geri alınması ve üçüncüsü 1973 Üniversiteler Yasası'nın yürürlüğe konması ve dördüncüsü yapılan bazı değişikliklerin 1975'te Anayasa Mahkemesi tarafından iptalidir.

1946'da üniversitelere sağlanan özerklik 27 Mayıs 1960 müdahalesiyle kesintiye uğradıktan sonra, 1961 Anayasası ile ilk kez üniversiteler anayasal düzeyde düzenlenmiştir.<sup>135</sup> Üniversitelere bilimsel ve idari özerklik kazandırılmış, siyasi partilere üye olma yasağının üniversite üyelerine uygulanamayacağı belirtilmiş, üyelerin, serbestçe araştırma ve yayın yapabilecekleri ileri sürülmüştür.<sup>136</sup> Ancak 1961'de yapılan anayasal değişik, üniversitelerde reform isteklerinin artmasına engel olamamıştır. Aralık 1964'te CHP-Bağımsızlar Azınlık Hükümeti döneminde üniversitelerde reform yapılması için yoğun bir çalışma başladığı göze çarpmaktadır. Öğrenci birlikleri yayınladıkları bildirimlerle en kısa zamanda üniversitelerde reform yapılması gerektiğini bunun için öğrenciler olarak ellerinden ne geliyorsa yapacaklarını yayınladıkları bildirimlerle ifade etmişlerdir. Öğrenci örgütleri 12 maddelik ağır suçlamalarla dolu bildiri yayınlayarak, İstanbul Üniversitesini bir skandal ocağı halinde vasıflandırılmıştır, öğretim üyelerini çeşitli açılardan ağır bir şekilde suçlamışlardır. Tıp Fakültesi öğrencileri yeni yönetmeliği protesto için dersleri boykot kararı almışlardır.<sup>137</sup>

Bu gelişmeler üzerine AP'li Senatör Profesör Celal Ertuğ, öğrenci örgütlerinin köklü bir reform isteği ile devlete ve üniversiteye karşı sert bir direnme reaksiyonuna geçtiklerini, bütün bu kaynaşmalar, ağır ithamlar karşısında İstanbul Üniversitesi yetkililerinin sustuğunu, bunun ileriki dönemlerde yaşanacak sıkıntıların

<sup>135</sup> Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, 8. Bs., İstanbul, Alfa Yayınları, 2001, s.328.

<sup>136</sup> Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, **Resmi Gazete**, 31.5.1961 No: 10816.

<sup>137</sup> **Milliyet**, 11-21.12.1964, s.1.

işareti olduğunu, olayların bitmesi için önlem alınması gerektiğini vurgulamıştır.<sup>138</sup> Olaylar üzerine Başbakan İnönü rektörlerle toplantı düzenlemiş, Milli Eğitim Bakanı ise en kısa zamanda reform yapılacağı sözünü vermiştir.<sup>139</sup>

I. AP Hükümeti döneminde 1965'te 625 Sayılı Özel Okullar Yasası ile özel yüksekokullar açılmaya başlamıştır. Bu yasa gereğince, özel yüksekokullar Milli Eğitim Bakanlığının izni ile açılırlar; faaliyetlerinde bu Bakanlığın devamlı denetim ve gözetimine tabidirler; Anayasa'ya, yasalara ve açılma izni şartlarına uygun hareket etmeleri, çeşitli yasal müeyyidelere bağlanmıştır.<sup>140</sup>

Yükseköğrenim yapmak isteyen gençlerin sayılarının hızla artışı ve üniversitelerin de aldıkları öğrenci sayılarını pek artırmamaları nedeniyle özel yüksekokullar çoğalmıştır. Bu durum üzerine özel okullar hakkında Senato Araştırması yapılmasına dair GP Senato Grubu Başkanvekilleri Sedat Çumralı ve Fehmi Alpaslan bir önerge vermişlerdir. Bu önerge çerçevesinde özel yüksekokullar konusunun etraflı bir şekilde ele alınmasında ve özellikle bu okulların Özel Öğretim Kurumları Yasası'nın ve bu yasa gereğince verilen izinlerin şartlarına uyup uymadıklarını araştırmak ana hedef olmuştur. Ayrıca Milli Eğitim Bakanlığının söz konusu kanun gereğince denetim ve gözetim görevini, Kalkınma Planı hükümlerini de dikkate alarak, yeterli bir şekilde yapıp yapmadığı, 1961 Anayasası'nın 21. maddesinde ve İkinci Kalkınma Planı'nda yer alan esasları uygulamak bakımından ne gibi yasal, mali ve idari önlemlerin alınması gerektiği konularının incelenmesi de istenmiştir.<sup>141</sup> Bununla birlikte MBG üyesi Mehmet Özgüneş de bu konuyla ilgili bir senato araştırması yapılması önerisi getirmiştir.<sup>142</sup>

Bu önergeler sonucunda bir komisyon kurulmuş, komisyon resmi ve özel yüksekokullarda ayrıntılı bir araştırma yapmış, bu araştırma sonucunda öğrenci temsilcileriyle yapılan görüşmeler sonunda iki tip okulda okuyan öğrencilerin ufak tefek farklar dışında bir görüş birliği içinde buldukları, her iki grubun özel yüksekokulları yetersiz buldukları anlaşılmıştır. Ayrıca Milli Eğitim Bakanlığının özel yüksek okullar konusunda tüzük ve yönetmelikleri zamanında hazırlamayarak yasanın kendisine verdiği çok önemli bir görevi yapmadığı, bu suretle 15. maddesi

<sup>138</sup> CSTD, C:22, B:16, 15.12.1964, s.468.

<sup>139</sup> Milliyet, 17.12.1964, s.1.

<sup>140</sup> Özel Öğretim Kurumları Kanunu, Resmi Gazete, 18.06.1965, No:12026.

<sup>141</sup> CSTD, C:44, B:4, 14.11.1967, s.68.

<sup>142</sup> CSTD, C:44, B:5, 14.11.1967, s.103-104.

(yasalara uygun olmayan okulların kapatılabileceği) hükümlerinin de işler hale gelmesine olanak sağlamayarak özel okul kurucularının olumsuz tutumlarını önleyemediği anlaşılmıştır.<sup>143</sup>

1971’de Anayasa Mahkemesi, “*Üniversitelerin ancak devlet eliyle kurulabileceği*” biçimindeki Anayasa hükmüne dayanarak, yükseköğretimini de üniversite öğretimi olarak yorumlayarak ve özel olarak bu düzeyde öğretim yapılmasına imkan veren yasa maddesini iptal etmiştir.<sup>144</sup>

Bu sorunun yanında 1961 Anayasası’nın öngördüğü üniversitelerle ilgili ayrıntılı düzenleme ve özerklik durumu uzun ömürlü olmamıştır. Ülke genelinde siyasi hareketliliğin doruğa çıkması ve üniversitelerin, özellikle 1968’den itibaren gençlik hareketlerinin en önemli merkezi haline gelmesi üzerine mevcut yapıda önemli değişikliklere ve düzenlemelere gidilmiştir.<sup>145</sup>

1969’da II. AP Hükümeti döneminde üniversitelerle ilgili Milli Eğitim Komisyonunda üniversite rektörlerinin katkısıyla bir tasarı hazırlanmıştır. Tasarıda öğretim üyelerine verilecek tazminatların düzenlenmesi, öğretim üyeliğinin çekici hale getirilmesi, profesörlük ve doçentlik sürelerinin kısaltılması, doçentliğe, profesörlüğe geçişlerin çabuklaştırılarak, öğretim üyesi ihtiyacının karşılanması yer almıştır. Ayrıca doktor-asistanlara ders okutma olanağının sağlanması, İstanbul, Ankara ve İzmir üniversitelerinden yeni kurulacak üniversitelere öğretim üyelerinin yardımının sağlanması, asistanların seçim ve çalışmalarıyla ilgili yeni bir düzen getirilmesi, ders kitaplarının üniversitelerde uygun fiyatla basılıp öğrencilerin ihtiyaçlarının karşılanması ve tam gün çalışma sisteminin getirilmesi yer almıştır. Tasarı Milli Eğitim Komisyonundan bu esaslarla çıkarılmıştır. Ancak tasarının reformist maddeleri daha sonra taslaktan çıkarılmış ve yalnızca tazminat konusunun yer aldığı iki maddelik bir yasa çıkarılmıştır. Gerekçe olarak da üniversite öğretimi üyeliğinin çekici hale getirilmesi ve üniversiteler arasında bir ücret dengesinin kurulmasıyla üniversite tazminatlarının artırılması gösterilmiştir.<sup>146</sup>

---

<sup>143</sup> Cumhuriyet Senatosu Özel Yüksek Okulları Araştırma Komisyonu Raporu, **CSTD**, C:49, B:19, 9.1.1969, s.1-14.

<sup>144</sup> 625 Sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu’nun 1. ve 3. Maddelerinin Anayasa Aykırılığı Nedeniyle İptali İşlemi İlişkin Karar, **Resmi Gazete**, 26.3.1971, No:13790.

<sup>145</sup> Akyüz, **a.g.e.**, s.329

<sup>146</sup> 4936 Sayılı Üniversiteler Kanunu’nun 27.10.1960 Tarih Ve 115 Sayılı Yasa ile Değiştirilen 32. ve 38. Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına, Bir Ek ve İki Geçici Madde İlavesine ve 7163 Sayılı

Bu tasarı üzerine Senatoda yapılan görüşmelerde AP adına söz alan Celal Ertuğ bu tasarının bir reform gibi algılanmamasını, bir reform için tüm üniversitelerin fikir birliği içinde olmaları gerektiğini vurgulamıştır.<sup>147</sup> CHP adına konuşan Fikret Gündoğan ise 1965 yılında iktidara geçen AP'nin hükümet programında üniversite reformu olduğu halde bu yasa ile bunu geçiştirmeye çalıştığını, tasarının ilk haliyle geçirilmemesini ve öğretim üyesi sıkıntılarını gündeme getirmiştir.<sup>148</sup>

Bütün bu konuşmalar üzerine Milli Eğitim Bakanı İlhami Ertem, reformun üç noktada yoğunlaştığını, bunlardan birincisinin üniversitelerin özerkliği konusu olduğunu, bunun en iyi şekilde sağlandığını, ikincisinin öğretim üyelerinin ve öğrencilerin yönetime katılımı olduğunu, bunu parti olarak Anayasa'nın 120. maddesine aykırı olmamak şartıyla yapacaklarını belirtmiştir. Üçüncüsünün ise öğretim üyelerinin bütün zamanlarını üniversite çalışmalarına yoğunlaştırması yani tam gün yasası olduğunu, böyle bir uygulamanın Batı dünyasında hiçbir örneği olmadığını vurgulamıştır. Reformu seçimlerden sonra çıkaracaklarını, üniversitede de reformdan önce öğretim üyelerinin gelir düzeylerinin artması gerektiğini savunmuştur.<sup>149</sup>

Senatoda bütün grupların üniversitelerde reform yapmanın bir zorunluluk olduğunu savunduklarını söylemek mümkündür. Bunda üniversitelerdeki öğrenci olaylarının artması, öğretim üyeliğinin ekonomik getirisinin az olması, üniversitelerin mali durumlarının iyi olmaması ve öğretim elemanı eksiliği en büyük etkenler olarak göze çarpmaktadır. Büyük kentlerin dışındaki üniversitelerde yeterince öğretim üyesi bulunmamakta, büyük kentlerin öğretim üyeleri yeni kuruluşlarda çalışmak istememişlerdir.<sup>150</sup>

Bu tasarı üzerinde yapılan tartışmalar uzun bir süre sürmüştür ve yasa yürürlüğe girmeden 12 Mart Muhtırası yayınlanmıştır. Üniversitelerde reform tartışmalarının asıl arttığı nokta 12 Mart sonrası ara rejim dönemi olmuştur. 12 Mart Muhtırası'yla birlikte bundan, tüm Türkiye gibi üniversiteler de etkilenmiştir. Bu süreçte Anayasa'nın üniversitelerle ilgili 120. maddesinin değiştirilmesi

---

Yasanın 19. Maddesinin Değiştirilmesine Dair Kanun Tasarısının Millet Meclisince Kabul Olunan Metni ve Cumhuriyet Senatosu Geçici Komisyon Raporu, **CSTD**, C:53, B:71, 27.10.1969, s.2

<sup>147</sup> **CSTD**, C:53, B:71, 27.10.1969, s.677.

<sup>148</sup> **CSTD**, C:53, B:71, 27.10.1969, s.679-682

<sup>149</sup> **CSTD**, C:53, B:71, 27.10.1969, s.685.

<sup>150</sup> Cem, **a.g.e.**, s.151.

öngörülmüştür. 1971 yılında yapılan Anayasa değişiklikleri üniversiteler için önemli bir dönüm noktasıdır. Çünkü 1961 Anayasası ile tanınan özerklik geri alınmıştır. Üniversiteler, görünürde özerk olarak kalmıştır ama bu özerklik çeşitli bakımlardan sınırlandırılmıştır. Buna göre 1971 metninde, üniversitelerin, “*bilimsel ve idari özerkliğe sahip*” oldukları belirtildiği halde, 1971 metninde de “özerklik” kavramı “bilimsel ve idari” sıfatlarından sıyrılıp soyut biçimde kullanılmıştır. Hatta özerkliğin “mali özerklik” olarak anlaşılmaması için, üniversitelerle ilgili 120. maddeye yeni bir fıkra eklenerek, üniversite bütçelerinin “*genel ve katma bütçelerin bağlı olduğu esaslara uygun olarak*” yürürlüğe konulup denetleneceği belirtilmiştir. 1971 metni, özerkliğin üniversite binalarında, eklerinde suçların ve suçluların kovuşturulmasına engel olmayacağını ifade etmiştir. Üniversitelerin “*kendileri tarafından yönetilmesi*” ilke olarak, yine kalmıştır. Ancak, bu yönetim “*devletin gözetim ve denetimi altında*” olacaktır. Bununla birlikte Bakanlar Kuruluna üniversite yönetimine el koyma yetkisi verilmiştir. Yönetimlerine el konmuş olan üniversite kuruluşlarında Bakanlar Kurulunun öğretim üye ve yardımcılarını görevden uzaklaştırma yetkisi olabilecektir.<sup>151</sup>

Bu önemli konu 14 Eylül 1971’de Senato gündemine gelmiştir. 120. maddenin değiştirilmesi ile ilgili görüşmelerde sözü ilk olarak MGP adına Mehmet Parlı almış ve değişiklikle üniversitelerin suçların barınağı olmayacağını kolayca ifade edildiğini, üniversitelerin özerk olarak kendilerini idarede, bilim ve öğretim hürriyetlerini tehlikeye düşürmedikçe özerk olmaya devam edeceklerini ve değişikliğin milletin isteği doğrultusunda yapıldığı düşüncesinde olduklarını iletmiştir.<sup>152</sup>

MBG adına konuşan Kamil Karavelioğlu ise yasanın uygulanması noktasında sıkıntılar olacağını bu açıdan Demokles kılıcından farksız olduğunu, bir gösterişten ibaret olduğunu ifade etmiştir.<sup>153</sup>

CHP’li Hüseyin Öztürk bu yasada özellikle Bakanlar Kuruluna verilen yetkilerin kimi iktidarlar tarafından kötüye kullanılabileceğini öne sürmüştür.<sup>154</sup>

---

<sup>151</sup>Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Ve Geçici Maddeler Eklenmesi Hakkında Anayasa değişikliği Teklifinin Millet Meclisince Kabul Olunan Metni Ve Cumhuriyet Senatosu Anayasa Ve Adalet Komisyonu Raporu, **CSTD**, C:67, B:113, 12.9.1971, s.32.

<sup>152</sup> **CSTD**, C:67, B:115, 14.9.1971, s.457.

<sup>153</sup> **CSTD**, C:67, B:115, 14.9.1971, s.461.

<sup>154</sup> **CSTD**, C:67, B:115, 14.9.1971, s.462.



AP grubu adına İskender Cenap Ege ise diğer gruplar tarafından kendilerine yöneltilen öğrenci olaylarını AP'nin tetiklediği yönündeki imalar karşısında, bir iktidarı gaddarlıkla, adeta üniversitelileri birbirine kırdırıyor, öldürtüyor şekilde suçlamanın insafla açıklanamayacağını, AP olarak üniversiteler üzerinde ciddi yatırımları olduğunu ifade etmiştir.<sup>155</sup>

Bu madde üzerine söz alan Başbakan Nihat Erim tasarının Batı demokrasilerinin gerisinde olmadığını, geçen dönemde özerkliğin fakültenin yönetimini eline geçirmiş olanlar tarafından kendi inançlarından başka bir düşüncenin üniversitede yaşamasına imkan bırakmadıkları için kötüye kullanıldığını belirtmiştir. 120. Maddenin değişmesiyle üniversiteden ülkeye taşmakta olan bir hastalığın önleneyeceğini ve bu şekilde üniversitelerin demokratik düzeni yıkacak insanları yetiştiren ocaklar haline getirmek isteyenlere bundan sonra o üniversitelerde faaliyet sahası bırakılmayacağını dile getirmiştir. 68 öğrenci hareketleri sonrasında bu tür düzenlemelerin ve önlemlerin Fransa, Japonya, Belçika gibi ülkelerde de ele alındığını belirtmiştir.<sup>156</sup>

Genel olarak bakıldığında Senato bu değişikliği büyük oranda benimsemiş görünmektedir. Madde oylanırken Bağımsız Senatör Selahattin Cizrelioğlu'nun 120. maddenin aynı kalması yönündeki önergesi de kabul görmemiş; Senato, değişikliğe 5 oya karşılık 145 oyla onay vermiştir.<sup>157</sup>

1971 yılı Mayıs ayı üniversiteler için önemli bir süreci beraberinde getirmiştir. Bu süreçte İstanbul ve Ankara Sıkıyönetim Komutanlığının 18 ve 20 Mayıs 1971'de yayımladığı bildirimlerle aralarında Muammer Aksoy, Mümtaz Soysal, İlhami Soysal, Bülent Nuri Esen, Uğur Alacakaptan, Tarık Zafer Tunaya, İsmet Sungurbey, Bülent Tanör ve Bahri Savcı'nın da bulunduğu pek çok akademisyen teslim olmaya çağırılmıştır.<sup>158</sup> Bu süreçte bazı akademisyenler tutuklanmıştır.

Bu gelişmelere Senatodan ilk tepki MGB'den gelmiştir. MBG üyesi Suphi Gürsoytrak'ın; Prof. Tunaya, Aksoy, Savcı, Soysal ve Talas'ın gözaltına alınmaları hakkında hükümetin izahat vermesini isteyen önergesi Senatoda okunmuştur.<sup>159</sup> Ancak hükümet kanadından herhangi bir izahat yapılmamıştır. Bundan sonra atılacak

---

<sup>155</sup> CSTD, C:67, B:115, 14.9.1971, s.464.

<sup>156</sup> CSTD, C:67, B:115, 14.9.1971, s.472-475.

<sup>157</sup> CSTD, C:67, B:116, 20.9.1971, s.606.

<sup>158</sup> Milliyet, 19-20.5.1971, s.1.

<sup>159</sup> CSTD, C:65, B:69, 18.5.1971, s.200.

adım üniversitelerde reform yapılmasını sağlayacak yeni bir yasa yayınlamasıdır. Bu çerçevede 1971 değişikliklerinin bir uzantısı olarak Temmuz 1973'te 1750 Sayılı Üniversiteler Yasası yayınlanmıştır. Bu yasa ile gerçekleştirilen düzenlemelerle üniversitelerin görevlerini ayrıntılarıyla belirlemiştir.

Bu konuyla ilgili Senato Komisyonu Raporu'nda yükseköğretim kurumları arasında sıkı bir işbirliğinin ve koordineli bir işleyiş düzeninin gerçekleştirilmesi, yükseköğretimin toplumun ihtiyaçlarına yöneltmesi, yükseköğretimde fırsat ve imkan eşitliği sağlanması, eğitim ve yükseköğretim kaynaklarının etkin bir biçimde değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bununla beraber üniversitelerin, kendi organları tarafından gerçekleştirilecek iç denetimlerinden ayrı olarak devletin devamlı, organize ve etkin dış denetimi altında çalışması için Üniversite Denetleme Kurulunun kurulması; Ankara, İstanbul ve İzmir'de kurulu gelişmiş üniversiteler ile gelişmiş diğer üniversitelere mensup öğretim üyelerinin bu yasa esasları dahilinde her yedi yılda iki öğretim yılı olmak üzere zorunlu rotasyona tabi tutulması tasarıya konmuştur. Ayrıca, Profesörler Kurulunun kaldırılarak yetkilerinin birçoğunun üniversite yönetim kuruluna verilmesi, asistanların temsilcileri vasıtası ile fakültelerin yönetimine, oy hakkına sahip olarak katılmaları, öğrencilerin fakülte yönetimine katılması, yükseköğretime yön vermek amacı ile bir Yükseköğretim Kurulu kurulması, üniversiteler arasında akademik koordinasyonu sağlamak için Üniversitelerarası Kurul kurulması, öğretim için öğrencilerden ücret ve harç alınması gibi çok kapsamlı ve köklü değişiklikler de tasarıya konmuştur.<sup>160</sup>

Bu yasaya karşı Anayasa Mahkemesinde açılmış olan iptal davaları ise 25 Şubat 1975 günü sonuçlanmış ve 3 Aralık 1975 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Bu karardan sonra, üniversite özerkliğini sınırlayan bazı hükümler bir ölçüde iptal edilmiştir; örneğin, üniversite yönetim organlarına üniversite dışından kimselerin girmesine fırsat veren Yükseköğretim Kurulu gibi, hükümetin üniversitelere el koyması, öğretim için öğrencilerden ücret ve harç alınacağı hükmü gibi hükümler bunların içindedir.<sup>161</sup>

---

<sup>160</sup>Üniversiteler Yasası Tasarısının Millet Meclisince Kabul Olunan Metni ve Cumhuriyet Senatosu Millî Eğitim ve Bütçe ve Plan Komisyonlarından 5'er Üye Alınmak Suretiyle Kurulan Geçici Komisyon Raporu, **CSTD**, C:12, B:74, 19.6.1973, s.3.

<sup>161</sup> Anayasa Mahkemesi Kararları, **Resmi Gazete**, 3.12.1975, No: 15431.

## VI-Senato ve Çalışan Kesimlerin Hakları

### A-İşsizlik Sorunu

İşsizlik Türkiye'nin önemli sorunlarının başında gelmektedir. Nüfus artış hızı çok yüksek olduğu için Türkiye'de işgücü arzı çok büyük olmaktadır. İşgücü arzı ile yaratılan istihdam arasındaki fark, tarımda belli işlerin gerektiğinden çok insan tarafından yapılması yani gizli işsizlik şeklinde, tarım dışında ise iş bulamama, yani açık işsizlik şeklinde ortaya çıkmaktadır. Belli bir doyma noktasından sonra tarımdaki işgücü fazlalığı da açık işsizlik halinde belirlemektedir.<sup>162</sup> Bu önemli konu sıkça Senato gündemine taşınmıştır.

1961-1980 döneminde Senatoda işsizlik konusuna nasıl bakıldığı hakkında ayrıntılı bir değerlendirme yapmak gerekir. Öncelikle CHP-AP Koalisyon Hükümeti döneminde 1962'deki bütçe görüşmelerinde işsizlik üzerinde durulmuş, birçok parti grubu temsilcisi işsizlik sigortasının gerekli olduğunu savunmuştur. Dönemin Çalışma Bakanı Bülent Ecevit; sosyal adaletin, güvenliğin sağlanması için bu sigortaya ihtiyaç olduğunu ancak gelişmiş ülkelerde bile bu sigortanın en sona bırakıldığını belirtmiştir. Ecevit bu sorunun çözülmesinde işsizliğin giderilmesinin daha doğru olacağını ve hükümet olarak işsizlik sigortasının kurulması hazırlıklarına başladıklarını belirtmiştir.<sup>163</sup>

Bir taraftan hükümetin yıkılıp yıkılmayacağı tartışmaları sürerken inşaat işçilerinden iş sahibi olamayanların 3 Mayıs 1962 günü yaptıkları yürüyüş sonrasında yine mayıs ayında Cumhuriyet Senatosunda Tabii Senatör Amil Artus ve Kontenjan Senatörü Esat Çağa işsizlik sorunu ile ilgili bir genel görüşme önergesini sunmuşlardır. Esat Çağa konuşmasında Köy Enstitüleri'nin yeniden kurulmasını ve yatırımların artırılmasını hükümetten istemiştir.<sup>164</sup>

Çalışma Bakanı Bülent Ecevit işsizliğin ve nüfus artışının, Türkiye'nin Cumhuriyet dönemiyle beraber tarım ekonomisinden endüstri ekonomisine geçiş devresine girmiş olması ve köyden kente yoğun göç nedeniyle arttığını belirterek, bunun bir günde halledebilecek bir sorun olmadığını belirtmiştir. Bununla birlikte hükümet olarak yurt dışına işçi gönderilmesi, fazla mesainin önlenmesi, kamu

<sup>162</sup> DPT, "I.BYKP...", s. 454.

<sup>163</sup> CSTD, C:2, B:34, 8.2.1962, s.459.

<sup>164</sup> CSTD, C:4, B:59, 8.5.1962, s.11-12.

sektörü için; İş ve İşçi Bulma Kurumuna başvurma mecburiyeti konulması, yetişkinler için eğitim merkezi kurulması, yatırımları güçleştiren formalitelerin düzeltilmesi, İhracatı Geliştirme Merkezi kurulması, Türkiye'de atıl kapasitenin hızla harekete geçirilmesi gibi önlemler aldıklarını belirtmiştir.<sup>165</sup>

CKMP'li Niyazi Ağırnaslı ise işsizliğe karşı radikal önlemler alınması gerektiğini savunup, milli gelirin dağılışıda adaletsizliği giderecek bir ileri vergi reformuna ihtiyaç olduğunu savunmuştur.<sup>166</sup>

AP'li İhsan Sabri Çağlayangil ise Köy Enstitüleri'nin kurulması ile işsizliğin önlenmesi arasındaki ilişkiyi anlayamadığını söylemiştir. İşsizliğin önlenmesi için her şeyden önce siyasi istikrarın sağlanması gerektiğini, bunun için de milli iradenin hakim olduğunu ispat edecek karar ve yasaların bir an önce Meclise gelmesi gerektiğini belirterek, bir açıdan 27 Mayıs dönemine göndermede bulunmuştur.<sup>167</sup>

Bu dönemde 1963-1967 yıllarını kapsayacak çerçevede bu sorun ele alınmıştır. Planda artan işgücünün şehirlere ölçsüz bir şekilde akınını önlemek için tarım bölgelerinde emeğin değerlendirilmesi esasına dayanan tarım dışı çalışmaların geniş ölçüde artırılması, plan içinde istihdam yaratıcı projelerin ve sektörlerin öncelikle ele alınması yer almıştır. Bu çerçevede belli alanlarda özellikle inşaat sektöründe işgücü yoğunluğuna dayanan bir teknolojik kalkınma imkanları üzerinde önemle durulması, dengeli bir işgücü artışı sağlayacak nüfus artışı hızına ulaşmak için gerekli nüfus politikasının uygulanması gibi önlemler alınması hedeflenmiştir. Plana göre “*Sürekli işçi niteliği taşıyanlar için işsizlik sigortası kurulacaktır*“ ibaresi yer almaktadır.<sup>168</sup>

1961-1965 arası dönem siyasi istikrarsızlığın arttığı ve kısa süren koalisyonlar nedeniyle kalıcı politikaların uygulanamadığı bir dönem olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim işsizlik oranları da artışını sürdürmüştür. 1960'ta % 9,6 olan işsizlik oranları 1965'te % 8,2 düzeylerinde<sup>169</sup> olsa da artan nüfusa paralel olarak işsiz kişi sayısı artmış ve köyden kente göçlerle birlikte tarımsal nüfusta düşüş yaşanarak gizli işsizlik olarak anılan bir durum ortaya çıkmıştır. Bu dönemde 1964

<sup>165</sup> CSTD, C:4, B:59, 8.5.1962, s.15.

<sup>166</sup> CSTD, C:4, B:59, 8.5.1962, s.18-20.

<sup>167</sup> CSTD, C:4, B:59, 8.5.1962, s.30-31.

<sup>168</sup> DPT, “**I. BYKP...**”, s.110.

<sup>169</sup> DPT, “**II. BYKP...**”, s.128-129.

yılında hazırlanan bir İşsizlik Sigortası Yasası Tasarısı, Meclis gündemine gelmiş ancak tasarı, siyasi ortam uygun olmadığı için yürürlüğe girmemiştir.<sup>170</sup>

1965-1971 döneminde AP'nin tek başına iktidarı söz konusudur. Bu dönemde de işsizlik konusu yine Senato gündeminde ele alınan konuların arasında yerini almıştır. 1967 yılında CHP grubu adına konuşan Rıza Işıtan, işsizlik sigortasının çıkarılmasının gerekli olduğunu, hükümetin bu şekilde sosyal adaleti sağlayacağını belirtmiştir.<sup>171</sup> Yine aynı paralelde AP adına konuşan Tarık Remzi Baltan da II. BYKP'de bu konunun yer alacağını, işsizlikle mücadelenin hükümetin asli görevi olduğunu ifade etmiştir.<sup>172</sup>

Dönemin Çalışma Bakanı Ali Naili Erdem, işsizlik sigortası konusunda sıkıntılar olduğunu belirtmiştir. Öncelikle Türkiye'de bu yasaı teorik yapıda bilenlerin sayısının çok, uygulamayı yapacakların sayısının az olduğunu ifade etmiştir. Hükümet olarak işsizlik sigortasının fonunda hangi kaynakların kullanılacağı ve bu sigortanın uygulanmasıyla çalışma hayatında önemli bir yeri olan kademe tazminatının kaldırılıp kaldırılmayacağı noktasında sıkıntıları olduğunu belirtmiştir. İşin maliyetinin matematiksel olarak tam anlamıyla ortaya konulmadığından yasanın gecikeceği gerçeğini dile getirmiştir.<sup>173</sup>

Bu dönemde işsizlik sigortası yürürlüğe girmemiştir ancak istihdamda belli oranda bir artış yaşanmıştır. 1963'ten 1967 yılına kadar kişi sayısı bazında toplam istihdam artışı 1.215.400 olmuştur. Bu artışın 213.100'ü tarım sektöründe de olmuştur. Beklenti 700.000'dir. Bu noktada bu rakamda önemli bir düşüş vardır. Sanayi sektöründe çalışanların artışı 375.500 olmuştur. I. BYKP'de öngörülen artış 316.000'dir. Hizmetler sektöründe öngörülen 890.000 istihdam artışı 474.000 olarak gerçekleşmiştir. Tarımla uğraşan çalışan nüfus % 72,3 iken sanayi sektöründe % 10,4, hizmetler alanında ise % 7,8 olarak gerçekleşmiştir.<sup>174</sup>

1967 yılındaki önemli bir gelişme de II. BYKP'nin yürürlüğe girmesidir. Bu planda sosyal sigortaların kapsadığı risk alanlarının genişletilmesi amacıyla işsizlik sigortasının kurulmasına çalışılacak, bölgeler ve mevsimlere göre değişen işsizlik dikkate alınarak alt yapı yatırımlarında işgücü yoğun metotlarla geliştirilecek, aile

<sup>170</sup> Cumhuriyet, 2.8.1962, s.1.

<sup>171</sup> CSTD, C:38, B:32, 7.2.1967, s.1061.

<sup>172</sup> CSTD, C:38, B:32, 7.2.1967, s.1070.

<sup>173</sup> CSTD, C:38, B:32, 7.2.1967, s.1083-1084.

<sup>174</sup> DPT, "II. BYKP...", s.128-130.

ödeneklerinden yararlanan grupların kapsamının genişletilmesi, köyden şehre gelecek nüfusun işe yöneltilmesi ve eğitilmesi sağlanacaktır.<sup>175</sup>

1968’de GP’li Fehmi Alpaslan, işsizliğin önlenmesinin öncelikli şartının Çalışma Bakanlığının bütçesinin arttırılması olduğunu belirterek, II. BYKP’de söz edilen işsizlik sigortasının çıkarılması gerektiğini belirtmiştir.<sup>176</sup> Aynı görüşü Kontenjan Grubu adına konuşan Ömer Ergun da savunmuştur. Senatoda yine işsizlik sigortasının zorunluluğu vurgulanmıştır. Çalışma Bakanı Ali Naili Erdem, hazırlanan İşsizlik Sigortası Yasa tasarısının, birincisi ile kıyas edilemeyecek derecede yepyeni bir anlayış ile hazırlandığını ve Türkiye'nin gerçeklerine uygun bir çalışma olduğunu belirtmiştir.<sup>177</sup>

Tüm bunlar yaşanırken 1968’den sonra gençlik hareketleri baş göstermiştir. 1960 ile 1970 yılları arasında sanayileşmenin hız kazanmasıyla birlikte toplumsal yaşamda dalgalanmalar olmuştur. Her yıl yüz binlerce köylü topraklarından ayrılarak büyük şehirlerdeki işsiz işçiler safına katılmıştır. Sendikalar da gösteriler yaparak işçi haklarını dile getirmişlerdir.

1969’da yeni Çalışma Bakanı Turgut Toker’e işsizliğin önlenememesiyle ilgili eleştiriler yöneltilmiştir. TİP’li Hikmet İşmen ise işsizliğin önlenmesi için önce toprak ve endüstri sorununun halledilmesi gerektiğini, bunun için de toplumcu düzen yerine halkçı düzenin kurulmasının kaçınılmaz olduğunu ifade etmiştir.<sup>178</sup> MBG sözcüsü Sami Küçük, artan işsizlikten AP Hükümeti’ni sorumlu tutmuştur.<sup>179</sup>

Çalışma Bakanı Turgut Toker ise yabancı uzmanların görüşlerinden ve deneyimlerinden de yararlanılarak uzun çalışmalar sonucu, İşsizlik Sigortası Yasa Tasarısı hazırlıklarını tamamladıklarını ve kısa sürede bunu yasalaştıracıklarını, bununla birlikte İşsizlik Yasa Tasarısı’nı da en kısa zamanda Meclise getireceklerini belirtmiştir. Bunun yanında, işsizlik sayılarının artmasında 1964 yılında planın öngördüğü % 7 kalkınma hızının gerisinde kalınmasının önemli payı olduğunu vurgulayarak eleştirilere cevap vermiştir.<sup>180</sup>

<sup>175</sup>DPT, “II. BYKP...”, s.209-214.

<sup>176</sup> CSTD, C:45, B:32, 9.2.1968, s.1223-1124.

<sup>177</sup> CSTD, C:45, B:32, 9.2.1968, s.1244-1245.

<sup>178</sup> CSTD, C:51, B:32, 4.2.1969, s.536.

<sup>179</sup> CSTD, C:51, B:32, 4.2.1969, s.539.

<sup>180</sup> CSTD, C:51, B:32, 4.2.1969, s.546.

1970’te ise MBG grup sözcüsü Suphi Gürsoytrak, II. BYKP’nin en fazla eleştirilecek tarafının, bir istihdam politikasını ele almaması olduğunu, bir yandan üretimin artık değeri içinde işgücünün payı azalırken, diğer yandan artan işsizlik halinin de çözümsüz kaldığını vurgulamıştır. İşsizliğin daha fazla sorun olmamasında 27 Mayıs’tan sonra yabancı ülkelerde Türk işçilerin gönderilmesinin önemli payı olduğunu savunmuştur.<sup>181</sup>

CHP’li Salim Hazerdağlı ise parti olarak, ithal edilen mallarda yapılacak zamlarla fiyat artışlarının bazı sanayi dallarında kapasitelerin daha da düşmesine neden olmasından korktuklarını belirtmektedir. Bu gerçekleşirse maliyet yükselimi olacak, halkın satın alma gücü azalacak, bazı mallarda da stok artışı olacak ve bu suretle atıl kapasite daha da artacaktır. Atıl kapasitenin artması ise, işsizliğin artmasına neden olacaktır.<sup>182</sup>

Bu noktada işsizlikle ilgili yapılanlarda bir kısır döngüye değinmek gerekir. İşsizlik Sigortası Yasa Tasarısı hakkında I.CHP-AP Hükümeti zamanından beri bakanlar bu tasarının hazırlanmış olduğunu ve Meclise sevk edileceğini defalarca tekrarlamışlardır. Ancak bu konuda önemli bir gelişme yaşanmamıştır.

1971’den sonra Türkiye’de “Partilerüstü Hükümetler Dönemi” yaşanmıştır. Bu dönemde ana konu ülkedeki iç karışıklıkların sona erdirilmesi olmuştur. Bununla birlikte üyeleri daha ziyade teknokratlardan oluşan hükümetlerin ömürleri kısa olmuştur. Bu istikrarsız ortamda tarım dışı sektörlerde çalışan nüfustaki işsiz oranı 1972 yılında % 12’ye çıkmıştır. İşsiz sayısı ise 1.600.000’e yaklaşmıştır.

Bu dönemin sonuna doğru 1973-1977 arası dönemi kapsayacak III. BYKP yürürlüğe girmiştir. Bu planda istihdam sorununun kısa dönemde tüm üretken sektörlerde emek-yoğun teknolojilere yönelerek, ya da işsizlik sigortası sisteminin kurulması yaygınlaştırılması ile çözümlenmeye çalışmanın sanayileşerek kalkınma amacı ile çelişebileceği ve uzun dönemde istihdamı yeterince artırma olanağını da ortadan kaldıracağı belirtilmiştir.<sup>183</sup> Bu programda işgücü fazlasının, ekonomik ve sosyal yapıdaki değişmeye uyumlu olarak, açık işsizliğe dönüşmesinin belireceğinin tahmin edildiği Beşinci Plan döneminden (1985-1989) itibaren sanayileşme kararının

<sup>181</sup> CSTD, C:56, B:31, 28.1.1970, s.90

<sup>182</sup> CSTD, C:56, B:31, 28.1.1970, s.122

<sup>183</sup> DPT, “III. BYKP...”, s.122.

yol açacağı tüm riskleri karşılama amacıyla işsizlik sigortası sisteminin aşamalı olarak uygulanmasına çalışılacağı ifade edilmiştir.<sup>184</sup>

Sadi Irmak Hükümeti döneminde, 1975 yılı bütçe görüşmelerinde söz alan AP'li İlyas Karagöz işsizliğin azalması için bölgeler ve sektörler arası dengeli yatırımların yapılmasının, iş imkanları sağlanmasının ve çok sayıda işyeri açılmasının gerekli olduğunu ancak 1974 yılında Türkiye'de yatırımların yavaşladığını, inşaat sektöründeki duraklamanın üst seviyeye geldiğini savunmuştur. Bu nedenle 1974 sonunda işsizliğin 1.760.000 sayısına ulaştığını belirtmiştir.<sup>185</sup>

Bu büyük artışın en büyük nedenlerinden biri de kalkınma planlarında öngörülen her yıl 50.000 işçiye dışarıda istihdam olanağı sağlama hedefine karşılık, 1972'de yurt dışına 85.000, 1973'te 135.000 kişi gitmiş; fakat 1974'te bu sayı büyük bir düşüşle 20 bine inmiştir. Tarım dışı sektörlerde III. BYKP'nin 1974 programında 5.225.000 olarak tahmin edilen istihdam düzeyine ulaşılmamış, 1975 programında da görülebileceği gibi, gerçekleşme 5.200.000 dolaylarında olmuştur. Bu durumda, 1974 yılı içerisinde 305.000 kişiye yeni iş olanağı sağlanması gerekirken ancak 280.000 kişiye yeni istihdam olanağı sağlanabilmiştir. Bu kesimdeki toplam işgücü fazlası 960.000 kişidir.<sup>186</sup>

Bu gelişmeler üzerine CHP'li Hamdi Özer işsizliğin önlenmesi için işçi-memur ayrımının kaldırılması, kadın işçilere 20 sene çalışmaları halinde emeklilik haklarının tanınması, cumartesi tatilinin işçilere de verilmesi, yasalardaki sendikal özgürlük haklarını kısıtlayıcı hükümlerin daha demokratik hale getirilmesinin sağlanması gerektiğini belirtmiştir. Dış ülkelerde çalışan işçilerin dövizlerinin kanalize edilerek yurt kalkınmasına katkıyı artırıcı ve geniş iş alanı sağlayıcı yatırımlara yönltilmesi gibi girişimlerde bulunulabileceğini hükümete iletmiştir.<sup>187</sup> MBG'li Sami Küçük de işsizliğin en büyük sorun olduğu noktasına temas ederek, Toprak Reformu'nun istihdamın artması için şart olduğunu vurgulamıştır.<sup>188</sup>

Irmak Hükümeti'nin Çalışma Bakanı Turhan Esener ise bakanlık olarak ellerinden geleni yapmaya çalıştıklarını, İş-Kur'a 1974 yılında iş için başvuran 663.765 kişiden, 407.826'sının işe yerleştirildiğini ifade ederek işsizliğin

<sup>184</sup> DPT, "III. BYKP...", s.150.

<sup>185</sup> CSTD, C:20, B:32, 11.2.1975, s.212.

<sup>186</sup> CSTD, C:20, B:32, 11.2.1975, s.221.

<sup>187</sup> CSTD, C:20, B:32, 11.2.1975, s.224.

<sup>188</sup> CSTD, C:20, B:32, 11.2.1975, s.220.



giderilmesinde öncelikli olarak işgücünün eğitilmesi üzerinde duracaklarını belirtmiştir.<sup>189</sup>

1975 yılı, ekonomik sıkıntılarla boğuşan dünyada işsizliğin artmasını da beraberinde getirmiştir. Senatoda açıklanan rakamlara göre Türkiye’de 2,5 milyon işsiz bulunmaktadır ve bu oranda %12.5’lik bir artış olmuş ve işsizlerin oranı %13’e ulaşmıştır.<sup>190</sup> Bu oran kalkınmış ülkelerde ortalama olarak işsizlik oranını %4’e çıkarmıştır. Amerika’da %9,2’yi, Kanada’da %7,1, Batı Almanya’da %4,7’yi bulmuştur.<sup>191</sup>

I. MC Hükümeti döneminin Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan, senatörlerden gelen sorular üzerine Senatoda yaptığı konuşmasında işsizlikle mücadelede yatırımların hızlandırmanın birinci öncelik olduğunu belirtmiştir. İstikrar içinde ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için çalıştıklarını 1973’te %5,5 olan kalkınma hızının, 1974’te %7’ye 1975’te ise %8’e çıktığını belirterek bu durumun işsizliğin azalmasına yansıtacağı üzerinde durmuştur.<sup>192</sup>

1976 yılında istihdam konusunda BM’ye bağlı Milletlerarası Çalışma Teşkilatı Sözleşmesi Senato gündemine gelmiştir. Bu sözleşme devletin istihdam politikalarını düzenleyen bir özelliğe sahiptir. CHP grubu adına konuşan Ziya Müezzinoğlu, kalkınma planlarında bu sorunun çözümlenmesi için bir dizi önlemler öngörüldüğü halde, bu önlemlerin yerine getirilmemesi nedeni ile plan uygulama döneminin başından beri Türkiye’de işsizliğin azalmadığını, aksine arttığını belirtmiştir. Bunda bütün politikalarda sadece büyümeye önem verilmesinin yanında etkin bir istihdam politikasının aynı önemde göz önünde tutulmamasının önemli payı olduğunu belirtmiştir. Müezzinoğlu ilginç bir noktaya daha değinmiştir. Milletlerarası Çalışma Teşkilatının istihdam politikasıyla ilgili 1953 tarihli birinci sözleşmesinin 23 yıllık bir gecikmeyle Meclise geldiğini, 1964 tarihli sözleşmede ise, yine 10 yılı aşan bir gecikme yaşandığını belirterek bir noktada Türkiye’nin bu konudaki tutumunu eleştirmiştir.<sup>193</sup> AP’li Ömer Ucuza ise 10 yıl gecikmenin ülkeye ne zarar getirdiğini kimsenin bilemeyeceğini, bu sözleşmenin tavsiye niteliği

<sup>189</sup> CSTD, C:20, B:32, 11.2.1975, s.225-226.

<sup>190</sup> CSTD, C:25, B:32, 4.2.1975, s.312

<sup>191</sup> CSTD, C:25, B:32, 4.2.1975, s.305.

<sup>192</sup> CSTD, C:25, B:32, 4.2.1976, s.300.

<sup>193</sup> CSTD, C:29, B:4, 9.11.1976, s.54.

taşıdığını belirterek işsizlikte son dönemde gelen bütün hükümetlerin payı olduğunu ifade etmiştir.<sup>194</sup>

1977'de CHP Ankara Senatörü İbrahim Öztürk ve arkadaşlarının ekonominin durumu hakkında genel görüşme açılmasına dair önergesinde II. MC Hükümeti'nin sunduğu programda hükümetin ekonomi ve maliye politikasını "yokluk, işsizlik ve fukaralıkla mücadele" olarak tanımladıkları halde hayat pahalılığı ve işsizlikte patlama yaşandığı belirtilmiştir.<sup>195</sup> Ancak bu genel görüşme yapılamamıştır.

Bu dönemde Kontenjan Senatörü Nermin Abadan Unat ise bu konuda Türkiye için hiç de iyi bir tablo çizmemiştir. Çünkü 1978'e gelindiğinde işsizlik, önü alınamaz bir hal almıştır. Bu durum, toplumsal bunalım ve patlamaların en elverişli kaynağını oluşturmaktadır ve işsizlik de bu istikrarsızlıktan kaynaklanmaktadır. III BYKP'de 1977 için tahmin edilen 1,8 milyon işgücü fazlası, aynı yıl 2,1 milyon olarak gerçekleşmiştir. Bu durum 1978'de daha da artmıştır; işsizlik % 13,5'ten % 13,9'a yükselmiştir.<sup>196</sup> 1979 yılı Ekim ayına kadar İş-Kur'a iş için 584.299 kişi başvurmasına karşın, bunların ancak 195.398'ine iş sağlanabilmiş, 400 bine yakınına iş sağlanamamıştır.<sup>197</sup>

1978 yılındaki önemli bir gelişme de yeni kurulan Ecevit Hükümeti'yle sendikalar arasında yapılan "Toplumsal Anlaşma"dır. Bu anlaşmada hükümetle TÜRK-İŞ, ekonominin genel bazı sorunlarına ilişkin olarak Toplumsal Anlaşma içinde bazı ortak görüş ve düşünceler açıklamışlardır. Bu anlaşmada hükümetle TÜRK-İŞ, önce işsizliği hızla azaltıcı bir ekonomik atılım dönemine girilmedikçe ve başta köylüler olmak üzere tüm halkın gelişme nimetlerinden hakça yararlanması sağlanmadıkça toplu sözleşmelerle yalnız işçilere tanınacak maddi olanakların işçilere de mutluluk getirmeyeceği üzerinde görüş birliğine varmışlardır.<sup>198</sup> Atılan bu adım iş hayatı için önemlidir ama toplumsal kargaşa bu önemli adımın gerçekleşmesine olanak sağlamamıştır.<sup>199</sup>

<sup>194</sup> CSTD, C:29, B:4, 9.11.1976, s.56.

<sup>195</sup> CSTD, C:33, B:90, 27.10.1977, s.468-470.

<sup>196</sup> CSTD, C:41, B:35, 5.2.1979, s.375.

<sup>197</sup> CSTD, C:45, B:33, 8.2.1980, s.556.

<sup>198</sup> Cahit Talas, **Bir Toplumsal Politika Belgesinin Yorumu: Toplumsal Anlaşma**, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1982, s.21.

1961-1980 döneminde senato ve meclisin işsizlik sorunu ile ilgili yaptıkları karşılaştırıldığında Meclisin Senatoya göre daha fazla çalışma yaptığı görülmektedir. Senatoda söz alan konuşmacıların yanında, Tabii Senatör Amil Artus ve Kontenjan Senatörü Esat Çağa tarafından bir genel görüşme önerisi gelmiştir. Bundan başka bir çalışma göze çarpmamaktadır. Mecliste ise 8 soru önergesinin yanında 2 adet yasa teklifi yapıldığı görülmektedir ki bunlar bu dönemde sıklıkla tartışılan işsizlik sigortasıyla ilgili tekliflerdir. Özellikle işsizlik sigortasıyla ilgili Senatoda birçok konuşma yapılmış olsa da yasal zeminde bunun yürürlüğe girmesi noktasında bir çalışma yapılmamış olması Senato için bir eksikliklerdir. Tabloya bakıldığında Meclisin Senatoya göre daha etkin bir çalışma yürüttüğü görülmektedir.(Tablo 4.7)

**Tablo 4.7: Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisinde İşsizlik Üzerine Yapılan Çalışmaların Analizi**

ÇALIŞMA	MECLİSLER	
	C. Senatosu	M. Meclisi
Demeçler Ve Söylevler	0	2
Genel Görüşme Önergeleri	1	3
Önergeler	0	4
Söz Alanlar	24	47
Sözlü Sorular Ve Cevapları	0	8
Teklifler	0	2

\*CSTD ve MMTD Tutanakları ve Fihristleri taranarak derlenmiştir.

Genel olarak 1975 sonrası dönemde Senatoda yapılan görüşmelerin genelinde son 20 yıldır sürekli tekrar edilen söylemlerin aynen yenilendiğini görmek mümkündür. Bu dönemde hiçbir hükümet, istikrarı sağlayamadığından işsizlik bir sorun olarak kronik hale gelmiştir. Bununla birlikte nerdeyse her hükümetin çıkarmayı planladığı işsizlik sigortası ise bir türlü gerçekleştirilememiştir. Tüm dünyada yaşanan krizler ve sıkıntılar Türk ekonomisine de yansımıştır. Yurtdışına giden işçi sayılarında önemli düşüşler yaşanmıştır. Bütün bunlar bir araya geldiğinde söylenebilir ki, siyaset kurumu bu soruna çözüm bulmanın çok gerisinde kalmıştır. Bununla birlikte Senatonun da bu konunun çözümü için hükümetlere ciddi bir baskı yapmadığı veya yapamadığı görülmektedir. Bu biçimde 12 Eylül'e giden Türkiye'de birçok sorun çözümsüz kalmıştır.

## B-Sendikalar ve İşçi Hareketleri

Türkiye’de işçi sendikalarının kurulması, çok partili yaşama geçişe paralel bir gelişme göstermiştir. 1946’da sınıf esasına dayalı dernek kurma yasağı kaldırılmış, 1947’de de bir Sendikalar Yasası çıkarılmıştır. Bu yasada, sendikaların siyasetin dışında kalmaları öngörülmüş ve sendikaların grev yapmasına imkan verilmemiştir. Bu çok dar çerçevede dahi sendikalar gelişme göstermiş ve 1952 yılında Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ) kurulmuştur. Bu kuruluş ve ona üye sendikalar, baskı grubu anlamında siyasal süreci etkileyecek bir konumda bulunmamışlardır. Fakat bunların varlıkları, işçi hakları ve grev yapma konularını gündemde tutmuş ve daha sonra geçilen özgür sendika döneminin örgütsel altyapısını ve kadrolarını oluşturmuştur. Türkiye’de en güçlü işçi topluluğu olan TÜRK-İŞ, kuruluşundan sonra siyasal partiler karşısında partilerüstü tarafsız ya da renksiz politika izleme noktasında Amerikan sendikalarınınkine benzer bir tutum içinde olduğu görülmüştür.<sup>200</sup>

27 Mayıs’tan sonra, bir anayasa tasarısı hazırlamakla görevlendirilen İstanbul Bilim Kurulunun hazırladığı ön tasarıda, ikinci bir meclisin kuruluşunda meslek örgütlerinin temsiline geniş yer verilmiştir. Bu ön tasarıнын 73. maddesine göre, Cumhuriyet Senatosununun 85 üyesinden 40 üye; Barolar, Tabip Odaları, Mimar ve Mühendis Odaları, Eczacı Odaları, Ticaret ve Sanayi Odaları gibi kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarınca; 30 üye de Öğretmen Birlikleri, Basın Kuruluşları, Çiftçi Örgütleri ve Kooperatifler, Esnaf Teşekkülleri, sendikalar gibi kamu kurumu niteliğinde olmayan meslek kuruluşlarınca seçilecektir.

Basında çıkan ve öntasarının bu hükmünü eleştiren yazılarda; kurulacak böyle bir ikinci meclisin, baskı gruplarına temsil edilebilme fırsatı vermek bakımından sakıncalı olduğu ileri sürülmüştür. Bu görüşlere göre, meslek kuruluşlarının ülkede yeterince gelişmemiş olmasından dolayı bunların istismar aracı olabileceği, duygusal ve bencil davranabilecekleri de iddia edilmiştir. Sonuçta, Kurucu Meclisçe hazırlanan 1961 Anayasası’nda ikinci meclisin, yani Senatonun oluşturulmasında meslek kuruluşlarına, öntasarıda olduğu biçimiyle yer

---

<sup>200</sup> Münici Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, 8. Bs, Ankara Bilgi Yayınevi, 1996, s.197.

verilmemiştir. Böylece meslek kuruluşlarının, dolayısıyla baskı gruplarının hızlı bir gelişme göstermesi ihtimali de ortadan kalkmıştır.<sup>201</sup>

1961 Anayasası'nda sendika kurma ve grev hakkı güvenceye kavuşturulmuştur. 1963'te yeni bir Sendikalar Yasası ve Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası çıkarılmıştır. Bu yasalar çıkarılmadan önce Senato Komisyonu Raporu'nda tasarının Anayasa'da yer alan prensipler, toplu sözleşme, grev ve lokavt düzeni içinde sendikaların fonksiyonları, üzerlerine alacakları büyük sorumluluğun gerektirdiği durumlar ve zaman zaman işçi-işveren örgütlerinin bu konuda çeşitli yollardan kamuoyuna ve bakanlığa iletilen istekleri göz önünde tutularak yasanın hazırlandığı belirtilmiştir.<sup>202</sup>

Bu yasa tasarılarının görüşmeleri sırasında AP grubu adına konuşan Cavit Tevfik Okyavuz, çıkarılan yasa emek sahibi bütün vatan çocuklarının haklarını koruyacak, bu sahada adalete hayat ve hüviyet verecek, demokratik hayatımızda en hayırlı hamlelerden biri olarak gördüklerini ifade etmiştir. Ancak tasarının, sendika organlarının kuruluşunda, faaliyetlerinde ve kaynaklarının kullanımlarında güvensizlik ifade eden kayıtlayıcı hükümler getirdiğini, hükümetin sendikalar üzerindeki denetiminin arttığını, sendika liderleri ağır ceza tehdidi altına konularak sendika liderlerinin kolayca bertaraf edilmelerine olanak sağlayacak önlemleri içerdiğini, bunların yanında grev ve lokavt haklarının da tam olarak tanınması gerektiğini vurgulamıştır.<sup>203</sup>

YTP adına söz alan Ahmet Nusret Tuna yeni yasanın bir önceki yasanın mahzurlarını kısmen giderdiğini, sendika kurma hakkını genişlettiğini, siyasetle uğraşma yasağına açıklık getirerek kısmen bu hakkı tanıdığını, keyfi olarak kapatma imkanını zorlaştırdığını belirterek grup adına yasaya olumlu baktıklarını belirtmiştir. Ancak tasarıda genel olarak işçi ve işveren örgütlerine karşı bir çekingenlik hakim olduğunu, devletin sıkı kontrolü altında tutulmak durumunun özgürlükleri kısıtlayacağını, hükümetin ve Çalışma Bakanlığının sendikalar üzerindeki

---

<sup>201</sup> Rona Aybay, "Baskı Grupları", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C: XXVII, No:1-4, 1962, s.284-285.

<sup>202</sup> Sendikalar Yasası Teklif Ve Tasarısının Millet Meclisince Kabul Olunan Metni Ve Cumhuriyet Senatosu Geçici Komisyon Raporu, **CSTD**, C:12, B: 82, 28.6.1963, s.14.

<sup>203</sup> **CSTD**, C:12, B: 82, 28.6.1963, s.340-343.

kısıtlamalarının hafifletilmesi sonucunda hür, bağımsız ve güçlü sendika idealinin gerçekleşeceğini savunmuştur.<sup>204</sup>

TİP’li Senatör Niyazi Ağırnaslı ise öncelikle Karma Komisyonunda TİP’li üye bulunmamasına üzüldüklerini, tasarının daha kısa, daha özlü ve hukuk dili bakımından da daha anlaşılır olabileceğini, temel hakların özüne dokunuluyor şüphesini doğurabilecek ayrıntıların sendikaların ana tüzüklerine bırakılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu çerçevede aslında suç bile sayılamayacak masum davranışlar için konulan cezaların ağır olduğu, hükümete tanınan yetkilerin, temel hakların özünü kısmen kısıtlar mahiyette olduğunu ve bunların Anayasa’ya aykırı olduğunu ifade etmiştir.<sup>205</sup>

MBG adına konuşan Tabii Senatör Ahmet Yıldız ise tasarının mevcut yasanın sendikacılığa güç kazandırmayı güçleştirici, pazarlık güçlerini zayıflatıcı, özgürlüğü azaltıcı, yöneticilerin teminatını yok edici nitelikteki hükümlerinin değiştirilerek, Anayasa’nın istediği ve demokratik düzen için başarılı bir fonksiyonu yerine getirecek bir sendikalaşmayı mümkün kılacağını belirtmiştir.<sup>206</sup>

Bu konuşmalar üzerine söz alan Çalışma Bakanı Bülent Ecevit bu yasa ile sendikalara çok geniş yatırım ve iş yapma imkanları tanındığını bu çerçevede sendikaların her alanda kooperatifler kurarak veya konusuna göre doğrudan doğruya şirketler kurarak yatırım yapıp gelirlerini çoğaltabileceğini ifade ederek, tüm bunların sendikaların zayıflamasını değil güçlenmesini sağlayacağını, bu açıdan hükümetlere sendikaların baskı kurmasının zorlaşacağını belirtmiştir. Tasarı ne kadar kusurlu bulunursa bulunsun, bu kusurların hiçbir Türk işçisinden bazı hakları kısmak, esirgemek endişesinden doğmadığını dile getirmiştir.<sup>207</sup>

Sendikalar Yasası için yapılan oylama sonucunda tasarı 1 ret oyuna karşılık 106 evet oyuyla kabul edilmiştir. Ret oyu TİP’li Senatör Niyazi Ağırnaslı’ya aittir.<sup>208</sup> Genel olarak bakıldığında tüm grupların Sendikalar Yasası’nın değişmesi noktasında görüş birliği sağladığı göze çarpmaktadır. Eleştiriler ise genelde sendikal haklarını daha geniş tutulması gerektiği yönündedir. Ancak 1970’li yıllara doğru bu görüşlerin birçoğu değişecek ve sendikalar rejim için önemli bir sıkıntı kaynağı olarak

<sup>204</sup> CSTD, C:12, B: 82, 28.6.1963, s.350-354.

<sup>205</sup> CSTD, C:12, B: 82, 28.6.1963, s.355-357.

<sup>206</sup> CSTD, C:12, B: 82, 28.6.1963, s.361.

<sup>207</sup> CSTD, C:12, B: 82, 28.6.1963, s.363-370.

<sup>208</sup> CSTD, C:12, B: 86, 4.7.1963, s.652.

algılanacaktır. Bu yasa ile işçi sendikalarının bir siyasal baskı grubu olarak hareket etmelerine daha uygun bir zemin ortaya çıkmıştır. Yani yasa, sendikaların siyasal faaliyette bulunmalarını yasaklamamış ancak, siyasal partilerden yardım alınmasını, onlara yardımda bulunulmasını, sendikaların bir partinin örgütü içinde yer almasını ve bir siyasal partiyle aynı isimde meslek kuruluşları kurmasını yasaklamıştır.

Sendikalar Yasası'nın çıkmasıyla beraber, işçi eylemlerinde hem nicelik hem nitelik yönünden bir sıçramanın yaşandığı bir süreç başlamıştır. Kasım 1964'e kadar toplu pazarlık görüşmelerinde anlaşmazlığa düşülmesi nedeniyle 87 grev ve 1 lokavt yaşanmıştır.<sup>209</sup>

I. AP Hükümeti döneminde, 1966 yılına gelindiğinde işçi hareketi yeniden bir canlanma süreci içerisine girmiştir. Bu dönemde gerçekleşen 39 greve toplam 10401 işçi katılmıştır. Bu grevlerden en önemlisi, TÜRK-İŞ içerisindeki tartışmaları arttıran ve DİSK'in kurulmasına yol açan Paşabahçe, Şişe ve Cam Fabrikası grevidir.<sup>210</sup>

1967 yılında TÜRK-İŞ'in partilerüstü kalma kararı alması üzerine bu sendikada yer alan pek çok sosyalist görüşlü sendika lideri Maden-İş Sendikası Kemal Türkler önderliğinde Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) kurulmuştur.<sup>211</sup> DİSK, 1961 Anayasası'nın sağlamış olduğu demokratik hak ve özgürlükler ile 1960'lardan itibaren yükselen toplumsal muhalefetin oluşturduğu ortam içerisinde örgütlenme ve güçlenme olanağını bulmuştur. DİSK özellikle özel sektörde örgütlenmiştir.

Sol kesimde yaşanan sendikal örgütlenme sağ kesimde de kendisini çeşitli sendika ve dernekler tarzında göstermiştir. Milliyetçi kesimin önde gelen partisi MHP, kitlesel bir örgütlenmeyi sağlayabilmek amacıyla çeşitli toplumsal kesimleri kapsayan bir dizi ülkücü kuruluş oluşturmuştur. Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu (MSK), Ülkücü Polisler Birliği (POL-BİR), Ülkücü Kamu Görevlileri Güçbirliği Derneği (ÜLKÜM-BİR), Ülkücü Öğretmenler Birliği Derneği (ÜLR-ÖĞRET), Ülkücü Esnaf ve Sanatkarlar Derneği (ÜLKÜ-ES), Ülkücü Köylüler Derneği (ÜLKÜ-KÖY), Ülkücü İşçiler Derneği (ÜİD), Ülkücü Maliyeciler ve

---

<sup>209</sup> Milliyet, 1.11.1964, s.1.

<sup>210</sup> Yüksel Akkaya, "1960 Sonrasında İşçi Hareketleri", **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, C:II, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s.105-106.

<sup>211</sup> Gevgilili, **a.g.e.**, s.358.

İktisatçılar Derneği (ÜMİD), Ülkücü Gazeteler Cemiyeti (ÜGC) bunlardan bazılarıdır. MHP ile bu dernekler arasında organik bir bütünlük vardır.<sup>212</sup>

1969 yılının başlarında Türkiye’de 755 işçi sendikası, 5 birlik, 17 federasyon, 3 konfederasyon bulunmaktadır. Bu sendikalar 958.488 erkek işçi ve 99.450 kadın işçiyi kapsamaktadır.<sup>213</sup>

Aynı yıl AP’li Çalışma Bakanı Turgut Toker Senatoda yaptığı konuşmada sendikaların güçlü sermaye karşısında sermayedar ile ferdi ilişkilerde ekonomik olarak zayıf olan işçinin, mevcut haklarını koruyabilmesi, daha çok hak elde edebilmesi ve haklarını güvence altında tutabilmesi için bir araç olduğunu, sendikaların bir amaç olmadığını ifade etmiştir. Sendikaların ne politik maksatlara alet olabileceklerini ne de herhangi bir siyasi oluşumun patentini altına girebileceklerini, aksi bir davranışın, sendikayı yasadışı yapacağını bildirmiştir.<sup>214</sup> Bu açıklama bir açıdan siyasi duruşu bir ölçüde belli olan DİSK’i hedef almıştır.

TÜRK-İŞ’in partilerüstü kalma politikasına karşı beliren sendikal oluşumları engellemeye yönelik müdahalelerin birbiri ardından ortaya konulması çok gecikmemiştir. İlk önemli girişim, 1970 yılında Sendikalar Yasası’nda yapılması öngörülen değişiklikler olmuştur.<sup>215</sup>

II. AP Hükümeti döneminde yürürlükteki Sendikalar Yasası’nın değişmesi için girişimlere başlamıştır. Bu girişimleri ilk aşamada sadece AP değil CHP de istemiştir. 1970 bütçesi görüşmelerinde CHP adına söz alan Rıza Işıtan, CHP Hükümeti tarafından çok ilerici bir zihniyetle hazırlanmasına rağmen Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası ile Sendikalar Yasası da uygulamanın ortaya çıkardığı bazı aksaklıklar ve eksiklerin yine son CHP Hükümeti zamanında toplanan çalışma meclisince belirlendiğini belirtmiştir. Bunların düzeltilmesi için yasa tasarısı hazırlandığını ama bu tasarıların yasallaşmadığı için sözü edilen aksaklık ve eksikliklerin devam ettiğini ifade etmiştir. AP’den başlıca beklentilerinin bu tasarıların da bir an önce yasal olarak Türk sendika ve işçilerinin hizmetine verilmesini gerektiği olduğunun altını çizmiştir.<sup>216</sup>

---

<sup>212</sup> Ağaoğulları, **a.g.m.**, s.225.

<sup>213</sup> **CSTD**, C:51, B:32, 4.2.1969, s.545.

<sup>214</sup> **CSTD**, C:51, B:32, 4.2.1969, s.546.

<sup>215</sup> Alpaslan Işıklı, “Ücretli Emek ve Sendikalaşma”, **Geçiş Süresince Türkiye**, (der. Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak), İstanbul, Belge Yayınları, 1990, s.340.

<sup>216</sup> **CSTD**, C:56, B:37, 3.2.1970, s.294.



Aynı görüşmelerde MBG adına konuşan Sami Küçük ise başlıca sorunun sendikalarının sayı çokluğu olduğunu işaret etmiştir. 1968 yılı sonu itibariyle Türkiye ölçüsünde örgütlenmiş 457 ve işyeri esasına göre kurulmuş 298 ki toplamda 755 sendika olduğunu ifade eden Küçük, sanayileşmiş ülkelerde bunun onda biri kadar dahi sendikanın olmadığını, bunun toplu görüşmelerde işçi haklarının savunulmasını zayıflattığını iddia etmiştir.<sup>217</sup>

Sendikalar Yasası'nın değiştirilmek istenmesi aynı zamanda bir kırılma noktası olmuştur. İstanbul'da çıkan 15-16 Haziran 1970 olayları sendikalara yönelik sert bir tutumun zirveye çıkmasına yol açmıştır. Bu olaylar bu değişikliğe karşı protesto niteliğinde patlak vermiştir. Bu yasaya en önemli muhalefet TİP'le CHP'den gelmiştir. Ancak ilk etapta CHP'de düzenlenen kongre çerçevesinde yapılan tartışmalar, CHP'nin ilgisini parti içi konulara yönlendirmesine neden olmuştur. DİSK'ten gelen tepkiler üzerine Bülent Ecevit, bir toplantıda:

*"Sayın DİSK'li arkadaşlar, duyarlılığıma tepkilerinizi anlıyor ve bir ölçüde hak veriyorum. Senatoda görüşülürken tasarımı en iyi şekilde eleştirmek için arkadaşlarımı uyaracağım. Sanırım arkadaşlarım da benim gibi, sizin gibi Anayasa'ya ve uluslararası sözleşmelere aykırı hükümlere gereken eleştirileri yapacaklardır"*<sup>218</sup> diyerek konunun Senato Grubunda dile getirileceğini belirtmiştir.

Olayların ardından 2 Temmuz 1970'te, hazırlanan Sendikalar Yasa Tasarısı, Senato gündemine gelmiştir. Senato Geçici Komisyonu Raporu'nda çağdaş demokratik düzenin temel kurumlarından olan hür sendikaların enflasyonist ve istismara uygun kuruluşlar şeklinde değil, Anayasa'da öngörülen mahiyet ve fonksiyonları gereği aydınlık, bilinçli, güçlü temel kuruluşlar niteliği ile öne çıkmalarının gerekliliğinden söz edilmiştir. Ayrıca raporda sendika yöneticilerinin sorumluluklarını yükledikleri işçi topluluklarına hizmetten çok, sendikaları çıkar aracı olarak kullandıkları yolundaki kamuoyu söylentilerine bir son vermek üzere, sendika tüzük ve yönetmeliklerine caydırıcı kuralların konulması ve bu temel kuruluşların böyle yollarla dahi olsun yıpranmalarının önüne geçilmesi gerekliliği de yer almıştır. Bu kapsamda tasarıda:

*"Bir sendikanın Türkiye çapında faaliyet gösterebilmesi için o iş kolunda çalıştan işçilerin 1/3'ünü temsil esası getirilmesi, bir sendikanın unvanının başına*

<sup>217</sup> CSTD, C:56, B:37, 3.2.1970, s.305.

<sup>218</sup> Sülker, a.g.e., s.50.

*Türkiye ibaresinin konulmuş olmasının o sendikanın Türkiye çapında faaliyet gösterdiği anlamını taşıyamayacağıının belirtilmiş olması, tabela sendikacılığı yolu ile istismara son verilmesini sağlayacağı” iddia edilmiştir.*<sup>219</sup>

Senato Komisyonu bu tasarımı onaylanmıştır. Üniversitelerin iş hukuku, sosyal güvenlik kürsüsü öğretim üyeleri ve çoğu bilim çevreleri ise yasanın ana çizgileri ile "anayasaya aykırı" olduğunu açıklayarak, bir an önce değiştirilmesini önermişlerdir.<sup>220</sup> İsmail Cem'e göre bu değişimin gerçekleşmesi zor olacaktır. Cem bir yazısında:

*“İşçinin bir çeşit esir durumunda olduğu devir artık çoktan geçmiştir. İşçi haklarını bir adım geriye götürecek tasarılar bile büyük tepkilere yol açmaktadır. Türkiye'deki her kuruluşun (ve bazı sendikacıların) bundan böyle işçileri dikkatle değerlendirmesi, alacağı kararlarda işçilerdeki gelişmeyi göz önünde tutması gerekmektedir. Meselelerin gittikçe berraklık kazanarak ortaya çıktıkları şu günlerde, son işçi hareketinin olumlu bir tarafı da vardır: Kimin kimden yana olduğuna açıklık getirirken, yeni olayları yaratacak davranışlardan uzak durmayı da bazı çevrelere hatırlatmıştır. Çünkü ne işçi eski işçidir, ne de Türkiye eski Türkiye...”<sup>221</sup> diyerek Türkiye'nin son on yılda geçirdiği değişime dikkat çekmiştir.*

Senatoda ise şu görüşler öne çıkmıştır. MBG adına konuşan aynı zamanda komisyonda da bulunan Vehbi Ersü bu tasarının Anayasa kuruluşlarının bir kısmının kısıtlanması ve bir kısmının daha genişliklerle donatılarak çağdışı formüller aranması özleminin yaygınlaştığı bir döneme rastladığını, çağın koşullarına ve onun modern yönetim yöntemlerine ayak uydurmayan iktidarın bir çaresizlik belgesi olarak nitelendirilebileceğini savunmuştur.<sup>222</sup>

GP adına söz alan Sedat Çumralı ise Sendika Yasası'nın değişmesi gerektiğini ifade ettikten sonra asıl yasadışı olan eylemlerin; hür sendikacılığı, ihtilalci sosyalizmin, komünizmin maksatlarına alet etmek hem Türk işçisini hem bütünüyle Türk milletini bir esaret ve kölelik düzenine sürüklemek isteyenler tarafından gerçekleştirildiğini savunmuştur.

---

<sup>219</sup>274 Sayılı Kanun'un Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi İçin Kurulan Geçici Komisyon Raporu, **CSTD**, C:60, B:86, 2.7.1970, s.3.

<sup>220</sup> **Milliyet**, 24.5.1970, s.1.

<sup>221</sup> İsmail Cem, “Değişen Türkiye ve Değişen İşçi”, **Milliyet**, 19.7.1970, s.2.

<sup>222</sup> **CSTD**, C:60, B:86, 2.7.1970, s.21.

CHP adına konuşan Fikret Gündoğan bu yasa tasarısının Türk toplum hayatını çok yakından ilgilendirdiğini, özellikle işçi sınıfının haklarını ve bu hakları üretim için kullandıkları en önemli araç olan sendikalaşma hareketinin bu yasa ile belli yönlere sevk etmek istendiğini belirtmiştir. Bunun ise Türk işçilerinin hak alma araçlarını demokratik esaslara ve Anayasa ilkelerine uygun olarak kullanma olanağından mahrum edilme anlamına geleceğini ve sendika kurma için belli sayıda kişilerin mutlaka bir araya gelmesini öngören bu yasanın giderek sendika kurma hürriyetini kısıtladığını ve o anlamda Anayasa ile çelişki halinde bulunduğunu ifade etmiştir. Bu yasa tasarısında hükümetin de dışında, partilerin de dışında bambaşka kuvvetlerin bu tasarımı bu hale getirdiğini iddia etmiştir.<sup>223</sup>

AP'liler adına kürsüye gelen Ömer Ucuzal ise yapılan değişikliğin Anayasa'nın 46. maddesinin çalışanlara getirdiği bütün hakları olduğu gibi veren, düzenleyen bir içerikte olduğunu bu nedenle önergeye evet diyeceklerini bildirmiştir.<sup>224</sup>

TİP'li Senatör Fatma Hikmet İşmen, Çalışma Bakanının TÜRK-İŞ Kongresi'nde bu tasarı ile DİSK'in ortadan kalkacağını rahatça ifade ettiğini, TÜRK-İŞ dışındaki DİSK'e bağlı ve bağımsız bütün sendikalar kapanınca, TÜRK-İŞ ve ona bağlı diğer sendikaların bu suretle Türk işçilerinin gerçek temsilcileri tarafından ele geçirilmesine imkan kalmayacağını ifade etmiştir.<sup>225</sup>

Görüşmeler sonucunda yapılan oylama sonucunda tasarı 19 oya karşılık 78 oyla kabul edilmiştir. 89 üye oylamaya katılmamıştır.<sup>226</sup>

CHP ve TİP, Senatoda CHP senatörleri ile MBG sözcülerinin eleştirdikleri tasarı yasalaşınca, yasanın iptali İçin Anayasa Mahkemesine başvurmuşlardır. Anayasa Mahkemesi, 1972'de 274 Sayılı Sendikalar Yasası'nda değişiklik yapan ve DİSK üyesi işçilerin tepki gösterdiği 1317 Sayılı Yasa'nın pek çok hükmünü iptal etmiştir.<sup>227</sup> Böylece yasa değişikliğini protesto eden işçilerin ve tasarıya karşı çıkan DİSK yöneticilerinin dayandıkları kesin hükme bağlanmış olmuştur.<sup>228</sup>

<sup>223</sup> CSTD, C:60, B:89, 9.7.1970, s.92.

<sup>224</sup> CSTD, C:60, B:89, 9.7.1970, s.105.

<sup>225</sup> CSTD, C:60, B:89, 9.7.1970, s.108.

<sup>226</sup> CSTD, C:60, B:92, 14.7.1970, s.308

<sup>227</sup> Anayasa Mahkemesi Kararı, **Resmi Gazete**, 19.10.1972, No:14341.

<sup>228</sup> Sülker, **a.g.e.**, s.134.

Özetle sendikal gelişmeler, 1971 yılına kadar hızlı, canlı, yol ve zaman zaman doktrin arayarak, bölünerek, çok sayıda sendikaların yarattığı sorunları ve güçsüzlüğü sırtında taşıyarak, fakat sürekli olmuştur. 1965 seçimlerini AP'nin büyük bir çoğunlukla kazanması ve kimi sendika liderlerinin bu parti kadrosu içinde parlamentoya girebilmiş olmaları, harekete durgunluk vermiş ve sendikacılığın felsefesinde ve doğasında bir çelişki olan sağ kanadı güçlendirmişse de, bir bütün olarak gelişmede çok büyük aksamalar olmamıştır.<sup>229</sup>

12 Mart 1971 ara rejiminden sonra 14 Ekim 1973 seçimlerine kadar sendikacılık faaliyetleri, toplu görüşmeler ve grevler geniş ölçülerde kısıtlanmıştır. 12 Mart döneminde hükümetin 11 ilde sıkıyönetim ilan etmesi, Anayasa değişikliklerinin gündeme gelmesi ve ekonomik, sosyal hakların kısıtlanacağı yolundaki duyurular, işçileri ve sendikacıları kaygılandırmıştır. Bu dönemde TÜRK-İŞ'in genel olarak bütün önemli hak kısıtlamalarına yönelik, yazılı açıklama ve bildiri ağırlıklı tepkileri olmuştur. İlgili ve yetkili kişilerle görüşmeler, yönetim organlarının tepki toplantıları, hak kısıtlamalarının yasalaşmasını görüşmelerle engelleme çabaları zaman zaman kimi yumuşamalara yol açmışsa da ciddi, caydırıcı bir etki meydana getirmemiştir. TÜRK-İŞ'in bu türden çabaları arasında en önemlileri Anayasa değişikliklerine, grev ertelemelerine karşı çıkışları sayılabilir.<sup>230</sup>

1970 sonrası döneminde işçiler de işverenler de daha iyi örgütlenmişlerdir. daha bilinçli ve daha uzun bir geleceği düşünmüşlerdir. Fakat temas ve diyalog kurarak birbirlerini anlamaya çalışma yöntemini geniş ölçüde ihmal ettiklerinden, tekniğin, sanayinin, ekonomik ve sosyal koşulların, bir bütün deyişle, Türk toplumunun değişen yapısını ilişkilerine ve örgütlerine yansıtmakta güçlük çekmiş ve olayların arkasında kalmışlardır. Sosyal barış bu durumdan zarar görmüştür.<sup>231</sup>

12 Mart rejiminin gerilemesi, işçi hareketine yeni bir dinamizm vermiştir. Bu dinamizm belki de en çok, DİSK'in hızlı bir büyüme süreci içine girmesinde kendisini hissettirecektir. Bu yılların sosyal hareket açısından ifade ettiği dinamizmin bir örneği de, 1972 yılında kurulan TÖB-DER adlı öğretmenler derneğinin kısa sürede yüz binden fazla öğretmeni bünyesine katacak olan hızlı gelişmesidir.<sup>232</sup>

---

<sup>229</sup> Talas, "Bir Toplumsal...", s.3.

<sup>230</sup> Şükran Soner, "12 Mart Döneminde İşçi Hareketi", **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, C:II, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s.463.

<sup>231</sup> Talas, "Bir Toplumsal...", s.5.

<sup>232</sup> Aydınoglu, a.g.e., s.283.

1975'te Irmak Hükümeti'nin Çalışma Bakanı Turhan Esener Senatodaki konuşmasında Türkiye'de işçi ve işveren ilişkilerinin iyi bir yolda gittiğini belirtmiştir. Esener bu görüşü savunurken 1974 yılındaki sayılara göre yapmıştır. 928 işyerinde alınan grev kararından sadece 138'i fiilen uygulanmıştır. Bunlardan bugüne kadar Bakanlığa gelen 94 işyerine ait bilgilere göre, bu grevlere katılan işçi sayısı 35.502 ve kaybolan işgücü sayısı ise yine 35.502'dir. Aynı dönemde, 177 işyerinde alınan lokavt kararından 17'si fiilen uygulanmıştır. Bu durum işçi ve işveren ilişkilerinde alınmış bulunan grev kararlarının çokluğuna rağmen, uygulama bakımından endişe verici bir noktada olmadığını göstermektedir.<sup>233</sup> Ancak sonraki yıllarda artan işçi eylemleriyle bu durum tersine dönecektir.

Bu dönemde Türk sendikacılığının önündeki en büyük sorunlardan biri de “tabela sendikaları”dır. MBG sözcüsü Sami Küçük de sendikalarla ilgili bu soruna dikkat çekmiştir Küçük'e göre işçilerin iş ve sosyal güvenlik teminatlarının biricik dayanakları olan sendikalar mali yönden daha zayıftırlar. Aynı ve benzeri iş kollarında suni olarak kurulan sendikaların sayıca fazlalığı, sendikacılığın gelişmesine ve işçileri mali bakımdan etkili şekilde desteklemeye yeterli değildir. Bunun için sendikaların pazarlık güçlerinin artması için benzeri iş kollarındaki sendikaların birleşerek güçlü hale gelmesinde yarar gördüklerini belirtmiştir.<sup>234</sup>

Bu görüşe benzer bir düşünceyi AP grup sözcüsü Ata Bodur dile getirmiştir. Bodur parti olarak Türk işçisinin ve Türk sendikasının bölünerek zaafa düşmesini istemediklerini devam eden mevzuatta aynı iş kolunda çeşitli sendikaların kurulmasına imkan vermesinin sendikacılığı zarar verdiğini ve gereksiz rekabete yol açtığını ileri sürmüştür.<sup>235</sup> CHP grubu sözcüsü Orhan Vural da sendika enflasyonunun ancak referandum yasası ile önlenebileceğini savunmaktadır. Vural'a göre işçi, sendika seçme özgürlüğüne sahip değildir. Sendikalara girip çıkmak dahi işçinin özgür iradesi ile olmamaktadır. İşçinin haberi olmadan sendika üyesi yapıldığı bir gerçektir. Partizan nedenlerle veya işçilerin gücünü eksiltmek için suni sendikalar ve konfederasyonlar oluşturulduğu, çalışma barışının zedelendiği gerçeği ortadadır ve CHP Hükümeti bunu engellemek için bu konuyu programına almıştır.<sup>236</sup>

<sup>233</sup> CSTD, C:20, B:32, 11.2.1975, s.233.

<sup>234</sup> CSTD, C:20, B:32, 11.2.1975, s.217-220.

<sup>235</sup> CSTD, C:35, B:28, 10.2.1978, s.529.

<sup>236</sup> CSTD, C:35, B:28, 10.2.1978, s.531.

II. CHP Azınlık Hükümeti döneminde 20 Temmuz 1978 tarihinde hükümet ve TÜRK-İŞ arasında imzalanan ve kamu sektöründe çalışan işçilerin yasal haklarını teminat almaya amaçlayan Toplumsal Anlaşma, Türkiye'de ilk kez iç çalışma barışının sağlanması konusuna atılmış bir adım sayılır. Bu anlaşma bir yandan verim artışını, öte yandan artan verimin ortaya çıkardığı gelirin bölüşülmesini, bu değerlerin yaratılmasında en büyük payı taşıyan işçilerle birlikte kararlaştırmayı öngörmüştür.<sup>237</sup> Bu anlaşmayla hükümet, işçilerin sendika seçme özgürlüğünü engelleyici davranışlardan tüm kamu kuruluşlarının kaçınmasını, demokratik çalışma anlayışının kesin gereği saydığı gibi, bu anlaşmanın, işçi kuruluşları arasında haksız rekabete yol açmamasına da özen göstermiştir.<sup>238</sup>

Bu anlaşmayı Senatoda Kontenjan Senatörü Nermin Abadan Unat değerlendirilmiştir. Unat'a göre bu anlaşma Türkiye'de ilk kez iç çalışma barışının sağlanması konusuna atılmış bir adım sayılır. Bu anlaşma bir yandan verim artışını, öte yandan artan verimin ortaya çıkardığı gelirin bölüşülmesini, bu değerlerin yaratılmasında en büyük payı taşıyan işçilerle birlikte kararlaştırmayı öngörmektedir. Şu kadar ki, bu anlaşma tüm amaçlarına ulaşmadığı için, kendisinden beklenenleri henüz verememiş durumdadır.<sup>239</sup>

1979 yılında yapılan görüşmelerde Senatoda sendikalara yönelik eleştiriler gelmiştir. CHP grubu adına konuşan Hasan İldan bazı sendikaların işçinin hiç haberi olmadan işçiyi sendikaya kaydettiğini belirtmiştir. İldan, bu gibi sendikaların toplu iş sözleşmesini işkolunda yapabilmek için işçi sigortalarında gerekli olan işçi kayıtlarının tümünü alarak kendi kayıtlarına geçirmek suretiyle işçi adetlerini istediği seviyeye çıkardıklarını ve bunları fiilen yaptıklarını belirtmiştir. Hatta bu sendikalardan birinin tüm Türkiye'deki sigortalı işçiden daha fazlasını sendikanın kayıtlı üyesi durumuna getirdiğini vurgulayarak bu durumun düzeltilmesi gerektiğini söylemiştir.<sup>240</sup>

Bununla beraber sendikacılar hem Mecliste hem de Senatoda temsil olanağı bulmuşlardır. 1961 Seçimlerinde AP'den bir milletvekili ve cumhurbaşkanlığı kontenjanından bir senatör olmak üzere 2 TÜRK-İŞ'li sendikacı parlamentoda yer almıştır. 1965 seçimlerinde TİP'ten seçilen 15 milletvekilinden 3'ü sendikacıdır. Aynı

<sup>237</sup> Talas, "Bir Toplumsal...", s.14-18.

<sup>238</sup> Talas, a.g.e., s.51.

<sup>239</sup> CSTD, C:41, B:35, 5.2.1979, s.376.

<sup>240</sup> CSTD, C:41, B:35, 5.2.1979, s.380.

seçimlerde AP'den 1 sendikacı milletvekili seçilmiştir. 1966'da Ortanın Solu hareketinin egemen çizgi haline gelmesinden sonra, CHP de listelerinde sendikacılara yer vermeye başlamış; ilk olarak 1969 seçimlerinde 7 CHP'li sendikacı milletvekili seçilmiştir. Bu seçimlerde AP 4, TİP ise 2 sendikacı milletvekili çıkar mıştır. 1973 seçimlerinde çeşitli partilerden aday gösterilen milletvekillerinin dağılımı ise şoyledir: CHP 11, MHP 7, CGP 4, MP 4, AP 3. MSP 3, TBP 2, Bağımsız 1. Bunlardan, CHP'den 5, AP'den 2 olmak üzere 7 sendikacı milletvekili seçilmiştir. 1977 seçimlerinde ise parlamentoya girebilen 9 sendikacıdan 6'sı CHP listelerinden seçilmiştir.<sup>241</sup> Senatoda bu sayı çok dşuktur. 20 yıllık dönemde 3 senatör Cumhurbaşkanı tarafından atanmış, 1 işçi de seçilerek senatör olmuştur.<sup>242</sup>

**Tablo 4.8: Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisinin alışan Kesimler ve Sendikalar İle İlgili Yaptıkları alışmaların Analizi**

ÇALIşMA	MECLİSLER	
	C. Senatosu	M. Meclisi
Cumhuriyet Senatosu Araştırması	1	0
Demeçler Ve Söylevler	24	11
Genel Görüşme nergeleri	0	5
Gensoru nergeleri	0	6
Meclis Araştırması nergeleri	0	4
Önergeler	5	18
Söz Alanlar	102	292
Sözlü Sorular Ve Cevapları	7	44
Tasarılar	0	23
Teklifler	1	63
Yazılı Sorular Ve Cevapları	29	141

\*CSTD ve MMTD Tutanakları ve Fihristleri taranarak derlenmiştir.

1961-1980 arası döneme işçi sorunları ve sendikalarla ilgili Cumhuriyet Senatosunda 1 araştırma önergesi verilmiştir. Bu ise CHP Senatörü Hayri ner'in DİSK'e kayıtlı işçiler hakkında Senato araştırması isteyen önergesidir.<sup>243</sup> Bundan başka bu konuyla ilgili Senatoda bir genel görüşme isteği gelmemişken Mecliste 5 adet önerge verilmiştir. Bunlardan 3 tanesi AP Ankara Milletvekili Murat Başoğlu'ndan gelmiştir. Yine bu konuyla ilgili Senato'dan hükümete 36 adet soru yöneltilmiştir. Burada en çok nerge (3) Kontenjan Senatörü Fethi elikbaş

<sup>241</sup> Işıklı, a.g.m., s.348.

<sup>242</sup> oker, "Cumhuriyet Senatosu yelerinin özgeçmişleri...", s.703.

<sup>243</sup> CSTD, B:29, B:4, s.45-46.

tarafından verilmiştir. Genel olarak belli işyerlerinde veya sendikalarda çalışan işçilerin sorunları gündeme taşınmıştır. Millet Meclisinde ise Senatonun yaklaşık 6 katı kadar soru önergesi verilmiştir. Yine Senatodakine benzer bir konu dağılımı olsa da işçi hakları ile ilgili sorunların Meclis tarafından daha çok dile getirildiği açıktır. Yine burada en dikkat çekici veri Senatodan işçilerle ilgili sadece 1 adet yasa teklifi yapılmasıdır. Bu ise AP Samsun Senatörü Refet Rendeci'nin, “4792 sayılı İşçi Sigortaları Kurumu Kanununa bir madde eklenmesine dair” yasa teklifidir.<sup>244</sup> Mecliste ise 63 adet yasa teklifi sunulmuştur. Burada 1961-1980 döneminde işçi sorunları, sendikal haklar vs. gibi konuların hemen hemen hepsinin Meclisten gelen tekliflerle çözüme kavuşturulduğu görülmektedir. (Tablo 4.8)

---

<sup>244</sup> CSTD, C:23, B:29, s.466



## BEŞİNCİ BÖLÜM

### TÜRK DIŞ POLİTİKASI KONULARININ CUMHURİYET SENATOSUNA YANSIMALARI

#### I- Türkiye-Yunanistan İlişkileri ve Kıbrıs Sorunu

##### A- 1960-1964 Arası Dönem

Bu dönemde, Türk-Yunan ilişkilerine damgasını vuran en önemli konu Kıbrıs sorunudur. 1960 yılında bağımsız bir devlet statüsü kazanan Kıbrıs, CHP-AP Koalisyonu döneminde biraz daha ikinci planda kalmıştır. Çünkü askeri darbe sonrası Türkiye bir toparlanma sürecine girmiştir. Koalisyon döneminde Kıbrıs'la ilgili en önemli olay camilerin bombalanmasıdır. 24 Mart 1962'de iki Türk camiine yapılan bombalama eylemiyle olaylar tırmanmıştır. Türk hükümeti bir tebliğ yayınlamakla olayı kınamıştır. Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios da olayı barbarca tabiriyle nitelendirerek gerginleşen havayı yumuşatan bir mesaj yayınlamıştır.<sup>1</sup> Bu şekilde hükümet krizi ve af tartışmaları ile uğraşan Türkiye, belli bir süre de olsa bu sorunu ertelemiştir.

Senatoda olaylar üzerine bir kınama mesajı yayınlanmıştır. Senatoda hükümet adına, istifa eden Dışişleri Bakanı Selim Sarper'in yerine Devlet Bakanı Turhan Feyzioğlu bir konuşma yaparak olayların gelişmesini yakından izleyen hükümetin, suikastçıların kötü emellerinin gerçekleşmemesi için dost ve müttefik

---

<sup>1</sup> Hürriyet, 26.03.1962, s.1.

Yunanistan ve Kıbrıs Hükümetleri ile birlikte, bütün imkanları kullanacağını söylemiştir. Feyzioğlu'ndan sonra söz alan Ermeni kökenli AP'li Senatör Berç Turan ise olayları kınayan kısa bir konuşma yapmıştır.<sup>2</sup>

Kıbrıs Rumlarının Enosis'ten vazgeçmemeleri ve 1960 Anayasası'nın Türklere tanıdığı hakları içlerine sindirememeleri Kıbrıs devletinin 1963 ve 1964'te de sıkıntılarla karşılaşmasına neden olmuştur.<sup>3</sup> İlk günlerden itibaren Rum idaresi Türklerin 1960 Anayasası'ndan kaynaklanan haklarını ihlal etmeye başlamış ve Başkan Makarios dahil olmak üzere Rum kesimi Enosis'ten vazgeçmediklerinin sinyallerini vermeye başlamışlardır. Bu gelişmeler üzerine Türkiye 1961'den itibaren Rumları uyararak, anayasayı ihlal etmemeleri gerektiğini hatırlatmaya başlamıştır. 1960 Kıbrıs Anayasası'na göre beş büyük şehirde Türklerle Rumların ayrı belediyeleri olacaktır. Fakat belediyelerin sınırlarını çizmek, mekanizmasını oluşturmak, uygulamaya koymak mümkün olmamıştır. Bunun üzerine Makarios Mart 1962'de bu şehirlerde tek belediye kurulmasını ve Türklerin de nüfuslarına göre temsil edilmesini ortaya atmıştır. Doğal olarak Türk toplumu bu öneriyi reddetmiş ve iki toplum arasında ilişkiler gerilmiştir.<sup>4</sup>

1963 yılı bütçe görüşmelerinde bu konu Senatoda detaylıca konuşulmuştur. AP grup sözcüsü Fethi Tevetoğlu, Kıbrıs konusunda hükümetin gösterdiği hassasiyeti takdirle karşıladıklarını, bununla birlikte Kıbrıs'taki Türklerinin haklarının sağlam ve koruyucu esaslara bağlamasını beklediklerini belirtmiştir.<sup>5</sup> CHP adına söz alan Esat Mahmut Karakurt ise ABD'nin bir müttefik olarak sergilediği tavrı eleştirerek, çözümün ya Ada'yı ikiye bölmek veya halihazırdaki statüyü korumak olduğunu vurgulamıştır.<sup>6</sup> Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin ise hükümet olarak anlaşmazlığın çözülmesi yolunda gayret gösterdiklerini, suçluların bir an önce adalet önüne çıkarılmasını Kıbrıs Hükümeti'nden beklediklerini ifade etmiştir.<sup>7</sup>

1963 yılı sonuna doğru Kıbrıs'taki iç durum oldukça kötüleşmiştir. Türkiye'de İsmet İnönü hükümet kurmak üzere partilerle anlaşma zemini ararken ve

---

<sup>2</sup> CSTD, C:3, B:45, 27.3.1962, s.211-212

<sup>3</sup> Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, 10. Bs, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994, s.785.

<sup>4</sup> Mehmet Gönlübol-Ömer Kürkçüoğlu, **Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1995**, 9. Bs., Ankara, Siyasal Kitapevi, 1996, s.373.

<sup>5</sup> CSTD, C:9, B:37, 2.2.1963, s.60.

<sup>6</sup> CSTD, C:9, B:37, 2.2.1963, s.66.

<sup>7</sup> CSTD, C:9, B:37, 2.2.1963, s.77-78.

21 Aralık 1963'te Kıbrıs'ta 3 Türk'ün ölümüyle başlayan olaylar artarak sürerken, Makarios önceki dönemde imzalanan antlaşmaların artık geçersiz olduğunu söylemiştir.<sup>8</sup> Kıbrıs hava sahasında Türk jetlerinin uçuşması ve Kıbrıs Türk birliklerinin Türklerin yaşadıkları bölgelere girmesiyle Rum saldırıları son bulmuştur.<sup>9</sup> Cumhuriyet Senatosu gelişen olaylar üzerine Kıbrıs'taki durumu yakından incelemek üzere Ada'ya beş kişilik bir heyetin gönderilmesi kararı almıştır.<sup>10</sup>

Senato bu gelişmeler üzerine özel gündemle toplanmıştır. Bir gün önce hükümeti kuran Başbakan İsmet İnönü garantör devletlerden olaylara son vermek için gerekirse ortak bir müdahale yapılması için teminat aldıklarını, olayları sükunetle takip edip hukuk kuralları içerisinde sorunun çözülmesini dilediklerini ifade etmiştir.<sup>11</sup> Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin ise yapılan çalışmalar sonucunda garantör üç devletin askeri kuvvetlerinin, Kıbrıs'ta asayişin sağlamak üzere alması gereken önlemler için yapılan temas ve çalışmaların sonuçlandığını ve de bu durumun resmi bir tebliğ ile Ankara, Londra, Atina ve Lefkoşa'da yayınlandığını ifade etmiştir. Kıbrıs'ta durumun şimdilik düzeldiğini belirten Erkin bunda Meclisin, ordunun ve halkın ortak payı olduğuna işaret etmiştir.<sup>12</sup>

AP grubu adına konuşan Fethi Tevetoğlu, bir yıldır Türk tarafı olarak Ada'da yaşanan olayları pasif izlemekten dolayı Makarios'un başına buyruk hareket ettiğini, bu tür sıkıntıların hükümet bunalımlarına denk getirilmesinin tesadüf olmadığını, dışişlerinin bu olaya geçici değil kökünden bir çözüm bulması gerektiğini vurgulamıştır.<sup>13</sup>

CHP adına söz alan Esat Mahmut Karakurt ise hükümetin son derece enerjik, azimli ve kararlı hareketini desteklediklerini, bunun gibi olaylar bir daha yaşanırca o zaman kesinlikle silahlı müdahalenin söz konusu olacağına temas etmiştir.<sup>14</sup>

Özellikle MBG üyeleri, Kıbrıs konusunda sert ve keskin tavırlarıyla ön plana çıkmışlardır. Sıtkı Ulay hükümete birtakım önerilerde bulunmuştur. Bu

---

<sup>8</sup> **Milliyet**, 21.12.1963, s.1.

<sup>9</sup> **Milliyet**, 26.12.1963, s.1.

<sup>10</sup> **CSTD**, C:17, B:20, 26.12.1963, s.4.

<sup>11</sup> **CSTD**, C:17, B:20, 26.12.1963, s.6.

<sup>12</sup> **CSTD**, C:17, B:20, 26.12.1963, s.10.

<sup>13</sup> **CSTD**, C:17, B:20, 26.12.1963, s.11-12.

<sup>14</sup> **CSTD**, C:17, B:20, 26.12.1963, s.13.

öneriler bir an önce güven sağlanıp bu soruna kesinlik ve cesaretle el atılması, gayrimeşru güçler Kıbrıs Anayasası'nı ihlal etmişse, bu durumu bağlaşıklara bildirilmesi ve Kıbrıs'ı işgale yönelik değil, orada düzeni sağlamaya yönelik harekete geçilmesidir.<sup>15</sup>

Aralık 1963'teki Kıbrıs krizi sırasında ve bu krizin sonrasında Türk Hükümeti, Garanti Anlaşması'na göre Kıbrıs'a müdahalede bulunma hakkına sahip olduğunu ve gerekli gördüğü herhangi bir zamanda bu hakkını kullanabileceğini açıkça ifade etse de askeri müdahalede bulunma yoluna gitmemiştir.<sup>16</sup>

İsmet İnönü CHP-Bağımsızlar Azınlık Hükümetini kurar kurmaz kendi görüşünü 3 Ocak 1964'te Senatoda yaptığı konuşmada, acele etmeden temkinli bir şekilde karar almaları gerektiğini özetle şu şekilde belirtmiştir:

*"Kıbrıs'a niçin derhal müdahale edilmedi, asker çıkartılmalı, diyorlar... Derhal müdahale imkanını vermezler insana... Müdahale mekanizmasının işlemesi, vakanın meydana çıkmasına, garantör devletlerin müzakere etmesine, konferans toplanmasına ve mutabakat aranmasına bağlıdır. Bunlardan sonuç çıkmazsa münferit müdahale hakkı kullanılabilir. Sonra baskın, işgal, ani hareket, taarruz eden bir adamın yapabileceği bir askeri harekettir... Taarruz fikrinde olmayan bir taraf ani hareket edemez..."<sup>17</sup>*

Türkiye, diğer garantör devletlere de görüşmelerde bulunmak ve sorunu NATO'nun gündemine getirmek gibi her yola başvurarak sorunu çözmeye çalışmış, fakat gösterdiği bütün çabalar başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Sonunda Türkiye garantörlük hakkına dayanarak 1964 yılı içinde Kıbrıs'a asker çıkarmaya karar vermiştir. Fakat NATO üyesi ülkeler, özellikle de ABD, Türkiye'yi Kıbrıs'ı işgal etmeme konusunda ikna etmişlerdir. Bu çerçevede özellikle Amerikan Başkanı Johnson'un Başbakan İnönü'ye gönderdiği mektup Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale kararından vazgeçmesinde çok etkili olmuştur. Ancak diğer taraftan Türkiye, NATO ittifakı içerisinde müttefikleri olan İngilizlerin ve Amerikalıların ortaya koydukları tavırdan hiç de tatmin olmamış ve sorunu Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne götürmüştür. Meselenin burada da çözüme kavuşturulamaması üzerine Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, TBMM'den Kıbrıs'a müdahale etmek için yetki almıştır.

<sup>15</sup> CSTD, C:17, B:20, 26.12.1963, s.16-17.

<sup>16</sup> Gönübol-Kürkçüoğlu, a.g.e., s.378.

<sup>17</sup> CSTD, C: 17, B: 23, 3.1.1964, s.178-179.

Türkiye'nin bu kararlı tutumu üzerine, Mart 1964 tarihinde Kıbrıs Barış Gücü kurulmuş ve göreve başlamıştır.<sup>18</sup>

Bu gelişmeler yaşanırken Tabii Senatör Mucip Ataklı partilere ortaklaşa hareket etme çağrısında bulunarak "taksim yanlısı" bir konuşma yapmıştır. Ataklı Ada'ya yaptığı gayri resmi geziden dönüşünde Senatoya gezisi hakkında bilgi vererek Kıbrıslı Rumların ve Kıbrıslı Türklerin bir arada yaşayamayacağına kanaat getirdiğini sözlerine eklemiştir.<sup>19</sup>

Kadri Kaplan'ın tutumu da diğer MBK üyelerinden farklı değildir:

*"Kıbrıs sorunu ulusal bir nitelik taşıdığından, hükümet bu konuda desteklenmelidir. Fakat ilk günden beri doğru bir Kıbrıs politikası izlenmesine karşın birtakım taktik hataları yapılmıştır. Dava, soğukkanlılıkla ve insancılıkla savunulmalıdır. Gayrimeşru bir hareketle Ada'nın anayasal düzeninin değiştirilmeye çalışıldığı açıkça anlatılmalıdır. Kıbrıslı Rum yöneticilerin muhatap olarak kabul edilemeyeceği de ortaya koyulmalıdır."*<sup>20</sup> Kaplan'a göre Makarios yönetimi de gayrimeşru duruma düşmüştür. Çözüm önerisi ise Ahmet Yıldız'dan gelmiştir:

*"Kıbrıs'ta Türkiye'nin jeopolitik ihtiyaçlarına uygun bir çözüme ulaşmak için öncelikle Ada'da mülkiyeti Türkiye'ye ait önemli bir araziye sahip olunmalıdır. Kıbrıs sorununu başlatan devlet Yunanistan'dır ve bu devletle dostluk ilişkileri kurulabileceği artık düşünülemez. Yunanistan'la ilişkiler gözden geçirilmelidir. Tek Yunan Türkiye sınırları içinde kalmamalıdır. Patrikhane ve ruhban okulları da Türkiye'de kanser hücresi gibi işlev görmektedir. İlişkiler savaşa doğru gitmektedir."*<sup>21</sup>

Bu açıklamalardan anlaşılan, MBK üyelerinin Kıbrıs'ı öncelikle Türkiye'nin güvenliği boyutuyla değerlendirdikleridir. MBK üyeleri Ada'da üs ya da benzer bir statüde alınacak ve Kıbrıslı Türklere de yetecek bir arazinin sorunu çözeceği kanısında olmuştur.

TİP Kıbrıs sorununa diğer partilerden daha farklı yaklaşmıştır. TİP *"Yabancı üslerden temizlenmiş, silahsızlandırılmış ve milletlerarası garanti altında her iki topluluğun haklarına eşit saygı gösterilen bağımsız, federatif bir Kıbrıs"* tezini savunmuştur. TİP'liler sorunun Türkiye, Yunanistan, Kıbrıs Rum ve Kıbrıs

<sup>18</sup> Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler 1960-1980", **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (ed. Baskın Oran ) C:I, 6. Bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s.725-726.

<sup>19</sup> CSTD, C: 18, B: 36, 3.2.1964, s.215

<sup>20</sup> CSTD, C: 19, B: 47, 27.2.1964, s.103

<sup>21</sup> CSTD, C:21, B: 91, 4.9.1964, s.592-593.

Türk temsilcileri ile BM temsilcisinin katılacağı yuvarlak masa toplantılarıyla çözülmesi gerektiğini ortaya atmıştır. TİP'li Senatör Niyazi Ağırnaslı, 1964'te III. Koalisyon Hükümeti'nin program görüşmelerinde, o tarihe kadar hükümetlerin Kıbrıs sorununda daha cesur davranmaları gerektiğini öne sürmüştür.<sup>22</sup>

1964 yılında Senatörler Celal Ertuğ Avrupa Konseyi İstişare Meclisi görüşmelerinde,<sup>23</sup>Fethi Tevetoğlu Asya Milletleri Komünistlikle Mücadele Birliği Konferansı çerçevesinde düzenlediği Japonya gezisinde<sup>24</sup>, Mehmet İzmen NATO Parlamentolar Grubunda<sup>25</sup> Kıbrıs'ın ve Türkiye'nin haklarıyla ilgili temaslarda bulunmuşlardır. Görüldüğü üzere senatörler hem hükümet temsilcileriyle Senato çatısı altında yaptıkları görüşmelerde hem de uluslararası sahada Kıbrıs için çok ciddi çaba göstermişlerdir.

1963 sonunda başlayan olaylar serisi bu şekilde 1965 ortalarına doğru durulmuş, her iki toplum birbirinden ayrı bir yaşayışa ve bu arada Türk toplumu da barikatlar içinde bir hayata başlamışlardır.<sup>26</sup> Eylül 1964'ten itibaren tarafların sessiz bir ateşkes uygulamaları dolayısıyla Kıbrıs'taki gerilim görece yatışmıştır. Bu süreçte uluslararası düzeyde görüşmeler ve planlar BM bünyesinde sürdürülmüştür.<sup>27</sup>

I. AP Hükümeti döneminde 1966 yılında Kıbrıs ile ilgili MBG Grubu bir genel görüşme talebinde bulunmuş, konu hakkında 49 üye söz almış, görüşmeler aralıksız 15 saat devam etmiştir.<sup>28</sup>

Kıbrıs konusunda Türkiye'nin temkinli tavrı sürmüştür. Senatoda da bu durum sürekli izlenmiştir. Tabii Senatör Sıtkı Ulay'ın Kıbrıs ve Enosis sorunu hakkında Başbakanlığa yönelttiği yazılı soruya, Süleyman Demirel Kıbrıs'ta bir Enosis ilanı veya Türklerin yok edilmesi girişimleri olasılığına karşı gerekli bütün önlemlerin hükümetçe alındığını belirtmiştir.<sup>29</sup>

Yine 1966 yılının sonuna doğru basında yer alan Kıbrıs Rumlarına çok yoğun bir şekilde silah gönderildiği haberleri üzerine Senato tekrar harekete geçmiştir. AP'li Fethi Tevetoğlu'nun BM Güvenlik Konseyi'nin 4 Mart 1964

<sup>22</sup> CSTD C: 18, B:23, 3.1.1964, s.194

<sup>23</sup> CSTD, C:22, B:7, 17.11.1964, s.142-144.

<sup>24</sup> CSTD, C:22, B:16, 15.12.1964, s.465.

<sup>25</sup> CSTD, C:23, B:19, 22.12.1964, s.4-8.

<sup>26</sup> Gürin, **a.g.e.**, s.417.

<sup>27</sup> Fırat, **a.g.m.**, s.733.

<sup>28</sup> CSTD, C:31, B:29, 8.1.1966, s.600.

<sup>29</sup> CSTD, C:37, B:1, 1.11.1966, s.36.

kararında Kıbrıs'a silah sokulmaması gerektiği belirtilmiş olmasına rağmen Çekoslovakya'nın ve Makarios Hükümeti'nin bu karara aykırı hareket etmesinden dolayı kamuoyunun duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir.<sup>30</sup> Dışişleri Bakanı Vekili Faruk Sükan ise bu olay üzerine hükümet olarak Çekoslovakya'ya, Yunanistan'a ve Lefkoşa'da Rum yönetimine muhtıra verilerek olayın protesto edildiğini ve silahların Barış Gücü'nün emanetine terk edilmesi ve yeni silah ithalatına son verilmesinin istendiğini belirtmiştir.<sup>31</sup>

Bu yıllarda Senatoda birçok Kıbrıs görüşmesi yapılmış, bunların ağırlık merkezini de Ada'ya gizlice gönderilen Yunan birlikleriyle Çekoslovakya'nın Makarios'a sattığı silahlar ve Türkiye hükümetlerinin bunlara nasıl izin verdiği, konu hakkında neden önlem almadığı gibi eleştiriler oluşturmuştur.<sup>32</sup>

## B-1967 Olayları

1967 yılı Ekim ayında 1964'ten beri Türkiye'de bulunan ve Ada'ya girişi Rumlar tarafından engellenen Rauf Denктаş'ın gizli yollarla Ada'ya gitmek istemesi ve 31 Ekim'de Rumlar tarafından tutuklanması gündeme damgasını vurmuştur.<sup>33</sup> Olay üzerine Fethi Tevetoğlu'nun olayla ilgili yaşananları öğrenmek adına Dışişleri Bakanı Bursa Senatörü İhsan Sabri Çağlayangil'e sözlü soru yöneltmiştir. Çağlayangil, Denктаş'ın geri dönüşü konusunda hükümetin bilgisi olmadığını, olayın duyulması üzerine gerek hükümet gerek Kıbrıs Türk Cemaat Liderliği adına Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fazıl Küçük tarafından çeşitli seviyelerde teşebbüslere girişildiğini belirtmiştir. Bu çerçevede Denктаş ve arkadaşlarının şahsi güvenlikleri ve iyi muamele görmeleri hususunda BM aracılığı ile en yetkili seviyeden teminat alındığını ve Denктаş'ın serbest kalmasının sağlandığını ifade etmiştir.<sup>34</sup>

Bu olaydan hemen sonra 1967'de yine ateşi körükleyen bir olay yaşanmıştır. 15 Kasım 1967 günü, Kıbrıs Rumları ve özellikle 1963-1964 karışıklıklarından sonra Kıbrıs'a dönen Grivas'ın teşkilatlandığı Rum Milli Muhafız Kuvvetleri, Türklerin toplu olarak bulunduğu Boğaziçi ve Geçitkale köylerine karşı harekete

<sup>30</sup> CSTD, C:37, B:15, 15.12.1966, s.498.

<sup>31</sup> CSTD, C:37, B:15, 15.12.1966, s.499.

<sup>32</sup> CSTD, C:38, B:26, 1.2.1967, s.499.

<sup>33</sup> Milliyet, 11.1.1967, s.1.

<sup>34</sup> CSTD, C:44, B:4, 20.11.1967, s.69-70.

geçmişlerdir.<sup>35</sup> Bu ise Enosis'in en büyük engelini oluşturan Türk varlığının kademeli olarak imha edilmesi, ortadan kaldırılması girişimidir. Bundan dolayı, Türk Hükümeti 15-16 Kasım gecesi bir durum değerlendirmesi yapmış ve 16 Kasım günü de, TBMM'den, Anayasa'nın savaş ilanına ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine dair 66. maddesine dayanarak, Kıbrıs'a müdahale yetkisini, 435 üyenin 432 oyu ile almıştır. Bu karar, örtülü de olsa, Yunanistan'la bir savaş halini de öngördüğünden, ortaya çok ciddi bir durum çıkmıştır.<sup>36</sup>

Senatoda hükümete verilen yetkilerin gereğinin yerine getirilmesi ile ilgili Edirne Üyesi Tahsin Banguoğlu'nun sözlü sorusuna Devlet Bakanı Sadık Tekin Müftüoğlu, verilen yetkilerin en iyi şekilde kullanılarak durumun kontrol altına alınacağını ifade etmiştir.<sup>37</sup>

İlerleyen günlerde İstanbul ve Ankara'da gösteriler düzenlenmiştir. Türk uçakları Lefkoşa üzerinde uçmaya başlamıştır. Basın kontrolü sebebiyle bu olayların yansımadağı Yunanistan'da sessizlik hakim olsa da, hükümet durumun önemini görmüştür. İki ülke arasında yeniden bir savaş durumu ortaya çıkmıştır. Türkiye'de donanma harekete geçmiş, Mersin ve İskenderun limanlarına kıtalar sevk edilmiş buna karşılık Yunanistan Meriç kıyısına asker yığmış, Türkiye buna karşılık Trakya'ya kuvvet sevk etmiştir.<sup>38</sup>

1967'deki saldırı, Çekoslovak silahları ve Yunan birlikleri konuları bir kere daha öne çıkarmıştır. 1967'nin bir başka önemli olayı da Cyrus Vance planıdır. Plana göre Yunanistan Kıbrıs'taki taburunu hemen çekecek, Türkiye, Kıbrıs Cumhuriyeti'ni işgal etmeyeceğine dair fiili deliller ortaya koyacak, Ada'daki Yunan kuvvetlerinin kalanı üç ay içinde geri çekilecek; ABD, planın uygulanacağına dair taraflara güvence verecek, Ada'daki Barış Gücü'ne takviye yapılacaktır.

Türkiye Hükümeti bu koşulları kabul etmiştir. Ancak Makarios 30 Aralık 1967'ye geldiğinde hala bir cevap vermemiş ve Türk Alayının da Kıbrıs'tan çekilmesini istemiştir. Bu gelişme üzerine Kıbrıs sorunu, 1974'te Türkiye'nin müdahalesine kadar çok boyutlu ve giderek karmaşıklaşan bir uluslararası denkleme dönüşmüştür ve sorunun çözüme kavuşamamış olmasının sebebi bu yapıdır. 1967

---

<sup>35</sup> Faruk Sönmezoğlu, **Türk Dış Politikası (II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze)**, İstanbul, Der Yayınları, 2006, s.288.

<sup>36</sup> **Milliyet**, 16-17.11.1967, s.1.

<sup>37</sup> **CSTD**, C:44, B:5, 21.11.1967, s.103.

<sup>38</sup> Gürün, **a.g.e.**, s.419.



sonrasının Kıbrıs'ı, önceki döneme göre daha yatışmış fakat fiili olarak bölünmüş bir coğrafyanın fotoğrafı olarak ortaya çıkmıştır.<sup>39</sup>

Bu dönemde Türk tarafının tezlerinde bazı değişiklikler de ortaya çıkmıştır. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasından itibaren bu statükonun korunmasından yana bir tavır izleyen Türk tarafı giderek bu politikadan ayrılmış, genel ilke olarak federasyon türü bir yapılanma çerçevesinde coğrafi ayırmadan yana bir otonomi istemeye başlamıştır. Türk siyasal partilerinin soruna ilişkin üç tez etrafında toplandıkları söylenebilir. Bunlar Kıbrıs'ın Türkiye'ye devredilmesi, Ada'nın taksimi ve Ada'daki bağımsız devletin bekasının korunmasıdır. Meclisteki partilerin biri dışındakiler ilk iki tezi savunmuşlardır. Son tezi ise yalnızca TİP kabul etmiştir. AP Genel Başkanı ve 1965 sonrasında Başbakanı Süleyman Demirel'in de daha sonraları Ada'da üniter devlete sıcak bakmaya başladığı görülecektir.<sup>40</sup>

Olayların başlangıcından itibaren Senato olup bitenleri çok yakından izlenmiştir. CHP adına söz alan Nüvit Yetkin hükümetin olaya müdahalesini parti olarak onayladıklarını, ancak bu olaylarda da gerek Mecliste hükümete yetki verilmesinde gerekse barış ve görüşme yolunu son ana kadar zorlamak konusunda, CHP'nin bütün gücüyle hükümete destek olduğunu ama hükümet tarafından bu işbirliğine karşılık verilmediğini vurgulamıştır.<sup>41</sup>

GP grubu adına konuşan Muammer Obuz partisinin bu konudaki görüşünü şu şekilde dile getirmiştir: GP, hükümetin askeri hazırlıklarında devamlılığını ve diplomatik alandaki ısrarlılığını destekleyecektir. Hükümetin siyasetinin bu temel anlayış içerisinde devamının takipçisi olmayı sürdürecektir. Bu çerçevede GP'nin dış politikada üç ilkesi vardır: Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ve egemenliğini her düşüncenin üstünde tutulması; milli menfaatlerin ve hakların en etkili bir şekilde korunması, milletlerarası barış ve işbirliğinin sağlanması. Bu çerçevede Kıbrıs ve Türkiye'ye karşı olan her tutum ve davranışın gerekirse fiili tedbir ve müdahalelerle çözümlenmesi gerekmektedir.<sup>42</sup>

MBG'nin eleştirisi ise Türk tarafının net bir tezinin olmamasıdır. Ahmet Yıldız, Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in "*Yunanlılar Enosis deyip duruyor, biz de belli bir tezde ısrar edersek, anlaşmaya varılmaz*" düşüncesini eleştirerek önce milli

<sup>39</sup> Fırat, **a.g.m.**, s.737-738.

<sup>40</sup> Sönmezoglu, **a.g.e.**, s.289.

<sup>41</sup> **CSTD**, C:45, B:31, 8.2.1968, s.989-992.

<sup>42</sup> **CSTD**, C:45, B:31, 8.2.1968, s.994-995.

bir tezin olması gerektiğini savunmuştur. Denктаş olayındaki tutumun Türkiye'yi küçük düşürdüğü, ülke olarak ele geçen fırsatlar değerlendirilemediğinden ve sert müdahaleler yapılamadığından Türkiye'nin Kıbrıs konusunda elinin zayıfladığını vurgulamaktadır.<sup>43</sup> AP'li Cemal Tarlan, hükümetin Kıbrıs konusunda yetersiz kaldığı yönündeki eleştirilere, hükümetin Meclisin verdiği yetkiler çerçevesinde elinden gelenin en iyisini yaptığını, Yunanların 1963'ten beri Enosis hayalinin gerçekleşmemesinin çok büyük bir başarı olduğunu vurgulamıştır.<sup>44</sup>

1967 olayları ile ilgili yapılan eleştirilere İhsan Sabri Çağlayangil, Türkiye'nin izlediği barışçılık politikasının bir zillet, bir teslimiyet, bir atalet ifade etmediği sürece söz konusu yapılmaması gerektiğini, bu sorunun çözülmesiyle elde edilecek sonuçların Türkiye'nin birliği ve itibarı ile sıkı sıkıya ilgili olduğunu ve hükümet olarak sürecin bu açıdan değerlendirildiğini belirtmiştir.<sup>45</sup>

Genel olarak bu dönemde Kıbrıs olayına karşı bütün senatörlerin duyarlılığı göze çarpmaktadır. Ayrıca senatörlerin bu konuda genellikle hükümetleri destekledikleri görülmektedir. Bu dönemde yaşanan en büyük sıkıntı Kıbrıs konusunda Türkiye'nin net bir planın yapılmamış olmasıdır. Ayrıca bu süreci yakından izleyen BM, AET, NATO ve ABD üzerinde de etkili bir politika izlenmediği söylenebilir. Nitekim bu sürecin sonunda 1974 Askeri Harekatı'nın gerçekleşmesini sağlayacak ortam oluşacaktır.

### **C- 1974 Kıbrıs Barış Harekatı**

Ada'daki barış görüşmeleri 1973 yılına kadar sürmüş ama bir sonuca ulaşamamıştır. 26 Ocak 1974 günü, Türkiye'de, CHP-MSP Hükümeti kurulmuş, hükümet programında, Kıbrıs'ta federatif bir sistemin gerçekleştirilmesine çalışılacağı konusu da yer almıştır. 1974 Mart sonunda Rauf Denктаş, Ankara'ya geldiği zaman, Başbakan Ecevit yeniden federatif sistem fikri üzerinde bir açıklama yapmıştır.<sup>46</sup> Bu sistemde toprakların paylaşılması söz konusu değildir. Tek bir devlet içinde görev ve yetkilerin iki toplum arasında paylaşılması söz konusudur.<sup>47</sup> Ancak Türkiye'nin Kıbrıs konusunda taviz vermek istemediği de bir gerçektir. Dışişleri Bakanı Turan Güneş, Senatoda yaptığı konuşmada Ada'daki Türk toplumunun

<sup>43</sup> CSTD, C:45, B:31, 8.2.1968, s.1003-1005.

<sup>44</sup> CSTD, C:45, B:31, 8.2.1968, s.1006.

<sup>45</sup> CSTD, C:45, B:31, 8.2.1968, s.1023-1024.

<sup>46</sup> Gürün, a.g.e., s.421.

<sup>47</sup> Armaoğlu, "Siyasi Tarih...", s.801.

haklarından hiçbir zaman vazgeçmeyeceğini ve bu meşru haklarının savunulmasında Türk hükümetine, Türk devletine tamamen güvenebileceğini belirterek buna vurgu yapmıştır.<sup>48</sup>

Senatoda Ecevit Hükümeti'nin dış politikada tecrübesiz olduğundan bu Kıbrıs konusunu çıkmaza sokacağı yönünde eleştiriler yapılmıştır. Kamran İnan AP grubu adına yaptığı konuşmada hükümetin federasyon tezinin çok belirsiz olduğu ve bu konunun en kısa zamanda açıklığa kavuşturulması gerektiğini savunmuştur.<sup>49</sup> MBG sözcüsü Ahmet Yıldız da federasyon tezini eskiden beri savunduklarını bu çerçevede hükümete destek vereceklerini ifade etmiştir.<sup>50</sup>

Tüm bu gelişmeler yaşanırken, 15 Temmuz 1974'te Kıbrıs'ta Makarios'a karşı bir darbe gerçekleştirilmiştir. Darbenin başında EOKA'cı Nikos Sampson vardır.<sup>51</sup> Türkiye, Yunanistan'da yönetimde bulunan "Albaylar Cuntası"nın desteklediği bu darbeyi, Ada'nın Yunanistan'a bırakılmasının, başka bir deyişle "Enosis" in ilk adımı olarak görmüş ve Başbakan Bülent Ecevit, garantör devlet olan İngiltere ile temasta bulunmak için 17 Temmuz 1974'te Londra'ya gitmiştir.<sup>52</sup>

Bu süreçte Meclis ve Senato olağanüstü toplantıya çağırılmıştır. Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi birleşik oturumunda tam sayı ile Ankara'da toplanmıştır. Gündem, Kıbrıs'ta ortaya çıkan olağanüstü durum nedeniyle Türkiye'nin, Londra-Zürich Anlaşması gereğince garantör sıfatıyla Ada'ya müdahalede bulunması için gereken kararı Meclisten çıkarmaktır. Bu sırada bir savaş çıkması olasılığına karşı da, TBMM'nin hükümete yetki vermesi gerekmektedir. Partiler, gruplar konuşmuş, oylamaya geçilmek üzere iken, Devlet Bakanı İsmail Hakkı Birler söz istemiştir. Birler "*Hükümet bu kararın önümüzdeki pazartesi gününe ertelenmesini dilemektedir*" diye bir talepte bulunmuştur. Meclis bu ani değişikliği şaşkınlıkla karşılamıştır. Homurtular "*olmaz, olmaz*" sesleri yükselmiştir. Öneri aleyhinde konuşmalar olmuştur ve kararın pazartesi gününe kalması hususu oylanmıştır. O sırada Demirel'in, bazı liderlerin ve yakınlarının hükümet önergesini destekler oy kullanmaları dikkatleri çekmiştir. Hemen hemen kıl payı farkla toplantı pazartesiye

<sup>48</sup> CSTD, C:16, B:59, 9.5.1974, s.288.

<sup>49</sup> CSTD, C:16, B:59, 9.5.1974, s.289.

<sup>50</sup> CSTD, C:16, B:59, 9.5.1974, s.302.

<sup>51</sup> Firat, **a.g.m.**, s.741.

<sup>52</sup> Gönübol-Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.574.

ertelenmiştir. Ancak bu bir taktiktir. Savaş yetkisi bir yıl önce birleşik oturumda zaten alınmıştır.<sup>53</sup>

Bu arada yabancı güçlerle ortak hareket konusunda İngiltere’de bir karara varılamayınca ABD’nin arabulma ve sorunu yatıştırma girişimlerine karşın, Türk Hükümeti Kıbrıs’a müdahale kararı almış ve Türk Birlikleri 20 Temmuz 1974’te Ada’ya çıkmıştır. İlk hareket 22 Temmuzta değin sürmüştü ve sonra BM’nin ateşkes çağrısına uyulmuştur. 24 Temmuzda Yunanistan’da Karamanlis Başbakan olmuş ve Albaylar Cuntası devrilmiştir. Aynı gün, Kıbrıs’ta da Klerides Cumhurbaşkanı vekili olarak yemin ederek yönetimi ele almıştır.<sup>54</sup>

25 Temmuz 1974’te, Cenevre’de Türkiye, Yunanistan ve İngiltere Dışişleri Bakanları Güneş, Mavros ve Callaghan arasında görüşmeler başlamıştır. I. Cenevre Konferansı bölgedeki barışın yeniden temini ve Kıbrıs’ta anayasal hükümetin yeniden tesisi için görüşmelere 8 Ağustos’ta, Kıbrıs Rum ve Türk toplumlarının temsilcilerinin de katılmasıyla yeniden başlanması kararını alarak 30 Temmuz’da dağılmıştır. 8 Ağustos’ta başlayan ikinci konferansta hiçbir konuda anlaşılmaya varılamaması üzerine birliklerinin Akdeniz’de bulunmasından kaygılanan Türkiye, 13 Ağustos 1974’te ikinci Kıbrıs Harekatına girişmiştir. İkinci Harekat 16 Ağustos 1974’te sonuçlanmış ve Kıbrıs’ta iki bölgeye gelinmiştir.<sup>55</sup>

Her ne kadar 1974 Harekatı Kıbrıslı Türklerin güvenliklerini sağlayarak onlara kendi özerk yönetimlerini kurma imkanı verse de, Türkiye açısından Kıbrıs sorununun dış politikanın temel pürüzü haline geldiği sıkıntılı bir dönem başlamıştır. Amerikan Kongresi’nin Türkiye’ye karşı uygulamaya koyduğu askeri ambargo nedeniyle Kıbrıs konusu Türk-Amerikan ilişkilerinin en önemli sorunlarından biri haline gelmiştir. Türkiye, Kıbrıs nedeniyle Amerikan baskısına tabi tutulurken, ambargonun kaldırılabilmesi için Türkiye’den Kıbrıs konusunda bazı tavizkar adımlar atmasının istenmesi Türk yöneticilerini zor durumda bırakmıştır.<sup>56</sup>

Türkiye’de hükümet ortakları arasında Kıbrıs’a ilişkin olarak çıkan bir sürü ilginç bir anlaşmazlık yaşanmıştır. Askeri hareketlerin MSP’li bakanların zoru ve ısrarı ile başlatıldıkları söylentisinin ortaya atılması o zaman ve daha sonraki yıllarda da CHP lideri Bülent Ecevit ve CHP’lileri kızdırmıştır. Ecevit ortağı ile “*hükümet*

<sup>53</sup> Ertuğ, a.g.e., s.197-198.

<sup>54</sup> *Cumhuriyet*, 22-25.7.1974, s.1.

<sup>55</sup> Sönmezoğlu, a.g.e., s.291-292.

<sup>56</sup> Gönübol-Kürkçüoğlu, a.g.e., s.589-590.

*etme ve politika anlayışının çok farklı” oluşunu koalisyonunun bozulmasına gerekçe olarak ilan ettiğinde; genel bir kanı olarak kamuoyunda “Kıbrıs Fatih” ve “Karaoğlan” imajları ile yerleşen Ecevit sempatisinin CHP’nin oy tabanını genişlettiği düşünölmüştür. Bu düşöncenin etkisiyle Ecevit, Başbakanlıktan istifa ederken erken seçim önerisinde bulunmuş, MSP dahil öteki partiler, CHP oylarında yükselme olacağı endişesiyle buna yanaşmamışlardır.<sup>57</sup> Bütün bu olayların sonrasında koalisyon hükümeti istifa etmiş, uzun bir süre hükümet kurulamayınca Sadi Irmak öncülüğünde yeni hükümet güvenoyu alamamasına rağmen göreve başlamıştır.*

Bu dönemde Kıbrıs sorunu hakkında Senatoda önemli değerlendirmeler yapılmıştır. CHP’li Senatör Hıfzı Oğuz Bekata partisinin Kıbrıs ile ilgili benimsenmesini istediği politikasını:

*“1.Bağımsız Kıbrıs Federasyonu Türk kanadının her yönden örgötenerek tam kurulmasını süratle tamamlamak,*

*2. Kıbrıs'ta Otonom Türk Yönetimi ile kendi kendini yöneten Kıbrıslı Türklerin Anavatan ve dünya ile olan deniz ve hava ulaşımını tam gerçekleştirmek ve bunun sürekli güvencini sağlamak,*

*3. Ada Türklerini kendi kendilerine yeter ekonomik olanaklara süratle kavuşturmak,*

*4. Siyasi gelişmeleri dikkatle izleyerek Türkiye'de ve Kıbrıs'ın Türk yönetiminde ciddi bir hata yapmamak”<sup>58</sup> şeklinde açıklamıştır.*

AP Grup Sözcüsü Kamran İnan ise Yunanistan'ın uluslararası alandaki çalışmalarını yakından takip edilmesi ve buna göre önlemler alınması gerektiğini vurgulamıştır. Kıbrıs sorununda siyasi çözüm kadar Türk kesiminde ekonomik hayatının hızla işletilmesinin, canlandırılmasının önemli olduğunu ancak devlet olarak Türk kesiminin 80-100 bin kişilik bir toplumun ekonomisinin gelişmesi için hızla alınması gereken basit ve pratik önlemler yerine, bir devlet modelinden hareketle Türkiye'deki bürokrasinin bütün ağırlığı ile oraya taşıdığını vurgulamıştır.

---

<sup>57</sup> Ayata, “CHP...”, s.93.

<sup>58</sup> CSTD, C:19, B:29, 8.2.1975, s.351-352.

Hükümetin 5 haftayı dahi beklemeye tahammülü olmayan önlemleri 5 yıllık kalkınma planı çerçevesine almak istemesini eleştirmiştir.<sup>59</sup>

Bu konuşmalardan anlaşılacağı üzere Senatonun bu dönemde hükümetten beklentisi, hızlı bir şekilde Kıbrıs sorununun siyasi ve ekonomik olarak çözüme kavuşturulması, bunlar yapılırken dış politikada aktif bir yaklaşım sergilenmesi yönündedir. Dışişleri Bakanı Melih Esenbel ise Amerikan Kongresi'nin Türkiye'ye uyguladığı ambargo tutumunu değiştirmede Kıbrıs müzakereleri üzerine ipotek koyduğunu, Amerikan Kongresi veya Kıbrıs Rum Yönetimi'nin, Türkiye'nin böyle bir baskıya boyun eğeceğini sanmalarının çok büyük yanlış olacağını Senatoda belirtmiştir.<sup>60</sup>

Öte yandan, Kıbrıs Harekatı'nın ardından Batılı ülkelerin her zaman ki gibi Türkiye karşıtı bir tutum alması ve 1975'te gündeme gelen ambargo ile Türkiye ve ABD arasında soğuk ilişkiler döneminin başlaması, Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerinin yanı sıra SSCB ile ilişkilerine daha fazla önem vermeye başlamıştır. Ancak 1970'li yılların sonuna doğru artan iç karışıklıklarda Sovyetlerin etkisinin olduğu iddiaları yaygınlık kazanırken, Türkiye'nin bu devletin etkisine girmesi olasılığından endişelenen Amerikan yönetimi 1978'te ambargoyu kaldırma kararı almıştır. 1960-1980 dönemi Türk Yunan ilişkileri 1974 öncesinde büyük ölçüde Kıbrıs meselesi etrafında sürmekte iken, 1974 sonrası Türk Yunan ilişkilerindeki sorunlar Kıbrıs'tan uzaklaşıp ve temel olarak Ege Denizi'ndeki sorunlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Kıta sahanlığı, kara sularının genişliği, hava kontrol sahası, Yunanistan'ın Ege adalarını silahlandırması konuları ön plana çıkmıştır.<sup>61</sup>

Genel olarak 1961-1980 arası dönemde Kıbrıs sorununun Senato çalışmalarına nasıl yansdığına bakıldığında özellikle ağırlığın ilk 7 yasama döneminde toplandığı görülmektedir. Bunun nedeni 1963-1967 döneminde Kıbrıs'ta yaşanan şiddet olaylarının en etkin şekilde Ada'daki Türk toplumunu etkilemesidir. Senatörler buna seyirci kalamamış ve tepkilerini-önerilerini dile getirmişlerdir. Daha sonra 1974 Kıbrıs Barış Harekatı'na denk gelen dönemde de ilkine göre daha az da olsa bir çalışma içine girilmiştir. Toplamda Kıbrıs ile ilgili hükümetlere 11 soru önergesi verilmiştir. Bunlardan 4'ü tabii senatörler tarafından verilmiştir. Genel olarak Kıbrıs

<sup>59</sup> CSTD, C:19, B:29, 8.2.1975, s.356-357.

<sup>60</sup> CSTD, C:19, B:29, 8.2.1975, s.387.

<sup>61</sup> Firat, a.g.m., s.749-768.

konusunda hükümet politikaları sorulmuştur. 1963 ve 1964 yıllarında 2 kapalı oturum yapılmıştır. Bu süreçte sırf Kıbrıs konusuyla ilgili 207 adet söz alınmış ve bu konu hakkında senatörler görüşlerini bildirmişlerdir. Yine bu dönemde 3 adet genel görüşme isteği gelmiştir. Bu istekler AP'li İhsan Sabri Çağlayangil, Fethi Tevetoğlu, ve Tabii Senatör Kadri Kaplan tarafından yapılmıştır. (Tablo 5.1)

**Tablo 5.1: Cumhuriyet Senatosunun Kıbrıs Sorunu Üzerine Yapılan Çalışmaların Yasama Yıllarına Göre Analizi**

ÇALIŞMA	YASAMA YILI																			Tpl
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	
Demeçler Ve Söylevler	-	-	17	7	6	4	8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	42
G. Görüşme Önergeleri	-	1	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Kapalı Oturum	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Önergeler	1	-	8	1	3	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-	1	-	18
Söz Alanlar	2	13	55	6	57	5	17	-	-	-	-	-	-	4	-	1	-	5	-	165
Sözlü Sorular	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	3
Yazılı Sorular	-	-	2	-	3	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	8

\*CSTD Tutanakları ve Fihristleri taranarak derlenmiştir.

## II- Türkiye- ABD İlişkileri

### A- 1961-1974 Arası Dönem

Türkiye ABD ilişkilerinde 1961-1974 arası dönemin ilk önemli olayı Küba Füze Bunalımı ve Jüpiter Füzelere sorunudur. Küba Krizi, Küba topraklarında SSCB tarafından füze rampalarının inşa edilmekte olduğunun Amerikalılar tarafından öğrenilmesi ile başlamıştır. 22 Ekim 1962'de, Başkan Kennedy bütün NATO müttefiklerini durumdan haberdar etmiştir. Amerika'nın güvenliğinin doğrudan doğruya tehdit altına düştüğünü belirten Kennedy, Sovyetlerden bu rampaları sökmesini bir ultimatomla talep etmiş, aksi takdirde Amerika'nın fiilen müdahale ederek rampaları ortadan kaldıracaklarını söyleyerek Küba'ya abluka uygulamaya başladığını açıklamıştır. O tarihlerde Küba'ya doğru seyretmekte olan bazı Rus gemilerinin abluka hattını geçmeye kalkışarlarsa durdurulacaklarını da açıklamayı ihmal etmemiştir. Kennedy, NATO müttefiklerinden de bu konuda destek ve yardım

istemiştir. (NATO bu desteği tam olarak göstermiştir. Dünya, bir hafta süreyle, bir savaşın eşiğine gelmiş, nihayet 28 Ekim 1962 günü, Rusya, rampaların sökülmesini kabul etmiş ve kriz sona ermiştir.<sup>62</sup>

1962'de Küba krizi ve füzeler meselesi ortaya çıktığında Türkiye de gündeme gelmiştir. Sovyetlerin Küba'ya yerleştirdikleri rampaların sökülmesine karşılık ABD'nin de Türkiye'deki Jüpiter füzelerini geri çekmesiyle bir çözüm bulunmuş ve Ekim 1962'de nükleer bir savaş riski ortadan kaldırılmıştır. Fakat bu gelişme Türk kamuoyunun Amerika'nın istediği zaman Türkiye'nin güvenliği ve varlığını tehlikeye atacak kararlar almaktan çekinmeyeceği inancına kapılmasına yol açmıştır. İkincisi bu olay aslında ABD'nin kendi güvenlik çıkarlarını müttefiklerinininkinden daha üstün tuttuğunun bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. ABD Küba'daki Sovyet füzelerinin geri çekilmesini sağlayarak kendi güvenliğini bir tehlikeden kurtarıırken Jüpiter füzelerini de Türkiye'den sökerek Türkiye'nin Sovyetler karşısındaki güvenliğini zayıflatmış olmaktadır. Türkiye'de ise 1961 Anayasası'nın liberal ortamında sol akımlar gelişmektedir ve ABD'nin bu tutumu sol akımların gelişmesine yardım ettiği gibi bu akımlar ciddi bir anti ABD propagandasına başlamışlardır.<sup>63</sup>

Füze bunalımı patlak verdiğinde Başbakan İsmet İnönü Senatoda bir konuşma yapmış, ülke olarak barış içinde yaşamak istediklerini, milletlerarası ihtilafların barış yolu ile halledilmesi gerektiğini ancak ülke olarak bir tehlike karşısında bulunulduğu vakit, müttefiklerden yardım görevlerini yapmaları istenilebileceği gibi, müttefiklerden birinin Türkiye'nin görevini yerine getirmesini istediği zaman, ülke olarak da yükümlülüklerini yerine getirileceğine vurgu yapmıştır.<sup>64</sup>

Şubat 1963'te Dışişleri Bakanlığı bütçesi görüşmelerinde AP grubu adına konuşan Fethi Tevetoğlu, ABD'nin uluslararası komünizme karşı hürriyet ve demokrasinin ilmi ve askeri üstünlüğünü bir kere daha ispat ederek, Küba krizini cesur, dinamik ve atik davranışı ile kısmen çözmesi sonunda Doğu ve Batı blokları arasındaki gerginliğin gevşediği hissini veren bir duraklama devresi oluştuğunu, bu

---

<sup>62</sup> Gürün, a.g.e., s.330.

<sup>63</sup> Çağrı Erhan, "1960-1980 ABD ve NATO'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (ed. Baskın Oran ) C:I, 6. Bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s.681-684.

<sup>64</sup> **CSTD**, C:5, B:95, 24.10.1962, s.650.



kapsamda ülke olarak Küba buhranı karşısında sergilenen cesur ve kararlı tutumun diğer ülkelerin Türkiye'ye olan güvenini perçinlediğini ifade etmiştir.<sup>65</sup>

CHP-CKMP-YTP Koalisyon Hükümeti Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin ise ülke olarak ABD ile siyasi, askeri, iktisadi ve kültürel sahalarda, gayet sıkı bir işbirliği yapmakta ve ABD'den önemli yardımlar görülmekte olduğunu ve bunun yanında Küba krizi sırasında, müttefiklerin yanında azimle yer alışın, Amerikan halkının Türkiye'ye karşı beslediği sevgiyi kuvvetlendirdiğini dile getirmiştir. Yine ABD Başkan Yardımcısı Lyndon Johnson'un Türkiye ziyareti sırasında yapılan görüşmelerde askeri malzeme yardımının ulaşımı ve tesliminin çabuklaştırılması konusunda ciddi adımlar atmasından duyduğu mutluluğu da dile getirmiştir.<sup>66</sup>

Bu konu hakkında Senatodaki genel hava, krizin iyi bir şekilde koordine edildiği ve sıkıntıya yol açmadan çözümlendiği yönündedir. Ayrıca ABD'ye olan güvenin artması da söz konusudur. Ancak bu durum pek uzun sürmeyecektir. Çünkü Küba krizinden sonra gündeme gelen Kıbrıs sorunu ABD-Türkiye ilişkilerinde en belirgin rolü oynamıştır. 1964 Johnson mektubu Türk ABD ilişkileri açısından çok önemli bir olay olarak ortaya çıkmıştır. Mektupta Johnson özetle şunları dile getirmiştir:

*“Sayın Başbakan, Türkiye Hükümeti'nin Kıbrıs'ın bir kısmını askeri kuvvetle işgal etmek üzere müdahalede bulunmaya karar vermeyi tasarladığı hakkında Büyükelçi Hare vasıtasıyla sizden ve Dışişleri Bakanınızdan aldığım haber beni ciddi şekilde endişeye sevk etmektedir. En dostane ve açık şekilde belirtmek isterim ki, geniş çapta neticeler doğurabilecek böyle bir hareketin Türkiye tarafından izlenmesini, hükümetinizin bizimle evvelden tam bir istişarede bulunmak hususundaki taahhüdüyle uyuşur saymıyorum... Bizimle yeniden ve en geniş ölçüde danışmaksızın böyle bir harekete girişmeyeceğinize dair bana güvence vermediğiniz takdirde, meselenin gizli tutulması hususunda Büyükelçi Hare'den isteğinizi kabul edemeyecek ve NATO Konseyi ile BM Güvenlik Konseyi'nin acele toplantıya çağrılmasını istemek mecburiyetinde kalacağım.”<sup>67</sup>*

Buna karşılık Başbakan İnönü gönderdiği mektupta mesajın Türkiye için büyük bir üzüntü ve ciddi bir endişe kaynağı oluşturduğunu, NATO'nun bünyesi, saldırgan ülkelerin iddialarına kapılacak kadar zayıfsa, derhal bu bünyenin tedavi

<sup>65</sup> CSTD, C:9, B:37, 2.2.1963, s.57.

<sup>66</sup> CSTD, C:9, B:37, 2.2.1963, s.60.

<sup>67</sup> Milliyet, 14.1.1966, s.1.

edilmesi lazım geldiğini belirterek, Türkiye'nin bu konudaki tutumunu açıkça ifade etmiştir.<sup>68</sup>

I. AP Hükümeti döneminde ise Johnson'la İnönü arasında yaşanan mektup trafiği Senatoda Dışişleri Bakanlığı bütçesi görüşülürken gündeme gelmiştir. CHP sözcüsü Mahmut Esat Karakurt bütün kuvvetlerini NATO'ya tahsis etmiş olan Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı müttefikleri tarafından belli şartlar ve hükümler çerçevesinde garanti ediliyorsa, Türkiye'nin siyasi durumunun ancak korkunç bir durumda olacağını ifade etmiştir. Ülke olarak ABD'nin dostluğundan şüphe edilmediğini ve yaptıkları yardımların unutulmayacağını, ancak bu dostluk ve ittifakın Rusya ile iyi ve dostane münasebetler kurulmasına engel olmaması gerektiğini vurgulamıştır. Karakurt ayrıca gerek İnönü, gerek Ürgüplü Hükümeti'nin, AP iktidarına bu sahada gayet uygun bir zemin bıraktıklarını, ülke çıkarları için bunun en iyi şekilde değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.<sup>69</sup>

MBG'li Ahmet Yıldız ise Amerika ile ilişkilerin, hiçbir gereksiz çatışmaya yer vermeden düzeltilmenin kolay olduğunu, büyük hayal kırıklığı yaratan Johnson politikasının kötü sonuçlarını gören Amerika'nın bu olumsuz tutumda, sürekli şekilde ısrar etmeyeceğini umduklarını belirtmiştir. Düşmanca davranan Yunanistan'ı, Türkiye'ye karşı savunan hiçbir devletin dostluğuna inanamayacaklarını Amerika'nın anlaması gerektiğine işaret etmiştir.<sup>70</sup> Bu çerçevede söz alan AP'li Celal Tevfik Karasapan, Yunanistan'ın ve Makarios'un Ada'da herhangi bir oldubittiye kalkışması halinde yapılacak olan haklı Türk müdahalesine karşı artık ikinci bir Johnson mektubu gelmeyeceğine inandıklarını belirtmiştir.<sup>71</sup>

Bu konuşmaları değerlendiren Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Kıbrıs konusunda muhalefetin kendilerine verdikleri destekten çok mutlu olduklarını, iç istikrarın dış politikanın en önemli çözümleyicisi olduğunu, ABD ile dostluklarının devam edeceğini ifade etmiştir.<sup>72</sup>

Genel olarak bakıldığında Senatonun içerisinde bu olay karşısında bütün grupların Türk Dışişlerini desteklediği görülmektedir. Genel kanı yeri geldiğinde yapılan haksızlıklara karşı susmamak, bunun yanında da uluslararası alanda zor

---

<sup>68</sup> *Milliyet*, 14.1.1966, s.1.

<sup>69</sup> *CSTD*, C:33, B:44, 7.2.1966, s.156-157.

<sup>70</sup> *CSTD*, C:33, B:44, 7.2.1966, s.160.

<sup>71</sup> *CSTD*, C:33, B:44, 7.2.1966, s.170.

<sup>72</sup> *CSTD*, C:33, B:44, 7.2.1966, s.182-183.

kurulan dostlukların kaybedilmemesi için çaba göstermek olduğu yönündedir. Senatoda bu görüşler öne sürülürken ilk defa Ankara sokaklarında ABD'ye "go home" denmeye başlanmıştır. Başbakan İnönü ise bir kabine toplantısında "*Dostlarımız ve düşmanlarımız bize karşı birleşmiştir*" diyerek ABD tutumunu eleştirmiş ve Türkiye'nin yalnızlığının altını çizmiştir.<sup>73</sup> Protestoları takip eden süreçte ABD Hükümeti zamanla Türkiye'deki tesislerini, halktan uzak bölgelere taşımaya başlamış, asker sayısında hızlı bir indirime gidilmiştir. 1968'de 24.000 olan bu sayı 1970'te 16.000'e indirilmiştir. Fakat kamuoyunda bu konuda duyulan rahatsızlık azalmamıştır.<sup>74</sup>

1967'de Kıbrıs'a Çekoslovakya tarafından gönderilen silahlar ABD ilişkilerinde yeniden gerginliğe neden olmuştur. CHP grubu adına söz alan Nüvit Yetkin Türk-Amerikan dostluğunda ittifak ve işbirliğinin verimli ve uzun ömürlü olmasının tek şartının, Amerika'nın Türkiye'yi haysiyetli ve şerefli bir dost millet olarak görmesi ve müttefikler arasındaki ilişkilerde geçerli olması gereken eşitlik ve adalet anlayışı içinde bulunması olduğunu vurgulamıştır. Bu çerçevede Yetkin, Kıbrıs sorununda Amerika'nın, Türkiye ve Yunanistan arasında dostluğun gerektirdiği tarafsızlığı göstermediğini, bunun da kendileri için ciddi bir hayal kırıklığı olduğunu ifade etmiştir.<sup>75</sup>

Aynı konuda MBG daha sert bir yaklaşım sergilemiştir. Ahmet Yıldız Amerika'nın uydusu olmayı isteyen ve o olmazsa mahvoluruz ve onsuz yaşayamayız diyen, başka düşüncelerin Türk ulusuna yakıştırmak istediği damgayı reddederken Amerika ile bozuşmayı ve yersiz bir çekişmeyi özleyenlerin de amaçlarını asla benimsemediklerini ifade etmiştir.<sup>76</sup>

Bu konuşmalar üzerine söz alan Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Türkiye'nin hiçbir ülkeye bağımlı olmadan bir dış politika yürütmeye çalıştığını, karşılaşılan problemlerin birçoğunda geçmiş dönemlerde yürütülen dış politikanın da rolü olduğunu, dış politikada sağlanacak başarının en önemli şartının milli birlik olduğunu belirtmiştir.<sup>77</sup>

---

<sup>73</sup> Haluk Ülman-Oral Sander, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler, (1923-1968) II", **AÜSBF Dergisi**, C:XXVII, No:1, 1972, s.23.

<sup>74</sup> Erhan, **a.g.m.**, s.693.

<sup>75</sup> **CSTD**, C:38, B:26, 1.2.1967, s.349-350.

<sup>76</sup> **CSTD**, C:38, B:26, 1.2.1967, s.354.

<sup>77</sup> **CSTD**, C:38, B:26, 1.2.1967, s.373-376.

1960'ların ortasından itibaren ve özellikle AP döneminde çok tartışılan "İkili Antlaşmalar" konusu, Türkiye, NATO'ya katıldıktan sonra ortaya çıkan bir sorundur. Bu konuda eleştirilerin başında TBMM'nin bu anlaşmaları onaylamadığı için hukuki açıdan geçersiz olduğu, anlaşmaların NATO'dan ziyade ABD'nin çıkarlarını gözettiği, anlaşma maddelerinde ABD'nin Türkiye'nin sosyo-ekonomik gelişmelerini olumsuz etkileyecek maddeler olduğu gelmektedir.<sup>78</sup> Türk Dışişleri Bakanlığının, 21 Ocak 1967'de yaptığı açıklamaya göre; 3'ü 1950'den önce, 31'i 1950-1960 arasında ve 20'si de 1960-1965 arasında yapılmıştır. 1965 Ekiminde iktidara gelmiş olan AP Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı Çağlayangil 6 Ocak 1966'da yaptığı açıklamada, hükümetin ikili anlaşmaları gözden geçirmekte olduğunu bildirmiştir.<sup>79</sup> Bu sürecin sonunda 3 Temmuz 1969'da, Türk-Amerikan Savunma İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır. Hükümet 23- 25 Ocak 1970 tarihinde Millet Meclisinde, 27 ve 28 Ocak'ta Senatoda yapılan gizli oturumlarda ikili anlaşmalar hakkında geniş bilgiler vermiştir. Bunu takip eden günlerde Başbakan Demirel tarafından bu anlaşmanın temel prensipleri hakkında kamuoyu bilgilendirilmiştir, buna göre yapılan anlaşma gizlidir. Temel prensiplerin başında "karşılıklı egemenlik ve eşitlik" prensibi gelmektedir. Tesis ve üslerde Türkiye'nin onayı alınmadan hiçbir hareket yapılmayacaktır. Üslerin "ortak kullanımı" esastır. Türkiye üs ve tesislerde "tam ve kesin" kontrol ve denetim hakkına sahiptir. Yetkili Türk makamları gerekli gördükleri her zaman, bu üs ve tesisleri denetleyebileceklerdir. Nihayet bu üs ve tesislerin faaliyetlerin hiçbiri NATO'nun amaçları dışında kullanılmayacaktır.<sup>80</sup>

Bu dönemde ABD-Türkiye ilişkilerini etkileyen konuların biri de "Haşhaş Sorunu"dur. Erim Hükümeti programında bu konuda mücadele edileceği öngörülmüştür. Bu vadin yerine getirilmesi, en tartışmalı konu olmuştur. ABD'de ciddi bir sorun olduğu bilinmesine karşın, uyuşturucu sorunu Türk gençliğini de etkilememektedir. Türkiye'de değil, Amerika'da çözülmesi gereken "Amerika'nın bir sorunu" olarak görülmüştür. Türk Hükümeti 1971 Haziranında Nihat Erim Hükümeti tarafından konan haşhaş ekimi yasağını, 1 Temmuz 1974'te CHP-MSP Hükümeti döneminde kaldırmıştır. Bu olay Amerikan Hükümeti ve Kongre çevrelerinde büyük tepkiyle karşılanmıştır. Her ne kadar Bülent Ecevit başkanlığındaki hükümet, gerekli kontrol önlemlerinin alınacağı hususunda Amerika'ya teminat vermiş ise de, daha o

<sup>78</sup> Nasuh Uslu, **Türk-Amerikan İlişkileri**, Ankara, 21. Yüzyıl Yayınları, 2000, s.194.

<sup>79</sup> **Cumhuriyet**, 7.1.1969, s.1.

<sup>80</sup> Gönübol-Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.509-510.

zaman Amerikan Kongresi'ndeki eğilim, Türkiye'nin haşhaş ekimini serbest bırakmasına karşın, Türkiye'ye silah ambargosunun uygulanması şeklinde olmuştur.<sup>81</sup>

## **B-1974-1980 Arası Dönem**

1974'teki Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesinden sonra Amerikan Kongresi'nin özellikle 5 Şubat 1975'ten itibaren Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosu çok önemlidir. 1974 Kıbrıs Barış Harekatları ile ilgili olarak ABD Kongresi'nde Rum lobisi Türkiye aleyhine yoğun bir faaliyet başlatmış ve ABD, Türkiye'ye silah ambargosu kararı almıştır. Bu karar Amerikan Senatosunda 43'e karşı 49, Temsilciler Meclisinde 189'a karşı 209 oyla kabul edilmiştir. Bunun yanında 200 milyon dolarlık yardım da askıya alınmıştır.<sup>82</sup>

Bu kararın ardından Cumhuriyet Senatosunda CHP'li Hıfzı Oğuz Bekata ve AP'li Kamran İnan alınan ambargo kararında Senatonun duyduğu üzüntünün ABD'ye bildirilmesi önergesi sunulmuş ve önerge oybirliğiyle kabul edilmiştir. Buna gerekçe olarak, bu kararın NATO ülkeleri arasındaki eşitlik ilkesine aykırı düşmekte ve ortak dayanışma gücünü zayıflatmakta olduğu, yine Amerika'nın taahhütlerine şüphe ve ortak güvenliğe gölge düşüren duygusal ve haksız davranışların bir ürünü olduğu belirtilmiştir.<sup>83</sup>

CHP sözcüsü Hıfzı Oğuz Bekata, Amerikan askeri yardımı tek yönlü yani karşılıksız keyfi bir yardım ya da lütuf olmadığını; ortak güvenlik, anlaşma ve taahhütlerinin karşılıklı olarak taraflara yüklediği yükümlülüklerden kaynaklandığını, ambargonun güveni ve ittifakları sarsan, gelenek dışı, sorumsuz bir davranış olduğunu vurgulayarak sert bir eleştiri yapmıştır.<sup>84</sup>

AP'li Kamran İnan ise hükümetin bu karar karşısında vakit kaybetmeden, milli savunma için gerekli bütün önlemleri almasını, orduya teknolojik desteğin iç

---

<sup>81</sup> Uslu, a.g.e., s.245-247.

<sup>82</sup> Milliyet, 5-6.2.1975, s.1.

<sup>83</sup> CSTD, C:19, B:29, 8.2.1975, s.383.

<sup>84</sup> CSTD, C:19, B:29, 8.2.1975, s.353-354.

kaynaklardan karşılanmasını, bu hukuksuz durumunun NATO'da konsey seviyesinde görüşülmesini sağlaması gerektiğini belirtmiştir.<sup>85</sup>

CHP adına konuşan emekli Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur ikili anlaşmaların Amerika'dan görülen çeşitli yardımların manevi ezikliği karşısında verilen aşırı tavizlerle oluşmuş bir anlaşmalar sistemi olarak belirterek, ABD ile olan ilişkinin menfaat ilişkisi olduğunu, dostluğun ve karşılıklı menfaatleri birbirine karıştırılmasından dolayı Türkiye'nin hayal kırıklığı yaşadığını ifade etmiştir.<sup>86</sup>

Eski Başbakan Kontenjan Senatörü Nihat Erim ise Amerika'nın NATO'nun lideri olduğunu ve Türkiye'yi NATO'nun dışına itmek istediğini, Türkiye'nin vakarla, kimseye boyun eğmeden kendi yolunu bulması gerektiğini vurgulamıştır.<sup>87</sup> Aynı paralelde MBG grup sözcüsü Ahmet Yıldız da Amerika'nın aldığı kararlarla çıkarlarına düşkün olduğunu gösterdiğini, Türkiye'nin ise onurunu koruması gerektiğini belirtmiştir.<sup>88</sup>

Bu olaylar ile ilgili Senatoyu bilgilendiren Irmak Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı Melih Esenbel, hükümetin bu olaya tepkisinin gecikmediğini, ilk olarak Türkiye'deki ortak savunma kuruluşları ile ilgili işbirliği koşullarını saptayan ikili anlaşmaların yeniden düzenlenmesi konusunda Amerikan Hükümeti ile yürütülmekte olan görüşmelerin durdurulduğunu diğer taraftan ilgili NATO mercilerinin bu durumu hızla ele alması için gereken girişimlerde bulunulduğunu belirtmiştir.

Genel olarak bakıldığında ABD'nin aldığı ambargo kararı Senato grupları tarafından eleştirilmiş, Türkiye'nin kendi milli politikasını oluşturması gerekliliği üzerinde uzlaşma sağlanmıştır.

ABD Kongresince alınan ambargo kararının 5 Şubat 1975 tarihinden itibaren yürürlüğe girmesi üzerine; Türkiye, Ada'da, 13 Şubat 1975'te Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin kurulduğunu ilan etmiş; ardından 25 Temmuz 1975'te 3 Temmuz 1969 tarihli Türk-Amerikan Savunma İşbirliği Antlaşması'nın Türkiye tarafından feshedildiğini bir nota ile Amerikan Hükümeti'ne bildirilmiştir. ABD Kongresi'nin Türkiye'ye yönelik silah ambargosu kararı, 5 Şubat 1975'ten itibaren uygulandıktan sonra, ancak, 26 Eylül 1978'de Kongre tarafından yürürlüğe konulan yeni bir kararla

<sup>85</sup> CSTD, C:19, B:29, 8.2.1975, s.368-369.

<sup>86</sup> CSTD, C:19, B:29, 8.2.1975, s.395.

<sup>87</sup> CSTD, C:19, B:29, 8.2.1975, s.368.

<sup>88</sup> CSTD, C:19, B:29, 8.2.1975, s.364.

kaldırılmış; 29 Mart 1980’de de iki ülke arasında yeni “Türkiye-Amerika Savunma ve İşbirliği Antlaşması” imzalanmıştır.<sup>89</sup> Her ne kadar 26 Mart 1976’da yeni bir anlaşma yapılsa da bu anlaşma bir türlü yürürlüğe konamamış ve nihayet 29 Mart 1980’de, 1969 ve 1976 anlaşmalarının yerini alan ve üs ve tesislerin üzerinde Türkiye’nin egemenlik haklarını tam manası ile gerçekleştiren, savunma ve ekonomik işbirliği anlaşması imzalanmıştır.<sup>90</sup>

I. MC Hükümeti’nin Dışişleri Bakanı Bursa Senatörü İhsan Sabri Çağlayangil, 26 Mart 1976 günlü Türk-Amerikan Ortak Savunma Anlaşması’nın önemli gördüğü maddelerini şu şekilde sıralamıştır:

*“Ortak tesisler, bundan sonra Türk Silahlı Kuvvetlerinin öz tesisleri olacaktır. Tesisler Türk komutanının yönetiminde bulunacaktır. Tesislerin faaliyeti NATO Anlaşması’ndan doğan mükellefiyetlerle sınırlı olacaktır. Tesisler, Türkiye’nin müsaade ettiği maksatlar dışında amaçlar için kullanılmayacaktır. Anlaşma 4 yıl için yürürlükte kalacaktır.”<sup>91</sup>*

AP’li Senatör Kamran İnan 1976’da imzalanan anlaşmayı Senato gündemine taşımıştır. Bu anlaşmanın ABD-Türkiye ilişkilerini etkilemesinin ötesinde Yunanistan’la olan kritik durumun Türkiye lehinde çözülmesinde önemli bir adım olacağını ifade etmiştir. İnan, ambargonun konulmasından sonra Türkiye’nin sipariş ettiği ve o zamana kadar birikmiş 185 milyon dolarlık malzemeyi ancak 2 Ekim 1975 tarihli karardan sonra alabildiğini, ambargonun kısmen aralanmasıyla Yunanistan ise 18 aylık bir dönem içerisinde 900 milyon dolarlık askeri malzeme aldığını, bunlardan 60 tanesinin A-7 bombardıman uçağı olduğunu ve ilk partisinin Girit adasına yerleştirildiğini belirtmiştir. Bu açıdan bu anlaşmanın Türkiye savunma sistemi için çok önemli olduğunu vurgulamıştır.<sup>92</sup>

Ekim 1978’de Türkiye ABD’nin Türkiye’deki dört istihbarat üssünün bir yıl süreyle açılmasını kabul etmiştir.<sup>93</sup> Üslerin çalışma süresi 8 Ekim 1979 günü sona ermiştir. Bu süre içinde, Türkiye ile ABD arasında “Savunma İşbirliği Anlaşması” adı altında bir anlaşma imzalanarak, üslerin yasal bir statüye kavuşturulacağı daha önce açıklanmıştır. Ancak bir yıl içinde heyetler arasında sürdürülen görüşmelerde

---

<sup>89</sup> Erhan, **a.g.m.**, s.706-710.

<sup>90</sup> Uslu, **a.g.e.**, s.259.

<sup>91</sup> **Milliyet**, 1.6.1976, s.1.

<sup>92</sup> **CSTD**, C:28, B:80, 23.6.1976, s.534-536.

<sup>93</sup> **Milliyet**, 8.10. 1978.

tarafların farklı yaklaşımları ve görüşlerinde ısrar etmeleri, herhangi bir anlaşmaya varmaya olanak vermemiştir.<sup>94</sup>

Ancak basında çıkan Washington Post gazetesi referanslı haberlere göre Türkiye'nin, silah ambargosunun uygulandığı üç buçuk yıl içinde sadece beş üssün faaliyetini durdurduğu, diğer yirmi bir üssün normal olarak çalıştığı bildirilmiştir. Resmi açıklamalarda ise Türkiye'nin 5 Şubat 1975'ten itibaren uygulanmaya başlanan silah ambargosuna misilleme olarak, NATO'ya ait olduğu bildirilen İncirlik hariç, kalan 25 üssün faaliyetlerinin tamamen durdurulduğunu ifade edilmiştir.<sup>95</sup>

1979 yılında İran'da gerçekleşen olaylar sonucunda Amerikan tesislerinin kapatılması Türkiye'nin ABD nezdindeki önemini arttırmıştır. Bu süreçte ABD heyetleri sıkça Türkiye'yi ziyaret etmişlerdir. Başbakan Demirel'e: "*Sizin dış politika anlayışınızda Türkiye'nin ABD üslerinden arındırılmasının yeri var mı?*" biçiminde sorulan bir soruya Demirel:

"*Bu tesislerin idari savunma masraflarını yeniden karşılayamadığımız müddetçe, bu tesislerin yeniden açmasını istemek Türk milletinin çıkarları ile uyumsuz, savunma masraflarımızı 1,5 milyar dolar artırmak demektir*"<sup>96</sup> diyerek, bir açıdan maddi destek konusunu ön plana çıkarmıştır.

Bütün bunlar yaşanırken MBG üyesi Suphi Gürsoytrak'ın, Türkiye'deki ABD ve NATO'ya ait üs ve tesislerin adedi ile yönetim şekline dair araştırması isteyen önergesi<sup>97</sup> ABD-NATO bağlamındaki tartışmalarda önemli bir tutar. Bu araştırma önergesi, ABD Başkanı Carter'ın, Tahran Büyükelçiliğinde rehin tutulan 49 görevlinin casusluk suçundan yargılanmaları halinde, BM Yasası'nın 51. maddesine göre kendilerine tanınan meşru müdafaa hakkını kullanarak İran'a müdahale edebileceklerini açıklaması ve ABD'nin İran'a bir müdahale girişiminde bulunması halinde İncirlik Üssü'nün kullanılmasına izin verilip verilmeyeceği şeklinde sorulan bir soruya, Başbakan Demirel'in "*Henüz öyle bir istek olmadı, olursa konuyu hükümette görüşür ve gerekeni yaparız.*" şeklindeki açıklaması üzerine duyulan endişeler üzerine verilmiştir.<sup>98</sup> Ancak bu önemli araştırma önergesi sonuçlanmadan Senato kapatılmıştır.

<sup>94</sup> CSTD, C:44, B:13, 11.12.1979, s.275.

<sup>95</sup> Cumhuriyet, 6.10.1978, s.1.

<sup>96</sup> Cumhuriyet, 17.6.1979, s.1.

<sup>97</sup> CSTD, C:44, B:13, 11.12.1979, s.273-284.

<sup>98</sup> Cumhuriyet, 22.11.1979, s.1.



Genel olarak 1961-1980 arası dönemde dalgalı bir seyir izleyen Türkiye-ABD ilişkileri yukarıda da değinildiği üzere Senato gündeminde sıklıkla yer almıştır. Bu konuyla ilgili 3 adet araştırma önergesi verilmiştir. Bunlar Tabii Senatör Suphi Gürsoytrak'ın, Türkiye'deki ABD ve NATO'ya ait üs ve tesislerin adedi ile yönetim şekline dair Senato Araştırması isteyen önergesi, Tabii Senatör Haydar Tunçkanat'ın, ABD ile Karadeniz Bakır İşletmesi Anonim Şirketi'nin kurulması için yapılan anlaşmanın milli çıkarlarla bağdaşmadığı ve içişlerine müdahale niteliği taşıdığı gerekçesiyle bu konuda bir Senato araştırması açılmasına dair önergesi ve CHP Senatörü Niyazi Ünsal'ın Türkiye ile ABD arasında yapılan antlaşmalara dair Senato Araştırması isteyen önergesidir.<sup>99</sup> Bundan başka 5 tane soru önergesi daha verilmiştir ki CHP'li Hüseyin Atmaca'nın ikili antlaşmalarla ilgili önergesi bunlardan biridir. Özellikle ABD ile ilişkiler konusunda söz alanların yoğun olarak 4. ve 5. yasama yıllarında kürsüye çıktıkları görülmektedir. Bu dönemde genel olarak ikili antlaşmalar, petrol ve enerji konuları ve ticari ilişkilerle ilgili konuşmalar yapılmıştır. Sonuç olarak özellikle 1980'e kadar olan dönemde senatörler ABD ile olan ilişkileri yakından takip etmişler ve düşüncelerini Senato kürsüsünden bildirerek hükümete yön vermeye çalışmışlardır. (Tablo 5.2)

**Tablo 5.2: Cumhuriyet Senatosunda ABD ile İlişkiler Üzerine Yapılan Çalışmaların Yasama Yıllarına Göre Analizi**

ÇALIŞMA	YASAMA YILI																			Tplm
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	
C. Senatosu Araştırması	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	20
Demeçler Ve Söylevler	-	2	3	-	8	2	-	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	18
Önergeler	-	1	1	1	1	-	-	3	1	-	-	1	-	1	-	-	-	1	-	11
Söz Alanlar	-	16	1	18	35	2	-	4	9	-	4	5	1	3	1	-	4	5	6	113
Sözlü Sorular	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	2
Teklifler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Yazılı Sorular	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	3

\*CSTD Tutanakları ve Fihristleri taranarak derlenmiştir.

<sup>99</sup>Bu önergeler sırasıyla CSTD, C:44, B:13, s.273-284; CSTD, C:49, B:14, s.446, CSTD, C:22, B:61, s.249-251'dedir.

### III- Türkiye -SSCB İlişkileri

27 Mayıs sonrası dönemde 1961 yılında Türkiye'ye ABD tarafından orta menzilli füzelerin yerleştirilmesi iki ülke arasında notalaşmaya yol açmış, Sovyetler 3 Şubat 1961'de bunu kınamış, Türkiye 25 Şubat 1961'de verdiği cevabi notada, bunların sadece savunma amaçlı yönelik olduğunu belirtmiştir. CHP-AP Hükümeti kurulunca, yeniden dostluğun canlandırılması isteğini belirten mesajlar iletilmiş, 1961'de demiryolu nakliyatı, 1962'de telefon irtibatı ve Aras Nehri üzerinde ortak Arpaçay Barajı'nın inşası anlaşmaları yapılarak ilk olumlu gelişmeler ortaya çıkmaya başlamıştır. 22 Ekim 1962'de patlak veren Küba buhranı kısa bir duraklama dönemine neden olduysa da, bu dönem geçirildikten sonra Senato Başkanı Suat Hayri Ürgüplü ve Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin Rusya'ya davet edilmişlerdir. Suat Hayri Ürgüplü 2-14 Mayıs 1963 tarihlerinde bir Senato heyetiyle Rusya'ya ziyaret etmiş ve büyük ilgiyle karşılanmıştır.<sup>100</sup>

1964 Kıbrıs bunalımı sırasında ABD başkanı Johnson'un İnönü'ye yolladığı sert mektup Türkiye'nin soğuk savaş ittifaklarını gözden geçirmeye zorlamıştır. 1939'dan sonra Moskova'ya ilk resmi ziyaret, 1964'te Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin tarafından yapılmıştır. Bunu Sovyetler Birliği temsilcilerinin, 1965 yılı içinde yaptıkları iki ziyaret izlemiştir.<sup>101</sup> 32 yıl sonra ilke kez Türkiye'yi ziyaret eden Rus heyetinin başkanı Nikolai Podgorni, asıl dostluğun bundan sonra başlayacağını ifade ederek, iki ülke arasında yaşanacak dostluk havasına da işaret etmiştir. Bu temaslar sonucunda bir Sovyet Ticaret Heyeti Türkiye'ye gelmiştir. Sovyetler Birliği demir-çelik, enerji gibi alanlarda bazı yatırımlara finansman ve teknoloji desteği vermiştir.<sup>102</sup>

1960'lardan sonra Türkiye'nin ekonomik ilişkilerinde görülen önemli bir değişiklik, çekilen döviz sıkıntısının bir sonucu olarak tekrar takas ve klering ticaret sistemine dönülmesi ve böylece Türkiye'nin Doğu Bloku ve özellikle Sovyetler Birliği ile ticari ilişkilerinde görülen gelişmedir. Aynı zamanda, Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in 1964 sonunda Sovyetler Birliği'ne yaptığı resmi ziyaretle

---

<sup>100</sup> Gürün, a.g.e., s.202-203.

<sup>101</sup> Tellal, a.g.m., s.775.

<sup>102</sup> Milliyet, 5.1.1965, s.1.

başlayan ekonomik ilişkilerin artması sürecinde Kıbrıs bunalımında Türkiye'nin müttefiklerinden uğradığı hayal kırıklığının da etkisi vardır.<sup>103</sup>

Bu ziyaret sonunda neşredilen resmi tebliğde: "*Kıbrıs meselesinin iki ayrı toplumun yasal haklarına riayet ve adada iki milli toplumun varlığının tanınma esası üzerinde, barış içinde yaşamalarını sağlayacak bir şekilde, barışçı yollarla halledilmesine taraftar olduklarını...*"<sup>104</sup> ibaresi de yer almıştır. Bu şekilde, o tarihe kadar Kıbrıs'ı, Türkiye'ye karşı desteklemiş olan Rusya yeni bir politikaya yönelmiştir. Bu gelişme sonucunda Feridun Cemal Erkin Senatoda konuyla ilgili bilgilendirme yapmış, Kıbrıs meselesinin çözümünde Kıbrıs'ın bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne riayet esası kabul edildiğini, bu şekilde Sovyetler Birliği'nin Enosis'i onaylamadığını resmen açıkladığını ifade etmiştir.<sup>105</sup>

Nitekim birçok senatör ABD'nin bu tutumu karşısında Sovyetler ile yakınlaşmanın önemine vurgu yapmıştır. MBG adına konuşan Ahmet Yıldız; Rusya, Türkiye'nin içişlerine ve dış ilişkilerine karışmamaya söz verdikten sonra ve ekonomik alanda da, ilişkileri geliştirmenin akılcı bir politika olacağını, bu alanda bazı kaygıların gereksiz olduğunu söylemiştir. CHP Senato Grubu'nun da aynı şekilde hareket ettiği görülmektedir.<sup>106</sup>

AP'li Senatör Celal Tefvik Karasapan Sovyet desteğinin önemine değinerek Türkiye'nin haklı davasında iddia edildiği gibi yalnız olmadığını, Sovyetler Birliği'nin BM'deki Başdelegesinin ABD heyetine, Birliğin 12. maddesini, yani Güvenlik Konseyi'ne intikal etmiş olan bir mesele hakkında bir karar alamayacağı hükmünü unutmaması gerektiğini ihtar ettiğini, bunu ise iki ülke ilişkileri açısından iyi bir gelişme olduğunu vurgulamıştır.<sup>107</sup>

AP iktidarı döneminde, 25 Mart 1967'de Moskova'da imzalanan ve kurulacak sanayi tesisleri için Türkiye'ye makine ve malzeme ile gönderilmesi Sovyet teknik yardımı yapılmasını öngören anlaşma Türk-Sovyet ekonomik ilişkilerinin gelişmesi açısından önemlidir. Bu dönemdeki Türk-Sovyet iyi komşuluk

---

<sup>103</sup> Ülman-Sander, **a.g.m.**, s.24.

<sup>104</sup> Gürün, **a.g.e.**, s.416.

<sup>105</sup> **CSTD**, C:22, B:6, 12.11.1964, s.123.

<sup>106</sup> **CSTD**, C:33, B:44, 7.2.1966, s.160.

<sup>107</sup> **CSTD**, C:33, B:44, 7.2.1966, s.170.

ilişkileri, uluslararası ortamdaki gelişmelerin yanısıra ekonomik zorunlulukların ortaya çıkardığı bir gerek gibi görünmüştür.<sup>108</sup>

19-29 Eylül 1967 tarihinde dönemin Başbakanı Süleyman Demirel Rusya'yı ziyaret etmiş ve bundan sonra her seviyede resmi ziyaretler devam etmiştir. Bu tarihten itibaren Rusya ile Türkiye arasındaki münasebetler normal bir iyi komşuluk düzeyinde devam etmiştir.<sup>109</sup> Bu dönemde Senatoda bir taraftan şiddetli bir şekilde komünizm tartışmaları yapılırken diğer taraftan Sovyet Rusya ile gelişen ilişkilerin geldiği son durum ile ilgili düşünceler de paylaşılmıştır. GP'li Muammer Obuz'a göre antlaşma yapıp iyi geçinmek iyidir. Ancak bütün bunlar yapılırken ülke menfaatleri göz önünde tutulmalıdır. Amerika'nın çıkarı, Rusya'nın yayılmasını önlemektedir. Ama Türkiye'nin çıkarı da yayılıp genişleyen Rusya'nın içinde kaynayıp gitmemelidir.<sup>110</sup>

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, 12-21 Kasım 1969 tarihleri arasında, Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in de katıldığı 34 kişilik bir delegasyonla SSCB'ye gitmiştir. Bu ziyaret, bir Türk Devlet Başkanı'nın SSCB'ye yaptığı ilk ziyaret olması açısından önemlidir ve ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamıştır. Heyetlerin yaptığı görüşmelerde, özellikle sanayi ve ekonomi alanındaki ilişkilerin ilerletilebilmesi için neler yapılması gerektiği üzerinde durulmuştur.<sup>111</sup>

1970'li yıllarda Türk-Sovyet ilişkilerde yeniden bir durgunluk, hatta soğukluk dönemine girilmiştir. Bu süreçte Türkiye-SSCB ilişkileri bir yandan Kıbrıs sorunu, ABD ve AET'yle ilişkilerdeki bozulmayla doğru orantıda iyileşmiştir. Öte yandan, iç politikadaki gelişmeler nedeniyle bozuluyor görünümünü vermiştir. İç politikadaki anarşiden SSCB sorumlu tutulmuştur. Türkiye'nin kuruluş temellerinden biri olan komünizm karşıtlığı körüklenirken, Sovyet karşıtlığı bundan ayrıştığı ölçüde ikili ilişkiler olumlu yönde gelişmiştir. Başlangıçta Demirel'in çekingen davranmasına karşın, ilişkilerin gelişmesinde AP ile CHP arasında bir görüş ayrılığı yoktur. 1970'lerde kurulan hükümetler arasında yalnızca Ecevit Hükümetleri'nin programlarında SSCB'yle ilişkilerin iyileştirilmesine yer verilmemiştir. Mayıs 1972'de kurulan Melen Hükümeti ve Temmuz 1977'de kurulan II. MC Hükümetleri'nin programlarında uluslararası komünizmin Türkiye'de rejimi yıkmaya

<sup>108</sup> Ülman-Sander, **a.g.m.**, s.24.

<sup>109</sup> Gürün, **a.g.e.**, s.204.

<sup>110</sup> **CSTD**, C:45, B:31, 8.2.1968, s.997.

<sup>111</sup> **Cumhuriyet**,13- 22.11.1969, s.1.

yöneldiği ve bununla savaşım için her türlü önlemin alınacağına yer verilirken bile SSCB'yle yürütülen iyi ilişkilerin hem tarafların yararına olduğuna hem de bölgede barışın korunmasına katkıda bulunduğu değinilmiştir.

23 Haziran 1978'de Başbakan Bülent Ecevit'in Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyaret sırasında Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında herhangi bir yükümlülük getirmeyen, iki ülkenin uluslararası sorunlarda görüş alışverişinde bulunmasını öngören bir "Siyasal Belge" imzalanmıştır. Sovyetler Birliği aslında bir saldırmazlık antlaşması imzalamak istemiştir. Ancak Sovyetlerle ilişkilerin geliştirilmesini Batı'ya karşı koz olarak kullanmak isteyen Türkiye, bağlayıcı bir antlaşmaya yanaşamamıştır.<sup>112</sup>

1979 yılı, dünya gündemini etkileyen önemli bir olayı da beraberinde getirmiştir: Sovyetlerin Afganistan'a saldırması. Aynı dönemde İran'da gerçekleşen rejim değişikliği de Türkiye'nin bölgedeki önemini arttırmıştır.

Aralık 1979'da SSCB Afganistan'a müdahale etmiştir. Türkiye müdahaleyi sert biçimde kınayanlar arasındadır ve binlerce Afgan sığınmacıyı kabul etmiştir. İşgal ABD-SSCB ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Sovyetlerin Afganistan'a girmesinin Türk kamuoyunda iyi bir şekilde karşılanmadığı görülmektedir. Türkiye'de artan siyasi gerilim nedeniyle dış politikadaki bu önemli konu ilk aşamada sağlıklı bir şekilde değerlendirilememiştir. Aynı durum Senatoda yapılan görüşmelerde de kendisini belli etmiştir. AP'li Senatör Oral Karaosmanoğlu işgalin vahşice olduğunu, Afganistan'da kurulan hükümetin de kukla hükümet olduğunu belirtmiştir.<sup>113</sup> Kontenjan Senatörü Metin Toker de ABD'nin Afganistan'a yönelik tutumunun dikkate alınması gerektiğini ve Türkiye'nin bölgede denge olmasının önemini anlatmıştır.<sup>114</sup> MBG adına konuşan Ahmet Yıldız ise Afgan halkının kendi yazgısını, kendisinin saptaması ilkesine uymayan hiç bir davranıştan yana olamayacaklarını, Afganistan'ın süregelen çözümsüzlüklerden, çürümüşlüklerden kurtarılarak, çağdaş bir düzen kurmasını dilediklerini belirtmiştir.<sup>115</sup>

Genel olarak 1961-1980 döneminde Senatoda SSCB ile ilgili yapılan çalışmaların ABD ile olan ilişkilere göre daha arka planda kaldığı görülmektedir. Bu dönemde hükümete verilen 2 soru önergesinden başka kayda değer bir çalışma

<sup>112</sup> Tellal, **a.g.m.**, s.780-781.

<sup>113</sup> **CSTD**, C: 46, B: 35, 10.2.1980, s.229.

<sup>114</sup> **CSTD**, C: 46, B: 35, 10.2.1980, s.238.

<sup>115</sup> **CSTD**, C: 46, B: 35, 10.2.1980, s.246.

yapılmıştır. Tabii bu SSCB ile ilişkilerin gündemde fazla yer tutmadığı anlamına gelmemektedir. Bu konuya birçok senatör değinmiştir ancak kayda değer çalışma yapılmamıştır. (Tablo 5.3) Cumhuriyet Senatosunda Sovyetler ile olan ilişkilerin değerlendirilmesinde dönemsel faktörlerin dikkate alındığı görülmektedir. ABD'nin olumsuz tutumları, birçok senatörün Sovyetlere bir açıdan sıcak bakmasına yol açsa da özellikle artan şiddetin ve komünizm propagandasının arkasında Sovyetlerin görülmesi aradaki mesafeyi açmış ve bundan dolayı Türkiye daima ihtiyatlı bir politika izlemiştir.

**Tablo 5.3: Cumhuriyet Senatosunda SSCB ile İlişkiler Üzerine Yapılan Çalışmaların Yasama Yıllarına Göre Analizi**

ÇALIŞMA	YASAMA YILI																			TPL
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	
Demeçler Ve Söylevler	-	-	-	1	1	-	-		4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6
Söz Alanlar	-	-	-	3	1	-	5	-	4	-	-	-	2	2	-	-	2	-	-	17
Sözlü Sorular	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2

\*CSTD Tutanakları ve Fihristleri taranarak derlenmiştir.

#### IV-Türkiye- NATO İlişkileri

Türkiye 18 Şubat 1952 tarihli Lizbon toplantısında resmen NATO'ya dahil olmuştur. 27 Mayıs ertesinde dönemde de Türkiye'nin NATO'ya bağlı kalacağı sürekli vurgulanmıştır. Nitekim 27 Mayıs sonrası kurulan CHP-AP koalisyonu programında NATO, hür ve bağımsız yaşamak, Batı medeniyetinin prensiplerini yaymak, demokratik müesseseleri korumak ve teşvik etmek azminde bulunan memleketlerin, BM Yasası'na uygun olarak kurdukları bir savunma teşkilatı olarak tanımlanmış, NATO müttefikleri ile ilişkilerin eşitlik ve egemenlik esasları dairesinde yürütüleceği ve daha da geliştirileceği vurgulanmıştır.<sup>116</sup>

NATO'ya verilen bu önemin gerekçelerinin başında Türkiye'nin güvenlik kaygısının yanında ekonomik sıkıntıları gelmektedir. 27 Mayıs sonrası dönemde kurulan ilk hükümet olan CHP-AP Hükümeti döneminde BM çok zor günler

<sup>116</sup> CSTD, C:1, B:9, 27.11.1961, s.106.

geçirmiş ve 170 milyon dolarlık bir borçla iflasın eşiğine gelmiştir.<sup>117</sup> Bu nedenle dış desteğe muhtaç Türkiye tüm umudunu NATO'ya ve ondan gelecek yardıma bağlamıştır. Türkiye bu devirde NATO ve ABD ile ilişkilerini en iyi şekilde yürütme yoluna başvurmuştur.

1962 yılında çıkan Küba Krizi Türkiye'nin NATO'ya bağlılığının sınındığı önemli bir deneme olmuştur. Türkiye bu krizde tam olarak NATO'nun yanında olduğunu bildirerek yerini belli etmiştir. Bu krizin çözümünden sonra Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin Senatoda yaptığı konuşmada NATO'nun bir bütün olarak başarılı bir sınav verdiğini, Türkiye'nin bu kriz karşısındaki tutumunun da her bakımdan itibar ve şeref verici olduğunu ifade etmiştir.<sup>118</sup>

Önceki sayfalarda değinildiği üzere 1962'deki Küba Krizinde ABD'nin kendi çıkarlarını ön planda tuttuğu algısı Türk kamuoyuna yerleşmiştir. Bu bağlamda Türk toplumunun NATO'ya bakışının aynı paralelde olumsuz bir hal aldığı söylenebilir. Ancak Senatoda gerek bu bunalım sonrasında gerek 1963 Kıbrıs olayları çerçevesinde NATO'ya bağlılık noktasında senatörlerden genel olarak önemli bir eleştiri gelmediği görülmektedir.<sup>119</sup>

1964 yılının Aralık ayında NATO Parlamenterler Konseyi toplantısına Senatoyu temsilen YTP'li Mehmet İzmen katılmış ve bu önemli toplantıdaki gelişmelerle ilgili Senatoyu bilgilendirmiştir. İzmen, NATO Genel Sekreteri'nin özellikle Kıbrıs sorunun örgütte önemli bir zaaf konusu olduğunu, Türkiye ve Yunanistan'dan bu konunun çözümünde NATO'nun yetersiz kaldığı yolunda eleştiriler geldiğini, bu durumu düzeltmek için ellerinden geleni yapacaklarını söylediğini belirtmiştir.<sup>120</sup>

Küba krizinden itibaren NATO tarafından “yumuşama” (Detant) ve Varşova Paktı tarafından da “Barış için bir arada yaşama” (Coexistence) ilkeleri uygulamaya başlanmış ve askeri-politik ilişkilerde bu terimler kullanılmaya başlanmıştır. İttifak bu nedenle duyulan ihtiyaç üzerine, 1967 yılı öncesinde zamanın Belçika Dışişleri Bakanı olan Pierre Harmel başkanlığında bir komisyona, bu ilkeleri hayata geçirecek bir politika rehberi hazırlatmıştır. Harmel Raporu olarak NATO tarihine geçen bu belge NATO Konseyi tarafından 1967 yılında kabul

<sup>117</sup> Cumhuriyet, 13.12.1961, s.1.

<sup>118</sup> CSTD, C:8, B:29, 17.1.1963, s.58.

<sup>119</sup> CSTD, C:18, B:37, 4.2.1964.

<sup>120</sup> CSTD, C:23, B:19, 22.12.1964, s.5-7.

edilmiştir.<sup>121</sup>

Bu dönemde artan ABD karşıtlığının bir boyutu da NATO karşıtlığını kapsamaktadır. 68 öğrenci hareketleri dalgalanmasının öncesinde Senatoda Türkiye-NATO ilişkileri sürekli gündeme gelmiştir. AP'li Cemal Tarlan NATO konusundaki eleştirilere katılmazken, örgütün yeni bir yapılanmaya girdiğini, yeni dönemde ittifakın siyasi gerginliğin giderilmesi ve daha istikrarlı ilişkiler kurulması için Doğu ile Batı arasında yumuşama sağlanması istikametindeki gayretlerini sürdüreceğini söylemiştir. Bu çerçevede Türkiye'nin yerinin daha önemli olacağını belirtmiştir.<sup>122</sup>

CHP'li Nüvit Yetkin 1967 yılından itibaren Kıbrıs konusunda gelişen çözümsüzlüğün kamuoyunda özellikle aşırı uçların açtığı büyük kampanya ile NATO aleyhtarlığını arttırdığını da ifade etmiştir. Parti olarak NATO'dan çıkmak için Amerika aleyhine açılan kampanyayı zararlı bulduklarını belirtmiştir. Ancak gerek görülürse bu birlikten çıkılabileceğini de belirtmiştir.<sup>123</sup>

GP'li Muammer Obuz, Türkiye'nin konumu itibarıyla nötr bir tutum sergilemesinin doğru olmadığını, bu çerçevede NATO'suz bir Türkiye düşünülmecek ise, Türkiyesiz bir NATO'nun da düşünülmemeyeceğini, bu birlikteliğin dış politikanın son dönemdeki seyri açısından büyük oranda etkin unsur olacağını savunarak NATO karşıtlığına karşı çıkmıştır.<sup>124</sup> MBG grubunun görüşünde bir değişme yoktur. Tabii Senatör Ahmet Yıldız'a göre Türkiye'nin NATO'ya girmesi bir zorunluluktur. Ancak yeni dönemde her şeyiyle NATO emrinde olması ve kendi başına hareket edememesi, NATO'daki Türk temsilcilerinin yetersizliği ve NATO'dan alınan silahların onların isteği dışında bir yerde kullanılamaması bu kurumla ilişkilerin gözden geçirilmesini gerekli kılmaktadır.<sup>125</sup>

Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil NATO konusundaki eleştirilere Türkiye'nin NATO ittifakında bulunmasının kendi milli menfaatlerine uygun düşüğünü açıklayarak cevap vermiştir. 27 Mayıs sabahı bu hareketleri yapanların kimler olduğunu öğrenmeden önce, NATO ve CENTO'ya bağlı olduklarını açıkladığını, sonrasında gelen bütün hükümetlerin programlarında NATO'nun

---

<sup>121</sup> *Cumhuriyet*, 27.12.1967, s.1.

<sup>122</sup> *CSTD*, C:45, B:31, 8.2.1968, s.1007-1008.

<sup>123</sup> *CSTD*, C:45, B:31, 8.2.1968, s.989-992.

<sup>124</sup> *CSTD*, C:45, B:31, 8.2.1968, s.997.

<sup>125</sup> *CSTD*, C:45, B:31, 8.2.1968, s.999.



savunulduğunu, bu açıdan gelen eleştirilerin art niyetli olduğunu vurgulamıştır.<sup>126</sup>

1970’li yıllara gelindiğinde özellikle muhalefetin AP’yi bu konuda ciddi eleştirdiği göze çarpmaktadır. 1971 bütçe görüşmelerinde CHP grubu adına konuşan Salih Tanyeri:

*“Biz, NATO'ya 20 yıl öncenin koşulları içinde, ortak savunma ihtiyacıyla girdik, Bugün bizim NATO'daki yerimiz, diğer NATO devletleriyle eşit değildir. Doğrudan doğruya, ya da dolaylı bağlantılarımızı belgelendiren ikili anlaşmaların, memlekette yarattığı şüpheler giderilememiştir. Bu anlaşmaların son aldığı şekil ise bütün ısrarlarımıza rağmen milletten gizli, muhalefetin bilgisi dışında ve TBMM'nin tasvibinden uzak tutulmuştur”* diyerek Çağlayangil’den bu duruma açıklık getirmesini istemiştir.<sup>127</sup>

Çağlayangil ise Türkiye’nin NATO’ya bağlılığının bir zorunluluk olarak görmektedir. Türkiye’nin barış için detante politikasını desteklediğini, bu tutumun içinde bulunulan jeopolitik durumda, ülke güvenliğini en sağlam şekilde teminata bağlamış bir denge ve savunma unsuru olan NATO’nun, dünya krizlerinin gölgesinde üzerine düşen görevi en iyi şekilde yaparak caydırıcılık rolünü yerine getirdiğini ifade etmiştir.<sup>128</sup>

Görüldüğü üzere Senatodaki gruplar, partilerinin izlediği politikalar çerçevesinde yıllar geçtikçe NATO ve ABD ile yapılan ittifakları sorgulamaya başlamıştır. İlk başlarda NATO’yu olmazsa olmaz olarak görmüşler fakat 1960’ların sonlarına doğru bu tutumda değişiklikler baş göstermiştir. Bu durum kamuoyundaki gelişmelere koşuttur. ABD’nin politikalarını da Türkiye’nin bağımsızlığı ve egemenliğine tehdit olarak görmüşlerdir. Buna karşılık NATO’dan ayrılmak yerine, Türkiye’nin diğer üyelerle eşit muamele görmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Bu da o günün koşullarında mümkün görünmeyen bir durumdur. Çünkü ekonomik ve teknolojik eşitsizlik siyasi eşitsizliği de beraberinde getirmiştir.

1974 Kıbrıs Harekatı’ndan birkaç ay önce NATO’yla ilgili görüşler Senatoda dile getirilmiştir. CHP’li Hıfzı Oğuz Bekata, bir NATO ülkesinin Türkiye ile savaşması durumunda Türkiye’deki üslerin durumunun ne olacağı konusunun ikili anlaşmalarda açıklığa kavuşturulmadığını belirterek, Türkiye’nin bu olumsuz

<sup>126</sup> CSTD, C:45, B:31, 8.2.1968, s.1017.

<sup>127</sup> CSTD, C:63, B:36, 3.2.1971, s.350.

<sup>128</sup> CSTD, C:63, B:36, 3.2.1971, s.381.

durumları kendi lehine çevirecek yeni anlaşmalar yapması gerektiğini belirtmiştir.<sup>129</sup>

1974 yılı dış ilişkileri değerlendirilirken de bu konu gündeme gelmiştir. CHP grubu adına konuşan Kontenjan Senatörü Muhsin Batur NATO'nun içindeki bazı anlaşmazlıklara rağmen hala geçerliliğini koruyan bir savunma ve dayanışma örgütü olduğunu ifade etmiştir. Askeri yardımların azalması veya tamamen kesilmesi veya diğer politik ve ekonomik alanlarda Amerika'nın gösterdiği tutum dolayısıyla kızıp hissi hareket ederek NATO'dan ayrılmanın veya ittifakın gereklerinin büyük kısmından kaçınmanın doğru olmadığını ancak ittifak gereklerinin gözden geçirilmesinin zorunlu olduğunu belirtmiştir.<sup>130</sup>

1980 yılına gelindiğinde NATO hala gündemdeki yerini korumaktadır. CHP'nin politikası Türkiye'nin ulusal güvenliğini NATO içinde araması doğru bir seçim olmakla birlikte, ülke yararına uygun, esnek bir politika yerine; tek yönlü, teslimiyetçi bir politika izlenmesinin ülke yararına olmadığı, NATO stratejisinin ulusal savunma stratejisine uymazsa, Türkiye'nin kendine özgü önlemlerle bunu giderme yolları aramasının hakkı olduğu yönündedir.<sup>131</sup> AP ise, NATO'ya bağlılığın bağımsızlığa engel olmadığını, tüm NATO ülkeleriyle eşit şartlarda bu birlikteliğin yürüdüğünü söylemektedir.<sup>132</sup>

Genel olarak 1961-1980 döneminde Türkiye ile NATO arasındaki ilişkiler, Türkiye'nin dış politikasındaki gelişmelere paralel olarak inişli çıkışlı bir grafik çizmiştir. Bu dönemde Senatóda yukarıda değinilen Tabii Senatör Suphi Gürsoytrak'ın, Türkiye'deki ABD ve NATO'ya ait üs ve tesislerin adedi ile yönetim şekline dair Senató Araştırması isteyen önergesi önemli bir çalışma olarak göze çarpmaktadır. Ancak 19. yasama yılına denk gelen bu öneri 12 Eylül müdahalesi sonucu askıda kalmıştır. Bundan başka Cumhurbaşkanınca Seçilen Üye Fethi Çelikbaş'ın, hükümete NATO ile ilişkilerimize dair yazılı sorusunun yanında, AP Senatörü Fethi Tevetoğlu'nun Türkiye'nin dış siyaseti üzerinde ve NATO, CENTO, Ortak Pazar, Yardım Konsorsiyumu ve Kıbrıs durumu konularında bir genel görüşme açılmasına dair önergesi de Senatonun bu konuyla ilgili yaptığı etkinlikler arasında yer almıştır. Bu çerçevede Soğuk Savaş döneminde kritik bir yerde duran NATO ile ilişkiler, gündem dışı konuşmalarda, hükümet programları görüşmelerinde, bütçe

<sup>129</sup> CSTD, C:16, B:59, 9.5.1974, s.306.

<sup>130</sup> CSTD, C:19, B:29, 8.2.1975, s.394.

<sup>131</sup> CSTD, C:46, B:35, 10.2.1980, s.241.

<sup>132</sup> CSTD, C:46, B:35, 10.2.1980, s.243-247.

görüşmelerinde sürekli gündeme gelmiş ve Senatoda düşünceler yukarıda da değinildiği gibi dile getirilmiştir.(Tablo 5.4)

**Tablo 5.4: Cumhuriyet Senatosunda NATO ile İlişkiler Üzerine Yapılan Çalışmaların Yasama Yıllarına Göre Analizi**

ÇALIŞMA	YASAMA YILI																			TPL
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	
C. Senatosu Araştırması	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Demeçler Ve Söylevler	-	-	-	1	-	2	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4
Genel Görüşme Önergeleri	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Kanunlar	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Söz Alanlar	-	18	-	-	-	2	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	22
Yazılı Sorular	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1

\*CSTD Tutanakları ve Fihristleri taranarak derlenmiştir.

## V-Türkiye-AET İlişkileri

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi bir süre için Avrupa ile olan ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Bu süreçte ilk defa Şubat 1962’de Avrupa Konseyi’ne bir heyet gönderilmiştir. Bu heyette yer alan AP’li Senatör Celal Ertuğ, Senatosu Konseyin durumu hakkında bilgilendirdikten sonra AET’nin Türkiye gibi ekonomik olarak geri kalmış ülkeler için kültürel, sosyal kalkınma ve siyasi denge bakımından çok büyük önemi olduğunu ifade etmiştir.<sup>133</sup> Yine NATO parlamenterleri heyetinde yer alan Tabii Senatör Haydar Tunçkanat da ekonomik kalkınmada Ortak Pazar’a katılmanın önemli rolü olacağını, bunun dışında kalmanın büyük kayıp olacağını vurgulamıştır.<sup>134</sup>

Daha sonra koalisyon hükümetleri döneminde devam eden görüşmeler sırasında topluluk tarafından önerilen “Tercihli Ticaret Anlaşması” seçeneğini ise Türkiye reddetmiştir. Yapılan bu ticaret anlaşması önerisinin ardında ekonomik

<sup>133</sup> CSTD, C:3, B:38, 20.2.1962, s.9.

<sup>134</sup> CSTD, C:1, B:22, 16.1.1962, s.344.

nedenler kadar topluluğun askeri müdahale sonrasında Türkiye'deki siyasal gelişmelerden duyduğu endişeler nedeniyle ilişkileri sıkılaştırmaktan kaçınma isteği de yatmaktadır. İşte bu yüzden Türk tarafınca kabul edilmeyen ticaret anlaşmasının yerini, yapılan toplam 10 müzakere sonunda 25 Haziran 1963'te komisyonun ve Türk Hükümeti'nin temsilcileri tarafından Brüksel'de parafe edilen Ortaklık Anlaşması almıştır. Anlaşma 12 Eylül 1963'te İnönü Hükümeti ve Topluluk yetkilileri arasında Ankara'da imzalanıp 1 Aralık 1964'te yürürlüğe girmiştir.<sup>135</sup>

Ortak Pazar Antlaşması'na imzalar atılmadan önce ilk 4 yıllık devrede Türkiye-Avrupa Ekonomik Topluluğu Karma Parlamento Komisyonuna başkanlık edecek olan AP'li Senatör Fethi Tevetoğlu'nun teklifi üzerine Senatoda Türkiye'nin dış siyaseti üzerinde ve NATO, CENTO, Ortak Pazar, Yardım Konsorsiyumu ve Kıbrıs durumu konularında bir genel görüşme yapılmıştır. Bu görüşmede Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Ortak Pazar'a girişteki birinci nedenin iktisadi entegrasyon ve onu takip edecek siyasi entegrasyon hareketinin dışında kalmamak olarak açıklamıştır.<sup>136</sup>

Bu bağlamda 1963'te Devlet Bakanı Turhan Feyzioğlu anlaşmanın siyasal önemi üzerinde durarak şöyle demiştir:

*“Avrupa Ekonomik Topluluğu'na ortak üye olarak katılımımızın kısa vadeli faydalarından daha önemli olan yönü şudur: Türkiye'nin bir Avrupa devleti olma yolunda uzun zamandan beri sarf ettiği gayretler, bu anlaşmanın gerçekleşmesiyle yeni bir zafere ulaşmış olmaktadır. Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na ortak üye olarak katılma arzusu, sadece kısa vadeli ve basit dış ticaret hesaplarına dayanmamıştır. Çeşitli siyasi, kültürel ve iktisadi bağlarla bağlı olduğumuz Batı Avrupa'nın gitgide kuvvet kazanan birleşme eğilimleri karşısında Türkiye kayıtsız kalamazdı.”*<sup>137</sup>

Bu anlaşma ile Türkiye'nin o zamanlar yaygın tabirle 'Ortak Pazar' olarak bilinen AET'ye nihai üyeliği öngörülmüştür. Üyelik süreci hazırlık dönemi, geçiş dönemi, senet dönemi biçiminde ilerleyecektir. Hazırlık döneminde Türk Ekonomisi bir mükellefiyet yüklenmeyecek, buna karşılık Ortak Pazar topluluğu Türkiye'den ithal ettiği bazı mallara belirli kontenjan sınırı dahilinde gümrük indirimleri uygulayacak ve ayrıca beş yılda 175 milyon dolarlık mali yardım yapacaktır. Hazırlık döneminin beşinci yılında Türkiye ile Ortak Pazar arasında yapılacak

<sup>135</sup> Ayşe Ceyhan, *Avrupa Topluluğu Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Afa Yayınları, 1991, s.23.

<sup>136</sup> *CSTD*, C:8, B:29, 17.1.1963, s.73.

<sup>137</sup> *Ulus*, 15.9.1963, s.1.

görüşmelerle ikinci safha olan geçiş döneminde uygulanacak şartlar bir Katma Protokol ile tespit edilecektir. Beşinci yılın sonunda Katma Protokol tespit edilmediği takdirde hazırlık dönemi üç yıl uzayacaktır. Bu üç yıllık sürede Katma Protokolün hazırlanmasına çalışılacaktır. Eğer belirtilen üç yıl içerisinde de Katma Protokolün hazırlanması mümkün olmazsa ilave bir üç yıllık süre daha hazırlık dönemine eklenebilecektir.<sup>138</sup>

Bu dönemde Senatoda yapılan konuşmalardaki ortak nokta AET'nin ülkenin gelişmesinde önemli rolü olacağı, Türkiye'nin de bu gelişim sürecine bağlı olarak kendi ekonomisini geliştirmesi gerektiği yönündedir. Bu çerçevede denilebilir ki, senatörler AET'ye öncelikle ekonomik bir güç olarak bakmakta ve bu yönünü değerlendirmektedir. Ayrıca Avrupa'nın, iki büyük devlet olan Amerika ve Sovyetler Birliği arasında ezilmekten, geri kalmaktan kurtarılması, Avrupa ülkelerinin güçlerinin birleştirilmesine bağlı olduğu görüşü de işin siyasi kısmıdır.<sup>139</sup>

1965'te iktidara gelen AP Hükümeti Avrupa entegrasyonu dışında kalmamaya büyük önem vermiştir. Hükümet programında "Avrupa Ekonomik Topluluğu ile akdettiğimiz anlaşma gereğince, hazırlık döneminden geçiş dönemine geçilmesi için yapılması lüzumlu çalışmalara derhal başlanacağı ve bu yoldaki faaliyetler büyük bir titizlikle yürütüleceği..." ifade edilmiştir.<sup>140</sup> Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, 20 Mart 1966'da Türkiye-Ortak Pazar ortaklık konseyi üçüncü toplantısına giderken verdiği demeçte;

*"Ortaklık anlaşmamıza, ekonomik ve sosyal gelişmemiz yönünden büyük ümitler bağlanmış bulunuyoruz. Ortaklığımızı Türkiye'nin Batı alemi ve özellikle Avrupa medeniyeti içindeki yerini tam manasıyla almasını ve ekonomik kalkınmamızın süratle gerçekleşerek halkımızın yüksek bir refah seviyesine ulaşmasını sağlayacak belli başlı unsurlardan biri olarak kabul etmekteyiz."* diyerek Türkiye'nin AET'ye bakışını ortaya koymuştur.<sup>141</sup>

Başbakan Demirel ise 17 Mayıs 1967'de Türkiye AET Ortaklık Konseyi'nin Brüksel'deki toplantısında yaptığı konuşmasında Türkiye'nin AET'yi geleceğin birleşmiş Avrupa'sının temeli olarak kabul ettiğini ve AET ile aynı demokrasi anlayış ve idealine sıkı sıkıya bağlı olduğunu, bu durumun Türkiye'nin ekonomik ve

<sup>138</sup> Ahmet Demir, "Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğuna Üyeliği Üzerinde Tartışmalar", **AÜSBF Dergisi**, C: XXVII, N.3, Ankara, 1972, s.726.

<sup>139</sup> **CSTD**, C:18, B:41,8.2.1964, s.900-910; **CSTD**, C:24, B: 30, 26.1.1965, s.203-205.

<sup>140</sup> **CSTD**, C:31, B:3, 3.11.1965, s.27.

<sup>141</sup> **Milliyet**, 21.3.1966, s.1.

sosyal kalkınmasının hızla gelişmesi için en uygun ortamı hazırlayacağına inandıklarını ifade etmiştir.<sup>142</sup>

Geçiş sürecinin ilk aşaması olan hazırlık dönemi 1969 Aralık ayında bitmiştir. Senatodaki bütçe görüşmelerinde yöneltilen sorular üzerine Maliye Bakanı Mesut Erez yaptığı konuşmada, AET ile yapılan müzakerelerde büyük önemle göz önünde bulundurulacak noktaların, geçiş dönemine ait şartların ekonomik gelişme, özellikle sanayileşme gayretlerini engellemeyecek, aksine bunlara yardımcı olacak şekilde belirlenmesinin sağlanması olacağını vurgulamıştır.<sup>143</sup>

1970 yılında Ortak Pazar içinde yer alan önemli gelişme, topluluk ile Türkiye arasındaki geçiş dönemi protokolünün imzalanmış olmasıdır. 23 Kasım 1970 tarihinde Brüksel'de imzalanan 64 maddelik Ortak Pazar Antlaşması'yla birlikte Senatóda 1970'lerin sonuna kadar hakkında önemli bir görüşme yapılmayan AET-Ortak Pazar konusu, bu yıldan itibaren ciddi bir şekilde irdelenmeye başlanmıştır. Üyelik sürecinin aksayacağı olasılığı partileri bir endişeye sevk etmiştir.

CHP'nin 1970'lerde temelde AET'ye karşı olmamakla beraber ilerleyen süreçten rahatsız olduğu dönemin Genel Sekreteri Besim Üstünel'in (1975-1980 Senato üyesi ve Maliye Bakanı) konuşmalarından anlaşılmaktadır. Üstünel'e göre Ortak Pazar Türk sanayinin mezarı olacaktır.<sup>144</sup>

TİP'in AET'ye yaklaşımı ise biraz daha radikal ve farklıdır. TİP Merkez Yürütme Kurulu Üyesi Sadun Aren'e göre Ortak Pazar kapitalisttir. Türkiye'nin böyle bir topluluğa girmesi meselesi görüşülürken, bu toplum ile olan farklılıkların da göz önüne alınması gerekir. Türkiye kapitalist yolla kalkınamayacağı için TİP Ortak Pazar'a karşıdır.<sup>145</sup>

Merkez sağda ise durum biraz daha farklıdır. Aynı dönemde Türkiye-Ortak Pazar Karma Parlamento Başkan Vekili ve AP Zonguldak Milletvekili olan Cahit Karakaş'a göre Türkiye'nin demokratik bir düzen içinde kalkınmasını gerçekleştirebilmesi ancak Ortak Pazar'a yakınlaşması ile mümkün olacaktır.<sup>146</sup>

---

<sup>142</sup> **Milliyet**, 17.5.1967, s.1.

<sup>143</sup> **CSTD**, C:56, B:31, 28.1.1970, s.9.

<sup>144</sup> **Milliyet**, 24.11.1970, s.1.

<sup>145</sup> **Milliyet**, 29.11.1970, s.2.

<sup>146</sup> **Milliyet**, 29.11.1970, s.2.

Benzer görüşler Cumhuriyet Senatosunda da dile getirilmiştir. CHP Senato Grup Sözcüsü Hıfzı Oğuz Bekata, 1970 Dışişleri Bakanlığı bütçe görüşmelerinde endişelerini dile getirmiştir. Bekata'ya göre hükümet, Ortak Pazar hazırlık dönemini "hazırlıksız" atlatmıştır. Geçiş dönemine intikalin de oldu-bittilerle ilerlemesinin sakıncaları da ortadadır. Bu konuda DPT ile hükümetin görüş ayrılıkları ortadadır. Bu iş siyasi değil; toplumsal, iktisadi ve ulusal bir tercihtir. Türk ekonomisi ve sanayisi geçiş dönemine dayanabilecek durumda değildir. Buna karşın hükümet geçiş dönemine oldu-bitti ile intikale çalışmaktadır.<sup>147</sup>

Bu bağlamda GP'li Ferit Melen hükümetin bu konuda kamuoyunu bildirmesi zorunluluğuna dikkat çekmiştir.<sup>148</sup> Buna cevap olarak AP'li Senatör Fethi Tevetoğlu, bazı partilerin sırf iktidara karşı yıkıcı bir muhalefet yapmış olmak için AP'ye haksız yere çatarken, Ortak Pazar'ı "*iştahı doymak bilmez, öğütücü dev*" diye vasıflandırmalarını, "*Ortak Pazar Türk sanayisine mezar olacaktır*" şeklinde sözler söylemelerini yanlış bulduğunu, bu süreçte hükümete yapıcı eleştirilerle destekte olunması gerektiğini dile getirmiştir.<sup>149</sup>

Yine GP'li Ferit Melen bütçe görüşmelerinde, sanayileşmiş ülkelerle gelişmeye muhtaç ülkeler arasındaki ilişkilerde dikkatli ve ihtiyatlı davranılmazsa birleşme hareketinin gelişmemiş bölgelerin aleyhine işleyeceğini, hazırlık döneminin bir süre daha uzatılmasının yerinde olacağını, Ortak Pazar konusunda hükümetin yeteri kadar dikkatli hareket etmediği inancını taşıdıklarını belirtmiştir.<sup>150</sup>

MBG'nin görüşünü aktaran Sami Küçük, Ortak Pazar'ın sanayinin kilit noktalarını ve doğal kaynakları ele geçirmek suretiyle ülkenin ekonomik ve siyasi bağımsızlığı büyük ölçüde gölgeleyeceğini savunmuştur. Buna gerekçe olarak Türkiye'nin ekonomisiyle Ortak Pazar'a entegre olamayacağını, gümrük duvarları kaldırılırsa, Ortak Pazar'ın dev sanayisiyle boy ölçüşmesinin zor olacağını ve tüketim mallarının ithalatının artmasıyla Türkiye'nin tamamıyla bir tüketim toplumu haline geleceğini savunmuştur.<sup>151</sup> Aynı paralelde MBG'li Ahmet Yıldız da gelişmiş sanayi ülkelerinin içerisine az gelişmiş yoksul bir ülke olarak girilmesinin,

<sup>147</sup> CSTD, C:56, B:37, 3.2.1970, s.253.

<sup>148</sup> CSTD, C:62, B:10, 24.11.1970, s.95.

<sup>149</sup> CSTD, C:62, B:11, 26.11.1970, s.113-115.

<sup>150</sup> CSTD, C:63, B:29, 27.1.1971, s.45-46.

<sup>151</sup> CSTD, C:63, B:29, 27.1.1971, s.63.

Türkiye'yi kapitalizme esir edeceğini iddia etmiştir.<sup>152</sup>

CHP'li Salih Tanyeri ise Dışişleri Bakanının Türkiye'yi acele ile bir oldu-bittiye getiren tutumunun karşısında olmalarının nedeninin, geçiş dönemine geçebilmek için verilen, ilk 5 yıllık hazırlık dönemin resmi sektörde, özel sektörde, öncelikle sanayi dalında, hazırlıksız geçirilmesi olduğunu ifade etmiştir.<sup>153</sup>

TİP'li Senatör Fatma Hikmet İşmen Ankara Antlaşması ile kurulmuş olan ilişkinin ortak üye ilişkisi olduğunu, tam üyelik ilişkisi olmadığını, tam üye olmanın bütün üç dönemin sonunda ayrıca bir müracaat gerektireceğini vurgulayarak bu sürecin sonunda tam üyeliğin bir hayal olduğunu belirtmiştir. TİP olarak Ortak Pazar'la ne tam, ne ortak üyelik kurmak taraftarı olmadıklarını, bu süreçte Türkiye'nin Ortak Pazar kapitalizminin bir uzantısı ve uydusu olacağını dile getirmiştir.<sup>154</sup>

Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil hükümet olarak protokolün bir an önce yürürlüğe girmesinin ihracatta sağlanacak geniş imkanları harekete geçireceğine inandıklarını belirterek Türkiye'nin AET'ye hazırlıksız gireceği yönündeki eleştirilere de karşı çıkmış ve AP'nin ekonomik gelişmeler noktasında Türkiye'yi belli bir seviyeye çıkardığı tezini savunmuştur.

Bu dönemde radikal sol ve sağ çevreler söz konusu üyeliğinin Türkiye'yi götürmek veya görmek istedikleri uluslararası çevrelerden uzaklaştıracağı düşüncesi esas olmak üzere salt doktrinsel ve ideolojik nedenler yüzünden Ortak Pazar ortaklığına karşı çıkmışlardır. Öte yandan, hükümet, Ortak Pazar çevrelerinin de baskısıyla, iktidarı kaybetmeleri halinde Ortak Pazar üyeliğinin gecikebileceği kuşkusuyla aceleci bir tutum içinde görülmüştür. CHP'nin daha çok gözleme dayanan geciktirici tutumu ise her bakımdan daha güçlü durumda olan devletlerle önce ekonomik ve sosyal alanlarda, sonra siyasal ve askeri alanlarda girişilecek sıkı işbirliğinin Türkiye'yi şimdiden görülmesi zor olan sonuçlara götürebilmesi endişesinden kaynaklanmıştır.<sup>155</sup>

Bu çerçevede Katma Protokol'ün imzalanmasının ardından henüz TBMM'de onay aşamasında iken İzmir'de "Ortak Pazar'a Hayır Haftası"

<sup>152</sup> CSTD, C:63, B:29, 27.1.1971, s.93.

<sup>153</sup> CSTD, C:63, B:36, 3.2.1971, s.366.

<sup>154</sup> CSTD, C:63, B:36, 3.2.1971, s.369-370.

<sup>155</sup> Gönlübol-Kürkçüoğlu, a.g.e., s.521.



başlatılmıştır. Ayrıca Dev-Genç de Avrupa karşıtlığını saklamamıştır.<sup>156</sup>

1970 yılında imzalan Katma Protokol 1973 yılında ilave edilen bir ek protokol ile Türkiye'nin AET ile ilişkilerinin geleceği ve nihai üyelik konusu yeniden düzenlenmiş, Gümrük Birliği'ne ne zaman geçileceği gibi konular karara bağlanmıştır. Aynı yıl AET ile Türkiye arasındaki ilişkiler Kıbrıs yüzünden gerilmiştir. Türkiye Kıbrıs Cumhuriyeti adı altında sadece Kıbrıslı Rumlar ile yürütülen görüşmelere dikkat çekmiş, Kıbrıs Türk toplumunun da görüşlerinin alınması gerektiği hatırlatılmış ancak AET ile Kıbrıs Cumhuriyeti arasında ortaklık anlaşmasının 1 Haziran 1973'te Makarios yönetimi tarafından imzalanmasına engel olunamamıştır.<sup>157</sup>

1973 seçimlerinin galibi olan CHP'nin seçim bildirgesinde:

*“CHP, AET ile ilişkilerimizin sürdürülmesinden yanadır. CHP, Türkiye'nin AET'ye tam üye olarak katılmasını ekonomik açıdan olduğu kadar siyasal açıdan da yararlı görür”* biçiminde, CHP'nin AET'ye karşı olumlu bir bakış açısının olduğu görülmektedir.<sup>158</sup> MSP'nin ve özellikle Erbakan'ın isteği, AET'den uzak durmaktır. AET, bir Hıristiyan Birliği'dir, onun yerine “İslam Ortak Pazarı” kurulması gerektiğini savunmuştur.<sup>159</sup> Ancak koalisyonun kuruluşunda bu tür pürüzler geçici olarak rafa kaldırılmıştır. 1974'te kurulan CHP-MSP koalisyon protokolünde dış ilişkilerin gözden geçirilmesi, AET ile protokollerin yeniden ele alınması esası yer almıştır. Bu bağlamda AET ile olan ilişkilerin esas anlaşmalar doğrultusunda yürütülmesine devam edilmekle birlikte ek protokoller yeniden ele alınacak, Toplumun ortaklık dışı ilişkisi bulunduğu diğer ülkelerin şartları ve bu ülkelere uygulanan rejimler göz önünde bulundurularak Türkiye'ye en uygun şartların sağlanması için gerekli teşebbüsler yapılacaktır.<sup>160</sup>

Dönemin Dışişleri Bakanı Turan Güneş, Avrupa Bakanlar Kurulu Komitesindeki görüşmeleri ile ilgili Senatoyu bilgilendirirken Avrupa algısına başka bir boyuttan bakma gereği duymuştur. Güneş, temalarında Türkiye'nin Batı ülkelerinin Ortadoğu'ya veya Asya'ya doğru bir karakolu olmak ve sadece onların dünya görüşünün ve çıkarlarının bekçiliğini yapmak istemiyorsa, Batı'nın içinde aynı

<sup>156</sup> *Milliyet*, 24.11.1970, s.9.

<sup>157</sup> *Cumhuriyet*, 2.6.1973, s.1.

<sup>158</sup> *CHP, Ak Günlere, 1973 seçim Bildirgesi*, Ankara, 1973, s.223-224.

<sup>159</sup> Gönübol- Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.588.

<sup>160</sup> *Milliyet*, 2.2.1974, s.1.

rejim, aynı özgürlük anlayışı ile yer almak zorunda olduğunu, Türkiye'nin Batı ile kaynaşmasının bir askeri veya ekonomik ittifak değil, bir dünya görüşü ittifakı olması gerektiğini ifade etmiştir.<sup>161</sup>

Ancak CHP-MSP Hükümeti, bu konuda kararsız olduğu yönünde eleştirilmiştir. AP'li Kamran İnan Avrupa Ekonomik Topluluğu ile olan ilişkilerin gözden geçirilmek istenmesinin, Avrupa'da Türkiye'nin taahhütlerinden sıyrılmak istendiği izlenimini uyandırdığını belirterek, kararlı ve net bir politika izlenmesi gerektiğine işaret etmiştir.<sup>162</sup> MBG'li Ahmet Yıldız ise Türkiye'nin AET'den çıkmasını değil, aleyhinde işleyeceği belli olan hükümlerin değişmesini savunduklarını belirtmektedir.<sup>163</sup>

1972'den 1980'lere kadar geçen dönemde Türkiye'nin Batılı dünya ve NATO içerisindeki stratejik değeri aynı kalmakla hatta daha da artmakla birlikte Avrupalı ülkeler nezdindeki ekonomik değeri ciddi bir erozyona uğramıştır. Bu dönemde özellikle 1974 Petrol Kriziyle birlikte Avrupalı ülkelerde başlayan ekonomik yavaşlama Türk işçisine olan rağbeti de azaltmıştır.<sup>164</sup>

AET'ye 1960'ların başlarında gösterilen ilginin yerini 1970'lerin sonlarına doğru yoğun tartışmalar ve karşılıklı suçlanmalar almıştır. Bunda Yunanistan'ın Türkiye'den önce AET'ye alınma olasılığının etkisi büyüktür. Yunanistan 12 Haziran 1975'te tam üyelik için müracaatta bulunmuş ve üyeliği yolunda önemli Batı Avrupa devletleri büyük çaba göstermiştir.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı AP'li Senatör Kamran İnan'ın 11-14 Ekim 1977 tarihleri arasında Lüksemburg ve Brüksel'de AET ile ilgili yaptığı temaslar hakkında Senatoyu bilgilendirirken bu konuya değinerek, Türkiye'nin hükümet bunalımlarından oluşan boşluktan yararlanan Yunanistan'ın Batı Avrupa'daki bütün kamuoyunu Türkiye aleyhine basınıyla birlikte seferber ettiğini ve Türkiye aleyhinde son derece şiddetli bir zemin ve atmosfer hazırlandığını gördüğünü, Avrupa parlamenterlerinin ifadesi ile:

*“Yunanistan'dan her hafta bir heyet çimize gelmekte, komisyonlara, grup çalışmalarına katılmakta, heyetlerle temaslar yapmakta ve bu suretle Türkiye aleyhinde ve kendi menfaatlerini savunması yolunda büyük bir çabanın içerisinde bulunmaktadır. 1977*

<sup>161</sup> CSTD, C:16, B:59, 9.5.1974, s.288.

<sup>162</sup> CSTD, C:16, B:59, 9.5.1974, s.289.

<sup>163</sup> CSTD, C:16, B:59, 9.5.1974, s.299.

<sup>164</sup> Gönlübol- Kürkcüoğlu, a.g.e., s.588.

yılı içerisinde Türkiye'den gördüğümüz ve konuştuğumuz tek insan bugüne kadar sizsiniz” şeklinde eleştiriler geldiğine değinmiştir. Bu durumda gereksiz tartışmalar yapmak yerine bu konuya ciddi eğilmek gerektiğini vurgulamıştır.<sup>165</sup>

Bu durum karşısında özellikle muhalefetin AP'ye ciddi eleştirileri olmuştur. CHP'li Fikret Gündoğan CHP'nin hazırlık aşamasının erken geçildiği tezini savunarak, hazırlık dönemi bitiminde, Türkiye lehine işleyen bu tek taraflı taviz rejimini 5 yıl daha uzatma hakkını birkaç dolar uğruna kullanmaktan yoksun bıraktığını belirtmiştir. Türk sanayi ürünlerinin ihracı hatta zorunlu olanlarına, özellikle büyük bir ihrac potansiyeline sahip olduğu pamuk ipliği ve pamuklu dokumaların ihracına engel olucu nitelikte ağır miktar kısıtlamaları konulduğunu savunarak, tüm bu olanlardan AP'nin sorumlu olduğunu vurgulamıştır.<sup>166</sup>

AP'li Ömer Ucuş ise bu konuda sadece iktidarların değil muhalefetin de payı olduğunu, Avrupa Parlamentosundaki Türk heyeti arasında bir işbirliği yapılmadığını vurgulayarak partisini savunmuştur.<sup>167</sup>

Genel olarak bakıldığında AET konusunun bir kısır döngüye dönüştüğünü görmek mümkündür. Özellikle Türkiye'deki siyasetin ve ekonominin durumu göz önüne alındığında bu durum anlaşılır. Senatoda AET ile ilgili yapılan görüşmelerin genelinde görülen durum, karşılıklı yapılan tartışmalar üzerine çözüm önerileri getirilmediği ve bu konudaki sıkıntıların sürdüğü bir ortamın hazırlanmasına zemin hazırlandığı yönündedir. Senatoda bu tartışmalar yaşanırken Türkiye taahhüt ettiği şekilde gümrük indirimlerini iki kez yerine getirmiş olmakla beraber 1976 ve 1978 yılında iki kez olmak üzere indirimlerin ertelenmesini istemiştir.<sup>168</sup> Öngörülen gümrük indirimlerinin yapılmaması AET'yi tedirgin etmiştir. Özellikle 1978 yılında Ecevit Hükümeti'nin hem 1976 yılındaki indirimlerin ikinci kez ertelenmesi hem de 1978 yılındaki indirimlerin ertelenmesi talebi Avrupa tarafınca makul görülmemiştir. Ayrıca Ecevit Hükümeti bu gümrük indirimlerinin ertelenmesinin yanında AET'den maddi destek de istemiştir. Nihayetinde Türkiye'nin bu istekleri AET tarafından çok ağır bulunmuş ve büyük bir kısmı kabul görmemiştir.<sup>169</sup>

1978'de Yunanistan'ın tam üyelik müracaatı yaptığı günlerde Türkiye'nin

<sup>165</sup> CSTD, C:33, B:88, 18.10.1977, s. 377-378.

<sup>166</sup> CSTD, C:33, B:88, 20.10.1977, s. 396-397.

<sup>167</sup> CSTD, C:33, B:88, 20.10.1977, s. 402.

<sup>168</sup> Milliyet, 26.5.1978, s.8.

<sup>169</sup> Milliyet, 10.10.1978, s.14.

de benzeri bir müracaatta bulunup bulunmayacağı AET üyeleri tarafından Ankara nezdinde araştırılmıştır. Ancak AET beklediği tutumu Türk hükümetlerinde görememiştir. Bununla birlikte AET, Türkiye ile olan ilişkilerin 1980 yılı sonbaharına kadar askıya alınacağını, Türkiye'deki iç karışıklıkların bitmesinin bekleneceğini ve Türkiye'nin bu süreçte "bağışıklık" kazanacağını bildirerek geçici bir çözüm üretmiştir.<sup>170</sup> Ancak CHP iktidarının düşmesinden sonra gelen AP Hükümeti, AET ile ilgili yeni bir sürece girmiştir.

Bu dönemde Kontenjan üyeleri adına konuşan Metin Toker Türkiye'nin AET ile ortaklık kurması gerektiğine inandıklarını fakat bu ortaklığın bütün şart ve pazarlık unsurlarının Türkiye'nin lehine olması gerektiği, bütün hazırlıkların ortak bir zihniyet içinde içte mutabakat aranarak yapılması gerektiğini dile getirmiştir.<sup>171</sup>

CHP adına söz alan Neşet Akmandor ise, AP'nin AET odaklı dış politika yürütmesinin yanlış olduğunu, dış ilişkilerin ve girişimlerin yalnız AET'ye yönelik değil, geniş açılı olarak bölge ülkelerine, gelişmekte olan ülkelere doğru karşılıklı yarar ve işbirliği içinde ve karşılıklı güven sağlayacak biçimde yürütülmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bunun yerine tek yönlü, ülke koşullarına bakılmaksızın AET tam üyeliğine talip olunmasının ülke sorunlarına çözüm getirmeyeceğini savunmuştur.<sup>172</sup>

MBG adına konuşan Ahmet Yıldız ise AET konusunun tümüyle yeniden ele alınmasını ve her partinin tutumunu açıklığa kavuşturmasını istemiştir. AP politikalarını eleştiren Yıldız, AP ve Türk burjuvazisinin AET'ye girerek, o yolla kapitalizmin Türkiye'ye yerleşmesine çalışmalarının doğal olarak görülmesi gerektiğini ifade etmiştir.<sup>173</sup>

Bu eleştiriler üzerine söz alan Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen, AET'ye "*kapitalist bir topluluktur*" demenin olaya sadece ekonomik açıdan bakıldığı için ortaya çıktığını, AET'nin sadece ekonomiye değil birçok konuya standartlar getirdiğini savunarak, hükümetin CHP döneminde oluşan donukluğunu ortadan kaldırarak, gümrük birliği de dahil olmak üzere, hem tarım ürünlerinin avantajlarının iyileştirilmesini hem mali yardım protokolünün yeniden alınmasını ve özellikle sosyal hakların geliştirilmesini mümkün kılacak bir süreç açtıklarını ifade etmiştir.

<sup>170</sup> *Milliyet*, 28.9.1979, s.11.

<sup>171</sup> *CSTD*, C:46, B:35, 10.2.1980, s.237-238.

<sup>172</sup> *CSTD*, C:46, B:35, 10.2.1980, s.241-242.

<sup>173</sup> *CSTD*, C:46, B:35, 10.2.1980, s.251.

Bu açıdan hükümetin ilk hedefinin ilişkileri canlandırmak olacağını vurgulamıştır.<sup>174</sup>

1960'lardan 80'lere kadar uzanan süreçte AET ile ilişkilerin Senato gündemine birçok kere geldiği görülmektedir. Özellikle 14. yasama yılına kadar olan bölümde bir daha etkin bir çalışma sergilendiği ancak bu yıldan sonra çalışmaların azaldığı tablodan görülmektedir. Çünkü 1974 Kıbrıs Harekatı'ndan sonra AET ile olan ilişkilerde gerginlikler baş göstermiş ve ülke olarak daha çok enerji iç gelişmelere harcadığı için AET ile ilişkiler ikinci plana itilmiştir. AET ile ilişkiler bağlamında 3 soru önergesi verilmiştir. Bunlardan 2'si CHP Kars Senatörü Sırrı Atalay'a aittir. Bunlarda "ortaklık anlaşmasını tamamlayıcı protokolüne dair" başbakana iletilen sorulardır. Bu konu ile ilgili söz alan senatör ise AP'li Fethi Tevetoğlu olmuştur. Çünkü Türkiye-Avrupa Ekonomik Topluluğu Karma Parlamento Komisyonuna başkanlık yapmıştır. (Tablo 5.5) Sonuç olarak değişen siyasi ve diplomatik ortamın senatörlerin ve partilerin AET ilgili konulardaki tutumlarını kimi zaman değiştirdiği görülmektedir. Özellikle 1970'lerde konu ele alındığı zaman Senatoda yaşanan yoğun tartışmaların yerini daha yumuşak bir hava almıştır. Bunda kuşkusuz içinde bulunulan siyasi-toplumsal kriz en büyük etken olarak göze çarpmaktadır.

**Tablo 5.5: Cumhuriyet Senatosunda AET ile İlişkiler Üzerine Yapılan Çalışmaların Yasama Yıllarına Göre Analizi**

ÇALIŞMA	YASAMA YILI																			TPL
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	
Demeçler Ve Söylevler	-	3	-	-	1	2	2	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10
G. Görüşme Önergeleri	-	1	-	-	-	-	-	--	-	--	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Önergeler	-	-	1	2	-	-	-	-	2	1	-	-	-	--	-	-	-	-	-	6
Söz Alanlar	-	15		3	1	2	2	-	21	12	1	11	11	1	-	-	-	-	-	80
Sözlü Sorular	-	-	-	-	-	-	--	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Yazılı Sorular	-	-	-	-	-	--	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	-	2

\*CSTD Tutanakları ve Fihristleri taranarak derlenmiştir.

<sup>174</sup> CSTD, C:46, B:35, 10.2.1980, s.269-274.

## VI- Türkiye- Ortadoğu Ülkeleri İlişkileri

Türkiye ve Arap ülkeleri dünyanın jeostratejik bakımdan çok önemli bir bölgesinde bulunmaktadır. Bu ise devamlı olarak dış ülkelerin ve süper güçlerin burası üzerinde nüfuz kurma çabalarını beraberinde getirmiştir. Bu nedenle Türkiye'nin, özellikle Ortadoğu'ya doğal bir köprü konumunda olması, bölgenin savunmasında ve Batı ile ekonomik yöndeki bağlantısında hayati bir önem taşımaktadır.

1964'te Ortadoğu'daki en önemli olay, İsrail'in Şeria sularını kullanmasını öngören "Milli Su Şebekesi" projesini, 1964 yazında işletmeye açması üzerine çıkan anlaşmazlık olmuştur. Bu anlaşmazlıklar 1967 yılında gerçekleşecek Arap-İsrail savaşının zeminini oluşturmuştur.<sup>175</sup>

25 Ocak 1965'te dönemin Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Senatoda yaptığı konuşmada Arap ülkeleriyle ilişkilerin Türk dış politikasının en önemli yönlerinden biri olduğunu belirterek:

*"Arap dünyasının ortak sorunları karşısındaki politikamız bugüne kadar yanlış anlaşılmıştır. İleride daha sağlıklı ilişkiler için bu yanlışlığın doğrusuyla düzeltilmesini faydalı görüyoruz"* demiştir. Bu yeni değişimin ilk ifadesi, iyi niyet ziyaretleri şeklinde olmuştur.<sup>176</sup>

Ortadoğu'da yaşanan gerginlikler savaşı kaçınılmaz kılmıştır. 1967 Savaşı'nı Araplar planlamıştır ama saldıran taraf İsrail olmuştur. İsrail'in savaşı başlatmaktaki amacı, 1947'deki BM kararlarından beri bir türlü kendisini güvenlikte hissedememesidir. Güvenlikten yoksun olduğu iddiası İsrail'in yeni Arap topraklarını işgal etmek için saldırı savaşlarına girmesini sağlamıştır. Bir saldırı savaşı, Filistin direnme hareketini büyümeden yok edebilirdi. Arapların yenilgisi ile sonuçlanan savaş tarihe "Altı Gün Savaşı" olarak geçmiştir. Savaş sonunda

<sup>175</sup> Fahir Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları, (1948-1988)**, 3. Bs.İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994, s.232-233.

<sup>176</sup> **CSTD**, C:24, B:29, 25.1.1965, s.1091.

Mısır, Gazze ve Sina Yarımadası'nı, Ürdün, Batı Ürdün ve Kudüs'ü, Suriye de Golan Tepeleri'ni İsrail işgaline terk etmek zorunda kalmıştır. Bu savaş sonucuna İsrail, topraklarını yaklaşık 4 kat büyütmiştir.<sup>177</sup>

Savaş başladığı gün Bakanlar Kurulu toplanmış, Dışişleri Bakanı Çağlayangil NATO üstlerinin zorla kullanılmayacağını belirtmiştir. CHP lideri İnönü ise Türkiye'nin bu savaşta tarafsız kalmasını, bölgedeki belirsizliğin uzun süre devam edeceğini ifade etmiştir.<sup>178</sup> Türkiye, 1967 Savaşı sırasında önekilere göre daha net bir tavır ortaya koyarak bu kriz esnasında Arap ülkelerini desteklemiş ve topraklarında bulunan Amerikan üslerinin Araplara yönelik bir saldırıda kullanılmasına izin vermeyeceğini açıklamıştır. Türkiye, sınırların güç kullanılarak değiştirilmesine karşı olduğunu ilan ederek Araplara olan desteğini ortaya koymuştur. Türkiye'nin Arap ülkelere desteği BM nezdindeki toplantılarda da devam etmiştir. Türkiye, işgal altındaki Arap topraklarının boşaltılması ve Filistin'in devlet kurmayı da içeren var olma hakkının tanınması doğrultundaki çabalara destek vermiştir. Arap ülkeleri ise Türkiye'nin bu politika değişikliğini memnuniyetle karşılamıştır.<sup>179</sup>

Savaştan birkaç ay sonra Başbakan Demirel, Arap dünyası ile bağları kuvvetlendirmek amacıyla 19-24 Ekim 1967'de Irak'a yaptığı resmi ziyarette de, İsrail'in Arap topraklarından çekilmesi talebini destekleyerek İsrail'in Kudüs şehrinde bir emrivaki yaparak yerleşme teşebbüsüne de karşı çıkmıştır.<sup>180</sup>

Bu yılda izlenen politikalar hakkında senatörler de düşüncelerini dile getirmişlerdir. Dışişleri Bakanlığı bütçesi görüşmelerinde CHP grubu adına konuşan Nüvit Yetkin, Türkiye'nin bu durum karşısında iyi niyetli ve tarafsız bir durumda olduğunu bu çerçevede Türkiye'nin büyük devletler arasında barış girişimlerinde daima yardımcı olmasını, Sovyet Rusya ve Amerika'dan biri aleyhine düşmanca bir tutumdan kesin olarak sakınmasını istemiştir.<sup>181</sup>

Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ise, Senatodaki konuşmasında Türkiye'nin Ortadoğu savaşında takip ettiği politikanın genellikle NATO ittifakı

---

<sup>177</sup> Armaoğlu, a.g.e., s.447-457.

<sup>178</sup> *Milliyet*, 12.6.1967, s.1.

<sup>179</sup> Tayyar Arı, "2000'li Yıllarda Türkiye'nin Ortadoğu Politikası", **21. Yüzyılda Türk Dış Politikası**, (der: İdris Bal), 3.bs, Ankara, AGAM Yayınları, 2003, s.705.

<sup>180</sup> *Cumhuriyet*, 20-21.10.1967, s.1.

<sup>181</sup> *CSTD*, C:45, B:31, 8.2.1968, s.992.

içinde ortakların politikasından farklı ve ayrı bulunmasına rağmen, bu dostluklar ve münasebetlerde hiçbir olumsuz etki yapmadan rahatlıkla anlayışla idare edilmesini sağladığını belirtmiştir.<sup>182</sup>

Bu aşamada Ortadoğu'yu ilgilendiren en önemli konu İsrail'in topraklarını genişletmesi sorunu olmuştur. CHP'li Senatör Salih Tanyeri, Çağlayan'ın "*Kuvvet istimali yolu ile arazi ilhakına razı değiliz, karşıyız. Burada Arapları destekliyoruz.*" sözünü eleştirerek, bu tutumun Türkiye'yi Ortadoğu krizinin içine sürükleyeceğini belirtmiştir.<sup>183</sup> MBG üyesi Ahmet Yıldız ise Türkiye'nin Arap ülkeleriyle işbirliği çabasının tamamen boş olduğunu, "gerici Arap ülkeleri" ile dost ve ilericilere karşı da soğuk olan ilişkileri çok yakışsız gördüklerini belirtmiştir.<sup>184</sup>

Ancak bütün bu eleştirilerin yanında Arap ülkeleriyle yapılan ticaretin ekonomik ilişkilere olumlu bir şekilde yansıdığı görülmektedir. Arap ülkesiyle yapılan ticaret hacmi, düzelen ilişkilerin de yardımıyla her geçen yıl artış göstermiştir. 1962'de 48 milyon dolar, 1965'te 81 milyon dolar, 1970'te 96 milyon dolar, 1972'de ise 202 milyon dolar olmuştur.<sup>185</sup>

1973 bütçesi görüşülürken senatörlerden AP adına konuşan Erdoğan Adalı Dışişlerinden genel isteğinin tarihi ve kültürel bağlar bulunan Arap ülkeleriyle kurulmuş olan işbirliğinin geliştirilmesi ve geleneksel Ortadoğu politikasının sürdürülmesi ve ilişkilerde kurulmuş olan dengenin korunmasına özen gösterilmesi olduğunu belirtmiştir.<sup>186</sup>

Türkiye'nin 1973 Savaşı sırasındaki politikası da Arapları destekleyici tarzda olmuştur. 1973 Savaşı sırasında İsrail'e yönelik artan Amerikan desteğinden diğer bölge ülkeleri gibi rahatsız olan Türkiye, 10 Ekim 1973'de yaptığı açıklamada, Arap topraklarının İsrail tarafından işgal edilmesini onaylamayacağını ve bölgede kalıcı bir barışın ancak Arap halklarını tatmin edecek bir çözümden geçtiğini ilan etmiştir. Birkaç gün sonra ise Türkiye, ülkesindeki üslerin İsrail'e yardım amacıyla kullanmasına izin vermeyeceğini açıklamıştır.<sup>187</sup>

1974 yılında Dışişleri Bakanlığının politikalarıyla ilgili yapılan görüşmede bu konu tekrar gündeme gelmiştir. AP'li Kamran İnan Türkiye'nin bu bölgeye

---

<sup>182</sup> CSTD, C:45, B:31, 8.2.1968, s.1014.

<sup>183</sup> CSTD, C:63, B:36, 3.2.1971, s.350.

<sup>184</sup> CSTD, C:63, B:36, 3.2.1971, s.357.

<sup>185</sup> CSTD, C:9, B: 28, 6.2.1973, s. 218.

<sup>186</sup> CSTD, C:9, B: 28, 6.2.1973, s. 232.

<sup>187</sup> Arı, a.g.m., s.705-706.



verdiği önemin sürdürülmesi gerektiğini belirtirken,<sup>188</sup> MBG'li Ahmet Yıldız önceki konuşmalarının aksine bölge halkıyla olan köklü kültürel bağların, geleneksel yoğun ilişkilerin oluşturdukları temeller üzerinde, örnek dostluklar ve işbirliği kurmada hükümetin çok çalışması gerektiğini ifade etmiştir.<sup>189</sup>

Irmak Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı Melih Esenbel de bir Senato konuşmasında aynı vurguyu yapmıştır. Esenbel, Türkiye'nin işgal edilen toprakların iadesini, Filistinlilerin meşru milli haklarının tanınmasını istediğini, Türkiye'nin bu tutumunun sadece Arap ülkeleriyle mevcut duygusal bağlarıyla izah edilemeyeceğini, burada dış siyasetin bağlı bulunduğu ilkelere ve milletlerarası hukukun gereklerine uygun olarak hareket ettiğini belirtmiştir.<sup>190</sup>

1980'li yıllara gelindiğinde Ortadoğu'yu ilgilendiren en önemli gelişme İran Devrimi'dir. İran'daki karışıklıklar, 1978 Ocak ayından itibaren şiddetlenmiş, 1979 Ocak ayında şah ülkeyi terk etmek zorunda kalmış ve Şubat ayında da monarşik rejim yerini Humeyni liderliğindeki yeni bir yönetim bırakmıştır.

Bu konuda Türkiye'nin soğukkanlı davranması gerektiğine dair Senatoda görüşler dile getirilmiştir. Bununla birlikte rejimin içeriğinin tam olarak bilinmediği yapılan konuşmalardan anlaşılmaktadır. CHP'li Neşet Akmandor, partisi adına yaptığı konuşmada İran'da düzenin ve istikrarın bir an önce kurulmasının, İran halkının yararına olduğu kadar, bölge barışının da çıkarına olacağını, Türkiye olarak İran'ın bütünlüğünün korunması ve içişlerine karışılmamasının ilke olarak benimsenmesi gerektiğini ifade etmiştir.<sup>191</sup> MBG'li Ahmet Yıldız ise İran'ın bir an önce toparlanmasının Türkiye'nin çıkarlarına olduğunu bu çerçevede yeni kurulan Humeyni rejimine yardımcı olmayacak bir davranışta bulunmanın anlamsız olacağını, ancak sürecin yakından takip edilmesi ve devletin ona göre tavır alması gerektiğini vurgulamıştır.<sup>192</sup>

Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen, hükümet olarak İran Devrimi'ni kendi iç işi saydıklarını, İran'da yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini ilgi ve memnuniyetle izlediklerini, İran'ın kabul ettiği anayasanın öngördüğü devlet rejiminin, biçiminin

---

<sup>188</sup> CSTD, C:16, B:59, 9.5.1974, s.290.

<sup>189</sup> CSTD, C:16, B:59, 9.5.1974, s.300.

<sup>190</sup> CSTD, C:19, B:29, 8.2.1975, s.385.

<sup>191</sup> CSTD, C:46, B:35, 10.2.1980, s.240.

<sup>192</sup> CSTD, C:46, B:35, 10.2.1980, s.246.

bütün organlarıyla bir an önce kurulup, işlerliğe kavuşmasını istediklerini ifade etmiştir.<sup>193</sup>

Yine bu kapsamda CHP Hatay Üyesi Mehmet Sönmez'in, Amerika'nın İran'a müdahalesi halinde Türkiye'nin tutumuna dair soru önergesine Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen yine aynı kapsamda cevap vererek, İncirlik Üssü'nün İran'a müdahalesinde ABD tarafından kullanılabilceği söylentilerine, söz konusu tesislerin tamamıyla Türk egemenliği ve komutası altında ve savunma amacına yönelik olduğunu, bununla birlikte ABD'nin Türkiye'yi kullanarak İran'a müdahale etmesinin söz konusu olamayacağını belirtmiştir.<sup>194</sup>

**Tablo 5.6: Cumhuriyet Senatosunda Ortadoğu Ülkeleri ile İlişkiler Üzerine Yapılan Çalışmaların Yasama Yıllarına Göre Analizi**

ÇALIŞMA	YASAMA YILI																			TPL
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	
Demeçler Ve Söylevler	2	-	-	3	5	7	1	-	4	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	23
Önergeler	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	5
Söz Alanlar	1	4	-	4	4	13	3	1	4	1	1	-	6	3	5	1	-	-	3	54
Sözlü Sorular	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-	3
Yazılı Sorular	-	-	-	-	2	-	1	-	1	1	1	1	-	-	1	1	-	1	2	12

\*CSTD Tutanakları ve Fihristleri taranarak derlenmiştir.

1961-1980 yılları arasında Ortadoğu'daki siyasi gelişmeler Senatonun gündeminde yer almıştır. Bu dönemde Ortadoğu ile ilişkiler bağlamında Senatoda 77 adet söz alınmıştır. Yine 12 adet soru önergesi verilmiştir. İçerik olarak sınır sorunları, kültürel ilişkiler, bu bölgede yaşayan ve çalışan Türklerle ilgili meseleler yer almıştır. Genel olarak Senatoda Ortadoğu ile görüşmelerde dikkat çeken nokta kültürel bağların olduğu bu bölgeyi yakından izlemek gerektiği üzerine olmuştur. Arap-İsrail çatışmalarında ise genellikle Araplar lehine konuşulmuştur.

<sup>193</sup> CSTD, C:46, B:35, 10.2.1980, s.270.

<sup>194</sup> CSTD, C:47, B:49, 1.4.1980, s.43-44.

## SONUÇ

Yasama meclislerinin sayısı, anayasa hukukunun geleneksel tartışmalardan biri olmuştur. Parlamento, çift meclis sistemine mi, yoksa tek meclis sistemine göre mi oluşturmalıdır sorusuna kesin bir yanıt verilememektedir. Dünya parlamentolarının yaklaşık 3'te 1'i (78 ülke) çift meclislidir. Federal sisteme sahip ülkelerin çoğunda parlamentolar çift meclislidir. Bu bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü federe devletlerin irili ufaklı olmaları, küçük devleti federal çatıda birleştirebilme endişeleri, federal parlamentonun çift meclisli olmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda; birinci meclisin bütün ülke yurtlarını temsil etmesine karşılık, ikinci meclis federe devletleri temsil etmektedir.

Bunun yanında toplumsal yapı ve ülkeler özelinde siyasi geçmiş çift meclis sisteminin yürürlüğe girmesinde etken olmuştur. Çünkü siyasal sistemlerin demokratik olup olmadığı, bu sistemlerin işleyişinde "denge ve fren mekanizmalarına" ne denli yer verdikleri sorununu da beraberinde getirmiştir. Uzun bir süre monarkların elinde olan egemenlik, meşrutiyet akımıyla birlikte önce meclislerle paylaşılmış, daha sonra bir aşama daha katederek halkın eline geçmiştir. Temsili demokrasiyle bu sağlanmış ama bu mutlak demokrasinin sağlandığı anlamına gelmemektedir. Bu bağlamda 1787 ABD Anayasası ve bu Anayasa'nın temel tercihleri ile başlayan frenler ve dengeler sistemi, giderek tüm liberal demokratik anayasalarda değişik kurum ve kurallar aracılığı ile uygulama alanı bulmuş; anayasa mahkemeleri, çift meclisler, "frenler ve dengeler" sisteminin temel mekanizmalarını oluşturmuştur.

Türk demokrasi tarihine bakıldığında, halkın temsili yönünde önemli adımlar 19. yüzyıl'da atılmış ve bu yüzyıl Osmanlı Devleti'nde tam bir reform devri olmuştur. Bu dönemde Osmanlı devlet adamlarının eğitim, adalet ve idare sisteminde reformlar uygulayarak devletin çöküşünü durdurmaya ve sistemi Batı'ya uydurmaya

çalıştıkları görülmektedir. Tanzimat dönemi ile birlikte hukuk, devletin koyduğu kurallar biçimine bürünmüştür. Devleti modernleştirerek kurtarabilmek için devlet aygıtı kullanılmaya çalışılmıştır. Yapılanlar, klasik padişah fermanları olarak değil, nizamnameler şeklinde kurallara dönüştürülmüştür.

Bu süreçte 1876 yılı Osmanlı tarihinde anayasal düzene geçiş ve parlamentonun açılması açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Osmanlı Devleti'nde çift meclisli bir yapı söz konusudur. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte yeni anayasa, "Kanun-ı Esasi" hazırlanmıştır. Kanun-ı Esasi biçimsel ve hukuki açıdan, padişahın tek yanlı iradesiyle doğmuş bir ferman anayasa örneğidir. Bu Anayasa'nın siyasal ideolojisi Osmanlılık, yani mezhep farkı olmadan tüm Osmanlı uyruklarının yasa önünde eşitliği ilkesidir. Siyasal iktidarın dünyevileşmesi, özellikle mali konularda halkın temsilcilerinden oluşan meclisin de söz sahibi olması, yargı bağımsızlığında sağlanan gelişmeler ve kişisel hak ve özgürlüklerin korunması açısından Kanun-ı Esasi, Osmanlı anayasal gelişiminde önemli bir ilerlemedir. Buna karşılık, Anayasa'da sultanın hak ve yetkilerinin pek sınırlandırılmadığı ve iki kanatlı meclisin yasama faaliyetindeki rolünün son derece kısıtlı olduğu görülmektedir.

Meclisin ikinci kanadı olan Ayan Meclisine vekillik, valilik, ordu müşirliği, elçilik, patriklik ve hahambaşılık memuriyetlerinde bulunan; kamuoyunun tanıdığı, güvendiği ve devlet işlerini yürütme yetenekleri olan kişiler arasından atama yapılmıştır. Bundan başka, bir de 40 yaşından yukarı olmak şartı vardır. Ayan üyeliğine atananlar, yaşamları sonlanıncaya kadar bu görevde kalabileceklerdir. Bu süreçte makamlarını sadece padişaha borçlu olan Ayan mensupları için başına buyruk hareket etmek imkanı olmamış, padişahın istek ve emirlerine uyma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Ayan Meclisi padişahın yasama ve yürütme gücü üzerinde dolaylı da olsa hakim olduğu bir kurum olarak öne çıkmıştır.

Bu dönemde 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Osmanlı Devleti için büyük bir yenilgiyle sonuçlanmıştır. Meclis, 14 Şubat 1878'de kapatılmış ve başkentte sıkıyönetim ilan edilmiştir. Eleştirileriyle dikkat çekmiş olan bazı mebuslar sürgüne gönderilmiş, Osmanlı Devleti'nin bir yıldan biraz fazla süren ilk meşruti rejim deneyimi sona ermiştir.

Mebusan Meclisi feshedilmiş, mebuslar dağıtılmıştır ancak Kanun-ı Esasi kaldırılmış değildir. Bu durumda devlet protokolünde sadrazam, şeyhülislam ve

heyet-i vükeladan sonra heyet-i ayan azasının isimleri zikredilmektedir, yani Ayan Meclisi dağıtılmamıştır. 1908'de II. Meşrutiyet ilan edilmiş ve Meclis yeniden açılmıştır. 1909'da yapılan Anayasa değişiklikleriyle padişahın yetkileri kısılmıştır. Bu dönemde Ayan Meclisinin siyasi karakteri, 1913'e değin, kendisine puan kazandırıcı olmamıştır. Birbirine karşıt nedenlere dayanan 1911 ve 1912 Mebusan feshlerini kolaylıkla "tasvip" etmiştir. I. Dünya Savaşı sonunda alınan yenilgi sonucunda Talat Paşa'nın hükümetten çekilmesinden sonra kurulmuş olan mütareke kabineleri ile Vahdettin ve çevresi bir İttihatçı çoğunluk karşısında kalmışlardır. İngilizlerin İstanbul'u işgalinden sonra daha belirgin bir şekilde kendisini hissettiren siyasi durumdaki belirsizlik padişahı tedirgin etmiş ve bunun sonucunda Meclis feshedilmiştir. Böylece parlamento, mütarekenin imzalanmasından itibaren iki ay bile çalışmadan dağıtılmıştır. 1876'dan beri azledilmemiş ve Meclis-i Mebusansız yaşamış Mebusanın kesintili hayatına karşılık kırk dört yıl (1876-1920) muhafaza edilmiş olan Ayan üyelerinin büyük çoğunluğu, bu Meclisin geleneklerine sadakatle Mütareke döneminde de padişah ve Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin yanında destekleyici rollerine devam etmişler, devrimci tez karşısında Ayan Meclisi gelenekçi görüşlerin sığınağı olmuştur. Bu dönemde Mebusan Meclisinin kapanmasından sonra Ayan Meclisi üç toplantı daha yapabilmiş ve sonunda toplantılarına nokta konulmuştur. Padişah tarafından atanan Tevfik Paşa Hükümeti de 4 Kasım 1922'de kendi kendini lağvedince Ayan Heyeti varlığını koruyamamıştır

Bu yapı Cumhuriyet'in ilanından sonra sona ermiş ve tek meclisli yapıya geçilmiştir. 1924 Anayasası görüşmelerinde iki meclisli yapı dillendirilse de kabul görmemiştir. Bu noktada, 1947'ye kadar çift meclis sistemi ile ilgili bir tartışma yaşanmamıştır. 1950'li yıllar çift meclis sistemi üzerine yapılan tartışmaların yoğunlaştığı bir dönem olmuştur. Bunda devlet sisteminde ve anayasal sistemde yaşanan birtakım sıkıntıların ve eksikliklerin payı büyüktür. Seçim sistemi sonucu oluşan meclis aritmetiğindeki dengesizlik, 1924 Anayasası'nın yürütme erkine verdiği geniş hareket alanı, bundan hareketle iktidarın bireysel haklar konusunda sergilediği olumsuz tutumlar ve bu tutumlar karşısında yasama organını denetleyecek kurumların olmaması gibi temel faktörler çift meclis sisteminin gerekliliğinin sürekli olarak gündemde kalmasını sağlamıştır. Çünkü 1924 Anayasası döneminde, biçimsel olarak parlamenter sistemin gerektirdiği bir yapılanmayı içerdiği halde, özünde güçlerin parlamentoda toplanmıştır. Ancak bu dönemde pratikte, farklı nedenlerle

parlamentodan çok yürütme öne çıkmıştır. Tek partili dönemde parlamentonun üstünlüğüne dayalı sistem, karizmatik liderler karşısında yürütmenin üstünlüğüne dönüşmüştür. Hükümetin parlamentoya bağlılığı yerine, parlamentonun hükümete ve lidere bağlılığı geçerli olmuştur. Siyasal kararların alınmasında yine belirleyici irade liderin iradesi olmuştur.

1924 Anayasası'nın 1950–1960 yıllarını kapsayan döneminde, parlamentodaki çoğunluğun iradesi "milli egemenlik" ile özdeş görülmüş, parlamentonun istediği her yasayı çıkarabileceği düşünülmüş, muhalefetin karşı görüşleri, milli iradeye karşı görüşler olarak algılanmıştır. Parti disiplini yoluyla parlamento çoğunluğunun lidere bağlılığı, çoğunluğun egemenliğinin liderde somutlaşmasına neden olmuştur. Böylece iktidar partisinin oluşturduğu hükümet, meclis grubunu da etkisi altına alarak, milli iradenin tek temsilcisi rolünü almıştır. 1924 Anayasası'nın öngördüğü parlamentonun üstünlüğüne dayalı sistem, pratikte hükümet ve iktidar partisinin önde gelenlerinin iradesinin üstün olması gibi, tam tersi bir yapıya dönüşmüştür.

1950–1960 döneminde muhalefete ve siyasal haklara getirilen kısıtlamalar, 1953 yılından başlayarak sürekli artış göstermiştir. 1950 tarihli Basın Kanunu'nda yapılan değişikliklerle beraber basın özgürlüğünü kısıtlayıcı çabalar, memurlara, üniversitelere, yargıçlara, gazetecilere, muhalif siyasal örgütlere vs. karşı birçok sindirme girişimi, 6–7 Eylül Olayları, CHP'nin mal varlığına el konması, Tahkikat Komisyonunun kurulması gibi olayların yanında; ekonominin kötüleşmesi, enflasyonun artması üzerine DP, kentli tabanının ve üniversite üyelerinin desteğini kaybetmesini nedenleri arasında sayılmıştır.

Bu süreçte çift meclisli parlamentonun erdemine inananlar genellikle, ikinci meclis sayesinde yasama ve denetim çalışmalarının kalitesinin yükseleceği görüşünde olmuştur. Bir başka deyişle, oluşturulacak ikinci meclisle, birinci meclisin aşırılıklarının frenlenmesi, orada kabul edilen bir yasanın, gerek yerindelik gerek anayasaya uygunluk açısından ikinci meclis tarafından gözden geçirilmesi ve varsa gerekli düzeltmelerin yapılması amaçlanmaktadır. Bu dönemde partilerin çift meclis isteklerinin yanında, basın ve yayın organlarında ve aydın kesimde de çift meclisli sistemle ilgili görüşler ileri sürülmüştür. Bu dönem 27 Mayıs 1960'da askerlerin yönetime el koyması ve iktidarda bulunan DP'nin devrilmesiyle son bulmuştur. Hemen sonra yeni bir anayasa hazırlama girişimleri başlamıştır. Sonuç olarak 1961

Anayasası uzun uğraşlardan sonra hazırlanarak devletin yeni anayasası olmuştur. 1961 Anayasası, kişiye ve vatandaşa tanıdığı haklar ve getirdiği kurumlar açısından Türkiye'nin modernleşme çabasını anayasal düzen içinde gerçekleştirme amacının önemli bir belgesidir. Bu Anayasa ile birlikte Anayasa Mahkemesi, Yüksek Hakimler Kurulu, Cumhuriyet Senatosu gibi yeni yapılar devlet yönetim mekanizmasına adapte edilmiştir.

Anayasa'da Cumhuriyet Senatosunun kuruluşunun temel gerekçesi, daha çok yasamanın etkili ve verimli işleyeceği düşüncesine dayandırılmıştır. 1961 Anayasası'nın gerekçesinde demokratik bir rejimde ikinci meclise düşen görevlerin başında, parti politikalarının kamuoyunun bazı kesimlerinin düşüncelerini göz ardı etmesinin giderilmesi gösterilmiştir. 1961 Anayasası'nın 72. maddesine göre kırk yaşını doldurmuş ve yüksek öğrenim yapmış bulunan ve milletvekili seçilmeye engel bir durumu olmayan her Türk, Cumhuriyet Senatosuna üye seçilebilmiştir. Cumhuriyet Senatosunun genel oyla ve cumhurbaşkanınca seçilen üyelerinin 1/3'ü her 2 yılda bir yenilenmesi öngörülmüştür. Bu grup 150 kişiden oluşmuştur. Bundan başka 1961 Anayasası'na göre MBK Başkanı ve üyeleri ile eski cumhurbaşkanları, yaş kaydı gözetilmeksizin, Cumhuriyet Senatosunun tabii üyesi olmuşlardır. Bu durum anti-demokratiktir ve Senatoda çokça eleştirilecektir. Ayrıca cumhurbaşkanı, Cumhuriyet Senatosuna çeşitli alanlarda seçkin hizmetleriyle tanınmış ve 40 yaşını bitirmiş Türkler arasından 15 üye seçmiştir. Bu şekilde Cumhuriyet Senatosunun üye yapısı ortaya çıkmıştır.

Cumhuriyet Senatosunda AP, CHP, MBG ve kontenjan senatörlerinin ağırlığı olmuştur. Genelde AP ve CHP ekseninde Senato şekillenmiştir. 19 yıllık dönemde genel oyla gelen 412 senatörden 77'si, 114 kez parti değiştirmiştir. Bu toplam üye sayısının %19'una denk gelmektedir ki parti mensuplarından her 5'inden biri yer değiştirmiştir. Buna göre en fazla tercih edilen parti AP olmuştur. Parti değiştirmelerdeki en büyük etkenlerin başında bu dönemde yaşanan parti içi bölünmeler sonunda blok olarak yeni kurulan partiye geçişlerin yaşanması gelmektedir.

Cumhuriyet Senatosunda 1754 birleşimde üyelerin Senatoda söz alma sayısı 21.130'dur. En yoğun söz alınanlar sırasıyla 4., 2., 9. ve 8. yasama yılları olmuştur. Bunlar sırasıyla CHP-Bağımsızlar Azınlık Hükümeti, CHP-CKMP-YTP Koalisyon Hükümeti, II. AP Hükümeti ve I. AP Hükümeti dönemlerini

kapsamaktadır. 4. ve 2. yasama yıllarında damgasını vuran olaylar arasında 27 Mayıs sonrası darbe girişimleri, af tartışmaları, 1961 Anayasası'nın öngördüğü kurumların kurulması ve Kıbrıs sorunu ön plana çıkarken, 9. ve 8. yasama yıllarında ise şiddet olayları ve yine Kıbrıs sorunu gündemi meşgul etmiştir.

20 Kasım 1961 tarihinden 12 Eylül 1980'e kadar kurulan 18 Cumhuriyet Hükümeti'nde görev alan 497 bakanlık görevinin 100'ü, 65 Cumhuriyet Senatosu üyesi tarafından yürütülmüştür. Bu sayı, Bakanlar Kurulunda görev almış tüm üyelerin % 20'sini, yaklaşık olarak beşte birini oluşturmaktadır. Ancak başka bir durum senatörlere verilen bakanlık görevlerinin sorgulanmasını gerektirmektedir. Bu dönemde TBMM dışından gelen üyelere 63 kere bakanlık verilmiştir ki bu %13'lük bir kesimi gösterir. Bu oran Senatodan atanan üyelerin yarısından fazlasına denktir. TBMM'de senatörlerin milletvekillerinin oranınının 1/3 olduğu düşünülürse, bakanlığa atanan senatör sayısının azlığı görülmektedir. Çünkü milletvekilleri arasından bakan olanların sayısı senatörlerin 3 katından fazladır. Millet Meclisinden ve TBMM dışından gelen üyelerin %80'lik bir kesimi oluşturduğu düşünürse senatörlerin yürütme gücündeki etkinliğinin çok da fazla olmadığını gösterir. Bununla birlikte Cumhuriyet Senatosu üyelerinin bir bölümü milletvekili olarak da görev yapmışlardır. 1961-1980 arası dönemde 137 senatör, 223 kere milletvekili olma olanağı bulmuştur. 1980 sonrası dönemde ise 12 senatör milletvekili olarak görev almışlardır. Bu iki sayı göz önüne alındığında Senato üyelerinin %30'u senatörlüklerinden önce veya sonra milletvekili olarak da görev yapmışlardır. Ayrıca Senatodaki 498 üyeden sadece 10'u kadındır.

Bütün bu verilerin yanında Senatonun yasama çalışmalarına bakıldığında 1961 Anayasası'nın 88. maddesinde Cumhuriyet Senatosunun denetim yolları soru, genel görüşme, Senato araştırması olarak belirlenmiştir. Cumhuriyet Senatosunun gensoru verme, güven oylamasına katılma yetkisi yoktur.

1961-1980 arası dönemde Cumhuriyet Senatosu üyeleri tarafından 1150 sözlü, 2662 yazılı soru önergesi verilmiş olup, gerek sözlü ve gerekse yazılı sorunun cevabı en çok başbakanı istenilmiştir. Başbakanı sonra bakanlara göre yöneltilen yazılı ve sözlü soru oranlarına bakıldığında en çok sözlü soru yöneltilen kişilerin Milli Eğitim Bakanı (sözlü % 15.2, yazılı % 8.9), İçişleri Bakanı (% 9.1, yazılı %7.8), Tarım Bakanı (sözlü %5.7, yazılı % 3.8), Sağlık ve Sosyal Yardımlaşma Bakanı (sözlü % 4.6, yazılı % 2.4) Maliye Bakanı (sözlü % 2.8, yazılı



% 5.3), Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı (sözlü % 3.8, yazılı % 6.2) olduğu görülmektedir. Öğrenci olayları, eğitim sistemindeki yetersizlik, yer altı kaynakları noktasında dışa bağımlılığın getirdiği ekonomik yük, içişlerinde yaşanan kargaşa, ortaya atılan yolsuzluk iddiaları, yöresel sorunlar, sağlık sorunları ile ilgili sorunların çokluğu ilgili kişilere sorularak bu denetleme yolunun etkin bir şekilde kullanılması sağlanmıştır. Yazılı soruların % 96'ya yakını sonuçlandırılmıştır. Sözlü sorularda bu oran %60 civarındadır ve daha düşüktür. Yazılı sorulardan sadece 14 tanesi sonuçlanamamıştır.

Cumhuriyet Senatosunda 32 genel görüşme açılması önergesi verilmiş olup bunlardan 5'i görüşme yapılmadan geri alınmış, 9'u reddedilmiş, 18 önerge kabul edilerek görüşülmüştür. Cumhuriyet Senatosu, bu denetim yolu ile önemli yurt sorunlarına değinmiş, ele alınan konularda ilgilileri uyardığı gibi kamuoyunu da aydınlatmıştır. Kabul edilip görüşülen 18 önerge arasında o tarihte kamuoyunda büyük yankılar uyandıran ya da bugün için de önemini ve güncelliğini koruyan işsizlik sorunu, Türk petroleri, Kıbrıs sorunu, şiddet olayları konuları ele alınmıştır.

Senatonun başka bir denetim yolu da "Senato Araştırması"dır. Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına 139 araştırma önergesi verilmiş olup, bunlardan 79'u kabul edilerek görüşme açılmış, 21'i reddedilmiştir. 27 önerge geri alınmış, 8 önerge, sahiplerinin seçime girmesi nedeni ile işlemden kaldırılmıştır. 3 önerge de gündemden çıkarılmış olup kabul edilen 79 önergeden 17'si, 12 Eylül 1980'de Silahlı Kuvvetlerin ülke yönetimine el koymasında yasama meclislerinin kapatılması nedeniyle görüşülememiştir. Cumhuriyet Senatosunda 1961-1980 arasında görev yapan hükümetler arasında en çok araştırma önergesi verilen dönem I. Milliyetçi Cephe Hükümeti dönemi (15. yasama yılı) olmuştur. Benzer durum Millet Meclisinde de kendini göstermektedir. Senatoda neredeyse ilk 10 yasama yılında verilen önergeden daha fazlası bu dönemde verilmiştir. Bu dönemde toplumsal hareketlilik ve enerji alanında girilen darboğaz nedeniyle, öğrenci olaylarından emeklilere, çocuk mahkemelerin kurulmasından Keban Barajı'nın yapılmasına kadar birçok farklı konuda önerge verilmiştir. Senato araştırması ile gündeme gelen özel yüksek okullar, devlet-din ilişkileri, deprem ve depremle ilgili yerleşim, mesken, ulaşım, dağıtım, depolama ve afetler fonu, TRT, geri kalmış bölgelerin sorunları, Kamu İktisadi Teşebbüsleri üzerindeki denetim etkinliği konularına ilişkin Araştırma Komisyonu raporları önemlidir. Ayrıca süre geçmesi dolayısıyla rapora bağlanmayan

Mason Locaları raporu, görüşülemeyen Türkiye'deki ABD ve NATO'ya ait üs ve tesislerin adedi ile yönetim şekline dair olmak üzere iki önerge Senatonun önemli çalışmaları olarak göze çarpmaktadır.

1961-1980 arası dönemde yasama faaliyetinin ağırlıklı olarak Bakanlar Kurulu tarafından yerine getirildiği de görülmektedir. Senato ve Millet Meclisinin yasa teklifleri (614), Bakanlar Kurulu sunduğunu tasarıların (1956) yaklaşık 1/4'ü kadardır. Bununla birlikte 614 yasa teklifinin de 151'i Cumhuriyet Senatosu üyeleri tarafından verilmiştir. Geri kalan 463'ü, milletvekilleri tarafından önerilmiştir. Bu şekilde Cumhuriyet Senatosu üyelerinin Meclise sunduğu yasa teklifleri çerçevesinde katıldıkları yasama faaliyetinin sadece %6 sınırında kaldığı görülmektedir. Yasa teklifleri bağlamında Millet Meclisinin oranı yasama faaliyetlerine katılım oranı %18, Bakanlar Kurulunun oranı ise %76 olmuştur.

Ayrıca yasama sürecine genel olarak bakıldığında, ikinci meclisin Anayasa'daki görece yetkisizliği, uygulamada daha da pekişmektedir. 19 yıllık yasama hayatının sona erdiği 11 Eylül 1980 tarihine kadar Cumhuriyet Senatosuna hükümetlerden toplam 1956 yasa tasarısı gelmiştir. Bunun 1729'u aynen kabul edilmiştir ki bu, gelen tasarıların % 88.4'ünü oluşturmaktadır. Gelen yasa tasarılarından % 9'u değiştirilerek kabul görmüş, % 1.5'i süresi içinde görüşülememiş ve sadece % 1.1'i reddedilmiştir. Bu da hemen hemen her yasa teklif ve tasarının onaylandığının bir göstergesidir. Yine bu süre içinde gelen Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senato üyeleri tarafından verilen yasa tekliflerinden 441'i yani % 71.8'i aynen kabul edilmiştir. Cumhuriyet Senatosunca bu tekliflerin % 11.2'si değiştirilerek kabul görmüş, % 3.4'ü süresi içinde görüşülememiş ve % 11.9'u ise reddedilmiştir. Komisyonda kalan, sahibi tarafından geri alınan ve işlemden kaldırılan teklifler ise % 2'lik bir paya sahiptir. Bakanlar Kurulundan gelen tasarıların hemen hepsi kabul gördüğü halde (% 97), üyelerden gelen tekliflerin ise % 82'si kabul edilmiştir. Yasa tekliflerinin hem değiştirilerek kabul edilme, hem de ret oranları yasa tasarılarına oranla bir hayli yüksektir. Bu tablodan anlaşılacağı üzere Cumhuriyet Senatosu, yasaların aşağı yukarı %80'i açısından otomatik bir onay makinesi gibi işlemiş, ancak geri kalan % 10 üzerinde etkili olmayı başaramışlardır.

1961-1980 arası dönemde af sorunu, sendikal haklar, anayasa değişiklikleri, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kurulması, sıkıyönetim ilanı ve süresinin

uzatılması, toprak reformu, darbe girişimleri sonucunda verilecek cezalar, TRT'nin yetkileriyle ilgili düzenlemeler, üniversitelerin özerkliği vs. ile ilgili yasa tasarı ve teklifleri bunlar arasında sayılabilir. Buna rağmen bu yasa tasarı ve tekliflerinin hepsi yasalaşmıştır. Senatoda çok az sayıda teklif reddedilmiştir. Bunlar arasında Millî Prodüktivite Merkezi Kuruluş Yasası tasarı, 4250 sayılı İspirto ve İspirtole İçkiler İnhisarı Yasanın 19. maddesinin değiştirilmesi hakkında yasa teklifi, 6085 sayılı Karayolları Trafik Yasası'na bir madde ilâvesine dair yasa teklifi, Kocaeli Milletvekili Haldan Kısayol ve iki arkadaşının, nakil vasıtalarında emeklilere yapılacak indirim hakkındaki yasa teklifi gibi pek dikkat çekmeyen teklifler de vardır.

1961-1980 arası dönemde milletvekilleri ve senatörlerin yasa tekliflerinin yasama yıllarına göre dağılımına bakıldığında; senatörlerin 1961-1966 ve 1979-1980 yasama yılında etkin olarak yasa teklifi yapıldığı görülmektedir. Yasa teklif sayısında I. AP hükümeti dönemiyle başlayan gerileyiş özellikle 12 Mart sonrası dönemde iyice kendini hissettirmiştir. 1974-1977 arası dönemi kapsayan üç yasama yılında hiç yasa teklifi verilmemiştir. Senatoda sadece 4. yasama yılında verilen 25 adet yasa teklifi sayısının, 9-17 yasama yılları arasında verilen teklif sayısına eşit olması da Senatonun etkinliğinin giderek azaldığının başka bir göstergesidir. Bunun en önemli nedenleri 1961 Anayasası'nın ilanından sonra yapılması gereken yapısal reformların hemen hemen hepsinin tamamlanması sonucu ilk dönemde yapılan teklif yoğunluğunun azalması, Senatonun yasama faaliyetleri çerçevesinde yetkisizliğinin anlaşılması ve toplumsal sıkıntıların çözülmesi bağlamında asıl mercinin hükümetler ve Millet Meclisi olarak algılanması şeklinde sıralanabilir.

Milletvekilleri ve senatörlerden gelen yasa tekliflerinin konusal dağılımına bakıldığında ilk sırada hukuk kurumları ve düzeni ile ilgili tekliflerin olduğu görülmektedir. Bunda yeni Anayasa ile birlikte yapısal reformların gerçekleşmesi için gerekli olan yeni yasaların devlet yönetimini şekillendirmesinin payı büyüktür. Bununla birlikte özellikle Senato İçtüzüğü ile ilgili 38 teklifin verilmesi de Senato işleyişinin zamanla belli bir düzene oturduğunun bir göstergesidir. İdam cezalarıyla ilgili yapılan teklifler de TBMM'nin gündemini oldukça meşgul etmiştir. İdam cezalarıyla ilgili toplam 54 teklifin sadece 1'inin Senato tarafından yapıldığı görülmüştür. Bu dönemde yapılan af tartışmaları da 22 adet teklif (14'ünü milletvekilleri, 8'ini senatörler yapmıştır) sunulmasıyla birlikte öne çıkmaktadır.

Senatoda tek başına en çok gündemde yer alan konu ise çeşitli kurum ve kuruluşların bütçeleriyle ilgili yapılan teklifler olmuştur ki 87 adet yasa teklifi bu konuda sunulmuştur. Bütçe tekliflerinin 81'i milletvekilleri tarafından sunulmuştur. Anayasa değişikliği teklifinde de yine milletvekillerinin 8 teklifi öne çıkmaktadır. Buna karşılık senatörler sadece 1 teklif sunmuşlardır. Bundan başka özellikle Emekli Sandığı Kanunu ile ilgili değişiklik tekliflerinin yanında memurların özlük hakları ile ilgili düzenlemeler de TBMM gündeminde yer alma açısından üçüncü sırayı almıştır. Bu tip tekliflerde oran olarak senatörler milletvekillerinin önüne geçmişlerdir. Oransal olarak siyasi kurumlar seçim kanunları ile ilgili tekliflerde senatörlerin önde olduğu görülmektedir. Bu ise Senatoya biçilen denetleme yetkisinin bir sonucu olarak görülebilir. Yine oransal olarak kamu yönetimi ile ilgili tekliflerde her iki Meclis de aynı seviyede etkinlik göstermiştir. Ekonomik ticari faaliyetler ile ilgili tekliflerin oranı senatörlerde % 7.4 iken, milletvekillerinde ise bu oran %24.6 kadardır. Emekli, dul, yetim, malul, gazi vs. gibi kişilere maaş bağlanması ile ilgili her iki Mecliste toplamda 36 teklif yapılırken, toplumun gelişmesi için önemli paya sahip olan eğitim sahasında yapılan teklif sayısı sadece 28'dir. Yine bayındırlık faaliyetleri ve sağlık alanındaki teklif düşüklüğü de göze çarpan diğer konular olmuştur. Özellikle senatörlerin bu konuda milletvekillerinden çok geride kaldığı görülmektedir.

Genel olarak Senatonun yasama faaliyetlerinde Meclisin arkasında kalmasının en önemli nedeni Senatonun yetkisinin zayıf olmasıdır. Senatörler ne teklif ederlerse etsinler sonuçta son söz Millet Meclisinindir. Bir diğer sorun ise gerek Bakanlar Kurulunun, gerek milletvekillerinin bu çalışmalarda Senatoya göre daha etkin olması, daha doğrusu Senatoya iş bırakmamasıdır. Senatörlerde yasa teklifi yapma isteğinden çok Meclisten gelen yasaları denetleme kaygısı olduğundan böyle bir sonuç ortaya çıkmıştır. Yine hükümetlerin sürekli değişmesi de Senatonun yürütüme gücüyle olan uyumunu zorlaştırmıştır. Bu dönemde neredeyse her yıl bir hükümet değiştiğinden, bir hükümetin yaptığını diğeri beğenmediğinden ve bu açıdan yasama çalışmalarında bir süreklilik olmadığından Senatonun Meclisle bir uyum sorunu yaşadığı anlaşılmaktadır. Bir diğer sorun ise senatonun sürekli değişen üye yapısıdır. Senatoda Meclisteki gibi başı sonu belli yasama dönemleri olmadığından ve en az her iki yılda bir seçim yapıldığından senatörler yasama etkinliklerinden çok parti etkinliklerine ağırlık vermek zorunda kalmışlardır.

Cumhuriyet Senatosusun önemli bir devlet organı olarak yönetimde kaldığı 1961'tan 1980 yılına kadar Türkiye'nin nüfusuna her 5 yılda 4 milyon kişi eklenmiş ve 1980'e gelindiğinde nüfus 45 milyona yaklaşmıştır. Bu oranın artması ülkenin sosyal dengelerinde de büyük değişimleri beraberinde getirmiştir. 1960'li yıllarda siyasi partiler arasındaki kutuplaşma bir yandan AP-CHP arasında yaşanırken, diğer yanda ise sağ partiler-TİP arasında daha şiddetli ve keskin bir şekilde yaşanmaya başlanmıştır. Tüm bunlar yaşanırken 1968'den sonra gençlik hareketleri baş göstermiştir. 1960 ile 1970 yılları arasında sanayileşmenin hız kazanmasıyla birlikte toplumsal yaşamda dalgalanmalar olmuştur. Her yıl yüz binlerce köylü topraklarından ayrılarak büyük şehirlerdeki işsiz işçiler safına katılmıştır. Sendikalar da gösteriler yaparak işçi haklarını dile getirmişlerdir. En sonunda bu dönem 12 Mart 1971'de askerlerin siyasete müdahale etmesi ve hükümetin istifasıyla sonuçlanmıştır.

Bu süreçte 12 Mart yönetiminin amacı, 1960'ta olduğu gibi, bir dizi sosyal ve ekonomik reformlarla gelişmeyi sağlamak ve siyasal düzensizliği ortadan kaldırmak olarak dillendirilse de bu konularda bir başarı sağlanamamıştır. Üç yıllık askeri-sivil rejim, bunların dışında başka eylemlerde de bulunmuştur. Bunlardan en önemlisi Anayasa değişiklikleridir. Bu değişikliklerle Anayasa'nın yaklaşık dörtte biri yenilenmiş ve 11 geçici hüküm getirilmiştir. Değişiklikler öncelikle 1961 Anayasası'nın haklar ve özgürlükler düzenine yönelik olmuş ve devleti bireylere karşı koruma mantığı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Haklar ve özgürlükler bakımından Anayasa ile getirilen güvenceler zayıflatılmıştır. Ancak ne 1973'e kadar olan devrede ne de 1973'ten sonra yaşanan tüm hükümet denemeleri (CHP-MSP koalisyonu, MC, CHP Hükümeti ve AP Azınlık Hükümeti) istikrarlı bir siyasal yönetim oluşturma konusunda başarılı olamamıştır. Kronikleşen siyasal belirsizlik koşullarında aşırı sağ ve merkezdeki siyasal kadroların yenilenmesi ve geleneksel partilerin, egemenlerin temsil sorununa çözüm getirecek bir dönüşüm geçirmesi, Türkiye siyasetine "istikrar" kazandırmanın tek yolu olarak gözükmüştür. Bunun için yeni bir siyasal üst yapı gerekmiştir. Terör olaylarından bezmiş halk tarafından ordu bunu yapacak tek güç olarak görülmüştür. Bu da beraberinde 12 Eylül askeri müdahalesini getirmiştir. Bu dönemde yaşanan istikrarsızlığın ana nedeni olarak 1961 Anayasası görülmüştür.

Senatonun en önemli görevlerinden biri Anayasa'yı korumaktır. Ancak uygulamada böyle olmamıştır. 1969'da gerçekleştirilen ve araya genel seçimler girdiği için Senato'da kabulü Mayıs'tan Kasım'a kadar sürüncemede kalan birinci değişiklik dışında, öteki anayasa değişiklikleri ortalama 10 gün içinde Cumhuriyet Senatosu'ndan geçmişlerdir. Yani Senato, Anayasa'ya değişiklik getiren yasalar için, olağan yasalara ayırdığı ortalama sürenin ancak altıda birini yeterli görmüştür. Anayasa'nın 157 maddesinin 35'ine dokunmuş olan ve ayrıca dokuz yeni geçici madde getirmiş bulunan 1971 değişikliği dahi, 14 gün içinde Cumhuriyet Senatosu'nda aynen benimsenmiş ve yasalaşmıştır. Kısacası Senato, kurulmadan önce kendisine biçilen rejim ve anayasa bekçiliğini yapamamıştır.

1961 Anayasası'nda Senatonun bir diğer önemli görevi demokratik hayat standartlarını korumak olarak belirlenmiştir. Burada değinilmesi gereken konu ise sıkıyönetim uygulamalarıdır. 1961-1980 arası dönemde Bakanlar Kurulu 7 kez sıkıyönetim ilan etmiş, bunların 6'sı TBMM'ce onanmış, 1'i ise reddedilmiştir. Bu dönemde sıkıyönetim uygulamaları 37 kez uzatılmıştır. Sıkıyönetim ilanı sonucunda bu 19 yılın yaklaşık 7.5 yıl boyunca ülkenin çeşitli yerlerinde sıkıyönetim uygulanmıştır. Anayasa'nın 124. maddesinin getirdiği düzenleme, bu çok önemli konuda Cumhuriyet Senatosunu hemen hemen yetkisiz bırakmıştır. Bu maddeye göre, Bakanlar Kurulunun aldığı sıkıyönetim ilanı kararını onama ve sıkıyönetim süresini her seferinde iki ayı aşmamak üzere uzatma yetkileri Meclislerin birleşik toplantısına aittir. Bu durum Meclislerin sayısal durumları göz önüne tutulduğunda Senatonun etkisiz kalacağını göstermektedir. Nitekim öyle olmuştur. Senato demokratik rejim önünde sıkıntılar çıkarabilecek bu durum karşısında tüm senatörler olarak etkili bir duruş sergilememiş veya sergileyememiştir.

12 Eylül döneminde yeni anayasanın hazırlanması için kurulan Danışma Meclisi, 27 Ekim 1981-Aralık 1983 tarihleri arasında toplanmış özel bir yasama meclisidir. Hazırlanan anayasa taslağında çift meclisli yapı yer almamıştır. Bu çerçevede genel olarak bakıldığında çift meclis yapısını savunanların yanında bu görüşe karşı çıkanlar da vardır. Bunu savunanların ortak görüşü Senato denetim yetkilerinin artırılması ve üye oluşum sürecinin değiştirilmesi kaydıyla Senatonun demokratik yaşam için verimli bir hale geleceğidir. Karşı görüştekiler ise Türkiye'de 1961-1980 arasında faaliyet gösteren çift meclisli sistemin, kendinden beklenen yararı gösteremediğinden ve siyasi tıkanmışlığı çözmek yerine bunu kimi zaman

daha da derinleştirdiğinden artık gereksiz olduğunu savunmuşlardır. İkinci görüş daha ağır basmış ve 1982 Anayasasıyla birlikte çift meclis sistemi son bulmuştur. Yeniden tek meclisli yapıya dönmüştür. 1961-1980 döneminde Anayasa Mahkemesinin Senatonun üzerine düşen görevi tek başına yaptığı da 1982 Anayasası Hazırlık Komisyonu raporunda da belirtilmiştir. Bu raporda yasaların Anayasa'ya uygunluğu sağlanması için; birisi, Senato ve diğeri yargı denetimi olmak üzere iki oluşum kurulduğu ancak Senatonun büyük çoğunluğu ile siyasî partilere mensup üyelere oluşturulduğu ve siyasî tutum itibarıyla kanunların yerindeliğinden Millet Meclisiyle beraber sorumlu bulunduğu için ondan farklı bir görünüm sergileyemediği belirtilmiştir.

Genel olarak değerlendirildiğinde Senatonun başarısızlığının altındaki en önemli etken siyasi istikrarsızlıktır ki 19 yılda 18 hükümet kurulması Senatonun çalışma şartlarını zorlaştırmıştır. Bunun yanında seçim sistemlerinin ve seçim sürelerinin sürekli değişmesi bir kargaşaya neden olmuştur ki, bu dönemde toplamda 14 seçim ve 1 referandum yapılmıştır. Partilerdeki bölünmeler ve buna senatörlerin de katılması, Cumhuriyet Senatosunda kısır siyasi çekişmelerin daha önemli hale gelmesine yol açmıştır. Yukarıda değinildiği gibi toplumsal yapıdaki değişiklikler ve artan gerginlikler, ekonomik sıkıntılar, dış politikadaki dalgalanmalar 1961-1980 dönemine damgasını vurmuştur. 19 yılda 3 askeri müdahale ve bilinen veya bilinmeyen birçok darbe girişimi olmuştur. Bu noktada sorulması gereken soru şudur: Senatonun bu sözü edilen sorunların çözümündeki etkisi ne olmuştur? Senato sorunların çözümünde kendisinden bekleneni verememiş, hatta bunun sonucunda Senatoya vatandaş ilk başta “Okumuşlar Meclisi” derken sonlara doğru “Oturmuşlar Meclisi” demeye başlamıştır. Senato içinden bu duruma gelen eleştirilerden de bu anlaşılabilir. Örneğin Türk siyasetini yakından bilen Kontenjan Senatörü Metin Toker'in 1979 Kayseri olayları nedeniyle artan anarşinin bir saat, ardından gelen at yarışlarının oynanmasını düzenleyen yasada değişiklik yapılması ile ilgili görüşmelerin iki buçuk saat görüşülmesi sonucu, bu durumu “*Senatonun sebep-i hikmetini gösteren tipik bir tasarı*” olarak değerlendirmesi, Senatonun boş ve gereksiz işlerle boşuna zaman harcadığının bir ifadesidir. Bir başka durum ise Senatonun işleri yavaşlattığı düşüncesidir ki yasaların, bütçelerin görüşülmesinde yaşanan aksaklıklar ve gecikmeler buna gerekçe olmuştur. Senatoya gelen diğer önemli bir eleştiri de bünyesinde yer alan tabii senatörlük kurumunun antidemokratik

bir özellik taşıdığıdır. Bu durum sıkça tartışılmış ve Senatonun kaldırılma gerekçelerinden olmuştur.

Sonuç olarak parlamentoların olduğu rejimler, uygulandığı ülkenin toplumsal ve siyasal koşullarından beslenen kimi özgün yönler kazanarak varlığını sürdürür. Dolayısıyla da "çift meclis mi, tek meclis mi?" sorusunu her ülkenin kendi özel koşullarına bakarak yanıtlamak gereklidir. 1961 Anayasası ile Türkiye’de birçok kesim tarafından istenen çift meclis sistemi yürürlüğe girmiştir. Bu sistemin anayasal demokratik düzeni koruyacağı, bir fren ve denge mekanizması olacağı öngörülmüştür. 1961-1980 arası dönemde 19 yasama yılı görev yapan Senato kendisinden bekleneni veremediğinden 1982 Anayasası’nın yürürlüğe girmesiyle de kapanmıştır.



## KAYNAKÇA

### I. RESMİ YAYINLAR

#### A-TUTANAK DERGİLERİ

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (CSTD)

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi (DMTD)

Kurucu Meclis Tutanak Dergisi (KMTD)

Meclis-Ayan Zabıt Cerideleri

Millet Meclisi Tutanak Dergisi (MMTD)

Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Tutanakları Dergisi (MBKGKTD)

Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi (MGKTD)

Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi (TMTD)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri (TBMMZC)

#### B- KANUNLAR ve İÇTÜZÜKLER

1924 Tarih Ve 491 Sayılı Teşkilatı Esasiye Yasasının Bazı Hükümlerinin Kaldırılması Ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkındaki 12 Haziran 1960 Tarihli Ve 1 Sayılı Geçici Kanuna Ek “Kurucu Meclis Teşkili” Hakkında Kanun, **Resmi Gazete**, 16.12.1960, No:10682

25.5.1961 Gün Ve 306 Sayılı Milletvekili Seçimi Kanununun 9. Maddesinin 9. Bendinin Yürürlükten Kaldırılması Hakkında Kanun, **Resmi Gazete**, 22.5.1970, No: 13478.

Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun, **Resmi Gazete**, 25.04.1962, No: 11091.

Cemiyetler Yasası, **Resmi Gazete**, 14.7.1938, No:3959,

Cumhuriyet Senatosu İçtüzüğü, **Resmi Gazete**, 18.1.1964, No:11610.

Gecekondu Kanunu, **Resmi Gazete**, 30.7.1966, No:12362.

Özel Öğretim Kurumları Kanunu, **Resmi Gazete**, 18.06.1965, No:12026.

Temsilciler Meclisi Seçimi Kanunu, **Resmi Gazete**, 16.12.1960, No: 10682.

Toprak ve Tarım Reformu Kanunu, **Resmi Gazete**, 19.7.1973, No:14599.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, **Resmi Gazete**, 31.5.1961, No: 10816.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 73. Maddesinin Değiştirilmesine ve Anayasa'ya Geçici Bir Madde Eklenmesine Dair Kanun, **Resmi Gazete**, 22.4.1970, No: 13478.

Türkiye Radyo – Televizyon Kurumu Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Ek ve Ek Geçici Maddeler İlavesi Hakkında Kanun, **Resmi Gazete**, 8.3.1972, No: 14122.

## C- RAPORLAR

274 Sayılı Kanun'un Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi İçin Kurulan Geçici Komisyon Raporu, **CSTD**, C:60, B:86, 2.7.1970.

4936 Sayılı Üniversiteler Yasası'nın 27.10.1960 Tarih Ve 115 Sayılı Yasa ile Değiştirilen 32. ve 38. Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına, Bir Ek Ve İki Geçici Madde İlavesine ve 7163 Sayılı Yasanın 19. Maddesinin Değiştirilmesine Dair Kanun Tasarısının Millet Meclisince Kabul Olunan Metni ve Cumhuriyet Senatosu Geçici Komisyon Raporu, **CSTD**, C:53, B:71, 27.10.1969.

Anayasa Nizamını, Millî Güvenlik Ve Huzuru Bozan Bazı Fiiller Hakkında Millet Meclisince Kabul Olunan Kanun Teklifi Ve Cumhuriyet Senatosu Anayasa Ve Adalet Komisyonu Raporu, **CSTD**, C:3 B:43, 5.3.1962.

Cumhuriyet Senatosu Özel Yüksek Okulları Araştırma Komisyonu Raporu, **CSTD**, C:49, B:19, 9.1.1969.

Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan Ve Hüseyin İnan'ın Ölüm Cezalarının Yerine Getirilmesine Dair Kanun Teklifinin Millet Meclisince Kabul Olunan Metni Ve Cumhuriyet Senatosu Anayasa Ve Adalet Komisyonu Raporu, **CSTD**, C:4, B:42, 16.3.1972.

Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin Kuruluş Ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun Tasarısının Millet Meclisince Kabul Olunan Metni Ve Cumhuriyet Senatosu Millî Savunma Ve Anayasa Ve Adalet Komisyonları Raporları, **CSTD**, C: 12, B:77, 25.6.1973.

Gecekondu Yasası Tasarısının Millet Meclisince Kabul Olunan Metni ve Cumhuriyet Senatosu Geçici Komisyon Raporu, **CSTD**, C:36, B:89, 19.7.1966.

Geri Kalmış Bölgelerin Sorunlarını Ayrıntılarıyla Belirlemek Üzere Kurulan Cumhuriyet Senatosu Araştırma Komisyonu Raporu, **CSTD**, C:44, B:18, 27.12.1979.

Sendikalar Yasası Teklif Ve Tasarısının Millet Meclisince Kabul Olunan Metni Ve Cumhuriyet Senatosu Geçici Komisyon Raporu, **CSTD**, C:12, B: 82, 28.6.1963.

Toprak Ve Tarım Reformu Yasası Tasarısının Millet Meclisince Olunan Metni ve Cumhuriyet Senatosu Geçici Komisyon Raporu, **CSTD**, C:12, B:76, 21.6.1973.

TRT Hakkında Kurulan Cumhuriyet Senatosu Araştırma Komisyonu Raporu, **CSTD**, C:44, B:19, 18.12.1979.

Türk Ceza Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Ve Bazı Maddelerine Fıkralar İlave Edilmesi Hakkında Kanun Tasarısının Millet Meclisince Kabul Olunan Metni Ve Cumhuriyet Senatosu Anayasa Ve Adalet Komisyonu Raporu, **CSTD**, C:67, B:117, 21.9.1971, s. 1

Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısı Ve Anayasa Komisyonu Raporu, **TMTD**, C:3, B: 47, 18.4.1961,

Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısının Danışma Meclisince Kabul Olunan Metni ve Millî Güvenlik Konseyi Anayasa Komisyonu Raporu, **MGKTD**, C:7, B: 118, 18.10.1982

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Ve Geçici Maddeler Eklenmesi Hakkında Anayasa değişikliği Teklifinin Millet Meclisince Kabul Olunan Metni Ve Cumhuriyet Senatosu Anayasa Ve Adalet Komisyonu Raporu, **CSTD**, C:67, B:113, 12.9.1971.

Türkiye Cumhuriyeti Kurucu Meclisi Anayasa Karma Komisyonunun Anayasa Tasarısının Bazı Maddeleri Hakkında Raporu, **KMTD**, C:2, B: 14, 26.5.196.

Türkiye Radyo - Televizyon Kurumunun 1964, 1965, 1966 Yılları Hesap Ve Muamelelerini İnceleyen Alt Komisyonlar Raporları, **CSTD**, C:48, B:65, 10.10.1968.

Üniversiteler Yasası Tasarısının Millet Meclisince Kabul Olunan Metni ve Cumhuriyet Senatosu Millî Eğitim ve Bütçe ve Plan Komisyonlarından 5'er Üye Alınmak Suretiyle Kurulan Geçici Komisyon Raporu, s. **CSTD**, C:12, B:74, 19.6.1973.

## II- KİTAPLAR:

- Abadan, Nermin: **Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1966,
- Ahmad, F.-Ahmad, Bedia T.: **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1976.
- Ahmad, Feroz: **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, Çev: Ahmet Fethi, 3. Bs, İstanbul, Hil Yayınları, 2007.
- Akyaz, Doğan: **Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.
- Akyüz, Yahya: **Türk Eğitim Tarihi**, 8. Bs., İstanbul, Alfa Yayınları, 2001.
- Aldıkaçtı, Orhan: **Anayasa Hukukumuzdaki Son Gelişmeler ve 1961 Anayasası**, İstanbul, Ülke Matbaası, 1963.
- Altuğ, Kurtul: **27 Mayıs’tan 12 Mart’a**, 2. Bs, İstanbul, Yılmaz Yayınları, 1991.
- Altuğ, Kurtul: **12 Mart ve Nihat Erim Olayı**, Ankara, 7 Gün Yayıncılık, 1973.
- Altuğ, Yılmaz: **Parlamento Hukuku**, İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 2003.
- Ankara Üniversitesi: **Gerekçeli Anayasa Önerisi**, AÜSBF Yayınları, Ankara 1982.
- AP: **Davamız**, Ankara, AP Genel Merkezi Neşriyatı 1964.
- Arcayürek, Cüneyt: **Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971**, 2.Bs., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1985.
- Arcayürek, Cüneyt: **Demokrasi Dur**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1986.
- Arcayürek, Cüneyt: **12 Eylül’e Koşar Adım (Kasım 1979-Nisan 1980)**, Ankara, Bilgi Yayınevi,1986.
- Armaoğlu, Fahir : **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları, (1948-1988)**, 3. Bs. İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994.

- Armaoğlu, Fahir: **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, 10. Bs, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994.
- Aslan, İffet: **İktidar Adayları**, İstanbul, Gerçek Yayınları, 1965.
- Atatürk, Mustafa Kemal: **Nutuk**, Ankara, ATAM Yayınları, 1998
- Ayata, Ayşe Güneş: **CHP Örgüt ve İdeoloji**, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1992.
- Aydinoğlu, Ergun: **Türk Solu (1960-1980)**, İstanbul, Versus Yayınları, 2008.
- Batum, Süheyl: **99 Soruda Neden Ve Nasıl Çağdaş Bir Anayasa**, 2. Bs, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2010.
- Batur, Muhsin: **Anılar ve Görüşler**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1985.
- Bayar, Celal: **Kayseri Cezaevi Günlüğü**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- Bektaş, Arsev: **Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1993.
- Berkes, Niyazi: **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, 4.Bs, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003.
- Bila, Hikmet: **CHP 1919-2009**, İstanbul, Doğan Kitap, 2008.
- Bilgiç, Sadettin: **Hatıralar**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1998.
- Birand, M.Ali-Dündar, Can-Çaplı, Bülent: **12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi**, 10. bs., Ankara, İmge Kitabevi, 2008.
- Bora, Tanıl - Can, Kemal: **Devlet, Ocak, Dergah 12 Eylül’den 1990’lara Ülkücü Hareket**, 6. Bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2000.
- Can Kaya İsen: **Geliyorum Diyen İhtilal**, İstanbul, Tan Gazetesi Matbaası, 1964.
- Cem, İsmail: **Tarih Açısından 12 Mart**, İstanbul, Cem Yayınları, 1993.
- Ceyhan, Ayşe: **Avrupa Topluluğu Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Afa Yayınları, 1991.
- CHP: **1962’de CHP’nin Görüşü**, Ankara, Rüzgarlı Matbaa, 1962.

- CHP: **1973 Seçim Bildirgesi**, Ankara,1973.
- CHP: **Ak Günlere, 1973 Seçim Bildirgesi**, Ankara, 1973.
- CHP: **CHP Tarihi, Programı, Tüzüğü Bütün Yönetmelikleri**, Ankara, 1961.
- CHP: **Hükümet Değişikliği ve CHP'nin Görüşleri**, Ankara, Rüzgarlı Matbaa, 1965.
- Cumhuriyet Senatosu: **Cumhuriyet Senatosu Broşürü**, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 1968.
- Çam, Esat: **Devlet Sistemleri**, İstanbul, Der Yayınları, 1993.
- Çavdar, Tevfik: **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)**, 4.Bs., Ankara, İmge Yayıncılık, 2008.
- Çoker, Fahri: **Türk Parlamento Tarihi: Cumhuriyet Senatosu Denetim Etkinlikleri**, C:I, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 2002.
- Çoker, Fahri: **Türk Parlamento Tarihi, Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri, (1961-1964)**, C: 1, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 1998.
- Davison, Roderic H.: **Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923)**, İstanbul, Alkım Yayınları, 2004.
- Deliorman, Necmettin M.: **Nuri Demirağ'ın Hayatı ve Mücadeleleri**, İstanbul, Nu.D. Matbaası, 1957.
- Demirci, Aliyar H.: **İkinci Meşrutiyette Ayan Meclisi (1908-1912)**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- Demirel, Süleyman: **12 Mart ve Sonrası**, 2.Kitap, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1972.
- Demirel, Tanel: **Adalet Partisi İdeoloji ve Politika**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
- DİE: **14 Ekim 1973 Milletvekili Seçimi Sonuçları**, Ankara, DİE Yayınları, 1974.
- DİE: **1950-1965 Milletvekili ve 1961,1964 Cumhuriyet Senatosu Üye Seçimleri Sonuçları**, Ankara, 1966.
- DİE: **Cumhuriyet Senatosu Üyeleri Kısmi Seçim Sonuçları**, Ankara, 1967.

- DİE: **Cumhuriyet Senatosu Üyeleri Kısmi Seçim Sonuçları**, Ankara, 1969.
- DPT: **I. Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, DPT Yayınları, 1963.
- DPT: **II. Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, DPT Yayınları, 1968
- DPT: **III. Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, DPT Yayınları, 1973.
- Erdem, Kasım-Candan, Kadir: **Çift Meclisli Parlamentolarda Senato Üyelerinin Belirlenmesi**, Ankara, TBMM Araştırma Merkezi, 2007.
- Erim, Nihat: **Günlükler 1925-1979**, C: II, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005.
- Erkanlı, Orhan: **Anılar, Sorunlar, Sorumlular**, İstanbul, Baha Matbaası, 1972.
- Eroğlu, Ergin: **Sınıflar Açısından 12 Mart: 12 Mart Devam Ediyor mu?**, İstanbul, Gürsoy Yayınları, 1974.
- Eroğul, Cem: **Türk Anayasa Düzeninde Cumhuriyet Senatosu'nun Yeri**, AÜSBF Yayınları, 1977.
- Ertuğ, Celal: **Çözumsuz Demokrasi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1997.
- Ezherli, İhsan: **Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)**, 2.Bs, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1998.
- Feyzioğlu, Turhan: **Fırtınalı Yıllarda Ülkücü Hareket**, İstanbul, Ozan Yayıncılık, 2005.
- Fincancıoğlu, Yurdakul: **Demirel: Demokrasinin Duraklama Yılları**, İstanbul, Büke Yayınları, 2000.
- Gevgilili, Ali: **Yükseliş ve Düşüş**, 2. Bs, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1987.
- Giritli, İsmet: **Kısa Türk Anayasa Hukuku**, İstanbul, Der Yayınları, 1991.
- Gönlübol, Mehmet - Kürkçüoğlu, Ömer: **Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1995**, 9. Bs., Ankara, Siyasal Kitapevi, 1996.

- Göze, Ayferi: **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, 12. Bası, İstanbul, Beta Basım Yayın, 2009.
- Gözübüyük, Şeref- Sezgin, Zekai : **1924 Anayasası Hakkında Meclis Görüşmeleri**, AÜSBF Yayınları, Ankara 1957.
- Güneş, Turan: **Türk Demokrasininin Analizi**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1996.
- Gürbüz, Yaşar: **Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler**, 2. Bs, İstanbul, Beta Basım Yayın, 1987.
- Gürcan, Ömer: **Fethi Gürcan'ın Harbiyelileri**, İstanbul, İleri Yayınları, 2005.
- Gürkan, Celil: **12 Mart'a Beş Kala**, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1986.
- Güven, Tansel: **Siyasi İlimler Mecmuası 1931-1955, İnceleme ve Dizin**, Ankara, KAYAUM Yayınları, 2010.
- Hale, William: **Türkiye'de Ordu ve Siyaset, 1789'dan Günümüze**, Çev.Ahmet Fethi, İstanbul. Hil Yayınları, 1994.
- HP: **Hürriyet Partisi Ana Nizamnamesi ve Parti Programı**, Ankara, Hürriyet Partisi Yayınları, 1956.
- İba, Şeref: **Parlamento Hukuku**, 4. Bs., İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- İğdemir, Uluğ: **Heyet-i Temsiliye Tutanakları**, 2. Bs., Ankara, TTK Yayınları, 1989.
- İnönü, İsmet: **Defterler (1919-1973)**, (Yayına Hazırlayan, Ahmet Demirel), C:II, 3. Bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Kabacalı, Alpay: **Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü**, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, 1990.
- Kapani, Münci: **Politika Bilimine Giriş**, 8. Bs, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1996.
- Karal, Enver Ziya: **Osmanlı Tarihi**, C:VIII, Ankara, TTK Yayınları, 1999.
- Karamustafaoğlu, Tuncer: **Yasama Meclisinde Komisyonlar**, AÜHF Yayınları, 1965.



- Karavelioğlu, Kamil: **Bir Devrim İki Darbe**, İstanbul, Gürer Yayınları, 2007.
- Keleş, Ruşen: **Kentleşme Politikası**, 8.Bs, Ankara, İmge Kitabevi, 2004.
- Keleş, Ruşen- Ünsal, Artun: **Kent Ve Siyasal Şiddet**, Ankara, AÜSBF Basın Ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi, 1982.
- Kili, Suna- Gözübüyük, Şeref: **Sened-i İttifaktan Günümüze Türk Anayasa Metinleri**, 3. Bs, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.
- Kili, Suna: **1960–1975 Dönemi CHP’sinde Gelişmeler-Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1975.
- Korkut, Sevgi: **Toprak Reformu ve Türkiye**, Ankara, TBMM Yayını, 1984.
- Lewis, Bernard: **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, 8. Bs, Ankara, TTK Yayınları, 2000.
- Lijphart, Arend: **Demokrasi Motifleri**, Çev: Güneş Ayas, Utku Umut Bulsun, İstanbul, Salyangoz Yayınları, 2006.
- Mardin, Şerif: **Türkiye’de Toplum ve Siyaset**, 13.Bs, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.
- Mazıcı, Nurşen: **Türkiye’de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri**, İstanbul, Gür Yayınları, 1989.
- MP: **Millet Partisi Programı**, Yeni Matbaa, Ankara,1948.
- MSP: **1973 Seçim Beyannamesi**, Ankara, 1973.
- Okandan, Recaî Galip: **Amme Hukukumuzda İkinci Meşrutiyet Devri**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1947.
- Oktay, Ahmet: **Toplumsal Değişme ve Basın: 1960-1986 Türk Basını Üzerine Uygulamalı Bir Çalışma**, İstanbul, BFS Yayınları,1987
- Onar, Sıddık Sami: **İdare Hukukunun Umumî Esasları**, C:I, İstanbul, 1966.
- Onuş, Sinan: **Parola: İnkılap**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2003.
- Ortaylı, İlber **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

- Ortaylı, İlber: **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, 2. Bs., Ankara, Cedit Yayınları, 2008.
- Örs, Birsen: **Türkiye’de Askeri Müdahaleler**, İstanbul, Der Yayınları, 1996.
- Özbudun, Ergun: **Çağdaş Türk Politikası**, Çev. Ali Resul Usul, İstanbul, Doğan Kitap, 2003.
- Özdemir, Hikmet: **Kalkınmada Bir Strateji Arayışı Yön Hareketi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1986
- Öztürk, Kazım: **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Temel Metinler**, C. I, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1966.
- Pantül, Mehmet-Yalçın, Bekir S.: **Türk Parlamento Hukukunda İkinci Meclisler**, Ankara, Cumhuriyet Senatosu Vakfı Yayınları. 1982.
- Sarıbay, Ali Yaşar: **Türkiye’de Modernleşme, Din ve Parti Politikası: MSP Örnek Olayı**, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1985.
- Savcı, Bahri: **İnsan Hakları**, AÜSBF Yayınları, 1953.
- Soysal, Mümtaz: **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, 5. Bs, İstanbul Gerçek Yayınevi,1979.
- Sönmezoğlu, Faruk: **Türk Dış Politikası (II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze)**, İstanbul, Der Yayınları, 2006.
- Sülker, Kemal: **Türkiye'yi Sarsan İki Uzun Gün**, İstanbul, Verso Yayıncılık, 1985.
- Talas, Cahit: **Bir Toplumsal Politika Belgesinin Yorumu: Toplumsal Anlaşma**, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1982.
- Tanör, Bülent: **İki Anayasa, 1961-1982**, 3. Bs, İstanbul, Beta Basım-Yayın, 1994.
- Tanör, Bülent: **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, 18. Bs, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009.
- Tanör, Bülent: **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları 1918-1920**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- TBMM: **TBMM Albümü 1920-2010**, C.II, Ankara, TBMM Yayınları, 2010.

- Teziç, Erdoğan : **Anayasa Hukuku**, 13. Bs., İstanbul, Beta Basım Yayıncılık, 2009.
- Toker, Metin: **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları: İnönü'nün Son Başbakanlığı, 1961-1965**, Ankara, Bilgi Yayınları, 2. Bs., 1992.
- Toker, Metin: **İsmet Paşa'nın Son Yılları 1965-1973**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1993.
- Tökin, Hüsrev F.: **Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839-1965)**, İstanbul, Elif Yayınları, 1965.
- Tunaya, Tarık Zafer : **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, 1.Kitap, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2001.
- Tuncer, Erol: **Osmanlı'dan Günümüze Seçimler 1877-1999**, Ankara, TESAV Vakfı, 2002.
- Turan, Şerafettin: **Türk Devrim Tarihi**, C:I, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1991
- Turan, Şerafettin: **Türk Devrim Tarihi**, C:II, 2. Bs, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1998.
- TÜİK: **İstatistik Göstergeler 1923-2008**, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, 2009.
- Ulay, Sıtkı: **27 Mayıs 1960, Harbiye Silah Başına**, İstanbul, Hüsnütabiat Matbaası, 1968.
- Uran, Peri : **Yasama İşlevinin Yerine Getirilmesinde Çift Meclis Sistemi ve Türk Siyasal Tarihindeki Yeri**, Ankara, Yetkin Yayınları, 2008.
- Uslu, Nasuh: **Türk-Amerikan İlişkileri**, Ankara, 21. Yüzyıl Yayınları, 2000.
- Uygun, Oktay: **Federal Devlet**, 3. Bs, İstanbul, On iki Levha Yayıncılık, 2007.
- Üskül, Zafer: **Siyaset ve Asker**, 2. Bs, İstanbul, İmge Yayınları, 1997.
- Yerasimos, Stefanos: **Az gelişmişlik sürecinde Türkiye**, Çeviren: Babür Kuzucu C:III, 6.Bs., İstanbul, Belge Yayınları, 1992.
- Yıldız, Ahmet: **İhtilalin İçinden Anılar-Değerlendirmeler**, İstanbul, Alan Yayıncılık, 2001.

Yokuş, Sevtap: **Türkiye’de Yürütme Erkinde Değişen Dengeler**, Ankara, Yetkin Yayınları, 2010.

Zürcher, Eric Jan: **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, 16.bs, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.

### III- TEZLER:

Ayyıldız, Ali: **Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Reform (1836-1856)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilimdalı Doktora Tezi, İstanbul, 1992.

Efe, Ayla: **Muhassıllık Teşkilatı**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilimdalı Basılmamış Doktora Tezi, Eskişehir, 2002.

İrketi, Okan: **Yürütmenin Yetkilerinin Sınırlanması Teması Bağlamında Forum Dergisi Analizi**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Kenaroğlu, Barış: **Cumhuriyet Senatosunda Milli Birlik Grubu**, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.

### IV- MAKALELER:

Abadan, Nermin: “1960 SBF Anayasa Seminerinde Beliren Esas Düşünceler”, **AÜSBF Dergisi**, C:XVII, No:2, 1962, s.251-280.

Abadan, Yavuz: “Osmanlı İmparatorluğu’nda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri”, **AÜHF Dergisi**, C:XIV, No: 1-4, 1957, s.3-37.

Ağaoğulları, Mehmet Ali: “Aşırı Milliyetçi Sağ”, **Geçiş Süresince Türkiye**, (der. Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak) 2. Bs, İstanbul, Belge Yayınları, 1992, s. 189-236.

Akkaya, Yüksel: “1960 Sonrasında İşçi Hareketleri”, **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, C:II, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 105-106.

- Akşin, Sina: “Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusanının Ele Aldığı Başlıca Sorunlar (II)”, **AÜSBF Dergisi**, C:XXIV, No:2, 1970, s.101-122.
- Akşin, Sina: “Jön Türkler”, **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C:III, İstanbul, İletişim Yayınları,1986, s.832-843.
- Aktan, Reşat: “Türkiye’de Toprak Reformu Çalışmaları”, **AÜSBF Dergisi**, C:XXVI, No: 3, 1971, s. 37-84.
- Alkan, Mehmet Ö.: “Türkiye’de Seçim Sistemi Tercihinin Misyon Boyutu ve Demokratik Gelişime Etkileri”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, C:XXIII, 2006, s.133-165.
- Arı, Tayyar: “2000’li Yıllarda Türkiye’nin Ortadoğu Politikası”, **21. Yüzyılda Türk Dış Politikası**, (der: İdris Bal), 3.bs, Ankara, AGAM Yayınları, 2003, s.705.
- Arsel, İlhan: “Çift Meclis Sistemi, İncelemeler”, **Forum**, No:96, 1958, s.6-8.
- Arsel, İlhan: “Birinci ve İkinci Meşrutiyet Devirlerinde Çift Meclis Sistemi Tecrübesi”, **AÜHF Dergisi**, C:X, No: 1-4, 1953, s.194-211.
- Arsel, İlhan: “Çift Meclis Sisteminin Memleketimizde Tatbiki Hususunda Bazı Düşünceler”, **AÜHF Dergisi**, C:XI, No: 3-4, 1954, S. 60-104.
- Arsel, İlhan: “Yasaların Teşkilat-ı Esasiyeye Uygunluğunun Kazai Murakabesi Mevzuunda Yeni Bir Cereyan”, **Ankara Barosu Dergisi**, No: 5, 1953, s.392-395.
- Ayata, Ayşe Güneş: “Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecinde Ortanın Solu Hareketi”, **AÜSBF Dergisi**, C:L, No: 1-3, 1995, s.79-88.
- Aybay, Rona: “Baskı Grupları”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C: XXVII, No:1-4, 1962, s. 270-286.
- Aziz, Aysel: “Yeni TRT Yasası”, **AÜSBF Dergisi**, C: XXVII, No: 4, 1973, s. 101-134.
- Cem, İsmail: “Değişen Türkiye ve Değişen İşçi”, **Milliyet**, 19.7.1970.

- Çadırcı, Musa: “Osmanlı Döneminde Yerel Meclisler”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, TODAİE Yayınları, C:II, No: 5, 1993, s. 3-12.
- Daver, Bülent: “Türk Üniversite Öğrencileri Ve Siyaset”, **AÜSBF Dergisi**, C:XIX, No.3, 1964, s.37-46.
- Demir, Ahmet: “Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğuna Üyeliği Üzerinde Tartışmalar”, **AÜSBF Dergisi**, C: XXVII, No:3, Ankara, 1972, s. 721-756.
- Duverger, Maurice: “Partiler Ve Siyasi Rejimler,” Çev: Ergun Özbudun, **AÜHF Dergisi**, C: XIX, No:1-4, 1962, s.95-171.
- Erhan, Çağrı: “1960-1980 ABD ve NATO’yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (ed. Baskın Oran ) C:1, 6. Bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 681-715.
- Erim, Nihat: “Anayasa Meselelerimiz”, **Siyasi İlimler Mecmuası**, No: 197, 1947, s. 195-301.
- Eroğul, Cem: “Çok Partili Düzenin Kuruluşu:1945–1971”, **Geçiş Süresince Türkiye**, (der. Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak), İstanbul, Belge Yayınları, 1990, s. 112-158.
- Fırat, Melek: “Yunanistan’la İlişkiler 1960-1980”, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (ed. Baskın Oran ) C:I, 6.Bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 716-768.
- Giritli, İsmet: “Tek Meclis mi, Çift Meclis mi?”, **Siyasi İlimler Mecmuası**, No. 272, 1953, s. 232 - 235.
- Hamitoğulları, Beşir: “Türkiye’de Toprak Reformu Ve İktisadi Kalkınma”, **AÜSBF Dergisi**, C:XXI, No:1,1966, s. 21-66.
- Işıklı, Alpaslan: “Ücretli Emek ve Sendikalaşma”, **Geçiş Süresince Türkiye**, (der. Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak), İstanbul, Belge Yayınları, 1990, s. 326-353.
- İnce, Macit: “İkinci Meclis”, **Forum**, No: 159, 1960, s.12-13.
- İpekçi, Abdi: “Seçimler Yaklaşırken”, **Milliyet**, 29.5.1968-1.6.1968
- Kalaycıoğlu, Ersin: “1960 Sonrası Türk Siyasal Hayatına Bir Bakış: Demokrasi Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar,” **Türkiye’de Siyaset: Süreklilik ve Değişim**, (Editörler: Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay), İstanbul: Der Yayınları, 1990, s. 482-483.

- Kıray, Mübeccel: “Gecekondu-Az Gelişmiş Ülkelerde Hızla Topraktan Kopma ve Kentle Bütünleşememe”, **AÜSBF Dergisi**, C: XXVII, No:3, 1972, s.561-574.
- Nadi, Nadir: “Başlayan Değil, Süren Buhran”, **Cumhuriyet**, 1.6.1962.
- Nadi, Nadir: “Bugünün İşi Yarına Kalmasın!”, **Cumhuriyet**, 4.3.1961.
- Onar, Erdal: “Dünyada Parlamento Kavramının Doğuşu, Gelişimi ve Günümüzdeki Görünümü”, **Milli Egemenlik ve Demokrasi Kurultayı**, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1995, s. 48-55.
- Onar, Sıddık Sami: “Anayasa Anketi ve Aydınlarımız”, **Siyasi İlimler Mecmuası**, No. 264, 1953, s. 522-527.
- Onbeş Günün Notları: “Çift Meclis”, **Forum**, No:80, 1957.
- Onbeş Günün Notları: “İkinci Meclis”, **Forum**, No:81,1957.
- Onbeş Günün Notları: “Boulangier Hadisesi”, **Forum**, No:78, 1957.
- Onbeş Günün Notları: “Devlet Kudretinin Tahdidi”, **Forum**, No:77, 1957.
- Ortaylı, İlber: “İlk Osmanlı Parlamentosu ve Osmanlı Milletlerinin Temsili”, **Kanun-i Esasinin 100. Yılı Armağanı**, AÜSBF Yayınları, 1978, s. 169-172.
- Ortaylı, İlber : “İlk Osmanlı Parlamentosunun Yapısında Eyalet İdare Meclislerinin Etkisi”, **Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı:1876-1976**, Ankara, Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları, 1978, s.433-448.
- Özbudun, Ergun: Seçim Sistemleri ve Türkiye, **AÜHF Dergisi**, C:XLIV, No:1-4, 1995, s. 521-539.
- Özdemir, Hikmet: “Siyasal Tarih, 1960-1980”, **Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980** (Mete Tunçay, Cemil Koçak, Hikmet Özdemir, Korkut Boratav, Selahattin Hilav, Murat Katoğlu, Ayla Ödekan), İstanbul, Cem Yayınevi, 1992, s. 225-293.
- Özek, Çetin: “Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması” **Onar Armağanı**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını 1977, s. 720-776.

- Savcı, Bahri: “1966 Kısmı Senato seçimleri Tahlili”, **AÜSBF Dergisi**, C:XXI, No:3, 1966, s. 125-163.
- Savcı, Bahri: “Cumhuriyet Senatosu Başkanlık Divanı Seçimleri Üzerinde Anlaşmazlık”, **AÜSBF Dergisi**, C:XVII, No: 1-3, 1962, s. 135-174.
- Savcı, Bahri: “Yeni Bir Anayasa Rejimine Doğru Gelişmeler-I”, **AÜSBF Dergisi**, C:XVI, No:4, 1961, s. 62-101.
- Savcı, Bahri: “Yeni Bir Anayasa Rejimine Doğru Gelişmeler- II” **AÜSBF Dergisi**, C:XVII, No:1,1961, s. 95-145.
- Soner, Şükran: "12 Mart Döneminde İşçi Hareketi", **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, C:II, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 463-476.
- Soysal, Mümtaz: “Yasama Çıkmazı”, **Milliyet**, 6.2.1982.
- Şenyapılı, Önder: “1970'lerin Başında Sayılarla Türk Basını”, **Amme İdaresi Dergisi** C:IV, No:4, 1971, s. 67-115.
- TBMM: **TBMM Albümü 1920-2010**, C.II, Ankara, TBMM Yayınları, 2010.
- Tellal, Erel - Keskin, Nuray E.: Rusya Federasyonu, **Kamu Yönetimi Ülke İncelemeleri**, AÜSBF Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, 2004, s. 268-269.
- Tikveş, Özkan: “Anayasa’da On Beş Yıllık Dönemde (1961-1976) Yapılan Değişiklikler Ve Ekler”, **AÜHF Dergisi**, , C: XXXIV, No:1-4, 1977, s.19-59.
- Toker, Metin: “Sistemi Ne İflas Ettirdi?”, **Milliyet**, 8.2.1982.
- Toker, Metin: “Üst Yapının Önemli İki Kurulu”, **Milliyet**, 21.2.1982.
- Toprak, Binnaz: “Dinci Sağ”, **Geçiş Süresince Türkiye**, (der. Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak), İstanbul, Belge Yayınları, 1990, s. 237-254.
- Turan, Güneş: “İkinci Meclis”, **Siyasî İlimler Mecmuası**, No. 271, 1953, s. 287-291.
- Türk, Hikmet Sami: “Açık Parlamento Üyeliklerinin Ara Seçimleri Yoluyla ya da Yedeklerle Doldurulması”, **AÜHF Dergisi**, C: XXXVIII, No: 1-4, 1981, s. 3-47.
- Türk, Hikmet Sami: “Türk Seçim Sisteminde Oy Hakkı”, **AÜHF Dergisi**, C:XXVI, No: 3-4, 1969, s. 79-114



Ülman, Haluk- Sander, Oral: “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler, (1923-1968) II”, **AÜSBF Dergisi**, C:XXVII, No:1, 1972, s.1-24.

Yılmaz, Mustafa- Doğaner, Y: “1961-1973 Yılları Arasında Bakanlar Kurulu Kararı ile Yasaklanan Yayınlar”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, No: 37-38, 2006, s. 247-299.

## **V- GAZETELER**

Akşam

Cumhuriyet

Dünya

Hürriyet

Milliyet

Resmi Gazete

Tercüman

Ulus

Vatan

Yeni Sabah

## **VI- ELEKTRONİK KAYNAKLAR**

<http://www.anayasa.gov.tr/index.php?l=template&id=10&lang=0>. (Erişim Tarihi: 23.1.2011.)

<http://www.tbmm.gov.tr>

<http://www.yok.gov.tr>

## EKLER

### Ek- 1 Genel Oyla Gelen Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Seçim Bölgelerine Göre Listesi

ADI SOYADI	SEÇİM BÖLGESİ- SÜRESİ
AFŞAR Ali Galip	Adana (1961-1966)
ÖNAL Mehmet Sakıp	Adana (1961-1966)
ADEMOĞLU Mehmet Nuri	Adana (1961-1980)
ÜNALDI Mehmet	Adana (1961-1980)
METE Muslihittin Yılmaz	Adana (1966-1975)
ÖZTEKİN Mukadder	Adana (1966-1975)
ÖNER Hayri	Adana (1975-1980)
SARIİBRAHİMOĞLU Mustafa Kemal	Adana (1975-1980)
AĞAR Halil	Adıyaman (1961-1968)
TURANLI Mehmet Sırrı	Adıyaman (1968-1977)
ÇETİN Yusuf	Adıyaman (1977-1980)
HANCIOĞLU Rasim	Afyon (1961-1966)
İNCEOĞLU Mustafa Yılmaz	Afyon (1961-1966)
KARASAPAN Ahmet Celalettin	Afyon (1961-1966)
ŞENOCAK Yusuf Kemal	Afyon (1966-1975)
KARAAĞAÇLIOĞLU Musa Kâzım	Afyon (1966-1980)
KARAYİĞİT Ahmet	Afyon (1966-1980)
ÇELİK Mustafa	Afyon (1975-1980)
YARDIMCI Veysi	Ağrı (1961-1964)
TÜRKMEN Salih	Ağrı (1964-1973)
KÜFREVİ Kasım	Ağrı (1973-1979)
ZEREN Mustafa Macit	Amasya (1961-1979)
ŞENER Nevzat	Amasya (1979-1980)
AĞIRNASLI Niyazi	Ankara (1961-1966)
ALİŞİROĞLU Molla Osman	Ankara (1961-1966)
ETKER Mustafa Rifat	Ankara (1961-1966)
KOCABEYOĞLU Ahmet Sabit	Ankara (1961-1966)
OMAY İbrahim Hakkı	Ankara (1961-1966)
ULUSOY Ömer Man sur	Ankara (1961-1973)
BEKATA Hıfzı Oğuz	Ankara (1961-1975)
CEBE Turgut	Ankara (1966-1975)
VURAL Mahmut	Ankara (1966-1975)
YETİŞ İsmail	Ankara (1966-1975)
KÖKER Yiğit	Ankara (1966-1980)
ALACAKAPTAN Uğur	Ankara (1975-1980)
ERTEM Fevzi Ergün	Ankara (1975-1980)
ÖZTÜRK İbrahim	Ankara (1975-1980)
YORULMAZ Cengizhan	Ankara (1975-1980)
BENDERLİOĞLU Mehmet Atrf	Ankara (1976-1980)
İLKUÇAN Mehmet	Antalya (1961-1964)
ÖZER Mustafa	Antalya (1961-1964)
PIRILTI Mehmet	Antalya (1964-1973)
TEKİN Mehmet Akif	Antalya (1964-1973)
OĞUZ Reşat	Antalya (1973-1979)

PAKER Şerafettin	Antalya (1973-1979)
YILMAZ Remzi	Antalya (1979-1980)
ALPARSLAN Hasan Fehmi	Artvin (1961-1973)
ÖZDEMİR Ahmet	Artvin (1964)
KOCAMAN Recai	Artvin (1973-1979)
GEZMİŞ Rasim	Artvin (1979-1980)
SARIGÖLLÜ Osman Saim	Aydın (1961-1968)
TURHANGİL Fikret Kayaalp	Aydın (1961-1968)
EGE İskender Cenap	Aydın (1961-1980)
COŞKUN Ali Celalettin	Aydın (1968-1977)
GORAL Halil Nüzhet	Aydın (1968-1977)
DEMİRAYAK Saadettin	Aydın (1977-1980)
TAŞ Ahmet Metin	Aydın (1977-1980)
KAANOĞUZBEYOĞLUSüleyman Hamdi	Balıkesir (1961-1964)
ÖZTAŞ Kadri	Balıkesir (1961-1964)
TÜRKER Hasan Ali	Balıkesir (1961-1967)
AKA Mehmet Enver	Balıkesir (1961-1968)
GÜLER Mehmet	Balıkesir (1964-1973)
SARLICALI Nejat	Balıkesir (1964-1980)
DEMİREL Nuri	Balıkesir (1968-1973)
ASLANOĞLU Hikmet	Balıkesir (1973-1979)
ERİŞ Raif	Balıkesir (1973-1979)
YIRCALI İbrahim Sıtkı	Balıkesir (1975-1980)
ÇAVDAROĞLU Mithat Şükrü	Balıkesir (1979-1980)
ÖRGEN Cemal	Balıkesir (1979-1980)
İNKAYA Cemalettin	Balıkesir (1988-1975)
ORAN Talat	Bilecik (1961-1968)
TUĞRUL Mehmet Orhan	Bilecik (1968-1977)
ERDEM Mehmet	Bilecik (1977-1980)
TOPÇUOĞLU Sabri	Bingöl (1961-1966)
YURTSEVER Arif Hikmet	Bingöl (1966-1975)
BİLGİN Mehmet	Bingöl (1975-1980)
GEBOLOĞLU Cevdet	Bitlis (1961-1964)
ŞEREFHANOĞLU Ziya Nami	Bitlis (1964-1967)
KÜRÜMOĞLU Mehmet Orhan	Bitlis (1968-1973)
İNAN Kâmrân	Bitlis (1973-1979)
ÖZCAN Mehmet Sedat	Bitlis (1979-1980)
ARIKAN Mehmet Rahmi	Bolu (1961-1968)
UZUNHASANOĞLU Mehmet Sırrı	Bolu (1961-1968)
GÜLEZ Turgut Yaşar	Bolu (1968-1977)
YILMAZTÜRK Alaettin	Bolu (1968-1977)
AKMANDOR Mehmet Neşet	Bolu (1977-1980)
ÇALIŞ Orhan Abdullah	Bolu (1977-1980)
OTAN Hüseyin	Burdur (1961-1964)
KINAYTÜRK Ömer Faruk	Burdur (1964-1973)
KABAY Ekrem	Burdur (1973-1979)
KIRBAŞLI Faik	Burdur (1979-1980)
GÜZEY Baki	Bursa (1961-1966)
ORTAÇ Hüseyin Cahit	Bursa (1961-1975)
ÇAĞLAYANGİL Osman İhsan	Bursa (1961-1980)
KAYALAR Şerafettin	Bursa (1961-1980)
URAL Safvet	Bursa (1966-1975)

KARAMULLAOĞLU Şebip	Bursa (1975-1980)
KÜNTAY Barlas	Bursa (1975-1980)
SARIKAYA Mehmet Halit	Çanakkale (1961 -1964)
AKSOY Mehmet Ali	Çanakkale (1961-1964)
ALTAN Orhan Nahit	Çanakkale (1964-1973)
TERMEN Ziya	Çanakkale (1964-1973)
KUTLUK İsmail	Çanakkale (1973-1979)
ELMAS İmadettin	Çanakkale (1973-1980)
SEZGİN Refet	Çanakkale (1979-1980)
DAĞLI Mustafa Hazım	Çankırı (1961-1968)
TİTREK Gürhan	Çankırı (1968-1980)
ARSAN Zeki	Çorum (1961-1964)
ÇETİN Mehmet Alaettin	Çorum (1961-1968)
YALÇUK Safa	Çorum (1964-1980)
ÖZÇETİN Mahmut Şevket	Çorum (1968-1977)
ERCAN Abdullah	Çorum (1977-1980)
AKYAR Mustafa Cahit	Denizli (1961-1966)
DURUL Mehmet Emin	Denizli (1961-1966)
TURGUT Ali Kemal	Denizli (1966-1975)
ATMACA Hüseyin	Denizli (1966-1980)
AKŞİT Mehmet Bahattin Baha	Denizli (1975-1980)
TİGREL İhsan Hamit	Diyarbakır (1961 -1966)
ERDOĞAN Mehmet Azmi	Diyarbakır (1961-1975)
CİZRELİOĞLU Selahattin	Diyarbakır (1966-1980)
SAVCI Sabahattin	Diyarbakır (1975-1980)
BANGUOĞLU Hasan Tahsin	Edirne (1961-1968)
ERGENELİ Mehmet Nafiz	Edirne (1968-1977)
ERGÜN Süleyman Sırrı	Edirne (1977-1980)
GİRAY Rasim	Elazığ (1961-1966)
ERTUĞ Celalettin Bedri	Elazığ (1961-1975)
HAZERDAÖLİ Mehmet Salim	Elazığ (1966-1975)
DALOKAY Mustafa Cahit	Elazığ (1975-1980)
İLDAN Hasan	Elazığ (1975-1980)
BAYSOY Fehmi	Erzincan (1961-1973)
UNSAI Niyazi	Erzincan (1973-1979)
ÖZEN Orhan	Erzincan (1979-1980)
AYNUKSA Nurettin	Erzurum (1961-1964)
PASİNLİ Nihat	Erzurum (1961-1964)
SANALAN Mustafa Rahmi	Erzurum (1961-1964)
ALİHOCAGİL Osman	Erzurum (1964-1973)
HATUNOĞLU Sakıp	Erzurum (1964-1973)
SOMUNOĞLU Osman Edip	Erzurum (1964-1973)
NALBANTOĞLU Hilmi	Erzurum (1973-1979)
DOĞAN Lütfi	Erzurum (1973-1980)
DENİZ Selahattin	Erzurum (1979-1980)
GACIROĞLU Naci	Erzurum (1979-1980)
TOROS Naci	Eskişehir (1961-1962)
UÇAGÖK Gavsı	Eskişehir (1961-1969)
UCUZAL Ömer	Eskişehir (1964-1980)
ERGEÇEN Hasan	Eskişehir (1973-1979)
SAVAŞ Hikmet	Eskişehir (1975-1980)
İSLÂM Mehmet Zeki	Gaziantep (1961-1968)

ÖZGÜL Mehmet Nizamettin	Gaziantep (1961-1968)
KUTLAR İbrahim Tefik	Gaziantep (1968-1977)
TANYERİ Salih	Gaziantep (1968-1977)
ÇOLAKOĞLU Selahattin	Gaziantep (1977-1980)
KILIÇ Mehmet	Gaziantep (1977-1980)
İZMEN Mehmet	Giresun (1961-1966)
ORHON Sabahattin	Giresun (1961-1975)
TOPALOĞLU Mehmet İhsan	Giresun (1966-1975)
CÜCEOĞLU Hacı Ali	Giresun (1975-1980)
ERKMEN Hayrettin	Giresun (1975-1980)
ZARBUN Halit Hülidi	Gümüşhane (1961-1966)
CİLARA Abbas	Gümüşhane (1966-1975)
BOZKURT Ömer Naci	Gümüşhane (1975-1980)
TÜRKOĞLU Adil	Hakkâri (1961-1963)
SEYHAN Mehmet Necip	Hakkâri (1964-1973)
ÖZDİNÇ Abdulhalik	Hakkâri (1979-1980)
CİDAL Naci	Hakkâri(1973-1979)
ADALI Sabahattin	Hatay (1961-1964)
AKSOY Abdullah Vehbi	Hatay (1961-1964)
DELİVELİ Mustafa	Hatay (1964-1980)
KILIÇOĞLU Kemal	Hatay (1973-1979)
SÖNMEZ Mehmet	Hatay (1979-1980)
BAHADIRLI Mehmet Enver	Hatay (1984-1973)
SEREN Süleyman Suat	Isparta (1961-1969)
GÜLCÜGİL Mustafa	Isparta (1964-1980)
OKYAVUZ Hasan Cavit	İçel (1961-1968)
ÖZDOLAY Talip	İçel (1961-1980)
BİLGEN İbrahim Lütft	İçel (1968-1977)
ÇATALOĞLU İsmail	İçel (1977-1980)
GÜNALTAY Mehmet Şemsettin	İstanbul (1961)
BAŞAK Fethi	İstanbul (1961-1964)
CEVHERİOĞLU Abdülcelil	İstanbul (1961-1964)
MENEMENCİOĞLU İbrahim Ethem	İstanbul (1961-1964)
SÜMER Mustafa Nurullah	İstanbul (1961-1964)
ŞAHİNGİRAY Özel	İstanbul (1961-1964)
TANMAN Mustafa Sabahattin	İstanbul (1961-1964)
TURAN Sahak Berç	İstanbul (1961-1964)
AKYÜREK Mahmut Şevket	İstanbul (1961-1973)
ÖZTÜRKÇİNE Rifat	İstanbul (1961-1973)
KIRDAR Şemsettin Sami	İstanbul (1964)
GÜNDOĞAN Fikret	İstanbul (1964-1970)
AKSOLEY Emine Mebrure	İstanbul (1964-1973)
GÜMÜŞOĞLU Osman Zeki	İstanbul (1964-1973)
ÖZDEN Hasan Ekrem	İstanbul (1964-1973)
YILDIRIM Mehmet Cemal	İstanbul (1964-1973)
ARIBURUN Mehmet Tekin	İstanbul (1964-1979)
ADALI Mehmet Erdoğan	İstanbul (1964-1980)
BERKOL Mehmet Haluk	İstanbul (1966-1973)
BAYKAL Aysel	İstanbul (1970-1980)
PEKER Ayhan	İstanbul (1973-1974)
BELÜL Solmaz	İstanbul (1973-1979)
ESATOĞLU Fevzi	İstanbul (1973-1979)

FEYYAT Mehmet	İstanbul (1973-1979)
OĞUZ Ali	İstanbul (1973-1979)
ERDEM Mehmet Rahmi	İstanbul (1973-1980)
POYRAZ Ahmet Vefa	İstanbul (1973-1980)
ÜSTÜNEL Besim	İstanbul (1975-1980)
BATUM Mehmet Sıtkı Sadık	İstanbul (1979-1980)
FERSOY Orhan Cemal	İstanbul (1979-1980)
SUNGUR Mehmet Emin	İstanbul (1979-1980)
UYANSOY Emin	İstanbul (1979-1980)
BİRAND Yusuf İzzet	İzmir (1961-1968)
BOZCALI Ömer Lütfi	İzmir (1961-1968)
KANSU Mustafa Enis	İzmir (1961-1968)
OKURER Cahit	İzmir (1961-1968)
ONAT Mustafa Hilmi	İzmir (1961-1968)
ÖZERDEMLİ Mustafa Nevzat Yavuz	İzmir (1961-1968)
ÇAĞATAY Mehmet Nazif	İzmir (1968-1975)
BELER Belig	İzmir (1968-1977)
BOZOKLAR Mustafa	İzmir (1968-1977)
KIRLI Mümin	İzmir (1968-1977)
KOR Orhan	İzmir (1968-1977)
MİRKELAMOĞLU Mehmet Necip	İzmir (1968-1977)
ARTEMİZ Nurhan	İzmir (1977-1980)
BAKŞIK Şeref	İzmir (1977-1980)
DALDAL Mehmet Münir	İzmir (1977-1980)
ERKMENOĞLU Ali Kâmrân	İzmir (1977-1980)
ÖZDEMİR Akın	İzmir (1977-1980)
TUNCEL Süleyman	İzmir (1977-1980)
EVLİYA Mahmut Nedim	K. Maraş (1961-1965)
AKSU Nuh Cenap	K. Maraş (1961-1968)
PAKSU Ahmet Tevfik	K. Maraş (1966-1968)
SOYDAN Hilmi	K. Maraş (1968-1977)
KARAKÜÇÜK Ali Adnan	K. Maraş (1968-1980)
AKGÜN Rıza	K. Maraş (1977-1980)
GÖLE Turgut	Kars (1961-1964)
HAZER Mehmet	Kars (1961-1973)
ATALAY Sırrı	Kars (1961-1980)
AYRİM Yusuf Ziya	Kars (1964-1979)
ŞAMİLOĞLU Muzaffer	Kars (1973-1979)
DURSUNOĞLU Halim	Kars (1979-1980)
SOYLU Halis	Kars (1979-1980)
ÇAMLICA Mehmet	Kastamonu (1961-1977)
TUNA Ahmet Nusret	Kastamonu (1961-1977)
İSLAMOĞLU Ali Mtinif	Kastamonu (1977-1980)
SEYDİBEYOĞLU Mehmet	Kastamonu (1977-1980)
KALPAKLIOĞLU Hacı Hüseyin	Kayseri (1961-1965)
ÜRGÜPLÜ Suat Hayri	Kayseri (1961-1966)
DİKEÇLİGİL Hüsnü	Kayseri (1961-1975)
TURAN Hasan Sami	Kayseri (1966-1980)
KIRAZOĞLU İbrahim	Kayseri (1975-1980)
MÜEZZİNOĞLU Ziya	Kayseri (1975-1980)
ARI Ahmet Naci	Kırklareli (1961-1968)
ALKAN Ali	Kırklareli (1968-1977)

ARDA Beyti	Kırklareli (1977-1980)
ULUSMAN Ali Rıza	Kırşehir (1961-1968)
ÖZMEN Halil	Kırşehir (1968-1977)
AKSAÇ Emhan Akıp	Kırşehir (1977-1980)
ÖZDEŞ Ahmet Rifat	Kocaeli (1961-1966)
TOKOĞLU Lütfi	Kocaeli (1961-1980)
İSMEN Hikmet	Kocaeli (1966-1975)
KÖSEOĞLU Abdullah	Kocaeli (1975-1980)
DİNEKLİ Mustafa	Konya (1961-1968)
KILIÇ Muhittin	Konya (1961-1968)
OBUZ Muammer	Konya (1961-1968)
ONAR Ahmet	Konya (1961-1968)
ÇUMRALI Mehmet Sedat	Konya (1961-1974)
HALICI Fevzi	Konya (1968-1977)
ÖZLEN Fakih	Konya (1968-1977)
VARIŞLI Mehmet	Konya (1968-1977)
CANPOLAT Osman Nuri	Konya (1968-1980)
BAKKAL BAŞI Erdoğan	Konya (1975- 1980)
ABAY Şinasi Mukbil	Konya (1977-1980)
DEMİRTAŞ Mehmet Muzaffer	Konya (1977-1980)
HATİP Ahmet Remzi	Konya (1977-1980)
ERKUT Osman Cevdet	Kütahya (1961-1964)
ÖZBEK Ahmet Bahattin	Kütahya (1961-1964)
AKÇA Ahmet Orhan	Kütahya (1964-1973)
ERDİNÇ İbrahim Ethem	Kütahya (1964-1973)
ALBAYRAK Osman	Kütahya (1973-1979)
ÖZMUMCU Ahmet'	Kütahya (1973-1979)
ALANYALI Mehmet Emin	Kütahya (1979-1980)
ERGÜN Fevzi	Kütahya (1979-1980)
TULUNAY Mehmet Zeki	Malatya (1961-1968)
YETKİN Mahmut Nüvit	Malatya (1961-1968)
AKYURT Nurettin	Malatya (1968-1977)
ÖZER Hamdi	Malatya (1968-1980)
EFE Süleyman	Malatya (1977-1980)
AÇAR Emin	Manisa (1961-1968)
ALPİSKENDER Abdurrahman Ferit	Manisa (1961-1968)
ULUSOY Mehmet Refik	Manisa (1961-1968)
SÜERSAN Ahmet Orhan	Manisa (1961-1977)
BARUTÇUOĞLU Mehmet Doğan	Manisa (1968-1977)
TUNAKAN Ruhi	Manisa (1968-1979)
KARAOŞMANOĞLU Oral	Manisa (1968-1980)
DAYI Mustafa Fahri	Manisa (1977-1980)
ELMASYAZAR Mehmet Tefik	Manisa (1977-1980)
YAVUZ Erol	Manisa (1979-1980)
SARAÇOĞLU Abdülkerim	Mardin (1961 -1973)
ORAL Kemal	Mardin (1961-1964)
BAYAR Abdu r rahman	Mardin (1964-1973)
ARI KAN Mehmet Ali	Mardin (1973-1979)
MEHMETOĞLU Sait	Mardin (1973-1979)
ÇEÇAN Cemil	Mardin (1979-1980)
MUHARREMOĞLU İsmet	Mardin (1979-1980)
MENTEŞOĞLU Süleyman Haldun	Muğla (1961-1960)

AKARCA Hatice Muallâ	Muğla (1961-1966)
KARAÖZ İlyas	Muğla (1966*1975)
ÖZER Fevzi	Muğla (1975-1980)
AKPOLAT Ali İhsan	Muş (1961-1964)
BİNGÖL İsa Hasan	Muş (1964-1973)
İLHAN İsmail	Muş (1973-1979)
ARSLAN İsmail	Muş (1979-1980)
ATASAGUN İbrahim	Nevşehir (1961-1977)
ÜNER Ragıp	Nevşehir (1977-1980)
GENER İzzet	Niğde (1961-1966)
BAYHAN Arif Kudret	Niğde (1961-1974)
GÖKTÜRK Hüseyin Avni	Niğde (1966-1975)
İLERİ Abdullah Emre	Niğde (1975-1980)
ÖZKAN Ergun	Niğde (1975-1980)
AYHAN Eşref	Ordu (1961-1968)
KUMRULU Zeki	Ordu (1961-1968)
KÖKSAL Şevket	Ordu (1961-1977)
ACAR Selahattin	Ordu (1968-1977)
BAYKAL Bekir Sıtkı	Ordu (1968-1977)
BODUR Ata	Ordu (1977-1980)
GÜRSOY İdris	Ordu (1977-1980)
VURAL Orhan	Ordu (1977-1980)
DANIŞOĞLU Necip	Rize (1961-1964)
AĞUN Osman Mecdi	Rize (1964-1973)
DOĞAN Mehmet Talat	Rize (1973-1979)
METO Şükrü	Rize (1979-1980)
YURDAKUL Kâzım	Sakarya (1961-1966)
KAPANLI Turhan	Sakarya (1961-1977) Ankara (1977-1980)
TIĞLI Mustafa	Sakarya (1966-1975)
SALİHOĞLU Osman	Sakarya (1966-1980)
GÜNEŞ Hasan Fehmi	Sakarya (1975-1980)
BAŞGİL Ali Fuat	Samsun (1961)
TOKGÖZ Ali Cihat	Samsun (1961-1964)
BULAK Cemalettin	Samsun (1961-1966)
TEVET Cihat Fethi	Samsun (1961-1973)
IŞIKLAR Hüseyin Enver	Samsun (1964-1973)
ISITAN Rıza	Samsun (1964-1973)
RENDECİ Refet	Samsun (1964-1979)
GEVECİ Fevzi	Samsun (1973-1974)
CÖMERT Bahri	Samsun (1973-1979)
MÜLAYİM Ziya Oğkalp	Samsun (1973-1979)
DEMİRDAĞ Şaban	Samsun (1975-1979)
ARSLAN Celal	Samsun (1979-1980)
BARTIN Muharrem	Samsun (1979-1980)
KİTAPLI Doğan	Samsun (1979-1980)
AYKUT Abdüllatif	Siirt (1961-1964)
KAVAK Abdurrahman	Siirt (1964-1974)
ÖNER Süreyya	Siirt (1973-1979)
ARİ KAN İdris	Siirt (1979-1980)
BATUR Mehmet Suphi	Sinop (1961-1968)
İNEBEYİİ Nazım	Sinop (1968-1977)
UĞUR Abdullah Vehbi	Sinop (1977-1980)



ÇEKEMOĞLU Ahmet	Sivas (1961-1968)
ÖNDER Yusuf Ziya	Sivas (1961-1968)
SÖYLEMEZOĞLU Hasan Hulusi	Sivas (1961-1968)
ÖÇTEN Ahmet Rifat	Sivas (1961-1970)
ALTAY Ali Adil	Sivas (1968-1977)
ERTÜRK Nurettin	Sivas (1968-1977)
ÖZTÜRK Hüseyin	Sivas (1968-1980)
KANGAL Kâzım	Sivas (1973-1979)
KİTAPÇI Temel	Sivas (1977-1980)
TAYLAN Mehmet Muhittin	Sivas (1977-1980)
TÜRKAY Tahsin	Sivas (1977-1980)
GERGER Mustafa Vasfî	Ş. Urfa (1961-1966)
KARAKURT Esat Mahmut	Ş. Urfa (1961-1966)
KARA KAPICI İbrahim Ethem	Ş. Urfa (1966-1973)
ORAL Hasan	Ş. Urfa (1966-1980)
BALKIS İbrahim Halil	Ş. Urfa (1973-1978)
DEMİRKOL Abdulgani	Ş. Urfa (1975-1980)
ÜREN Selami	Tekirdağ (1961-1964)
TARLAN Ahmet Cemal	Tekirdağ (1961-1975)
MUMCUOĞLU Mehmet Hayri	Tekirdağ (1966-1980)
ÖZTRAK Ali Orhan	Tekirdağ (1975-1980)
HACIBALOĞLU Osman	Tokat (1961-1964)
BETİL Osman Zihni	Tokat (1961-1979)
ALTUNTAŞ Ali	Tokat (1964-1973)
AYKAN Cevdet	Tokat (1973-1979)
ÇETİN Osman	Tokat (1979-1980)
SOMUNCU Metin	Tokat (1979-1980)
BULADOĞLU Şevket	Trabzon (1961-1966)
DEMİRDAĞ Yusuf	Trabzon (1961-1966)
ZALOĞLU İbrahim Reşat	Trabzon (1961-1975)
AĞANOĞLU Ali Şakir	Trabzon (1966-1975)
HOCAOĞLU Ömer Lütfü	Trabzon (1966-1975)
BİRİNCİOOLU Ahmet İhsan	Trabzon (1975-1980)
GÜVEN Hasan	Trabzon (1975-1980)
KARA Ahmet Cemil	Trabzon (1975-1980)
DEMİR Mehmet Ali	Tunceli (1961-1966)
BORA Aslan	Tunceli (1966-1973)
TAŞAN Ömer Naim	Tunceli (1975-1980)
COŞKUNOĞLU Mahmut Kâmil	Uşak (1961-1966)
ATAYURT Mehmet Faik	Uşak (1966-1975)
TAHTAKILIÇ Ahmet	Uşak (1975-1980)
İŞİK Ahmet Faruk	Van (1961-1964)
MELEN Ferit	Van (1964-1979)
KARTAL Fevzi	Van (1979-1980)
ÇETİNTAŞ Neşet	Yozgat (1961-1964)
ARTUKMAÇ Mehmet Sadık	Yozgat (1961-1973)
YEŞİLYURT İsmail	Yozgat (1964-1973)
UYAR Veli	Yozgat (1973-1979)
ERGİN Süleyman Ertuğrul	Yozgat (1973-1979)
ALLIOĞLU Ünal	Yozgat (1979-1980)
BORA Servet	Yozgat (1979-1980)
İNÇİ Osman Tevfik	Zonguldak (1961 -1968)

<b>EYİDOĞAN Ali Akif</b>	<b>Zonguldak (1961-1968)</b>
<b>BALTAN Tarık Remzi</b>	<b>Zonguldak (1961-1977)</b>
<b>PESTİLCİ Mehmet Ali</b>	<b>Zonguldak (1968-1980)</b>
<b>YÜCE Ahmet Demir</b>	<b>Zonguldak (1968-1980)</b>
<b>SONBAY Behiç</b>	<b>Zonguldak (1977-1980)</b>

**Ek-2 Cumhurbaşkanınca Seçilen Cumhuriyet Senatosu  
Üyelerinin Listesi**

ADI SOYADI	GÖREVİ
AÇIKALIN Muhittin Mehmet	C. Bşk. S. Üye (1961-1968)
AKATLI Ömer Lütfi	C. Bşk. S. Üye (1966-1972)
AKOĞLU İsmail Enver	C. Bşk. S. Üye (1961-1962)
ALANKUŞ Muzaffer	C. Bşk. S. Üye (1964-1966)
ALPAN Mehmet Cihat	C. Bşk. S. Üye (1972-1978)
ARSEL İlhan	C Bşk. S. Üye (1966)
ARTUS Mustafa Amil	C. Bşk. S. Üye (1961-1968)
ATAKAN Hasan	C. Bşk. S. Üye (1964-1966) .
AYDA Adile	C. Bşk. S. Üye (1976-1978)
AYDINER Hidayet	C. Bşk. S. Üye (1961-1964)-(1966-1972)
BABÜROĞLU Selahattin	C. Bşk. S. Üye (1971-1977)
BAŞERKAFAOĞLU İlhami Adnan	C, Bşk. S, Üye (1978-1980)
BATUR Mehmet Muhsin	C. Bşk. S. Üye (1974-1980)
BAYKARA Zeyyat	C. Bşk. S. Üye (1974-1980)
BAYÜLKEN Ümit Haluk	C. Bşk. S. Üye (1980)
CANTÜRK Hurşit Kemal	C. Bşk. S. Üye (1977-1980)
CENKÇİ Beyhan	C. Bşk. S. Üye (1980)
ÇAĞA Mehmet Esat	C. Bşk. S. Üye (1961-1964)
ÇELEBİ Hüsamettin	C. Bşk. S. Üye (1974-1980)
ÇELİKBAŞ Fethi	C. Bşk. S. Üye (1972-1978)
ÇOKER Fahri	C. Bşk. S. Üye (1978-1980)
DENER Hayri	C. Bşk. S. Üye (1968-1974)
DERBİL İsmail Hamit Özer	C. Bşk. S. Üye (1971-1977)
ERGİN Sait	C. Bşk. S. Üye (1971-1977)
ERGÜN Ömer Lütfi	C. Bşk. S. Üye (1961-1968)
ERİM İsmail Nihat	C. Bşk. S. Üye (1971-1977)
ERKİN İsmail Feridun	C. Bşk. S. Üye (1970-1971)
FIRAT Mehmet Hilmi	C. Bşk. S. Üye (1978-1980)
GÜLEK Kasım	C. Bşk. S. Üye (1969-1971)
GÜRESİN Ecvet	C. Bşk. S. Üye (1974-1975)
GÜRLER Ömer Faruk	C. Bşk. S. Üye (1973-1974)
GÜVENÇ Vahap	C. Bşk. S. Üye (1968-1974)
IRMAK Mahmut Sadi	C. Bşk. S. Üye (1974 1980)
İZMEN Mehmet	C. Bşk. S. Üye (1968-1973)
KANGAL Hasan	C. Bşk. S. Üye (1961-1968)
KOÇ AŞ Mehmet Sadi	C. Bşk. S. Üye (1962-1969)
KORUTÜRK Hasan Fahri	C. Bşk. S. Üye (1968-1973)
KÖK Mustafa Enver	C. Bşk. S. Üye (1961-1966)
KÖKSAL Osman	C. Bşk. S. Üye (1964-1971)
KUBALI Hüseyin İhsan	C. Bşk. S. Üye (1977-1980)
KURUTLUOĞLU Kemal Sahir	C. Bşk. S. Üye (1961-1966)
MADANOĞLU Cemal	C. Bşk. S. Üye (1966-1972)
MENTEŞ Cevdet	C. Bşk. S. Üye (1980)
NADİ Mustafa Nadir	C. Bşk. S. Üye (1964-1970)
ORBAY Mehmet Kâzım	C. Bşk. S. Üye (1961-1964)

ÖZBEK Ahmet Sabahattin	C. Bşk. S. Üye (1972-1978)
ÖZDENİZ Necati	C. Bşk. S. Üye (1961-1966)
REİSOĞLÜ Safa	C. Bşk. S. Üye (1977-1980)
SANCAR Mehmet Semih	C. Bşk. S. Üye (1980)
SENGEL Nevzat Fikret	C. Bşk. S. Üye (1961-1964)
SÖKMEN Tayfur Ata	C. Bşk. S. Üye (1968-1974)
SUNAY Ahmet Cevdet	C. Bşk. S. Üye (1966)
ŞENTÜRK Namık Kemal	C. Bşk. S. Üye (1977-1980)
TALU Mehmet Naim	C. Bşk. S. Üye (1972-1976)
TOKER Hakkı Metin	C. Bşk. S. Üye (1977-1980)
TUNÇ Halil	C. Bşk. S. Üye (1972-1980)
TÜTEN Mehmet Şerif	C. Bşk. S. Üye (1975-1980)
TÜZÜN Nimet Zerrin	C. Bşk. S. Üye (1964-1971)
ULUÇ İsmail Burhanettin	C. Bşk. S. Üye (1961-1963)
UNAT - ABADAN Nermin	C. Bşk. S. Üye (1978-1980)
ÜÇOK Bahriye	C. Bşk. S. Üye (1971-1977)
ÜNLÜ Adil	C. Bşk. S. Üye (1961-1971)
ÜRGÜPLÜ Suat Hayri	C. Bşk. S. Üye (1966-1972)

### Ek- 3 Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyelerin Listesi

ADI SOYADI	GÖREVİ
MADANOĞLU Cemal	Tabii Üye (1961)
KUYTAK Fikret	Tabii Üye (1961-1962)
KÖKSAL Osman	Tabii Üye (1961-1964)
GÜRSEL Cemal	Tabii Üye (1961-1966)
ULAY Zeynelabidin Sıtkı	Tabii Üye (1961-1967)
TUNÇKANAT Haydar	Tabii Üye (1961-1977)
OKAN Orhan Sezai	Tabii Üye (1961-1980)
ACUNER Ekrem	Tabii Üye (1961-1980)
AKSOYOĞLU Refet	Tabii Üye (1961-1980)
GÜRSOYTRAK Suphi	Tabii Üye (1961-1980)
ÖZGÜNEŞ Mehmet	Tabii Üye (1961-1980)
ÖZGÜR Selahattin	Tabii Üye (1961-1980)
ATAKLI Mucip	Tabii Üye (1961-1980)
ÇELEBİ Emanullah	Tabii Üye (1961-1980)
ERSÜ Vehbi	Tabii Üye (1961-1980)
KAPLAN Kadri	Tabii Üye (1961-1980)
KARAMAN Salih Suphi	Tabii Üye (1961-1980)
KARAVELİOĞLU Kâmil	Tabii Üye (1961-1980)
KÜÇÜK Sami	Tabii Üye (1961-1980)
ÖZDİLEK Emin Fahrettin	Tabii Üye (1961-1980)
ÖZKAYA Mehmet Şükran	Tabii Üye (1961-1980)
YILDIZ Ahmet	Tabii Üye (1961-1980)
YURDAKULER Muzaffer	Tabii Üye (1961-1980)
İNÖNÜ Mustafa İsmet	Tabii Üye (1972-1973)
KORUTÜRK Hasan Fahri	Tabii Üye (1980)
SUNAY Ahmet Cevdet	Tabii Üye (1973-1980)

**Ek- 4 Cumhuriyet Senatosu Üyesi İken Başbakanlık Veya Bakanlık Yapmış Olanlar**

ADI SOYADI	SEÇİM BÖLGESİ	BAKANLIK	TARİH
AKMANDOR Neşet	Bolu	Ener. ve Tab. Kay. B.	21.6.1977-21.7.1977
		Milli Sav. Bak.	16.1.1979-12.11.1979
AKYAR Cahit	Denizli	Ulaştırma Bak.	20.11.1961-25.6.1962
ALBAYRAK Osman	Kütahya	Devlet Bak.	3.5.1977-21.6.1977
ALPASLAN Fehmi	Artvin	Adalet Bak.	22.5.1972-15.4.1973
ALPİSKENDER Ferit	Manisa	Ulaştırma Bak.	25.12.1963-12.12.1964
ATALAY Sırrı	Kars	Adalet Bak.	12.12.1964-20.2.1965
AYDINER Hidayet	C.Bşk.S.Ü.	Adalet Bak.	1.8.1969-3.11.1969
BABÜROĞLU Selahattin	C.Bşk.S.Ü.	İmar ve İsk. Bak.	26.3.1971-15.10.1971
		İmar ve İsk. Bak.	2.11.1971-11.12.1971
		İmar ve İsk. Bak.	17.11.1974-31.3.1975
		Ulaştırma Bak.	15.10.1971-2.11.1971
BAYKARA Zeyyat	C.Bşk.S.Ü.	Devlet Bak.-Başbakan Yrd.	17.11.1974-31.3.1975
		Adalet Bak.	11.4.1977-21.6.1977
BEKATA Hıfzı Oğuz	Ankara	Devlet Bak.	23.5.1962-25.6.1962
		Devlet Bak.	25.6.1962-18.10.1962
		İçişleri Bak.	18.10.1962-21.10.1963
BİNGÖL İsa	Muş	Orman Bak.	15.4.1973-26.1.1974
BİRİNCİOĞLU Ahmet İhsan	Trabzon	Milli Sav. Bak.	12.11.1979-12.9.1980
BULADOĞLU Şevket	Trabzon	Gümrük ve Tekel Bak.	20.11.1961-25.6.1962
CİZRELİOĞLU Selahattin	Diyarbakır	Sağ. ve Sos. Yrd. B.	26.1.1974-17.11.1974
COŞKUN Celalettin	Aydın	Gençlik ve Spor B.	15.4.1973-26.1.1974
ÇAĞLAYANGİL İhsan Sabri	Bursa	Çalışma Bak.	20.2.1965-27.10.1965
		Dışişleri Bak.	27.10.1965-3.11.1969
		Dışişleri Bak.	3.11.1969-6.3.1970
		Dışişleri Bak.	6.3.1970-12.3.1971
		Dışişleri Bak.	31.3.1975-21.6.1977
Dışişleri Bak.	21.7.1977-5.1.1978		
ÇELİKBAŞ Fethi	Burdur	Gümrük ve Tek. Bak.	15.4.1973-26.1.1974
ÇUMRALI Sedat	Konya	Adalet Bak.	25.12.1963-12.12.1964
DAĞLI Hazım	Çankırı	Milli Sav. Bak.	10.8.1965-27.10.1965
DERBİL Özer	C. Bşk. S.Ü.	Dış Eko. İşk. Bak.	14.10.1971-11.12.1971
EGE İskender Cenap	Aydın	Turizm ve Tan. Bak.	21.7.1977-5.1.1978
ERDİNÇ Etem	Kütahya	Bayındırlık Bak.	27.10.1965-3.4.1967
ERGİN Salt Naci	C.Bşk.S.Ü.	Maliye Bak.	26.3.1971-11.12.1971
		Maliye Bak.	11.12.1971-22.5.1972
ERİM Nihat	C.Bşk.S.Ü.	Başbakan	26.3.1971-11.12.1971
		Başbakan	11.12.1971-22.5.1972
ERKMEN Hayrettin	Giresun	Dışişleri Bak.	12.11.1979-12.9.1980

EYİDOĞAN Akif	Zonguldak	Devlet Bak-Başbakan Yrd.	20.11.1961-25.6.1962
FERSOY Orhan Cemal	İstanbul	Milli Eğitim Bak.	12.11.1979-12.9.1980
GENER İzzet	Niğde	İçişleri Bak.	31.7.1965-27.10.1965
GÜLCÜGİL Mustafa	Isparta	İçişleri Bak.	12.11.1979-5.8.1980
GÜLEZ Turgut	Bolu	Bayındırlık Bak.	3.11.1969-6.3.1970
		Bayındırlık Bak.	6.3.1970-12.3.1971
GÜNDOĞAN Fikret	İstanbul	Gıda-Tar.ve Hay.B.	21.6.1977-21.7.1977
GÜNEŞ Hasan Fehmi	Sakarya	İçişleri Bak.	16.1.1979-10.10.1979
IRMAK Sadi	C.Bşk. S.Ü.	Başbakan	17.11.1974-31.3.1975
İNAN Kamran	Bitlis	Ener.ve Tab. Kay. B.	21.7.1977-5.1.1978
İSLAMOĞLU Münif	Kastamonu	Sağ. Sos. Yar. Bak.	12.11.1979-12.9.1980
İZMEN Mehmet	Giresun C.Bşk. S.Ü.	Tarım Bak.	25.6.1962,25.12.1963
		Ulaştırma Bak.	1.8.1969-3.11.1969
		Milli Sav. Bak.	22.5.1972-15.4.1973
KAPANLI Turhan	Sakarya, Ankara	Tarım Bak	20.2.1965-27.10.1965
		Köyşleri Bak.	3.11.1969-6.3.1970
		Köyşleri Bak.	6.3.1970-12.3.1971
		Orman Bak.	31.3.1975-21.6.1977
		Sosyal Güv. Bak.	21.7.1977-1.11.1977
KARAKÜÇÜK Adnan	Maraş	Gençlik ve Spor B.	11.12.1971-22.5.1972
		Gençlik ve Spor B.	22.5.1972-15.4.1973
KARAÖZ İlyas	Muğla	Devlet Bak.	11.12.1971-22.5.1972
		Tarım Bak.	22.5.1972-15.4.1973
KARASAPAN Celal	Afyon	Bas. Yay.Tur. Bak.	25.6.1962-18.6.1963
KARAYİĞİT Ahmet	Afyon	Köyş. Koop. Bak.	12.11.1979-12.9.1980
KURUTLUOĞLU Sahir	C.Bşk.S.Ü.	Bas.Yay.Tur.Bak.	4.9.1961-20.11.1961
		Adalet Bak.	20.11.1961-25.6.1962
		İçişleri Bak.	25.6.1962-18.10.1962
KÜNTAY Barlas	Bursa	Turizm Tan. Bak.	12.11.1979-12.9.1980
KÜRÜMOĞLU Orhan	Bitlis	Köyşleri Bak.	15.4.1973-26.1.1974
MELEN Ferit	Van, C.Bşk.S.Ü.	Maliye Bak.	25.12.1963-20.2.1965
		Milli Sav. Bak.	26.3.1971-11.12.1971
		Milli Sav. Bak.	11.12.1971-22.5.1972
		Milli Sav. Bak.	31.3.1975-21.6.1977
		Başbakan	22.5.1972-15.4.1973
MENTEŞEOĞLU Haldun	Muğla	İmar ve İskan B.	27.10.1965-3.11.1969
		İçişleri Bak.	3.11.1969-6.3.1970
		İçişleri Bak.	6.3.1970-12.3.1971
METE Muslihittin Yılmaz	Adana	Gençlik ve Spor Bak.	26.1.1974-17.11.1974
MUMCUOĞLU Hayri	Tekirdağ	Adalet Bak.	15.4.1973-26.1.1974
		Adalet Bak.	17.11.1974-31.3.1975
MÜEZZİNOĞLU Ziya	Kayseri	Ticaret Bak.	21.6.1977-21.7.1977
		Maliye Bak.	5.1.1978-12.11.1979

OMAY İbrahim Saffet	Ankara	Devlet Bak.	25.12.1963-20.2.1965
ÖÇTEN Rifat	Sivas	Ulaştırma Bak.	25.6.1962-13.6.1963
ÖZBEK Sabahattin	C.Bşk.S.Ü.	Milli Eğitim Bak.	22.5.1972-15.4.1973
		Ulaştırma Bak.	15.4.1973-26.1.1974
		Ulaştırma Bak.	17.11.1974-31.3.1975
		İçişleri Bak.	11.4.1977-21.6.1977
ÖZGÜNEŞ Mehmet	Tabii Üye	Devlet Bak.	26.3.1971-11.12.1971
		Devlet Bak.	17.11.1974-31.3.1975
ÖZTEKİN Mukadder	Adana	Bayındırlık Bak.	10.11.1971-11.12.1971
		Bayındırlık Bak.	11.12.1971-22.5.1972
		Bayındırlık Bak.	22.5.1972-15.4.1973
		İçişleri Bak.	15.4.1973-26.1.1974
		İçişleri Bak.	17.11.1974-31.3.1975
POYRAZ Vefa	İstanbul	Köyşleri Bak.	31.3.1975-21.6.1977
SAVCI Sabahattin	Diyarbakır	Orman Bak.	21.7.1977-5.1.1978
SEREN Suat	Isparta	Sağlık-Sos Yar. B.	20.11.1961-25.6.1962
SOMUNOĞLU O. Edip	Erzurum	Sağlık-Sos. Yar. B.	27.10.1965-3.4.1967
TALU Naim	C.Bşk.S.Ü.	Ticaret Bak.	22.5.1972-15.4.1973
		Başbakan	15.4.1973-26.1.1974
TİTREK Gürhan	Çankırı	Devlet Bak.	3.11.1969-24.1.1970
		Ticaret Bak.	24.1.1970-6.3.1970
		Ticaret Bak.	6.3.1970-12.3.1971
TOKOĞLU Lütfi	Kocaeli	Turizm ve Tan. Bak.	31.3.1975-11.4.1977
TUĞRUL Orhan	Bilecik	Ulaştırma Bak.	3.1.1971-12.3.1971
TUNA Ahmet Nusret	Kastamonu	Tarım Bak.	15.4.1973-26.1.1974
UCUZAL Ömer	Eskişehir	Adalet Bak.	12.11.1979-12.9.1980
ÜNER Ragıp	C.Bşk. S.Ü.	İçişleri Bak.	1.8.1969-3.11.1969
ÜRGÜPLÜ Suat Hayri	Kayseri	Başbakan	20.2.1965-27.10.1965
ÜSTÜNEL Besim	İstanbul	Maliye Bak.	21.6.1977-21.7.1977
YETKİN Nüvit	Malatya	Devlet Bak.	17.3.1964-20.2.1965
YURDAKUL Kazım	Sakarya	Ulaştırma Bak.	31.7.1965-27.10.1965
ZEREN Macit	Amasya	Ticaret Bak.	20.2.1965-27.10.1965
		Ticaret Bak.	27.10.1965-8.9.1966

**Ek- 5 Cumhuriyet Senatosu Üyesi İken Milletvekilliği  
Yapmış Olanlar**

A) 1961-1980 DÖNEMİ:		
ADI SOYADI	SEÇİM ÇEVRESİ	DÖNEMİ
Selahattin ACAR	Aydın	XVI
Sabahattin ADALI	Hatay	XIII. XV. XVI
Ali Şakir AĞANOĞLU	Trabzon	XII
Halil AĞAR	Adıyaman	XV, XVI
Abdurrahman Ferit ALPİSKENDER	Diyarbakır-Tekirdağ	(IX), (X)
Hatice Mualla AKARCA	Muğla	XIV
Emine Mebrure AKSOLEY	Ankara	VII, VIII, K.M.
Nuh Cenap AKSU	Kocaeli	VIII
Baha AKŞİT	Denizli	IX-XI
Nurettin AKYURT	Malatya	XI, XII, K.M.
Osman ALİHOCAGİL	Erzurum	XI
Molla Osman ALİŞİROĞLU	Kırşehir, Ankara	(X). (XI). K.M.
Ali Adil ALTAY	Sivas	XII
Beyti ARDA	Kırklareli	XIV
İdris ARI KAN	Siirt	XV
Mehmet Ali ARKAN	Mardin	XI, XII
Sun ATALAY	Kars	IX-XI. K.M.
Hidayet AYDINER	Konya	IX, X
Eşref AYHAN	Ordu	XI
Cevdet AYKAN	Tokat	XIII
Şeref BAKŞIK	İzmir	XII-XIV. K.M.
İbrahim Halil BALKIŞ	Urfa	XIII
Hasan Tahsin BANGUOĞLU	Bingöl	VII, VIII
Ali Fuat BAŞGİL	İstanbul	VIII
Mehmet Suphi BATUR	Sinop	VIII. K.M.
Abdurrahman BAYAR	Mardin	IX,X
Bekir Sıtkı BAYKAL	Ordu	X
Mehmet Atıf BENDERLİOĞLU	Ankara, Yozgat	(X), (XI)
Osman Zihni BETİL	Tokat	IX
Hıfzı OĞuz BEKATA	Ankara	VII, VIII, XX, K.M.
Mehmet BİLGİN	Bingöl	XIV
Ahmet İhsan BİRİNCİOĞLU	Trabzon	XIII, XV
Ata BODUR	Ordu	XII, XV
Arslan BORA	Tunceli	X, XI. K.M.
Mahmut Kâmil COŞKUNOĞLU	Manisa, Ankara	(XII), (XVII XVIII)
Bahri CÖMERT	Samsun	XII
Ali CÜCEOĞLU	Giresun	XII. XIII
İsmail ÇATALOĞLU	İçel	XIII
Mithat Şükrü ÇAVDAROĞLU	Balıkesir, Tokat	(XII,XIV), (XIII)



Fethi ÇELİKBAŞ	Burdur	IX, XIII, K.M., XVII XVIII
Mehmet Sedat ÇUMRALI	Konya	VII, VIII
Mustafa Hazım DAĞLI	Çankırı	K.M., XIV
Mehmet Münir DALDAL	İzmir	XIV
Mehmet Muzaffer DEMİRTAŞ	Konya	XV
Mehmet ERDEM	Bilecik	XI
İbrahim Ethem ERDİNÇ	Sivas	X
İsmail Nihat ERİM	Kocaeli	VII, VIII, XII, XIV
Feridun Cemal ERKİN	Ordu	XIII
Hayrettin ERKMEN	Giresun	X, XI
Celal (ettin) Bedri ERTUĞ	Elazığ	XVI
Nurettin ERTÜRK	Sivas	IX, X
Orhan Cemal FERSOY	İstanbul	XIV
Naci GACIROĞLU	Erzurum	XIV
Dr. Cevdet GEBOLOĞLU	Bitlis	K.M., XII
Mustafa Vasfi GERGER	Urfa	VIII, K.M.
Fevzi GEVECİ	Samsun	XII
Turgut GÖLE	Kars	X, XI, XIII, K.M.
Hüseyin AVII,i GÖKTÜRK	Niğde	X
Dr. Mustafa GÜLCÜGİL	Denizli, Isparta	IX, X, XII
Kasım GÜLEK	Bilecik, Seyhan. Adana	VI, VII, VIII, XI, XIII, K.M
Mehmet Şemsettin GÜNALTAY	Sivas, Erzincan	II-VIII, IX, K.M.
Osman HACIBALOĞLU	Tokat	XIII, XIV
Mehmet HAZER	Kars	XI, XII, K.M. D.M.
Mahmut Sadi IRMAK	Konya	VII, VIII
Rıza İSİTAN	Samsun	VIII,. K.M.
Cemalettin İNKAYA	Balıkesir	XVI
İsmet İNÖNÜ	Edirne, Malatya, Ankara	(I). (II-V, IX-XI), (VI-VIII). K.M.
Ali Münif İSLÂMOĞLU	Kastamonu	XI
Ali Akif İYİDOĞAN	Kars	VIII
Hasan KANGAL	Tokat	X
Kâzım KANGAL	Sivas	XIII
Dr. Ahmet Cemil KARA	Trabzon	XII
İbrahim Etem KARAKAPICI	Urfa	XI
Mahmut Esat KARAKURT	Urfa	XI
Ali Adnan KARAKÜÇÜK	Kahramanmaraş	XII
Mehmet KILIÇ	Gaziantep	XIV
Faik KIRBAŞLI	Burdur	XIII
Doğan KİTAPLI	Samsun	XIV, XV
İbrahim KİRAZOĞLU	Kayseri	IX-XI
Mehmet Sadi KOÇAŞ	Konya	XIV
Mustafa Enver KÖK	Sinop	VIII,. K.M.
Şevket KOKSAL	Ordu	XI
Zeki KUMRULU	Ordu	XI, K.M.
Kemal Sahir KURUTLUOĞLU	Kırşehir	VIII,. K.M.
Kasım KÜFRE Vİ	Ağrı	IX-XI, XIII, XIV
Barlas KÜNTAY	Bursa	XIII,XIV
Ferit MELEN	Van	IX. XI. XVII. K.M.,
Muslihittin Yılmaz METE	Adana	XI
Mehmet Necip MİRKELAMOĞLU	İzmir	XII
Mehmet Hayri MUMCUOÖLU	Tekirdağ	K.M., XII

Mustafa Nadir NADİ	Muğla, İstanbul	IX, X
Muammer OBUZ	Konya	IX, X
Hasan Cavit OKYAYÜZ	İçel	XIV
İbrahim Hakkı OMAV	Ankara	XI
Hasan ORAL	Urfa	VIII,X
Dr. Talât ORAN	Bilecik	IX,X
Ahmet Rıfat ÖÇTEN	Sivas	IX,X
Yusuf Ziya ÖNDER	Sivas	XIV
Akın ÖZDEMİR	İzmir	XIV
Süreyya ÖNER	Siirt	XII,
Ahmet Rıfat ÖZDEŞ	Kırşehir	X
Fakih ÖZLEN	Konya	XII,
Halil ÖZMEN	Kırşehir	K.M., XII
Ali Orhan ÖZTRAK	Tokat	K.M., XII-X
İbrahim ÖZTÜRK	Kahramanmaraş	XIV
Şerafettin PAKER	Sakarya	XIII
A. Tevfik PAKSU	Kahramanmaraş	XV
Mehmet Ali PESTİLCİ	Zonguldak	XII
Mustafa Rahmi SANALAN	Erzincan	X
Mustafa Kemal SARIİBRAHİMOĞLU	Adana	XI-XIII
Sabahattin SAVCI	Diyarbakır	XIV
Refet SEZGİN	Çanakkale	XII-XV
Mehmet SEYDİBEYOĞLU	Kastamonu	IX, X
Hilmi SOYDAN	Kahramanmaraş	XI
Tayfur Ata SÖKMEN	Antalya, Hatay	(V-VIII), IX
Mehmet SÖNMEZ	Hatay	XV
Mehmet Emin SUNGUR	İstanbul	XV
Mustafa Nurullah SÜMER	Antalya	VI-VIII,
Muzaffer ŞAMİLOÖLU	Kars	XIII
Ahmet TAHTAKILIÇ	Kütahya, Uşak, İstanbul	VIII, XII, XIII, K.M.
Ziya TERMEN	Kastamonu	IX, X
İhsan Hamit TİĞREL	Ergani, Diyarbakır	II, VIII, X
Lütfü TOKOĞLU	Kocaeli	IX
Mehmet Orhan TUĞRUL	Bilecik	XII
Mehmet Zeki TULUNAY	Malatya	X, XI
Süleyman TUNCEL	Manisa	XV
Mehmet Sırrı TURANLI	Adıyaman	XI
Fikret Kayaalp TURHANGİL	Aydın	XIV
Tahsin TÜRKAY	Sivas	XII, XIII,
Saffet URAL	Bursa	XVI
Veli UYAR	Yozgat	XII
Mehmet ÜNALDI	Seyhan	X
Ragıp ÜNER	Nevşehir	XV
Suat Hayri ÜRGÜPLÜ	Kayseri	VI, VII, IX
Mahmut VURAL	Sivas	XII
Orhan VURAL	Ordu	XIV
Mahmut Nüvit YETKİN	Malatya	X, XI, K.M.
Remzi YILMAZ	Antalya	XV
İbrahim Sıtkı YIRCALI	Balıkesir	IX-XI
Cengizhan YORULMAZ	Ankara	XIV
Halit Hüldi ZARBUN	Gümüşhane	IX, X

<b>B) 1980'den Sonraki Donem:</b>		
<b>Adı Sovadı</b>	<b>Secim Çevresi</b>	<b>Dönemi</b>
<b>Mucip ATAKLI</b>	<b>İstanbul</b>	<b>XVII</b>
<b>Ümit Halûk BAYÜLKEN</b>	<b>Antalya</b>	<b>XVII</b>
<b>İskender Cenap EGE</b>	<b>Aydın</b>	<b>XVII</b>
<b>Halil GORAL</b>	<b>Aydın</b>	<b>XVII</b>
<b>Turgut Yaşar GÜLEZ</b>	<b>Bolu</b>	<b>XVII</b>
<b>Kâmran İNAN</b>	<b>Bitlis</b>	<b>XVII-XX</b>
<b>Hilmi NALBANTOĞLU</b>	<b>Erzurum</b>	<b>XVII</b>
<b>Sabahattin ÖZBEK</b>	<b>Bursa</b>	<b>XVII</b>
<b>Fahri ÖZDİLEK</b>	<b>Konya</b>	<b>XVII</b>
<b>Halis SOYLU</b>	<b>Kars</b>	<b>XVII</b>
<b>Namık Kemal ŞENTÜRK</b>	<b>İstanbul</b>	<b>XVII</b>
<b>Bahriye ÜÇÖK</b>	<b>Ordu</b>	<b>XVII</b>

## Ek- 6 Cumhuriyet Senatosu İle İlgili Fotoğraflar ve Resimler



Resim 1- Cumhuriyet Senatosunda Grupların Oturum Düzeni



Resim 2-Cumhuriyet Senatosu Salonunun Bugünkü Durumu



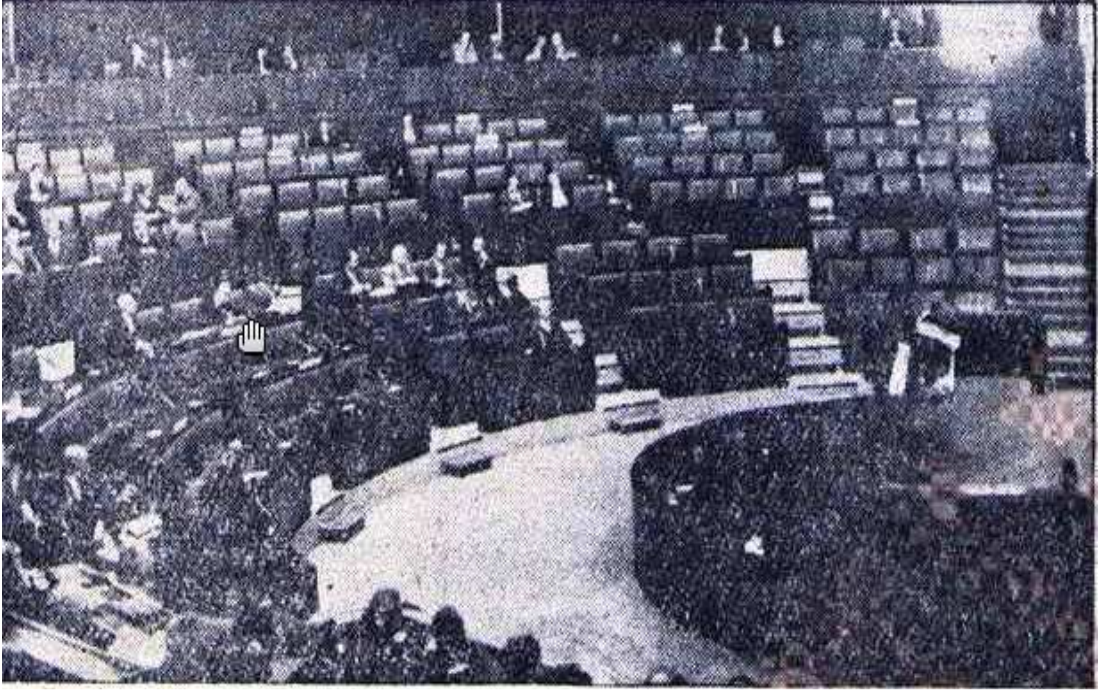
Resim 3- Cumhuriyet Senatosu Amblemi



Eski Millî Birlik Komitesi üyeleri ve Senatörler, Büyük Millet Meclisinin dünkü ilk oturumunda...

Resim 4- Senatonun İlk Toplantısı




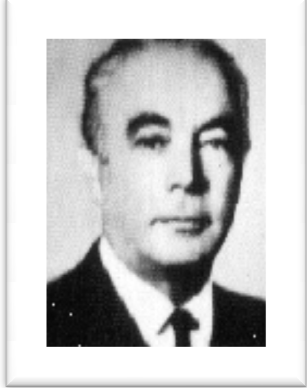
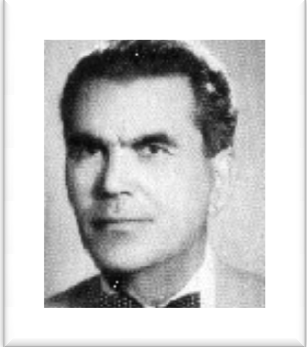
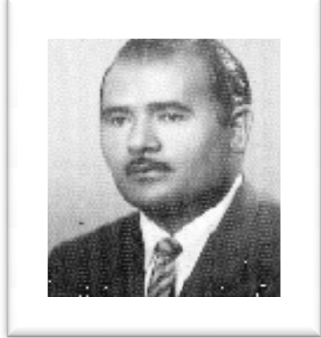

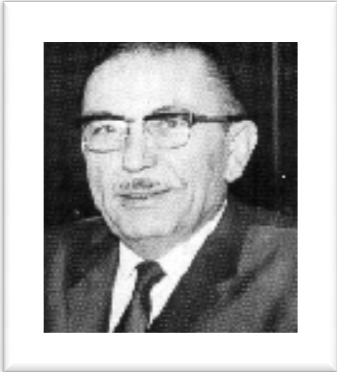


Resim 5- Senatoda Yapılan Bir Oturumdan Genel Görüntü



Resim 6- Cumhuriyet Senatosunun 12 Eylül Sonrası Dönemde Kurulan Danışma Meclisine Tahsis Edilmesi Sonrası Yapılan Onarımdan Sonra Çekilmiş Fotoğrafi

Cumhuriyet Senatosu Başkanları

	
<p><b>Suat Hayri ÜRGÜPLÜ</b> (1903-1981) 28.10.1961-6.11.1963</p>	<p><b>M. Tekin Arıburun</b> (1905-1993) (19.11.1970 – 14.06.1977)</p>
	
<p><b>Enver AKA</b> (1901-1988) 6.11.1963-2.12.1965</p>	<p><b>Sırrı ATALAY</b> (1919-1986) 16.6.1977-6.11.1979</p>
	
<p><b>İ. Şevki ATASAGUN</b> (1899-1984) 2.12.1965-19.11.1970</p>	<p><b>İ. Sabri ÇAĞLAYANGİL</b> (1908-1994) 6.11.1979-12.9.1980</p>

## ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı :Tunca Özgişi

Doğum Yeri :Sivas-Şarkışla

Doğum Yılı :1981

Mesleki Deneyim: Öğretmen, 2003-2008

Sözleşmeli Öğretim Görevlisi, İTÜ, 2008-2009

Okutman, Yalova Üniversitesi, 2010-...

### EĞİTİM DURUMU

Lise: Sivas Kongre Lisesi (1999)

Lisans: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Tarih Bölümü (2003)

Yüksek Lisans: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Ens. Cumhuriyet Tarihi Anabilim Dalı (2006)

Tezsiz Yüksek Lisans: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaöğretim Tarih Alan Öğretmenliği Bilim Dalı (2004)

Doktora: İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

### YABANCI DİL

İngilizce

### ÇALIŞMALAR

1. Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'nin İlk Koalisyon Hükümeti (1961-1962), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.
2. "Vatandaşlık Kavramının Türk Anayasalarında Yansıması", Türkoloji Kültürü Dergisi Sayı: 3, Erzurum, 2009